

Munich Personal RePEc Archive

Family and Society in North-Western Transylvania(2nd Half of the 19th Century – Beginning of the 20th Century)

Mircea Brie

University of Oradea, Romania

September 2008

Online at <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/44010/>
MPRA Paper No. 44010, posted UNSPECIFIED

Mircea BRIE

**FAMILIE ȘI SOCIETATE ÎN
NORD-VESTUL TRANSILVANIEI**

(A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX)

*Dedic această carte profesorului dr. Ioan Horga
alături de care am făcut primii pași către acest
complex și fascinant domeniu de cercetare*

Cuprins

Cuprins.....	5
Cuvânt înainte	9
I. Introducere.....	13
II. Demografia istorică, izvoarele și metodologia cercetării.....	17
1. Nașterea și evoluția demografiei istorice.....	17
1.1. Fondatori ai demografiei.....	18
1.2. Demografia istorică. Orientări istoriografice universale.....	19
1.3. Preocupări de demografie istorică în istoriografia românească	28
2. Izvoare demografice și surse de documentare	38
2.1. Înscrierile bisericești	39
<i>Registrele parohiale de stare civilă</i>	39
<i>Rapoartele parohiale anuale</i>	40
<i>Registrele de conscripție nominală</i>	41
<i>Fondurile autorităților bisericești</i>	41
2.2. Recensămintele	42
3. Repere metodologice ale cercetării.....	45
III. Familia în lumina legislației laice și ecleziastice	55
1. Legislația bisericească răsăriteană privitoare la familie. Normele vechiului drept românesc și originile acestuia	56
1.1. Legislația de stat și cea bisericească în perioada bizantină.....	56
1.2. Imaginea familiei în vechiul drept românesc.....	58
1.3. Familia în dreptul canonic ortodox al secolului al XIX-lea.....	62
2. Familia în dreptul canonic catolic.....	67
3. Elemente ale dreptului matrimonial greco-catolic	70
4. Percepte ale legislației matrimoniale protestante.....	73
5. Reglementări privitoare la familie în legislația austriacă și ungară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.....	76
6. Concluzii.....	85
IV. Căsătoria - condiționări exterioare și strategii maritale	86
1. Analiza strategiilor maritale	87
1.1. Opțiuni maritale și căsătorii mixte la populația greco-catolică din Dieceza de Oradea.....	88
1.2. Tendințele maritale în parohiile ortodoxe subordonate Consistoriului de Oradea. Analiza fenomenului marital	140

1.3. Fenomenul marital în parohiile Episcopiei Romano-Catolice de Oradea.....	161
1.4. Opțiunile și comportamentul marital în parohiile reformatе	173
1.5. Comportamentul marital în parohia luterană din Oradea	187
1.6. Căsătoria civilă și diversitatea etno-confesională	192
2. Determinismele etno-confesionale și socio-profesionale ale căsătoriei	197
2.1. Confesiunea și determinismul acesteia în strategia maritală	199
2.1.1. În comunitățile greco-catolice	199
2.1.2. În comunitățile romano-catolice	208
2.1.3. În comunitățile ortodoxe	211
2.1.4. În comunitățile reformatе (calvine)	216
2.1.5. Alteritatea confesională prin căsătorie în comunitățile luterane	220
2.1.6. Alteritatea confesională prin căsătorie la nivel regional	223
2.2. Etnia și importanța acesteia în realizarea unei căsnicii.....	224
La români.....	226
La maghiari	228
Cazul comunităților slovace	228
Comunitățile germane.....	229
2.3. Determinismele socio-profesionale și opțiunile maritale	229
2.3.1. Determinismul socio-profesional în raport cu factorul etno-confesional	230
2.3.2. Determinismul socio-profesional în raport cu starea civilă și vârsta celor doi parteneri.....	238
V. Mișcarea naturală a populației. Familia cu mulți copii ... care mor	242
1. Evenimentul nașterii și fenomenul natalității. De la pruncul.....	242
familiei la membrul comunității	242
1.1. Fenomenul natalității în comitatele Bihor și Sătmar.....	243
1.2. Dinamica și structura nașterilor în familiile satului tradițional românesc	263
2. Deces și mortalitate – evoluție și structură	280
2.1. Dinamica deceselor și evoluția mortalității în comitatele Bihor și Sătmar	281
2.2. Structura mortalității. Speranța de viață și cauzele de deces	299
2.2.1. Distribuția deceselor după sex	299
2.2.2. Distribuția deceselor pe grupe de vârstă	301
2.2.3. Mortalitatea infantilă.....	307
2.2.4. Cauzele deceselor	312
2.2.5. Distribuția lunară a deceselor	315
3. Mișcarea naturală a populației: sporul natural	317

VI. Erodarea familiei: divorțul, concubinajul și ilegitimitatea	328
1. Divorțul și disoluția familiei	331
1.1. Divorț și divorțialitate în comitatele Bihor și Sătmăr	334
1.2. Disoluția familiei prin divorț: cazul parohiilor greco-catolice din eparhia de Oradea	339
2. Concubinajul – „familie” sau refugiu al acesteia.....	348
3. Ilegitimitatea nașterilor	368
 VII. Familia, satul și comunitatea – mentalități, roluri și statusuri sociale	374
1. Câteva reflecții ale evenimentelor demografice în mentalul colectiv	374
1.1. Căsătoria. De la ferecata poartă a cetății la biruința asupra morții.....	375
1.2. Nașterea, copilul și copilăria	389
1.3. Sensibilitatea umană și atitudinea în fața morții.....	396
2. Bărbatul și femeia în societatea rurală tradițională	408
2.1. Relația soț - soție. Autoritate masculină versus autoritate feminină.....	409
2.2. Distribuția rolurilor în familia tradițională. Spațiu masculin - spațiu feminin	413
 VIII. Considerații finale	420
 Abstract.....	427
Bibliografie	444
Anexe.....	461

Cuvânt înainte

Declarată de demografie istorică, lucrarea mai tânărului nostru coleg, universitarul orădean Mircea Brie - ce încununează un fructuos program de pregătire doctorală -, deși aplică metodologia consacrată a acestei discipline, prilejuiește frecvente intersectări cu probleme și metode din arsenalul cercetării sociologie – pledând la un moment dat pentru conceptul de „demografie socială” – dar și altele ce conduc discursul spre mentalități, spre atitudini și comportamente legate de momentele esențiale ale vieții individului, de fiecare dată, subliniază autorul, și evenimente sociale majore. De fapt, permanenta verificare a prezentării familiei prin implicațiile avute asupra întregului comunitar, a societății în general și prezentarea presiunii sociale asupra ei, constituie una din normele metodologice stabilite și aplicate cu consecvență de autor și justifică perspectiva autodefinită ca „sociologizantă” a lucrării: „Din perspectiva familiei, scrie Mircea Brie, comunitatea este cadrul general ce oferă „modelul”. Pe de altă parte, comunitatea își găsește emoțiile și sensibilitatea tocmai în momentele vieții de familie”, își conturează autorul ipoteza de lucru.

Cunoașterea largă a fenomenului demografic în general, a specificului realităților demografice din zona avută în vedere, stăpânirea unei metodologii consacrate, îi permit autorului o permanentă critică a surselor avute în vedere – registre parohiale de stare civilă, rapoarte parohiale, înscrisuri ale autorității ecleziastice, păstrate în fondurile arhivistice de la Oradea și Satu Mare dar și documentele statistice ale autorității laice (recensămintele) – apreciind, de fiecare dată, puterea lor de informare dar și limitele inerente, parțialitatea unor documente unilaterale. Permanenta grijă pentru verificarea reciprocă a categoriilor de surse cu care operează dar și respectarea cu scrupulozitate de-a lungul capitolelor a prescripțiilor metodologice ilustrează faptul că avem de-a face cu un cercetător format, foarte bine informat, în măsură să întreprindă o analiză pertinentă, complexă, multilaterală, a fenomenului demografic studiat.

Oricine răsfoiește paginile lucrării poate remarca volumul mare de informație cu care operează autorul, calculele, sistematizarea în tabele sinoptice, prezentarea grafică, ce însoțesc analiza la nivel macro- și micro- istoric, plecând de la eparhie sau comitat, coborând spre protopopiate, spre parohii, luate ca studii de caz. Fișele de despuiere a registrelor de stare civilă, denominalizate și nominale, adaptări ale modelelor notorii la specificul tezei, contribuie și ele la acreditarea imaginii unui foarte solid aparat metodologic.

Apoi, analiza efectuată la diferite nivele, pentru fiecare eveniment sau fenomen demografic, pe secvențe cronologice, în comunități cu specificități etnice, confesionale, socio-profesionale etc. reclamă și prilejuiește autorului o permanentă privire comparativă, în măsură să evidențieze similitudinile dar și particularitățile comportamentale. Prin aceasta dar și prin exemplificările ce dublează sistematic valorile numerice, discursul capătă o mai pronunțată tentă de antropologie istorică.

În comparație cu alte lucrări de demografie istorică, tributare unei anumite stereotipii structurale și care reclamă o anumită simetrie în abordarea celor trei evenimente demografice majore, lucrarea lui Mircea Brie este una asimetrică, am spune voit asimetrică, prin centrarea discursului asupra căsătoriei, considerată moment esențial în structurarea familială și în același timp de ranforsare comunitară, luată ca

punct de referință al cercetării. Studiul lui Mircea Brie are în vedere cu deosebire căsătoriile mixte, într-o zonă a diversității etnice, a multiculturalității și a multiconfesionalismului care este nord-vestul României de astăzi, cu privire expresă asupra realităților din arealul Episcopiei Greco-Catolice de Oradea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, adică într-o perioadă în care specialiștii în demografie istorică au identificat elementele unui nou comportament demografic care coexistă însă cu realități ce țin de rezistențele specifice unei societăți tradiționale. Asimetria este evidentă și prin atenția privilegiată acordată comunității confesionale greco-catolică, asumată prin convenție și prin sursele consultate. Confesiune cu o dublă determinare, conferită de o biserică de rit oriental dar aliniată instituțional bisericii romane – de unde posibile afinități cu fiecare din cele două denominațiuni amintite, probate pe parcursul lucrării – biserica greco-catolică transcede în zona de referință a tezei etnia română, în favoarea etniei maghiare și a celei rutene. Nu în ultimul rând, comunitățile greco-catolice sunt relativ bine distribuite în tot arealul asumat de cercetare, în comunități de sine stătătoare ori în altele în care dețin procente mai mici sau mai mari, cu un potențial din start ridicat de a încheia căsătorii mixte; urmărirea concretizării acestui potențial îi permite autorului să puncteze determinismele etnice, confesionale sau de altă natură care conduc spre încheierea căsătoriilor mixte interconfesional, atât de blamate în discursul fiecăreia dintre bisericile ce operează în zonă. Insistă asupra scăderii influenței bisericii ca efect al adoptării legislației matrimoniale civile, asupra disoluției comunității tradiționale, asupra creșterii rolului condiționărilor socio-profesionale, asupra greutății întâmpinate în delimitările confesionale în cadrul comunităților etnice românești locuite atât de ortodocși cât și de greco-catolici, în numeroase cazuri, semnalate în cuprinsul tezei, chiar preoții neincluzând în categoria căsătoriilor „mestecate” pe cele efectuate în cadrul etniei române.

Se impune a fi remarcată constanta preocupare a autorului cărții de a trece cu explicațiile sale dincolo de o serie de sentințe ale demografiei istorice românești, de a diversifica gama explicațiilor, de a acorda rolul cuvenit particularului, localului, întâmplării, în ultimă instanță diversității umane, dincolo de o unitate antropologică și de un cadru istoric general; în acest caz, punctarea periodică a analizei numerice cu exemplificări, cu evocarea unor momente din viața unor indivizi, cupluri, familii largite sau comunități. Critică, la fiecare unitate avută în vedere, sursele, sesizează subiectivismele în consemnarea evenimentelor, mentalitățile detectabile din atitudinea celor ce fac înscrisurile; discutarea ariei de recrutare a căsătoriilor, analiza lor pe categorii de vârstă etc., se încheie, de fiecare dată, cu concluziile de rigoare.

Asimetria des invocată cu privire la structura tezei de față este detectabilă și din constatarea spațiului acordat căsătoriilor făcute de credincioșii diferitelor confesiuni dar trebuie specificat iarăși că analiza devine dependentă de sursele utilizate; ori, cele mai multe dintre ele provin din arhiva eparhiei greco-catolice de Oradea și ca atare și parohiile greco-catolice luate drept studiu de caz sunt mai numeroase, cu specificarea necesară că aceste parohii coexistă teritorial sau la nivelul comunităților cu cele aparținând altor confesiuni, ceea ce face mai vizibil fenomenul căsătoriilor mixte.

Chiar dacă, în raport cu căsătoria, celelalte evenimente și fenomene demografice majore – nașterea și natalitatea, respectiv moartea și mortalitatea -, beneficiază de un spațiu mai restrâns în economia lucrării, în analiza lor constatăm aceeași rigoare metodologică, aceleași interpretări nuanțate și concluzii pertinente.

Natalitatea este prezentată în strânsă legătură cu nupțialitatea, divorțialitatea și mortalitatea populației. Natalitatea, ca și mortalitatea, de altfel, sunt urmărite, la modul general, la nivelul unităților administrative, a comitatelor Bihor și Satu Mare, cu aplicarea din nou a unei perspective comparatiste, apoi la nivelul unor parohii selectate, cu prioritate dintre cele care au servit ca studii de caz și în cazul căsătoriilor, în principal dintre cele greco-catolice sau cele complexe din punct de vedere confesional, fapt ce permite priviri de ansamblu asupra fiecărei localități în parte.

Remarcăm și în contextul urmăririi dinamicii și structurii nașterilor grija constantă și pedantă a autorului în a-și ghida cititorul, oferindu-i, de fiecare dată, familiarizându-l cu opțiunile sale pentru un instrumentar de investigație cât mai adecvat realității cercetate, pentru a obține maximum de profit. Uzează și în acest context de exemplificări, cifrele fiind dublate de prezentarea concretă a unor situații familiale, a unor cazuri personale etc.; urmărește repartiția anuală și lunară a nașterilor și a concepției, vârsta mamei la naștere etc. adică elementele obișnuite ale unei cercetări demografice, fără a mai interveni – acest lucru fiind valabil și în cazul mortalității, în aceeași măsură –, latura „sociologizantă” a cercetării.

În discuția asupra deceselor și mortalității, pleacă de la premisa că „Moartea aducea cu ea nu doar o schimbare a dimensiunii comunității ci și profunde sensibilități”, realitate care face ca „O viață a unui om ce a trăit, a fost iubit și a iubit, a privit și a atins lucruri, la fel ca noi toți, se identifică în fiecare număr”; pe cale de consecință, scrie Mircea Brie, „O abordare pur statistică a mortalității este, așadar, una inefficientă și lipsită de esență. În spatele fiecărui om care moare se ascunde o viață”.

Pe lângă consacrată analiză pe comitate, pe sexe, pe grupe de vârstă, acordă un loc important factorului perturbator major reprezentat de epidemia de holeră din anii 70 ai secolului al XIX-lea. Este atent la comportamentele specifice ale fenomenului în mediul urban comparativ cu cel rural; în egală măsură, surprinde coabitarea dintre elemente ale vechiului regim demografic și cele ale noului regim, aflat în ofensivă. Face considerații pertinente în legătură distribuția deceselor pe grupe de vârstă, ce pun în evidență valorile ridicate ale mortalității infantile, a copiilor până la vârsta de un an care, împreună cu mortalitatea copiilor între 1 și 5 ani, reduce drastic speranța de viață. Interesant este subcapitolul dedicat cauzelor deceselor unde subliniază, încă odată, incidența accidentelor demografice – a epidemiei de holeră dar și a conjuncturii istorice, cazul crizei economice din aceiași ani `70. Face, cu ajutorul consemnărilor din registrele parohiale, un inventar al cauzelor mortalității, acordând credit limbajului, pitoresc pentru noi, al epocii, al mediilor culturale specifice.

Un capitol cu o cotă ridicată de interes pentru cititorul mai puțin acomodat cu analiza demografică, este cel dedicat fenomenelor ce concură la erodarea familiei: divorțialitatea, concubinajul și ilegitimitatea nașterilor, considerate „forme de devianță socială care au ca efect diluarea imaginii și preceptelor familiei”. Mircea Brie îndeamnă, din nou, la circumspecție în preluarea datelor consemnate sub aceste aspecte în registrele de stare civilă și în rapoartele parohiale, din cauza subiectivismelor de redactare a documentelor amintite ieșite din superficialitatea birocratică a șablonizării înscrisurilor, a funcționării determinismelor de statut social care împiedicau oficializarea căsătoriilor – fără ca ansamblul comunitar să le considere nelegitime -, ori invocatele, de către preoții greco-catolici, a contagierilor comportamentale datorate conviețuirilor cu ortodocșii („datina lipicioasă a schismaticilor”, cum se exprimă unul dintre ei), lipsa de autoritate morală și spirituală a preotului, introducerea căsătoriilor civile, etc.

Divorțul ca factor de disoluție a familiei, beneficiază de structurarea cercetării pe două direcții: analiza cantitativă a fenomenului la nivelul comitatelor Bihor și Satu Mare și, din nou, considerațiile pe baza studiilor de caz, selectate dintre parohiile greco-catolice ale parohiei din Oradea. Iarăși, analiza numerică se intersectează și în același timp se completează fericit cu prezentarea „dramelor personale”. Stăruie asupra motivelor de divorț, așa cum reies din consemnarea lor la Tribunalele Matrimoniale, în măsură să crească interesul lecturii, avidă să treacă dincolo de cifrele seci, prin picanterea fiecărui caz în parte. Aceeași notă de profesionalism se degajă și din discuția asupra concubinajului, pe care-l definește mai întâi nuanțat, îi face o tipologie, relevă acceptarea socială a unor tipuri de concubinaj, cu toată consecvența lor blamare de către autoritatea bisericească; în raport cu instituția ecleziastică, cea comunitară și, apoi, autoritatea civilă, sunt mult mai permissive.

În rezumat, o lucrare cu incontestabile valențe științifice, cu evidente note de originalitate, redactată într-un limbaj care ilustrează obișnuința scrisului într-un domeniu bine conturat, și care, împreună cu accentul pus pe precizările metodologice, dau măsura unui cercetător format, cu mare putere de a surprinde esența fenomenelor analizate și totodată nuanțele cele mai fine. Se adaugă seriozitatea, continuitatea de preocupări științifice, volumul de muncă uriaș depus, fie în consultarea fondurilor inedite, a bibliografiei de mai multe sute de titluri, fie în întocmirea fișelor nominative și nenominative, dintre care doar o parte, au încăput în paginile anexelor ce însoțesc lucrarea.

Prof.univ.dr. Barbu Ștefănescu

I. Introducere

Abordarea istorico-demografică a familiei în relația sa cu societatea, cu diversele tipologii societale sau comunitare tranzitorii, este un demers complex ce necesită pe lângă o analiză profundă asupra elementelor central-definitorii și o cuprindere metodologică care să includă deopotrivă elemente considerate periferice.

Familia, prin caracterul său de grup social fundamental, suportă, sub efectul influențelor exterioare, diverse însușiri specifice ansamblului comunitar. Din perspectiva unei asemenea abordări, orice schimbare majoră la nivelul societății este în măsură să se repercuteze, de o manieră directă sau indirectă, asupra familiei. Studiul societății surprinde diversele forme de exprimare ale familiei, născute din cadrul și normele specifice respectivei societăți. Familia îmbracă expresia reprodusă „în micro” a societății. Pe de altă parte însă, familia, prin funcțiile sale biologice și de socializare, generează ordinea socială și consensul din cadrul unei societăți. Ea este cea care asigură transmiterea valorilor și normelor societății. O atare situație ne îndreptățește să jalonăm, după o analiză asupra familiei, principalele trăsături ale tipului societal corespunzător. Dincolo de perspectiva sociologizantă a unei cercetări asupra relației societate-familie (văzută drept grup social primar), prin lucrarea de față dorim să efectuăm o analiză cantitativă și calitativă asupra familiei și diverselor mecanisme comportamentale generate de efectele influenței exterioare, comunitare.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în nord-vestul Transilvaniei domina o societate rurală tradițională, excepție făcând doar câteva centre urbane și zonele imediat învecinate ale acestora (caracterul urban este dovedit și de analiza comportamentului marital). Satul era o lume a constrângerilor și eșaloanelor la care trebuiau să se conformeze toți indivizii aparținători grupului. Devianțele sociale, de orice natură, erau privite cu scepticism, iar percepțiile morale și religioase reprezentau norme sociale și societale definitive ale acelor vremuri. Comunitatea controla strict familia, prin diversele „ritualuri” ale imixtiunii în problemele interne ale acesteia. Orice dereglare a relațiilor din familie putea însemna, în condițiile coexistenței în interiorul unei mici comunități a ambelor grupuri de rudenie a celor doi parteneri, o perturbare majoră a mecanismelor comunitare. Tocmai aceste „derapaje” trebuiau evitate. În acest sens, se declanșa o întreagă suită atitudinală și comportamentală colectivă menită să prevină apariția unor asemenea situații. Comunitatea regla, astfel, prin diversele constrângeri și determinisme, întregul mecanism ce asigura respectarea ordinii și normelor sociale. Evenimente majore din viața familiei, precum botezul, căsătoria (inclusiv raporturile prenuptiale ale celor doi parteneri) și înmormântarea, erau strict supravegheate de comunitate. Relația familie-comunitate este una profundă, iar aceasta nu poate fi înțeleasă printr-o analiză fragmentară și secvențială. Din perspectiva familiei, comunitatea este cadrul general ce oferă „modelul”. Pe de cealaltă parte, comunitatea își găsește trăirea emoțiilor și sensibilităților tocmai în momentele cruciale ale vieții de familie.

Punctul de plecare al familiei este căsătoria. Este momentul în care se creează grupul social cel mai important al unei societăți. Comunitatea celebrează prin căsătorie biruința asupra timpului, iar cu această ocazie sensibilitatea umană se apropie de

„perfecțiunea dorită”¹. Prin diverse mecanisme reglatorii, comunitatea intervine cel mai profund în viața indivizilor cu ocazia căsătoriei, a nunții. Plecând de la această realitate, în cercetarea de față, căsătoria a devenit punctul de referință la care am raportat întreaga dezbatere inițiată pe seama relației comunitate-familie. Cei doi sunt învățați și pregătiți să accepte ierarhiile ce asigurau ordinea comunitară. Cu ocazia fiecărei căsătorii sunt repetate, nu numai pentru cei doi, ci și pentru restul comunității, elementele definitorii ale relațiilor inter-personale cerute de comunitate. Familia era locul unde trebuiau implementate toate normele de conduită la care se raporta întregul grup comunitar.

În perioada analizată, familiile celor doi tineri nu mai controlau în totalitate actul căsătoriei. Dacă în perioadele anterioare căsătoria era decisă exclusiv de către familiile tinerilor, caz în care sentimentele de afecțiune sinceră treceau în plan secund, acum tinerii au posibilitatea alegerii partenerului. În ciuda acestei radicale transformări de mentalitate, comunitatea are încă pârgurile necesare unui control asupra actului de constituire al unei noi familii. Acest control este mai vizibil la sat, unde caracteristicile unei existențe tradiționale sunt mai puternice, și mai diluate la oraș, unde și relaționarea dintre familie (de regulă nucleară) și comunitate era clădită pe alte norme.

Analiza efectuată asupra familiei și relației acesteia cu societatea, prin diversele mecanisme comunitare, s-a făcut printr-o cercetarea asupra *spațiului* denumit de către noi „nord-vestul Transilvaniei”. Pentru evitarea unor confuzii și neconcordanțe conceptuale, precizăm faptul că în lucrarea de față vom folosi, pentru înțelesul formulării „nord-vestul Transilvaniei”, aserțiunea Transilvaniei „lărgite”². Teritoriul analizat de noi cu ocazia acestei cercetări se suprapune în linii mari peste spațiul din nord-vestul teritoriului actualului stat român, respectiv zona Bihor-Satu Mare, dar cu referiri la o regiune mult mai extinsă, ce includea, în general, spațiul Episcopiei Unite de Oradea, a cărei întindere mergea în sud până la Mureș, în nord până în zona Țara Oașului, cuprinzând și numeroase localități care astăzi sunt parte a statului maghiar.

Asupra familiei din această regiune nu au acționat doar factori sociali. Familia a stat sub efectul realităților demografice, al transformărilor politico-legislative survenite pe parcursul perioadei analizate. Familia a fost afectată direct, prin diversele măsuri legislative ce stabileau cadrul formal al existenței acesteia, și indirect, prin conturarea unor serii întregi de condiționări, care s-au dovedit adesea foarte puternice. Legislația laică și ecleziastică cu privire la familie – constituie obiectul unui capitol al prezentei lucrări –, a impus, în condițiile în care Biserica era gestionara publică exclusivă a problemelor familiale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un anumit cadru în care se puteau dezvolta relațiile de familie. Administrarea familiei a întreținut adesea starea tensionată și rivalitățile confesionale. Bisericele romano-catolice și greco-catolice, sub influența părintoare a statului austriac, au avut adesea câștig de cauză în competiția cu celelalte confesiuni. În realizarea unei familii, sub efectul major al influenței comunitare, constrângerile și determinismele etno-confesionale s-au dovedit a fi puternice și determinante. Realitatea politică și evenimentele cu conotație politică,

¹ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice* (în continuare *Civilizația...*), vol. I, Editura Meridiane, București, 1989, p. 222

² Transilvania înțeleasă în sens larg: Transilvania intracarpatică, Banatul, Crișana și Maramureșul. Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996, p. 8-10; Voicu Bodocan, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Transilvania. Studiu geografic*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, p. 8

care s-au petrecut pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, au avut o influență directă în ceea ce privește modul de derulare a proceselor și fenomenelor legate de evoluția etno-confesională a populației din spațiul avut în vedere. În cercetarea noastră am plecat de la premisa conform căreia diversitatea etno-confesională și culturală a determinat o diversitate comportamentală. Perturbarea unor componente ale acestui sistem conduce de la sine la declanșarea unor reacții în lanț care, în cele din urmă, sunt în măsură să descopere noi realități, nu doar structurale, ci și comportamentale.

Momentele importante care au condus la formarea și conturarea familiei reprezintă teme principale ale acestei cercetări. Căsătoria, căreia i se asociază și nașterea copiilor, a deținut rolul constructiv principal al familiei. Plecând de la acest punct de vedere, căsătoria a beneficiat de o abordare specială, mai profundă, comparativ cu celelalte componente analizate. Stabilirea și conturarea diverselor legături și conexiuni ce existau între comunitate și actul căsătoriei s-a făcut printr-o analiză complexă prin care s-a urmărit descoperirea tuturor constrângerilor și determinismelor etno-confesionale, socio-profesionale, dar și comunitar-mentale ce au influențat într-un fel sau altul procesul marital.

Pornind de la bogăția informațiilor furnizate de materialul arhivistic cercetat, am încercat, pe de o parte, să reconstituim ciclul vieții familiale (naștere, căsătorie, deces), iar pe de altă parte, să dăm viață trăirilor ascunse în spatele cifrelor. Descoperirea dorințelor, asociate adesea neputințelor consemnate în viața de toate zilele a familiilor din acest spațiu, a reprezentat nu doar o doleanță, ci și un imperativ al prezentei cercetări. Pătrunderea în intimitate s-a făcut prin analiza mai multor reacții și posibilități comportamentale ale celor implicați, dar și printr-o analiză conexă asupra transformărilor survenite la nivelul societății (tendențele principale au fost acelea de diluare a percepțelor tradiționale etno-confesionale și comunitare, asociate unor tot mai vizibile mobilități socio-profesionale).

O atenție deosebită a fost acordată și elementelor de eroziune, de disoluție a familiei. Imaginea tradițională a familie se schimbă mult în această perioadă sub efectul culturii citadine tot mai prezente. Modernitatea își spune și ea cuvântul, nu doar prin impunerea familiei nucleare, ci și prin apariția unei mentalități mai permissive în privința derapajelor. Concubinajul, legitimitatea sau divorțul, prin abordarea lor, s-au dovedit importante posibilități de descoperire a realităților familiale și cotidiene.

Am încheiat acest demers asupra familiei și relației acesteia cu societatea, printr-o analiză asupra mentalităților colective referitoare la familie. Familia, satul și comunitatea, mentalitățile, rolurile și statusurile sociale au stat în atenția noastră. Familia, constituirea acesteia, relațiile dintre bărbat, femeie, copii și rude, dar și relațiile cu restul comunității, sunt filtrate prin „gura satului”. Nevoia unei solidarități puternice, necesare în condițiile vitrege ale vremurilor, îi obliga pe indivizi să accepte conviețuirea cu ceilalți membri ai familiei (inclusiv cea extinsă³), dar și cu restul comunității. Cel mai adesea, comportamentul individual îmbracă expresia comportamentului colectiv. O astfel de influență a comunității a fost evidentă în societățile rurale tradiționale. Cu timpul însă, aceasta a cunoscut diluări progresive, sub

³ Unii autori găsesc tocmai în această nevoie a individului originea și substratul existențial al familiei lărgite, care pe lângă familia propriu-zisă, cuprindea întregul neam de rubedenii de mai multe grade și generații. Florin Valeriu Mureșan, *Satul Românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005, p. 205

presiunea factorilor modernității. Statul intervine și el reglementând și impunând diverse norme vieții de familie. Schimbări profunde pot fi constatate pe măsura integrării acestui spațiu într-un circuit economic ce va conduce la impunerea unor mutații socio-profesionale. Dezvoltarea economică și răspândirea activităților neagricole, asociate unei dezvoltări urbane, a cărei influență era tot mai mare, au antrenat modificări ale relațiilor de familie. Apoi, mutații apar și în relațiile dintre familie, grupul domestic și resursele gospodăriei. Aceste transformări nu sunt însă vizibile în toate localitățile din regiunea analizată: unele rămân ancorate în tradițional, aici noul pătrunde mult mai greu, iar schimbări majore la nivelul mentalului colectiv nu pot fi percepute pe durata perioadei analizate.

II. Demografia istorică, izvoarele și metodologia cercetării

Cercetarea diverselor aspecte ale vieții familiei, dar și conexiunile cu alte componente ale societății, este, datorită caracterului intim al relației conjugale, o provocare căruia cercetătorul trebuie să-i răspundă printr-o atentă și distributivă analiză. Demografia istorică, dar și alte științe, precum antropologia sau istoria mentalităților, abordând direct sau colateral subiectul familiei, fac adesea trimitere la cele trei importante momente din viața individului: nașterea, căsătoria și moartea. Evenimentele amintite, reconstituite de către demografi printr-o analiză asupra registrelor parohiale de stare civilă, sunt puncte de referință pentru studiul familiei, dar, deopotrivă, pentru cel al comunității. Relația familie-comunitate este una profundă, iar aceasta nu poate fi înțeleasă decât printr-o analiză complexă, asupra tuturor componentelor sale structurale. Din perspectiva familiei, comunitatea este cadrul general ce oferă „modelul”. Comunitatea, în schimb, își găsește trăirea emoțiilor și sensibilităților tocmai în momentele cruciale ale vieții de familie. Prin prezența sa de-a dreptul impunătoare, comunitatea lasă impresia unui control strict asupra exprimării familiei cu ocazia unor evenimente precum botezul, nunta sau înmormântarea. Un studiu demografic asupra vechilor consemnări bisericești poate dezvălui tendințe nebănuite ale realității cotidiene întâlnite în satul românesc.

1. Nașterea și evoluția demografiei istorice

Prin natura izvoarelor și surselor de informare, prin structura și metodologia folosită, cercetarea noastră, asupra *familiei și societății*, este fără îndoială o lucrare de demografie istorică. Nu putem însă omite dimensiunea pronunțat socială a studiului nostru. Din acest considerent, un demers care să includă imaginea mentalului comunităților și determinismele sociale, ne impune să discutăm despre o demografie a socialului în dimensiunea sa istorică. Având în vedere aceste aspecte, este posibil oare să discutăm despre o *demografie socială*? Dacă da, ce este aceasta? Demografia în sine, este definită ca o „știință socială care are ca obiect studiul populațiilor umane, privite din perspectiva dimensiunii lor numerice și a schimbărilor de volum”¹. Astfel, demografia ne apare ca o știință ce se implică în cunoașterea colectivității umane, a fenomenelor și proceselor demografice specifice, în scopul cunoașterii legităților care determină evoluția efectivului, structurii și evoluției acesteia, stabilind locul și corelațiile care derivă din calitatea populației ca verigă a sistemului general economico-social². Dacă nașterea, căsătoria, divorțul și decesul ne apar în imagine drept evenimente demografice, iar natalitatea, nupțialitatea, divorțialitatea și mortalitatea ca fenomene demografice, atunci expresia socială a acestora este în măsură să condiționeze, și este condiționată, de structura comunitară a populației. Imaginea demografică asupra unei populații este astfel întregită, prin statusurile și rolurile sociale ale indivizilor sau grupurilor sociale. *Demografia socială* se dorește a fi, din aceste considerente, o cercetare calitativă asupra dimensiunii cantitative a unei

¹ Traian Rotariu (coord.), *Demografie și sociologia populației. Fenomene demografice*, Polirom, Iași, 2003, p. 14

² V. Sora, I. Hristache, C. Mihăescu, *Demografie și statistică socială*, Editura Economică, București, 1996, p. 20

populații; o căutare a numărului prin evidențierea socialului, și invers, o imagine a socialului prin studiul numărului. Demografia este, sub acest raport, după cum au observat M. Reinhard, Ș. Ștefănescu, dar și alții, prin înfățișarea deopotrivă calitativă și cantitativă, o „dimensiune a istoriei”³.

Istoria, evidențiază Lucien Febvre, „este o știință a omului, știință a trecutului uman și nu știință a lucrurilor sau conceptelor”⁴. Din această perspectivă, istoria este mai puțin o știință a evenimentelor, a faptelor, ea cere istoricului să „regăsească oamenii care le-au trăit”⁵. Cu toate acestea însă, istoria nu elimină studiul evenimentelor, ea tinde să devină „totală”, excluzând practic faptele și evenimentele izolate⁶. Comportamentul individual, alături de mentalul colectiv pot oferi explicații unor evenimente izolate. Necesitatea unei abordări istoriografice, care, prin metodologia folosită, să regăsească oamenii și comportamentelor lor, ni se pare, în aceste condiții, impetuos de necesară.

Demografia istorică, istoria socială sau istoria mentalităților ne apar ca „științe de intersecție”⁷, interdisciplinare, iar în aceste condiții ele nu se pot dispensa (în demersurile de cercetare pe care le realizează) de sociologie, antropologie, geografia umană, istoria religiilor, psihologia socială, demografie sau de istorie. Tendința spre totalitate, spre un studiu interdisciplinar, este „o ispită continuă a istoriografiei”⁸.

1.1. Fondatori ai demografiei

Primul studiu sistematic asupra unei populații a fost publicat abia în anul 1662 (*Natural and Political Observations on the Bills of Mortality*), de către John Graunt (1620-1674)⁹, până la această dată populația ne mai făcând obiectul unei analize, știința acesteia fiind rezervată doar divinității¹⁰. Autorul acestui studiu utilizează, ca surse de informare, și buletinele parohiale. Aceste buletine parohiale erau însă lacunare, ele apăreau sau dispăreau (erau înregistrate sau nu), în funcție de ritmul epidemiilor, al evenimentelor sociale și politice.

Acestui studiu i-au urmat și altele, printre acestea un important loc îl ocupă cercetarea statisticianului belgian Adolf Quételet asupra reproducerii și mortalității

³ Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Editura Facla, Timișoara, 1974, p. 7

⁴ Apud Alexandru Dușu, *Dimensiunea umană a istoriei*, Minerva, București, 1986, p. 5

⁵ *Ibidem*

⁶ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX* (în continuare *Familia în satul românesc...*), Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, p. 12

⁷ André LaRose, *L'enregistrement des événements démographiques par les églises: une question internationale*, în volumul colectiv *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 25

⁸ Alexandru Zub, *Istoriografia română și ascensiunea istoriei sociale*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța* (în continuare *Noi perspective asupra istoriei sociale...*), studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Cristina Oghină-Pavie și Jacques-Guy Petit, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, p. 24

⁹ Annie Vidal, *Démographie. Eléments d'analyse et évolution du peuplement humain*, Presse Universitaires de Grenoble, 1994, p. 6

¹⁰ Un asemenea punct de vedere, intens promovat de cercurile universitare medievale catolice, s-a născut din interdicția stabilită de Dumnezeu regelui David de a efectua numărătoarea poporului evreu (*Sfânta Scriptură, Cartea Întâi a Cronicilor*, cap. 21, 1-14). Nerespectarea voinței divine i-a atras lui David și poporului său pedeapsa ciumei, de care se temeau atât de mult și masele umane medievale.

populației belgiene¹¹. Cu toate acestea, fondatorii demografiei, ca știință, sunt considerați Français Achille Guillard¹², inventatorul cuvântului demografie, și Louis Adolphe Bertillon¹³. Metodele utilizate în cercetarea demografică au fost, și sunt totodată, foarte complexe, deoarece demografia este în același timp o știință pozitivă și deductivă, de analiză și de sinteză¹⁴. F.A. Guillard a propus trei definiții ale demografiei, și anume: 1. o istorie socială și naturală a spațiului uman; 2. o cunoaștere matematică a populației, mișcarea generală a acesteia, statutul fizic, civil, intelectual și moral; 3. o lege a populației. Louis Adolphe Bertillon a evidențiat natalitatea și fecunditatea scăzută din Franța, în comparație cu explozia demografică din Germania. El propune o serie de măsuri fiscale de penalizare a celibatarilor și familiilor mai puțin numeroase¹⁵.

1.2. Demografia istorică. Orientări istoriografice universale

Ca disciplină independentă în domeniul științelor sociale, demografia istorică s-a constituit în perioada postbelică, emancipându-se atât de sub tutela demografiei, cât și a istoriei¹⁶. După cum afirma geograful francez Pierre George¹⁷, „demografia istorică este o știință nouă sau relativ nouă, una din ultimele venite între științele umane, fiică a căsătoriei cifrelor și a științelor sociale, înrudită cu geografia – știința localizărilor și a spațiului –, cu istoria – știința conjuncturilor și a timpului –, disciplinată prin rigorile economiei, supusă ineluctabilelor imperative ale biologiei”. Termenul de *demografie istorică* a fost folosit însă pentru prima dată cu prilejul celui de-al VIII-lea Congres Internațional de Științe Istorice din 1933, unde J. Bourdon a prezentat o comunicare intitulată *Les méthodes de la démographie historique*. Sensul acestui termen a fost însă sinonim cu istoria populației¹⁸. În același sens, de istorie a populației, folosește și Roger Mols sintagma „demografie istorică” atunci când analizează geneza medievală a orașelor europene¹⁹. De altfel, acest autor schițează o primă istorie a registrelor parohiale în Europa Occidentală²⁰, el interesându-se de perioada lor de apariție în diversele țări. De asemenea, este evidențiată importanța și valoarea, pentru demografia istorică, a acestor documente.

¹¹ Adolf Quételet efectuează o amplă cercetarea intitulată *Recherches sur la reproduction et la mortalité de l'homme aux différents age et sur la population de la Belgique*. Apud Ștefan Pascu, *Demografia istorică* (în continuare *Demografia istorică...*) în volumul colectiv *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. I, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 27

¹² Français Achille Guillard a publicat în anul 1855 o remarcabilă cercetare apărută sub titlul de *Eléments de statistique humaine ou démographie comparée*.

¹³ Annie Vidal, *op. cit.*, p. 7

¹⁴ Ștefan Pascu, *L'actualité de la démographie historique*, în volumul colectiv *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, ..., p. 9

¹⁵ Aceste măsuri se regăsesc în lucrarea *Le problème de la dépopulation*, publicată de către Louis Adolphe Bertillon în anul 1896.

¹⁶ Jaques Duparquier, *Introduction à la démographie historique* (în continuare *Introduction...*), Gamma, Paris – Tournai – Monreal, 1974, p. 9

¹⁷ Apud Ștefan Pascu, *Demografia istorică...*, p. 30

¹⁸ Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 14

¹⁹ *Ibidem*; Lucrarea lui Roger Mols, publicată în 3 volume, se intitulează *Introduction à la démographie historique de villes de l'Europe du XIVe au XVIIe siècle* și a apărut la Editura Receuil de Travaux din Louvain în anii 1954-1956.

²⁰ André LaRose, *op. cit.*, p. 25

Autorul unui *Manual de demografie* (Philippe Mouchez), publicat în 1964, consideră absolut necesar un studiu demografic retrospectiv²¹, respectiv o demografie în evoluția sa istorică. El avertizează însă asupra faptului că o astfel de cercetare este greoaie și foarte complexă, ce necesită studiul unor surse de informare multiple, contradictorii uneori. El se pronunță pentru recuperarea acestor izvoare, pentru confruntarea lor (până este asigurată o compatibilitate), iar rezultatele obținute să fie analizate prin folosirea unor ipoteze de lucru. Interesul pentru aceste surse documentare, mai cu seamă pentru registrele parohiale, este mai vechi. Ele au fost adesea analizate, catalogate, mai puțin, însă, cercetate efectiv. Un interesant studiu, apărut în anul 1912, sub numele de *Les registres paroissiaux en Belgique*²², a fost publicat de către J. Vannerus. Autorul studiului nu face însă altceva decât să inventarieze aceste documente, să le semnalizeze existența, importanța și rolul lor. O cercetare, în sensul despuierii acestora nu este însă realizată.

Fondatorul demografiei istorice este considerat fără nicio îndoială Louis Henry²³. Acesta, împreună cu Michel Fleury, a fost autorul primului manual de demografie istorică (publicat la Paris, în anul 1956, sub numele de *Des registres paroissiaux et l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*). Cei doi autori propun pentru completarea datelor demografice, utilizarea și a altor izvoare, nefolosite până atunci în acest scop. Ei vor aplica o metodă nouă, modernă, novatoare, de despuiere și analiză a registrelor parohiale de stare civilă, în sensul reconstituirii evenimentelor demografice (nașterea, căsătoria, decesul). Metoda reconstituirii familiei, prin analiza registrelor parohiale de stare civilă, propusă de L. Henry și M. Fleury, a revoluționat domeniul care se ocupa de studierea populației²⁴. Louis Henry consideră că registrele parohiale de stare civilă sunt sursa fundamentală de informare pentru perioada prestatistică, tocmai din acest considerent propune reconstituirea vieții biologice a familiei. El consideră familia ca fiind grupul social cel mai important al comunității, al societății. În anul 1958, L. Henry și E. Gautier, după o cercetare asupra comunității și familiei din satul Crulai, publică o lucrare care stabilește într-o manieră și mai clară noile metodologii ale demografiei istorice²⁵. Este prima monografie abordată din perspectiva demografiei istorice. Demografia istorică începe să se definească acum prin sursele sale de documentare (registrele de stare civilă) și prin metodele folosite (a fost introdusă microanaliza bazată pe cuplarea datelor nominative)²⁶. Numeroase monografii, ale căror cercetări au avut drept fundament metoda despuierii registrelor parohiale de stare civilă, au fost elaborate în perioada următoare. Între acestea amintim lucrarea *Beauvais et Beauvais de 1600 à*

²¹ Annie Vidal, *op. cit.*, p. 13

²² Brunnel C., *L'enregistrement des baptêmes, mariages et décès, sous l'ancien régime, en Belgique*, în volumul colectiv *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, ..., p. 69

²³ Annie Vidal, *op. cit.*, p. 15

²⁴ Sorina Paula Bolovan, *Istoria familiei și demografia istorică în România la început de mileniu* (în continuare *Istoria familiei și demografia istorică...*), în *Caiete de antropologie istorică*, anul I, nr. 1, Cluj-Napoca, 2002, p. 24

²⁵ L. Henry, E. Gautier, *La population de Crulai, paroisse normande: étude historique*, Institut national d'études démographiques, Paris, 1958

²⁶ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 15

1730, semnată de P. Goubert²⁷. Metoda folosită de către autor i-a permis să surprindă comportamentul familial al țăranilor din zona Beauvais²⁸, reușind astfel să explice frecvența redusă a ilegitimității, raritatea celibatului, vârsta târzie la căsătorie, durata intervalului dintre nașteri, nivelul natalității, etc.

Metoda folosită de către cei doi deschizători de drum a fost urmată de sute de istorici din întreaga Europă. Registrele parohiale au încetat să mai fie „gloata adormită” a vechilor arhive²⁹, ele fiind cea mai importantă, de cele mai multe ori unica, sursă de documentare pentru istoria celor mulți și umili. Demografilor și istoricilor li s-au asociat, în perioada următoare, sociologi, antropologi, etnografi, astfel abordarea a devenit una mult mai largă. Registrele de stare civilă au devenit importante surse de documentare pentru tot mai variate domenii de cercetare. Astfel, perspectivele de abordare a comunității rurale și a familiei s-au extins considerabil.

Cu prilejul Congresului mondial al Comitetului Internațional de Științe Istorice desfășurat în anul 1960, în orașul Stockholm, L. Henry a realizat o expunere sintetică a metodelor demografiei istorice. Specialiștii prezenți la manifestare au decis înființarea unei Comisii Internaționale de Demografie Istorică³⁰. În anul 1963, a fost înființată, la Paris, Societatea de Demografie Istorică (prezidată pe rând – până în 1975 - de către Marcel Reinhard, Pierre Goubert, Louis Henry și A. Armengaud), al cărei periodic, *Annales de démographie historique*, a jucat un rol important în promovarea noii discipline istorice³¹. Publicația „*Annales de démographie historique*”, editată începând cu anul 1965³², a avut un rol covârșitor în impunerea disciplinei pe plan internațional. Demografia istorică a evoluat progresiv din punct de vedere tehnic și metodologic. Numeroși istorici, demografi și statisticieni își vor revizui metodologia folosită în studiul populației. Modul de utilizare și recuperare a datelor statistice, care până la acea dată nu se dovediseră interesante pentru cercetarea istorică, capătă un nou îmbold odată cu analiza efectuată de Bertrand Grille asupra surselor statistice³³. Familia, mariajul și nupțialitatea, fecunditatea și natalitatea sunt subiecte tot mai mult dezbătute în cercurile istoricilor demografi francezi ai acestei perioade³⁴.

²⁷ Pierre Goubert, *Beauvais et Beauvaisaises de 1600 à 1730. Contribution à l'histoire sociale de la France au XVIIeme siècle*, Service d'Édition et de Vente des Publications de l'Éducation Nationale, Paris, 1960

²⁸ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 16

²⁹ Pierre Chaunu, *Civilizația...*, p. 212

³⁰ Sorina Paula Bolovan, *Istoria familiei și demografia istorică...*, p. 25

³¹ Ioan Horga, *Considerații pe marginea evoluției demografiei istorice: metodă, surse de documentare, modelare proprie*, în Corneliu Crăciun, Antonio Faur (coord.), *Istoria - ca experiență intelectuală*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2001, p. 446; Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 16; Idem, *Istoria familiei și demografia istorică...*, p. 25. În același an la Ottawa, Consiliul Uniunii Internaționale pentru Studiul Științific al Populației a hotărât înființarea unui comitet de demografie istorică, a cărui scop era de asemenea promovarea noii discipline (*Ibidem*).

³² Aceasta fiind publicată și în anul 1964, dar sub numele de „*Études et chronique de démographie historique*”.

³³ Bertrand Grille, *Les sources statistiques de l'histoire de France*, Paris, 1964

³⁴ În acești ani apar lucrări cu rol important în consolidarea științei demografiei istorice, atât sub aspect metodologic, cât și prin promovarea unor noi direcții de cercetare: Alain Girard, *Le choix du conjoint. Une enquête psycho-sociologique en France*, Presse Universitaire de France - Institut national d'études démographiques, Paris, 1964; L. Henry, *La fécondité du mariage: Nouvelle méthode de mesure*, Institut national d'études démographiques, Paris, 1965; Idem, *Le*

Ample lucrări de interes au apărut și în afara Franței, în Belgia, Marea Britanie, Republica Federală Germania, Statele Unite ale Americii, etc. În anul 1964, la Cambridge, o echipă de cercetare condusă de către Peter Laslett și E.A. Wrigley a pus bazele unei prestigioase instituții de profil: *Cambridge Group for History of Population and Social Structure*, reorganizată, în anul 1974, ca unitate independentă de cercetare. Cercetările efectuate de către această instituție au permis abordarea și a altor problematici legate de viața familiei³⁵. De asemenea, structura social-economică a gospodăriilor țărănești din perioada prestatistică este identificată alături de alte variabile demografice ale societății engleze. Reprezentanți ai acestei instituții vor participa, având un rol considerabil, la o cercetare ce își propune să refacă situația demografică a societății engleze pe o perioadă de 300 de ani. Cercetarea s-a finalizat prin publicarea lucrării *An Introduction to English Historical Demography. From the Sixteenth to the Nineteenth Century*³⁶. Modelul propus a fost reluat de către Lawrence Stone³⁷, în anul 1979, acesta publicând volumul *The Family, Sex and Marriage in England 1500 – 1800*³⁸. Ca și concluzii ale acestei lucrări desprindem faptul că ritmul dezvoltării social-economice, politice și culturale influențează în mod direct mutațiile comportamentului individual față de familie, aranjamentele maritale, reflecția asupra sentimentelor și sexului. Căsătoria de conjunctură, menajul, numărul copiilor, divorțul sau concubinajul îl situează pe individ undeva între controlul social și dorința lăuntrică. Lumea tradițională începe să se ruineze pe propria structură, emanciparea individuală atrage după sine emanciparea comunitară, și, implicit, nașterea unor noi modele mentale, acceptate drept valori de către generațiile următoare.

O deosebită contribuție în cercetarea căsătoriei și fecundității familiei, alături de E.A. Wrigley³⁹, și-a adus J. Hajnal⁴⁰ sau E. Shorter⁴¹. J. Hajnal, după o lungă perioadă de cercetare a registrelor parohiale de stare civilă, a ajuns la concluzia că Biserica latină occidentală a avut o contribuție esențială în conturarea modelului demografic specific Europei moderne. „Mariajul european”, ca model conceptualizat de către J. Hajnal, în jurul căruia s-au raliat numeroși demografi istorici occidentali, este considerat de către P. Chaunu „unic, fără precedent și fără corolar”⁴². Modelul proiectat de Hajnal caracteriza „mariajul” modern prin vârstă înaintată la căsătorie și

manuele de demographie historique, Librairie Droz, Geneva-Paris, 1967; John T. Noonan, *Contraception et mariage*, Paris, 1969, etc.

³⁵ În anul 1965, la Londra, D.V. Glass și D.E.C. Eversley editează volumul colectiv *Population in History. Essays in Demography* ce va continua să apară și în anii următori.

³⁶ E.A. Wrigley (coord.), *An Introduction to English Historical Demography. From the Sixteenth to the Nineteenth Century*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1966. Această lucrare este considerată de către Pierre Chaunu drept o „imitare foarte reușită a manualelor de demografie istorică franceză”. Pierre Chaunu, *Histoire science sociale. La durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne* (în continuare *Histoire science sociale...*), Edition SEDES, Paris, 1974, p. 296

³⁷ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 18

³⁸ *Ibidem*, p. 19

³⁹ E.A. Wrigley, *Société et Population*, Hachette, Paris, 1969

⁴⁰ J. Hajnal, *European marriage pattern in perspective*, în *Populations History*, volum editat de D.V. Glass, D.E.C. Eversley, Londra, 1968, p. 101-148

⁴¹ E. Shorter, *The Making of the Modern Family*, Londra, 1976

⁴² Pierre Chaunu, *Histoire science sociale...*, p. 316; G. Ranki, *The European periphery and industrialization (1780-1914)*, Budapesta, 1982

celibat feminin⁴³. Această realitate, specifică mai degrabă Europei catolice și protestante, este greu de identificat în Europa răsăriteană, inclusiv în spațiul românesc, unde celibatul feminin este aproape inexistent, iar vârsta la căsătorie a rămas la valori nu prea ridicate. Un asemenea model, caracterizat drept „european”, este privit cu circumspecție de către P. Chaunu, care, distanțându-se de el, precizează că mariajul european este socialmente omogen, existând submodele sau nuanțe, una de tip aristocratică, cealaltă populară⁴⁴. Celibatul feminin se întâlnește foarte rar în casele populare, spre deosebire de ceea ce se întâmplă în vârful ierarhiei sociale⁴⁵.

Martine Segalen, plecând de la o prezentare denominativă a registrelor parohiale de stare civilă din localitatea Vraiville a ajuns la o reconstituire a familiei printr-o analiză ce includea și aspecte ale dimensiunii socio-profesionale ale celor implicați⁴⁶. Folosindu-se „analiza transversală”⁴⁷ s-a putut urmări evoluția curbei vârstei la căsătorie pe parcursul a două secole și jumătate, dar și variația sezonieră a căsătoriilor⁴⁸. Trecând dincolo de datele statistice seci, Martine Segalen, prin metodologia la care apelează, oferă o perspectivă sociologizantă a fenomenelor demografice. Relațiile inter-personale⁴⁹, rolul căsătoriei în reproducerea familiei și societății, cadrul comunitar sunt elemente ce evidențiază ceea ce ea însăși definea prin sociologia istorică a căsătoriei⁵⁰. Apelând, apoi, la „analiza transversală”⁵¹ autoarea a putut urmări evoluțiile generaționale și inter-generaționale⁵². Preocupări oarecum similare au Yvonne Knibiehler⁵³, J.L. Flandrin⁵⁴, Edward Shorter⁵⁵, Robert Muchembled⁵⁶, Jack Goody⁵⁷, M. Mitterauer, R. Sieder⁵⁸, etc., dar și mult mai

⁴³ Ioan Horga, *op. cit.*, p. 434

⁴⁴ Pierre Chaunu, *Histoire science sociale...*, p. 31

⁴⁵ Idem, *Civilizația...*, vol. I, p. 222

⁴⁶ Martine Segalen, *Nuptialité et alliance. Choix du conjoint dans une commune d'Eure*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1972

⁴⁷ Denumită și analiza momentului. Prin aceasta se face o analiză a unui fenomen demografic pe parcursul unui an, neținându-se seama de generații. Anie Vidal, *op. cit.*, p. 36-37

⁴⁸ Ioan Horga, *op. cit.*, p. 433

⁴⁹ Martine Segalen, *Mari et femme dans la société paysanne*, Flammarion, Paris, 1980, p. 123-185

⁵⁰ Idem, *Sociologie de la famille* (în continuare *Sociologie...*), ed. IV, Armand Colin, Paris, 1996, p. 116-123

⁵¹ O asemenea metodă își propune să cuprindă un ansamblu de persoane (o generație), care au trăit același eveniment demografic pe parcursul aceluiași an. R. Pressat, *L'analyse et démographique. Concepts, methodes, résultats*, ed. IV, Presse Universitaire de France, Paris, 1991, p. 26

⁵² Ioan Horga, *op. cit.*, p. 433

⁵³ Yvonne Knibiehler, *Histoire de mère, du Moyen Age à nos jours*, Montolba, Paris, 1980 (în colaborare cu Chaterine Fouguet); Idem, *La femme au temps des colonies*, Stock, Paris, 1985 (în colaborare cu Régine Goutalier); Idem, *La Femme et les médecins*, Hachette, Paris, 1983 (în colaborare cu Chaterine Fouguet); Idem, *Les pères aussi ont une histoire...*, Hachette, Paris, 1987; etc.

⁵⁴ J.L. Flandrin, *Familles. Parente, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Hachette, Paris, 1976

⁵⁵ Edward Shorter, *Naissance de la famille moderne XVIIIe-XXe siècle*, Édition du Seuil, Paris, 1977

⁵⁶ Robert Muchembled, *Famille et l'histoire des mentalités (XVI – XVIIIe siècles). Etat present de la recherches*, în *Revue des Etudes Sud-Est Europeenne*, 1974, nr. 3, p. 349 – 369

cunoscuții Philippe Ariès, George Duby, Michelle Perrot, Pierre Chaunu, Alain Corbin, François Lebrun, s.a. O incontestabilă contribuție, atât calitativă, cât și cantitativă, își aduc, promovând aceleași metode de abordare, volumele lucrării *Histoire de la famille*, coordonate de André Burguière, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen și Françoise Zonabend⁵⁹.

O cunoscută echipă de cercetare, un adevărat laborator de demografie istorică, a funcționat la Sorbona începând cu anul 1972. Pe lângă reconstituirea familiilor, interesul acestei școli de la Sorbona a fost și acela al „geografiei istorice”⁶⁰. O altă echipă, coordonată de către Pierre Chaunu și P. Gouhier, este creată la Universitatea din Caen.

O importantă lucrare de referință pentru demografia istorică a publicat Jaques Duparquier⁶¹ la Paris, în 1974, sub numele de *Introduction à la démographie historique*. Un remarcabil manual de demografie istorică, lucrarea reușește să surprindă legăturile existente și necesare între demografie și istoria locală. Ne apare în față o metodă interesantă de despuiere a registrelor parohiale de stare civilă, urmărindu-se firul principalelor evenimente demografice din viața familiilor reconstituite.

Cu toate că interesul spre acest gen de cercetări a crescut considerabil, în perioada 1970-1980 se constată o criză a istoriei cantitative, despuierea registrelor de stare civilă și folosirea lor în cercetările monografice fiind tot mai rară. Sub o nouă formă, alături de istorici, etnografi, demografi, sociologi, biologi și chiar medici, istoricii demografi, după 1980, conduc la o revigorare a studiilor rurale de demografie istorică. Remarcabilă prin esență este afirmația lui Philippe Ariès, care subliniază faptul că „istoria, devenită economică și socială după revoluția industrială și tehnică, a devenit demografică după revoluția demografică”⁶².

O chestiune care a suscitat interesul cercetătorilor a fost problema ilegitimității, acest gen de preocupare făcând posibilă descoperirea unor comportamente individuale și colective, dar și punerea în evidență a fenomenului devianței sociale. O astfel de lucrare este volumul colectiv *Bastardy and its Comparative History* (Londra, 1980), coordonat de către P. Laslett, Karla Oosterveen și Richard Smith, ce reunește studii și articole ale unor cercetători din Marea Britanie, Franța, Germania, Suedia, Statele Unite ale Americii, Jamaica și Japonia. Volumul surprinde fenomenele ilegitimității și

⁵⁷ Jack Goody, *La famille en Europe* (ediție în limba franceză tradusă de Jean-Pierre Bardon și prefată de Jacques Le Goff), Polirom, Paris, 2001

⁵⁸ M. Mitterauer, R. Sieder, *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Age to the Present*, Blackwell, Oxford, 1982

⁵⁹ André Burguière, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (coord.), *Histoire de la famille*, Armand Colin, Paris, 1986

⁶⁰ Jaques Duparquier, *Introduction...*, p. 87

⁶¹ El este autorul unor importante lucrări de demografie istorică. Amintim, pe lângă lucrarea citată deja (*Introduction à la démographie historique*), studii precum: *Sur la population française aux XVII-eme et XVIII-eme siècles*, în *Revue Historique*, nr. 485, ianuarie-martie 1968, p. 43-79; *La population du Bassin parisien (XVII-XVIII)*, în *Hommage a Marcel Reinhard. Sur la population française au XVIIIe et au XIXe siècle*, Paris, 1973; Jacques Dupâquier, *La population rurale du Bassin parisien à l'époque de Louis XIV*, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1979; *Le mouvement saisonnier des mariages en France (1856-1910)*, în *Annales de démographie historique* (în continuare *Annales...*), Société de Démographie Historique, Paris, 1977; *La population française aux XVII-eme et XVIII-eme siècles*, Paris, 1979

⁶² Apud Ștefan Pascu, *Demografia istorică...*, p. 36

nonconformismului marital. Aceste fenomene, prezente peste tot, cunosc forme și nivele de intensitate diferite, în funcție de normele și valorile sociale, de contextul geopolitic și socio-economic, și, nu în ultimul rând, de mentalul colectiv sau de gradul de permisivitate socială a diferitelor comunități.

Reconstituirea istoriei familiei a continuat să-i preocupe pe cercetători, metodele s-au diversificat în paralel cu utilizarea informațiilor oferite de științele colaterale demografiei istorice. Un astfel de studiu, ce îmbină într-un mod fericit demografia istorică cu istoria locală și genealogia, este cel publicat, în 1991, de către Colin Roger și John Smith (*Local Family History in England. 1538-1914*). Este un exemplu în care teoria se contopește cu practica, dând naștere unor noi metodologii de cercetare. Demografia istorică încearcă astfel să depășească stadiul cuantificării numerelor, urmărind practic emiterea de ipoteze și concluzii menite să demitizeze istoria. Individul, actor al evenimentului istoric, nu poate fi, și nu trebuie desprins din mediul și lumea în care trăiește. El se identifică cu viața și traiul zilnic al comunității, cu mentalul grupului, cu mulțimea, mulțime care modelează și sculptează valori, norme și șabloane.

Publicația *Annales de démographie historique* a promovat scrisul de demografie istorică peste tot în lume. Începând cu anul 1965, și până în prezent, în această prestigioasă publicație de specialitate apar importante studii ce vor impune demografia istorică drept o disciplină indispensabilă scrisului istoric, și nu numai.

Analizând această publicație, dorim a semnala cu această ocazie măcar câteva dintre cele mai reprezentative studii care au apărut în paginile acesteia în ultima perioadă.

O interesantă lucrare, publicată în anul 1993, coordonată de către Alain Bideau, Ana-Maria Burmester și Guy Brunet, are titlul *Families in Curitiba, Brazil, in the 18th Century: The Fertility Approach*⁶³. În acest studiu autorii, reconstituind familia și ciclurile vieții de familie, încearcă să găsească explicații pentru creșterea populației în câteva comunități braziliene la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Explicația a fost găsită în fertilitatea foarte ridicată a femeilor, inclusiv la cele de peste 30 de ani, în vârsta lor scăzută la căsătorie (media între 20 și 24 de ani), și cel mai important, în numărul mare al nașterilor, cu o medie de peste 10 copii pe femeie.

*Le mariage juif sous l'ancien régime - l'exemple de Carpentras (1773-1792)*⁶⁴ este un studiu ce încearcă să descopere mecanismele și comportamentele maritale la grupurile și comunitățile restrânse și relativ puțin deschise spre mariaje mixte. Studiul făcut pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea, evidențiază câteva trăsături interesante de comportament marital al populației evreiești. În primul rând, ne impresionează relațiile strânse pe care comunitățile de evrei le au între ei, chiar dacă distanța dintre comunități era destul de ridicată. Aria de selecție a partenerului de căsătorie este destul de mare. Pe de altă parte, vârsta la căsătorie este relativ ridicată pentru această perioadă, respectiv 25,7 ani, în cazul bărbaților, și 23,5 ani la femei; explicația pentru acest comportament derivă în mare parte din gradul de emancipare personală și colectivă a acestor comunități evreiești.

⁶³ Alain Bideau, Ana-Maria Burmester, Guy Brunet, *Families in Curitiba, Brazil, in the 18th Century: The Fertility Approach*, în *Annales...*, 1993, p. 7-24

⁶⁴ Simone Mrejen-O'Hana, *Le mariage juif sous l'ancien régime - l'exemple de Carpentras (1773-1792)*, în *Annales...*, 1993, p. 161-170

Maurice Garden⁶⁵ publică în anul 1997 lucrarea *Mariages parisiens à la fin du XIXe siècle: une micro-analyse quantitative* în care, pentru descifrarea comportamentelor maritale, folosește un eșantion de căsătorii realizate în jurul Parisului și din câteva orașe din departamentul Senei. Noutatea este aceea că studiul se face, nu atât de mult pentru a urmări o evoluție, ci pentru a evidenția niște comportamente. Eșantionul ales a fost acela a câtorva mii de căsătorii realizate în ianuarie 1885. Studiul a fost în măsură să descopere diferențe semnificative în procesul marital între parizieni și ceilalți francezi studiați. Vârsta ridicată la căsătorie, mobilitatea spațială, imigrația din zona urbană (realizată prin căsătorie), gradul de implicare al părinților în aranjamentele maritale, determinismele socio-profesionale în procesul marital și altele sunt surprinse de acest studiu.

*L'évent history analysis en démographie historique. Difficultés et perspectives*⁶⁶, este un studiu publicat de către George Alter. Autorul pune accentul pe reconstituirea familiilor utilizând metode și tehnici moderne. Analiza biografiilor, analiza multivariată a migrației și a mariajului, a ciclului de viață, au condus cercetătorul la alcătuirea unei baze de date ce i-au permis să descopere importante trăsături ale evoluției vieții de familie.

O altă lucrare, publicată în același număr, se interesează de ilegitimitate și familie (*Ilégitime et famille à parent unique en Suède au XIXe siècle*)⁶⁷. Studiul analizează natalitatea ilegitimă pe parcursul secolului al XIX-lea, așezând acest fenomen ca pe un ciclu de viață pentru femeile din regiunea Sundsvall (Suedia). Potrivit acestui studiu, în Suedia, în jurul anului 1850, rata nașterilor ilegite era de 9%, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea de 11%; cel mai adesea ilegitimitatea era mai ridicată în mediul urban, în Suedia existând pentru această perioadă regiuni unde mai mult de 20% dintre nașteri aveau loc în afara căsătoriei. Autorul estimează că șansa de a surveni copii nelegitimi depinde cel mai adesea de sărăcie; autorul face un studiu paralel între copiii nelegitimi și mortalitatea infantilă, pe care o consideră mai ridicată în acest caz.

Un studiu comparativ asupra generațiilor succesive din punctul de vedere al mortalității este făcut pentru localitatea Saguenay (Canada)⁶⁸. În acest studiu autorii folosesc fișa de populație. Populația este împărțită pe grupe de vârstă și, totodată, pe generații. Cercetările care se fac doresc a evidenția valoarea mortalității la diferite generații succesive ale aceleiași familii. Concluziile sunt interesante, și în măsură să facă o corelație strânsă între riscul biologic și moștenirea biologică, genetică.

Renzo Derosas face un studiu asupra mobilității rezidențiale în Veneția (*La mobilité résidentielle à Venise, 1850 – 1869*)⁶⁹ bazat pe analiza multivariată a unui eșantion de populație, alcătuit din câteva cartiere. Sunt folosite registrele de stare

⁶⁵ Maurice Garden, *Mariages parisiens à la fin du XIXe siècle: une micro-analyse quantitative*, în *Annales...*, 1997, p. 111-133

⁶⁶ George Alter, *L'évent history analysis en démographie historique. Difficultés et perspectives*, în *Annales...*, 1998, nr. 2, p. 25-36

⁶⁷ Anders Brandstrom, *Ilégitime et famille à parent unique en Suède au XIXe siècle*, în *Annales...*, 1998, nr. 2, p. 55-76

⁶⁸ Marc Tremblay, Evelyne Heyer, Raymond Roy, *Form one generation to another: infant and child mortality Saguenay families (end of the 19th century – beginning of the 20th century)*, în *Annales...*, 1998, nr. 2, p. 139-156

⁶⁹ Renzo Derosas, *La mobilité résidentielle à Venise, 1850 – 1869*, în *Annales...*, 1999, nr. 1, p. 35-61

civilă, respectiv ale nașterilor și ale deceselor. Urmărind nașterile și decesele, autorul deduce numărul persoanelor ce au plecat, dar și a celor care au sosit în Veneția, descoperind astfel nivelul mobilității rezidențiale, pe care o caracterizează ca pe o „mișcare de scurtă distanță”, rar avându-se de-a face cu persoane care își schimbau parohia, plecând în altă parte.

Volumul din 2002 al *Annales de démographie historique* cuprinde interesante abordări ale unor studii referitoare la familie⁷⁰ sau identitatea femeii⁷¹ și copilului⁷².

Acestea, dar și numeroase alte lucrări, imposibil de cuprins și inventariat în întregime, stau în fața noastră, a celor preocupați de știința demografiei istorice, prin metodologiile și direcțiile abordate, drept îndrumare. Asemenea cercetări trebuie însă efectuate ținându-se seama de contextul particular și specific al spațiului central-european și al celui românesc în special. Realitățile etno-confesionale, dar și natura surselor de documentare, introduc o serie de nuanțări unei asemenea cercetări, căreia cercetătorul român trebuie să-i răspundă, de ce nu, printr-o conexiune cu cercetările efectuate asupra popoarelor vecine. Între acestea, prin metodologia utilizată, dar și prin informațiile furnizate, un loc deosebit ocupă cercetările maghiare. Trimiterea la bibliografia maghiară este utilă în primul rând din perspectiva conexiunilor în privința istoriei și demografiei istorice a Transilvaniei. În anul 1963 este publicată de către József Kovacsics o lucrare despre demografia istorică a statului ungar⁷³. Lucrarea face trimitere la o cercetare mai veche a autorului referitoare la izvoarele statisticii istorice⁷⁴. Sub egida Biroului Central de Statistică au fost publicate pe parcursul perioadei 1960-1962, în *Analele de Statistică Istorică*, studii referitoare la demografia regională⁷⁵. Cu ajutorul aceluiași Birou Central de Statistică sunt editate și colecțiile *Történeti Statisztikai Kötetek*⁷⁶ (*Volume de Statistică Istorică*) și *Történeti Statisztikai Tamulmányok*⁷⁷ (*Studii de Statistică Istorică*). Acestora, dar și multor altora ce pot fi folosite drept surse importante de documentare inclusiv pentru spațiul transilvănean, li se adaugă volumele îngrijite de Andras Klinger⁷⁸ ce cuprind date statistice referitoare la nașteri, căsătorii și decese.

⁷⁰ Veronique Antomarchi, *Politique et famille sous la IIIe Republique 1870-1914*, în *Annales...*, 2002, p. 219; Luigi Lorenzetti, *Economie et migrations au XIXe siecle: les strategies de la reproduction familiale au Tessin*, în *Annales...*, 2002, p. 232-233

⁷¹ Susan R. Grayzel, *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, în *Annales...*, 2002, p. 214; Anne Cova, *Au service de l'Eglise, de la patrie et de la famille. Femmes catholiques et maternelle sous la Troisieme Republique*, în *Annales...*, 2002, p. 220-221

⁷² Catherine Rollet, *Les enfants au XIXe siecle*, în *Annales...*, 2002, p. 235

⁷³ József Kovacsics, *Magyarország történeti demográfiá*, Budapest, 1963

⁷⁴ Idem, *A történeti statisztika forrásai*, Budapest, 1957

⁷⁵ Ioan Horga, *op. cit.*, p. 440

⁷⁶ Reținem din această colecție lucrarea lui Zoltan Dávid, *A családok nagysága és összetétele a Veszprémi püspökség területén, 1747-1748 (Mărimea și compoziția familiilor de pe teritoriul episcopiei de Veszprem, 1747-1748)*, Budapest, 1977

⁷⁷ Din această colecție se remarcă: Desző Dányi, *Házartás és család nagysága és strukturája az iparosodás előtt Magyarországon (Mărimea și structura menajului și a familiei în Ungaria înainte de industrializare)*, Budapest, 1978; Rudolf Andorka, *A családrekonstrukciók vizsgálatai módszerei (Metode de investigare a reconstrucției familiilor)*, Budapest, 1981

⁷⁸ Andras Klinger, *A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900 és 1901-1968 (Datele principale ale mișcării demografice pe comune 1828-1900 și 1901-1968)*, Budapest, 1972-1984

1.3. Preocupări de demografie istorică în istoriografia românească

Cercetarea istorico-demografică a stârnit interesul multor dornici în a cunoaște populația românească, mecanismele și comportamentele social-economice, determinismele de orice natură, mentalul colectiv, etc. Aplecarea spre acest gen de cercetare a fost luată în considerare mai cu seamă atunci când erau căutate explicații diferitelor aspecte referitoare la populația rurală, vitregită secole întregi de către scrisul istoric. Preocupări pentru descifrarea fenomenelor demografice putem identifica încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când în mediul intelectual românesc transilvănean este încurajată scrierea de monografii. Printr-un apel, publicat în „Familia” (1892)⁷⁹, se insistă pentru realizarea unor astfel de monografii despre satul românesc, scopul era evident acela de a strânge cât mai multe informații despre originea și vechimea neamului românesc. Deși există dovezi că au fost realizate mai multe astfel de monografii, numărul celor care s-au păstrat până astăzi este foarte mic. Tot pentru această perioadă de la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, este constatat interesul pentru educarea morală, religioasă, civică sau medicală. Un astfel de exemplu sunt publicațiile lui Emanoil Elefterescu: *Higiena populară* (1892), *Necesitatea religiei în lume* (1903), *Mamă de familie* (1903), *Despre băuturi și relele alcoolismului în popor* (1903), *Despre răul concubinajului în poporul nostru* (1904), *Despre căsătorie. Influența păcatelor și suferințele vieții familiale* (familiale n.n.) (1909)⁸⁰. Toate aceste lucrări nu sunt cercetări specifice demografiei istorice, ele au însă o valoare semnificativă, contribuind la reconstituirea vieții demografice.

Perioada interbelică este mai bogată în studii demografice, *Școala Sociologică de la București*, coordonată de către sociologul Dimitrie Gusti⁸¹, folosește, parțial pentru completarea informațiilor necesare studiilor monografice, registrele parohiale de stare civilă. Se impun metode, tehnici și mijloace de redactare a monografiilor sătești mult mai complexe, registrele de stare civilă fiind importante surse de documentare. Roman Cressin publică, în anul 1936, *Monografia comunei Șanț. Materiale privitoare la statistica demografică și economică a comunei*⁸². Cercetarea se bazează pe informațiile oferite de către registrele parohiale de stare civilă, iar studiul acestora oferă o imagine completă asupra realității demografice: ritmul natalității pe decade cuprinse între 1791 și 1910, ponderea la naștere a băieților și fetelor, nașterile nelegitime, mortalitatea, cauzele mortalității, vârsta tinerilor la căsătorie, perioadele din an în care erau oficiate căsătoriile, ritmul căsătoriilor, fenomenele migrației, etc.⁸³ Fenomenele demografice majore sunt surprinse într-o manieră originală, folosind de asemenea informațiile oferite de către registrele de stare civilă, și de către P. Râmneanțu, în ancheta sa asupra comunei Vărădia (*Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice din comuna Vărădia, jud. Caraș*)⁸⁴. Autorul acestui studiu ajunge la concluzia că la depopularea unor localități, pe lângă fenomenul migraționist, contribuie natalitatea scăzută, rata de

⁷⁹ Apud I. Chelcea, *Literatura monografică a satelor noastre și problemele în legătură cu studiul satului românesc. Momente principale*, Cluj-Napoca, 1933, p. 7

⁸⁰ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 27-28

⁸¹ Se pare că Dimitrie Gusti este primul român care apelează, de o manieră sistematică, la o cercetare a registrelor parohiale de stare civilă.

⁸² Studiul apare în revista *Sociologia românească*, 1, nr. 5, București, 1936, p. 15-24

⁸³ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 28

⁸⁴ *Ibidem*, p. 28-29

mortalitate foarte ridicată, fecunditatea și fertilitatea scăzută a femeilor, la care se adaugă și cauze ce țin de structura social-economică și culturală.

Un important reprezentant al demografiei este Sabin Manuilă. „Cel mai de seamă demograf al țării în perioada interbelică”⁸⁵ a publicat o serie de lucrări precum: *Evoluția demografică a orașelor și minoritățile etnice din Transilvania* (1929), *România și revizionismul. Considerații etnografice și demografice* (1934), *Probleme demografice în Transilvania* (1934), *Studiu etnografic asupra populației României* (1940), etc. Între preocupările mai de seamă ale lui Sabin Manuilă se regăsește și exploatarea tărâmului istoriei și politicii populației.

Cu toate că au existat numeroase încercări, cercetarea istorico-demografică specifică nu a înregistrat o creștere spectaculoasă, a dus în schimb la conturarea unei metodologii specifice unei științe istorice. Demografia istorică, ca știință distinctă, cu metode de cercetare proprii s-a conturat și în spațiul românesc abia în perioada postbelică.

După lungi pledoarii în favoarea registrelor parohiale de stare civilă, Liviu Moldovan este cel care reușește, prin lucrările sale⁸⁶, să impună consacrarea acestor izvoare ca principale surse istorice și demografice în cercetarea populației Transilvaniei. El a reușit să reconstituie istoricul registrelor parohiale din spațiul transilvănean, urmărind mai ales evoluția acestor înscrisuri, inclusiv procedurile și îndrumările legislative care au impus în cele din urmă obligativitatea înregistrării de către preoți a acestor registre. În paralel, importanța registrelor parohiale pentru studiul demografic și istoric a fost semnalată și în teritoriile românești extra-carpatiche de către Gheorghe Ungureanu⁸⁷ și Ecaterina Negruți⁸⁸.

Un centru important de cercetare istorico-demografică a funcționat la Cluj-Napoca, sub îndrumarea profesorului Ștefan Pascu⁸⁹. Acesta este, de altfel, și inițiatorul

⁸⁵ Louis Roman, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între XVI – XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 26

⁸⁶ Liviu Moldovan, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania*, în *Revista arhivelor*, 1, nr. 1, București, 1958, p. 159-185; Idem, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania (1607-1942)*, în *Din istoria statisticii românești*, Editura Direcției centrale de statistică, București, 1969, p. 273-296; Idem, *Registrele parohiale de stare civilă. Izvoare de date demografice*, în *Populație și societate*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 45-50; Idem, *Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununaților și înmormântărilor în Țările Române în sec. XVIII-XIX*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, ..., p. 138

⁸⁷ Gheorghe Ungureanu, *Actele de stare civilă în Moldova până la Regulamentul Organi (1803-1832)*, în *Revista arhivelor*, 1, nr. 1, București, 1958, p. 82-92; Idem, *Actele de stare civilă sub Regulamentul Organic (1832-1864)*, în *Ibidem*, 2, nr. 2, București, 1959, p. 58-59; Idem, *Actele de stare civilă sub regimul Codului Civil (1864-1944)*, în vol. *Din istoria statisticii românești*, București, 1969, p. 249-261

⁸⁸ Ecaterina Negruți, *Les registres paroissiaux de Moldavie et leur importance comme source demographique*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, ..., p. 143-148

⁸⁹ Numeroasele studii ale renumitului profesor clujean sunt o dovadă a meritului incontestabil pe care l-a avut în dezvoltarea demografiei istorice în spațiul românesc, dar nu numai. Ștefan Pascu a fost ales în anul 1980, pentru un mandat de un an, ca președinte al Comisiei internaționale de demografie istorică, semn al recunoașterii bogatei sale activități din acest domeniu. Amintim câteva dintre numeroasele sale lucrări dedicate acestui domeniu: Ștefan

acestui gen de cercetare prin utilizarea metodologiei specifice începând cu anul 1960, după ce participase la Congresul Internațional de Științe Istorice de la Stocholm, și unde a conștientizat importanța demografiei istorice. Sub îndrumarea sa, ca o materializare a activității bogate inițiate și promovate în jurul său, s-au publicat, în anii 1972 – 1980, cele patru volume ale colecției *Populație și societate. Studii de demografie istorică*⁹⁰. Volumul al III-lea este dedicat izvoarelor de demografie istorică, în special registrelor de stare civilă. În volum sunt cuprinse lucrări ale unei secțiuni din cadrul „Colocviului internațional de demografie istorică” (Cluj-Napoca, 1977), incluzând cercetări ale unor specialiști din Canada, Italia, Belgia, Suedia, Polonia, Norvegia, Franța, Ungaria și România.

La începutul anilor 1980, la București, sub îndrumarea lui Louis Roman⁹¹, prin concursul lui Ștefan Ștefănescu și Paul Cernovodeanu, s-a constituit „Laboratorul de Demografie Istorică”⁹². Activitatea acestui Laborator a fost una deosebit de bogată, în jurul său gravitând specialiști din întreaga țară: istorici, arhiviști, demografi, sociologi, medici, etc.⁹³ Accentul cade, atât pe cercetarea practică cât și pe cea teoretică – studiile teoretice și metodologice elaborate aici fiind de o importanță deosebită. Alături de

Pascu, *O conscripție de la 1733*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*, X, Cluj-Napoca, 1945, p. 376-391; Idem, *Urbaniul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, III, Cluj-Napoca, 1960, p. 171-253; Idem, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie (Periode prestatistiques)*, în vol. *Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique. Actes du colloque international de démographie historique*, Liège, 18-20 avril 1963, Liège, 1965, p. 280-303; Idem, *Les recherches de démographiques historique en Roumanie, 1944-1964*, în *Etudes et chroniques de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1964, p. 237-250; Idem, *A propos des migrations en Europe Orientale*, în *Annales de démographie historique*, 1970, p. 119-12; Idem, *Demografia*, în *Tribuna*, XIV, nr. 16, Cluj-Napoca, 1970, p. 6; Idem, *Însemnătatea demografiei și a statisticii istorice pentru studiul istoriei*, în Dan Pavelescu (coord.), *Cercetările multidisciplinare și interdisciplinare. Originea, dezvoltarea și perspectivele lor*, Editura Academiei R.S.R., București, 1972, p. 133-142; Idem, *Habitatul transilvan*, în *Lucrări științifice. Seria Istorie*, Institutul Pedagogic Oradea, 1972, p. 9-30; Idem, *Demografia istorică - știință umană aplicată*, în *Tribuna*, XXII, nr. 8, Cluj-Napoca, 1978, p. 3 și nr. 9, 1978, p. 7; Idem, *Démographie et histoire*, în *Revista de istorie*, XXXIII, nr. 4, București, 1980, p. 707-723; Idem, *Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XX, Cluj-Napoca, 1977, p. 127-162; Idem, *Siebenbürgen und die Bukowina im Rahmen des Habsburgerreiches. Geographisches-ökonomische und ethno-demographische Grundlagen*, în *Die Habsburgermonarchie, 1848-1918*, Band 3, Viena, 1980, p. 1339-1351; Idem, *The ethno-demographic structure of medieval Transylvania. Statistical and documentary argument*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, vol. 6, București, 1980, p. 265-281; Ștefan Pascu, Viorica Pascu, *Le remariage chez les orthodoxes*, în *Marriage and Remarriage in Populations of the Past*, Londra-New York, 1981, p. 61-66; Ștefan Pascu, *Mutations démographiques au Haut Moyen Age: Peuple sédentaires et populations migratrices*, în *Comité international des sciences historiques, Stuttgart, du 25 aout 1-er septembre 1985*, Stuttgart, 1985, p. 813-820, s.a.

⁹⁰ Volumul I (356 p.) apare în anul 1972, al II-lea în anul 1977 (483 p.), iar al III-lea (203 p.) și al IV-lea (221 p.) în anul 1980.

⁹¹ Acesta a avut meritul de a face cunoscută școala românească de demografie istorică pe plan mondial prin inventarierea celor mai consistente studii românești în cunoscuta *Bibliografie internațională de demografie istorică* (fiind colaborator al acestei prestigioase colecții începând cu anul 1980).

⁹² Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 31

⁹³ Idem, *Istoria familiei și demografia istorică...*, p. 30-31

Louis Roman⁹⁴, în dezvoltarea acestei adevărate școli de demografie istorică, o contribuție importantă și-au adus M. Chirică⁹⁵, Ștefan Ștefănescu⁹⁶, dar și alții⁹⁷. Se cuvin a fi menționate și culegerile de documente, dovedite a fi atât de utile în cercetarea istorico-demografică, referitoare la Transilvania, ce apar în cadrul Arhivelor Statului București⁹⁸.

Cercetarea demografică a cunoscut un interes deosebit și la Iași, aici ea fiind promovată, între alții, de către Gheorghe Platon și Ecaterina Negruți⁹⁹. Lucrarea Ecaterinei Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, este o reușită contribuție de demografie istorică, prin care își aduce aportul la deslușirea evoluției demografice a satului românesc, asigurând un alt înțeles evoluției sociale¹⁰⁰.

⁹⁴ L. Roman, *Le Laboratoire de Démographie Historique de Bucarest*, în *Annales de Démographie Historique*, 1988, p. 360-361; Idem, *Fécondité et statut de la femme en terre roumaine et européenne, XVIIe-XIXe siècles*, la *Conference On Women's position and demographic change in the course of development*, Asker (Oslo), Norvegia, 15-18 iunie 1988; Idem, *Les communautés de parenté aux Pays Roumains et en Europe, XIVe-XVIIIe siècles*, în *Les modèles familiaux en Europe aux XVIe-XVIIIe siècles. Les actes du colloque international de Nieborów*, 23-26 oct. 1989, publiés par Cezary Kuklo, Białystok, 1992; Idem, *Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique*, în *Analele Universității București*, XXIX, 1980, p. 99-109; Idem, *Demografia istorică în lume la sfârșit de mileniu*, în *Revista de istorie*, nr. 4, București, 1989, p. 405-414; Idem, *Genealogia și demografia istorică*, în *Ibidem*, 2, nr. 3-4, București, 1991, p. 183-198; Idem, *Iatroistoria și demografia istorică*, *Ibidem*, 3, nr. 3-4, p. 213-214; Idem, *Sabin Manuilă et le démographie historique*, în *Transylvanian Review*, 3, nr. 1, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, p. 47-68; Idem, *Toponimia și demografia istorică*, în *Ibidem*, 8, nr. 5-6, București, 1997, p. 429-439

⁹⁵ H. Chirică, *Mișcarea naturală a populației în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, în satul Șura Mare, jud. Sibiu*, în *Revista de istorie*, XXXVII, nr.12, București, 1984, p. 1234; M. Chiriță, *Despre starea civilă a populației comunei Bistreț-Dolj (1832-1985)*, în *Mitropolia Olteniei*, 40, nr.1, 1988, p. 104-112

⁹⁶ Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Editura Facla, Timișoara, 1974; Idem, *Activitatea Laboratorului de demografie istorică în contextul istoriografiei românești actuale*, în *Revista de statistică*, XXXVII, București, 1984

⁹⁷ L. Demeny, *Registrele militare – izvoare de demografie istorică și de cercetare a structurii sociale la secuii din sec. al XVII-lea*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj-Napoca, 1974, 80-84; Ștefan Imreh, *Über die Lustra – verzeichnisse im Szeklerland*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, ..., p. 90-92; Șarlota Solcan, *Aspecte demografice în Arieș*, în *Revista de istorie*, 3, nr. 3-4, p. 253-273; Idem, *Registrul parohial de botezuri al bisericii reformate din Făgăraș, sursă pentru demografia istorică a sec. al XVII-lea*, în *Hrisovul*, 1, București, 1995, p. 90-100; Costin Feneșan, *Laboratorul de demografie istorică în al optălea an de activitate*, în *Revista de istorie*, XLII, nr. 11, București, 1989, p. 1143-1145, etc.

⁹⁸ Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică*, vol. I, *Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1986; Iosif I. Adam, I. Pușcaș, *Izvoare de demografie istorică*, vol. II, *Secolul al XIX-lea – 1914. Transilvania* (în continuare *Izvoare de demografie istorică...*), Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1987

⁹⁹ Ecaterina Necruți, I. Prelipceanu, *Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în sec. XIX și al XX-lea*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean Suceava*, 6-7, 1979-1980, p. 247-266; Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Contribuții demografice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1984; Idem, *Migrații sezoniere la lucru în România (1859-1918)*, Editura Academiei Române, București, 1991

¹⁰⁰ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 31

Un merit deosebit în tentativa de impunere a noii direcții de cercetare în istoriografia românească l-a avut Simion Retegan¹⁰¹, care, prin cercetările sale asupra satului, a remarcat și exploatat multiplele posibilități pe care le oferea studierea registrelor parohiale de stare civilă. Alți istorici¹⁰², dar nu numai, prin recurgerea la metodele demografiei istorice, s-au aplecat în deceniul nouă al secolului al XX-lea asupra cercetării satului românesc.

În perioada post-comunistă, în România, putem constata o mai profundă aplecare spre social, și implicit și asupra demografiei istorice. Domeniile de abordare s-au diversificat însă foarte mult, astfel că cercetările au fost de multe ori tangențiale. Istoria mentalităților, a imaginarului, antropologia istorică, sociologia istorică, dar și alte discipline apelează acum la registrele parohiale de stare civilă. Asistăm astfel, așa cum spunea d-na S.P. Bolovan, la o „redescoperire a registrelor de stare civilă”¹⁰³. Nu putem să nu remarcăm rolul considerabil jucat în studiul istorico-demografic de către numeroși cercetători ai unor universități și institute de cercetare transilvănene¹⁰⁴, în special pe cei ai Institutului de Istorie, ai Universității Babeș-Bolyai și ai Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, dar nu numai.

Remarcăm câteva volume colective, apărute în ultimul deceniu al secolului al XX-lea¹⁰⁵, care, prin metodologia, conceptele ori natura dezbaterilor, reușesc să aducă un aport considerabil dezvoltării cercetării din acest domeniu. Două studii, apărute în volumul *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI-XX*, interesante din perspectiva demografiei istorice, sunt lucrările *Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea* (Sorina Bolovan) și *Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu*

¹⁰¹ Simion Retegan, *Mutații economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul veacului al XIX-lea, 1848-1867*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, 21, 1978; Idem, *Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea (Solnocul Interior)*, în *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 166-173; Idem, *Un flagel de tip medieval: epidemia de holeră din Transilvania din 1866*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între XVI – XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 200-206

¹⁰² Ioan Crișan, *Aspecte privind evoluția demografică a localității Sânnicolau Român în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 309-322; Szugán Iuliu, *Conscrierea urbarială a localității Biharia din 1779*, în *Crisia*, XIX, Oradea, p. 429-434; Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, *Aspecte privind căsătoria în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în *Acta Musei Porolissensis*, XII, Zalău, 1988, p. 845-850, etc.

¹⁰³ Sorina Paula Bolovan, *Istoria familiei și demografia istorică...*, p. 33

¹⁰⁴ O aplecare mai profundă, o specializare chiar, a istoricilor transilvăneni spre domeniul demografiei istorice sau asupra unor direcții conexe acesteia, a fost determinată și de bogăția izvoarelor (registrelor parohiale) consemnate și păstrate în spațiul ardelenesc.

¹⁰⁵ *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coord. Sorin Mitu, F. Gogâltan, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994; *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI-XX*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995; *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, coord. Sorin Mitu, F. Gogâltan, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Muzeul Țării Crișurilor, Cluj-Oradea, 1995-1996; *Familie și societate în Transilvania*, coord. Ionuț Costea, Valeriu Orga, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999

(jud. Cluj) (Adriana Florica Munteanu)¹⁰⁶. Aceste studii promovează o metodă riguroasă de reconstituire a ciclurilor vieții familiale în spațiul românesc transilvănean. Teme noi se impun în cercetarea demografiei istorice, în care un loc privilegiat era ocupat de problematica familiei: căsătoria și recăsătoria, nașterea, moartea, mișcarea feminisă, imaginea și statutul femeii în societate, dar și elementele disoluției și erodări familiei (divorțul, concubinajul, prostituția, ilegitimitatea).

Remarcăm, prin rigurozitatea și complexitatea abordării, lucrarea d-nei Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania* (Cluj-Napoca, 1999). Autoarea încearcă, într-o manieră elegantă, să surprindă diferitele tendințe, nu numai de demografie istorică, dar și de mental colectiv, înmănunchind trăsăturile lumii rurale cu situația geopolitică a vremii. Metoda aleasă este aceea a despuierii registrelor parohiale din localitățile Ardeova, Așchileul Mic și Izvorul Crișului. Familia este reconstituită prin urmărirea celor mai importante evenimente demografice, respectiv: nașterea, căsătoria și decesul. Sunt surprinse, în același timp, cadrele generale ale vieții de familie, puse permanent în fața unor comportamente de devianță socială (divorțul, concubinajul, ilegitimitatea). Volumul colectiv *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, coordonat de către Ioan Bolovan¹⁰⁷, reunește lucrările mai multor tineri cercetători grupați în jurul istoricilor demografii de la Cluj-Napoca. Amintim între aceștia pe Lucian Dărămuș¹⁰⁸, Daniela Deteșan¹⁰⁹, Pakot Levente¹¹⁰, Bogdan Crăciun¹¹¹, Adriana Miron-Ciocotișan¹¹², Adriana Florica Muntean¹¹³, Sorina Paula Bolovan și Ioan Bolovan¹¹⁴. Aceste lucrări sunt contribuții importante la cunoașterea unor aspecte locale sau generale din evoluția demografică a Transilvaniei. Cu aceste ocazii sunt abordate subiecte diverse, legate de dinamica populației rurale, având adesea în centrul atenției familia și ciclurile vieții de familie.

Acestea, dar și numeroase alte lucrări și studii individuale și colective, încununează bogata activitate a cercetătorilor grupați în jurul cercurilor științifice din Cluj-Napoca. Remarcăm, în această direcție numeroasele contribuții și preocupări

¹⁰⁶ Aceste două studii apar în volumul colectiv Sabin Manuilă. *Istorie și demografie ...*

¹⁰⁷ Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică* (în continuare *Transilvania în epocile modernă și contemporană...*), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002

¹⁰⁸ Lucian Dărămuș, *Reconstituirea evoluției și a fenomenelor demografice în satul Muncel (jud. Alba) (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea)*, în *Ibidem*, p. 11-36

¹⁰⁹ Daniela Deteșan, *Satul transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Studiu de caz: Brăișor (jud. Cluj)*, în *Ibidem*, p. 37-53

¹¹⁰ Pakot Levente, *Evoluția demografică a satului Viștea (jud. Cluj) între 1785 și 1914*, în *Ibidem*, p. 54-69; Idem, *Aspecte privind fenomenul mortalității în satul Vlăhița (jud. Harghita) între 1776 și 1895*, în *Ibidem*, p. 211-229

¹¹¹ Bogdan Crăciun, *Comunitatea săsească din Șaes (jud. Mureș) în secolul al XIX-lea. Contribuții de demografie istorică*, în *Ibidem*, p. 70-110; Idem, *Imagini ale familiei și ale femeii în calendarele săsești de la începutul secolului al XX-lea*, în *Ibidem*, p. 172-190

¹¹² Adriana Miron-Ciocotișan, *Problema căsătoriei și a familiei în parohia reformată Dămacușeni (jud. Maramureș) între 1771 și 1930*, în *Ibidem*, p. 125-171

¹¹³ Adriana Florica Muntean, *Mortalitate și morbiditate în nord-vestul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea)*, în *Ibidem*, p. 191-210

¹¹⁴ Sorina Paula Bolovan și Ioan Bolovan, *Considerații privind vârsta la căsătorie la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*, în *Ibidem*, p. 111-124

avute de Sorina Paula Bolovan și Ioan Bolovan¹¹⁵, asta fără a omite importanța cercetărilor efectuate de alți istorici și demografi, membri sau colaboratori ai instituțiilor clujene amintite câteva rânduri mai sus¹¹⁶. Amintim faptul că numai în

¹¹⁵ Pe lângă lucrările deja amintite ale celor doi cercetători, cu această ocazie inventariem alte câteva lucrări din domeniul demografiei istorice: Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Considerații demografice asupra localităților Brăișor și Iclod în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, XXX, Cluj-Napoca, 1990-1991, p. 267-269; Idem, *Les recherches de démographie historique sur la Transylvanie (1945-1990)*, în *Transylvanian Review*, 1, nr. 1, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1991, p. 132-146; Idem, *Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania - izvoare de demografie istorică*, în *Revista arhivelor*, seria a III-a, vol. I, nr. 1-2, București, 1992, p. 47-51; Idem, *The Church in the Family Life of the Romanians of Transylvania, in the 19th Century*, în *Romanian Civilization*, 1, nr. 2, Iași, 1992, p. 49-57; Sorina Paula Bolovan, *Aspects of the Family Life Cycle in North-Western Mid 19th Century Transylvanian Villages*, în *Transylvanian Review*, III, 1, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, p. 101-107; Idem, *Familia și relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXV, Cluj-Napoca, 1996, p. 209-224; Idem, *Reconstituirea familiei în satul românesc din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Studii istorice. Omagiu Profesorului Camil Mureșanu*, îngrijit de N. Edroiu, Cluj-Napoca, 1998, p. 329-350; Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000; Idem, *Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Realități etno-confesionale și politici demografice*, Presa Universitară Clujeană, Colecția „Bibliotheca Historica” a Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, 2000; Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Sguardo sulla demografia storica*, în *Transylvanian Review*, 10, nr. 4, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2001, p. 92-98; Sorina Paula Bolovan, *Problema vârstei la căsătorie la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Shijitor al Bisericii și al Neamului*, Cluj-Napoca, 2002, p. 477-474; Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Family and Marital Relations in the Transylvanian Romanian Village (1850-1914)*, în *Transylvanian Review*, 12, nr. 4, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2003, p. 33-44; Idem, *Căsătoriile mixte în Transilvania la sfârșitul epocii moderne. Considerații demografice*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătorii mixte în Transilvania (secolul al XIX-lea și începutul secolului XX)*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 87-109; Ioan Bolovan, *Procese demografice din perspectivă istorică*, în *Mănăstireni și Mănăsturu Românesc*, Cluj-Napoca, Editura Studia, 2005, p. 539-550; Idem, *Mutații demografice în Transilvania în timpul Primului Război Mondial*, în *Studii și Materiale de istorie Modernă*, 2005, București, tomul XVIII, p. 61-70; Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Ilegalitatea în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: contribuții demografice*, în Traian Rotariu, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 223-232, s.a.

¹¹⁶ Adriana Florica Muntean, *Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul sec. al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud.Cluj)*, în *Sabin Manuilă, istorie și demografie...*, p. 135-143; Idem, *Divorțul la românii ortodocși din protopopiatul Turzii (sfârșitul sec. XIX)*, în Sorin Mitu, F. Gogâltan, *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994, p. 176-178; Idem, *Familia și ciclul vieții familiale în zona rurală a comitatului Sătmăr: a doua jumătate a sec. XIX*, în *Studii istorice româno-ungare*, editat de L. Nastasă, Iași, 1999, p. 139-151; Idem, *Condiția femeii măritate în societatea tradițională transilvăneană din a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Prezențe feminine. Studii despre femei în România (în continuare Prezențe feminine...)*, editori Ghizela Cosma, Eniko Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican, Editura Fundației Desire, Cluj-Napoca, 2002, p. 157-167; Vari Sandor, *Alice în oglindă sau repere pentru o imagologie a femeii în mediile urbane transilvănene de la sfârșitul sec. al XIX-lea*, în *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, coord. Sorin Mitu, F. Gogâltan, Cluj-Oradea, 1995-1996, p. 284-292; Bogdan Crăciun, *The Transylvanian Saxon*

volumele colective editate ca supliment al Masteratului de socio-antropologie istorică¹¹⁷ au fost publicate zeci de studii și articole dedicate acestui domeniu.

La Oradea, există de asemenea, un interes pentru cercetarea asupra dinamicii familiei, văzute evident prin studiul registrelor de stare civilă. Amintim în acest sens studiile și cercetările efectuate de profesorul Ioan Horga¹¹⁸, referitoare la căsătoriile mixte din spațiul Episcopiei Greco-Catolice de Oradea. Stabilirea unor modele și strategii maritale, a determinismelor sociale sau etno-confesionale care stăteau la baza realizării unei căsătorii mixte, precum și condiționările, ori constrângerile comunitare, ce se interpuneau în calea realizării unor astfel de căsătorii, sunt câteva din direcțiile de

Community of Șaș in the 19th Century, în *Transylvanian Review*, IX, nr. 2, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 40-57; Idem, *Aspecte privind statutul femeii în comunitatea săsească din Șaș (sec. al XIX-lea)*, în *Prezențe feminine...*, p. 335-345; Idem, *Mariajele interconfesionale în comunitățile lutherane din Transilvania, în epoca modernă*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX* (în continuare *Căsătoriile mixte...*), Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 171-194; F.V. Mureșan, *Familia și condiția femeii în districtul românesc al Bistriței la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în *Prezențe feminine...*, p. 139-158; Simona Stieger, *Mișcarea feministă românească din Transilvania (1850-1914)*, în *Ibidem*, p. 237-266; Cecilia Cârja, Ion Cârja, *Biserica Unită, dreptul matrimonial și modernitatea în Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX). Schiță pentru o posibilă analiză de caz: căsătoriile mixte*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 35-54; Luminița Dumănescu, *Transilvania copiilor. Dimensiunea demografică a copilăriei la românii ardeleni (1857-1910)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2006; Daniela Deteșan, *Mortalitatea în comitatul Cluj în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Evoluții demografice locale*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.), *Transilvania în secolele XIX-XX. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, p. 89-122; Idem, *Căsătoriile mixte în comitatul Cluj între 1848-1918*, în *Ibidem*, p. 109-122, etc.

¹¹⁷ Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Cluj-Napoca, 2002; Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.), *Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (sec. XVIII-XX)*, Cluj-Napoca, 2003; Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.), *Transilvania în secolele XIX-XX. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005; Traian Rotariu, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, Cluj-Napoca, 2006

¹¹⁸ Ioan Horga, Mircea Brie, *Opțiuni maritale la populația greco-catolică din nord-vestul Transilvaniei între 1860 – 1879*, în *Analele Universității din Oradea, Fascicula Istorie*, 2000, p. 83-113; Idem, *The Impact of Joint Marriages on the Cross-Border Cooperation*, în *Chosen problems of Political Geography in Central Europe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2001, p. 89-96; Ioan Horga, *Considerații pe marginea evoluției demografiei istorice: metodă, surse de documentare, modelare proprie*, în Corneliu Crăciun, Antonio Faur (coord.), *Istoria - ca experiență intelectuală*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2001, p. 432-446; Ioan Horga, Mircea Brie, *Etnicitatea românilor beiușeni văzută prin prisma procesului marital (sfârșitul secolului XIX – debutul secolului XX)*, *Analele Universității din Oradea, Fascicula Istorie*, 2001 p. 181-198; Idem, *Analiza strategiilor maritale la populația greco-catolică din dieceza de Oradea (1881-1899)*, *Analele Universității din Oradea, Fascicula Istorie*, 2002, p. 139-179; Idem, *Câteva repere ale unor tendințe de istorie socială în nord-vestul României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea: căsătoriile mixte*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Cristina Oghină-Pavie și Jacques-Guy Petit, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, p. 188-209

cercetare pe care le-a promovat istoricul orădean. Familia, relația familie-comunitate, abordată însă mai mult din perspectiva antropologiei și istoriei mentalităților, a fost o preocupare constantă a profesorului Barbu Ștefănescu¹¹⁹. Nu în ultimul rând, consemnăm și preocupările în această direcție de cercetare a sociologului demograf Gheorghe Șișeștean¹²⁰. Acesta publică lucrarea *Etnie, confesiune și căsătorie în nord-vestul Transilvaniei*¹²¹, în care leagă fenomenul demografic al căsătoriei de determinismele etnice și confesionale.

La Arad, sub îndrumarea profesorului Corneliu Pădurean¹²², aflat în strânsă legătură cu cercul istorico-demografic al cercetătorilor din Cluj-Napoca, s-au pus

¹¹⁹ Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*, vol. I, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995; Idem, *Lume rurală și ritual în Transilvania secolelor XVII-XVIII*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Cristina Oghină-Pavie și Jacques-Guy Petit, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, p. 154-155; Idem, *Sociabilitate rurală, violență și ritual*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2004; Idem, *Lumea rurală din vestul României între medieval și modern*, ediția a II-a, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006; Idem, *Lumea rurală transilvăneană confruntată cu „puseul demografic” al secolului al XVIII-lea. Opțiuni economice și alimentare*, în *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, coord. Traian Rotariu, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 61-67

¹²⁰ Gheorghe Șișeștean, *Sisteme familiale, strategii maritale și transmiterea proprietății*, în *Acta Musei Porolissensis*, 17, Zalău, 1993, p. 447-453; Idem, *Arii de selecție maritală pentru diferite comunități etnice și religioase din orașul Șimleu Silvaniei (sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea)*, în *Alma Mater Porolissensis*, nr. 6, Zalău, 2001, p. 62-66

¹²¹ Idem, *Etnie, confesiune și căsătorie în nord-vestul Transilvaniei (în continuare Etnie, confesiune și căsătorie...)*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2002

¹²² Corneliu Pădurean, *Cercetări de demografie istorică arădene din a doua jumătate a secolului XX*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, 9, Vasile Goldis University Press, Arad, 1999, p. 146-155; Idem, *Începuturile cercetărilor de demografie istorică în zona Aradului*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, 10, Vasile Goldis University Press, Arad, 2000, p. 43-50; Idem, *Cauze ale mortalității populației din județul Arad în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, 11, Vasile Goldis University Press, Arad, 2001, p. 141-146; Idem, *Unele aspecte privind evoluția nașterilor nelegitime în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în județul Arad*, în *Ibidem*, p. 147-156; Idem, *Evoluția nupțialității în secolul al XIX-lea în comitatul și orașul Arad*, în *Ibidem*, p. 156-164; Idem, *Izvoare de demografie referitoare la Comitatul Arad în secolul XIX*, în *Teologia. Revista Facultății de Teologie Ortodoxă*, 5, nr. 3-4, Arad, 2001, p. 84-90; Idem, *Unele concluzii privind evoluția nupțialității la românii ortodocși din orașul Arad în secolul al XIX-lea*, în *Teologia. Revista Facultății de Teologie Ortodoxă*, 7, nr. 1, Arad, 2003, p. 87-97; Idem, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Arad, 2003; Idem, *Căsătoriile mixte confesional în unele localități din județul Arad în secolul al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 171-194; Maria Pădurean, Corneliu Pădurean, *Comportamentul nupțial al ortodocșilor din Arad în perioada interbelică*, în Corneliu Pădurean, Mihai Săsăujan (coord.), *Biserică și societate. Studii istorice*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2005, p. 243-269; Pavel Huszrik, *Câteva considerații privind evoluția demografică și evoluția familială în primul secol de locuire a Nădlacului de către slovaci*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 275-285; Adrian Bucur, *Aspecte privind căsătoriile mixte la Ineu (județul Arad) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Ibidem*, p. 219-236; Adelina Stoenescu, *Cununiile mixte în comunitățile catolice (latine și orientale) din Oradea între 1851-1918*, în *Ibidem*, p. 133-170; Corneliu Pădurean (coord.), *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc. Secolele XVII-XXI. Studii de demografie istorică*,

bazele unei importante activități de cercetare istorico-demografică. Rezultatele, cuantificate în numeroase lucrări și acțiuni organizate, au contribuit la extinderea și consolidarea preocupărilor demografice din întreg spațiu românesc.

Tuturor acestor contribuții de demografie istorică li se adaugă numeroase studii apărute pe lângă alte centre de cercetare și universități, dar și importante lucrări referitoare la cunoașterea familiei oferite de istoria socială, a mentalităților, a imaginarului, de antropologie sau sociologie. Între cercetătorii ce și-au adus contribuții importante în acest sens, îi amintim pe: Toader Nicoară¹²³, Marius Rotar¹²⁴, Florin Valeriu Mureșan¹²⁵, Sorin Mitu¹²⁶, Blaga Mihoc¹²⁷, Alin Ciupală¹²⁸, Alexandru-Florin Platon¹²⁹, Constantin Bărbulescu¹³⁰, Mihaela Grancea¹³¹, etc.

Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006, Idem, *Decesele, între statistică și evenimentul familial în Aradul primei jumătăți a secolului al XX-lea*, în Mihaela Grancea, Ana Dumitran (coord.), *Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI-XX*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006, p. 404-416, etc.

¹²³ Toader Nicoară, *Orizonturile spațiale în civilizația rurală românească în Transilvania și Banat în zorile modernității (1680-1880)*, în *Tribuna*, 5, nr. 45, Cluj-Napoca, 1993, p. 6-7; Idem, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorile modernității (1700-1830)*, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994, p. 152-163; Idem, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Presa Universitară Clujeană/Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996; Idem, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997; Idem, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830)*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003; Idem, *Istoricul și moartea. Un itinerar*, în *Caiete de antropologie istorică*, 3, nr. 1-2/5-6, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2004, p. 11-23, etc.

¹²⁴ Marius Rotar, *L'attitude devant la mort en Transylvanie à la fin du XIXe et au début du XXe siècle*, în *Transylvanian Review*, vol. XII, 4, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2003, p. 74-82; Idem, *La limită sau moartea care iese din schemă: sinuciderea în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în *Caiete de antropologie istorică*, 3, nr. 1-2/5-6, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2004, p. 57-83; Idem, *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea*, vol. I, *Zece ani de concubinaj cu moartea. Dimensiuni istorice și perspective contemporane asupra morții*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2006, etc.

¹²⁵ Florin Valeriu Mureșan, *Satul Românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005

¹²⁶ Sorin Mitu, *Aspecte ale imaginii de sine la românii ardeleni. 1800-1850 – dimensiunea negativă*, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994, p. 106-115; Idem, *Propagandă oficială și mentalitate țărănească în Transilvania în epoca războaielor napoleoniene*, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coord.), *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea-Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Muzeul Țării Crișurilor, 1995-1996, p. 242-248; Idem, *Imagini populare ale feminității în surse ardeleni de la începutul secolului al XIX-lea*, în Ionuț Costea, Valentin Orga (coord.), *Familie și societate. Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999, p. 31-34; Idem, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000; Idem, *Popular Images of Femininity in Transylvanian Sources from the Beginning of the 19th Century*, în *Transylvanian Review*, vol. X, 3, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2001, p. 23-27, etc.

2. Izvoare demografice și surse de documentare

Pentru scrierea unei astfel de lucrări, cercetătorul are la dispoziție documente laice și ecleziastice definite drept „surse supraabundente și lacunare, locvace și mute, zăvorând secretele vieții private”¹³². În demersul nostru ne-am folosit de mai multe categorii de izvoare și surse de documentare. Informațiile despre populația din nord-vestul României de azi le avem, pe de-o parte, grație consemnărilor ecleziastice (atât registrele sau rapoartele parohiale, cât și înscrisurile episcopale), pe de altă parte, avem la dispoziție informațiile oferite de către statul austriac și cel austro-ungar. Aceste informații sunt completate de referințele diferitor cercetători, dar nu numai, care iau în discuție în mod direct sau tangențial chestiunea structurii populației, a fenomenelor demografice din această regiune.

Informațiile disponibile diferă și în funcție de perioada pe care dorim să o cercetăm. În cazul acestei analize, sursele documentare pentru secolul al XIX-lea sau cele pentru începutul secolului al XX-lea sunt diferite, din multe puncte de vedere, de cele pe care le avem pentru perioada contemporană. Sursele de informare trebuie privite și analizate cu mare atenție deoarece ele nu răspund direct întrebărilor noastre. Informațiile ecleziastice ne oferă o imagine relativ clară asupra familiei și societății. Pe de altă parte, aceste informații trebuie să le analizăm cu mare atenție, dacă este posibil chiar să fie comparate cu informații ce provin din alte surse, deoarece, de cele mai multe ori, aceste informații se referă doar la enoriașii respectivei confesiuni; nu în

¹²⁷ Blaga Mihoc, *Biserica și societate în nord-vestul României. Contribuții monografice*, Editura Logos '94, Oradea, 2003; Idem, *Valențele emancipării. Etnie, confesiune și civism*, Editura Logos '94, Oradea, 2004, etc.

¹²⁸ Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, Editura Meridiane, București, 2003; Idem, *Despre femei și istoria lor în România*, Editura Universității din București, 2004, etc.

¹²⁹ Alexandru-Florin Platon, Gheorghe Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică*, Editura Academiei Române, București, 1995; Alexandru-Florin Platon, *Societate și mentalități în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2000; Idem, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, etc.

¹³⁰ Constantin Bărbulescu, *Universul înruderii. Între istorie și antropologie*, Cluj-Napoca, 2000; Idem, *Tema degenerării rasei în literatura medicală din România la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în N. Bocșan, S. Mitu, T. Nicoară, *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală*, vol. 3, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 273-290; Idem, *Imaginarul corpului uman. Între cultura țărănească și cultura savantă (secolele XIX-XX)*, Editura Paideia, București, 2005; Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Modernizarea lumii rurale din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Contribuții*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2005, etc.

¹³¹ Mihaela Grancea (coord.), *Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI-XX*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2005; Idem, *Relatările călătorilor străini despre statutul femeii în familia tradițională românească din secolul al XVIII-lea*, în *Caiete de antropologie istorică*, nr. 3, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003, p. 17-27; Mihaela Grancea, Ana Dumitran (coord.), *Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI-XX*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006, etc.

¹³² Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *op. cit.*, vol. VII, p. 5

ultimul rând, putem observa un anumit subiectivism care s-a strecurat atunci când au fost înregistrate aceste date.

O comparație între informațiile provenite din mai multe surse documentare este, considerăm, binevenită în vederea atingerii scopului propus.

2.1. Înscrierile bisericești

Fără nicio îndoială cele mai importante informații le datorăm izvoarelor ecleziastice. Registrele bisericești sunt singurele în măsură să ne ofere o imagine asupra familiei în mediul rural, cel puțin pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Înscrierile bisericești, sursele fundamentale pentru cercetarea noastră sunt de două categorii: 1. registrele de stare civilă și rapoartele anuale ale parohiilor; 2. fondurile autorităților bisericești, înscrierile și procesele verbale consemnate de către episcopii.

Registrele parohiale de stare civilă

Sunt surse complexe pentru cercetătorul interesat de demografia istorică, de istoria socială, dar și de istoria economică, de toponimie, onomastică, etc. Prelucrarea datelor cuprinse în aceste registre necesită o metodologie specifică. Ele ne permit observarea tendințelor ce s-au manifestat pe termen lung în privința evenimentelor demografice, respectiv: nașterea, căsătoria sau decesul. Aceste registre se prezintă, pentru o lungă perioadă de timp, ca unice surse de documentare în ceea ce privește statutul civil și evenimentele demografice din viața personală a majorității populației. Cercetând aceste registre putem să descoperim importante trăsături ale mișcării naturale a populației, ale fenomenului natalității, ale nupțialității, ale divorțialității sau ale mortalității¹³³.

La început, aceste registre nu s-au completat regulat, preoții având libertatea de a întocmi înscrierile așa cum doreau, neexistând un formular de înregistrare standard¹³⁴. Primele registre de stare civilă au fost simple consemnări ale preoților cu privire la daniile primite și la taxele percepute de către cler cu ocazia botezurilor, cununiilor și înmormântărilor. De asemenea, nu erau înregistrate toate evenimentele demografice¹³⁵. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea însemnările de stare civilă s-au făcut foarte sumar și împreună, în ordine cronologică, pentru toate evenimentele demografice; după aceea, s-a trecut la înregistrarea în trei rubrici: pentru botezați, căsătoriți și morți. Dacă în Occident înregistrarea obligatorie a acestor registre de stare civilă s-a făcut destul de timpuriu, statul implicându-se în controlul actelor bisericești, în spațiul românesc ele se impun destul de târziu. Mai devreme în Transilvania decât în Moldova și Țara Românească, aceste registre ajung să fie înregistrate regulat, respectându-se totodată o anumită metodologie de completare a lor. Episcopii confesiunilor din Transilvania, începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la intervenția statului austriac, au dat preoților instrucțiuni și modele-tip privind completarea registrelor de stare civilă. Regulamentul de recrutare, emis de către Maria

¹³³ Ștefan Pascu, *L'actualité de la démographie historique*, ..., p. 12-13

¹³⁴ Jaques Duparquier, *Introduction...*, p. 53

¹³⁵ La început preoții înregistrau doar copiii care erau botezați, și asta se făcea pentru a avea o evidență a enoriașilor. A urmat înregistrarea cununiilor, respectiv a căsătoriilor, iar în cele din urmă a deceselor. Lipsesc informațiile referitoare la mortalitatea infantilă sau la divorțuri. Lipsesc de asemenea informațiile referitoare la familiile celor care erau protagoniștii acestor evenimente demografice.

Tereza în anul 1773 și pus în aplicare de către Iosif al II-lea în 1784, prevedea, într-un capitol întreg, instrucțiuni referitoare la întocmirea acestor acte de stare civilă¹³⁶. Este prevăzută de asemenea obligația preoților de a trimite rapoarte trimestriale asupra creșterii sau descreșterii populației. Menționăm aici și următoarele ordine, trimise preoților de către autoritățile de stat: preoții să păstreze registrele matricole (7 ianuarie 1770); registrele matricole trebuie păstrate la locuri ferite de foc, iar în caz de incendiu vor fi întâi salvate aceste registre (10 mai 1774); registrele matricole se vor întocmi în două exemplare, din care unul se va înainta jurisdicției civile (legea 23 din 1827)¹³⁷. Statul cedează bisericii acest rol, însă cere categoric episcopiiilor să supravegheze întocmirea acestor registre¹³⁸. Până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, registrele de stare civilă erau liniate cu mâna de către preoți, asta deși tipărirea acestor documente începuse încă din 1784. Registrele ortodoxe sunt scrise în limba română și sârbească (în Banat), cele romano-catolice în latină și maghiară, cele ale calvinilor și unitarienilor în maghiară, cele ale luteranilor în germană, cele ale greco-catolicilor în latină și română, iar cele ale mozaicilor în maghiară, germană sau chiar ebraică¹³⁹.

Conținutul registrelor de stare civilă s-a îmbunătățit tot mai mult, în primul rând datorită presiunii statului. Începând cu anul 1850 este introdusă în registrul botezaților o rubrică referitoare la nașcuții-morți, o alta pentru consemnarea legitimității sau nelegitimității nașterii. În registrul cununaților apare o rubrică nouă privitoare la starea cununaților (june, văduvi), iar în registrul morților s-a introdus o rubricatură în care era consemnată cauza morții. În toate registrele o rubrică era rezervată pentru observații și mențiuni speciale pe care preotul le putea face.

Rapoartele parohiale anuale

Ca urmare a intervenției statului în chestiunea registrelor de stare civilă, avem la dispoziție rapoartele anuale ale parohiilor, acestea oferindu-ne posibilitatea verificării și completării datelor oferite de primele înscrisuri bisericești (aceasta cu atât mai mult cu cât ambele surse documentare au suferit anumite deteriorări). Aceste rapoarte nu sunt altceva decât consemnări ale acelorași evenimente demografice, consemnate de altfel și în registre.

Importante sunt acele rapoarte referitoare la cazurile de căsătorii mixte inter-confesionale, concubinaje sau divorțuri, pe care preoții aveau obligația de a le raporta la sfârșitul fiecărui an. Foarte serios trebuie să luăm în considerare variabilitatea datelor de care dispunem. Până la mijlocul secolului al XIX-lea rapoartele despre căsătoriile mixte sunt foarte puține¹⁴⁰. Cele pe care le avem la dispoziție, prin urmare, nu sunt complete, sunt eronate, multe lipsesc cu desăvârșire. Important de consemnat este și faptul că acest vast material a suferit și multe repetări, aceeași căsătorie a fost consemnată de mai multe ori, chiar în rapoarte ale mai multor parohii. Apoi, corectitudinea și exactitatea datelor suferă și ele o anumită marjă de variabilitate, în

¹³⁶ Liviu Moldovan, *Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununaților și înmormântărilor în Țările Române în secolele XVIII – XIX*, în volumul colectiv *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, ..., p. 137

¹³⁷ *Ibidem*

¹³⁸ Un exemplu în acest sens este *Ordinul gubernial* din 24 mai 1825 prin care era prevăzută obligația episcopilor de a supraveghea întocmirea registrelor de stare civilă din eparhiile lor.

¹³⁹ Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 139

¹⁴⁰ Rapoartele despre căsătorii mixte sunt puține până la 1866, după această dată ele devin sistematice până în anul 1911.

funcție de preotul ce completează respectivele registre sau rapoarte. El poate înregistra greșit, sau chiar omite, unele căsătorii; alte registre sau părți din acestea au fost distruse. Rapoartele referitoare la căsătoriile mixte cele mai complete, pentru spațiul Crișana – Maramureș, sunt cele ale Episcopiei Romano-Catolice¹⁴¹. Relativ bine întocmite și păstrate sunt și rapoartele trimise de către parohii Episcopiei Greco-Catolice de Oradea.

Registrele de conscripție nominală

Listele nominative constituie o altă sursă demografică de prim ordin. Dacă studiul acestora ar fi combinat cu cel al registrelor de stare civilă atunci am obține importante rezultate referitoare la mobilitatea populației, și de aici la studiul migrației¹⁴². În Transilvania, astfel de registre de conscripție nominală a sufletelor s-au păstrat în foarte puține cazuri. Explicația este una foarte simplă – au fost înregistrate foarte puține astfel de registre și, evident, o parte a acestora s-a pierdut în cursul anilor¹⁴³.

Completarea listelor necesita un efort foarte mare din partea preoților. Cele mai multe au fost completate de către preoții reformați. Tot în biserica reformată mai existau și registrele de familii. Din ele, la sfârșitul fiecărui an, se întocmea, pe un formular tip, conscripția de suflete. Și dintre aceste registre de familie o mare parte s-au pierdut, iar numărul celor de care dispunem este foarte redus. Acest gen de conscripții nominale au avantajul că oferă o imagine, fie ea și statică, asupra unei comunități. Putem astfel să obținem informații referitoare la statutul profesional, calificarea, vârsta ori starea civilă a fiecărui individ ce locuia în parohie.

Tot în categoria acestor liste nominative putem încadra și listele anuale de impozite și taxe¹⁴⁴. Mai cu seamă aceste liste sunt ale capilor de familie (în cele mai multe cazuri de gospodărie!). În aceste liste nu apar, însă, cei care nu plăteau aceste taxe, în special locuitorii săraci ai orașelor.

Fondurile autorităților bisericești

Acestea sunt o altă categorie de izvoare ce cuprind: circulare, dispense, acte de divorț ale tribunalelor matrimoniale, procese verbale ale consiliilor bisericești, informații referitoare la căsătoriile nelegitime, instrucțiuni referitoare la întocmirea actelor de stare civilă, situația demografică anuală a parohiilor episcopiei, starea materială a locuitorilor, rapoarte despre persoanele ce trăiau în concubinaj, ordonanțe cu privire la căsătoria minorilor sau referitoare la logodne, reguli de înmormântare, numărul văduvilor și orfanilor, etc¹⁴⁵.

¹⁴¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor (în continuare A.N-D.J. BH), *Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea*, dos. 720-768. În aceste dosare sunt consemnate căsătoriile mixte, romano-catolice cu alte confesiuni, din perioada 1850-1900. Dorim a informa cititorul de faptul că în același fond există informații referitoare la căsătoriile mixte pentru tot secolul al XIX-lea și, de asemenea, pentru primii ani din secolul al XX-lea.

¹⁴² Jaques Duparquier, *Introduction...*, p. 54

¹⁴³ Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 139

¹⁴⁴ Jaques Duparquier, *Introduction...*, p. 54-55

¹⁴⁵ Referitor la spațiul și timpul pe care îl studiem, avem la dispoziție fondurile episcopale din cadrul A.N-D.J. BH, respectiv :

- *Fondul Episcopiei Ortodoxe Oradea*, unde între altele întâlnim informații referitoare la: cazurile matrimoniale, căsătorie și divorț (dos.: 3637/1852, 39/1854, 43/1857, 44/1858,

2.2. Recensămintele

Urmărind cele câteva recensăminte oficiale efectuate de statul austriac și cel austro-maghiar, pentru această perioadă, vom încerca surprinderea aspectelor demografice în evoluția lor. Acest lucru ar înlătura în mare parte, credem noi, neajunsurile pe care le presupune cercetarea fondurilor bisericești (adesea aceste fonduri – ne referim în special la registrele și rapoartele parohiale de stare civilă – sunt incomplete, subiective, multe pierzându-se în decursul timpului, etc.), totodată va face posibilă și punerea în contextul demografic general, al întregii populații ce aparținea localităților acestui spațiu¹⁴⁶.

În aceste condiții, am recurs la datele oferite de recensămintele efectuate de statul austriac și austro-ungar în această perioadă¹⁴⁷. Astfel de recensăminte s-au efectuat în anii 1850, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 și 1910¹⁴⁸.

Pe teritoriul Ungariei și al Transilvaniei, după primul recensământ din 1784-1787, o nouă recensare oficială și generală a avut loc doar peste șase decenii și jumătate, la mijlocul secolului al XIX-lea. După înăbușirea revoluției de la 1848/1849 din Ungaria și, în special, după restructurarea politico-administrativă a Monarhiei, a devenit inevitabilă organizarea unui nou recensământ. Era nevoie de acest lucru și în celelalte țări ale imperiului austriac. Comisarul imperial însărcinat cu afacerile civile, Karl Geringer, ordonă, în Ungaria, recensarea pe 24 aprilie 1850.

Recenzarea a demarat în vara anului 1850, dar, din cauza pregătirilor de război împotriva Prusiei, derularea ei s-a întrerupt, ea fiind finalizată doar în vara anului 1851. Probabil că în Transilvania recenzarea s-a terminat, în cea mai mare parte, încă din vara anului 1850. Potrivit unor estimări din epocă, din recensământ lipseau 5-6% din populație, însă această marjă de eroare a fost considerată ulterior ca fiind prea mare.

Este folosită naționalitatea ca și criteriu de înregistrare a populației. Instrucțiunile recensământului nu au clarificat sensul noțiunii de naționalitate, astfel că,

46/1859, 50/1860-1863, 52/1866, 56/1869, 103/1875-1881, 104/1875-1878, ș.a.); situația demografică și mișcarea populației (dos.: 47/1860, 168/1884, 187-188/1886, 193/1887, 201/1888, 204/1888, 210-211/1889, 217-218/1890, 270/1897-1902, 289/1900, 295/1901, ș.a.); căsătoriile nelegitime (dos.: 56/1869); copilăria și școala (dos.: 48/1860, 79/1872, 92/1875, 116/1878, 138/1880-1881, ș.a.); crearea unui azil pentru copii (dos.: 201/1888); etc.

- *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, unde între altele întâlnim informații referitoare la: desfacerea căsătoriei (dos.: 510-521, 541-552, 563-565, 1290, ș.a.); concubinaje (dos.: 521, s.a.); văduvi și orfani (dos.: 1289/1850-1870, ș.a.); etc.

- *Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea*, unde între altele întâlnim informații referitoare la: concubinaje și prevenirea acestui fenomen (dos.: 346/1854-1885, 387/1765-1887, ș.a.); dispense, căsătorii mixte, logodne (dos.: 373/1856-1886, 379/1756-1881, 720-768/1850-1900, 2368-2397, 2449-2481, ș.a.); procese matrimoniale, căsătorii desfăcute, incest (dos.: 387/1765-1887, 801/1847-1849, 2368-2397, 2523/1857-1886, 2542/1868-1889, ș.a.); înmormântări (dos.: 411-413, ș.a.); etc.

¹⁴⁶ Datele referitoare la unitățile administrative din acest spațiu geografic au fost consemnate și în lucrarea *Izvoare de demografie istorică...*, vol. II.

¹⁴⁷ Am folosit datele oferite de lucrările publicate de Traian Rotariu cu privire la recensămintele din anii 1880, 1900 și 1910, dar nu numai acestea (am avut la dispoziție și lucrarea lui Ioan Russu Șireanu, *Românii din statul ungar*, publicată la Arad în anul 1904, care este o analiză a recensământului din 1900, ș.a.).

¹⁴⁸ Informațiile referitoare la aceste recensăminte pe care le vom prezenta pe scurt au fost culese din Traian Rotariu (coord.), Maria Semeniuc, Mezei Elemér, *Recensământul din 1910. Transilvania*, Studia Censuistica Transilvanica, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999, p. 693-712.

în momentul completării rubricii respective, în determinarea ei s-au întrepătruns diverse puncte de vedere. De altfel, statisticienii maghiari au receptat, în general cu rezerve, rezultatele înregistrării naționalității, căci, potrivit părerii lor, organul executiv, părtinitor, al guvernului absolutist, în constatarea cifrei maghiarilor s-a străduit să obțină o valoare inferioară celei reale.

Întrucât recensământul din 1850 n-a avut în toate privințele rezultatele scontate, Ministerul de Interne austriac a început, aproape imediat, pregătirile unei recensări viitoare. Conform legilor în vigoare, recensământul trebuia să aibă loc cu o periodicitate de trei ani, noul cens devenind scadent în 1854. Datorită reformelor politico-administrative, desfășurarea lui a fost amânată. După ample lucrări pregătitoare, în 23 martie 1857 a fost promulgat patentul imperial privind noul recensământ. Întrebările privitoare la religie și stare civilă au fost formulate în aceeași manieră ca în 1850, însă, în 1857, ca urmare a experienței înregistrării anterioare, nu s-a mai consemnat naționalitatea populației.

La religie, de data aceasta, apar pe lângă romano-catolici, greco-catolici, ortodocși, luterani (evangelici), reformați, unitarieni și izraeliți, și rubrici separate pentru armeano-catolici, armeano-gregorienii, precum și pentru alte religii.

În 1863, recensământul, care conform regulamentului trebuia să se repete cu o periodicitate de șase ani, s-a amânat în tot imperiul austriac. După alte amânări, s-a dispus, în fine, prin Legea III din 1869, efectuarea recensământului în Ungaria, sincronizându-se înregistrarea cu cea din partea austriacă a imperiului, devenit între timp bicefal (prin dualismul din 1867). Acest recensământ ne oferă informații despre structura confesională a regiunii studiate, și mai puțin despre grupurile etnice.

Următorul recensământ, cel din 1880, s-a desfășurat deja sub conducerea unui organ autonom cu o putere sporită, Institutul Național Regal Maghiar de Statistică, înființat în 1871.

Prin intermediul chestionarelor individuale, recensământul din 1880 a dobândit un caracter mai „personal”. S-a insistat însă asupra faptului ca unitatea recensării să rămână tot gospodăria, ceea ce s-a exprimat și prin obligativitatea ca, în fișa gospodăriei respective, chestionarele individuale să fie depuse pe locuințe.

Față de aceste modificări, mai mult formale, importanta noutate de conținut a recensământului din 1880 a constatat în introducerea întrebării legate de limba maternă. Astfel, formularul recensământului s-a întregit.

Instrucțiunea referitoare la limba maternă suna astfel: „În rubrica a 6-a se va înscrie limba maternă a persoanei respective. La fiecare se va consemna limba pe care el însuși și-o declară și, această declarație trebuie făcută în mod hotărât și niciun recenzor nu are dreptul să-l influențeze”. Potrivit instrucțiunii, limba maternă a copiilor putea să fie și diferită de cea a părinților. Determinarea naționalității pe baza limbii, precum și interpretarea ad-literam a modalității de identificare a limbii a făcut ca cei care nu puteau vorbi să nu fie trecuți, nici cu ocazia înregistrării, nici a prelucrării, la vreo limbă maternă, ei fiind trecuți într-o rubrică separată. Această rubrică conținea, în mare parte, sugarii (98% în vârstă de 0-2 ani), deci cei care nu puteau vorbi din cauza vârstei. Desigur, acest procedeu a fost greșit, întrucât este evident că și cei înregistrați în această grupă aparțineau unei anumite naționalități. Recunoscând eroarea, ulterior s-a făcut o repartitie proporțională, între diferitele limbi materne, a celor care nu puteau vorbi.

Noul recensământ, cel din 1890, reglementat prin legea IX din 1890 (care avea un conținut aproape identic cu legea recensământului precedent) și având ca moment

de referință 31 decembrie 1890, s-a derulat în perioada 1-10 ianuarie 1891. Confesiunea a fost un criteriu important de clasificare a populației. La recensământul din 1890, modul de înregistrare a limbii materne era, în general, identic cu cel din 1880, cu precizarea că în cazul copiilor care încă nu vorbeau, aceștia erau trecuți după limba maternă a mamei.

În deceniul care a urmat recensământului din 1890, au avut loc mai multe evenimente semnificative, cu efecte și asupra viitorului recensământ. Amintim dintre acestea cele două înregistrări importante: recensământul ȝiganilor din 1893 și cel agricol din 1895. Apoi, efecte semnificative a avut introducerea, începând cu octombrie 1895, a registrelor de stare civilă și legat de acestea, reorganizarea statisticii cu privire la mișcarea naturală, precum și legea XXXV din 1899, care a așezat pe baze mai solide atât recensământul cât și serviciul statistic. Acesta funcționa de acum încolo sub denumirea, care-i reflecta mai bine sarcinile, de Institutul Central de Statistică din Regatul Ungariei.

Păstrând, în general, caracteristicile recensământului din 1890, cel din 1900 a suferit anumite modificări și adăugiri. Rezultatele recensământului au apărut între 1902-1909, în zece volume. Acestea sunt următoarele:

	Titlu	Nr. volumului	Anul apariției
I.	Descrierea generală a populației, pe localități	1.	1902
II.	Ocupația populației, pe localități	2.	1904
III.	Descrierea detaliată a populației	5.	1907
IV.	Descrierea detaliată a ocupațiilor	9.	1905
V.	Unele amănunte privind ocupația populației și statistica întreprinderilor	12.	1906
VI.	Timpul de lucru și salariul funcționarilor și a altor categorii de personal auxiliar din industrie	14.	1905
VII.	Ocupația populației corelată cu principalele date demografice	15.	1906
VII.	“Parte complementară”. Ocupația populației corelată cu limba maternă și confesiunea	15.*	1906
VIII.	Servicii publice și ocupații libere	16.	1906
IX.	Raporturile de proprietate asupra caselor și pământurilor	18.	1907
X.	Sinteza rezultatelor finale	27.	1909

*În manuscris

În 1900, putea fi înscrisă drept limba maternă doar o limbă vie, deci latina, limba ȝigănească și ebraica nu au putut fi evidențiate. Rubricile de limba maternă și de religie prezente în volumul întâi al recensământului s-au simplificat prin renunțarea la câte o rubrică.

Ultima inventariere a populației vechii Ungarii s-a desfășurat în baza Legii VIII din 1910. Data de referință fiind fixată pe 31 decembrie 1910; lucrările locale trebuiau derulate, asemenea recensămintelor anterioare, în primele zece zile ale noului an.

O semnificativă inovație tehnică a recensământului a fost introducerea, pe scară largă, a cuvintelor-răspunsuri pre-tipărite. Pentru evitarea, însă, a erorilor și a abuzurilor, limba maternă și celelalte limbi vorbite în afară de aceasta, erau înscrise în

continuare în mod tradițional. Condiția preliminară a angajării recenzorilor era, și de această dată, cunoașterea limbii maghiare.

Aceste date oficiale, precum și altele oferite de Biserica Romano-Catolică¹⁴⁹, ne oferă posibilitatea de a corela datele rezultate din cercetarea arhivistică, dar și să urmărim evoluția generală a fenomenului la nivelul întregii regiuni. Datele din recensăminte cuprind informații referitoare la întreaga populație. Având aceste date la dispoziție, munca noastră se simplifică foarte mult.

Pentru a avea o imagine mai clară asupra posibilităților de documentare pe care le oferă recensămintele oferim spre exemplificare o fișă de recensământ model (a se vedea Anexa I). Am ales cazul recensământului din anul 1900, pe de o parte, deoarece este unul mai complex, iar pe de altă parte, îl considerăm relevant pentru studiul nostru. Această fișă a fost întocmită prin dispoziția Legii nr. XLII/1899¹⁵⁰.

3. Repere metodologice ale cercetării

Spațiul la care ne referim are particularitățile sale confesionale, etnice și socio-economice. Considerăm foarte oportun, sub acest raport, o abordare a temei, inclusiv prin intermediul dimensiunii sale istorico-geografice, pentru a evidenția trăsăturile specifice, cadrul general în care este încadrat fenomenul cercetat. Caracteristicile etno-confesionale sunt strâns legate de evoluția istorică. Poziția geografică, multitudinea influențelor culturale, deciziile de natură politică, contextul internațional și multe altele, au conferit acestui spațiu o anumită arhitectură etno-confesională. Această structură a etnicului și confesionalului este influențată de factori, care pot fi externi sau interni. Spațiul de la vest de Carpați a fost pe parcursul anilor obiectul disputelor teritoriale. Această regiune a aparținut direct sau indirect, în secolul al XIX-lea, de Ungaria sau Austria.

Prima fază a cercetării noastre, după cum era normal, s-a consumat prin pregătirea strategiei de investigare a materialului documentar. Acest material documentar, referitor la structura demografică a populației din nord-vestul României de azi, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, păstrat în Arhivele Naționale de la Oradea și Satu Mare, îl avem grație consemnărilor parohiale (avem la dispoziție registrele parohiale de stare civilă, precum și rapoartele anuale ale parohiilor, la care se adaugă și alte fonduri ale episcopilor), dar și altor informații oferite de statisticile oficiale ale vremii.

Foarte serios trebuie să luăm în considerare variabilitatea datelor de care dispunem. Până la mijlocul secolului al XIX-lea registrele și rapoartele parohiale sunt foarte puține. Cele pe care le avem la dispoziție prin urmare nu sunt complete, sunt eronate, multe lipsesc cu desăvârșire. Apoi, erori au putut fi introduse în momentul în care a fost cercetat materialul documentar.

Totuși materialul documentar pe care am reușit să-l investigăm, se pretează în mare măsură să răspundă obiectivului propus, de determinare a elementelor și comportamentelor sociale ale familiei.

Nu în ultimul rând, constrângerile de orice fel, factorii de influență și alte aspecte etno-confesionale sau socio-profesionale au stat în atenția noastră.

¹⁴⁹ Datele se referă la parohiile Episcopiei Romano-Catolice de Oradea și cuprind referințe privitoare la realitățile demografice consemnate în anii 1842, 1866-1870 și 1896.

¹⁵⁰ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 321-325

În cercetarea noastră, ținem cont de faptul că abordăm spațiul unor entități ecleziastice, asta deoarece majoritatea surselor noastre pentru secolul al XIX-lea sunt înscrisuri bisericești. Acest lucru impune de la sine un accent asupra confesiunii și importanței acesteia.

Alături de confesiune, problemă pe care dorim să o evidențiem, importantă este și etnia. Documentele pe care le avem la dispoziție nu ne permit însă să stabilim cu exactitate etnicitatea celor care locuiesc în acest spațiu. Chiar dacă am dori să evidențiem doar etnia, nu o să putem face acest lucru pentru că la nivelul secolului al XIX-lea nici măcar recensămintele oficiale nu folosesc ca variabilă naționalitatea, ci doar limba maternă.

Registrele sau rapoartele parohiale de stare civilă permit stabilirea identității etnice a unei persoane într-o și mai mică măsură, aici criteriul după care se ține evidența populației este confesiunea. În acest ultim caz, prin stabilirea unei relații între etnie și confesiune, marja de eroare în cercetarea noastră este și mai mare. Documentele ecleziastice sunt însă singurele care ne permit o cercetare a fenomenului, în sensul în care ni-l propunem.

Important este de văzut acest subiect prin prisma procesului marital, al căsătoriilor mixte inter-confesionale sau inter-etnice. Această chestiune este mult mai ușor de urmărit, cercetând documentele ecleziastice, astfel putem să stabilim și o legătură (evident din punctul acesta de vedere) între etnie și confesiune sau între confesiune și etnie.

Aspectele etno-confesionale și socio-profesionale scot în evidență și anumite constrângeri asupra constituirii unei familii mixte (noi am luat în discuție, după cum s-a menționat deja, căsătoriile mixte inter-confesionale și de aici o să încercăm să le deducem pe cele inter-etnice). Aceste constrângeri vin din partea familiei, Bisericii și comunității. Totodată, trebuie să avem în vedere faptul că ne referim la spațiul unei regiuni majoritar rurale. Acest mediu este unul tradițional, aici constrângerile sociale ale comunității sunt foarte puternice, iar o căsătorie mixtă este greu acceptată.

O căsătorie între tineri de confesiune greco-catolică și ortodoxă era privită ca aproape normală în unele comunități. Acest lucru se explică și prin faptul că puțini enoriași percepeau diferențele între cele două confesiuni. Totodată, avem în vedere și aspectul etnic, etnia nu poate fi separată în acest caz de confesiune, atât greco-catolicii, cât și ortodocșii, sunt în acest spațiu de etnie română. Putem constata, din acest punct de vedere, același comportament între romano-catolici și reformați, aceștia fiind în majoritate maghiari.

Deducem, prin urmare, importanța pe care o deține factorul etnic. De aceste lucruri trebuie să se țină cont cu atât mai mult cu cât am luat în discuție un spațiu, unde „legile” cutumiare se suprapun peste cele oficiale. Pe de altă parte, în comunitățile mixte greco-catolice și romano-catolice, căsătoriile inter-confesionale sunt acceptate mai ușor la nivelul „oficial”, aceasta datorită faptului că ambele confesiuni se aflau sub aceeași autoritate ierarhic superioară, respectiv scaunul papal.

Surprinderea structurilor etnice și a dinamicii acestor structuri, a realităților confesionale este importantă pentru a putea avea o claritate în ceea ce privește analiza căsătoriilor inter-etnice sau inter-confesionale. Căsătoria este în fond unul din mecanismele sociale de schimbare a volumului demografic al unor comunități, nu doar în sens cantitativ, ci și calitativ, de schimbare a unor valori tradiționale, spirituale¹⁵¹.

¹⁵¹ Gheorghe Șișeștean, *Etnie, confesiune și căsătorie...*, p. 8

Criteriile prin care se poate determina apartenența etnică în această regiune sunt, pe lângă declarația individuală de apartenență etnică (date de care dispunem însă în mică măsură), limba, religia, precum și numele persoanei (în principal numele de familie). Este evident că, folosind aceste criterii trebuie să ținem cont nu doar de unul dintre acești indicatori. Un individ poate să cunoască sau nu limba poporului de care aparține. El își pierde identitatea religioasă sau, pur și simplu, se convertește la o altă confesiune sau religie. Variabila numelui este și mai relativă, o persoană, cel mai adesea prin căsătorie, își schimbă numele. La începutul secolului al XX-lea se intensifică procesul de modificare lingvistică a numelor sub influența legii Apponyi¹⁵².

Dar, atunci ce înseamnă identitatea etnică? Un individ care își pierde religia, numele, și limba în mod special, nu își pierde și această identitate etnică? Identitatea etnică, națională este mult mai complexă decât este chestiunea religioasă sau cea lingvistică¹⁵³. Tocmai, din acest considerent, trebuie să ținem cont de toți factorii și condițiile socio-politice, economice sau culturale care imprimă o anumită realitate de factură etnică.

Este necesar să folosim cel puțin două dintre criteriile amintite. Dacă luăm în considerare religia, putem spune că românii sunt ortodocși și greco-catolici. Nu excludem posibilitatea, chiar se poate dovedi acest fapt, ca unii maghiari să fie greco-catolici sau chiar ortodocși¹⁵⁴. Trebuie să avem în vedere toți factorii, toți indicatorii posibili. Faptul că găsim în documente maghiari greco-catolici sau ortodocși se explică, în mai mică măsură prin convertirea maghiarilor la aceste confesiuni, ci mai mult prin maghiarizarea unor români, dar care nu renunță la religie. Mulți dintre români, maghiarizați fiind, au trecut apoi la romano-catolicism sau protestantism.

O altă problemă, ce intervine în stabilirea identității etnice după religie este în această zonă, dar nu numai, cea a evreilor. La 1880 de exemplu, în plasa Beiuș și Vașcău sunt 621 izraeliți¹⁵⁵, iar la 1900, în toată Țara Beiușului, sunt 1.709 izraeliți¹⁵⁶. Toți aceștia sunt în fond evrei. În recensămintele efectuate de statul austro-ungar însă, în regiunea amintită nu apare niciun evreu. Majoritatea dintre ei se declară ca fiind de limbă maghiară, dar și română, depinde de situație.

Limba maternă declarată este, nu numai în cazul evreilor, un criteriu discutabil de stabilire a identității etnice. Totuși, limba unei persoane definește mult din identitatea sa etnică. Direcția fenomenului a fost pierderea identității lingvistice a românilor. Un alt aspect, destul de interesant, este cel al declarării limbii materne. Cunoașterea acestui indicator este posibilă pentru anul 1880, când a fost folosită în

¹⁵² *Ibidem*, p. 15

¹⁵³ Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat - Secolul al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997, p. 130

¹⁵⁴ Un bun exemplu în acest sens este cel al localității Șuncuiș de Beiuș, unde, la 1900 erau în localitate, potrivit *Recensământului din 1900; Transilvania*, (publicat de către Traian Rotariu în anul 1999 la Cluj-Napoca), 370 români iar numărul greco-catolicilor era de 388, la care se adaugă și cei 19 ortodocși. De aici putem lesne să deducem că o parte din cei declarați maghiari, populație majoritară în localitate, erau greco-catolici sau chiar ortodocși.

¹⁵⁵ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, Studia Censuaria Transsilvanica, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1997 (în continuare *Recensământul din 1880...*), p. 50-82

¹⁵⁶ Alexandru Ilieș, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Crișana și Maramureș*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 327

recensământ o astfel de variabilă. La nivelul zonei Beiușului sunt 1.446 persoane care au limba maternă necunoscută (majoritatea acestora erau copii!)¹⁵⁷.

Aceștia ce etnie au? În localități precum Ștei, Lunca sau Buntești unde, ponderea ortodocșilor și a celor care și-au declarat româna ca limbă maternă este covârșitoare, iar numărul celor care au limba maternă necunoscută este destul de ridicat, putem deduce faptul că aceștia erau români.

Folosirea ambelor criterii, asociate cu antroponimele este necesară după cum am văzut. De altfel, se pare că în procesul de pierdere a identității etnice, la început se pierde limba, apoi religia și, în fine antroponimul¹⁵⁸.

Realitățile etnice și confesionale din spațiul analizat nu au fost însă subiectul central al preocupărilor noastre. Familia și relația ei cu comunitatea, prin amestecul și controlul comunitar, reprezintă interesul primordial al prezentei cercetări. Toate acestea însă vor fi analizate în strânsă legătură cu determinismele și constrângerile comunitare ocazionate în principal de momentele de maximă intensitate ale amestecului comunitar în viața familiei. Botezul, căsătoria sau înmormântarea persoanei decedate sunt evenimente profund trăite deopotrivă de familie și comunitate. Sub acest raport, dincolo de analiza de demografie istorică pe care o considerăm oportună pentru a evidenția diversele tendințe înregistrate, apel se va face la metode și abordări specifice istoriei mentalităților, antropologiei, dar și sociologiei. Cifrele, câteodată mult prea seci, sunt astfel însoțite de exemplificări ce redau profunda trăire, sentimentele, atitudinile și sensibilitățile generate de anumite evenimente. O atare abordare a cercetării impune, dincolo de evenimentele demografice, reconstituirea familiei, nu doar prin prisma numărului de membri, ci prin intermediul mult mai profund al diverselor mecanisme comportamentale (formale sau informale, conformiste sau deviante) ce sunt în măsură să dea viață înșiruirilor de nume.

Fără nicio îndoială, în procesul de reconstrucție al familiilor, al comportamentelor și mentalităților din sânul familiei tradiționale documentarea cea mai profundă ne-o oferă cercetarea registrelor parohiale de stare civilă.

Datorită metodei moderne de despuiere a registrelor parohiale de stare civilă, inițiată de către Louis Henry și Michel Fleury, este posibilă pătrunderea în viața intimă a unei comunități sau a familiei¹⁵⁹. De asemenea, folosirea acestei metode face posibilă interpretarea comportamentelor, atitudinilor și a sensibilităților umane în fața celor trei momente fundamentale: nașterea, căsătoria și moartea.

Cercetând registrele parohiale nu putem să nu ne gândim la posibilitatea de a analiza aceste informații urmărind mai multe tehnici și metode. Într-o primă fază a cercetării noastre ne rezumăm la o analiză nenominativă, centralizând practic informațiile obținute din registre în funcție de natura și tematica cercetării efectuate. Utilizând o astfel de metodologie, obținem informații foarte importante, la nivel general, referitoare la cele trei evenimente demografice din viața omului.

Totodată, descoperim diferite comportamente demografice, tendințe sociale, determinisme etno-confesionale, ș.a., în strânsă conexiune cu unul dintre evenimentele înregistrate (botezul, cununia și decesul). De exemplu, în cazul botezaților, descoperim informații despre religia, condiția socială, domiciliul părinților, despre legitimitatea

¹⁵⁷ *Recensământul din 1880...*, p. 50-82

¹⁵⁸ Gheorghe Șișeștean, *Etnie, confesiune și căsătorie...*, p. 15-19

¹⁵⁹ Sorina Paula Bolovan, *Demografia: metodă de reconstituire a familiei. Considerații istorice și istoriografice privind demografia istorică*, în Ionuț Costea, Valentin Orga (coord.), *Familie și societate*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999, p. 35

nașterii, etc.; în cazul cununaților, obținem informații precum: locul nașterii (important pentru a vedea mobilitatea spațială, aria de selecție a partenerilor), religia tinerilor, statutul civil anterior, vârsta la căsătorie, etc.; în cazul morților: vârsta (de aici speranța de viață), cauzele morții, ocupația (importantă în a vedea fenomenul mortalității pe diferite tipuri de ocupații), etc. Este evident că toate aceste informații obținute sunt foarte importante; ele nu reflectă însă decât trăsături generale (de o valoare și o validitate de necontestat!) ale unuia din momentele importante din viața individului. Dar unde este individul? Unde este familia?

În aceste condiții am putea să urmărim mai multe fișe nenominative. Pe unele dintre acestea le-am folosit doar cu ocazia prelucrării primare a bogatului material arhivistic. Oferim cu această ocazie doar câteva fișe nenominative spre exemplificare, pentru fiecare din cele trei momente: nașterea (botezul), căsătoria (cununia) și decesul.

În cazul botezaților oferim următorul model:

Tabel nr. 1 – Fișă nenominativă pentru botezați în parohia ...

Anul nr. 1 Fișa nominalivă pentru coteșari în parență ...														
Anul	Luna nașterii													
	Ian.	Febr.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.		
	Luna de concepție												Total an	Nelegitimi
	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Febr.	Mart.		
Total														

În cazul căsătoriilor putem folosi următoarele modele de fișe nenominative:

Tabel nr. 2 – Fișă nenominativă privind repartitia lunară a căsătoriilor în parohia ...

Anul	Ian.	Febr.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Total an
Total lună													

Tabel nr. 3 – Fișă nenominativă privind vârsta combinată a soțului și soției la căsătorie (fără văduvi) în parohia ...

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19											
20-24											
25-29											
30-34											
35-39											
40-44											
45-49											
50-54											
55-59											
>60											
?											

Tabel nr. 4 – Fișă nenominativă privind vârsta combinată a soților când unul este văduv în parohia...

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	>60	?
< 30						
30-39						
40-49						
50-59						
>60						
?						

Tabel nr. 5 – Fișă nenominativă privind vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi în parohia ...

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	>60	?
< 30						
30-39						
40-49						
50-59						
>60						
?						

Tabel nr. 6 – Fișă nenominativă privind localitatea de origine a soților la căsătorie în perioada ..., parohia ...

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Nr. căsătorii		Nr. căsătorii	

Anexa nr. 7 – Fișă nenominativă privind confesiunea și locul de origine al partenerilor în parohia ...

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei							Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei						
			GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/H	O/GC	RC/GC	CH/GC	GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	O/GC	RC/GC	CH/GC
Total																

De această dată am luat ca și exemplu cazul unei parohii greco-catolice, este evident însă că această fișă nenominativă poate fi adoptată și pentru celelalte parohii din regiune (ne referim în primul rând la parahiile ortodoxe, romano-catolice, evanghelice și calvine).

În evaluarea determinismelor etno-confesionale, se are în vedere:

- situația când bărbatul este de confesiune greco-catolică (GC), iar femeia este de altă confesiune (O – ortodoxă, RC – romano-catolică, CH – confesiune helvetică, calvină sau reformată);
- situația când femeia este de confesiune greco-catolică iar bărbatul este de altă confesiune respectiv – O, RC, CH¹⁶⁰.

În cazul morților oferim următorul model:

Tabel nr. 8 – Fișă nenominativă pentru morți în parohia ...

Anul	Ian.	Febr.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Total	Vârsta medie
Total														

O altă metodă de cercetare, la care am apelat, presupune alcătuirea unei fișe nominative pentru fiecare individ, urmărindu-l din momentul nașterii (botezului), apoi căsătoria și, în fine decesul, moartea. În acest caz obținem foarte multe informații referitoare la originile, trăsăturile, modul de existență, profilul etno-religios, mobilitatea, sănătatea și alte aspecte din viața unui individ. Facem astfel o istorie a individului. În acest caz informațiile despre familia în care a trăit sunt doar sumare. Cunoaștem părinții (în niciun caz frații), câteva informații despre partener (în cazul căsătoriei) și cam atât.

Tabel nr. 9 – Fișă nominativă reprezentând cele trei evenimente demografice

	Botezul	Căsătoria	Decesul
Anul			
Religia			
Domiciliul			
Condiția socială	(a părinților)		

Această fișă poate fi extinsă făcându-se trimitere la fișa nominală a botezului, căsătoriei și decesului. De aici rezultă cea mai complexă metodă, respectiv aceea a cercetării nominative a familiilor. În acest caz căsătoria este punctul de la care pornește

¹⁶⁰ Spre o mai bună vizualizare a fenomenului mariajului propunem, pe de o parte, o metodologie prin care se tine cont atât de sexul cât și de confesiunea partenerilor (exemplu: folosim formularea GC/O – căsătoria dintre un bărbat GC și o femeie O), iar pe de altă parte, o construcție ce ține cont doar de confesiunea partenerilor (exemplu: GC-O – căsătoria dintre două persoane, unul de confesiune GC, iar altul de confesiune O). Aceleași formulări, valabile și în cazul celorlalte confesiuni, vor fi folosite pe parcursul prezentei lucrări.

studiul nostru. Urmează nașterea fiecărui copil, iar în cele din urmă moartea. În acest fel facem o istorie a familiei, redescoperim diferitele comportamente sociale ale familiei în diferite momente faste sau mai puțin faste. Urmărim familia în momentul nașterii copiilor, dar și în momentul durerii reprezentate de înmormântarea copiilor morți prematur. Un astfel de studiu permite și o înțelegere a comportamentelor familiale atunci când copiii ajung la maturitate, iar căminul părintesc îi „alungă”. O astfel de metodologie presupune însă un vast efort de muncă, iar o simplă nesincronizare a informațiilor, de multe ori vagi și lacunare, înseamnă un mare semn de întrebare în reconstituirea familiei și implicit a cercetării pe care o realizăm. De pildă, ce se întâmplă cu familiile ce trăiesc și există în afara căsătoriei, cu copiii nelegitimi, care în acest caz nu își găsesc locul?

Plecând de la fișa nominală a fiecărui eveniment demografic ajungem la fișa nominativă a familiei. Astfel, între altele propunem următoarele modele de fișe nominative:

Tabel nr. 10 – Fișă nominativă pentru botezați în parohia ...

Numele copilului botezat	
Numele părinților	
Ocupația părinților	
Data nașterii	
Locul nașterii	
Data botezului	
Nași	
Religia	
Legitimitatea nașterii	
Observații	

Tabel nr. 11 – Fișă nominativă pentru căsătorii în parohia ...

	MIRELE	MIREASA
Numele și prenumele		
Părinți		
Religia		
Locul nașterii		
Data nașterii		
Starea civilă		
Vârsta la căsătorie		
Recăsătoriri		
Martori		
Observații		
Data încheierii căsătoriei		

Tabel nr. 12 – Fișă nominativă pentru morți în parohia ...

Numele persoanei decedate	
Numele părinților	
Ocupația	
Data morții	
Domiciliul	
Vârsta	
Starea civilă	
Religia	
Cauza morții	
Observații	

Și, în fine, cea mai importantă dintre toate aceste fișe nominative este fișa familiei:

Tabel nr. 12 – Fișă nominativă a familiei

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele									
Părinți									
Religia									
Locul nașterii									
Data nașterii									
Vârsta la căsătorie									
Locul căsătoriei									
Data căsătoriei									
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte

Plecând de la fișele nominative și nenominative¹⁶¹, folosite, după caz, atât în procesul de prelucrare a materialului arhivistic, cât și pentru prezentarea rezultatelor cercetării, descoperim așadar o metodologie complexă. Eficiența acesteia, dovedită prin posibilitatea obținerii de rezultate din surse diverse, s-a impus, printr-un studiu comparativ, chiar și atunci când sursele documentare au fost lacunare și lipsite de relevanță.

Analizând aceste metode, putem constata eficiența și, de ce nu, ineficiența fiecăreia. Încercarea de a folosi, în diferite momente ale cercetării noastre, toate cele trei metode considerăm că poate să ofere un plus metodologic și, să răspundă dezideratelor noastre de reconstituire a familiei, a comportamentelor sociale ale acesteia în diferite momente ale vieții, de descoperire a mentalului colectiv în ceea ce privește familia.

Dincolo de această cercetare asupra registrelor de stare civilă, se cuvine a se apela și la alte surse de documentare, și implicit la o metodologie de lucru mult mai complexă. Metodologic am ținut cont, atunci când am împărțit materialul investigat, de faptul că s-au efectuat recensăminte ale populației (organizate de stat), iar acești ani, ce oferă posibilități de cunoaștere mai profunde a realităților etno-confesionale (dar nu numai), i-am luat drept piloni-martor în investigația noastră. De asemenea, avem la dispoziție schematisme episcopale. Pentru acești ani dispunem de statistici privind componența populației pe confesiuni, pe etnii, dar și din punct de vedere socio-profesional. Toate acestea ne-au ajutat să construim cadrul exprimării diverselor comportamente familiale și individuale, dar și să corelăm informațiile provenite din sursele ecleziastice la alte surse documentare.

¹⁶¹ Originea acestora se află, atât în prelucrarea unor fișe-model propuse de către demografii francezi L. Henry și M. Fleury, cât și în construcția personală, funcție de natura și specificul izvoarelor documentare ce stau la baza cercetării.

În investigația noastră asupra familiei accentul principal a căzut pe studiul și analiza diverselor comportamente maritale. Căsătoria, prin diversele constrângeri și determinisme, generate evident de *posibilitatea opțiunii*, este deosebit de relevantă în stabilirea unor legități comportamentale (dacă acestea au existat!?). Dimensiunea pieței maritale, coroborată cu realitățile etno-confesionale și socio-profesionale, a dat particularitate fenomenului marital. Specificitatea a fost introdusă și de exprimările regionale, locale. Obiceiurile, tradițiile, dar și cutumele locale s-au dovedit a fi sub acest raport forțe modelatoare redutabile. Analiza mecanismului „alegerii” este sub acest raport una deosebit de importantă, ce s-a dovedit pe parcursul cercetării una anevoioasă, dar deosebit de fructuoasă.

Pe de altă parte, cercetarea nașterii și decesului, departe de a oferi individului sau familiei șansa „alegerii”, s-au dovedit a fi extrem de utile în a trasa conturul „locului” în care trăia familia. O familie cu „mulți” copii (care doar s-au născut însă, murind la scurt timp), zdruncinată mai degrabă de nevoile cotidiene, exprimă, cu fiecare pas al cercetării întreprinse, realități cutremurătoare prin dramele trăite. O asemenea realitate, în care se murea des, descoperă o societate expusă și epuizată. Această „epuizare” a fost de cele mai multe ori însă „deturnată” prin numărul mare al nașterilor. Acest tablou al vieții, definit drept „model demografic tradițional”, descoperă locul femeii, al bărbatului, al familiei în societate. Familia caută refugiu în comunitate, relaționând și stabilind legături strânse dincolo de relațiile stricte de rudenie. Comunitatea, căutându-și echilibrul și, adesea, refugiul, impune familiei modele de urmat, norme și reguli pe care toți trebuiau să le respecte. Comunitatea își găsește astfel expresia în familie, iar familia solidaritatea în comunitate. O asemenea realitate, pe care ne-o propunem spre analiză, este greu de abordat doar din perspectiva cifrelor. Plecând de la toate acestea, în cercetarea noastră se impune, pe lângă metodologia specifică demografiei istorice, a căror contribuții la cunoașterea familiei s-au dovedit a fi extrem de utile, și apelarea la metodologii specifice unor discipline conexe, apropiate prin sfera comună de cercetare. Ne referim în principal la alte discipline în a căror preocupări intră familia și individul (antropologia, sociologia, istoria mentalităților, a imaginarului, etc.).

III. Familia în lumina legislației laice și ecleziastice

Familia, prin rolul important avut în societate, a stat mereu în atenția legiferatorilor laici și ecleziastici. Zelul acestora, născut cel mai adesea din vechile cutume bisericești, dar și realitatea „mult mai tolerantă”, impun o atenție sporită acestui subiect. Susținem încă de la începutul demersului nostru, referitor la cadrul juridic laic și ecleziastic, necesitatea unei abordări cât mai flexibile a subiectului. Logica acestei incursiuni constă, pe de o parte, în vizualizarea cadrului legislativ, rigid și impregnat cu un evident discurs moralizator, iar pe de altă parte, în surprinderea conformismului și modalităților de adaptare a individului. Abordând același subiect, Sorina Paula Bolovan¹ vorbește despre „comportamentul ideal propus”, descoperit în legislația laică și ecleziastică, și „comportamentul real” al individului, descoperit și evidențiat în sursele de documentare (provenite de regulă tot de la stat sau Biserică). O abordare a familiei, a societății în general, doar din punct de vedere „ideal” are nu doar limite de formă și conținut evidente, ci și o logică de abordare defectuoasă. Imaginea idilică este una utilă în demersul nostru. În același timp însă, comportamentul individual este cel care definește scopul și obiectivul prezentei cercetări. Considerăm totuși necesară o trecere în revistă a diverselor ipostaze ale familiei descoperite în legislația laică și ecleziastică. Un astfel de demers este necesar pentru a înțelege reacția și comportamentul individual, iar de aici putem deduce comportamentul colectiv al comunității.

Se impune a face precizarea faptului că un studiu separat al legislației laice de cea bisericească ar fi lipsit de substanță datorită colaborării foarte strânse dintre stat și Biserică în acest domeniu. Statul recunoștea cel mai adesea normele matrimoniale stabilite de către Biserică. Acest raport pare a se fi schimbat spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când statul a reușit să impună Bisericii respectarea cadrului civil general. Nu putem vorbi însă de o schimbare de conținut, ci doar de una a formei în care era prezentată această chestiune. Biserica și statul continuau să aibă o poziție relativ apropiată. De altfel, comparând textele canonice ale Bisericii cu actele normative ale statului putem observa, cel puțin pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o influență reciprocă în ceea ce privește legislația cu referire la viața de familie. Privit dintr-un alt punct de vedere, cadrul normativ care a oferit temeiul și reperatele legale pentru funcționarea familiei ca și instituție, a cunoscut în perioada modernă semnificative prefaceri. Căsătoria, ca și fundament la instituției familiei, a fost administrată secole de-a rândul de către Biserică. În perioada modernă însă, aceasta va intra tot mai mult sub controlul statului. Secolul al XIX-lea ne apare, din acest punct de vedere, drept perioada unei relații strânse între stat și Biserică în privința administrării vieții de familie. Statul recunoștea Bisericii dreptul de a se ocupa de încheierea căsătoriei, de despărțirea de pat și masă, de divorț, în conformitate cu canoanele fiecărei confesiuni². Statul își rezerva însă dreptul de a supraveghea statutul civil și militar, relațiile dintre soț și soție, moștenirea, tutela, problema întreținerii copiilor și a

¹ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...* 62

² Studiarea acestor canoane bisericești ni se pare a fi un demers important tocmai din acest considerent.

soților³, dar și altele. Biserica a recunoscut implicarea statului în problemele demografice majore ale vieții individului.

1. Legislația bisericească răsăriteană privitoare la familie. Normele vechiului drept românesc și originile acestuia

Încă de la începuturile existenței sale, Biserica s-a preocupat și a fost implicată în toate cele trei momente fundamentale ale vieții indivizilor ce alcătuiesc familia: nașterea, căsătoria și moartea. Prin rolul său spiritual, de călăuzitor, Biserica și-a asumat și extins autoritatea asupra comportamentului tuturor membrilor comunității⁴. Biserica îndruma astfel fiecare individ, prin „normele” sale, spre atingerea valorilor morale și spirituale, „cerute de către Divinitate”.

În lumina percepțelor creștine, căsătoria era cel mai important moment din viața unei familii. Ea trebuia făcută „numai în Domnul”⁵. O astfel de percepție, asupra modului în care este ales partenerul de viață este prezentă în majoritatea „îndrumărilor” bisericești. Biserica creștină, încă din primele secole, făcea distincția între căsătoriile dintre creștini și eretici, schismatici sau păgâni. Căsătoria mixtă constituie din această perspectivă legătura de căsătorie dintre două persoane ce aparțineau unor confesiuni sau religii diferite. Luând în considerare scopul religios al căsătoriei, dar și necesitatea armonizării relațiilor dintr-un cuplu, prin cultivarea sentimentelor religioase (inclusiv prin creșterea și educația copiilor în spiritul valorilor creștine), Biserica primară și, mai târziu, Biserica ortodoxă, nu a „încuviințat căsătoriile mixte”, „amestecate”. „Să nu se unească mielul cu lupul și poporul păcătoșilor cu comunitatea lui Hristos”⁶. Poziția Bisericii ortodoxe s-a menținut și în secolul al XIX-lea⁷. Cu toate că nu au fost încuviințate, căsătoriile mixte au existat, ele fiind tolerate de către Biserica ortodoxă pentru a „evita un rău și mai mare”⁸ (se făcea trimitere la concubinaj). În astfel de împrejurări, Biserica, indiferent de confesiune, se asigura de creșterea copiilor în învățătura de credință religioasă.

1.1. Legislația de stat și cea bisericească în perioada bizantină

Legislația bizantină de stat a fost elaborată, în cele mai multe cazuri, pentru a fi o garanție și o protecție pentru legislația ecleziastică. Vechea legislație romană a fost modificată astfel pentru a se asigura un cadru juridic oficial normelor bisericești. În dreptul familiei, Justinian nu a adus mari modificări legislației anterioare. Era recunoscută posibilitatea existenței a două tipuri de căsătorii: una consemnată în scris

³ Cecilia Cârja, Ion Cârja, *Biserica Unită, dreptul matrimonial și modernitatea în Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX). Schiță pentru o posibilă analiză de caz: căsătoriile mixte*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 35

⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 62

⁵ *Sfânta Scriptură, Întâia Epistolă a lui Pavel către Corinteni*, cap. 7, vers. 39

⁶ Canonul 72 al Sinodului Trulan (691-692), a se vedea în acest sens Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și Comentarii*, Editura Sophia, Sibiu, 1991, p. 138

⁷ Mihai Săsăujan, *Căsătoriile mixte în lumina legislației bisericești ortodoxe, catolice și protestante în monarhia austriacă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 20

⁸ Apud Mihai Săsăujan, *op. cit.*, p. 20

și alta contractată în mod verbal⁹. Soții căsătoriți sub regimul contractului verbal erau supuși acelorași drepturi și datorii, întocmai ca și cei uniți prin contracte scrise¹⁰. Chiar dacă era recunoscută ca fiind deplin legală doar acea căsătorie care era încheiată între două persoane de aceeași confesiune, erau totuși acceptate, în cazuri excepționale, și căsătoriile mixte¹¹. Copiii născuți dintr-o astfel de căsătorie trebuiau crescuți însă de către Biserica de rit oriental¹². Același legiuitor aduce în discuție și posibilitatea divorțului¹³. În cazul căsătoriei care este desfăcută „prin sclavie sau mergerea soțului în mănăstire”, soția putea să se mărite după un an de așteptare¹⁴. Soțul putea să ceară desfacerea căsătoriei, păstrând darurile de dinaintea nunții și zestrea, pentru următoarele cauze: „când soția știa de conspirație împotriva statului și nu-i spunea; când uneltea împotriva vieții lui sau alții unelteau împotriva vieții lui, despre care ea știa și tăcea; sau, că în contra voinții lui mergea la petreceri sau se scălda cu oameni străini; sau, că împotriva voinței bărbatului dormea sub alt acoperământ, afară de cel al părinților, sau vizita fără voia bărbatului teatre, jocuri de cai și alte spectacole nepermise ei”¹⁵; sau pentru „adulter și proba” în această direcție acuzația. În acest ultim caz bărbatul câștiga o treime din averea soției¹⁶. Soția se putea despărți de soțul ei în următoarele condiții: dacă soțul era conspirator împotriva împăratului, dacă a conspirat la viața ei, dacă a căutat să „speculeze castitatea ei”. În virtutea acestor motive soția primea din averea soțului: darurile de dinaintea nunții și întreaga zestre¹⁷. Dacă se întâmpla ca soția să fie alungată din casa soțului fără motiv legal, în acest caz, bărbatul era obligat să-i dea „zestrea și pe deasupra să-i dea și un sfert din averea lui ca pedeapsă”¹⁸. Prin *Eclogă*¹⁹ este surprinsă și mai clar egalitatea dintre cei doi soți atunci când era vorba despre posesiunea averii. Căsătoria nu mai putea fi în niciun caz una temporară²⁰. Prin același cod de legi al lui Leon al III-lea erau stabilite condițiile în care se încheia o căsătorie: trebuia făcut un contract scris, înaintea a trei până la șapte martori, demni de încredere. Acest contract mai cuprindea și clauze referitoare la darea și primirea zestre, la prestarea darurilor din partea viitorului soț (corespunzător zestre), mai era stabilită o parte din avere (cel puțin un sfert) ce avea să revină unui soț

⁹ Dumitru D. Mototolescu, *Darurile dinaintea Nunții în dreptul Vechiu românesc comparat cu cel Romano-Bizantin și Slav*, Editura Tipografiei „Convorbiri Literare”, București, 1921, p. 14

¹⁰ *Ibidem*, p. 21

¹¹ Iustinian, *Novellae Constitutiones* (în continuare *Novellae...*) („Noile Legi” promulgate după Codul lui Iustinian, în perioada 529-565), CIX, cap. 1

¹² *Ibidem*, CXV, cap. 3, paragraful 14

¹³ Justinian a stabilit că acel bărbat care mergea în călugărie putea să ceară desfacerea căsătoriei printr-un act scris, fără să fie pedepsit, considerându-se intrarea în mănăstire drept o moarte civilă (*Ibidem*, XXII, cap. 5). Același drept îl avea femeia în cazul în care soțul devenea impotent (*Ibidem*, X, cap. 5 și 17). Soțul putea să se despărță de soție și în cazul în care aceasta „avorta fructul dragostei, când se scălda cu alții, când își profana castitatea în scopul speculei” (*Ibidem*, XI, cap. 2; V, cap. 17).

¹⁴ *Ibidem*, XXII, cap. 14; Dacă soția se despărțea din cauza dispariției soțului ei ca soldat, trebuia să aștepte zece ani” (*Ibidem*, XII, cap. 14). Dacă se despărțea din cauza impotenței, soția trebuia să aștepte proba celor trei ani (*Ibidem*, XII, cap. 6).

¹⁵ *Ibidem*, CXVII, cap. 8

¹⁶ Restul averii era cuvenită copiilor, iar în lipsa acestora fiseului. (*Ibidem*, CXXXIV, cap. 10)

¹⁷ Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 12

¹⁸ *Ibidem*, p. 21

¹⁹ Codul de legi al lui Leon al III-lea (717-740)

²⁰ Louis Bréhier, *Civilizația bizantină*, Editura Științifică, București, 1994, p. 17

în cazul morții celuilalt²¹. Pe lângă aceste coduri de legi, au mai fost și alte reglementări referitoare la familie. Între acestea amintim: *Novellae* lui Leon al VI-lea Filosoful²²; Codul de legi al lui Vasile I, *Basilicalele* (887-893); *Prochron* și *Epanagoga*²³; *Hexabiblo* lui Harmenopolo²⁴, etc.

1.2. Imaginea familiei în vechiul drept românesc

Lipsa în vechiul drept românesc a unor informații complete referitoare la familie, în general, și la căsătorie, în particular, se datorează în special faptului că acest drept a fost în mare măsură unul nescris²⁵. Legiuirile apărute în secolele XVI-XVII fac numeroase referiri la familie, majoritatea acestora însă fac trimitere la texte împrumutate din legislația bizantină. *Pravila lui Matei Basarab* face referire, de exemplu, atât la actul căsătoriei, cât și la modalitatea în care era reglementat eventualul litigiu al bunurilor în cazul unui divorț²⁶. *Codul lui Caragea*²⁷, făcând trimitere atât la legislația bizantină, cât și la cea austriacă, ne prezintă un tablou al logodnei, al înțelegerii dintre cele două familii cu privire la căsătorie, iar apoi este amintită obligația darurilor de dinaintea nunții²⁸. Obligațiile partenerilor sunt reglementate de asemenea în *Legiuirea lui Calimach*, unde se fac referiri privitoare la logodnă, zestre, cununie, dar și la „moartea soțului”, caz în care soția moștenește „din averea soțului”²⁹.

Motivele desfacerii căsătoriei sunt prezentate în *Îndreptarea legii* lui Matei Basarab (1652), lucrare în care pe lângă unele traduceri ale unor legi bizantine apar și numeroase texte din legiuirile lui Vasile Lupu³⁰, dar și ale lui Matei Basarab. Căsătoria înceta în mod natural prin moarte. Soțul rămas în viață se deslega de obligația contractată și putea să contracteze o nouă căsătorie³¹. Cele două acte care puneau capăt căsătoriei: moartea și divorțul, sunt preluate în mare parte din legislația bisericească și de stat bizantină. La *desfacerea căsătoriei prin moarte* trebuia să se țină cont de două situații: dacă existau copii și dacă nu existau copii la moartea unuia dintre soți. În cazul existenței copiilor, Matei Basarab, inspirându-se din legile lui Leon Înțeleptul, prevede următoarele: „cării mueri va muri bărbatul și a doua oră nu se va mărita, aceea să aibă treabă să-și ție darurile cele dinaintea nunții și toată zestrea ei, iară în bucatele bărbatului ei, să aibă parte atâta, cât ar avea un copil al ei și cu acelea să fie volnică să

²¹ Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 14

²² Apud Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. II, București, 1987, p. 150-192

²³ Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 26-30

²⁴ *Ibidem*, p. 31-36

²⁵ *Ibidem*, p. 37

²⁶ A se vedea în acest sens *Pravila lui Matei Basarab* publicată de către Ioan M. Bujoreanu în *Collecțiunea de legiuirile României vechi și celei noi*, București, 1885

²⁷ I. Palade, *Codul lui Caragea*, Editura Librăriei Leon Alacalay, București, 1907, partea a II-a, cap. II, paragrafele 1-13

²⁸ Aceste daruri, potrivit *Codului lui Caragea*, aveau menirea de a pecetlui și „oficializa” actul logodnei.

²⁹ Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 39

³⁰ *Istoria României*, vol. III, editat de către Academia Republicii Populare Române, București, 1962, p. 267-268

³¹ În textul legilor amintite este specificată condiția: „dacă alte obstacole nu i se opun”. Se fac trimiteri în acest sens la *moartea naturală* și *moartea artificială* („civilă” - intrarea în viața monahală). Era apoi făcută distincția între încetarea căsătoriei prin moarte și încetarea acesteia prin divorțul acceptat în „cazul adulterului”.

facă ce-i va fi voe”³². Potrivit aceleiași legiuiri, femeia mai păstra pe lângă darurile de dinaintea nunții partea sa din averea soțului³³ (egală cu a unui copil) și toate lucrurile de podoabă³⁴. Dacă existau copii, soțul rămas în viață „să nu se căsătorească a doua oară”, iar dacă va vrea să se căsătorească „să n-aibă niciodată nimic din zestrea și darurile de dinaintea nunții sau alte daruri” date soțului decedat. În cazul în care soția murea fără să aibă copii, *Pravila* dispunea ca: „atunci nu ia bărbatul de în zestrele muirii nemica, numai așternutul patului, încă și acela cu socotință și darurile cele dinaintea nunții”³⁵. Zestrea defunctei se întorcea la „moștenitorii ei”, la cei „cari i-au înmănat-o bărbatului”³⁶. Dacă unul dintre soți rămânea văduv, iar din căsătoria lui nu rezultase niciun copil în viață, atunci averea familiei era împărțită în trei: una revenea soțului rămas în viață, alta rudelor soțului decedat, iar a treia parte era făcută pomeni. Prevederea referitoare la pomeni a fost preluată din dreptul canonic bizantin. Indiferent dacă avea sau nu copii, soțul rămas în viață, în momentul în care contracta o nouă căsătorie, își pierde dreptul de moștenire asupra averii soțului defunct. *Desfacerea căsătoriei prin divorț* se putea face în următoarele condiții: când unul dintre soți uneltea împotriva domnului cu intenții criminale; când primejduia viața celuilalt soț; dacă bărbatul își oferea soția (sau doar încerca) altor bărbați, necinstind-o; dacă soțul își acuza nedrept soția în fața judecătorului că a săvârșit adulterul; dacă bărbatul avea altă femeie în casa lui; dacă bărbatul „va jigni demnitatea soției, sărutând în fața ei o slujnică sau altă muiare proastă”³⁷; dacă bărbatul nu avea purtări oneste, dacă era tâlhar, dacă fura, prăda sau profana morminte. Mai era incriminată apoi „preacurvia bărbatului” sau „curvia” soțului cu o femeie slobodă, cazuri în care soția putea de asemenea să ceară divorțul³⁸. Soția își pierde zestre în folosul bărbatului dacă: ea știa de uneltiri împotriva domnului și nu își anunța soțul; dacă nu-și păstra cinstea, petrecându-și viața în desfrâu; dacă uneltea, sau știa că alții uneltesc, împotriva vieții soțului ei; dacă soția, împotriva voinței soțului ei, „se va scălda și va petrece cu oameni streini”³⁹; dacă soția fără motive întemeiate⁴⁰ și fără cunoștința soțului va înnopta afară din casa soțului; dacă soțul își bănuia soția „că se ține cu vecinul”, iar aceasta nu îl asculta când acesta încerca să o oprească să meargă la vecin; dacă soția participa, fără voia soțului, la jocuri și asista la cursele de cai; dacă femeia precurtea sau, în cazul în care era iertată de soț, nu înceta să-și înșele soțul. În toate aceste cazuri soția își pierde

³² Apud Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 46

³³ Dreptul sârb acordă soției, fie că era bogată, fie că era săracă, o pătrime din averea soțului. *Ibidem*, p. 47

³⁴ În această categorie erau incluse: lăntișoarele, cerceii, inelele și gherlandele „făcute ei dar pentru logodnă și pentru numele său”.

³⁵ *Pravila lui Mateiu Basarab...*, aliniatul 4 al glavei 272, partea finală.

³⁶ *Ibidem*

³⁷ Apud Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 53

³⁸ *Ibidem*, p. 52-53

³⁹ Același paragraf al legii incriminează soția care stătea la masă cu bețivii sau dacă se „îmbăia” în prezența unor bărbați străini (*Pravila lui Mateiu Basarab*, glav. 214, alin. 4). Trebuie precizat în acest context faptul că Biserica ortodoxă nu permitea „scăldatul”, „îmbăierea” împreună a persoanelor de sex diferit dacă persoanele respective nu făceau parte din aceeași familie.

⁴⁰ În textul *Pravilei* ne sunt prezentate motivele scuzabile, pentru care soțul nu putea cere desfacerea căsătoriei, și implicit pierderea zestre de către soție. Aceste motive erau următoarele: „afaceri neaparat trebuincioase sau boală, împiedicări să vină acasă sau că a fost osândită la închisoare sau din cauza maltratării soțului, a căutat scăpare la vecini, în lipsa casei părintești, sau, că a gonit-o cu intenții, ca el să se însoare cu alta”.

dreptul asupra zestrei și a darurilor primite înainte de nuntă. Legiuirea lui Vasile Lupu mai prevedea un caz izolat la care cea a lui Matei Basarab nu face nicio referire și anume: „muera văduvă, care în decursul anului de văduvie făptuiește preacurvie să piardă zestrele sale în favoarea rudelui bărbatului”⁴¹. Legiuirea lui Matei Basarab reglementează și cazurile în care era „desfăcută căsătoria fără pedeapsă”. Acest tip de divorț era posibil dacă erau îndeplinite una din următoarele condiții: impotența soțului⁴², impotența și sterilitatea soției⁴³, dacă soția nu era fecioară la căsătorie⁴⁴, dacă unul dintre soți ajungea rob⁴⁵; când unul dintre soți era de o altă religie sau confesiune, alcătuind o „amestecare rea” și un „lucru rușinat”⁴⁶; dacă unul dintre soți este bolnav⁴⁷; când unul dintre soți se călugărea⁴⁸.

Aceste „îndrumări” ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu nu și-au păstrat puterea legiuitoare foarte mult după moartea acestora. Explicația ar fi una simplă. Compilările de legi ale celor doi domni români nu au corespuns întocmai cu „obiceiul pământesc”, fiind mai mult o culegere de legi străine, și care corespundeau mai mult dreptului civil.

Pravilniceasca condică a domnitorului Alexandru Ipsilanti, apărută la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cuprindea o serie de dispoziții privitoare la dreptul civil. Conținutul acestei condici a fost „pus în legătură cu pravilele împărătești, cu obiceiul pământului și poveștile Domnului”. La fel ca și în textul legiurii lui Matei Basarab, *Pravilniceasca condică* face o prezentare a modului în care putea fi încheiată o căsătorie. Căsătoriile dintre ortodocși și eretici erau nule și „trebuiau imediat anulate”. În categoria ereticilor intrau, potrivit reglementării din 1756 a patriarhului Chiril al V-lea al Constantinopolului, și creștinii de rit apusean. Legiuirea lui Ipsilanti a luat și ea în discuție, dezbătând problema moștenirii, cele două ipostaze: când la moartea unui soț existau copii și cea în care nu existau copii la decesul unuia dintre soți. În cazul în care la moartea unui soț rămăneau copii, partenerul rămas în viață primea o parte „întocmai cât a unui copil”, asupra căruia avea drept de folosință pe toată durata vieții,

⁴¹ Apud Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 56

⁴² Era stabilită, la fel ca și în legislația bizantină, o perioadă de trei ani după care, dacă soțul era în continuare impotent soția putea cere divorțul.

⁴³ Impotența, atât a soțului, cât și a soției, trebuia probată în fața judecătorului. În cazul femeii erau luate în calcul doar impotența și sterilitatea ce a fost dovedită că a existat și înaintea căsătoriei, „iar nu provenită după căsătorie”.

⁴⁴ În acest caz textul *Pravilei* consemnează faptul că bărbatul putea cere divorțul, dar nu putea păstra zestrea femeii.

⁴⁵ Era stabilită o perioadă de trei ani în care partenerul trebuia să aștepte întoarcerea celui înrob.

⁴⁶ Se fac referiri clare și explicite la căsătoriile și familiile mixte. Acestea erau definite drept căsătorie dintre un „bărbat provoslavlic și o muiare eretică” sau o „muiare provoslavnică cu un bărbat eretic”. În acest caz, textul *Pravilei*, inspirat din Canoanele bisericești bizantine, cere (în realitate doar oferă posibilitatea n.n.) ca această familie să se despartă (în textul legiurii apare formularea „atunci să se despartă”).

⁴⁷ Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 57

⁴⁸ În acest caz era făcută precizarea despărțirii de viața laică a soțului ce s-a călugărit, iar de aici întreruperea oricărei forme contractuale laice sau civile. Spre deosebire de celelalte situații prezentate, soțul rămas în viața laică câștigă partea de moștenire care i s-ar fi cuvenit dacă partenerul ar fi murit. Mai mult, legiuirea lui Matei Basarab introduce, spre deosebire de legislația bizantină, principiul prin care soțul putea moșteni întreaga avere a partenerului ce s-a călugărit.

fără însă a avea și dreptul de vânzare a acestor bunuri⁴⁹. Condiția păstrării acestei părți atârna de supraviețuirea copiilor rămași în viață la moartea partenerului, astfel ea pierdea dreptul de folosință asupra părții cuvenite ei, câștigând în schimb o treime din întreaga avere a soțului decedat⁵⁰. Această legiuire face distincția dintre moștenirea „prin mijlocul copiilor” și prin aceea datorată „obrazului ce trăiește dintre soți”. Era astfel introdus principiul dreptului de moștenire prin copii⁵¹. Acest drept era însă condiționat de obligația îngrijirii și creșterii copiilor.

Codul Caragea, apărut în Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea⁵², după ce face câteva precizări la „contractul” încheiat cu ocazia logodnei, ne prezintă imaginea autorității bărbatului, care „intra în vigoare numai după săvârșirea nunții”⁵³. Acest cod ne vorbește și despre darurile date și făgăduite cu ocazia logodnei, stabilind principiul restituirii acestora în cazul în care nunta nu s-ar mai fi făcut. Încetarea căsătoriei era posibilă dacă unul din soți murea sau în cazul în care căsătoria era desfăcută prin divorț. Ambii soți, atât bărbatul, cât și femeia, purtau vina desfacerii căsătoriei (pierzând în acest fel dreptul asupra bunurilor obținute înaintea căsătoriei ca dar din partea partenerului sau a familiei acestuia⁵⁴) în cazul în care încălcau dispozițiile legale și datoriile de soț⁵⁵. Legiuirea lui Ioan Caragea reînnoiește interdicția căsătoriei dintre un creștin (ortodox n.n.) și un necreștin⁵⁶ (eretic sau păgân).

Alături de legiuirea lui Caragea din Țara Românească, pravila domnitorului Scarlat Calimach din Moldova constituie cele mai importante și relevante acte legislative de la începutul secolului al XIX-lea din Principatele Române. *Codul lui Calimach* ține cont de obiceiul pământului, perpetuând inegalitatea civilă dintre pământeni și străini. Această stare de lucruri s-a menținut și după introducerea Regulamentelor Organice. Un străin putea însă dobândi anumite drepturi politice dacă se căsătorea cu o pământeancă nobilă. Căsătoria devenea astfel un mijloc de promovare socială și politică. Nici Codul lui Calimach nu admite căsătoria dintre creștini („provoslavnici”, adică ortodocși) și necreștini⁵⁷. Legiuirea ne prezintă nu doar formele de încheiere ale unei căsătorii, ci formele și efectele desfacerii căsătoriei. Dacă pricina desfacerii căsătoriei era femeia, atunci aceasta pierdea: numele soțului, starea socială a acestuia, căpăta în schimb libertatea, fără niciun fel de control din partea soțului, în folosul căruia pierdea însă zestrea. Dacă vinovat era declarat bărbatul, acesta pierdea în folosul femeii, orice pretenții de posesie sau folosință asupra zestre și a darurilor de dinaintea nunții. În privința copiilor se prevedea ca aceștia să nu se împartă între

⁴⁹ Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 60

⁵⁰ Femeia pierdea acest drept dacă se mărita fără să țină anul de jale.

⁵¹ În textul legii era explicată de exemplu necesitatea „recompensării” femeii pentru „iuțimea durerilor, întristărilor și primejdiile vieții din cauza facerii de copii”.

⁵² Raul Popa, *Căsătoriile mixte în țările române în epoca modernă. Considerații juridice*, în Corneliu Pădulean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 55

⁵³ I. Palade, *op. cit.*, cap. II, paragrafele 3-7; I. Bărbătescu, *Cursul dreptului civil român*, București, 1849, p. 513-517

⁵⁴ În paragraful 9 al legiurii se face clar precizare cu privire la obligația soțului vinovat de a-i înapoia partenerului întreaga zestre, împreună cu toate darurile de dinaintea nunții.

⁵⁵ Codul amintit făcea în cazul femeii precizarea că „se va desface căsătoria pentru cugetarea muerii împotriva vieții bărbatului sau pentru preacurvia ei”. În cazul bărbatului motivul pentru care soția putea cere desfaceră căsătoriei era „cugetarea bărbatului împotriva vieții sale sau pentru că avea țiitoare” sau „pentru că se negustorea cu cinstea ei”.

⁵⁶ Raul Popa, *op. cit.*, p. 55

⁵⁷ *Ibidem*, p. 56

părinții despărțiți⁵⁸, ci erau dați soțului nevinovat. Costul întreținerii lor era suportat de către tată, indiferent dacă era sau nu vinovat. Dacă soțul era sărac și soția bogată îi cădea acesteia sarcina întreținerii și educării copiilor. Codul lui Calimach face referiri și la recăsătoria soților divorțați din vina unuia sau a ambilor soți. Chiar dacă evidențiază percepțiile canoanelor bisericești bizantine cu privire la interdicția unei noi „uniuni”, actul legislativ a lui Calimach păstrează rezerva: „în caz de recăsătorire”. Într-o astfel de situație legea prevedea să se realizeze un nou contract, „o nouă consimțire din partea părinților, o nouă celebrare a căsătoriei însoțită de noi contracte de zestre și contrazestre”⁵⁹. Toate angajamentele luate cu ocazia primei căsătorii erau considerate nule și neavenite. Soțul sau soția vinovată de adulter putea să se recăsătorească doar după moartea vechiului partener.

Un important moment în ceea ce privește legislația cu privire la familie l-a constituit, în statul român format prin unirea din 1859, introducerea Codului Civil și a principalelor legi din vremea lui Alexandru Ioan Cuza. Nu ne propunem însă să discutăm cu această ocazie despre legislația statului român modern.

1.3. Familia în dreptul canonic ortodox al secolului al XIX-lea

Biserica ortodoxă răsăriteană avea, în secolul al XIX-lea, o percepție foarte clară și bine definită asupra familiei, ca instituție lăsată de Dumnezeu. Fără a ieși din tiparul general al dreptului canonic ortodox, în studiul de față ne dorim să aruncăm o privire asupra operei unuia dintre cei mai de seamă slujitori ai Bisericii de rit răsăritean a românilor din Ardeal și Ungaria. Este vorba despre ierarhul transilvănean Andrei Șaguna ce se remarcă prin opera sa canonică. Între lucrările sale referitoare la dreptul bisericesc amintim: *Cunoștințele trebuitoare despre trebile căsătoriilor spre folosul preoțimii și al scaunelor protopopești* (Sibiu, 1854), *Anthorismos sau Deslușire comparativă asupra broșurii „Dorințele dreptcredinciosului cler din Bucovina”* (Sibiu, 1861), *Compendiu de drept canonic al unei sântei sobornicesci și apostolesci Biserici* (Sibiu, 1868), *Enhiridion, adecă carte manuală de canoane ale unei sântei sobornicesci și apostolesci Biserici cu comentare* (Sibiu, 1871), *Manual de studiu pastoral compus și edat de Andreiu baron de Șaguna* (Sibiu, 1872).

Andrei Șaguna, ca de altfel și alți clerici români ardeleni, a înțeles necesitatea comunicării și cooperării dintre stat și Biserică în chestiunile delicate ale legislației familiei. Această cooperare trebuia să se facă utilă și vizibilă în ceea ce privește evidența populației și controlul asupra principalelor evenimente demografice din viața indivizilor ce formau o anumită comunitate.

Vom încerca în cele ce urmează să surprindem câteva din referințele legislative privitoare la familie găsite în opera înaltului ierarh ortodox transilvănean.

Întemeierea unei familii prin căsătorie este una din subiectele atent dezbătute și analizate de către Andrei Șaguna⁶⁰. Acesta definește căsătoria drept „promisiunea solemnă înaintea preotului și a publicului” a două persoane de sex diferit cu privire la conviețuirea lor. Prin acest act era binecuvântată „legătura însoțirii” pentru toată viața, consfințind formarea unei familii ce avea ca și scop „nașterea și creșterea copiilor”⁶¹. Validitatea încheierii unei căsătorii de către un preot era condiționată de

⁵⁸ Dumitru D. Mototolescu, *op. cit.*, p. 83

⁵⁹ *Ibidem*, p. 81

⁶⁰ A se vedea Andrei Șaguna, *Compendiu de drept canonic al unei sântei sobornicești și apostolești Biserici* (în continuare *Compendiu...*), ediția a III-a, Sibiu, 1913, p. 53-85

⁶¹ *Ibidem*, p. 53

respectarea tuturor „prescriselor bisericești și civile”⁶². Pentru o mai bună cunoaștere a modului în care era reglementat actul căsătoriei, apoi cum erau rezolvate diversele probleme ale vieții de familie, propunem, la fel cum a făcut-o și Andrei Șaguna, o trecere în revistă a tuturor percepțelor canonice referitoare la instituția familiei, respectiv la etapele constituirii acesteia.

Logodna este acel act, prin care „persoanele căsătorinde se declară înaintea preotului miresei, a părinților sau a tutorilor și a rudeniilor lor pentru a se lua în căsătorie”⁶³. Pentru ca să fie valabilă, logodna trebuia să fie: o învoială liberă a celor doi, cu consensul părinților sau a tutorilor⁶⁴ și să nu se facă pe ascuns⁶⁵. Logodna mai trebuia să aibă acceptul și să fie făcută de către preotul miresei. Pentru ca o logodnă să fie validă se mai cerea: ca persoanele care se logodesc să aibă vârsta prescrisă în legea bisericească și civilă⁶⁶, să aibă „minteă întreagă”, să fie persoane libere, cei doi să fie de față la încheierea logodnei. Consimțământul celor doi trebuia exprimat verbal⁶⁷. Cu ocazia logodnei se impune și hotărârea zestre⁶⁸. Validitatea logodnei era limitată, într-o situație normală, la o perioadă de doi ani⁶⁹. Logodna este invalidă: când consensul s-a făcut din frică sau cu silă; când logodna s-a făcut din greșală; când s-a făcut pe ascuns; când unul din cei doi logodiți era eretic; dacă unul dintre logodiți îmbrățișează tagma monahală; dacă unul dintre tineri ajunge epileptic⁷⁰; dacă una dintre persoanele logodite nu are vârsta necesară încheierii acestui act.

Logodna trebuia să fie întărită de acordarea *arvunei*. Acesta era darul pe care mirele sau părinții lui îl făceau miresei, iar mireasa sau părinții ei îl făceau marelui. Această arvună era pierdută în cazul nerespectării angajamentelor sau al ruperii unilaterale, ori din vina unuia dintre cei logodiți, a actului logodnei.

Logodna trebuia anunțată de trei ori în biserică, deoarece „căsătoriile să nu se facă cu grabă și pripire, ci cu pregândire”. În cazul în care cei doi miri erau de confesiuni diferite, „promulgările” trebuiau făcute în ambele biserici. În această

⁶² *Ibidem*. „Prescrisele bisericești se referă la partea sacramentală a căsătoriei, iar cele civile la cea civilă și stau în armonie între sine”

⁶³ Această declarație se putea face, potrivit lui Șaguna, atât în scris, cât și verbal.

⁶⁴ Textul compendiumului consemnează câteva situații în care consensul părinților sau a tutorilor nu mai este obligatoriu: 1. cazul în care tatăl se afla în robie sau în închisoare; 2. dacă era „neghiob și smintit la minte”; 3. dacă bărbatul care se căsătorea avea propria avere, „agonisită prin osteneala sa”, iar femeia era majoră și poseda avere proprie. În privința consensului mamei era precizată importanța acesteia, dar dacă aceasta diferea de a tatălui atunci „părerea tatălui învinge”. În cazul în care niciuna din aceste situații nu era îndeplinită, iar doi tineri doreau să se căsătorească și fără acordul părinților, Biserica mai „ieră fiilor și ficelor a se lua peste voia părinților, când se dovedește înaintea jurisdicțiunii bisericești și politice, că părinții sau curatorii arată tendință greșită și mârșeavă”. În astfel de situații „tinerii își pot lua refugiu la direcțiunea bisericească și politică, și a cere scutire în contra tendinței greșite a părinților sau curatorilor”.

⁶⁵ Andrei Șaguna, *Compendiu...*, p. 55

⁶⁶ Conform Codului civil austriac minoratul înceta la 24 de ani în cazul bărbaților și în momentul căsătoriei pentru femei. Codul amintit sugera ca vârsta optimă pentru încheierea unei căsătorii să fie de 18 ani pentru bărbați și 16 ani pentru femei. Se putea însă acorda dispensă de la vârsta minimă admisă cu condiția ca băieții să nu fie mai mici de 14 ani, iar fetele de 12 ani.

⁶⁷ Doar surzilor și mușilor li se dădea posibilitatea să-și exprime prin semne voința.

⁶⁸ Aceasta se va face, potrivit sfaturilor lui Andrei Șaguna, în scris.

⁶⁹ Dacă unul dintre cei doi tineri era plecat într-o altă localitate sau dacă era bolnav de epilepsie atunci acest termen se prelungea la trei ani.

⁷⁰ Partenerul sănătos trebuia să aștepte trei ani pentru ca logodna să fie declarată invalidă.

situație, preotul mirelui avea datoria de a anunța în scris pe parohul miresei că a săvârșit promulgarea.

Pentru anumite cazuri speciale, în vederea realizării unei căsătorii ce nu îndeplinea toate cerințele canoanelor bisericești, episcopul putea acorda „dispensațiunea spre deslegarea piedicilor bisericești”⁷¹. Pe lângă piedicile bisericești puteau exista și „opreliști civile și militare”. Pentru acestea derogări acordau autoritățile civile și, respectiv, cele militare.

Cununia era etapa ce urma logodnei. Ea reprezenta actul solemn realizat prin plecarea persoanelor ce se căsătoreau, împreună cu „nununul”⁷² și cu oaspeții lor, la biserică „spre a jura dragoste împrumutată și apromisiune, că ele până la moarte vor rămânea în însoțire fără privire la binele sau răul, ce în viață le va întâmpina”. La cununie, Șaguna îi sfătuiește pe preoți să fie atenți în a urmări: tot ceea ce este onest; dacă logodna a fost săvârșită „pe calea legii”; dacă s-au făcut cele trei promulgări în biserică; dacă între tinerii ce se căsătoreau existau relații de rudenie (caz în care căsătoria era interzisă); dacă tinerii aveau dispensă bisericească, civilă sau militară.

În privința *căsătoriilor mixte*, Șaguna are un punct de vedere ce evidențiază înaltul său spirit conciliant. Această atitudine a ierarhului ortodox este născută din nevoia adaptării la modernitate, acceptând comunicarea cu statul, respectând astfel legislația civilă, dar și cu celelalte confesiuni. Prin lucrările și circularele sale referitoare la legislația matrimonială, Șaguna îi îndemna pe preoții ortodocși să „păzească” poporul de mariajele mixte⁷³. Dacă totuși se ajungea la o astfel de căsătorie, Șaguna, în conformitate cu legislația austriacă⁷⁴, propunea prin lucrarea *Cunoștințe folositoare despre trebile căsătoriei spre folosul preoțimii și al scaunelor protopopești*⁷⁵ ca acea căsătorie să fie făcută de către preotul catolic (romano-catolic sau greco-catolic), dar era instituită obligația vestirii ei în ambele biserici⁷⁶. Șaguna revine la această chestiune, iar în anul 1868, în *Compendiu de drept canonic*, propune realizarea căsătoriei în ambele biserici⁷⁷. Mai mult, „dacă mireasa este de religia noastră, atunci cununia să o facă preotul nostru pe baza reciprocității confesionale”⁷⁸. Actul cununiei era însă condiționat de „cele trei promulgări”, iar dacă preotul mirelui

⁷¹ Andrei Șaguna, *Compendiu...*, p. 64

⁷² Compendiul lui Șaguna definește nunul ca fiind aceea persoană „care ca martor se întrebuințează la logodnă și la cununie, și schimbă inelele tinerilor, și prin aceasta se naște între el și finii lui rudenia spirituală” (vezi Andrei Șaguna, *Compendiu...*, p. 65). Nunul nu putea să fie decât o persoană de „religia noastră”. Dacă totuși nunul era de o altă confesiune creștină, la botezul copiilor familiei ce se întemeia, preotul avea obligația de a rosti Credeul în locul nunului. Călugărul nu putea să fie martor sau nun la o căsătorie, asta și datorită faptului că nunul avea obligația „în caz de lipsă să poată suplini locul părinților finului său”.

⁷³ Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 78

⁷⁴ Codul civil general austriac, intrat în vigoare începând cu data de 1 mai 1853 în Ungaria, Croația, Slovenia, Banatul Timișoarei, iar în Transilvania în urma patentei din 29 mai 1853, cu începere de la 1 septembrie 1853, prevedea în cazul căsătoriei dintre o persoană catolică și una necatolică, ca actul cununiei să se realizeze de către preotul catolic. La cererea părții necatolice putea asista și preotul necatolic.

⁷⁵ Această lucrare apare la Sibiu în anul 1854, la un an după apariția codului civil austriac și cu patru ani înaintea apariției lucrării *Compendiu de drept canonic*.

⁷⁶ Andrei Șaguna, *Cunoștințe folositoare despre trebile căsătoriei spre folosul preoțimii și al scaunelor protopopești*, Sibiu, 1854, p. 6-7

⁷⁷ Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 86

⁷⁸ Andrei Șaguna, *Compendiu...*, p. 66

nu făcea această vestire, „pentru ca să împiedice cununia fețelor prin preotul nostru” atunci era suficientă luarea unei declarații în scris de la martori⁷⁹. Pentru a fi evitate orice fel de inconveniente, Șaguna propune ca acest gen de cununii să se realizeze în fața ambilor preoți, „biserica mirelui prin preotul său, și apoi biserica miresei prin preotul ei”. Această învoire era cu atât mai mult acceptată cu cât Biserica ortodoxă nu recunoștea nicio valoare sacramentală actului cununii celui alt preot. Efectuarea acestei cununii nu putea avea, după Șaguna, niciun efect în condițiile în care ea nu influența, nici pozitiv, nici negativ, actul căsătoriei. Această dublă ceremonie trebuia realizată după „învoirea părților cununânde”⁸⁰. Chiar dacă Biserica ortodoxă a început să tolereze astfel de căsătorii, ea încerca totuși să obțină unele avantaje în ceea ce privește creșterea și educația creștină a copiilor rezultați dintr-o astfel de căsătorie⁸¹. Din punctul de vedere al Bisericii ortodoxe problema căsătoriilor mixte, care a provocat multă tensiune în sânul bisericilor creștine, părea a se fi rezolvat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cel puțin în teorie.

În privința *căsătoriei preoților*, Șaguna face precizarea că aceasta se putea face doar „înainte de hirotonia lor”, „căci însurându-se ca presbiteri sau diaconi cad din treapta lor”⁸². Recăsătoria preoților, diaconilor sau protopopilor era categoric interzisă de către legislația bisericească⁸³. Plecând de la aceste rigori legislative s-a ajuns, în multe cazuri la comportamente „imorale” ale unor preoți. Unii preoți se recăsătoreau clandestin sau trăiau în concubinaj, fapt care avea darul de a scandaliza comunitatea locală și bisericească. Sorina Paula Bolovan ne oferă imaginea preotului Teodor Orlea din satul Cibu, protopopiatul Geoagiu de Jos, care a fost preot timp de 20 de ani în satul amintit, iar după o perioadă de văduvie s-a recăsătorit cu o femeie de altă confesiune, fiind cununat de către un preot „de altă lege”⁸⁴. Avertismentele Bisericii de a înceta „nelegiuirea” căsătorie nu au avut rezultatele scontate, astfel că el a fost dus forțat la consistoriul diecezan, unde i s-a ras barba, i-a fost tuns părul, fiind destituit din tagma preoției și oprit de la Sfintele Taine până la „pocăință și îndreptare”⁸⁵. Au existat cazuri de comunități, atât ortodoxe, cât și greco-catolice, care, știind de această reglementare, au trimis petiții în favoarea unor tineri preoți ce au ajuns văduvi și pentru care se cerea acordarea unei dispense în vederea recăsătoririi⁸⁶. Poziția Bisericii a fost însă una foarte tranșantă: după hirotonisire un diacon, un preot sau un protopop nu se putea căsători, indiferent dacă înainte a fost sau nu căsătorit.

Recăsătoria era acceptată de către Biserica ortodoxă. Aceasta se putea realiza însă respectând anumite reguli: „să nu se facă pe ascuns, ci puțin timp trecând în văduvie, și petrecând în rugăciuni și posturi”⁸⁷. Femeia văduvă se putea căsători după ce respecta „anul de jale”, hotărât pentru „jalea bărbatului”, pentru „ținerea părăstaselor” și ca nu cumva să fie „îngreacă (lăsată însărcinată n.n.) de bărbatul său

⁷⁹ *Ibidem*

⁸⁰ *Ibidem*

⁸¹ Mihai Săsăujan, *op. cit.*, p. 23

⁸² Andrei Șaguna, *Compendiu...*, p. 67

⁸³ Textul Șaguna este foarte clar în această privință: „diaconilor și presbiterilor văduvi nu li-se iartă a doua căsătorie” (*Ibidem*).

⁸⁴ Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 87

⁸⁵ *Ibidem*

⁸⁶ Iudita Călușer, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, Editura Logos '94, Oradea, 2000, p. 174

⁸⁷ Andrei Șaguna, *Compendiu...*, p. 67

răposat”. Dacă în schimb femeia naște la câteva luni după moartea soțului ei, ea poate să se recăsătorească și mai repede de un an. Motivația ar consta pe de-o parte în faptul că acel copil era recunoscut ca fiind al soțului decedat, fără a mai exista incertitudinea paternității față de un nou copil, și pentru a asigura protecția și funcția social-economică pentru proaspăta mamă și copilul ei. Văduvilor și văduvelor dacă nu aveau copii, li se acorda posibilitatea de a se recăsători și a treia sau a patra oară, cu condiția ca aceștia să aibă mai mult de patruzeci de ani, dar nu mai mult de patruzeci și cinci de ani. Acelora care aveau copii însă, a treia sau a patra căsătorie le era permisă și dacă aveau peste treizeci de ani. Femeia a cărei bărbat era în străinătate, „ca om de omenie” sau „căzut în captivitate” nu avea voie să se recăsătorească. Dacă, totuși, femeia se căsătorește, declarându-și mort soțul, iar dacă acesta din urmă se întorcea acasă, femeia era obligată să se întoarcă la el. În acest caz, al doilea soț al femeii are dreptul la recăsătorie, socotindu-se că nu a fost vina lui. Persoanelor divorțate le era permisă recăsătoria cu condiția ca divorțul să nu fi fost provocat din vina lor. Nu aveau dreptul de a se recăsători soții care și-au ucis partenerul ori cei care au provocat divorțul cu intenția de a se recăsători. Acceptarea recăsătoririi de către forurile ecleziastice era făcută și din rațiunea evitării concubinajelor, de protejare a copiilor și a văduvilor.

Biserica condamna anumite forme de căsătorie. Era declarată *căsătorie necuviincioasă* acea căsătorie încheiată între rude. În aceeași categorie intrau și căsătoriile încheiate imediat după moartea unuia dintre soți, în perioada doliului. Necuviincioasă era și căsătoria unei văduve de peste șaiszeci de ani cu un bărbat mai tânăr⁸⁸ sau căsătoria dintre minori. *Căsătorii nelegiuite* erau socotite acelea care se făceau „cu vătămarea legilor civile și militare”⁸⁹, sau dacă un văduv se căsătorea cu sora, respectiv fratele partenerului decedat, sau dacă un bărbat se căsătorea cu o femeie „ce se afla sub curatela sa”. Căsătorie nelegitimă era socotită și căsătoria cu un eretic sau cu un evreu⁹⁰. *Căsătorie osândită* era privită legătura dintre un bărbat și o femeie „afierosită spre viața monachală” sau căsătoria unui bărbat cu o femeie după ce înainte de realizarea cununii a lăsat-o însărcinată pe sora acesteia. *Căsătoriile clandestine* (acele căsătorii făcute pe ascuns, fără logodnă, fără „cele trei promulgațiuni”, printr-un preot „sedus și mituit”) sunt declarate invalide, iar copii care s-au născut din astfel de familii sunt socotiți nelegitimi.

Divorțul este posibil în Biserica ortodoxă atunci când o căsătorie întrunește una din „impedimentele nimicitoare de căsătorie”, respectiv: consangvinitatea trupească; adulterul; conspirația împotriva șefului statului; conspirația împotriva vieții partenerului; pierderea și uciderea fătului cu bună știință; în cazul răpirii și al căsătoriei clandestine; dacă exista „ura nedumerită și maltratarea neomenoasă”; impotența dovedită timp de trei ani; îmbrățișarea tagmei monahale de către unul din parteneri; epilepsia „dacă degenerază în turbare” și dacă a existat și înainte de căsătorie (fiind ascunsă la cununie); întemnițarea pe o perioadă mai lungă pentru o faptă criminală; dacă bărbatul nu o găsește fecioară pe femeie la căsătorie; neglijarea bărbatului pentru traiul femeii și al copiilor; etc. Potrivit canoanelor bisericești divorțul putea fi cerut doar de către partea nevinovată, solicitându-se mai întâi separarea de pat și

⁸⁸ O astfel de femeie, potrivit sfaturilor lui Șaguna, trebuia oprită de la comunicătură.

⁸⁹ Un asemenea mariaj atrăgea după sine „nimicirea căsătoriei” și pedepsirea mirilor și a preotului care i-a cununat (Andrei Șaguna, *Compendiu...*, p. 71).

⁹⁰ „Căsătoria cueretici și jidovi este oprită, și dacă s-a făcut atunci partea creștină este datoare a boteza în legea creștină pe toți copiii, și a stărui, ca partea eretică sau jidovească să treacă la religia creștinească” (Andrei Șaguna, *Compendiu...*, p. 72).

masă⁹¹. Separarea de pat și masă se transforma în divorț după trecerea a cel puțin doi ani⁹². Eventuala aprobare a cererii de divorț se făcea după ce în prealabil soții se prezentaseră la paroh pentru a se încerca împăcarea⁹³. Dacă încercările preotului erau zadarnice, erau audiați și martorii, iar parohul redacta dosarul de divorț. Acest dosar, ce cuprindea extrasele de botez și căsătorie, mărturiile martorilor și raportul preotului cu privire la încercarea de împăcare, era expediat apoi protopopului. Scaunul protopopes, format din protopop, șase preoți cu drept de vot, un notar și un defensor matrimonial cu drept consultativ, avea atribuția de a se pronunța în privința aprobării sau respingerii cererii de divorț⁹⁴. Urma decizia episcopală sau arhiepiscopală, iar de aici aceasta era comunicată protopopului. Acesta comunica decizia preotului local și apoi celor în cauză.

2. Familia în dreptul canonic catolic

Dreptul matrimonial și conceptele creștinătății latine au început a fi puternic contestate în momentul dezvoltării și extinderii mișcărilor protestante. Sub impulsul reformator al lui Luter și Calvin (aceștia condamnau sacralitatea instituției familiei, dar și interdicția preoților de a se căsătorii, apoi erau intens condamnate mariajele clandestine, multitudinea obstacolelor existente în dreptul matrimonial al Bisericii romane, neacceptarea ruperii legăturii conjugale în caz de adulter, dar și competența exclusivă a Bisericii în domeniul matrimonial) Biserica romano-catolică a trebuit să ia o atitudine fermă. Prin conciliul din Trident (sesiunea a VII-a din 1547) este reafirmată sacralitatea familiei⁹⁵. În timpul sesiunii a XXIV-a din anul 1563 conciliul a abordat frontal chestiunea dreptului matrimonial. Pentru început erau reafirmate principalele puncte ale doctrinei clasice a Bisericii. O chestiune intens discutată a constituit-o problema căsătoriilor clandestine⁹⁶. Punctul de vedere final a fost impus de către episcopii francezi care au cerut ca aceste căsătorii, în special cele realizate de către minori, să fie declarate nevalide. O altă problemă abordată a fost aceea a „consimțământului părinților”, existând numeroase voci care cereau a se impune „liberul consimțământ al soților”⁹⁷. La finele discuțiilor, pe 11 noiembrie 1563, conciliul a adoptat un ansamblu de texte ce cuprindea, pentru început un preambul doctrinal, iar apoi doisprezece canoane foarte scurte și un lung decret disciplinar. Prin canoane erau declarate anatema și condamnate toate mariajele ce nu îndeplineau următoarele forme: căsătoria era un sacrament (canonul 1) monogamic (canonul 2) și indisolubil (canoanele 5 și 7)⁹⁸; Biserica avea competențe exclusive în materie de drept

⁹¹ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc....*, p. 89

⁹² *Ibidem*

⁹³ Parohul avea obligația de a le reaminti celor doi care au fost legămintele făcute la căsătorie. Erau prevăzute, de către uzanța ecleziastică, două înfățișări în fața parohului.

⁹⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc....*, p. 90

⁹⁵ André Burguière, François Lebrun, *Le prêtre, le prince et la famille*, în André Burguière, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (coord.) *Histoire de la famille*, vol. III, *Le choc des modernités*, Armand Colin, Paris, 1986, p. 125

⁹⁶ Acestea erau definite drept mariajele făcute fără acordul părinților, în absența unui preot sau a unei moșteniri.

⁹⁷ Acest punct de vedere a fost susținut de către liderul iezuiților Jacques Laynez. Acesta s-a pronunțat și pentru validitatea căsătoriei în absența unui preot. Consimțământul liber al soților fiind suficient, potrivit acestuia, pentru a asigura validitatea și sacralitatea familiei.

⁹⁸ Prin urmare nu exista nicio justificare pentru divorț.

matrimonial (canonul 12). Orice obstacol ar exista în fața căsătoriei, acesta putea fi reglementat doar de către Biserică (canoanele 3 și 4). Aceasta putea acorda dispense și derogări, inclusiv să autorizeze (în cazuri speciale) „separarea corpurilor” (canonul 8) sau interzicerea realizării nunților în unele perioade ale anului (canonul 11). În fine, clerul nu putea contracta căsătoria (canonul 9), iar starea de virginitate era superioară căsătoriei (canonul 10)⁹⁹. Căsătoriile clandestine, contractate liber și voluntar de către părți, erau considerate nule, nevalide, și în consecință erau condamnate de către Biserică. Pentru ca o căsătorie să fie validă și recunoscută trebuia să fie făcută cu consimțământul părinților și de către un preot, „în fața Bisericii”¹⁰⁰. Vestirea ei era, la fel ca și în Biserica răsăriteană, o condiție pentru exprimarea validității¹⁰¹. Textul conciliului mai prevedea interdicția căsătoriei dintre un tutore și fata pe care a crescut-o. Apoi, era condamnată orice formă de concubinaj.

Nașterea copiilor era scopul esențial și primordial al căsătoriei. *Les Catéchisme d'Agen* (1677) definea căsătoria ca fiind: „un sacrament instituit pentru a avea legitimitatea copiilor și creșterii lor în credința față de Dumnezeu”¹⁰². *Le Catéchisme de la Nantes* (1689) preciza la rândul său faptul că o căsătorie era „dorința de a avea copii, care puteau într-o zi să-L iubească și adore pe Dumnezeu”¹⁰³. Căsătoria cu scopul procreației a fost un subiect mult discutat. Mulți teologi occidentali admiteau „limitarea procreației” (prin abținerea de la raporturile sexuale) în cazul în care soții erau prea săraci pentru a crește mai mulți copii¹⁰⁴. Toma d'Aquino vorbea la rândul său de abținerea sexuală pentru evitarea procreației. Avortul și infanticidul (definit drept actul uciderii de către mamă a copilului nou-născut) erau considerate fapte grave și condamnate ca atare. Într-o epocă în care unul din patru copii mureau la vârste de sub un an, Biserica s-a preocupat de evidența copiilor morți fără a primi botezul. În privința evidenței acestora, conciliul din Trident a reglementat necesitatea înregistrărilor în registrele parohiale a tuturor acestor cazuri.

Căsătoriile mixte au intrat de timpuriu în atenția Bisericii romano-catolice. Acest gen de căsătorii, cel puțin până în secolul al XVII-lea, erau permise de către legislația ecleziastică, sub rezerva inexistenței vreunui impediment canonic. Nu trebuie înțeles greșit însă acest fapt. O căsătorie dintre un catolic și un creștin necatolic putea fi declarată validă, Biserica le dezaproba în schimb, așa cum o făcea de altfel și Biserica ortodoxă. După ce între cele două Biserici au apărut tensiuni și rupturi ale oricărei forme de comunicare, căsătoriile dintre un catolic și un ortodox au fost interzise în mod categoric. Pedepsa pentru realizarea unei astfel de căsătorii putea merge până la excomunicare. O astfel de căsătorie însemna o „înstrăinare a catolicului de Biserica romană”¹⁰⁵. Această rigoare legislativă nu a putut fi impusă în toate cazurile, mai ales în țările unde catolicii locuiau împreună cu creștinii de alte confesiuni. În aceste cazuri, împiedicarea realizării căsătoriilor mixte cădea mai mult în seama preoților, prin acțiunea pastorală, și mai puțin printr-o cenzură bisericească. Cu trecerea timpului,

⁹⁹ Apud André Burguière, François Lebrun, *op. cit.*, p. 126

¹⁰⁰ Declarația de consimțământ a celor doi miri trebuia făcută în fața unui preot sau a delegatului său, în prezența a doi sau trei martori.

¹⁰¹ Mihai Săsăujan, *op. cit.*, p. 32

¹⁰² *Ibidem*, p. 128

¹⁰³ *Ibidem*

¹⁰⁴ Un astfel de punct de vedere a fost exprimat și de către iezuitul spaniol Thomas Sancez în lucrarea *De sancto matrimonii sacramento* (1602).

¹⁰⁵ Apud Mihai Săsăujan, *op. cit.*, p. 28

această poziție a Bisericii catolice s-a nuanțat, scaunul roman putând acorda dispense pentru realizarea unor asemenea căsătorii. Prin instrucțiunea scaunului roman din 22 mai 1814, trimisă episcopilor din provinciile germane ale Imperiului austriac, se prevedea ca în situația căsătoriilor mixte, preotului catolic să-i fie permisă „doar asistența pasivă”. Era o evidentă formă de exprimare a recunoașterii unei astfel de căsătorii. Pentru Ungaria și Transilvania servea ca legislație bisericească un decret al papei Grigore al XVI-lea din anul 1832 prin care se renunța de asemenea la opoziția tranșantă față de recunoașterea validității acestor căsătorii. Instrucțiunile papale prevedeau în cazul căsătoriilor mixte că: necatolicul trebuia să dorească cunoașterea adevărurilor de credință catolice, iar catolicul trebuia să depună eforturi pentru convertirea partenerului la catolicism; soțul catolic să nu se lase influențat în credința sa; copiii rezultați dintr-o astfel de căsătorie să fie crescuți în credința Bisericii catolice¹⁰⁶. Părinții trebuiau să-și dea în scris angajamentul în acest sens. În cazul în care partea acatolică nu ar fi acceptat creșterea copiilor în credința catolică atunci Biserica catolică refuza să facă vestirile, iar preotul catolic renunța la asistența pasivă.

În timpul pontificatului lui Pius al IX-lea (1846-1878) sunt înregistrate demersurile pontificale prin care sunt condamnate politicile de secularizare ale căsătoriei. Dreptul Bisericii asupra instituției matrimoniale este în acest fel reafirmat. În *Syllabus errorum*, publicat de Pius al IX-lea (8 decembrie 1864), sunt enumerate erorile moderne referitoare la mariaj. Textul acestui *Syllabus* a fost dezbătut și impus în cadrul discuțiilor conciliului de la Vatican (1869-1870). Esența discuțiilor s-a cantonat asupra principiilor moral-creștine ale căsătoriei. Biserica, reafirmând sacralitatea instituției căsătoriei, respingea intervenția laică în problema mariajului. Contractul civil dintre două persoane era, potrivit perceptelor exprimate de către teologii catolici, nu esența, ci efectul sacramentului. Din această perspectivă, exclusivitatea Bisericii în chestiunea matrimonială ar fi una normală. În afara recunoașterii Bisericii nu există nicio formă validă de căsătorie, iar concubinajul intra sub pedeapsa prevederilor canonice. Biserica catolică s-a exprimat fățiș împotriva generalizării mariajului civil¹⁰⁷. Din categoria actelor legislative propriu-zise, amintim, pentru începutul secolului al XX-lea, decretul *Ne temere*¹⁰⁸. Textul acestui decret ne prezintă un important tablou al formei de oficiere a logodnei și căsătoriei¹⁰⁹. Prin decret este introdusă o formă „extraordinară” de încheiere a căsătoriei: în situații excepționale¹¹⁰, mariajul se poate încheia valid (păstrându-și valoarea sacramentală) și fără asistența preotului, cu condiția să fie prezenți doi sau trei martori. Această posibilitate a fost reconfirmată prin *Codex Iuris Canonici* din anul 1917. Acest nou *Codex* a tratat sistematic legislația canonică a Bisericii catolice în materie matrimonială, luând în dezbateri: natura mariajului, vârsta minimă admisă la logodnă și la căsătorie, dar și diferitele categorii de impedimente la încheierea căsătoriei¹¹¹. În privința mariajelor mixte, codul păstrează

¹⁰⁶ O reglementare în acest sens a fost făcută și de către papa Pius al VIII-lea în anul 1830, când a dispus ca toți copiii născuți într-o familie mixtă să fie botezați și educați în credința catolică.

¹⁰⁷ A se vedea în acest sens scrisorile adresate de către Leon al XIII și Pius al X-lea mai multor episcopi (1893, 1895, 1898, 1906) în care s-au exprimat împotriva generalizării mariajului civil în mai multe state occidentale.

¹⁰⁸ Acest decret a fost promulgat de către Congregația Conciliului la 2 august 1907.

¹⁰⁹ Decretul este valabil doar pentru credincioșii catolici de rit latin.

¹¹⁰ Textul decretului precizează în această categorie pericolul de moarte sau imposibilitatea celebrării actului căsătoriei în conformitate cu normele obișnuite.

¹¹¹ Cecilia Cârja, Ion Cârja, *op. cit.*, p. 41

rigorile stricte ale canoanelor precedente, iar dacă acest gen de căsătorii s-ar fi supus spre validare în fața Bisericii ele trebuiau să îndeplinească condiții stricte de acordare a dispenselor.

3. Elemente ale dreptului matrimonial greco-catolic

A lua spre dezbatere legislația ecleziastică, normele și canoanele bisericești greco-catolice din perioada secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, credem că este o mare provocare născută din complexitatea situației în sine. Unirea cu Roma a adus cu timpul și apropierea de canoanele latine. Adoptarea legislației bisericești catolice a fost făcută însă cu multă reținere. Această situație s-a datorat în special imperativului păstrării identității și specificului răsăritean al Bisericii unite. Plecând de la acest considerent putem observa complexitatea dreptului matrimonial greco-catolic. Luând în considerare această complexitate am putea identifica două posibile tendințe în ceea ce privește evoluția legislației bisericești greco-catolice în general, a celei matrimoniale în special: prima, născută din spiritul de conservare și de individualizare, o apropie foarte mult de poziția Bisericii ortodoxe; a doua, izvorâtă din influențele latine tot mai puternice odată cu stabilizarea și conturarea unei Biserici plasate direct sub conducerea scaunului papal. Plecând de la aceste considerente am fi tentați să concluzionăm prin a accepta un punct de vedere comun: la începutul formării sale Biserica greco-catolică română a fost puternic influențată de normele răsăritene, iar odată cu extinderea influenței catolice au început a prevala normele și canoanele latine. În sprijinul logic al acestei teorii ar putea veni și încercarea statului austriac de a-și impune propria legislație matrimonială, sprijinind și sprijinindu-se, cel puțin la început, pe poziția dominantă a Bisericii romano-catolice.

În ansamblu, legislația canonică greco-catolică ne apare din perspectiva amintită drept un amestec de norme vechi, de origine răsăriteană, peste care s-au impus normele Bisericii latine, dar și legislația civilă a statului.

Pentru secolul al XIX-lea, cel puțin în prima jumătate a acestuia, normele bisericești privitoare la familie și căsătorie erau încă puternic influențate de legislația bisericească ortodoxă. Sorina P. Bolovan vorbește pentru această perioadă chiar despre „norme și canoane bisericești... identice pentru ortodocși și greco-catolici”¹¹². Explicația pe care o primim în sprijinul acestei afirmații se bazează: pe de o parte, pe faptul că unirea cu Roma nu a fost condiționată de modificarea normelor dogmatice în această privință; iar pe de altă parte, doamna Bolovan ne propune un studiu comparativ între operele lui Samuil Micu¹¹³, Petru Maior¹¹⁴ și Andrei Șaguna¹¹⁵. Un astfel de punct de vedere putem să-l luăm în considerare, cel puțin pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, asta cu precizarea că pentru această perioadă putem identifica și numeroase încercări de introducere a normelor catolice în legislația Bisericii greco-catolice¹¹⁶. În

¹¹² Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*..., p. 77

¹¹³ A se vedea Samuil Micu, *Teologie dogmatică și moralicească despre Taina căsătoriei*, Blaj, 1801

¹¹⁴ A se vedea Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, Buda, 1813

¹¹⁵ Andrei Șaguna, *Compendiu... și Cunoștințe...*

¹¹⁶ O intensă campanie de înnoire a legislației greco-catolice cu norme din dreptul canonic latin poate fi observată chiar în perioada episcopului Ioan Bob (1784-1830). Printre altele a fost promovat celibatul preoților, apelul în fața instanțelor Bisericii romano-catolice, apoi divorțul nu mai era permis nici în caz de adulter, dispensele și derogările privitoare la căsătorie nu mai

fața acestor încercări au existat însă numeroase reacții de opoziție, majoritatea preoților români uniți refuzând să le accepte¹¹⁷. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea prezența acestor influențe catolice în legislația bisericească greco-catolică era mult mai evidentă.

Printre lucrările canonice a căror funcționare era luată în considerare în secolul al XIX-lea la românii greco-catolici, amintim *Pravila*¹¹⁸ și *Îndreptarea legii*¹¹⁹. Prezența acestora printre legiuirile Bisericii unite este demonstrată de corespondența înalților ierarhi greco-catolici cu Nunciatura de la Viena sau cu Sfântul Scaun¹²⁰.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub influența teologilor iezuiți trimiși pe lângă scaunele diecezane, a unor episcopi mai zeloși, dar și urmare a influenței tot mai puternice exercitate de legislația laică, putem observa pătrunderea unor norme catolice în legislația matrimonială greco-catolică¹²¹. Acest fenomen se poate ușor observa în cazul căsătoriilor mixte. Pentru gestionarea acestor familii au apărut stări conflictuale între cele două biserici românești. În acest conflict a intervenit, prin reglementările sale și statul austriac. Prin decretul de toleranță din 13 octombrie 1781, monarhia austriacă a intervenit în problematica gestionării acestor familii și anume: „Dacă tatăl este catolic și mama acatolică, copiii trebuie crescuți și educați după credința catolică. Dacă tatăl este acatolic, iar mama este catolică, copiii urmează pe părinți după sex”. Mult mai „părtinitoare” ni se pare decizia luată prin decretul lui Iosif al II-lea din 1783, prin care era atribuit dreptul de oficiere a căsătoriilor mixte între ortodocși și greco-catolici preoților uniți. Copiii urmau a fi crescuți în spiritul Bisericii care administra aceste căsătorii (o astfel de prevedere nu exista în textul decretului, această tendință fiind consemnată ca urmare a excesului de zel din partea preoților greco-catolici). În general însă, chestiunea creșterii și educării religioase a copiilor din cadrul căsătoriilor mixte era rezolvată pe baza înțelegerii dintre părinți, și eventual în conformitate cu indicațiile legislației laice, după orientarea sexuală¹²². Toate divergențele și cauzele matrimoniale urmau a se judeca, potrivit unui decret din 1792 dat de Francisc al II-lea, numai în fața forurilor de judecată ale Bisericii unite¹²³. Aceste reglementări nu au fost însă respectate de către preoți. În special, preoții din mediul rural, ortodocși sau greco-catolici, se amestecau reciproc în chestiunile matrimoniale ale celeilalte confesiuni. Plecând de la aceste realități, circularele lui Andrei Șaguna atrăgeau atenția preoților ortodocși să nu mai continue cu astfel de practici deoarece creau tensiuni ce „nu duceau la nimic bine”. Pentru reglementarea diferendelor cu privire la căsătoriile mixte, Șaguna, așa cum am văzut, a propus ca aceste căsătorii să fie oficiate de către ambii preoți.

puteau fi acordate decât de episcopi (a se vedea pentru mai multe informații M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Institutului Biblic și de Misiune, București, 1980, p. 546).

¹¹⁷ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*..., p. 77

¹¹⁸ Este vorba despre *Pravila* tipărită la Govora în anul 1646. A se vedea în acest sens *Pravila lui Mateiu Basarab* publicată de către Ioan M. Bujoreanu în *Collecțiunea de legiuirile României vechi și celei noi*, București, 1885.

¹¹⁹ A se vedea *Îndreptarea legii 1652*, ediție realizată de către Andrei Rădulescu (coord.), Editura Academiei, București, 1962.

¹²⁰ Cecilia Cârja, Ion Cârja, *op. cit.*, p. 42

¹²¹ Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 175

¹²² Mihai Săsăujan, *op. cit.*, p. 29

¹²³ Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*..., p. 77

Dintr-o altă perspectivă, înaltele foruri ecleziastice catolice și greco-catolice au depus eforturi de cunoaștere și uniformizare a legislației bisericești, inclusiv a dreptului matrimonial. Concordatul din 1855 a încercat să reglementeze raporturile dintre Biserică și statul austriac. În vederea discuțiilor pe baza acestei reglementări a fost convocată la Viena o conferință (6 aprilie – 17 iunie 1856) cu participarea înalților clerici catolici, atât latini, cât și uniți. La această conferință au fost prezenți și episcopii români, în frunte cu mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu. Discuțiile pe baza dreptului matrimonial s-au purtat pe baza celor câteva puncte divergente dintre cele două dogme. Cele două viziuni nu convergeau în problema mariajului preoților, admiterea canonicilor căsătoriți în capitolu, indisolubilitatea matrimoniului, dar și căsătoriile mixte dintre catolici și acatolici¹²⁴. Alte dezbateri au urmat la Blaj în perioada 13-21 septembrie 1858¹²⁵. Și cu această ocazie punctul de vedere pontifical referitor la căsătoriile mixte prevedea necesitatea doar a „asistenței pasive” a preotului catolic. A urmat apariția în 1862 a lucrării de drept canonic (singurul tratat de drept apărut în sânul Bisericii catolice române de rit oriental în secolul al XIX-lea) *Enchiridion juris ecclessiae orientalis catholicae*, scrisă de episcopul de Oradea, Iosif Papp-Szilágyi. Episcopul orădean, după ce face în lucrarea din 1862 trimitere atât la dreptul canonic latin, cât și la scrierile canonice bizantine, prin lucrarea *Chatehismul Unirei tuturor românilor* (1864), se pronunță pentru „acceptarea catolicismului în toată perfecțiunea și splendoarea lui”, asta cu toate că era de acord cu „păstrarea ritului oriental aprobat de papă”¹²⁶.

Participarea clericilor români uniți la conciliul de la Vatican (1869-1870) este un moment semnificativ din perspectiva dreptului matrimonial greco-catolic. La lucrările conciliului au participat din partea Bisericii Române Unite doi reprezentanți: mitropolitul Ioan Vancea și episcopul de Oradea Iosif Papp-Szilágyi. Căsătoria clerului și funcționarea tribunalelor ecleziastice în cauze matrimoniale i-au preocupat în primul rând pe prelații români. La doi ani după conciliul de la Vatican a urmat întâlnirea provincială a Bisericii greco-catolice românești desfășurată în perioada 5-14 mai 1872 la Blaj¹²⁷. Lucrările finale și concluziile conciliului au fost publicate prin *Decretele sale finale*, constituind „o primă constituție a provinciei greco-catolice”¹²⁸. Aspectele matrimoniale se regăsesc în partea a V-a (*Despre sfintele sacramente*), în capitolele VIII (*Despre sfânta căsătorie*)¹²⁹ și IX (*Despre căsătoriile mestecate*)¹³⁰, apoi, în partea a VII-a (*Despre viața clerului*), capitolele IV (*Despre preoții însurați*)¹³¹ și V (*Despre căsătoria a doua din ordurile sacre*)¹³², precum și în partea a X-a (*Despre judecățile*

¹²⁴ Potrivit canoanelor catolice o căsătorie mixtă putea fi declarată validă, chiar dacă era ilicită, doar atunci când se încheia și cu asistența pasivă a preotului catolic. Această asistență pasivă nu era însă acceptată de către practica orientală, potrivit căreia o căsătorie era validă doar atunci când avea binecuvântarea preotului (asistența pasivă era prin urmare insuficientă și limitată de valoare).

¹²⁵ Apud Cecilia Cârja, Ion Cârja, *op. cit.*, p. 44

¹²⁶ Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 75-76

¹²⁷ *Ibidem*, p. 76-77

¹²⁸ Cecilia Cârja, Ion Cârja, *op. cit.*, p. 47

¹²⁹ *Decretele Conciliului prim și al doilea ale Provinciei bisericești greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș* (în continuare *Decretele Conciliului prim și al doilea...*), Blaj, 1927, p. 54-57

¹³⁰ *Ibidem*, p. 58

¹³¹ *Ibidem*, p. 79-80

¹³² *Ibidem*, p. 80

bisericești), capitolul II (*Despre tribunalele bisericești*)¹³³. Aceste problematice au fost reluate cu ocazia celor două concilii provinciale care au mai urmat în anii 1882 și 1900¹³⁴. Cele trei Concilii primeau nu numai cele patru puncte „florentine”, ci și întreaga învățătură a Bisericii catolice. Cu toate acestea, în dreptul matrimonial discuțiile pe baza punctelor sensibile s-au păstrat, iar Biserica greco-catolică și-a păstrat dreptul de decizie și punctul de vedere propriu. *Decretele* celui de-al doilea conciliu, desfășurat în perioada 30 mai – 6 iunie 1882, se apleacă, în raport cu precedentele, mai mult asupra unor chestiuni de ordin procedural. Problemele matrimoniale sunt tratate în partea a IV-a, intitulată: *Instrucțiune pentru judecătoriile bisericești din provincia metropolitană greco-catolică de Alba-Iulia și Făgăraș privitor la cauzele matrimoniale*¹³⁵. Alte texte cu valoare teologică și procedurală sunt lucrările lui Ioan Rațiu (*Prelecțiuni teologice despre matrimoniu, impedimente, procedură...*)¹³⁶ și Iuliu Simon (*Instrucțiunea practică pentru cauzele matrimoniale...*)¹³⁷. Spre deosebire de lucrarea lui Ioan Rațiu, care face o prezentare a legislației ecleziastice fără să aducă schimbări procedurale sau dogmatice, în lucrarea lui Iuliu Simon se simte o ușoară influență a legislației civile. De altfel, autorul nu se ferește să amintească și să facă trimitere la „legea interconfesională din 1868”. Copiii rezultați în urma unei căsătorii mixte, puteau acum să fie crescuți și într-o altă religie decât cea greco-catolică. „Copiii de sexul bărbătesc să urmeze religiunea tatălui, iar cei de sexul femeiesc religiunea mamei”¹³⁸.

La o vedere de ansamblu, legislația matrimonială greco-catolică din perioada secolului al XIX-lea și primii ani ai secolului al XX-lea evidențiază încercarea ierarhilor greco-catolici de a organiza și acorda un statut cât mai clar Bisericii Române Unite. Păstrând originea sa orientală, legislația Bisericii unite a fost tot mai mult influențată de către normele și canoanele latine, iar din încercarea de păstrare a propriei identități în fața presiunilor latine și orientale, Biserica a acceptat să comunice cu statul, modernizându-se în acest fel.

4. Percepte ale legislației matrimoniale protestante

Între punctele divergente observate între legislația matrimonială catolică și cea protestantă pot fi remarcate cele referitoare la sacralitatea instituției familiei, la posibilitatea preoților de a se căsătorii, apoi chestiunea mariajelor clandestine (intens condamnate de către predicatorii protestanți), multitudinea obstacolelor existente în dreptul matrimonial al Bisericii romane, neacceptarea ruperii legăturii conjugale în caz de adulter, dar și competența exclusivă a Bisericii în domeniul matrimonial. Pentru protestanți mariajul este o instituție divină, dar nu un sacrament: era un statut care „nu avea nici mai multă nici mai puțină valoare ca și celibatul”¹³⁹. Din această perspectivă,

¹³³ *Ibidem*, p. 86-87

¹³⁴ Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 77

¹³⁵ *Decretele Conciliului prim și al doilea...*, p. 89-135

¹³⁶ Ioan Rațiu, *Prelecțiuni teologice despre matrimoniu, impedimente, procedură, cu respect la teoria e praxa vigente în provincia metropolitană greco-catolică a Albei-Julie*, Blaj, 1875

¹³⁷ *Instrucțiunea practică pentru cauzele matrimoniale cu respect la disciplina vigentă în provincia bisericească greco-catolică de Alba-Iulia și Făgăraș scrisă în unsul păstorilor sufletești prin prof.dr. Iuliu Simon*, Gherla, 1891

¹³⁸ *Ibidem*, p. 36-37

¹³⁹ André Burguière, François Lebrun, *op. cit.*, p. 124

potrivit punctului de vedere protestant, căsătoria era, în primul rând, un contract fondat pe consimțământul mutual al celor doi. Pentru ca acest consimțământ să obțină o valoare mai mare el trebuia să presupună intense angajamente spirituale și materiale. Plecând tocmai de la acest aspect, contractarea mariajului de către minori era condiționată de acordul părinților și nu de capacitatea lor de a-și oferi consimțământul propriu. Această condiționare a fost și ea studiată pe ambele părți de către teologii protestanți¹⁴⁰. Episcopul anglican de Norwich, Joseph Hall, scria spre 1650: „Trista experiență ne-a făcut să vedem câți părinți au uzat de reductabila lor autoritate, atunci când în scopul intereselor particulare, i-au căsătorit pe copii lor (minori!) împotriva înclinației și voinței acestora”¹⁴¹. Avortul și infanticidul (definit drept actul uciderii de către mamă a copilului nou-născut) erau considerate fapte grave și, la fel ca și în Biserica romano-catolică, erau condamnate ca atare. La fel ca și în cazul celorlalte confesiuni, în Biserica protestantă, familia era sfătuită să respecte „credința”, crescând și educând copiii în această direcție. În familia protestantă autoritatea tatălui era întărită de rolul de „cap al femeii”, la fel cum „Hristos era capul Bisericii”. Plecând de la aceste considerente bărbatul avea prerogativele lecturării Bibliei și a efectuării rugăciunilor în fața familiei. Divorțul era teoretic acceptat. El se putea realiza în unele biserici nu doar în cazul adulterului, ci și atunci când se descoperea consangvinitatea, dacă unul din soți avea vârstă prepubertină sau în caz de impotență. Divorțul era totuși condamnat și considerat ca un pericol pentru echilibrul societății. Pentru a apăra indisolubilitatea căsătoriei, deși nu o proclamau, bisericile protestante condamnau vehement adulterul și orice „formă de activitate sexuală din afara mariajului”¹⁴².

Căsătoria mixtă nu era bine primită de niciuna din bisericile protestante. Nu doar gestionarea unei astfel de familii era luată în considerare de către teologii protestanți, ci și faptul în sine. În ceea ce privește legislația matrimonială a Bisericii Reformate (Calvine) din Transilvania și Ungaria referitoare la căsătoriile mixte putem constata o nuanțare a modului în care a fost abordată această chestiune. Apariția în anul 1655 a cunoscutului corpus de legi *Approbatæ Constitutiones* a însemnat un moment de reper în legislația și modul de raportare al Bisericii Reformate la problematica matrimonială. Deosebirea confesională nu constituia un impediment pentru căsătorie în cazul unor creștini. Pe baza acestui principiu, Biserica calvină recunoștea valabilă o căsătorie care lega două părți ce proveneau din biserici diferite. Expresia „confesiuni diferite” consemnată în textul *Approbatæ Constitutiones* se referă la confesiunile „acceptate”¹⁴³. Alături de confesiunile romano-catolică, reformată (calvină), evanghelică (luterană) și unitariană, mai târziu, a fost pusă și confesiunea greco-catolică. Referitor la căsătoria cu un creștin ortodox, legiuirea o consideră „acceptată” în comparație cu o căsătorie care se făcea cu un păgân, turc sau evreu (asemenea cazuri fiind aspru pedepsite¹⁴⁴). Dacă totuși se realiza o astfel de căsătorie Biserica avea obligația de a-i îndruma pe cei doi spre credință. Prin ordonanța de paciență a lui Iosif

¹⁴⁰ Biserica Anglicană permitea efectuarea căsătoriilor contractate de către minori și în cazul în care aceștia nu aveau consimțământul părinților.

¹⁴¹ André Burguière, François Lebrun, *op. cit.*, p. 124

¹⁴² *Ibidem*, p. 141

¹⁴³ „Evanghelică reformată vulgo calviniana, lutherana sive augustana, romano-catholica și unitaria vel antitrinitaria”. A se vedea Olga Lukács, *Premisele juridice ale căsătoriilor mixte în Biserica Reformată din Ardeal, în secolele XVII-XIX*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 69

¹⁴⁴ *Ibidem*

al II-lea era reconfirmată posibilitatea de căsătorie a reformatilor cu persoane aparținând religiilor tolerate. Această ordonanță făcea trimitere și la păgânul convertit care, dacă avea mai multe soții, trebuia să o păstreze doar pe aceea cu care s-a căsătorit prima dată (inclusiv dacă s-a despărțit de ea, în acest caz fiind obligat să o ia de soție iarăși)¹⁴⁵. Pentru Biserica romano-catolică, căsătoriile enoriașilor săi cu protestanții era un mijloc de reconvertire al acestora. Mai mult, copiii rezultați dintr-o astfel de căsătorie trebuiau crescuți în credința catolică (cel puțin la așa ceva trebuia să consimtă partea protestantă înaintea căsătoriei pentru ca mariajul să fie declarat valid). O astfel de tendință, speculată de Biserica romano-catolică, a fost favorizată și de legislația statului austriac. Această situație s-a menținut și după emiterea bulei papale din 1841, prin care se recunoștea ca validă și o căsătorie efectuată în fața preotului protestant¹⁴⁶. Căsătoria în fața preotului protestant era făcută, potrivit normelor protestante, în special atunci când acesta era preotul miresei. Asta cu toate că statul austriac a încercat să extindă dreptul preoților catolici de a oficia o căsătorie ce implica un catolic. *Religia copiilor* născuți dintr-o astfel de căsătorie a interesat foarte mult. Cum Biserica romano-catolică s-a preocupat fățiș de botezul nou-născuților, între cele două biserici s-au ivit adevărate conflicte. Aceste conflicte au fost reglementate oarecum de intervenția statului care a stabilit că băieții trebuiau să urmeze religia tatălui, iar fetele pe cea a mamei¹⁴⁷.

Practica vestirii era prezentă și la comunitățile protestante. În Biserica reformată, căsătoria trebuia anunțată în trei duminici sau zile de sărbătoare în fața comunității enoriașilor. Dacă era vorba despre o căsătorie mixtă aceasta trebuia vestită în ambele biserici. Scopul acestor anunțuri era acela de a se cunoaște de către comunitate actul în sine, iar, în al doilea rând, se urmărea descoperirea eventualelor informații referitoare la posibilitatea sau imposibilitatea realizării acestei căsătorii. Dacă nu exista niciun impediment în calea realizării căsătoriei, preotul putea trece la următoarea etapă: *binecuvântarea* sau *legământul*. Potrivit legislației bisericești, dacă în cazul unei căsătorii nu exista actul binecuvântării preotului atunci acea căsătorie nu era validă, iar copiii născuți într-o astfel de familie erau declarați nelegitimi.

Biserica evanghelică (luterană) se pronunța în mod foarte clar împotriva oricărei forme de căsătorii mixte. Datoria preoților evanghelici era aceea de a-i avertiza pe credincioși cu privire la reglementările bisericești ce făceau referire la astfel de căsătorii. În realitate, situația a fost însă alta: Biserica evanghelică a fost nevoită să accepte aceste căsătorii, iar în cazuri speciale să le și officieze. Pentru a primi binecuvântarea preotului evanghelic, o astfel de familie trebuia să consimtă a se angaja la creșterea copiilor în religia luterană.

După cum s-a putut observa, prin legislația bisericească, oricare ar fi fost originea acesteia, Biserica a căutat a împiedica realizarea căsătoriilor mixte, le-a acceptat însă atunci când ele se realizau punând cel mai adesea în discuție chestiunea educației religioase a copiilor proveniți dintr-o astfel de familie. Nu putem încheia acest subiect privitor la legislația matrimonială ecleziastică fără a face precizarea că ea nu s-a aplicat, în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, decât în foarte puține cazuri, fără a fi condiționată de prevederile legislației civile laice. La o privire mai atentă, între cele două părți, partea bisericească și cea laică (ambele arogându-și drepturile sale în privința controlului exercitat asupra

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 70

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 74

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 82

matrimoniului), au existat numeroase apropieri și conlucrări în vederea constituirii unui cadru legislativ armonios.

5. Reglementări privitoare la familie în legislația austriacă și ungară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Modernitatea a fost tot mai vizibilă și în ceea ce privește atitudinea față de problemele matrimoniale. Implicarea statului în chestiunile maritale, în gestionarea problemelor legate de creșterea și educarea copiilor, s-a impus ca o necesitate logică la ceea ce s-a întâmplat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în spațiul Imperiului austriac. Acest amestec al statului în „competențele exclusive” ale Bisericii a fost influențat de „șocul modernității”¹⁴⁸, de crearea unor premise comportamentale în sânul societății. Legislația civilă s-a exprimat foarte clar în favoarea intereselor familiei și copiilor. Această legislație a fost influențată și de raporturile existente la acea dată între stat și Biserică.

În spiritul politicii absolutiste luminate, promovate de către statul austriac în perioada lui Iosif al II-lea, legislația laică lăsa impresia evidentă a amestecului statului în cele mai mici amănunte ale vieții familiei. Este drept că la început statul a încercat să-și impună percepțiile referitoare la matrimoniu tot prin legislația ecleziastică, influențând-o pe aceasta în adoptarea unor măsuri reformatoare ce vizau înlăturarea vechilor reguli canonice¹⁴⁹. Prin Edictul de toleranță din 1781 statul austriac părea că este în măsură să substituie orice formă de autoritate ecleziastică capabilă să controleze societatea din monarhie. În aceeași direcție, *Decretul imperial privind reglementarea regimului căsătoriilor în Transilvania*, elaborat la 6 martie 1786, atribuia autorităților laice competențe și roluri sporite în ceea ce privește controlul căsătoriilor, atribuțiile autorităților ecleziastice fiind diminuate consistent. Această lege, ce definea căsătoria drept „un contract sau legătură politicească” plasând-o sub competența „judecăților noastre cele politicești”, a fost abrogată însă după moartea lui Iosif al II-lea¹⁵⁰. Un important moment în ceea ce privește încercarea statului austriac de a trasa competențele laice și ecleziastice privitoare la chestiunea matrimonială l-a constituit elaborarea codului civil general austriac din 1811. În sarcina Bisericii intra obligația ținerii evidenței registrelor de stare civilă, apoi tot ea se ocupa de toate problemele legate de contractarea logodnei și a căsătoriei (aceasta având competența de a valida sau nu o căsătorie), despărțirea de pat și masă, divorțul (fiecărei confesiuni îi era recunoscută legislația și canoanele proprii). Statul avea competențe în ceea ce privește raporturile de familie, drepturile matrimoniale și successorale. Tot autorităților laice li se puteau adresa și persoanele care erau nemulțumite de modalitatea în care Biserica a rezolvat anumite litigii de natură matrimonială. Sorina Paula Bolovan vorbește chiar despre un „dualism” stat-biserică în privința căsătoriei. Acest „dualism” s-a manifestat prin recunoașterea reciprocă a domeniilor în care fiecare parte urma să-și exercite influența.

Creșterea și educația religioasă a copiilor cădea în seama acordului și înțelegerii părinților. Pentru a fi reglementate anumite litigii (născute mai mult din intențiile și presiunile bisericilor) statul a intervenit prin reglementări speciale mai ales atunci când în discuție era o căsătorie mixtă. În acest sens, decretul de toleranță din 13

¹⁴⁸ André Burguière, François Lebrun, *op. cit.*, p. 138-141

¹⁴⁹ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc....*, p. 64

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 65

octombrie 1781 prevedea că: „Dacă tatăl era catolic și mama acatolică, copiii trebuie crescuți și educați în credința catolică. Dacă tatăl este acatolic, iar mama este catolică, copiii urmează părinții după sex”.

Disputele confesionale, dar și abuzurile preoților, au determinat autoritățile politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea să elaboreze o suită de legi menite a rezolva problemele matrimoniale. Dintre legile matrimoniale laice care au avut un impact mai mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea amintim: *Legea căsătoriilor* (1850); *Codul civil general austriac*, elaborat în anul 1853¹⁵¹; *Legea despre căsătoriile catolicilor în Imperiul Austriac*, promulgată prin patentă imperială din 8 octombrie 1856; *Legea despre complinirea armatei în Imperiul Austriac*, promulgată prin patentă din 29 septembrie 1858; *Legea specială asupra căsătoriei*, sancționată în 3 aprilie 1868¹⁵²; *Legea XXIII* din 1874; *Legea XX* din 1877; *Legea IV* din 1879; *Legea XXXI* (despre dreptul matrimonial), *Legea XXXII* (despre religiunea pruncilor) și *Legea XXXIII* (despre matricolele de stat), promulgate la 9 decembrie 1894. La acestea se adaugă *Instrucțiunea Ministerului de Justiție cu privire la aplicarea Legilor XXXI și XXXIII*, introdusă prin ordonanța din 29 iunie 1895. Legile matrimoniale elaborate în anul 1894 au fost cele mai complexe legi ce au reglementat raporturile politico-bisericești din domeniul matrimonial din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin claritatea lor, ele au reușit să pună capăt neînțelegerilor dintre autoritățile laice și cele bisericești. Mai mult, a fost tranșată, în favoarea statului, și disputa pe probleme matrimoniale dintre diferitele confesiuni. Aceste legi au rămas în vigoare și la începutul secolului al XX-lea fiindu-le aduse totuși câteva modificări și amendamente. Amintim în acest sens: *Legea XXXVI/1904*, cu privire la registrele de stare civilă¹⁵³; *Ordinul 21.000/1906*, cu privire la procedura instanțelor matrimoniale; *Ordinul 2.700/1906*, cu privire la nașterea și decesul militarilor; *Legea XXI* din 1911; *Ordinul 3.124/1916*, cu privire la recunoașterea copiilor nelegitimi; etc.

Privind evolutiv aceste acte legislative nu putem să nu observăm modul în care statul a reușit să-și impună autoritatea în domeniul matrimonial. Biserica a fost nevoită să accepte competența sporită a statului prin introducerea actelor civile. Ea s-a simțit lezată de una din importanțele sale pârghii de control asupra membrilor comunității. Acum un individ putea renunța, dacă nu era mulțumit de decizia forurilor ecleziastice, la asistența Bisericii în privința matrimoniului. Autoritățile bisericești aveau însă și alte pârghii, imposibil de neglijat pentru societatea de la cumpăna celor două secole: Biserica condiționa alte acte majore din viața creștină a fiecărei persoane (botezul, împărtășania, înmormântarea) de realizarea căsătoriei religioase. Pentru Biserică, doi tineri care se căsătoreau doar civil, în fața autorităților laice, erau doar niște concubini. Apoi, divorțul trebuia acceptat și pronunțat și de către forurile ecleziastice. Dacă acest lucru nu se făcea, atunci Biserica refuza recunoașterea recăsătoriei (acolo unde ea era posibilă potrivit canoanelor bisericești).

Mariajul a încetat, prin legile din 1894, să mai fie condiționat de validitatea și acceptul dat de către Biserică. Astfel, în dezbaterea legislației matrimoniale laice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea trebuie să plecăm tocmai de la această premisă: până în 1894 statul a colaborat cu Biserica în domeniul matrimonial, iar după această

¹⁵¹ Cum am mai precizat și cu altă ocazie acesta a intrat în vigoare începând cu data de 1 mai 1853 în Ungaria, Croația, Slovenia, Banatul Timișoarei, iar în Transilvania în urma patentei din 29 mai 1853, cu începere de la 1 septembrie 1853.

¹⁵² În Transilvania această lege a fost promulgată pe data de 25 mai 1868.

¹⁵³ Prin această lege este modificată *Legea XXXIII* din 1894.

dată și-a asumat întreaga responsabilitate, preluând toate atribuțiile dreptului matrimonial. Înainte de 1894 toate legile date de către stat au autorizat autoritățile ecleziastice să aplice propriile reguli și obiceiuri în rezolvarea tuturor problemelor matrimoniale. Normele și legislația bisericească se completau cu legislația laică. Este drept, statul a creat un cadru legislativ general, respectat de către toate confesiunile, dar care era foarte permisiv și îngăduia fiecărei comunități religioase să-și exercite o autonomie foarte largă de exprimare a propriilor percepțe și crezuri.

Din perspectiva statului, căsătoriile mixte aveau aceeași valoare ca și celelalte. Statul a intervenit însă în reglementarea acestora, în primul rând datorită faptului că ele erau un permanent izvor de stări conflictuale între diversele comunități religioase.

Potrivit *Legii căsătoriilor* din 1850 și a *Codului civil general austriac* din 1853, căsătoria dintre un catolic și un necatolic trebuia să se facă în fața preotului catolic. Legislația austriacă încerca să rezolve litigiul, prin realizarea unui compromis și anume: la cererea părții necatolice, la căsătorie, putea asista și preotul necatolic¹⁵⁴. O astfel de căsătorie intra sub jurisdicția prevederilor referitoare la catolici¹⁵⁵. Legile austriece reluau însă o prevedere a legislației bisericești și condiționau realizarea căsătoriei de către preotul catolic de „vestirea căsătoriei în ambele biserici”¹⁵⁶. Intervenția statului a fost una decisivă prin *Legea XXXI* din 1894: realizarea unei căsătorii mixte nu mai era împiedicată de niciun fel de reglementări religioase. Legea amintită păstrează totuși un impediment născut din legislația bisericească: le era interzisă contractarea matrimoniului persoanelor care „din cauza ordului ori votului (ecleziastic n.n.) nu pote încheia căsetoria”¹⁵⁷. Articolul din lege se referă la „persoanele ecleziastice romano-catolice”, la „călugării și călugărițele”, precum și la „preoții de rit ortodox atât uniți cât și neuniți după chirotonie”, care nu puteau încheia și contracta căsătoria fără „învoirea autorităților superioare ecleziastice”¹⁵⁸. Din perspectiva legalității sale, o căsătorie era validă, potrivit legislației laice elaborate în anul 1894, chiar dacă era contractată între un creștin și un păgân sau evreu¹⁵⁹. Trebuie amintită cu această ocazie obligativitatea înregistrării de către autoritățile laice a

¹⁵⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 78

¹⁵⁵ Statul încerca să limiteze prin această prevedere, pe de o parte, stările conflictuale născute din ambițiile preoților fiecărei confesiuni, iar pe de altă parte, pe cele generate de relativa stare confuză născută din diversitatea normelor legislative ecleziastice. Statul, cel puțin teoretic, dădea câștig de cauză părții catolice. Era tranșată astfel una din disputele majore privitoare la gestionarea mariajelor mixte. Este drept că în practică situația nu a fost în toate cazurile așa cum a „sfătuit” statul. A se vedea în acest sens disputele dintre preoții ortodocși și cei greco-catolici atunci când se punea problema încheierii unei căsătorii între doi enoriași ai celor două confesiuni. Andrei Șaguna, așa cum am văzut, a încercat cu mai multe ocazii să „negocieze” cu Biserica greco-catolică „sfatul” statului. Pe de altă parte, așa cum spunea însuși Șaguna, preoții ortodocși erau sfătuiți să nu se amestece în problemele greco-catolicilor, asta deoarece trebuiau evitate orice fel de stări „aducătoare de certuri”.

¹⁵⁶ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 86

¹⁵⁷ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895 împreună cu respectivele ordinațiuni ministeriale*, traduse, editate și comentate la ordinul Preaveneratului Consistor metropolitan de Alba-Julia și Făgăraș (în continuare *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*), Editura Tipografiei Seminarului archidieceșan, Blaj, 1895, pragraful 25, p. 14

¹⁵⁸ Georgiu Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, tom. I (în continuare *Părți alese...*, tom I), Editura Tipografiei „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea-Mare, 1929, p. 68

¹⁵⁹ Religia izraelită a fost declarată „religiune recipiată legalmente” prin *Legea XLII* din anul 1895. Cf. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 218

actului căsătoriei¹⁶⁰. Un matrimoniu legal constituit prin oficializarea civilă putea să existe și fără aprobarea sau „oficializarea” religioasă.

Impedimentele căsătoriei erau multiple și tot mai complex elaborate. Nu putea contracta o căsătorie o persoană ce nu avea „capacitatea activă”. În această categorie intrau persoanele ce nu au împlinit vârsta de 12 ani, precum și cei „despoyați de folosința minții”. Condiționarea vârstei merge și mai departe decât legislația bisericească. „O persoană nedesvoltată nu pote încheia căsătoria”¹⁶¹. Bărbatul ajungea la „desvoltare” în momentul împlinirii vârstei de 18 ani, iar femeia la 16 ani¹⁶². *Legea XXIII* din 1874 a modificat prevederile vechiului drept ungar referitor la starea de majorat a femeii de la 16 la 24 de ani („când pășesc în folosința tuturor drepturilor”) ¹⁶³. Un minor nu putea să se căsătorească decât cu acordul reprezentantului său legal¹⁶⁴. După împlinirea vârstei de 20 de ani, dacă reprezentantul legal era unul dintre bunici, pentru realizarea căsătoriei nu mai era nevoie de acordul acestuia¹⁶⁵. Părintele îndreptățit, pentru a-și da acordul, era tatăl, iar în cazul în care acesta era mort sau copilul era nelegitim atunci acest drept îl obținea mama. Consangvinitatea era unul din impedimentele căsătoriei amintite în legea din 1894¹⁶⁶. Această lege impune ca impediment inclusiv „rudenia”¹⁶⁷, fără deosebire dacă exista sau nu legătură de sânge între cele două părți¹⁶⁸. Era interzisă apoi căsătoria dintre două persoane ce au atentat la viața soțului unuia dintre ei¹⁶⁹. Este oprită încheierea căsătoriei între două persoane, „pe care sentința derîmătoare pentru adulteriu i-a oprit a încheia căsătoria între sine”¹⁷⁰. Un astfel de impediment putea să se nască doar după ce exista o sentință de divorț pentru adulter. Îi era oprită posibilitatea încheierii unei noi căsătorii unei femei dacă de la declararea nulității căsătoriei anterioare nu au trecut cel puțin zece luni¹⁷¹. Nu se putea realiza o căsătorie în cazul în care bărbatul nu a participat încă la tragerea la sorți

¹⁶⁰ Georgiu Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, (considerat tom II) (în continuare *Părți alese...*, tom II), Editura Tipografiei „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea-Mare, 1924, p. 225-229

¹⁶¹ Acest impediment este analog cu cel din legislația bisericească, cu deosebirea că vârsta la care o persoană atinge „etatea perfectă” diferea în legislația laică.

¹⁶² Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 38

¹⁶³ Toate femeile, indiferent de vârstă, prin căsătorie deveneau majore (*Legea XXIII* din 1874, paragraful 1).

¹⁶⁴ O persoană, de sex feminin sau masculin, devenea majoră în mod normal doar atunci când împlinea 24 de ani. Așa cum am precizat, femeia obținea acest statut prin căsătorie. În cazul bărbaților era stabilită și posibilitatea de a obține majoratul la 20 de ani, asta dacă tatăl sau tutorele îi preda minorului averea și dacă acesta obținea aprobarea reprezentantului legal în vederea contractării căsătoriei. Cf. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 42

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 40

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 227. Copiii rezultați dintr-o astfel de familie erau considerați nelegitimi dacă era cunoscută consangvinitatea dintre soți.

¹⁶⁷ În această categorie intrau și persoanele aflate într-un grad de rudenie prin alianță, apoi adoptatul cu adoptatorul sau urmașii acestuia.

¹⁶⁸ Legea vorbește despre „cosângenitatea” în linie dreaptă și cea în linie colaterală. Cf. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 10

¹⁶⁹ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 10

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 12

¹⁷¹ Acest impediment era generat de necesitatea stabilirii paternității copiilor. Excepție era socotită doar încetarea căsătoriei în urma impotenței dovedite a soțului.

pentru armată¹⁷² sau dacă nu era obținută „concesiunea de cununie” potrivit legislației militare¹⁷³. Prin patentă imperială din 29 septembrie 1858 a fost interzisă categoric căsătoria tuturor tinerilor ce nu împliniseră 22 de ani¹⁷⁴. În fine, un impediment surprinzător este cuprins în textul legii matrimoniale din 1894, respectiv: „e oprit a încheia căsătoria fără de vestiri făcute în regulă”¹⁷⁵. Acest impediment evidențiază influența, mai mare sau mai mică, a legislației bisericești asupra actelor legislative laice¹⁷⁶. Interesant este faptul că autoritatea administrativă obținea dreptul de a acorda dispensă pentru cazurile speciale când nu erau îndeplinite unele dintre aceste impedimente. Numărul mare de dispense acordate, nu doar după 1894, ci și înainte de această dată, relevă comportamentul social al indivizilor ce nu era întotdeauna în concordanță cu exigențele legislative. Aceste „excepții” trebuiau acceptate și datorită grijii pe care Biserica și statul o aveau pentru „stirpirea celibatului și a concubinajului”. Un proiect de lege pentru cei necăsătoriți, elaborat în 1876, prin care erau stabilite taxe foarte mari pentru celibat, este o dovadă a îngrijorării autorităților față de „creșterea numărului burlacilor și al fetelor necăsătorite” (în special în mediul urban)¹⁷⁷. Dispensele erau aprobate în marea lor majoritate, asta pentru a se evita situațiile conflictuale și tensionarea relațiilor din interiorul comunităților.

Încheierea căsătoriei era anticipată și precedată de actul vestirii¹⁷⁸. După introducerea obligativității căsătoriei civile, aceasta era făcută în mod obligatoriu în fața „oficiului civil”¹⁷⁹ și a publicului¹⁸⁰. Căsătoria este un act de „liberă învoire”¹⁸¹, fiind exclusă orice fel de formă de constrângere, de silă, eroare sau seducere¹⁸². De regulă căsătoria trebuia efectuată înaintea „conducătorului de matricole în cercul căruia se află locuința ordinară a celor ce se căsătoresc”¹⁸³. Orice altă formă de căsătorie, potrivit legii matrimoniale din 1894, nu era socotită validă. Dacă înainte de 1 octombrie 1895 (data intrării în vigoare a legii matrimoniale din 1894) căsătoria religioasă era obligatorie (lipsa acesteia era considerată de către legislația laică și

¹⁷² Un tânăr se putea considera absolvit de obligațiile militare doar după ce participa la trei trageri la sorți în vederea efectuării stagiului militar.

¹⁷³ A se vedea paragraful 27 al *Legii XXXI* din 1894.

¹⁷⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*..., p. 82; Datoria de a efectua serviciul militar intra în vigoare după împlinirea vârstei de 20 de ani.

¹⁷⁵ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895*..., p. 14

¹⁷⁶ La fel ca și în cazul legislației bisericești, textul *Legii XXXI* din 1894 face excepție de la această condiție pentru persoanele muribunde.

¹⁷⁷ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*..., p. 83

¹⁷⁸ În conformitate cu *Instrucțiunea ministrului de justiție cu privire la procedura, ce e de a-se urma la vestirea, încheierea și înmatricularea căsătoriei*, datată la 29 iunie 1895, vestirea trebuia făcută de către conducătorul de matricole din districtul în care se afla locuința mirilor. Potrivit instrucțiunilor ministrului ungar, vestirea trebuia să se facă prin redactarea unui afiș (în patru exemplare, după un formular elaborat de minister), care să cuprindă: numele și prenumele; starea familială (starea civilă); religia; condițiunea (ocupația); domiciliul; locul și data nașterii; numele părinților. În textul vestirii trebuia să fie cuprinsă „provocarea că dacă cineva are cunoștință despre vre-un impediment legal” atunci trebuia să anunțe autoritățile competente. Vestirea trebuia să se facă cu 14 zile înaintea căsătoriei. Cf. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895*..., p. 14

¹⁷⁹ *Ibidem*

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 17

¹⁸¹ Georgiu Plopu, *Părți alese*..., tom II, p. 227

¹⁸² *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895*..., p. 17

¹⁸³ *Ibidem*, p. 15

bisericească drept un impediment în calea validării căsătoriei), după această dată „impedimentul disparității de cult” a dispărut¹⁸⁴. Preoții care încheiau căsătorii religioase, fără ca mai întâi să se fi oficiat cununia civilă erau pasibili de plata unor amenzi ce puteau ajunge până la o mie de coroane¹⁸⁵. Preotul avea derogare doar în cazul în care era dovedit „pericolul morții” (această căsătorie este însă lipsită de validitate civilă).

Încetarea căsătoriei se face prin moarte¹⁸⁶, sau prin divorțul pronunțat de către o autoritate judecătorească competentă¹⁸⁷. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, legislația laică și bisericească oferea posibilitatea anulării căsătoriei. Principalele cauze ale divorțului erau: crima, adulterul, înalta trădare, atentarea la viața celui alt soț, maltratarea, absența de acasă a unui soț pentru o perioadă mai mare de trei ani, întemnițarea unuia dintre soți pentru o perioadă mai îndelungată, intrarea unuia dintre soți în viața monahală, impotența, avortul intenționat, nebunia și epilepsia (dacă acestea au existat și înaintea căsătoriei, dar au fost ascunse), etc. În general divorțul putea fi cerut de către partea nevinovată¹⁸⁸, solicitând mai întâi separarea de pat și masă¹⁸⁹. Pe femeia declarată nevinovată, bărbatul declarat vinovat trebuia să o întrețină potrivit stării sale sociale și materiale. Această obligație înceta în momentul în care femeia se recăsătorea¹⁹⁰. Copiii în vârstă de până la șapte ani rămăneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă la partea nevinovată¹⁹¹. Dacă este să privim aceste motivații pentru care se putea desface o căsătorie atunci putem observa o influență reciprocă a celor două categorii de legi: laice și ecleziastice. Această influență s-a păstrat și după ce statul a preluat, prin legile din 1894, întreaga responsabilitate în privința validării actelor majore din viața populației. Prin aceste legi nu a fost interzis, este drept, Bisericii să asiste și chiar să reglementeze, potrivit propriilor canoane, fiecare moment din viața unei familii. Biserica a pierdut însă caracterul oficial al

¹⁸⁴ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom II, p. 237. Analistii și cercetătorii dreptului privat ungar au luat în discuție cazul copiilor născuți într-o familie încheiată înainte de această dată, într-o țară străină, doar în fața autorităților laice. Erau acești copii legitimi? În ce măsură această recunoaștere a lor putea acum să influențeze drepturile lor succesoriale?

¹⁸⁵ În cazul în care situația se repeta, pedeapsa putea să includă și întemnițarea până la două luni.

¹⁸⁶ În această situație nu era necesară emiterea unui act special, altul decât cel constatator de deces.

¹⁸⁷ Căsătoria înceta doar în momentul în care „se ridică la valoare de drept sentința de divorț”. Cf. paragrafului 88 al *Legii XXXI* din 1894.

¹⁸⁸ Potrivit *Legii XXXI* din 1894 nu putea cere divorțul o persoană care s-a învoit sau a fost complice, la „fapta păcătoasă a soțului” (a se vedea textul paragrafului 81).

¹⁸⁹ Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 89. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 36-38. Despărțirea de pat și masă putea fi cerută în cazul în care era declanșat procesul de divorț, iar cei doi soți nu doreau să mai locuiască împreună. Această despărțire de pat și masă presupunea și dispoziții provizorii ale judecătorului cu privire la „așezarea pruncilor”. În urma despărțirii de pat și masă soții pot să restabilească conviețuirea, cerând apoi judecătorului să stopeze procesul de divorț. Pentru a fi restabilită conviețuirea, în conformitate și cu dreptul bisericesc, nu mai era nevoie de nicio sentință judecătorească.

¹⁹⁰ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 24

¹⁹¹ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 34. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 25-26. Dacă ambii părinți erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți).

actelor emise de către cler. Noua percepție evidenția obligativitatea validării de către autoritățile laice, iar în paralel, și de o manieră facultativă, o familie putea cere validarea de către Biserică a actelor cu caracter matrimonial. Pentru stat și pentru populație, actele bisericești își păstrau valoarea lor confesională, fără a putea condiționa viața publică și social-laică a indivizilor. Pe de altă parte, așa cum am precizat și cu o altă ocazie, Biserica putea condiționa asistența religioasă de recunoașterea propriilor acte matrimoniale.

Copilul și drepturile sale. „Omul prin naștere dobândește personalitatea sa naturală, căci prin naștere devine persoană”¹⁹², prin urmare, dacă nou-născutul „numai un moment a vețuit după naștere”¹⁹³, acesta a devenit subiect de drept¹⁹⁴, iar asupra acestuia s-au transmis drepturi succesoriale¹⁹⁵. Dacă un copil moare imediat după naștere, prin dovedirea faptului că s-a născut viu asupra lui se transmit drepturile succesoriale¹⁹⁶. Astfel, mama și rudele acesteia pot să-l moștenească în caz de deces pe tatăl copilului.

Potrivit legislației austriece și maghiare, copilul era înregistrat în matricolele nașterilor. Evidența nașterilor era făcută, până la 30 septembrie 1895, de către preoți, iar după 1 octombrie 1895, de către autoritățile laice, prin registrele speciale civile¹⁹⁷. În cazul în care părinții divorțau, legislația laică prevedea o serie de măsuri care garantau drepturile copiilor. Așa cum am mai precizat, copiii în vârstă de până la șapte ani rămâneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă, la partea nevinovată. Dacă ambii părinți erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei, atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (în funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți). Dacă niciunul dintre părinți nu se îngrijea de soarta copilului, autoritatea tutelară putea să încredințeze copilul celei mai apropiate rudeni¹⁹⁸.

La împlinirea vârstei de 12 ani, persoanele de ambele sexe pot contracta afaceri juridice, prin care „nu primesc asupra lor niciun obligămant și nu abdică nici de un drept al lor”¹⁹⁹. *Legea XX* din 1877 dădea posibilitate minorilor de ambele sexe, după împlinirea vârstei de 12 ani, să facă testament public²⁰⁰. Minorii care au împlinit

¹⁹² Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 13

¹⁹³ Dreptul maghiar ia în discuție și cazul embrionului, căruia îi asigură toate drepturile, chiar dacă încă nu s-a născut. Pentru ca aceste drepturi să intre în vigoare, trebuiau îndeplinite două condiții esențiale: 1. drepturile se exercitau doar după naștere; 2. drepturile se transmiteau doar asupra copilului născut viu. A se vedea în acest sens textul *Legii XX* din anul 1877 luat spre dezbateră în Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 13-22.

¹⁹⁴ Dacă embrionul nu se naște viu, atunci, potrivit dreptului maghiar, se consideră că nici nu a fost conceput.

¹⁹⁵ *Legea XX* din 1877 (paragr. 30), precum și *Legea XVI* din 1894 (paragr. 128) oferă posibilitatea unei persoane de transmisie a succesiunii prin testament și asupra unui embrion deja conceput. În acest caz, părinții copilului, în momentul nașterii acestuia, devin reprezentanții legali ai copilului, precum și a moștenirii acestuia.

¹⁹⁶ Dovezile necesare puteau fi prezentate de către moașa sau personalul medical care a asistat la naștere sau prin autopsie (dacă în plămânii copilului decedat exista sânge însemna că acesta a respirat și ca urmare a avut viață la naștere).

¹⁹⁷ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 18

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 31-32

¹⁹⁹ Puteau primi, ca urmare a acestei reglementări, orice donație.

²⁰⁰ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 34

vârsta de 14 ani pot dispune liber de câștigul lor²⁰¹ (dacă ei înșiși se îngrijesc de propria susținere). După împlinirea acestei vârste au posibilitatea de a fi chemați ca și martori în fața judecătorului, indiferent de sex. Fetele după împlinirea vârstei de 16 ani, pot contracta căsătoria. Acest drept le revine băieților abia după împlinirea vârstei de 18 ani. După împlinirea vârstei de 18 ani, indiferent de sex, o persoană putea să-și schimbe liber religia²⁰². O persoană, de sex feminin sau masculin, devenea major în mod normal doar atunci când împlinea 24 de ani. Așa cum am precizat, femeia obținea acest statut prin căsătorie. În cazul bărbaților, era stabilită și posibilitatea de a obține majoratul la 20 de ani, dacă tatăl sau tutorele îi preda minorului averea și dacă acesta obținea aprobarea reprezentantului legal în vederea contractării căsătoriei. Prin validarea căsătoriei, cei doi soți obțineau drepturile și obligațiile persoanelor majore.

Pentru a fi evitate stările conflictuale și abuzurile preoților, statul a încercat prin dispozițiile date să reglementeze modalitatea de transmitere a *religiei la copii*. O astfel de reglementare era necesară, în special atunci când în cauză era o căsătorie mixtă. Toate confesiunile condiționau realizarea unei căsătorii mixte de luarea de către viitorii părinți a unui angajament referitor la creșterea și educația religioasă a copiilor. Conturarea unei stări conflictuale între reprezentanții celor două confesiuni avea adesea repercursiuni și asupra familiei. Statul a încercat să rezolve această chestiune prin impunerea unor reglementări. În general, creșterea și educația religioasă a copiilor cădea pe seama acordului și a înțelegerii părinților.

Un important punct de vedere privitor la această problemă a fost exprimat prin decretul de toleranță din 13 octombrie 1781 care prevedea: „Dacă tatăl era catolic și mama acatolică, copiii trebuie crescuți și educați în credința catolică. Dacă tatăl este acatolic, iar mama este catolică, copiii urmează părinții după sex”.

Codul civil general austriac din 1853 a încercat să revină asupra acestei chestiuni, încercând a tranșa cât se poate de clar această dispută confesională. Prin dispoziția dată era stabilit, în cazul copiilor rezultați dintr-o căsătorie mixtă, că aceștia își urmau părinții după sex, adică: băieții urmau să primească botezul de la preotul confesiunii tatălui, iar fetele de la cel al mamei²⁰³. Se impune să facem, în acest context, câteva precizări: 1. în condițiile în care o căsătorie dintre un catolic și un neacatolic era realizată în fața preotului catolic, acesta din urmă abuza adesea de rolul său, de părinte spiritual, botezând copiii rezultați din acea căsătorie, și asta spre nemulțumirea preotului celeilalte confesiuni; 2. dispozițiunea statului era una „sfătuitoare”, cel mai adesea părinții singuri reușeau să ajungă la o înțelegere reciprocă în privința confesiunii pe care copiii urmau să o îmbrățișeze; 3. există numeroase exemple ale „negocierilor” dintre reprezentanții diverselor confesiuni cu privire la educația religioasă a copiilor rezultați dintr-o astfel de familie²⁰⁴.

Legea din 1868 a reconfirmat intenția statului de a interzice preoților unei confesiuni să se amestece în problemele unei alte biserici. În mod expres era stabilită interdicția preoților de a boteza copiii ce aparțineau altei confesiuni. Mai mult, se făcea

²⁰¹ *Legea XX* din 1877, paragraful 3, dispune faptul că „dobânda ce a căzut pe lozul, deși cumpărat de minor din câștigul seu, nu e produsul muncii serviciului minorului,... minorului nu-i capete drept de dispunere”. Cf. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 38

²⁰² În cazul femeilor, această posibilitate era obținută odată cu contractarea căsătoriei. Cf. *Legii LIII* din 1868 (Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 39).

²⁰³ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 78

²⁰⁴ În astfel de situații, punctul de vedere al legislației laice era considerat unul de reper. Concluzia putea fi însă alta în urma discuțiilor.

trimitere inclusiv la cazurile copiilor proveniți din căsătoriile mixte, păstrându-se în vigoare hotărârea ca aceștia să-și urmeze părinții (în sensul stabilirii confesiunii) după sex. Abuzurile preoților nu au încetat, numeroși preoți continuând să-i boteze pe copiii „coveniți” altei confesiuni. Pentru ca aceste abuzuri, iar odată cu ele și tensiunile confesionale generate de aici, să înceteze, statul s-a văzut nevoit să revină asupra acestui subiect, impunând o nouă reglementare prin *Legea IV* din 1879. Toți preoți care refuzau să se conformeze interdicției stabilite de legislația laică urmau a fi pasibili de pedeapsa cu închisoarea²⁰⁵. Interdicția impusă de către stat nu a avut însă nici acum efectul scontat: preoții, în special cei catolici, continuau să-i boteze pe copiii altor confesiuni, motivându-și gestul prin „actul de încreștinare”²⁰⁶.

„Dialogul” dintre cele două părți a continuat: la 26 februarie 1890, statul a dispus o nouă reglementare juridică, dispunând ca preoții ce vor boteza copii de alte confesiuni să fie pedepsiți cu amenzi foarte mari²⁰⁷.

Prin legile din 1894, disputa aceasta a părut a se încheia, cel puțin din punctul de vedere al autorităților laice, care au preluat controlul definitiv asupra înregistrării și oficializării actelor demografice. Actele săvârșite de către preoți deveneau facultative, lipsite de orice fel de formă sau esență oficial-laică. Prin *Legea XXXII* (despre religia pruncilor) s-au modificat unele dispoziții ale legislației existente, în special cele referitoare la cazul copiilor proveniți din căsătoriile mixte.

Legea introduce posibilitatea ca părinții să hotărască, de comun acord, înainte de încheierea căsătoriei, ce religie urmau a îmbrățișa copii lor. Noutatea a constatat în aceea că această învoire trebuia făcută acum în fața notarului²⁰⁸. Orice altă formă nu era validă în fața autorităților civile. Această învoială putea fi schimbată dacă unul dintre părinți adopta religia celuilalt. În acest caz, copiii puteau fi crescuți și educați în credința confesiunii comune a părinților. Noua decizie a părinților se putea aplica doar asupra copiilor de până la 7 ani²⁰⁹. Aceia dintre copii care au trecut de vârsta de șapte ani, și care aveau sexul părintelui convertit la confesiunea celuilalt părinte, pot să adopte religia comună a părinților, „înse numai cu învoirea jurisdicțiunii pupulare”. Această posibilitate de convertire la o altă confesiune și a unui copil de peste 7 ani era una din noutățile prevederilor *Legii XXXII* (în cuprinsul paragrafelor 3-8 ale *Legii LIII* din 1868 era prescrisă această posibilitate doar pentru persoanele ce au împlinit vârsta de 18 ani²¹⁰). În cazul în care o astfel de învoire lipsea, atunci copii urmau religia părinților după sex²¹¹.

Copiii nelegitimi urmau religia mamei, iar în cazul în care aceasta se convertea la o altă confesiune, toți aceia dintre copii care nu aveau împlinită vârsta de 7 ani își urmau mama. Băieții în vârstă de până la 7 ani ce au fost recunoscuți de către tatăl lor,

²⁰⁵ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*..., p. 79

²⁰⁶ *Ibidem*

²⁰⁷ Sarcina aplicării acestor amenzi era transferată de la tribunalele civile la organele fiscale, administrative. Cf. Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc*..., p. 79

²⁰⁸ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895*..., p. 139

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 140

²¹⁰ Georgiu Plopu, *Părți alese*..., tom I, p. 68

²¹¹ *Ibidem*. Articolul 2 al legii amintite condiționa această regulă de apartenența religioasă a celor doi părinți la o confesiune receptă sau recunoscută prin lege. În cazul în care unul dintre părinți era de o altă confesiune, copiii urmau să îmbrățișeze confesiunea aceluia dintre părinți care era recunoscută de către stat.

la dorința părintelui (formulată în răstimp de 6 luni) urmau religia acestuia (cu condiția ca această religie să fie una receptă sau recunoscută).

6. Concluzii

Imaginea legislației laice și ecleziastice referitoare la familie în general, și la matrimoniu în special, este una foarte complexă. Din dorința de a-și menține controlul, Biserica a reușit, cel puțin până la un moment dat, să impună statului, în privința dreptului familial, propriile percepțe și norme legislative.

Aparenta rivalitate dintre stat și Biserică era întregită de diversitatea confesională. Fiecare confesiune percepea familia ca fiind terenul cel mai propice pentru a-și impune punctele de vedere în raport cu alte confesiuni. Niciun pas nu trebuia dat înapoi. Protejată de statul austriac, Biserica romano-catolică a reușit să obțină „prioritatea” încheierii căsătoriilor mixte ce implicau catolici. Mai mult, copiii rezultați dintr-o astfel de căsătorie mixtă ajungeau (adesea în urma abuzurilor preoților catolici aflați sub protecția autorităților civile), de cele mai multe ori, să fie crescuți și educați în spiritul credinței catolice.

Niciuna dintre confesiuni nu a renunțat însă. Mulți preoți, indiferent de confesiune, continuau să boteze copii altor confesiuni. Intervenția statului a fost una categorică: toate actele legate de momentele importante din viața indivizilor treceau în gestiunea autorităților laice. Doar acestea puteau emite acte recunoscute oficial.

Privit dintr-o altă perspectivă, acest „duel” dintre stat și Biserică apare ca o legătură foarte strânsă de colaborare în materie legislativă. La început, slab fiind și lipsit de mijloacele necesare, statul a apelat la Biserică pentru a înregistra și oficializa toate momentele importante din viața unei familii.

Odată cu trecerea timpului, statul a devenit tot mai complex, iar legislația acestuia a devenit tot mai „laică”. Este drept că această legislație laică a împrumutat, cu sau fără voie, percepțe și norme ale legislației bisericești. Statul modern s-a laicizat, instituțiile sale au fost tot mai bine organizate. Familia s-a dovedit a fi în acest context una din marile bogății ale societății moderne, iar statul trebuia să se ocupe direct de gestionarea acesteia. Fragilul dualism stat-biserică în privința dreptului familial a avut de suferit prin impunerea legilor laice ce instituiau obligativitatea oficializării laice a momentelor importante din viața unui individ. Dincolo de impunerea acestor reglementări, față de care clerul, indiferent de confesiune, a avut o reacție cât se putea de ostilă, nu putem admite teoria conform căreia în această perioadă a avut loc o ruptură a colaborării dintre stat și instituțiile ecleziastice.

Biserica a găsit mijloacele necesare pentru a se adapta la noua situație, iar statul avea nevoie de implicarea și influența preoților asupra sănătății vieții de familie. Implicarea statului în chestiunile maritale, în gestionarea problemelor legate de creșterea și educarea copiilor s-a impus ca o necesitate logică. Acest amestec al statului în „competențele exclusive” ale Bisericii a fost influențat de „șocul modernității”²¹², de crearea unor premise comportamentale în sânul societății. Legislația civilă s-a exprimat foarte clar în favoarea intereselor familiei și copiilor. Toate acestea erau făcute pentru a supraveghea mai bine formarea individului într-o familie morală, asupra căreia Biserica trebuia să-și păstreze influența.

²¹² André Burguière, François Lebrun, *op. cit.*, p. 138-141

IV. Căsătoria - condiționări exterioare și strategii maritale

Fără nicio îndoială, în studiul demografic, căsătoria este punctul de plecare de la care începe abordarea tuturor aspectelor legate de cercetarea familiei. Michelle Perrot¹ definea familia ca „Atom al societății civile, gestionara intereselor private a căror bună confecționare este esențială forței statelor și progresului umanității. Un număr de funcții îi sunt repartizate. Cheie de boltă a producției, ea asigură funcționarea economică și transmiterea patrimoniilor. Celulă a reproducerii, ea asigură necesarul de copii, cărora le distribuie o bună socializare. Garantă a rasei, ea veghează asupra purității și sănătății sale. Creuzet al conștiinței naționale, ea transmite valorile simbolice și memoria întemeietoare. Ea este creatoare atât de cetățenie, cât și de civilizație”. Punctul de plecare al familiei este căsătoria. Actul căsătoriei este momentul în care este creat grupul social cel mai important al unei societăți. Nu întâmplător comunitatea celebrează prin căsătorie biruința asupra timpului, este momentul în care sensibilitatea umană se apropie de „perfectiunea dorită”. Reforma catolică și puritană a mutilat o parte din exaltările culturii tradiționale. O modificare profundă a motivațiilor survine în cursul secolului al XVIII-lea – sacrificarea bucuriei de a trăi în favoarea obținerii iluzorii a unui avantaj material. Excesiva constrângere a sexului se va răsfărca asupra darului vieții. Nupțialitatea este generală, dar târzie. Celibatul feminin se întâlnește foarte rar în casele populare, spre deosebire de ceea ce se întâmplă în vârful ierarhiei sociale. Monahismul feminin este interzis celor umili². Dificultățile materiale sunt multe, iar atracția modestă. Există puține „fete bătrâne”, chiar și văduvele, înainte de 30 de ani, găsesc ușor pretendenți³. După o cercetare sumară asupra perioadei din an când se realizau căsătorii, putem constata un gol principal în timpul Postului Paștelui și un gol secundar în timpul Postului Crăciunului. Pe lângă sărbătorile religioase, hotărâtoare în momentul alegerii datei de căsătorie erau și muncile câmpului.

Formele de realizare a căsătoriei erau variate, impunându-se respectarea anumitor ceremoniale, ce includeau: peșitul, cererea în căsătorie și tocmeala zestre (este încheiat un fel de contract matrimonial), logodna, cununia religioasă și, în cele din urmă, nunta, adică ospățul⁴. Mariajul presupunea, dar și crea drepturi și obligații pentru cei care contractau căsătoria, aspecte față de care biserica, comunitatea și statul nu puteau rămâne indiferente. Căsătoria era un rit de trecere spre adevărata viață, spre viața umană, cu multiple implicații sociale. Nu o anumită vârstă marca trecerea individului peste pragul maturității, ci întemeierea unei familii⁵.

¹ Michelle Perrot, *Funcțiile familiei*, în Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. VII, Editura Meridiane, București, 1997, p. 87

² Pierre Chaunu, *Civilizația...*, p. 222

³ Mortalitatea feminină crescute, legată de primejdiile primelor nașteri, asociată cu efectele unei rate de masculinitate a nașterilor mai ridicată (nu în totdeauna neutralizată la vârsta adolescenței) contribuie la un deficit de populație feminină ce se adâncește între 25 și 30 de ani.

⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 75

⁵ Acest punct de vedere pare a fi împărtășit chiar și de către legislația statului austro-ungar, care condiționa trecerea de la condiția de minor la aceea de major, în special în cazul femeii, nu doar de atingerea unei vârste, ci și de căsătorie. În acest context, o persoană care nu atingea vârsta

Interesante, din punctul de vedere al subiectului abordat, sunt statusurile și rolurile în cadrul familiei, puterea tatălui și emanciparea femeii. Relația căsătorie – menaj și căsătorie – dragoste sunt în măsură să atingă sensibilitățile umane.

Metodologic, ținând cont de complexitatea subiectului, dar și de proveniența materialului documentar, propunem o analiză a căsătoriilor plecând de la o sistematizare confesională a acestora. Vom încerca în acest sens o abordare paralelă a strategiilor maritale pentru cele mai importante comunități religioase din regiune. În cercetarea noastră trebuie să ținem cont de faptul că nu se poate altfel decât să abordăm spațiul unor entități ecleziastice, asta deoarece majoritatea surselor noastre pentru secolul al XIX-lea sunt înregistrări bisericești. Acest lucru impune de la sine un accent asupra confesiunii și importanței acesteia. Abordând căsătoria din perspectiva condiționărilor confesionale, dar și etnice, ajungem la o analiză a fenomenului căsătoriilor mixte. De altfel, analiza determinismelor etno-confesionale și socio-profesionale, dar și a altor tipuri de condiționări comunitare sau individuale, poate fi mai ușor făcută în cazul acestor căsătorii mixte⁶. Punctul central al analizei noastre îl constituie comportamentul marital al românilor, maghiarilor și germanilor, fără însă a neglija imaginea acestui fenomen și la celelalte grupuri etnice din regiune.

Propunem pentru început o analiză a comportamentului marital al diferitelor comunități religioase, pentru ca apoi să aruncăm o privire generală asupra fenomenului marital al întregii populații din regiune⁷. Acest studiu asupra fenomenului marital l-am structurat în două mari părți: una referitoare la analiza strategiilor maritale și alta cuprinzând diversele determinisme maritale și factorii care sunt în măsură a condiționa realizarea unei căsătorii. În această a doua parte, analiza diverselor condiționări se va face plecând de la o sintetizare a strategiilor maritale, urmărind totodată și factorii majori care sunt în măsură să creeze imagini ale unor constrângeri colective.

1. Analiza strategiilor maritale

Așa cum am precizat, această analiză a strategiilor maritale se va face printr-un studiu paralel asupra comportamentului marital al diverselor comunități religioase din regiune. Diversitatea etnică și confesională a populației impune de la sine o comunicare, o interferență, a diverselor comunități etno-confesionale. Întrucât aceste comunități conviețuiau, era firesc ca această „cooperare” să fie vizibilă și în cazul fenomenului marital. Căsătoria mixtă ia, în acest context, forma unui multiculturalism născut din nevoia de a trăi împreună. „Barierele sociale” completează diferențierile etnice și confesionale⁸. Aceste condiționări sociale par a fi mult mai puternice în fața individului ce locuia într-o comunitate mixtă etnic și confesional. Cu timpul,

majoratului (care era spre sfârșitul secolului al XIX-lea, potrivit dreptului privat ungar, de 24 de ani) putea prin căsătorie să obțină acest statut.

⁶ În acest caz, în ciuda constrângerilor bisericești, alte determinisme decât cele confesionale îndreptau tinerii spre realizarea unei familii. Aceste condiționări se vizualizează practic mult mai puternic în cazul acestor căsătorii mixte.

⁷ Vom folosi pentru o astfel de analiză, nu doar informațiile provenite din sursele bisericești, ci și datele oferite de către statisticile statului maghiar care ne oferă o imagine comparată asupra localității, nu doar asupra unei comunități religioase (așa cum este cazul documentelor ecleziastice).

⁸ Corneliu Pădurean, *Căsătoriile mixte confesional în unele localități din județul Arad în secolul al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 171

determinismele etnice și confesionale se diluează sub impulsul modernității și emancipării personale. Statul, tot mai puternic odată cu trecerea anilor, s-a impus, iar prin legislația laică a promovat o nouă percepție asupra mariajului mixt.

1.1. Opțiuni maritale și căsătorii mixte la populația greco-catolică din Dieceza de Oradea

Complexitatea unui astfel de studiu este demonstrată și de natura materialului de documentare. Multiplele repetări, ca de altfel și lipsurile acestui material documentar, fac ca demersul nostru să impună de la sine folosirea mai multor surse și izvoare de documentare. Luând în considerare principalele obiective ale cercetării noastre, propunem pentru determinarea strategiilor maritale la populația greco-catolică un studiu complex asupra căsătoriilor mixte (folosind în acest sens ca principale surse de documentare rapoartele parohiale, corelate acolo unde a fost posibil cu datele oferite de registrele de stare civilă ale parohiilor), iar în paralel un studiu de ansamblu asupra întregului fenomen marital (pentru realizarea acestui demers, considerăm oportună efectuarea unor studii de caz asupra procesului marital din unele parohii⁹). Drept criteriu de lucru am luat anul căsătoriei, consemnat în registre sau în rapoartele parohiilor, deși acest fapt comportă multiple erori, așa cum au arătat-o numeroase studii consacrate¹⁰. Sunt erori datorate caracterului aproximativ al înregistrărilor, existând diferențe între consemnările din registrele de botez și registrele de căsătorie în privința vârstei; sunt diferențe între consemnările din registrele de căsătorie și consemnările din rapoartele despre căsătoriile mixte ale anului respectiv; sunt foarte multe diferențe între rapoartele despre căsătoriile mixte de la un an la altul. În evaluarea tendințelor și strategiilor maritale care stau la baza realizării căsătoriilor mixte trebuie să se țină cont de evoluția componentelor etnice și confesionale. În procesul de evaluare a determinărilor etno-confesionale, considerăm oportună folosirea următoarelor grile:

1. Situația când bărbatul este de confesiune greco-catolică (GC), iar femeia este de altă confesiune (O-ortodoxă, RC-romano-catolică, CH-confesiune helvetică, calvină sau reformată, EV-evangelică, luterană și Iz-izraelită);
2. Femeia este de confesiune greco-catolică (GC), iar bărbatul de altă confesiune (O, RC, CH, EV, Iz).

Am dori să facem precizarea faptului că demersul nostru asupra căsătoriilor mixte la populația greco-catolică se extinde pe perioada anilor 1860-1910. Această perioadă se pretează cel mai bine să răspundă cerințelor formulate, asta deoarece materialul documentar este, în acești ani, cel mai în măsură să corespundă unui astfel de studiu, care să cuprindă întreaga populație greco-catolică a Episcopiei de Oradea. Cu toate acestea, o imagine exhaustivă a fenomenului căsătoriilor mixte pentru această perioadă, cel puțin până spre 1880, este greu de stabilit din cauza disparității rapoartelor parohiilor, multe dintre acestea pierzându-se de-a lungul anilor. Acest neajuns îl considerăm însă unul nesemnificativ în procesul de stabilire a mecanismelor și comportamentelor maritale. Logica unei astfel de explicații ar consta, pe de o parte,

⁹ Vom încerca pe cât posibil să luăm spre dezbateră parohii din toate regiunile geografice ale episcopiei. Propunem realizarea acestei metodologii deoarece este cunoscută diversitatea etno-confesională din acest spațiu, dar și tendințele mai puțin omogene la populațiile din mediile geografice diferite.

¹⁰ Douglas C. Ewbank, *Age Misreporting and Age-Selective Underenumeration: Sources, Patterns and Consequences for Demographic Analysis*, National Research Council, Washington, 1981, p. 10-43

în faptul că rapoartele parohiale pot fi corelate cu succes prin despuieră registrălor parohiale de stare civilă, iar pe de altă parte, obiectivele studiului nostru, de stabilire a unor comportamente generale, pot fi de asemenea atinse în aceste condiții (ținând cont evident de marja de eroare introdusă de natura și impedimentele sursălor de documentare).

Potrivit schematismului episcopal, în anul 1900 Dieceza greco-catolică de Oradea era împărțită în 19 districte Vice-Arhidiaconicale. În rapoartele preoților acestea apar sub denumirea de protopopiate, iar în prezentarea de față vom folosi și noi același termen.

În analiza pe care o dorim să o efectuăm propunem efectuarea unor studii de caz asupra unora dintre cele 19 protopopiate ale episcopiei, iar acolo unde situația o va impune vor fi efectuate studii de caz și asupra unor parohii. Încercăm să alegem aceste studii de caz în așa fel încât să cuprindem o arie cât mai largă din spațiul analizat. O cercetare ulterioară pe care ne-o propunem, ce va aborda doar subiectul căsătoriei, va putea să cuprindă mai amplu și mai complex fenomenul marital din această regiune.

Protopopiatul BARCĂU¹¹

Protopopiatul cuprindea 15 parohii¹² – Cenaloș și Sfârnaș (aflate actualmente în cuprinsul comunei Ciuhoi), Spinuș, Ciulești, Nădar și Gurbești-Săliște (situate în comuna Spinuș), Chioag, Fegernic și Sarcău (situate în comuna Sârbi), Derna, Sacalasău și Tria (situate în comuna Derna), Sânlazăr și Sărsig (situate în comuna Chișlaz) și Păulești (comuna Brusturi)¹³. Populația acestor localități, la care evident se adaugă și aceea a filiilor lor (aici ponderea populației greco-catolice era mult mai redusă), era alcătuită în majoritate de către români de confesiune greco-catolică. Această majoritate nu era însă una absolută, aici conviețuind alături de români și maghiari, slovaci, germani, evrei, etc. La 1880, populația localității *Cenaloș* era de 400 de locuitori. Dintre aceștia, după limba maternă 238 erau români, 134 maghiari, 11 slovaci, 1 era rutean, 2 erau „străini”, iar 14 persoane aveau limba maternă necunoscută¹⁴. Diviziunea confesională a acestei populații urmărea oarecum structura etnică: românii erau greco-catolici și ortodocși, maghiarii era reformați (calvini) și romano-catolici, iar slovaci erau romano-catolici. Distribuția confesională a populației era următoarea: 14 erau O, 236 – GC, 102 – RC, 29 – CH și 12 – Iz. Până la 1900, structura etno-confesională nu a cunoscut schimbări profunde. Populația localității a crescut până la 513 locuitori (etnic această populație era repartizată după cum urmează: 334 – români, 73 – maghiari, 5 – germani, 88 – slovaci, 13 – ruteni; confesional avem următoarea împărțire: 37 – O, 314 – GC, 117 – RC, 31 – GH, 5 – EV și 9 – Iz)¹⁵. În localitatea *Sfârnaș*, distribuția etno-confesională a populației este oarecum asemănătoare. La 1880, din totalul de 285 locuitori 226 erau români, 45 maghiari, 1 rutean, 5 aveau limba maternă necunoscută, iar 8 aveau alte naționalități (confesional, această populație era împărțită după cum urmează: 239 – GC, 10 – RC, 13 – CH, iar 23

¹¹ Unii cercetători folosesc pentru acest protopopiat denumirea de Beretău. A se vedea în acest sens Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 382-383

¹² Toate aceste parohii sunt situate pe teritoriul actualului județ Bihor.

¹³ *Schematismus...*, p. 281-291

¹⁴ *Recensământul din 1880...*, p. 61

¹⁵ Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1900. Transilvania*, Studia Censuistica Transsilvanica, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999 (în continuare *Recensământul din 1900...*), p. 127

erau Iz – ceea ce demonstrează existența unei importante comunități evreiești, asta în ciuda faptului că ei nu apar consemnați etnic, după limba maternă)¹⁶. La 1900, populația localității număra 322 persoane (etno-ligvistic: 242 – români, 72 – maghiari, 1 – german, 1 – slovac, iar 6 persoane erau consemnate la rubrica „alte”; confesional: 18 – O, 239 – GC, 24 – RC, 24 – CH și 23 – Iz)¹⁷. Interesantă este în această localitate creșterea, în doar 20 de ani, a comunității O, dar și a celei RC și CH. *Spinuș* este o localitate majoritar românească, aici 601 persoane și-au declarat limba română drept limbă maternă dintr-un total de 783 de locuitori câți avea acest sat la 1900¹⁸. La 1880, comunitatea românească de aici număra 404 persoane¹⁹. Această creștere a comunității românești face parte dintr-un proces mai amplu de creștere demografică consemnat în această regiune. De altfel, comunitatea maghiară din localitate a cunoscut de asemenea o creștere numerică: de la 73 persoane (1880) la 160 de persoane (1900). În localitate se mai găsea și o comunitate germană ce număra 20 de persoane (18 la 1880), precum și una evreiască²⁰. Confesional, la 1900, comunitatea greco-catolică era majoritară (70,6 %). Pe lângă cei 553 greco-catolici, aici locuiau 61 – O, 74 – RC, 55 – CH, 1 – Ev și 39 – Iz²¹. *Ciulești* număra, la 1880, 213 locuitori²², din care 192 erau români (90,1%). Procentul românilor a crescut la 94,6% în 1900²³. În localitate mai conviețuiau cu românii și două mici comunități de maghiari și evrei. Din punct de vedere confesional, la 1900, majoritatea populației împărțea greco-catolicismul (83,2%), alte confesiuni reprezentate fiind: ortodoxia (12,5%), romano-catolicismul (1,8%), calvinismul (1,2%) și mozaismul (1,2%). Cele două localități ce alcătuiau parohia *Gurbești-Săliște* aveau împreună la 1880, 230 de locuitori, din care 201 erau români²⁴. La 1900, în Gurbești, din totalul de 172 locuitori, 166 erau români (în Săliște, din 256 locuitori 166 erau români – în această localitate locuia și o importantă comunitate maghiară alcătuită din 90 de persoane²⁵). Confesional, la 1900, în această parohie locuiau 20 – O, 336 – GC, 19 – RC, 47 – CH și 6 – Iz²⁶. *Nădar* era o localitate rurală predominant românească (88,3% în 1880, respectiv 93,2% în 1900). Majoritatea românilor de aici au optat pentru greco-catolicism, doar 13 dintre ei optând pentru ortodoxie. Mica comunitate de maghiari (14 persoane la 1900) era împărțită confesional între romano-catolicism și calvinism. În *Chioag*, la 1900, alături de comunitatea românească (majoritar greco-catolică²⁷), ce număra 272 persoane (64,9%), locuia și o importantă comunitate slovacă alcătuită din 101 persoane (24,1%) de confesiune romano-catolică. Mica comunitatea maghiară era împărțită confesional între RC, CH, dar și GC. În *Fegernic* locuia de asemenea o importantă comunitate slovacă ce număra 178 de persoane la 1880 (46,1%) și 252 persoane la 1900 (45,1%). Comunitatea românească s-a redus procentual prin maghiarizare de la 39,4%, cât

¹⁶ *Recensământul din 1880...*, p. 61

¹⁷ *Recensământul din 1900...*, p. 126-127

¹⁸ *Ibidem*, p. 154-155

¹⁹ *Recensământul din 1880...*, p. 77

²⁰ În conformitate cu recensământul din 1900, în localitate domiciliau 39 de persoane care s-au declarat de religie mozaică.

²¹ *Recensământul din 1900...*, p. 155

²² *Recensământul din 1880...*, p. 77

²³ În acest an, din totalul de 328 de locuitori, 310 erau români.

²⁴ *Recensământul din 1880...*, p. 77

²⁵ *Recensământul din 1900...*, p. 154-155

²⁶ *Ibidem*, p. 155

²⁷ Numărul românilor din localitate care au optat pentru ortodoxie era de 21.

reprezenta în 1880, la 31,3%, în 1900. Maghiarii erau în număr de 45 (11,7%), la 1880, iar la 1900 numărul acestora a crescut la 132 (23,6%). Din punct de vedere confesional, populația localității era foarte diversificată: la 1900, 53,5% erau RC, 26,8% erau GC, 9,3% erau O, 4,7% erau Iz, 4,5% erau CH, iar restul reprezenta alte confesiuni²⁸. În *Sarcău*, deși face parte din același areal ca și Chioag și Fegernic, comunitatea slovacă este nesemnificativă, ea numărând doar 4 persoane la 1880, pentru ca la 1900 să dispară în totalitate. În schimb, la 1900, aici sunt înregistrați 7 vorbitori de limbă germană (la 1880 nimeni nu-și declarase limba germană ca limbă maternă). Comunitatea românească este majoritară, reprezentând 87% la 1880 și 90,9% la 1900²⁹. Populația localității *Derna* a cunoscut o creștere spectaculoasă în cei 20 de ani dintre cele două recensăminte, astfel de la 199 de locuitori câți număra în 1880, la 1900 a ajuns să numere 851³⁰. La 1880, majoritatea populației era alcătuită din români (86,4%). Spre 1900, situația s-a schimbat: recensământul din acest an consemnează prezența unei populații mult mai diverse din punct de vedere etnic (33,6% - români, 43,5% - maghiari, 11,2% - slovaci³¹, 8,9% - germani, dar și 2,2% croați). Prezența evreilor era de asemenea una consistentă, comunitatea acestora numărând cel puțin 65 de persoane (cel mai probabil însă aceștia își declaraseră ca limbă maternă maghiara). La 1880, din punct de vedere confesional, cea mai mare parte a populației împărțea greco-catolicismul (84,4%)³², restul populației se îndrepta spre ortodoxie (9 persoane din 199 de locuitori câți număra localitatea), romano-catolicism (11 enoriași), mozaism (10 persoane), dar și spre luteranism (la 1880 este prezent un singur caz de acest fel). La 1900, odată cu stabilirea în localitate a unei populații mult mai diverse din punct de vedere etnic, a crescut și diversitatea confesională a populației. Din totalul de 851 de locuitori, 357 erau romano-catolici (41,9%), 292 erau greco-catolici (34,3%), 111 erau calvini (13%), 65 erau izraeliți (7,6%), iar 13 erau evanghelici (1,52%)³³. *Sacalasău* era o localitate preponderent românească (91,4% în 1880 și 88,9% în 1900). Comunitatea maghiară din localitate număra, la 1880, 11 persoane (4,5%), iar la 1900, 28 de persoane (8,7%). Deși nu exista la 1880, în localitate se constituie (cel mai probabil în urma alianțelor matrimoniale) o comunitate slovacă (aceasta număra, la 1900, 9 persoane)³⁴. Confesional, din totalul de 244 de locuitori câți număra satul la 1880, 220 erau greco-catolici, 13 erau ortodocși, 2 erau romano-catolici, 1 era calvin, iar 8 erau izraeliți³⁵. La 1900, în urma creșterii populației localității la 343 persoane, comunitatea greco-catolică a ajuns la 288 enoriași, cea ortodoxă la 16, cea romano-catolică la 16, cea reformată la 17. În toată această perioadă numărul izraeliților a scăzut la 6 persoane³⁶. În *Tria*, din totalul de 511 locuitori, câți număra localitatea la 1880, 444 erau români, 35 erau maghiari, 4 erau germani, 1 era slovac, iar restul aveau

²⁸ *Recensământul din 1900...*, p. 155

²⁹ A se vedea comparativ *Recensământul din 1880...*, p. 77 și *Recensământul din 1900...*, p. 154-155

³⁰ Această creștere spectaculoasă a populației (în special de limbă maghiară, germană și slovacă, cărora li s-a adăugat și o importantă comunitate evreiască) s-a datorat dezvoltării industriei (în localitate a fost construită o fabrică de asphalt și una de sticlă).

³¹ La 1880, în localitate nu locuise niciun slovac (la 1900 această comunitate era de 90 de persoane).

³² *Recensământul din 1880...*, p. 62-63

³³ *Recensământul din 1900...*, p. 131

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Recensământul din 1880...*, p. 62

³⁶ *Recensământul din 1900...*, p. 131

limba maternă necunoscută. La 1900, pe lângă cele două comunități importante ale românilor (599 de persoane) și maghiarilor (91 de persoane), aici mai conviețuia și o mică comunitate de slovaci (6 persoane). Confesional, populația localității era împărțită după cum urmează: 13 – O, 457 – GC, 11 – RC, 7 – CH și 23 – Iz (la 1880); 30 – O, 567 – GC, 25 – RC, 37 – CH, 37 – Iz (la 1900). O structură etno-confesională asemănătoare au și cele două localități ale actualei comune Chișlaz. *Sânlazăr* avea o populație românească majoritară (79,3% în 1880 și 88,9% în 1900) ce împărțea în principal confesiunea greco-catolică (în localitate, la 1880, locuiau 354 GC - 92,9% din totalul populației, iar la 1900, 424 GC – 90%). La 1900, un număr de 19 români împărțeau credința ortodoxă, iar comunitatea maghiară (alcătuită din 50 de persoane) se orienta în principal spre greco-catolicism și calvinism (13 persoane)³⁷. La *Sărsig*, la 1880, din cei 321 de locuitori, 282 erau români, în majoritate de confesiune greco-catolică (în localitate au fost înregistrate 279 de persoane de această confesiune). În același an, în localitate mai trăiau 10 ortodocși, 6 romano-catolici, 5 calvini și 21 de izraeliți. Etnic, cei 9 germani înregistrați în 1880 au fost asimilați cel mai probabil comunității maghiare care a crescut de la 17 la 38 de membri³⁸ (împărțiți între GC, RC și CH). Satul *Păulești* se afla situat într-o zonă predominant ortodoxă, în vecinătatea localităților ce alcătuiesc actuala comună Brusturi. Etnic era majoritar românească, astfel din cei 173 de locuitori înregistrați la 1880, 153 erau români (3 erau maghiari, 9 erau germani, iar 9 aveau limba maternă necunoscută)³⁹. La 1900, din cei 244 de locuitori, 234 sunt români, iar 10 sunt maghiari. Confesional, populația românească era majoritar greco-catolică, dar și ortodoxă (13 persoane la 1900). Maghiarii împărțeau în principal tot confesiunea greco-catolică⁴⁰ (doar 2 persoane din cele 10 consemnate de către recensământ aveau confesiunea calvină).

În *perioada 1860-1879*, din cele 15 parohii ale protopopiatului, au avut loc căsătorii mixte numai în 5 parohii (adică în 1/3). Uitându-ne la centralizatorul căsătoriilor mixte din acest protopopiat, putem fi surprinși de numărul mare al căsătoriilor mixte consemnate în unele parohii, iar în altele nu apare nicio astfel de căsătorie. Pentru explicarea acestei situații trebuie aduse două amendamente. Primul, numărul căsătoriilor mixte inter-confesionale trebuie să fi fost mai mare pe ansamblul protopopiatului, dacă includem în discuție și căsătoriile dintre ortodocși și greco-catolici, care în anumite parohii nu erau percepute ca și căsătorii mixte, deci nu se raportau anual episcopiei. Această realitate este dovedită de faptul că în *Păulești*, de exemplu, rapoartele preotului greco-catolic nu consemnează nicio căsătorie mixtă (asta în condițiile în care, conform registrului de stare civilă al parohiei⁴¹, completat de același preot, în această perioadă s-au înregistrat 39 de căsătorii cu parteneri ortodocși). Din acest punct de vedere, ceea ce rapoartele preoților din aceste parohii consemnează este o altă de percepție a realității maritale. În al doilea rând, numărul acestor căsătorii mixte se diminuează considerabil dacă scoatem din discuție căsătoriile dintre ortodocși

³⁷ *Ibidem*, p. 127

³⁸ La 1900, recensământul consemnează existența a doar două comunități etno-ligvistice: cea română (430 persoane) și cea maghiară (38 persoane). Același recensământ consemnează existența în localitate însă și a 15 persoane ce s-au declarat de religie mozaică (prin urmare erau evrei).

³⁹ *Recensământul din 1880...*, p. 57

⁴⁰ Cel mai probabil, în acest caz este vorba despre români maghiarizați, ce și-au păstrat identitatea confesională.

⁴¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

și greco-catolici care, deși au avut loc, ele nu au fost raportate⁴², nefiind considerate căsătorii mixte sau „amestecate” (de către comunitățile locale respective!), așa cum au făcut preoții din parohia greco-catolică din Păulești, care nu au raportat în 20 de ani nicio căsătorie mixtă⁴³. Această tăcere față de cele 39 de căsătorii dintre greco-catolici și ortodocși ne îndeamnă să credem că avem în față o percepție a unității confesionale a tinerilor ce veneau în fața altarului. Pe seama unei asemenea tăceri, rezultat posibil al aceleiași percepții a unității confesionale în cazul actului nupțial, îndrăznim să punem și lipsa căsătoriilor mixte din rapoartele anuale ale celorlalte zece parohii din protopopiat. De remarcat sunt două situații, ambele susținând ipoteza noastră⁴⁴. În primul caz, preotul din Păulești consemnează în registrul său din anul 1864 cununia dintre doi tineri ortodocși ce aveau domiciliul în altă localitate. În al doilea caz, același preot cunună un bărbat ortodox din Tătăruș cu o femeie romano-catolică din Păulești. În ambele situații, preotul își „permite” (fapt considerat normal) să căsătorească tinerii ortodocși (fără ca apoi să raporteze o astfel de căsătorie ca fiind mixtă).

După cum se poate constata, în cazul protopopiatului Barcău, problema căsătoriilor mixte trebuie privită cu circumspecție, având în vedere că mariajele inter-confesionale dintre ortodocși și greco-catolici nu erau considerate de către mulți preoți greco-catolici ca făcând parte din această categorie. Prin urmare, se poate bănui că aceste căsătorii aveau o conotație inter-confesională doar în parohiile unde s-au înregistrat căsătorii mixte între tineri de etnie diferită. Dacă ne uităm la tabloul centralizator al căsătoriilor mixte din protopopiat, observăm acest fapt pe deplin.

Trecând de acest obstacol documentar, ne permitem să avansăm în analiza noastră, oprindu-ne doar la căsătoriile mixte care erau dublate și de o relație inter-etnică. În consecință, nu vom lua în considerare căsătoriile dintre GC/O și O/GC. În acest caz intră în discuție numai căsătoriile mixte din 4 parohii: Cenaloș, Sfârnaș, Sânlazăr și Spinuș. În aceste parohii s-au înregistrat 16 căsătorii între GC și RC, 11 căsătorii între GC și CH și 1 căsătorie între GC și EV. După cum se poate constata, ponderea acestor căsătorii din totalul căsătoriilor mixte reprezintă doar 28,3% (asta în condițiile în care aceste localități aveau comunități ortodoxe reduse numeric). Însă, dacă ne referim estimativ la totalul căsătoriilor mixte din protopopiat – inclusiv cele presupuse a nu fi fost considerate „căsătorii amestecate” - și mai apoi la totalul căsătoriilor (deocamdată mergem pe o estimare generală funcție de studiile de caz), ponderea acestor căsătorii cu parteneri de altă etnie trebuie să fi fost destul de redusă. Explicația acestui fapt rezidă în determinantele de ordin demografic, etnic și confesional locale. În toate aceste parohii, în special în filii, trăiau importante comunități de confesiune RC⁴⁵ sau CH⁴⁶. Majoritatea acestor căsătorii mixte se

⁴² Din analiza registrelor de căsătorie ale parohiei greco-catolice din Păulești rezultă că s-au efectuat în parohie 7 căsătorii între parteneri GC-O din aceeași localitate. Un număr mult mai mare de căsătorii (28) s-au efectuat cu parteneri din alte localități. Există chiar un număr de 4 căsătorii în care ambii parteneri aveau domiciliul în alte localități.

⁴³ Ioan Horga, Mircea Brie, *Opțiuni maritale la populația greco-catolică din nord-vestul Transilvaniei între 1860 – 1879* (în continuare *Opțiuni maritale...*), în *Analele Universității din Oradea, Fascicula Istorie-Arheologie*, tom X, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2000, p. 85

⁴⁴ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

⁴⁵ În cuprinsul parohiei Cenaloș erau comunități RC importante (peste 50 locuitori) în satele Cenaloș și Sâniob (aici majoritatea populației era maghiară). În parohia Sfârnaș, comunitățile RC cele mai importante erau la Hodoș, Sălard și Vaida. În parohia Sânlazăr, satul Mișca,

înregistrau în filii, acolo unde populația greco-catolică era mai redusă ca număr, deci aria de selecție a partenerului era restrânsă, simțindu-se nevoia ieșiri în afara cadrului strict etno-confesional. Habitatul, munca, averea și sărbătorile comune cu încărcătura lor locală erau prilejuri de stabilire a contactelor prematrimoniale inter-confesionale la locuitorii din aceste parohii. Deplasările la mare distanță pentru încheierea căsătoriei erau, credem, pentru această zonă o raritate. Locuitorii de aici nu se găseau pe mari axe de comunicație și nici nu aveau ocupații ce impuneau deplasări mai lungi, în afara unor deplasări sezoniere pentru muncile agricole. Poate că în urma unor astfel de deplasări, care îi aveau în principal ca protagoniști pe bărbați, să se fi încheiat căsătoriile a 3 tineri GC din Spinuș cu fete RC din afara localității, având în vedere că în Spinuș erau doar 4-5 familii RC. Tot pe seama acestui fapt trebuie pusă și căsătoria unui băiat GC din Spinuș cu o fată evanghelică, posibil din Sălard, unde era o mică comunitate evanghelică⁴⁷.

Raportând numărul de ani ai perioadei 1860-1879 (20) în care au fost consemnate căsătorii mixte la numărul total de mariaje inter-confesionale înregistrate în protopopiat, rezultă o medie de 4,95 căsătorii mixte pe an. De asemenea, raportând numărul de ani în care au fost consemnate căsătorii (inclusiv cele cu O) la numărul de căsătorii dintr-o parohie, rezultă următoarele medii: la Sânlazăr 2,45 căsătorii pe an, la Cenaloș de 2,2 căsătorii pe an, la Păulești 2,6 căsătorii pe an, iar la Spinuș și Sfârnaș, 1,25 și respectiv 1,88 căsătorii pe an.

Din perspectiva raportului pe sexe, se observă în cazul căsătoriilor mixte faptul că, din cele 28 căsătorii mixte încheiate cu alți parteneri decât cei ortodocși, 17 le încheie băieții (60,7%) și 11 fetele (30,3%).

În 13 din cele 15 parohii ale protopopiatului Barcău au avut loc căsătorii mixte (88,3%) în **perioada 1880-1899**. Media anuală a acestor căsătorii la nivelul protopopiatului (7,2 căsătorii mixte/an) reprezintă o medie foarte înaltă comparativ cu perioada anterioară. Analizând însă mai în detaliu câțiva factori, lucrurile se pot explica astfel. Pe de o parte, ținându-se seama de impactul legilor imperiale asupra problemelor familiei, preoții uniți au fost, credem, mult mai atenți în privința înregistrării căsătoriilor mixte dintre GC și O, acestea fiind socotite și ele căsătorii „amestecate”. Acest fapt se explică prin faptul că acum numărul acestor căsătorii a crescut foarte mult. Ele reprezintă peste 50% din totalul căsătoriilor mixte și aceasta nu este totul. Posibil că numărul căsătoriilor mixte ce implicau parteneri O să fi fost și mai mare (cel puțin în unele localități). Doar un studiu exhaustiv, și acesta privit sub rezerva neajunsurilor conferite de precaritatea surselor documentare, ar putea să ne edifice asupra acestui fenomen. Spunem asta deoarece în localitatea Sărsig, parohie care nu consemnează, potrivit rapoartelor preotului, nicio căsătorie mixtă, pe parcursul deceniului al nouălea registrele de stare civilă nu consemnează nicio astfel de căsătorie⁴⁸ (respectându-se în acest fel informațiile raportate episcopiei). Pe de altă parte, s-a dublat numărul parohiilor în care sunt consemnate căsătorii mixte.

majoritatea populației era de origine maghiară, în majoritate de confesiune RC, puțini fiind cei ce împărtășeau confesiunea CH (*Recensământul din 1880...*, p. 60-61).

⁴⁶ Cele mai importante comunități CH din zonă erau la Szent-Miklos și la Sânioab (*filii* ale parohiei Cenaloș); Sălard, Hodoș, Vaida (parohia Sfârnaș) și Mișca (parohia Sânlazăr) (*Recensământul din 1880...*, p. 60-74).

⁴⁷ *Recensământul din 1880...*, p. 74.

⁴⁸ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1087, f. 1-7. În acest caz, toate cele 56 căsătorii încheiate în perioada 1881-1892 sunt făcute cu parteneri greco-catolici (20 cu

În 1880, anul în care era efectuat recensământul, în cuprinsul protopopiatului s-au înregistrat doar două căsătorii mixte, la Spinuș. În această localitate cu o populație majoritar greco-catolică (77,4%) alteritatea confesională prin căsătorie pare să fie redusă (o singură căsătorie cu partener RC se efectuează în interiorul localității⁴⁹). Într-o astfel de situație, majoritatea căsătoriilor mixte se făceau cu parteneri din afara localității. Așa este cazul căsătoriei unui băiat GC cu o fată CH din Mișca, localitate majoritar reformată, aflată la 10 km distanță de Spinuș⁵⁰.

În ceea ce privește media anuală a căsătoriilor mixte, constatăm că cea mai înaltă valoare era de 4 căsătorii (Sânlazăr), apoi între 2-2,5 căsătorii (Cenaloș, Ciulești, Derna, Păulești, Sfârnaș, Spinuș). Iar cea mai mică era de 1-1,2 (Chioag, Fegernic, Nădar, Sarcău, Sacalasău și Tria).

Din punct de vedere etno-confesional distingem trei zone specifice în opțiunile maritale ale tinerilor greco-catolici.

1. O zonă importantă pentru opțiunile maritale ale tinerilor GC, atunci când optau pentru alegerea unui partener de altă confesiune, era cea a localităților unde trăiau tineri de confesiune RC. Acest lucru se petrecea în arealul Cenaloș, Sânlazăr, Spinuș, Sfârnaș. După cum se observă, cele mai multe căsătorii între tineri GC și tineri RC au loc în parohia Cenaloș. Această parohie îi cuprindea și credincioșii din *filia* Sâniob, unde 3/4 din populație era RC. Localitatea a fost un veritabil izvor de parteneri RC pentru căsătorii cu tineri GC din Cenaloș și din împrejurimi – Sfârnaș și Spinuș. Căsătoriile cu tineri RC ocupă locul I în opțiunile maritale ale tinerilor GC (70 de căsătorii).
2. O zonă cu preponderență ortodoxă în stabilirea strategiilor maritale ale tinerilor GC se întâlnește în *filia* Ciuhoi din parohia Cenaloș, Fegernic, în *filiile* Brusturi, Picelu și Țigănești din parohia Păulești, în *filiile* Burzuc și Săliște din parohia Chioag, în *filia* Hâncești din parohia Ciulești, în *filia* Dornișoara din parohia Tria, etc. De multe ori, aceste localități, unde populația ortodoxă era covârșitoare, ofereau pretendenți pe *piața maritală* nu numai pentru localitățile cu reședință parohială GC, dar și pentru ansamblul protopopiatului.
3. O altă zonă reprezentativă a protopopiatului Barcău pentru opțiunile maritale ale tinerilor GC era reprezentată de parohia Cenaloș și parohia Sânlazăr, unde erau preferați parteneri de confesiune reformată. O asemenea variantă ocupa însă doar un loc modest în opțiunile maritale ale tinerilor GC, numai 12 cazuri. Jumătate dintre aceste opțiuni se întâlnesc în parohia Cenaloș. Faptul se explică prin existența unei importante comunități CH atât în arealul parohiei, cât și în localitățile învecinate: Sălard, Hodoș, Vajda. Explicația o dăm și în cazul căsătoriilor dintre tineri GC și tineri CH din parohia Sânlazăr. Aceste căsătorii au la origine parteneri CH din *filia* Mișca, aparținând acestei parohii⁵¹.

parteneri din localitate, 29 cu parteneri din alte localități și 7 căsătorii cu parteneri ce au localitatea neconsemnată).

⁴⁹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 481/1894, f. 4-12; dos. 487/1900, f. 6-15

⁵⁰ *Ibidem*, dos. 491/1904, f. 18

⁵¹ Ioan Horga, Mircea Brie, *Analiza strategiilor maritale la populația greco-catolică din dieceza de Oradea (1881-1899)* (în continuare *Analiza strategiilor maritale...*), în *Analele Universității din Oradea. Seria Istorie-Arheologie*, tom XII, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2002, p. 154

Discutând problema căsătoriilor mixte sub aspectul apetenței pe sexe pentru căsătorii mixte, se poate observa că există o apetență mai mare la femei (81 de cazuri din 144, adică 56,25%, decât la bărbați de 43,75%). Discutând dintr-un alt punct de vedere, al alterității etnice⁵² prin căsătorii mixte, se observă că bărbații GC erau mult mai predispuși la astfel de combinații (72,58%) în comparație cu femeile (46,91%).

Parohia	Nr. anilor cu căs. mixte	Total căs. mixte	GC/ O	GC/ RC	GC/ CH	GC/ EV	O/ GC	RC/ GC	CH/ GC	EV/ GC
1860-1879										
Cenaloș	5	11	1	3	3		1	1	2	
Păulești ⁵³	15	39	7				32			
Sânlaș	11	27	2	2	2		15	3	3	
Spinoș	4	5	1	3		1				
Sfârnaș ⁵⁴	9	17	4	2	1		8	2		
Total	20	99⁵⁵	15	10	6	1	56	6	5	
1880-1899										
Cenaloș	14	46	3	19	5	1	7	9	1	1
Chioag	1	1					1			
Ciulești	10	18	8	3			7			
Derna	2	4		1			3			
Fegernic	2	2					2			
Nădar	2	2		2						
Păulești	5	11	1	1				9		
Sacalasău	1	1					1			
Sânlaș	5	20	2				14	1	3	
Sarcău	3	5			1		3	1		
Sfârnaș	7	15	3	6			4	2		
Spinoș	7	16		6	1		1	8		
Tria	3	3						2	1	
Total	20	144	17	38	7	1	43	32	5	1
1900-1910										
Cenalos	3	4		2			1	1		
Chioag	5	6	1				5			
Ciulești	7	7	3				4			
Derna	1	1					1			
Fegernic	5	6	1				2	3		
Sânlaș	1	1							1	
Sarcău	1	2	2							
Sfârnaș	3	3	3							
Spinoș	1	1					1			
Tria	1	3					2	1		
Total	10	34	10	2			16	5	1	

Surse: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununărilor); Idem, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Rapoartele parohiale de stare civilă).

⁵² Generalizăm faptul că o căsătorie dintre un GC și un O era făcută în interiorul etniei române.

⁵³ Datele referitoare la această localitate includ și informațiile culese prin despuieră registrului de stare civilă pentru perioada 1860-1879. A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

⁵⁴ Datele referitoare la această localitate includ și informațiile culese prin despuieră registrului de stare civilă pentru perioada 1860-1879. *Ibidem*, dos. 1087, f. 1-7

⁵⁵ Din totalul de 99 căsătorii mixte înregistrate, în rapoartele preoților din aceste parohii au fost depistate doar 52, restul fiind descoperite în urma cercetării studiilor de caz.

În *perioada 1900-1910*, căsătorii mixte au fost consemnate în 10 din cele 15 parohii ale protopopiatului Barcău (71,4%). Media anuală a acestor căsătorii la nivelul protopopiatului a fost de 3,4 căsătorii mixte, ceea ce ar reprezenta o medie scăzută în comparație cu perioadele precedente. Scăderea numărului căsătoriilor mixte, credem că are mai puțin o cauză comportamentală a populației greco-catolice din acest protopopiat. Această realitate o punem mai cu seamă pe influența tot mai evidentă pe care a avut-o legea matrimonială din 1894. Înregistrările preoților deveneau pentru stat facultative, iar rigurozitatea consemnărilor în rapoarte a căsătoriilor mixte a scăzut simțitor⁵⁶. La nivel de parohii, media anuală se încadrează între 1 și 1,33 căsătorii, cu excepția parohiei Tria, unde sunt consemnate 3 căsătorii mixte pe an. Din totalul de 34 de căsătorii mixte consemnate, 7 au fost încheiate în anul 1900. Interesant este faptul că toate aceste căsătorii au fost realizate de către fete greco-catolice, care în majoritate și-au găsit parteneri din localitățile învecinate⁵⁷. Vecinătatea nu însemna însă neapărat renunțarea la constrângerile comunitare. Chiar dacă determinismul confesional ni se pare diluat, acesta este suplinit de unul etnic (6 dintre cele 7 fete greco-catolice ce contractează o căsătorie mixtă o fac cu un partener ortodox). În acest caz, doar una dintre căsătorii este făcută cu un partener de etnie diferită, ceea ce demonstrează un scăzut grad de înstrăinare de neam și confesiune. La nivelul întregii perioade, condiționarea etno-confesională este de asemenea vizibilă. Așa cum am spus-o, ponderea scăzută a căsătoriilor mixte se datorează în mare parte faptului că aceste parohii (cu excepția filiilor) aveau o populație greco-catolică compactă, iar în regiune exista un important „rezervor marital” în interiorul confesiunii. Următoarea condiționare era cea etnică: 26 căsătorii mixte, reprezentând 76,47% din totalul căsătoriilor mixte din protopopiat, au fost făcute cu parteneri români de confesiune O. Interesant este faptul că 7 din celelalte 8 căsătorii mixte sunt făcute cu parteneri RC (în majoritate slovaci), demonstrând oarecum afinitatea confesională catolică între comunitățile GC și RC.

Sub aspectul apetenței pe sexe pentru căsătorii mixte, se poate observa că există o astfel de apetență mai mare la femei (22 de cazuri din 34), adică (64,7%), iar la bărbați de 35,3%.

Fenomenul marital în parohia Păulești (1860-1880). Studiu de caz

Demografic această localitate se afla situată într-o zonă predominant românească și ortodoxă, în vecinătatea localităților ce alcătuiesc actuala comună Brusturi. Etnic era majoritar românească; astfel, din cei 173 de locuitori înregistrați la 1880, după limba maternă 153 erau români (3 erau maghiari, 9 erau germani, iar 9

⁵⁶ Acest fenomen poate fi observat și în cazul registrelor de stare civilă completate după 1900. Această realitate a fost tot mai evidentă în preajma anului 1910, astfel că un studiu referitor la fenomenul marital după această dată, bazat doar pe documentele ecleziastice, este aproape imposibil de realizat.

⁵⁷ La Chioag, o fată GC se căsătorește în afara comunității, cu un băiat O din Almașu Mic (A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 496/1911, f. 6). La Derna o fată GC se căsătorește cu un partener O din Voievozi (*Ibidem*, dos. 491/1903, f. 14). La Ciulești, o fată GC se căsătorește cu un O din Dernașoara (*Ibidem*, dos. 491/1903, f. 14). La Tria, una dintre cele două căsătorii O/GC este cu un băiat O din Dernașoara, iar cea CH/GC este cu un calvin din Mișca (*Ibidem*, dos. 491/1903, f. 14).

aveau limba maternă necunoscută)⁵⁸. Confesional, același recensământ consemnează în localitate o majoritate greco-catolică. Din totalul populației, 153 persoane împărtășeau această credință (88,4%), 10 persoane erau ortodoxe, 3 erau de confesiune calvină, iar 9 erau izraelite. În perioada cercetată, care credem noi răspunde cel mai bine cerințelor formulate, în această parohie au fost consemnate 111 căsătorii⁵⁹. Dintre acestea, așa cum am precizat și cu o altă ocazie, două nu implică niciun partener GC. Din totalul acestor căsătorii, 40 (36,03%) sunt căsătorii mixte⁶⁰.

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei							Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei						
			GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	O/GC	RC/GC	CH/GC	GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	O/GC	RC/GC	CH/GC
1860	6	1	1							4				1		
1861	10	7	2							1	2			5		
1862	3	2								1	1			1		
1863	3	1								2				1		
1864 ⁶¹	3	2									1			1		
1865 ⁶²	12	4	6							1				4		
1866	6	4	1							1	2			2		
1867	3	1	1							1	1					
1868	8	3	4							1				3		
1869	9	3	4							2				3		
1870	8	3	3							2				3		
1871	1	1												1		
1872	4	1	3											1		
1873	9	3	4							2				3		
1874	5	1	4											1		
1875	5	1	1							3				1		
1876	3		3													
1877	5	1	3							1				1		
1878	0															
1879	3		2							1						
1880	5		5													
Total	111	39	47							23	7			32		

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

Atunci când nu se putea realiza o căsătorie în interiorul confesiunii, tinerii greco-catolici preferau în proporție de 100% să-și întemeieze o familie cu un partener ortodox din altă localitate. Cea mai mare parte a acestor căsătorii mixte au fost realizată de către femei greco-catolice (82,05%). Cum explicăm această apetență mare a tinerilor greco-catolici (în special a fetelor) spre o căsătorie cu un partener ortodox? Reamintim că preotul din sat nu a raportat niciuna dintre aceste căsătorii episcopiei. Orientarea tinerilor greco-catolici spre o căsătorie în interiorul etniei cu un partener

⁵⁸ *Recensământul din 1880...*, p. 57

⁵⁹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

⁶⁰ Aici a fost inclusă și căsătoria mixtă O/RC.

⁶¹ Preotul a efectuat în acest an cununia dintre doi tineri ortodocși ce aveau domiciliul în altă localitate.

⁶² Este înregistrată căsătoria unui bărbat ortodox din Tătăruș cu o femeie romano-catolică din Păulești.

ortodox, așa cum am precizat, era văzută de către comunitate drept una normală, între cele două confesiuni existând, la nivelul mentalului tradițional românesc, un foarte ridicat grad de similitudini ceea ce conferea o anumită conștiință a unității. Această teorie, susținută în general chiar și de către studiul de față, pare să fie depășită de amploarea fenomenului în cazul localității Păulești. Această nouă supoziție, fără a denunța teoria generală amintită, se bazează pe un fapt concret: din totalul de 39 căsătorii mixte, 21 implică cel puțin un partener din localitatea Brusturi⁶³. În fața acestei situații, nu putem să nu ne punem întrebarea de ce tinerii (ortodocși, în general) veneau din Brusturi să se căsătorească în fața preotului greco-catolic din Păulești? Acestei întrebări i-am putea răspunde, pe de o parte, prin amestecul preotului unit în problemele matrimoniale ale preotului ortodox din Brusturi (această teorie este susținută de cununia, pe care o face preotul unit din Păulești în 1864, a doi tineri ortodocși, ambii din Brusturi), iar pe de altă parte, se pare că preotul ortodox accepta mai greu să încheie o căsătorie mixtă, respectând în acest caz principiul cununii făcute în fața preotului catolic. Dincolo de aceste formulări, indiferent care era logica căsătoriei unui GC cu un O, se impune precizarea faptului că parohia Păulești era așezată într-o regiune majoritar ortodoxă, iar tinerii greco-catolici din filii (unde ponderea ortodocșilor era mare) veneau să se căsătorească în fața preotului unit. Indiferent care ar fi motivația căsătoriilor GC-O, relevant este faptul că preotul nu le raportează episcopiei, considerându-le „normale”.

Cele mai multe dintre căsătorii implicau persoane din Păulești. Următorul tabel ne oferă o imagine de ansamblu asupra originii mirilor:

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Păulești	56	Păulești	88
Almaș	1	Brusturi	14
Brusturi	22	Cenaloș	1
Burzuc	1	Chioag	1
Cenaloș	1	Picleu	1
Cioag	3	Spinuș	1
Ciulești	1	Țigănești	2
Dernișoara	2	Necunoscută	3
Gurbești	3		
Picleu	6		
Sacalasău	2		
Sârbi	1		
Sânlazăr	1		
Săliște	5		
Spinuș	2		
Tătăruș	3		
Necunoscută	1		
Nr. căsătorii	111	Nr. căsătorii	111

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

În privința domiciliului soților putem face următoarele precizări: 1. majoritatea localităților de unde provin soții sunt din arealul imediat învecinat; 2. mobilitatea mai mare prin căsătorie o au bărbații; 3. cea mai mare parte a femeilor se căsătoresc în

⁶³ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

localitate (trebuie precizat în acest context că mulți dintre bărbații din afara localității se căsătoresc cu fete tot din altă localitate); 4. un rol important în această ecuație o au căsătoriile mixte, care în totalitate implică un partener dintr-o altă localitate.

Aria localităților din care sunt „recruțați” partenerii de căsătorie este foarte diversă, predominând, așa cum am precizat, localitățile învecinate. După cum rezultă din tabelul prezentat, proveniența soților este mult mai diversă comparativ cu a soțiilor. Explicația acestui fapt ar consta, pe de o parte, în faptul că bărbatul, mai emancipat fiind, călătorește mai mult, în special în perioada muncilor sezoniere. Apoi, fără a fi neglijabilă, persistă în continuare regula cununiei în fața preotului miresei.

Constrângerile bisericești, dar și sezonul muncilor agricole influențau direct repartiția lunară a căsătoriilor. Cele mai multe căsătorii erau efectuate toamna și iarna, evitându-se, pe de o parte, marile posturi ale Crăciunului și Paștelui, iar pe de altă parte, „întreruperea, fie și temporară, a muncii la câmp în timpul aratului, semănatului, săpatului sau secerișului nu era prea ademenitoare pentru țăranul ce trudea pe pământul său”⁶⁴.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	111	8	19	5	0	12	4	3	2	5	7	44	2
Procent (%)	100	7,21	17,12	4,50	0	10,81	3,60	2,70	1,80	4,50	6,31	39,64	1,80

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

Conform cu tabelul prezentat, cele mai multe căsătorii erau încheiate în luna noiembrie, urmată de luna februarie. Cele mai puține căsătorii se realizau în lunile de primăvară și vară, cu un minim în perioada celor două posturi amintite (în aprilie nu este încheiată nicio căsătorie – această lună corespunde în general postului Paștelui, dar și sezonului de primăvară; în decembrie, lună de iarnă, căsătoriile sunt totuși foarte puține, fapt ce explică influența Bisericii asupra comportamentului marital al populației localității).

Vârsta la căsătorie este de asemenea un indicator măsurabil ce poate reda o anumită stare mentală și comportamentală. În studiul nostru, vom încerca să delimităm persoanele care sunt necăsătorite de cele care se recăsătoresc (fiind văduvi).

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19		1									
20-24	13	5	2								
25-29	8	13	1	2							
30-34		4	2								
35-39		1									
40-44				1							
45-49											
50-54											
55-59											
>60											
?											

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

⁶⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 109

Aruncând o privire asupra tabelului de mai sus, putem constata încadrarea majorității celor care se căsătoresc pentru prima oară în grupe de vârstă compacte (există după cum se poate vedea și câteva excepții). Cele mai multe fete ce se căsătoresc fac parte din grupele de vârstă 15-19 și 20-24 ani. Bărbații în schimb au o vârstă la căsătorie mai ridicată. Grupele de vârstă în care cei mai mulți dintre ei se căsătoreau sunt 20-24 ani și 25-29 ani. Vârsta medie la căsătorie a oscilat în această perioadă, astfel: 1. dacă în primul deceniu cercetat, vârsta medie la căsătorie a bărbaților era de 26,1 ani, în deceniul al doilea această medie a urcat la 26,9 ani; 2. în cazul femeilor, în primul deceniu, această medie de vârstă a fost de 20,7 ani, iar în al doilea de 21,6 ani.

Vârsta la căsătorie crește ușor în cazul în care unul dintre miri este văduv. În acest caz, cele mai multe căsătorii se realizează în grupa de vârstă a bărbatului de 30-39 ani și de cea de sub 30 de ani a femeii.

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69
< 30	8					
30-39	16					
40-49	1	1				
50-59						
60-69		1				
> 69						

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

De remarcat este faptul că diferența de vârstă dintre soți crește considerabil în acest caz. În majoritatea cazurilor, femeile tinere de sub 25 de ani care rămân văduve se căsătoresc cu bărbați mult mai vârstnici (fie văduvi, fie rămași necăsătoriți), pe de cealaltă parte, bărbații cu vârste de până la 30 de ani rămași văduvi se căsătoresc în general cu fete apropiate ca vârstă (în majoritate necăsătorite)⁶⁵.

În cazul în care ambele persoane ce se căsătoreau aveau starea civilă de văduvi vârsta medie urca și mai mult, spre 35-45 de ani.

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69
< 30	1	1				
30 - 39	3	2	1			
40 - 49	1	10	3			
50 - 59		3	3	1		
60 - 69			1			
> 69					1	

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

Un caz extrem este oferit de căsătoria realizată la 16 septembrie 1866 între Demian Teodor, care avea 100 de ani, și Kosma Floare, care avea 60 de ani⁶⁶. La

⁶⁵ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 887, f. 62-73; dos. 888, f. 24-27

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 887, f. 68

cealaltă extremă se găsește căsătoria a doi tineri de 25 și respectiv 22 de ani rămași văduvi⁶⁷.

Protopopiatul BEIUȘ

Potrivit schematismului episcopal, la 1900, protopopiatul beiușean cuprinde un număr de 14 parohii: Beiuș, Delani (azi localitate subordonată administrativ orașului Beiuș), Băița (azi localitate subordonată administrativ orașului Nucet), Pocola și Petrani (situate pe teritoriul actualei comune Pocola), Finiș, Fiziș, Ioaniș și Șuncuius de Beiuș (situate în actuala comună Finiș), Drăgoteni (comuna Remetea), Uileacu de Beiuș, Prisaca și Vălani (în actuala comună Uileacu de Beiuș) și Negru (actuala localitate Grădinari din comuna Drăgănești). Toate aceste parohii erau situate în Depresiunea Beiuș, o regiune cu un specific tradițional românesc.

Din punct de vedere etno-confesional, în regiunea Depresiunii Beiuș locuia o populație majoritar românească, de confesiune ortodoxă, dar și greco-catolică (este cazul localităților în care existau aceste centre parohiale ale protopopiatului). *Beiușul*, la 1880, avea o populație ce număra 2.614 locuitori (etnic: 1.049 – români, 1.310 – maghiari, 67 – germani, 22 – slovaci, 2 – ruteni, 89 – alte naționalități, 6 străini și 69 – cu limbă maternă necunoscută; confesional: 645 – O, 593 – GC, 524 – RC, 566 – CH, 272 – Iz, 6 – EV, 1 – unitarian)⁶⁸. La 1900, din totalul de 3.631 locuitori, 1.591 erau români, iar 1.974 erau maghiari. Restul populației era împărțită după cum urmează: 27 – germani, 20 – slovaci, 1 – rutean, 1 – croat, 1 – sârb, iar 16 persoane erau încadrate la rubrica „alte”. Din punct de vedere confesional, 969 persoane împărtășeau credința ortodoxă, 864 pe cea greco-catolică, 608 pe cea romano-catolică, 628 pe cea calvină, 25 pe cea evanghelică, 6 pe cea unitariană, 530 pe cea mozaică, iar o persoană era consemnată la rubrica „alte religii”⁶⁹. *Delani* avea, la 1880, o populație de 333 de locuitori, în majoritate români (95,5%, acest procent urcă în 1900 la 99,5%) de confesiune greco-catolică (100% în 1880 și 98,9% în 1900)⁷⁰. *Băița*, centru industrial local, atrăgea o populație foarte diversă în localitate. La 1880, din punct de vedere etnic, cei 807 locuitori erau împărțiți după cum urmează: 557 – români, 50 – maghiari, 181 – germani, 1 – rutean, iar 18 – limba maternă necunoscută. Confesional, cele mai importante comunități erau cele GC (423 enoriași), RC (229 enoriași) și O (150 de enoriași)⁷¹. La 1900, din totalul celor 902 locuitori, 627 erau români, 150 erau maghiari, 108 erau germani, 5 erau slovaci, iar 12 aveau alte naționalități. Confesional, aceeași populație avea următoarea structură: 184 – O, 436 – GC, 263 – RC, 6 – CH, 1 – EV, 12 – Iz⁷². Localitatea *Pocola* avea o populație majoritar românească⁷³ (91,4% în 1880 și 95,2% în 1900) împărțită confesional între ortodocși și greco-catolici (la 1880, din totalul de 397 locuitori, 170 erau O, iar 203 erau GC; la 1900, din totalul de 504

⁶⁷ Este vorba despre căsătoria încheiată la 24 octombrie 1873 între Gavris Gabor (25 ani) și Sora Ana (22 ani). *Ibidem*, dos. 888, f. 24

⁶⁸ *Recensământul din 1880...*, p. 50-51

⁶⁹ *Recensământul din 1900...*, p. 110-111

⁷⁰ *Recensământul din 1880...*, p. 50-51; *Recensământul din 1900...*, p. 110-111. În localitate mai locuiau câțiva maghiari și câțiva evrei.

⁷¹ *Recensământul din 1880...*, p. 50-51

⁷² *Recensământul din 1900...*, p. 111

⁷³ Conform celor două recensăminte analizate, în localitate mai exista și o mică comunitate maghiară ce număra 19, respectiv 24 de persoane, dar și câțiva evrei.

locuitori, 315 erau O, iar 165 erau GC⁷⁴). *Petrani* este o localitate cu o structură etnică apropiată Pocolei (ponderea românilor era la 1880 de 88,4%, iar la 1900 de 99,3%), cu deosebirea că această populație românească era majoritar greco-catolică (comunitatea greco-catolică număra, la 1880, 504 enoriași – din totalul de 518 locuitori, iar la 1900, 581 – din totalul de 587). *Finiș*⁷⁵ era o localitate cu o populație majoritar maghiară (la 1880, din totalul de 1210 locuitori 836 erau maghiari; la 1900, din 1.617 locuitori, această comunitate număra 1.166) ce împărtășea aproape în totalitate credința calvină. Comunitatea românească din localitate era de 312 persoane la 1880 și de 485 persoane la 1900. Confesional, românii erau majoritar greco-catolici. Comunitatea ortodoxă de aici număra la 1880 doar 9 persoane, dar la 1900 ea a crescut la 81 (posibil că această majorare să se datoreze unor modalități de înregistrare diferite, la fel ca și în cazul altor localități din zona beiușeană). *Fiziș* avea o populație compact românească ce împărtășea într-o proporție covârșitoare greco-catolicismul. La 1880, din totalul celor 218 locuitori, 204 erau români (în localitate exista în același an o comunitate greco-catolică ce număra 207 enoriași). La 1900, din totalul celor 302 locuitori, 300 erau români, iar comunitatea greco-catolică de aici număra 298 enoriași. *Ioaniș*, la fel ca și *Finiș*, avea o populație mixtă etnic (la 1880, din totalul de 342 locuitori, 131 erau români, iar comunitatea maghiară de aici număra 170 persoane; la 1900, din cei 488 de locuitori, 201 erau români, în vreme ce maghiarii era în număr de 287). Compoziția etnică este reflectată și în structura confesională a populației din localitate: maghiarii erau calvini, iar românii majoritar greco-catolici (comunitatea ortodoxă număra doar 32 de persoane la 1880, iar la 1900 aceasta a crescut la 43 enoriași). Localitatea *Șuncuiuș de Beiuș* intra și ea în aceeași categorie. La 1880, comunitatea românească reprezenta 48,9%, iar cea maghiară 45%. La 1900, situația s-a inversat oarecum: comunitatea românească reprezenta 46,9%, iar cea maghiară 48,2%. Pe lângă calvini și greco-catolici, în localitate exista și o mică comunitate ortodoxă ce număra 19 persoane la 1900. *Uileacu de Beiuș*⁷⁶ este locuit de asemenea de două comunități (română și maghiară) etnic compacte. La 1880, comunitatea maghiară număra 692 locuitori (din totalul de 1.012), iar cea românească 289 persoane. La 1900, din totalul de 1.190 persoane, 829 erau maghiari, iar 356 erau români. Confesional, maghiarii erau calvini iar românii erau majoritar greco-catolici. *Prisaca* și *Vălani* erau două localități cu populație românească ce reprezenta peste 99% din totalul populației. Confesional această populație era majoritar greco-catolică. În *Vălani*, la 1880, toți locuitorii erau GC, pentru ca, la 1900, doar 3 persoane să împărtășească alte religii. În *Prisaca* exista pe lângă comunitatea greco-catolică și o comunitate ortodoxă ce număra 50 persoane la 1880 și 51 la 1900. Localitatea *Grădinari* (Negru, cum mai era numită) avea o populație mixtă etnic (comunitatea românească număra, la 1880, 157 persoane, iar la 1900 aceasta era alcătuită din 175 persoane; comunitatea maghiară avea 136 persoane în 1880 și 216 în 1900). Confesional, cele două comunități împărtășeau, în proporție apropiată de 100%, credința greco-catolică (românii) și calvină (maghiarii).

⁷⁴ Această creștere a comunității ortodoxe (oarecum pe seama celei greco-catolice) pune iarăși în discuție validitatea datelor oferite de către recensămintele maghiare (în special a celui din 1880).

⁷⁵ Pentru localitățile ce aparțin azi de comuna *Finiș*, datele au fost culese din *Recensământul din 1880...*, p. 64-65 și *Recensământul din 1900...*, p. 134-135.

⁷⁶ Pentru localitățile ce aparțin azi de comuna *Uileacu de Beiuș*, datele au fost culese din *Recensământul din 1880...*, p. 80-81 și *Recensământul din 1900...*, p. 162-163.

Analizând informațiile legate de structura etno-confesională a populației din parohiile protopopiatului greco-catolic de Beiuș, putem concluziona prin stabilirea unor caracteristici generale. În Beiuș, populația avea o mare diversitate etnică și confesională. Apoi, în regiune existau doar două parohii cu populație mixtă greco-catolică și ortodoxă (Drăgoteni și Pocola), celelalte parohii cuprindeau o populație greco-catolică compactă (Fiziș, Delani, Petrani, Prisaca, Văłani) sau care trăiau alături de o populație maghiară de confesiune romano-catolică (Băița) sau reformată (Uileacu de Beiuș, Finiș, Ioaniș, Grădinari, Șuncuius de Beiuș). Afinitățile dintre greco-catolici și ortodocși sunt evident de natură sentimentală (ambele confesiuni își au enoriașii din rândul populației românești). După cum vom putea observa, majoritatea căsătoriilor mixte în acest protopopiat s-au realizat între credincioșii celor două confesiuni.

În *perioada 1860-1879*, din cele 14 parohii ale protopopiatului, au avut loc căsătorii mixte numai în 3 parohii (adică în 21,4%). Legat de studiul acestei perioade, se cuvine să facem câteva precizări: 1. în general, fenomenul căsătoriilor mixte în perioada 1860-1879 este greu de stabilit din cauza disparității rapoartelor parohiilor, care s-au pierdut în cele mai multe cazuri; 2. căsătoriile mixte prezentate în tabelul de mai jos au fost consemnate într-o mică măsură în rapoartele parohiale⁷⁷; 3. în urma studiilor de caz, s-a constatat o diferență foarte mare între informațiile din rapoartele parohiale (puține pentru această perioadă) și cele rezultate din cercetarea registrelor parohiale; 4. o altă constatare este legată de natura înregistrărilor; consemnările din registrele de stare civile sunt și ele lacunare și lipsite de consecvență.

Dincolo de neajunsurile documentare, puținele căsătorii mixte consemnate în registrele celor trei parohii sunt în măsură, credem, să evidențieze determinismele confesionale și etnice atunci când se realizau aceste căsătorii mixte. Dacă analizăm tabloul de mai jos din punct de vedere etno-confesional, putem observa: 1. partenerii preferați ai tinerilor GC sunt cei O (sunt consemnate 12 astfel de cazuri, reprezentând 42,85% din totalul căsătoriilor mixte). Acest procent s-ar putea să ni se pară mic în comparație cu alte regiuni, însă nu trebuie să omitem a preciza că 17 dintre cele 28 căsătorii mixte înregistrate în această perioadă sunt consemnate în Beiuș (localitate cu o populație maghiară numeroasă); 2. condiționarea etnică pare a fi mult mai puternică în aceste localități decât am crede la o privire generală. În toate cele trei localități, documentele și statisticile ungare consemnează un număr destul de important de maghiari ce împărtășeau credința greco-catolică (nu excludem faptul că aceștia puteau fi români maghiarizați). O mare parte dintre căsătoriile cu parteneri RC și CH sunt făcute de către astfel de persoane, ce păstrează în acest fel legătura etnică maghiară. Prezența în toate aceste localități a unor compacte comunități maghiare este demonstrată și de ponderea căsătoriilor mixte ce implică un partener maghiar (de confesiune CH sau RC).

Raportat la nivelul perioadei cercetate, s-au înregistrat căsătorii mixte în 16 ani (80%). Media căsătoriilor raportată la anii în care s-au înregistrat căsătorii mixte este 1,75 căsătorii/an. La nivelul parohiilor, media cea mai ridicată este în Beiuș, unde este consemnată o medie anuală de 1,7 căsătorii mixte, urmată de Șuncuius de Beiuș și Ioaniș cu o medie 1,0 căsătorii mixte pe an. Ponderea căsătoriilor mixte din totalul căsătoriilor este pentru această perioadă una normală comparativ nivelul întregii episcopii. Această valoare a fost fără îndoială mai ridicată în acest protopopiat. Un

⁷⁷ În studiul de față, pentru determinarea fenomenului marital la populația greco-catolică din protopopiatul beiușean, am procedat la efectuarea 3 studii de caz (prin despuierea registrelor de stare civilă) asupra înregistrărilor făcute în parohiile Ioaniș, Șuncuius de Beiuș și Fiziș.

studiu asupra tuturor registrelor de stare civilă, inclusiv asupra parohiei din Beiuș (unde credem că numărul căsătoriilor mixte a fost mai mare) va conferi o imagine mai clară comparativ cu cea oferită de către rapoartele parohiale.

Din perspectiva raportului pe sexe, se poate observa o mai mare înclinație a bărbaților spre astfel de căsătorii (60,7%). Aceștia au încheiat 17 din totalul celor 28 de căsătorii mixte, în timp ce femeile doar 11, reprezentând 39,3%.

Parohia	Nr. anilor cu căs. mixte	Total căs. mixte	GC/ O	GC/ RC	GC/ CH	GC/ EV	O/ GC	RC/ GC	CH/ GC	EV/ GC
1860-1879										
Beiuș ⁷⁸	10	17	2	2	7		2	2	1	1
Ioaniș ⁷⁹	7	7	5				2			
Suncuiș de Beiuș ⁸⁰	4	4	1				1	1		1
Total	16	28	8	2	7		5	3	1	2
1880-1899										
Băița	8	14		3	1	1	2	5	2	
Beiuș	5	10	1	5	1		2			1
Finiș	1	1			1					
Ioaniș	9	12	4		2		6			
Pocola	13	20	4	1	5	2	8			
Suncuiș de Beiuș	6	9					9			
Uileacu de Beiuș	2	2	1		1					
Vălani	1	1	1							
Total	17	69	11	9	11	3	27	5	2	1
1900-1910										
Băița	6	11	1				7	3		
Beiuș	7	18	1	1			10	5		1
Finiș	4	7	1				6			
Fiziș ⁸¹	3	5	2				1	1		1
Ioaniș	3	3	1				2			
Pocola	3	3	2				1			
Șuncuiș de Beiuș	2	4	1				3			
Uileacu de Beiuș	1	1							1	
Vălani	1	2	1						1	
Total	8	54	10	1			30	9	2	2

Surse: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților); Idem, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Rapoartele parohiale de stare civilă).

În *perioada 1880-1899*, numărul parohiilor în care sunt înregistrate căsătorii mixte a crescut la 8 (57,14%). A crescut și media anuală a căsătoriilor mixte. Raportată

⁷⁸ În ciuda numărului relativ ridicat al căsătoriilor mixte descoperite în rapoartele acestei parohii, credem că în realitate au existat mai multe asemenea căsătorii. Un studiu ulterior va lămurii o asemenea supoziție ce se bazează pe realitățile demografice, pe structura etno-confesională a populației și, nu în ultimul rând, pe dinamica transformărilor economico-sociale ce caracterizează această localitate.

⁷⁹ Pentru această localitate au fost introduse și datele rezultate din analiza registrului parohial de stare civilă (perioada 1860-1910). *Ibidem*, dos. 557, f. 1-14

⁸⁰ Pentru această localitate au fost introduse și datele rezultate din analiza registrului parohial de stare civilă (perioada 1860-1910). *Ibidem*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14

⁸¹ Pentru această localitate au fost introduse și datele rezultate din analiza registrului parohial de stare civilă (perioada 1881-1910). *Ibidem*, dos. 427, 1-19

la nivelul anilor în care au fost consemnate astfel de căsătorii, ea rămâne totuși scăzută, de 4,05 căsătorii mixte pe an. Cele mai multe căsătorii înregistrate sunt la Pocola (20). Acest fapt este surprinzător însă are și explicații. După cum se vede din tabelul de mai sus, 12 dintre căsătoriile de la Pocola sunt între tineri GC și tineri O, în timp ce în celelalte parohii acestea sunt foarte reduse sau nu sunt consemnate deloc. Este posibil să fim în fața aceleiași percepții unitare în rândul preoților greco-catolici, că aceste căsătorii nu au atributul de mariaje „amestecate”, deci ele nu au fost reținute de către preoți pentru a fi înregistrate în rapoartele anuale⁸². La Șuncuiș de Beiuș, de exemplu, în rapoarte nu apare niciuna dintre căsătoriile prezentate (toate fiind cu parteneri O)⁸³. Aceeași situație este și la Ioaniș: în rapoartele parohiale au fost consemnate doar cele două căsătorii cu parteneri CH, în timp ce niciuna din cele 9 căsătorii cu parteneri O nu apar raportate. Cu toate că aceste căsătorii cu parteneri O nu au fost înregistrate în toate cazurile (ceea ce ne îndeamnă să credem că fenomenul era mult mai amplu), ponderea căsătoriilor cu parteneri O la tinerii GC este destul de mare (55,07%). Acest fapt explică gradul scăzut al alterității etnice. Această alteritate etnică trebuie corelată și cu un foarte scăzut grad de alteritate confesională, demonstrat de ponderea căsătoriilor mixte⁸⁴. Pe de altă parte, numărul mare de căsătorii mixte, cu parteneri de altă etnie care se înregistrează în unele localități, se explică și prin structura particulară a pieței maritale a localităților respective și a zonei învecinate. Dacă la Beiuș sau la Băița, structura mixtă a populației oferea perspectiva unor aranjamente maritale mixte într-o mai mare proporție decât în alte localități, la Pocola în schimb, unde structura populației era covârșitoare românească, mariajele mixte ce au ca protagoniști tineri de altă etnie s-au făcut cu parteneri din localitățile învecinate: Beiuș, Finiș și Uileacu de Beiuș.

Din punctul de vedere al apetenței pe sexe pentru căsătorii mixte, se observă o înclinație relativ egală, astfel proporția căsătoriilor mixte realizate de bărbați este de 49,3%, iar a femeilor de 50,7%. Urmărind această apetență în funcție de opțiunile confesionale, se observă că bărbații sunt mult mai predispuși la căsătorii în afara etniei (23 de cazuri), față de femei (8 cazuri). Dacă este să urmărim repartiția acestor căsătorii, putem observa un fapt interesant și anume: 5 din cele 8 căsătorii în afara etniei sunt făcute cu tineri RC în Băița. Dezvoltarea acestei localități a făcut ca aici să sosească numeroși tineri RC cu statut socio-profesional mai bun. Înclinația fetelor spre acești tineri poate fi explicată și prin acest fapt. În 1891, la Băița se încheie o căsătorie între un meșteșugar maghiar de confesiune romano-catolică și o fată greco-catolică. Un romano-catolic de meserie băieș se căsătorește cu o fată greco-catolică din Băița în 1893⁸⁵. Tot la Băița, în 1895, se realizează trei căsătorii ce antrenează profesii urbane: una între un greco-catolic și o fată evanghelică și două între băieți de confesiune calvină și fete greco-catolice⁸⁶.

Perioada 1900-1910 consemnează prezența căsătoriilor mixte în 9 din cele 14 parohii. Numărul anilor în care s-au înregistrat căsătorii mixte este de 8 (media căsătoriilor mixte raportată la acești ani este 6 căsătorii/an). Din totalul celor 54 de căsătorii mixte, 40 sunt încheiate cu parteneri O (74,07%) ceea ce demonstrează odată în plus determinismul etnic al populației românești din regiune. În ciuda faptului că o

⁸² Ioan Horga, Mircea Brie, *Analiza strategiilor maritale...*, p. 155

⁸³ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1200, f. 1-8

⁸⁴ Idem, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 487/1900, f. 8-17

⁸⁵ *Ibidem*, dos. 480/1893, f. 8

⁸⁶ *Ibidem*, dos. 482/1895, 2-10

mare parte a căsătoriilor cu parteneri O au început a fi raportate de către preoți (sub efectul unei rigurozități mai mari din partea acestora), însă trebuie să păstrăm o anumită rezervă în privința numărului acestora din rapoartele parohiale⁸⁷. Un număr mai ridicat de căsătorii mixte (într-un an) se înregistrează în 1906 (11) și 1907 (14), în ambele cazuri ponderea căsătoriilor cu tineri de confesiune ortodoxă este destul de mare. Pe lângă căsătoriile cu tineri ortodocși, un număr însemnat de căsătorii se realizează între tineri greco-catolici și fete romano-catolice (42,85% din totalul căsătoriilor mixte înregistrate în anul 1907)⁸⁸.

Interesantă este repartitia pe cele două sexe a căsătoriilor mixte înregistrate în această perioadă. Din totalul căsătoriilor, 11 sunt realizate de către bărbați (20,4%), iar 43 de către femei (79,6%). Ponderea mare a căsătoriilor realizate de către femei GC în afara etniei (în special cu parteneri RC) poate fi pusă tot pe seama determinismelor socio-profesionale (9 dintre aceste căsătorii fiind încheiate în Beiuș și Băița, localități cu potențial economic ridicat)⁸⁹. În 1906, la Băița un băieș romano-catolic se căsătorește cu o fată greco-catolică⁹⁰. În 1907, în Beiuș se căsătorește un notar și un morar cu fete greco-catolice, iar la Băița un băieș și un cârciumar aleg de asemenea fete GC⁹¹, toți acești bărbați fiind romano-catolici.

Fenomenul marital în parohia Șuncuiș de Beiuș (1860-1910). Studiu de caz

La 1880, comunitatea românească din Șuncuiș de Beiuș reprezenta 48,9%, iar cea maghiară 45%. La 1900, situația s-a inversat oarecum: comunitatea românească reprezenta 46,9%, iar cea maghiară 48,2%. Pe lângă calvini și greco-catolici, în localitate exista și o mică comunitate ortodoxă ce număra 19 persoane la 1900. Pentru a avea o imagine asupra dimensiunii comunităților etnice din localitate precizăm, în conformitate cu datele recensământului de la 1900, că, din totalul de 789 locuitori câți număra localitatea, comunitatea românească număra 370 persoane, iar cea maghiară 380 persoane⁹².

În perioada cercetată au fost înregistrate un total de 185 de căsătorii. Dintre acestea doar 17 au fost căsătorii mixte inter-confesionale (9,19%). Această pondere scăzută a căsătoriilor mixte demonstrează puternicul determinism confesional la populația GC din localitate. Atunci când alteritatea confesională este suprapusă și de către una etnică, constrângerile comunitare, pe de o parte, și înclinațiile personale pe de altă parte, fac ca determinismele etno-confesionale asociate să fie foarte evidente. Doar două căsătorii mixte implică parteneri ce aparțin unei confesiuni specifice unui alt grup etnic. Prima căsătorie de acest gen este consemnată în anul 1860, ea este realizată între un bărbat EV venit dintr-o altă localitate (Martin Syntay Silvanu, văduv de 45 ani) și o femeie GC din localitate (Victoria Sutha în vârstă de 30 de ani, necăsătorită până la

⁸⁷ Preotul din localitatea Fiziș raportează episcopiei mai multe căsătorii mixte, printre care 2 GC/O, „uită” în schimb să raporteze în 1908 căsătoria dintre un bărbat O și o femeie GC. A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 494/1908, f. 7. Idem, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 427, 15

⁸⁸ Idem, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 493/1907, 1-11

⁸⁹ Fenomenul este și invers: în 1906, la Beiuș, se căsătorește un muzicant greco-catolic cu o fată romano-catolică.

⁹⁰ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 492/1906, f. 7

⁹¹ *Ibidem*. dos. 493/1907, 12-16

⁹² *Recensământul din 1900...*, p. 134-135

această vârstă)⁹³. Cea de-a doua căsătorie ce implică un partener de altă etnie este consemnată în anul 1874, ea fiind încheiată între un bărbat RC din Feneriș (Iosif Suhaiso, văduv de 24 ani) și o femeie GC din Șuncuiuș (Theodora Vujka, văduvă de 43 ani)⁹⁴. Dacă analizăm cele două căsătorii, putem constata constrângerile de altă natură care i-au împins pe partenerii GC să aleagă un partener de o altă confesiune, dar și de o altă etnie. În ambele cazuri, femeile GC implicate în aceste căsătorii par a fi constrânse de vârstă și statut social: în primul caz, femeia este necăsătorită la vârsta de 30 de ani (vârstă destul de ridicată pentru societatea rurală tradițională din zona beiușeană⁹⁵), iar partenerul ei avea un statut social mult mai bun; în al doilea caz, femeia GC din Șuncuiuș, rămasă văduvă și ajunsă la vârsta de 43 de ani, avea opțiuni limitate de a realiza un matrimoniu. În aceste condiții, opțiunea căsătoriei în afara confesiunii și etniei, dar cu un tânăr de 24 de ani (rămas și el văduv este drept) a fost una atrăgătoare. Celelalte căsătorii mixte, realizate cu parteneri O, sunt toate încheiate între femei GC și bărbați O din alte localități. Reamintim faptul că în localitate comunitatea O era aproape inexistentă.

Din punctul de vedere al repartiției pe sexe a căsătoriilor mixte, remarcăm faptul că toate aceste căsătorii sunt realizate de către femei. Explicația acestui fenomen, rar întâlnit în alte regiuni, unde bărbatul avea înclinații mai mari spre astfel de căsătorii, ar fi dată, pe de o parte de caracterul redus al posibilităților maritale oferite de către o mică localitate (unde adesea pragul de consangvinitate era depășit), iar pe de altă parte de mobilitatea teritorială mult mai redusă a femeilor (bărbații, călătorind mai mult, aveau posibilitatea de a-și alege partenere de aceeași confesiune din alte localități).

Imaginea fenomenului marital din localitatea Șuncuiuș de Beiuș este una specifică satelor Depresiunii Beiuș. Aici comunitatea românească GC avea strânse relații cu comunitatea O. Aceste conexiuni erau foarte vizibile la nivelul țăranilor de rând, care percepeau mai puțin diferențierile confesionale dintre cele două comunități. Raportat la numărul anilor în care s-au consemnat căsătoriile, fenomenul este unul normal pentru o comunitate de dimensiunea celei din Șuncuiuș de Beiuș (cu o medie de 3,7 căsătorii/an).

Surprinde numărul mare al căsătoriilor din anul 1908 (18, din care 6 încheiate la 5 octombrie) și asta în contrast cu cel din anii precedenți. Am putea găsi două explicații pentru această situație: fie preotul a uitat să le înregistreze (iar acum le-a trecut pe toate în registru), fie, sub presiunea Bisericii, mai multe cupluri care făcuseră doar cununia civilă sau trăiseră în concubinaj au ales să-și oficializeze religios căsătoria.

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei									Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei								
			GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	GC/EV	O/GC	RC/GC	CH/GC	EV/GC	GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	GC/EV	O/GC	RC/GC	CH/GC	EV/GC
1860	6	1	3									2								1
1861	2		2																	

⁹³ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 27

⁹⁴ *Ibidem*, f. 30

⁹⁵ Amintim în acest context faptul că la Șuncuiuș de Beiuș, în urma studiului efectuat, vârsta medie determinată a femeii la prima căsătorie a fost de 20,4 ani.

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei									Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei								
			GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	GC/EV	O/GC	RC/GC	CH/GC	EV/GC	GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	GC/EV	O/GC	RC/GC	CH/GC	EV/GC
1862	8		6									2								
1863	5		1									4								
1864	6		3									3								
1865	5		3									2								
1866	1		1																	
1867	5		4									1								
1868	8		7									1								
1869	1		1																	
1870	1											1								
1871	4		4																	
1872	2		2																	
1873	4		4																	
1874	3	1										2						1		
1875	8	1	7														1			
1876	5	1	1									3					1			
1877	3		1									2								
1878	1											1								
1879	4		4																	
1880	3		2									1								
1881	3	1										1					1			
1882	7	3	1									3					3			
1883	5		3									2								
1884	4		1									4								
1885	3	2	1														2			
1886	6		2									4								
1887	3		3																	
1888	2											2								
1889	3											3								
1890	2	1										1					1			
1891	1		1																	
1892	3	1	2														1			
1893																				
1894	1											1								
1895	5	1										4					1			
1896	3		1									2								
1897	1		1																	
1898	1											1								
1899	3		2									1								
1900	8		4									4								
1901	3	1										2					1			
1902	2		1									1								
1903	3											3								
1904	2		1									1								
1905																				
1906	1		1																	
1907	1		1																	
1908	18		12									6								
1909	4	1	2									1					1			
1910	2	2															2			
Total	185	17	96									73					15	1		1

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14

Domiciliul și locul de origine al celor doi parteneri, așa cum rezultă și din premisele lansate deja, se află în strânsă legătură cu alți factori determinanți în procesul marital. Dimensiunea pieței maritale, vârsta, sexul, religia, etnia, statutul socio-profesional, etc., sunt factori ce pot influența direct comportamentul tinerilor dornici de a se căsători. Prezentăm în următorul tabel localitățile de proveniență ale celor doi soți.

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Șuncuiș de Beiuș	108	Șuncuiș de Beiuș	170
Feneriș	11	Finiș	3
Beiuș	1	Borz	1
Borz	2	Căpâlna	1
Cusuiș	1	Delani	1
Dumbrăvița de Codru	6	Dumbrava	1
Finiș	7	Prisaca	1
Fiziș	2	Totoreni	2
Forâu	1	Țigănești	1
Groși	2		
Gurbești	1		
Gurbești	1		
Ioaniș	3		
Mierag	2		
Negru (Grădinari)	3		
Petrani	3		
Pocola	3		
Prisaca	1		
Remeți	3		
Sânmartin de Beiuș	2		
Săliște	1		
Șoimi	1		
Totoreni	2		
Uileacu de Beiuș	12		
Urviș	3		
Vălani	3		
Necunoscută		Necunoscută	4
Nr. căsătorii	185	Nr. căsătorii	185

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14

După cum se poate observa, cea mai mare parte a celor care se căsătoresc în fața preotului din Șuncuiș de Beiuș sunt chiar din această localitate. Observăm însă o mare diferență între femei și bărbați: 1. femeile sunt în mai mare proporție originare din localitate (170 cazuri) în comparație cu bărbații (108 cazuri); 2. originea soțului este mult mai diversă (ceea ce demonstrează odată în plus mobilitatea mai mare a bărbatului).

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	185	12	25	10	3	26	27	1	10	10	25	34	2
Procent (%)	100	6,5	13,5	5,4	1,6	14,1	14,6	0,5	5,4	5,4	13,5	18,4	1,1

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14

Repartiția sezonieră a căsătoriilor confirmă teoria potrivit căreia se realizau puține căsătorii în perioada marilor posturi și în perioada de sezon a muncilor agricole. Observăm totuși o mică diferență față de alte localități: deși în lunile mai-iunie, (perioada de după postul Paștelui), în comparație cu luna aprilie, se constată în general o creștere a numărului căsătoriilor⁹⁶, în cazul acestei localități numărul căsătoriilor din aceste luni este mult peste media consemnată la nivelul întregii episcopii. Explicația unui asemenea comportament ar putea fi pusă pe seama unor obiceiuri locale potrivit cărora începutul verii era asociat cu „nașterea belșugului”, cu binecuvântarea divină. Realizarea unei căsătorii într-o asemenea perioadă era asociată momentului fast al binecuvântării, un motiv în plus pentru ca multe familii să-și dorească acest „belșug”.

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19	4										
20-24	34	15	3								2
25-29	21	12	4		1	1					1
30-34	4	10	3								
35-39		2									1
40-44											
45-49					1						
50-54											
55-59											
>60										1	
?		1									7

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14

Urmărind tabelul de mai sus, remarcăm numărul mare al căsătoriilor încheiate de către femeile GC la vârste de sub 20 de ani (63 de cazuri – când ambii parteneri sunt la prima căsătorie). De altfel, vârsta medie a femeii la prima căsătorie este de 20,4 ani. În cazul bărbatului, această vârstă medie este 26,2 ani. Constatăm așadar o diferență semnificativă de vârstă între bărbat și femeie (5,8 ani).

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69
< 30	9	3	2			2
30-39	7	1	1			
40-49	3					
50-59						
60-69						
> 69						

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14

Cazurile căsătoriilor când unul dintre parteneri este văduv sunt destul de reduse (doar 26 din totalul de 185 căsătorii). Cele mai multe dintre acestea (20 cazuri)

⁹⁶ Această creștere poate fi explicată prin faptul că era la capătul perioadei de post pe parcursul căruia nu fuseseră încheiate căsătorii, iar în perioada imediată erau programate căsătorii din timp. O altă explicație logică ar consta în faptul că lunile mai-iunie se aflau undeva între sezonul agricol de primăvară și cel de vară, perioadă când țaranul își putea permite să organizeze ceremoniile legate de oficializarea căsătoriei.

implică o femeie ce avea vârsta sub 30 de ani (cazurile în care bărbatul are sub 30 ani sunt în număr de 14). Explicația pentru această diferență ar deriva din percepția diferită asupra celor două sexe. Femeilor care au rămas văduve sau necăsătorite, odată cu înaintarea în vârstă, li se reduceau foarte mult opțiunile maritale.

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69
< 30	4	1				
30 - 39	2	3	1			
40 - 49	1	5	2	1		
50 - 59		1	1	2		
60 - 69		1		1		
> 69						

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14

Ponderea căsătoriilor când ambii parteneri sunt văduvi este de asemenea redusă, în comparație cu alte localități. Un asemenea fenomen ar putea fi pus pe seama unei percepții mentale cu privire la persoanele rămase văduve, și care aleg într-un mare număr să nu se mai recăsătorească, iar dacă o fac, mulți preferă o altă comunitate, căsătorindu-se fie în fața preotului reformat din localitate (o asemenea teorie este susținută de puține exemple), fie în alte localități. Analizând totuși cazurile acestor căsătorii, putem observa, comparativ cu situația când doar unul dintre parteneri era vădov, o creștere a mediei vârstei la căsătorie și o distribuție pe grupe de vârstă mult mai variată.

Protopopiatul CAREI

Acest protopopiat era alcătuit din 8 parohii: Carei (română), Carei (ruteană), Domănești, Moftinul Mic, Istrău, Sânmiclăuș, Ghenci și Tiream⁹⁷. Localitatea *Carei* avea la 1880 o populație totală de 12.523 locuitori⁹⁸. Dintre aceștia, 11.585 erau maghiari (92,5%), 337 erau români (2,7%), 140 erau germani (1,1%), iar restul comunităților erau ne semnificative ca pondere din totalul populației (9 slovaci, 18 ruțeni, etc.). Această structură etnică, ce înregistra o majoritate covârșitoare a comunității maghiare, era completată de o structură confesională mult mai complexă. Toate regulile de relaționare dintre etnie și confesiune par a fi demolate în cazul populației din această regiune. Cea mai importantă comunitate religioasă era cea romano-catolică. Aceasta număra 4.632 de persoane (37%). Urma, surprinzător pentru cei neavizați, comunitatea greco-catolică, care cumula în cele două parohii 2.945 enoriași (23,5%). Reformații calvini numărau 2.604 persoane (20,8%). Aici exista și o mare comunitate evreiască (ce nu era surprinsă la indicatorul referitor la limba maternă) ce număra 2.112 membri. Pe lângă acestea, comunitatea evanghelică (ce număra 208 persoane) și cea ortodoxă (9 persoane) păreau a fi ne semnificative. La 1900, populația totală înregistrată a fost de 15.554 locuitori⁹⁹. Dintre aceștia, 14.885 erau maghiari, 297 erau români, 149 erau germani, 17 erau croați, 7 erau slovaci, 7 erau ruțeni, iar 20 alte naționalități (amintim faptul că această prezentare are la bază structurarea populației după limba maternă). Din punct de vedere confesional,

⁹⁷ *Schematismus...*, p. 248-254

⁹⁸ *Recensământul din 1880...*, p. 274-275

⁹⁹ *Recensământul din 1900...*, p. 474-475

populația localității era împărțită după cum urmează: 5.990 – RC, 3.508 – GC, 3.405 – CH, 2.139 – Iz, 239 – EV și 101 – O. *Ghenci*, azi sat în comuna Căuaș, număra, la 1880, 1.114 locuitori împărțiți din punct de vedere etnic în două mari comunități: maghiară și română (813 erau maghiari, reprezentând 72,9%, iar 244 erau români, reprezentând 21,9%). Alături de cele două comunități mai locuiau 2 germani și 1 rutean (54 persoane aveau limba maternă necunoscută). Confesional, cele mai importante comunități erau cea calvină (710 enoriași, reprezentând 63,7% din totalul populației) și cea greco-catolică (309 enoriași, reprezentând 27,7%). În localitate mai locuiau 84 de RC și 11 Iz¹⁰⁰. La 1900, din totalul de 1.437, maghiarii reprezentau 76,2% (1.095 persoane), iar românii 23,8% (342 persoane). Confesiunea majoritară era cea reformată (calvină) (aceasta număra 894 persoane, reprezentând 62,2%). Comunitatea greco-catolică (429 persoane, reprezentând 29,8%) era urmată de cea evanghelică (aceasta număra 95 persoane, reprezentând 6,6%)¹⁰¹. Localitatea *Domănești* avea o populație mixtă româno-maghiară¹⁰². La 1880¹⁰³, românii numărau 72 persoane, iar maghiarii 474 (dintr-un total de 560 locuitori). Confesional, această populație era împărțită în următoarele comunități: GC – 369 persoane, CH – 170 persoane, RC – 11 persoane și 9 persoane în categoria Iz. Situația nu s-a schimbat foarte mult în structura ei până la 1900¹⁰⁴. Din totalul de 976 locuitori, 335 erau români, 639 erau maghiari (confesional: 530 – GC, 111 – RC, 327 – CH). *Moftinul Mic*¹⁰⁵ și *Sânmiclăuș*¹⁰⁶ aveau în linii generale aceeași structură etno-confesională ca și Domănești. *Tiream* era o localitate în care, pe lângă comunitatea românească și maghiară, locuia și o importantă comunitate germană. La 1900¹⁰⁷, din totalul de 2.048 locuitori, 344 erau români, 878 erau maghiari, iar 822 erau germani. Confesional această populație era împărțită astfel: 530 – GC, 1.441 – RC, 45 – CH, 31 – Iz și 1 – EV. *Istrău* era o localitate cu o populație majoritară românească (328 români din 355 locuitori cât număra localitatea la 1900) ce împărțasea confesiunea greco-catolică (această comunitate număra 329 persoane)¹⁰⁸.

În **perioada 1860-1879**, din cele 8 parohii ale protopopiatului, în 7 s-au consemnat căsătorii mixte (Domănești, Carei parohia română, Carei parohia ruteană, Ghenci, Istrău, Moftinul Mic, Sânmiclăuș, Tiream), adică 87,5%. Preoții care deserveau aceste parohii aveau o foarte clară percepție a ceea ce înseamnă căsătorii „amestecate” datorită realității etno-confesionale foarte bine pronunțate în zonă. Acest fapt s-a tradus prin acribia de care au dat dovadă în a-și face datoria față de solicitările episcopiei de a raporta anual situația căsătoriilor mixte. Am putea spune că în cazul protopopiatului Carei ne găsim în fața unor date care sunt aproape de realitatea existentă și percepută. Evident, sunt minusuri datorate unor cauze subiective din epocă sau pierderii unor rapoarte (care sunt semnificative pentru unii ani).

În cei 20 de ani ai perioadei 1860-1879 s-au înregistrat în protopopiatul Carei 170 de căsătorii mixte, ceea ce înseamnă o medie 8,5 căsătorii mixte pe an, fiind din

¹⁰⁰ *Recensământul din 1880...*, p. 278-279

¹⁰¹ *Recensământul din 1900...*, p. 478-479

¹⁰² Doar 4 persoane la 1880 și 2 la 1900 nu intrau în rândul celor două naționalități.

¹⁰³ *Recensământul din 1880...*, p. 282-283

¹⁰⁴ *Recensământul din 1900...*, p. 486-487

¹⁰⁵ La 1900, localitatea număra 1621 locuitori.

¹⁰⁶ La 1900, localitatea număra 969 locuitori.

¹⁰⁷ *Recensământul din 1900...*, p. 494-495

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 486-487

acest punct de vedere unul dintre protopopiatele din dieceză cu alteritatea cea mai mare prin căsătorie. Distribuția la nivelul protopopiatului nu este uniformă dacă ne uităm la tabloul alăturat. Prin raportarea numărului de căsătorii mixte la numărul anilor în care au fost consemnate căsătorii mixte, obținem următoarele date: la Carei se înregistrează 5,55 căsătorii pe an, la Domănești 3,85 căsătorii pe an, la Ghenci 1,66 căsătorii pe an, etc. Se observă că doar în două parohii (Carei Română și Domănești) numărul anilor în care se înregistrează căsătorii mixte depășește 75%, în timp ce ponderea în celelalte cazuri variază între 30% și 10%¹⁰⁹.

Urmărind din punct de vedere geografic această distribuție, observăm două zone: una de înaltă alteritate (Carei, Domănești și Ghenci) și alta de mai mică alteritate (Moftin, Sânmiclăuș și Tiream). Care este explicația acestei situații? Putem distinge trei răspunsuri: 1. structura etnică și confesională a localității unde se găsea parohia greco-catolică și a localităților învecinate; 2. dimensiunea comunității greco-catolice; 3. gradul de influență a fenomenului urbanizării asupra populației greco-catolice.

Dacă urmărim structura etno-confesională a localităților unde se găseau parohii greco-catolice, se constată că, pe de o parte, nu avem aproape deloc populație ortodoxă. Prin urmare, cele 10 căsătorii mixte încheiate între GC și O sunt căsătorii cu parteneri ortodocși din alte zone, fie din Maramureș, fie dinspre Bihor, aflați la muncă sezonieră în arealul Carei-Ghenci-Sânmiclăuș. Arealul Carei este o zonă de primire a forței de muncă dinspre rezervoarele demografice colinare sau montane. Pe de altă parte, posibilitatea alterității inter-confesionale și inter-etnice era ridicată datorită existenței unor puternice comunități RC formate mai ales din maghiari, șvabi și slovaci în zona Carei-Moftin-Tiream, care vor potența perspectiva unor aranjamente maritale de acest tip, mai ales avându-se în vedere faptul că, sub raportul apropierei confesionale GC-RC, existau multe nuanțări. Faptul că, dintre cele 170 de căsătorii mixte, 99 (58,2%) sunt cu parteneri RC ilustrează aserțiunea enunțată mai sus. Din punctul de vedere al combinațiilor maritale GC-CH, acestea au drept centru zona Carei-Ghenci, ținând seama de faptul că populația CH avea o pondere importantă în Carei și era majoritară în Ghenci. Căsătoriile cu parteneri evanghelici la Carei, Domănești și Sânmiclăuș se explică prin existența în aceste localități a unei populații șvabe de această confesiune.

Raportându-ne la al doilea răspuns, referitor la dimensiunea comunității greco-catolice, din analiza datelor din tabloul de mai jos se observă că opțiunile pentru căsătorii mixte ale tinerilor greco-catolici sunt mai consistente în localitățile unde ponderea greco-catolicilor în ansamblul populației era de până la 1/2, așa cum era în filiile parohiei Domănești, în parohiile din Carei, în parohia Ghenci, Moftinul Mic și Tiream. În parohiile unde populația GC depășea 70% (Sânmiclăuș) sau se apropia de 95% (Istrău)¹¹⁰ avem puține căsătorii mixte sau nu avem deloc (Istrău). Prin urmare, putem constata că nivelul de mobilitate al partenerilor pentru stabilirea căsătoriilor era redus, determinant era spiritul comunitar și structura etno-confesională a arealului în care aceștia trăiau și munceau.

Gradul de urbanitate sau de apropiere de un centru preurban a avut un rol important în apetența tinerilor pentru opțiuni maritale inter-confesionale cu conotații etnice mult mai mari decât în cazul comunităților mai îndepărtate de lumea citadină. Aici se încadrează tinerii GC din Carei, Domănești și Ghenci¹¹¹.

¹⁰⁹ Ioan Horga, Mircea Brie, *Opțiuni maritale...*, p. 88

¹¹⁰ *Recensământul din 1880...*, p. 282-283

¹¹¹ Ghenci se afla la 10 km de Carei.

Discutată problema căsătoriilor mixte din perspectiva raportului pe sexe, se observă că din totalul de 170 căsătorii mixte, 104 le încheie băieții (61,2%), iar 66 le încheie fetele (38,8%).

Perioada 1880-1899 consemnează căsătorii mixte în toate cele 8 parohii ale protopopiatului Carei, însă numărul acestora a variat de la o parohie la alta. Bunăoară la Carei în ambele parohii avem date înregistrate despre căsătorii mixte în 15 din cei 20 ani ai perioadei. De aici lipsesc date din 4 ani, ceea ce ne face să credem că au fost în realitate mai multe căsătorii. Chiar și în aceste condiții, suntem îndreptățiți să credem că în această parohie s-au înregistrat cele mai multe căsătorii, față de celelalte parohii. Urmează Domănești cu 11 ani în care apar căsătorii mixte, pe locul secund și la numărul total de căsătorii. La Ghenci, Moftinul Mic și Sânmiclăuș sunt consemnate căsătorii în 4-6 ani. Poate că ele au fost mai multe, dar nu în mod semnificativ, așa cum rezultă din datele studiului de caz asupra parohiei Ghenci¹¹².

În perioada 1880-1899 apar înregistrate în protopopiatul Carei 265 de căsătorii mixte, cu aproape 1/3 mai mult decât în perioada 1860-1879, ceea ce înseamnă o medie de 13,25 căsătorii mixte pe an (față de 8,5 căsătorii mixte pe an în perioada anterioară). Încă o dată se dovedește că protopopiatul Carei a avut gradul cel mai mare de alteritate prin căsătorie. Comparând aceleași date cu cele 8 căsătorii mixte înregistrate în 1880 și analizând evoluția numărului de căsătorii pe ani în protopopiat, se poate constata că la începutul intervalului aveam o medie apropiată de mediile anterioare – cea dintre perioada 1860-1879 și, respectiv, din anul 1880 – iar către mijlocul perioadei o medie care depășea dublu, peste 17 căsătorii pe an, pentru ca spre sfârșitul perioadei aceasta să scadă la 13-14 pe an, fiind din acest punct de vedere apropiată de cea din anul 1900.

Parohia	Nr. anilor cu căs. mixte	Total căs. mixte	GC/ O	GC/ RC	GC/ CH	GC/ EV	O/ GC	RC/ GC	CH/ GC	EV/ GC
1860-1879										
Carei (română)	18	100	6	45	14		2	20	11	2
Domănești	14	54		15	16	1		11	11	
Ghenci	6	10			2		1	4	3	
Moftinul Mic	3	3		3						
Sânmiclăuș	1	2				1	1			
Tîream	1	1		1						
Total	19	170	6	64	32	2	4	35	25	2
1880-1899										
Carei	15	149	5	29	5	4	3	65	28	10
Domănești	11	68	7	20	17	1	2	9	11	1
Ghenci	4	5		2				1		2
Istrău	1	2			1			1		
Moftinul Mic	6	19		6	2	2		4	5	
Sânmiclăuș	4	20		3	6			1	10	
Tîream	2	2		1				1		
Total	17	265	12	61	31	7	5	82	54	13
1900-1910										
Carei (română)	1	4		4						
Carei (ruteană)	1	3		2					1	
Domănești	3	8						5		3
Ghenci	1	1			1					
Total	4	16		6	1			5	1	3

Surse: A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Rapoartele parohiale de stare civilă).

¹¹² Ioan Horga, Mircea Brie, *Analiza strategiilor maritale...*, p. 156

Din tabloul de mai sus se observă că doar în trei parohii (Carei parohia română, Carei parohia ruteană și Domănești) numărul anilor în care se înregistrează căsătorii mixte depășește cu mult pe cel înregistrat în celelalte parohii.

Factul că în parohiile Istrău și Tiream avem consemnate foarte puține căsătorii mixte se poate explica și prin dimensiunea comunităților GC din aceste localități. Ținând seama de numărul redus al populației, nu aveau loc prea multe căsătorii în localitatea respectivă, vreo 3-4 pe an, ceea ce făcea ca gradul de probabilitate pentru căsătorii mixte să fie extrem de redus. De asemenea, numărul redus al membrilor altor comunități limita probabilitatea unor astfel de căsătorii.

O situație oarecum particulară era cea de la Tiream, unde comunitatea GC din parohie era relativ compactă (cu excepția populației din filia Sântion) și destul de numeroasă, fapt ce-i permitea să nu intre în criză de consangvinitate prin căsătorii intra-comunitare, ceea ce poate explica într-un fel numărul redus de căsătorii mixte din această parohie. Însă în cazul parohiei sus-amintite trebuie spus că se remarcă lipsa multor rapoarte, ceea ce ne poate indica o altă cauză a „relativului dezinteres” al tinerilor GC din această parohie pentru căsătorii mixte.

Urmărind distribuția opțiunilor maritale ale tinerilor GC din protopopiatul Carei, se observă că, deși este un protopopiat unde populația ortodoxă era practic inexistentă, sunt înregistrate totuși 17 căsătorii mixte între GC și O. Explicația este, credem, aceeași pe care am dat-o la analiza perioadei 1860-1879, mai ales că aceleași localități sunt furnizoare ale căsătoriilor de acest tip.

În opțiunile maritale inter-confesionale ale tinerilor GC se observă că pe primul loc se situează tineri RC, cu 143 de exemple, ceea ce reprezintă peste jumătate din totalul opțiunilor. Această realitate se poate explica prin multiple aspecte: începând de la afinitatea celor două comunități, care, mai ales după Conciliul Vatican I, sunt chemate să funcționeze ca un tot¹¹³, se poate continua cu specificul etno-confesional al localităților în care se găseau parohiile greco-catolice și mai ales filiile lor (acolo unde comunitățile GC se apropiau de punctul critic al consangvinității, opțiunea maritală spre exterior devenea obligatorie). La fel se întâmpla în cazul comunităților RC, care căutau să-și preserveze identitatea aflată în pericol prin opțiuni în direcția GC. Dintre căsătoriile tinerilor GC cu RC, 65,7% au avut loc în cele două parohii din Carei (cea română și cea ruteană), fapt explicabil prin forța comunității RC de aici, care cuprindea aproape 40% din populația localității. Din punct de vedere etnic o mare parte a populației RC de la Carei avea origine germană, șvabă.

Poziția secundă, în privința opțiunilor maritale ale populației GC, o dețineau reformatii calvini, cu 85 de cazuri. Cele mai multe situații de acest gen se întâlnesc la Domănești și Carei, unde existau comunități importante aparținând acestei confesiuni¹¹⁴. Sunt înregistrate și 18 căsătorii între tineri GC și tineri evanghelici, majoritatea fiind la Carei, unde această comunitatea era cea mai puternică din zonă.

Din perspectiva apetenței pentru căsătorii mixte a tinerilor GC, se poate observa că băieții sunt implicați în 111 căsătorii mixte, ceea ce reprezintă 41,8%, iar fetele în proporție mai mare de 58,2% (154 cazuri). Din tabelul de mai sus se observă că fetele sunt mai deschise către acest gen de opțiuni maritale la toate categoriile, cu excepția căsătoriilor dintre GC și O. O asemenea realitate pare inversă celei din perioada 1860-1879.

¹¹³ *Ibidem*, p. 158

¹¹⁴ *Ibidem*

În *perioada 1900-1910*, numărul căsătoriilor mixte a scăzut foarte mult în comparație cu perioada precedentă. Această diminuare a numărului mariajelor mixte inter-confesional nu poate fi pusă doar pe seama reducerii ponderii acestora. Trebuie să precizăm faptul că înregistrările făcute de către preoți, în special rapoartele parohiale, lipsesc aproape în totalitate pentru unele localități. Aceste documente s-au pierdut de-a lungul anilor, iar în aceste condiții un studiu exhaustiv este imposibil de realizat. Numărul redus al anilor în care s-au consemnat căsătorii mixte este edificator în privința rarității informațiilor referitoare la acest subiect (amintim faptul că în perioada precedentă numărul căsătoriilor mixte a fost foarte ridicat, iar în condițiile diversității etno-confesionale foarte mari a populației din regiune este greu de crezut că în 7 ani din această perioadă nu a fost consemnată nicio căsătorie mixtă). În ciuda numărului redus al căsătoriilor care au putut fi reconstituite, credem că rezultatul cercetării confirmă tendințele generale ale fenomenului marital stabilite în perioadele anterioare. Cele mai multe căsătorii mixte s-au încheiat cu parteneri RC (68,75%). Acest fapt s-a datorat pe de o parte, afinității confesionale dintre cele două Biserici care era mai evidentă în această regiune decât în cele cu populație ortodoxă numeroasă, iar pe de altă parte, numărului foarte mare de RC ce locuiau în Carei și satele învecinate.

Din perspectiva apetenței pentru căsătorii mixte a tinerilor GC, se poate observa că băieții sunt implicați în 6 căsătorii mixte, ceea ce reprezintă 43,75%, iar fetele în proporție mai mare - 56,25% (9 cazuri).

Fenomenul marital în parohia Ghenci (1860-1910). Studiu de caz

Localitatea Ghenci este situată în actuala comună Căuaș. La 1880, localitatea număra 1.114 locuitori împărțiți din punct de vedere etnic în două mari comunități: maghiară și română (813 erau maghiari, reprezentând 72,9%, iar 244 erau români, reprezentând 21,9%). Alături de cele două comunități, mai locuiau 2 germani și 1 rutean (54 persoane aveau limba maternă necunoscută). Confesional, cele mai importante comunități erau cea calvină (710 enoriași, reprezentând 63,7% din totalul populației) și cea greco-catolică (309 enoriași, reprezentând 27,7%). În localitate mai locuiau 84 de RC și 11 Iz¹¹⁵. La 1900, din totalul de 1.437 locuitori, maghiarii reprezentau 76,2% (1.095 persoane), iar românii 23,8% (342 persoane). Confesiunea majoritară era cea reformată (calvină) (aceasta număra 894 persoane, reprezentând 62,2%). Comunitatea greco-catolică (429 persoane, reprezentând 29,8%) era urmată de cea evanghelică (aceasta număra 95 persoane, reprezentând 6,6%)¹¹⁶.

Am dori încă de la început să facem precizarea că o mare parte din materialul documentar referitor la fenomenul marital din localitate a suferit deteriorări evidente. Pe seama pierderii unei părți importante din matricolele de stare civilă a localității punem și lipsa căsătoriilor dintr-un număr de 8 ani (ceea ce, raportat la perioada cercetată, reprezenta 15,7%). Această insuficiență ne-a determinat să procedăm la o prezentare structurată pe cele trei perioade pe care le-am evidențiat și în studiul fenomenului căsătoriilor mixte la nivelul protopopiatelor.

Urmărind tabelul de mai jos putem să observăm faptul că mariajele mixte erau întâlnite în 16 cazuri, reprezentând 17,4% din totalul căsătoriilor. Această pondere situează localitatea, din acest punct de vedere sub media întâlnită la nivelul întregului protopopiat (această medie ridicată era însă introdusă de ponderea foarte mare a căsătoriilor mixte în parohiile Carei și Domănești). Înclinația tinerilor greco-catolici

¹¹⁵ *Recensământul din 1880...*, p. 278-279

¹¹⁶ *Recensământul din 1900...*, p. 478-479

spre căsătorii mixte realizate în afara etniei confirmă tendințele generale observate la nivelul protopopiatului Carei. Marea diversitate etnică, corelată cu o foarte scăzută populație ortodoxă, a condus către mariaje cu tineri maghiari sau șvabi, de confesiune RC în primul rând (7 din cele 16 fiind încheiate pe relația GC-RC), dar și CH (4 cazuri) sau EV (2 cazuri).

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei								Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei										
			GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	GC/EV	O/GC	RC/GC	CH/GC	EV/GC	GC/GC	GC/O	GC/RC	GC/CH	GC/EV	O/GC	RC/GC	CH/GC	EV/GC	
1860 - 1879	49	10	30							1	1		9	1		1			3	3	
1880 - 1899	30	5	14										11		2				1		2
1900 - 1910	13	1	4										8			1					
Total	92	16	48							1	1		28	1	2	2			4	3	2

Surse: Arhivele Naționale, Direcția Județeană Satu Mare (în continuare A.N-D.J. SM), *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dosar nr. 655-657; Camelia Chereji, *Familia în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei. Studiu de caz: satul Ghenci din comitatul Satu Mare 1863-1918*, lucrare de dizertație, Universitatea din Oradea, 2000, p. 17-29

Din punctul de vedere al alterității pe sexe, se constată o mai mare înclinație a femeilor greco-catolice spre mariaje mixte (68,75%). Toate căsătoriile mixte ce implicau femei GC s-au făcut în afara grupului etnic. În cazul bărbaților s-a consemnat și o căsătorie cu o fată ortodoxă sosită dintr-o altă localitate.

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Ghenci	51	Ghenci	72
Acâș	1	Carei	2
Andrid	1	Gerăușa	1
Botiz	1	Orașu Nou	1
Carei	4	Petrești	1
Căuaș	3	Pișcari	1
Cig	1	Pleşca Mare	1
Curtuiuşeni	1	Portița	1
Dindești	1	Sânmiclăuș	2
Eriu	1	Socond	1
Istrău	1	Unimăt	1
Moftinul Mic	1	Vezendiu	1
Odoreu	1		
Păgaia	1		
Pir	2		
Rătești	1		
Sânmiclăuș	2		
Santău	1		
Socond	1		
Soconzel	2		
Tiream	5		
Vama	1		
Necunoscută	8	Necunoscută	7
Nr. căsătorii	92	Nr. Căsătorii	92

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dosar nr. 655-657; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 17-29

Sub raportul provenienței celor doi soți, constatăm că, în cazul a 50 de căsătorii, ambii parteneri erau din Ghenci, restul de 42 căsătorii implicau un partener (în unele cazuri chiar pe ambii) din afara localității. De altfel, urmărind tabelul de mai sus, se observă faptul că o mare parte a celor ce se căsătoreau proveneau din localitate (55,4% în cazul bărbaților și 78,3% în cazul femeilor). La fel ca și în cazul altor localități, mobilitate teritorială mai mare la căsătorie au bărbații. Acest fenomen este amplificat în regiune de sosirea pentru muncile agricole a unui mare număr de bărbați din zonele montane și colinare.

Din punctul de vedere al repartiției sezoniere, constatăm faptul că puține căsătorii se realizează în lunile decembrie și aprilie (luni de post), dar și în lunile de vară. Cele mai multe căsătorii se realizau în luna noiembrie, când încheierea sezonului agricol și belșugul roadelor permiteau organizarea nunții, și în lunile de iarnă (ianuarie și februarie) când țăranul nu era reținut nici de constrângerile bisericești, nici de cele ale gospodăriei.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	92	12	24	8	2	8	6	1	1	5	8	16	1
Procent (%)	100	13	26,1	8,7	2,2	8,7	6,5	1,1	1,1	5,4	8,7	17,4	1,1

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dosar nr. 655-657; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 17-29

Vârsta medie a tinerilor ce se căsătoreau pentru prima oară confirmă comportamentul general al tinerilor din Crișana și Maramureș. Cei mai mulți dintre bărbați încheiau prima căsătorie la vârste cuprinse între 25-29 ani (27 cazuri). Urmău cei din grupa de vârstă 20-24 (25 cazuri). Dacă în localitate niciun bărbat nu s-a căsătorit la vârstă aflată sub 20 de ani (cei mai tineri dintre bărbați s-au căsătorit la 21 de ani – 2 cazuri), numărul fetelor care încheiau o căsătorie la asemenea vârstă era destul de ridicat (26 cazuri). Pentru femei, grupa de vârstă „preferată” era cea de 20-24 ani (27 cazuri). Un aspect interesant este semnalat în cazul acestei localități: un număr de 6 căsătorii implicau parteneri cu vârste de peste 30 de ani. Să fie asta un semn firav al tendințelor de emancipare personală? Puțin probabil, mai plauzibilă pare „greșeala preotului” ce a consemnat starea civilă a celor ce se căsătoreau (protagoniștii acestor mariaje puteau avea, unii cel puțin, statutul de văduvi) sau, acestea se puteau dovedi, pur și simplu excepții de la tendința generală.

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19											
20-24	12	11	2								
25-29	11	11	4								
30-34	3	5	2	2							
35-39			1	1							
40-44			1	1							
45-49											
50-54											
55-59											
>60											
?											

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dosar nr. 655-657; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 17-29

Atunci când unul dintre parteneri era văduv, diferența medie de vârstă dintre bărbat și femeie creștea în comparație cu cazurile căsătoriilor realizate între parteneri ce nu mai fuseseră căsătoriți. Explicația acestui fenomen este pusă pe seama percepției mentale diferite: în cazul bărbaților văduvi sau rămași necăsătoriți până la o vârstă (chiar dacă era mai înaintată), comunitatea era mai „permisivă”, mai „îngăduitoare”; în schimb, femeilor din aceleași categorii li se reduce foarte mult „piața maritală”.

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	> 60	?
< 30	5	1				
30-39	6					
40-49		2	1			
50-59	1					
> 60						
?						

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dosar nr. 655-657; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 17-29

Cazurile căsătoriilor când ambii parteneri sunt văduvi sunt relativ reduse numeric și procentual. O astfel de căsătorie putea să implice parteneri de aceeași vârstă și statut. Plecând de la acest considerent, constatăm lipsa unei concentrări a căsătoriilor într-o anumită grupă de vârstă.

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	> 60	?
< 30						
30 - 39	2	1				
40 - 49		1	2			
50 - 59	1					
> 60					1	
?						

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dosar nr. 655-657; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 17-29

La o analiză de ansamblu, fenomenul marital la populația greco-catolică din parohia Ghenci este unul asemănător cu cel înregistrat la nivelul întregului protopopiat. Acest fenomen evidențiază specificitatea populației din zona actualei frontiere de N-V a statului român. Pe de altă parte, nu putem să nu remarcăm comportamentul marital diferit în comparație cu cel din protopopiate, unde populația românească este majoritară și în mare parte ortodoxă. Apoi un alt aspect trebuie remarcat: în regiune mulți maghiari și ruteni erau GC – comportamentul acestora era diferit de cel al românilor greco-catolici.

Protopopiatul MAKO

Era alcătuit din 4 parohii (Nădlac, Șeitin, Semlac și Mako) situate în comitatele Arad, Bekes, Csanad și Csongrad¹¹⁷. Populația greco-catolică cuprinsă în cele 4 parohii, ce cuprindeau împreună 27 de filii, era foarte redusă ca pondere din populația

¹¹⁷ *Schematismus...*, p. 171-175

totală, depășind cu puțin 1%. La 1900, conform informațiilor oferite de către episcopie, în acest protopopiat structura populației era următoarea:

	Total	GC	RC	O	EV	CH	Iz
Nr. populație	482.344	6.170	194.958	17.600	121.001	125.912	16.703
Procent (%)	100	1,28	40,42	3,65	25,09	26,10	3,46

Sursă: *Schematismus...*, p. 171-175

O asemenea structură confesională a populației acestui protopopiat face ca în comportamentul marital al comunității greco-catolice să se manifeste o puternică presiune. Prima reacție a acesteia era aceea a conservării identității confesionale prin căsătorie, iar acolo unde nu se putea, măcar a celei etnice (prin mariaje cu parteneri O).

În **perioada 1860-1879**, în protopopiatul Mako sunt înregistrate cele mai multe căsătorii mixte dintre toate protopopiile episcopiei. Aici se consemnează o medie de 22,05 căsătorii mixte pe an, ceea ce reprezintă foarte mult în raport cu celelalte protopopii. Care ar fi explicația?

O primă explicație constă într-o riguroasă informare. Toate parohiile protopopiatului raportează căsătoriile înregistrate. O a doua explicație o reprezintă percepția preoților ce deserveau aceste parohii asupra ideii de „căsătorii amestecate”, în cadrul lor fiind consemnate și căsătoriile dintre GC-O, care însumau 293 de căsătorii, deci 2/3 din numărul total de căsătorii de acest gen. Practic, după cum se observă din tabloul alăturat, la Nădlac, Semlac și Șeitin, marea majoritate a căsătoriilor mixte consemnate erau cele dintre GC și O.

O a treia explicație constă în specificul etnic și confesional al protopopiatului, unde în toate parohiile credincioșii greco-catolici erau într-o netă inferioritate numerică în raport cu credincioșii celorlalte confesiuni. Față de cei romano-catolici, raportul era de 1 la 30, față de cei ortodocși era de 1 la 3, față de cei reformați era de 1 la 20, iar față de cei evanghelici era de 1 la 18¹¹⁸. Prin urmare fiind foarte puțini credincioși greco-catolici, în arealul deservent al protopopiatului, posibilitatea existenței unei piețe maritale confesionale închise era foarte redusă, ceea ce împingea obligatoriu tinerii acestei confesiuni către căsătorii mixte într-o foarte mare proporție. În anumite locuri, ca, de exemplu, în filiile parohiilor Mako și Nădlac, această posibilitate căpăta valențe aproape absolute, datorită numărului redus de enoriași GC de aici.

Din punct de vedere etnic, zona era foarte amestecată. Pe de o parte, credincioșii GC proveneau din rândul românilor și rutenilor – la Mako, Nădlac și Semlac, și chiar al sârbilor – la Nădlac. Credincioșii ortodocși proveneau din rândul românilor și al sârbilor (Mako și Nădlac), bulgari (Mako). Credincioșii RC erau reprezentați de slovaci (Nădlac și Mako), maghiari (Mako). Comunitățile reformate (calvină) – maghiară și evanghelică (luterană) – germană erau întâlnite mai ales în spațiul parohiei Mako și Nădlac.

Pe această piață maritală diversă, fenomenul alterității confesionale și etnice era foarte mare, fiind de fapt, pe de o parte, o rezultată a unei simbioze inter-etnice de lungă tradiție, dinainte de instaurarea puterii Imperiului Habsburgic în regiune, și amplificată, pe de altă parte prin politica de colonizare a șvabilor, rutenilor și slovacilor în cursul secolului al XVIII-lea. La distanță de un secol de la aceste mutații demografice, efectele acestei politici căpătaseră accente puternice printr-un proces de alteritate, încât delimitările confesionale și etnice erau greu de făcut, fapt relevat de

¹¹⁸ Ioan Horga, Mircea Brie, *Opțiuni maritale...*, p. 96

multe ori prin imaginea contradictorie a datelor statistice din recensămintele oficiale și cele efectuate de către episcopiile din zonă, cea ortodoxă de la Arad și greco-catolică de la Oradea. Pe locul doi în opțiunile maritale ale tinerilor GC se situau partenerii RC, adică 23,58%, cele mai multe fiind în parohiile Mako și Nădlac (89,4%). La mare distanță urmau căsătoriile tinerilor GC cu parteneri CH (8,8%). Sunt consemnate și 5 căsătorii ale unor tineri GC cu tineri evangheliici.

Analizând problema căsătoriilor mixte din perspectiva apetenței pe sexe, se constată că, spre deosebire de alte protopopiate, bărbații GC din acest spațiu preferau partenere de altă confesiune în proporție mai mică decât femeile, numai 42,8%. Dacă analizăm acest lucru pe categorii de confesiuni, se constată că, la combinațiile cu parteneri ortodocși, raportul este de 61,5% pentru femei, 38,5% pentru bărbați. Acest scor favorabil femeilor se datorează fetelor din Șeitin, care au preferat într-o mare parte să-și aleagă parteneri ortodocși, într-o localitate în care raportul dintre GC și O era de 1 la 3, iar partenerii de celelalte confesiuni RC și CH erau aproape inexistenți¹¹⁹. Conservatorismul feminin mult mai accentuat decât al bărbaților în a părăsi localitatea de baștină, o piață maritală cu parteneri GC insuficientă, o percepție confesională pozitivă, lipsită de vreo constrângere etnică sunt posibile argumente care vin să explicitizeze opțiunea maritală a fetelor de la Șeitin¹²⁰.

La combinațiile cu parteneri RC, se constată că băieții erau mai deschiși (57,8%) decât fetele (42,2%). Marea majoritate a acestor căsătorii au avut loc în parohia Mako, și îndeosebi în filiile acesteia, acolo unde prezența GC se reducea la câteva familii, ai căror copii erau obligați să caute parteneri de alte confesiuni. O bună parte dintre aceste căsătorii s-au încheiat cu parteneri din alte localități, având în vedere faptul că gradul de mobilitate a populației tinere era destul de ridicat, datorită obligației de a se deplasa pentru muncile sezoniere.

În ceea ce privește combinațiile cu parteneri CH, se observă că fetele erau mai deschise decât băieții. Explicația ar consta în presiunea determinismului etno-confesional al localităților unde piața maritală era redusă în ofertă fie prin combinații intra-confesionale, fie prin combinații cu parteneri de aceeași etnie.

În *perioada 1880-1899*, au avut loc căsătorii mixte în toate parohiile protopopiatului, iar numărul acestora este cel mai mare din dieceza greco-catolică de Oradea. Însă, comparativ cu alte protopopiate, unde am avut în general creșteri de peste 3 ori a numărului de căsătorii, în acest protopopiat înregistrăm doar o creștere de 81% față de perioada 1860-1879. În privința mediei anuale avem aproape o dublare (40 căsătorii mixte pe an). Care este explicația acestui fapt?

Ea rezidă în ceea ce am spus atunci când am analizat evoluția căsătoriilor mixte între 1860-1879: permanența unei riguroase informări de-a lungul celor două perioade; o percepție clară a noțiunii de căsătorii „amestecate”.

Dacă ne uităm la tabloul de mai jos și analizăm comparativ evoluția opțiunilor maritale în perioada 1880-1899 și 1860-1879, se observă că, deși numeric, căsătoriile mixte GC-O sunt cele mai multe (343 de căsătorii), ele nu au crescut cu mult (în 1860-1879 au fost 293). De asemenea, ponderea lor în ansamblul opțiunilor maritale s-a redus de la 66,4% (1860-1879) la 42,8%. Privind lucrurile mai în detaliu, se observă, comparând tablourile celor două perioade, că numai parohia Semlac participă cu peste 1/2 la zestrea totală a căsătoriilor dintre GC-O. De altfel, ea este singura parohie unde opțiunile maritale în această direcție au crescut semnificativ, aproape dublându-se. În

¹¹⁹ *Recensământ 1880...*, p. 44-45

¹²⁰ Ioan Horga, Mircea Brie, *Opțiuni maritale...*, p. 97

celelalte parohii există o anumită stagnare, la Mako și Nădlac, și un regres foarte important la Șeitin, exact în parohia care avusese cele mai multe căsătorii mixte între tineri GC și O între 1860-1879.

Cum se poate explica acest regres, exact acum, când există în concepția multor autori ideea unei percepții palpabile a identității etnice trecând dincolo de diferențele confesionale la comunitățile ortodoxe și greco-catolice? Nu putem pune totul numai pe seama unor lacune de informare din partea preoților, care nu ar fi raportat cu acribie „căsătoriile mestecate” dintre GC și O. Poate că niște studii asupra registrelor de căsătorie din unele parohii ale protopopiatului (Șeitin sau Nădlac) ar putea să aducă puțină lumină în acest subiect. Până atunci, explicațiile noastre pot avea doar caracter speculativ.

Parohia	Nr. anilor cu căs. mixte	Total căs. mixte	GC/ O	GC/ RC	GC/ CH	GC/ EV	O/ GC	RC/ GC	CH/ GC	EV/ GC
1860-1879										
Mako	16	163	5	48	11	4	38	33	24	
Nădlac	20	93	48	4		1	26	11	3	
Semlac	16	79	58				19	1	1	
Șeitin	13	106	3	7			96			
Total	19	441	114	59	11	5	179	45	28	
1880-1899										
Mako	19	426	15	134	62	4	19	83	101	8
Nădlac	16	118	25	15	1		56	11	7	3
Semlac	16	163	92	7	3		56	5		
Șeitin	17	93	8	8	2		72	3		
Total	19	800	140	164	68	4	203	102	108	11
1900-1910										
Mako	7	97	3	28	2	1	7	38	17	1
Nădlac	5	19	4	5			8		2	
Semlac	8	31	14	3	2	3	4	5		
Șeitin	7	25	12	3			8		2	
Total	11	172	33	39	4	4	27	43	21	1

Surse: A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Rapoartele parohiale de stare civilă).

Pe locul doi în opțiunile maritale ale tinerilor GC se situau partenerii RC, a căror pondere crește de la 23,58%, în perioada 1860-1879, la 33,25% în perioada următoare. Cea mai spectaculoasă creștere se înregistrează în parohia Mako, unde, de la 81 căsătorii între 1860-1879, se ajunge la 217 între 1880-1899. O asemenea evoluție se poate explica printr-o mai accentuată atitudine pozitivă față de problema alterității etnice și confesionale la populația GC, decât în alte zone, dat fiind faptul că ea nu număra numai români, ci aici se încadrau maghiari, ruteni și sârbi. Totodată, având în vedere specificul pieței maritale din numeroasele filii ale parohiei, unde numărul GC se reducea la câteva familii, suntem îndreptățiți să credem că tinerii de această confesiune erau obligați să opteze pentru căsătorii cu tineri de alte confesiuni și alte etnii. Nu trebuie să excludem din calcul posibilul impact al politicii guvernelor de la Budapesta în domeniul naționalităților, care a nuanțat anumite atitudini.

În parohia Semlac avem o creștere foarte mare a numărului de căsătorii între GC și RC, mai ales în filia Felnac, unde sunt consemnate 19 căsătorii GC-RC¹²¹. În această filie trăia o mică comunitate GC, care număra la 1900, 51 de suflete. Aici trăia de asemenea o comunitate romano-catolică ceva mai mare. La 1900, ea era de 170 de suflete, de origine șvabă și slovacă. Cea mai mare parte a populației localității era formată din ortodocși (2.726 la 1900), români și sârbi¹²². Prin urmare, mariajele mixte dintre GC și RC deveneau o necesitate mai ales pentru cei din urmă, pentru a-și putea păstra identitatea confesională.

Cea mai spectaculoasă creștere a numărului de căsătorii mixte o reprezintă cea dintre tineri GC și tineri CH. Dacă în 1860-1879 au existat 39 căsătorii, în perioada 1880-1899 au fost consemnate de patru ori mai multe (176). Ponderea acestor căsătorii urcă de la sub 8% la aproape o treime. Pe primul loc, la acest capitol, s-a situat tot parohia Mako, care a înregistrat peste 92% dintre căsătorii, explicația găsindu-se în aceleași elemente pe care le-am relevat la căsătoriile dintre GC și RC. Privind lucrurile din perspectivă identitară, a ceea ce s-a întâmplat în parohia Mako, unde s-au înregistrat 380 căsătorii mixte ale unor tineri GC, cu parteneri RC sau CH, care nu erau în mod firesc de aceeași etnie și raportat la o populație GC de 2.272, câți erau consemnați la 1900¹²³, se observă că tot al 6-lea tânăr GC trebuia să-și caute un partener de altă confesiune și aceasta însemna o altă etnie. Acest fapt poate să explice în cea mai mare măsură fenomenul de uniformizare națională, prin maghiarizarea populației nemaghiare din această zonă, care capătă accente importante după 1875.

La fel ca și în perioada precedentă, femeile GC erau mai mult implicate în opțiunile maritale cu parteneri de altă confesiune. Dacă în perioada 1860-1879 procentul acestora era de 57,2%, între 1880-1899, el se reduce la 53%. Dacă analizăm acest lucru pe categorii de confesiuni, se constată că la combinațiile cu parteneri ortodocși, raportul este de 59,1% pentru femei, și de 40,9% pentru bărbați, un procent sensibil egal cu cel din perioada anterioară. Conservatorismul feminin, mult mai accentuat decât al bărbaților, în a părăsi localitatea de baștină, o piață maritală cu parteneri GC insuficientă, o percepție confesională pozitivă, lipsită de vreo determinare etnică, sunt și în acest caz posibile argumente care vin să explice opțiunea maritală a fetelor către căsătorii cu parteneri ortodocși.

La combinațiile cu parteneri RC, se constată că băieții erau mai deschiși către mariaje mixte, în procent de 61,7%, decât fetele (38,3%). La fel ca și în perioada 1860-1879, majoritatea acestor căsătorii au avut loc în parohia Mako, și îndeosebi în filiile acesteia. O bună parte dintre aceste căsătorii s-au încheiat cu parteneri din alte localități, având în vedere faptul că gradul de mobilitate a bărbaților era destul de ridicat, datorită obligației de a se deplasa pentru muncile sezoniere. Apoi, în această zonă soseau numeroși tineri bărbați de diverse confesiuni în căutare de lucru. Din rândul acestora proveneau mulți dintre soții femeilor născute în aceste sate.

În ceea ce privește combinațiile cu parteneri CH, se observă că fetele preferă parteneri CH în procent de 61,3% din cazuri, pe când băieții doar 38,7%. Explicația ar consta în presiunea determinismului etno-confesional al localităților, unde piața maritală era redusă în ofertă fie prin combinații intra-confesionale, fie prin combinații cu parteneri de aceeași etnie. Pe de altă parte, știind că tinerii de confesiune reformată

¹²¹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 473/1880, f. 2-4; dos. 477/1890, f. 7-11; dos. 479/1892, f. 18-19; dos. 46/1899, f. 3-16; dos. 488/1900, f. 1-12

¹²² *Recensământul din 1900...*, p. 82-83

¹²³ *Ibidem*, p. 173

erau aproape exclusiv de etnie maghiară, o asemenea situație vine să amendeze un așa zis clișeu, care mai persistă, că maghiarizarea s-ar fi făcut prin predilecția băieților nemaghiari de a se căsători într-o mai mare măsură cu parteneri maghiari, decât o fac fetele. Clișeul unui așa-zise „coruperi maritale” a bărbaților nemaghiari de către fete maghiare nu prea are relevanță prin prisma acestor date. Faptul că fetele nemaghiare erau „mult mai ușor de corupt marital” de către băieți maghiari pentru a se produce maghiarizarea nu poate să devină un nou clișeu pentru a explica simplist și de o manieră deseori vulgară fenomenul alterității și apoi al dispariției unor comunități¹²⁴. Acest proces este foarte complex, el nu poate fi redus numai la determinante de ordin politic – care își au relevanța lor, dar nu sunt fundamentale, așa cum s-a spus până acum – sau la explicații de genul „coruperii maritale”. Procesul acestei alterități se datorează în cea mai mare parte specificului demografic și etno-confesional al localităților în care trăiau tinerii, și pe care nu le părăseau poate decât rareori. Din acest punct de vedere, fetele erau cel mai mult afectate.

Mariajele cu parteneri EV, reduse numeric, sunt realizate în pondere de 73,3% de către femei, iar 26,7% de către bărbați.

În *perioada 1900-1910*, s-au înregistrat căsătorii mixte în toate cele patru parohii ale protopopiatului. Numărul acestor căsătorii mixte a scăzut sensibil față de perioada precedentă. În cei 11 ani ai perioadei s-a consemnat o medie de 15,3 căsătorii mixte pe an. Dacă este să comparăm cele două perioade (chiar dacă acest fapt nu este relevant în totalitate, deoarece această perioadă este mai scurtă), constatăm o scădere generală a numărului căsătoriilor mixte. Fenomenul acesta poate fi pus mai puțin pe reducerea ponderii acestora din totalul căsătoriilor înregistrate în aceste parohii, cât mai cu seamă pe dispariția rapoartelor care le conțineau. Se cuvine să precizăm în acest context și tendința generală de reducere a rapoartelor preoților la începutul secolului al XX-lea. Acest fenomen, constatat și în alte protopopiate poate fi pus pe seama creșterii influenței legislației matrimoniale a statului (Biserica colecta acum aceste date benevol, doar pentru uzul intern).

Raportat la perioada precedentă (vom încerca să facem o paralelă luând în considerare ponderea și mai puțin numărul căsătoriilor mixte – asta deoarece, așa cum spuneam, această a treia perioadă are doar 11 ani), se produc ușoare mutații în mecanismele maritale ale populației GC din aceste parohii. Căsătoriile dintre GC și O cunosc o scădere procentuală consistentă (reamintim că și în perioada anterioară s-a consemnat același fenomen în raport cu prima perioadă): de la 42,8% (1880-1899) la 34,9% în perioada 1900-1910. Fenomenul este unul general, întâlnit în toate parohiile. Se remarcă însă scăderea numărului mariajelor GC-O în localitatea Semlac (care dădea cel mai important număr de căsătorii de acest gen din protopopiat): de la 148 cazuri (1880-1899) la 18 cazuri (1900-1910). Chiar dacă procentual este evidentă creșterea opțiunilor maritale GC-RC (de la 33,25% în 1880-1899 la 47,7% în 1900-1910), totuși aceasta trebuie corelată cu diminuarea ponderii căsătoriilor mixte de la prima la a doua perioadă. O scădere semnificativă (atât cantitativ, cât și procentual - inclusiv corelând aceste date la numărul de ani ai celor două perioade) se înregistrează în dreptul căsătoriilor GC-CH. Astfel, de la 22% în perioada 1880-1899, s-a ajuns la 14,5% în perioada 1900-1910. În cazul căsătoriilor GC-EV, pe fondul unei ușoare reduceri

¹²⁴ Ioan Horga, Mircea Brie, *Analiza strategiilor maritale...*, p. 171

numerice, constatăm o creștere de la 1,8% la 2,9% din totalul căsătoriilor înregistrate¹²⁵.

Luând în discuție problema alterității confesionale prin căsătorie a celor două sexe, se poate observa o înclinație mai mare a femeilor GC spre mariaje mixte (92 cazuri, reprezentând 53,5%), în același timp, bărbații încheie 80 căsătorii mixte, reprezentând 46,5% din totalul acestora. Sub raportul alterității etnice, femeile sunt și de această dată mai prezente (58%) în comparație cu bărbații (42%).

Raportat la confesiuni, se poate identifica o mai mare înclinație a femeii GC spre mariaje cu parteneri RC (femeile 52,4%; bărbații 47,6%) și CH (femeile 84%; bărbații 16%). În schimb, bărbații sunt mai prezenți decât femeile în cea ce privește căsătoriile cu parteneri O (bărbații 55%; femeile 45%) și EV (bărbații 80%; femeile 20%).

Aceste înclinații ale celor două sexe, spre una sau alta dintre confesiuni, trebuie privită cu circumspecție. Este necesar în stabilirea exactă a determinismelor confesionale ale celor doi parteneri să se țină cont și de natura pieței maritale din aceste localități. Afirmăm acest lucru cu atât mai mult cu cât s-a demonstrat că structura etno-confesională a unei localități influențează într-o măsură diferită mecanismele maritale ale celor două sexe. Bărbatul fiind mai mobil, dar și mai emancipat dintr-un anumit punct de vedere, avea posibilitatea de a-și lărgi sfera opțiunilor maritale (cu partenere GC atunci când călătorea mai mult și cu partenere de alte etnii când era mai puțin îngrădit de constrângerile confesionale).

Protopopiatul ORADEA

Acest protopopiat era alcătuit din 14 parohii (Bedeu, Betfia, Cihei, Giriș, Haieu, Cordău, Oradea, Santăul Mare, Nojorid, Șauaieu, Sântandrei, Olosig (română), Olosig (ruteană) și Sititelec) situate în comitatul Bihor¹²⁶. Din punct de vedere etno-confesional, populația acestui protopopiat era foarte diversă. La 1881, conform datelor oferite de către episcopie (corelate cu informațiile recensământului din 1880), în parohiile acestui protopopiat populația avea următoarea structură confesională¹²⁷:

	Total	GC	RC	O	EV	CH	Iz
Nr. populație	125.434	8.433	18.250	37.091	627	52.311	8.722
Procent (%)	100	6,72	14,55	29,57	0,50	41,70	6,95

Sursă: Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 380

La 1900, potrivit schematismului episcopiei greco-catolice de Oradea, populația parohiilor protopopiatului cuprindea: 9.598 – GC, 41.974 – O, 20.297 – RC, 67.971 – CH, 10.328 – Iz și 861 – EV¹²⁸.

În **perioada 1860-1879**, din cele 14 parohii ale protopopiatului Oradea sau Giriș, cum era denumirea mai veche, în 10 au avut loc căsătorii mixte, adică 62,8% dintre parohiile existente. Această valoare este apropiată de realitate, având în vedere că, în 3 parohii (Betfia, Cihei, Sânhaieu), populația prezenta o structură etno-confesională GC omogenă. Există posibilitatea ca numărul acestor căsătorii să fi fost

¹²⁵ Această ușoară creștere procentuală a fost posibilă în ciuda diminuării numărului mediu al căsătoriilor mixte anuale datorită diminuării mult mai vizibile a căsătoriilor din perioada 1900-1910 comparativ cu perioada precedentă.

¹²⁶ *Schematismus...*, p. 155-167

¹²⁷ Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 380

¹²⁸ *Schematismus...*, p. 167

mai mare, dar lipsa documentelor pentru unele parohii poate introduce importante erori. De asemenea, superficialitatea preoților și lipsa unei percepții reale a sensului căsătoriilor mixte face ca din rapoarte să lipsească multe date, uneori acestea fiind de notorietate, așa cum se întâmplă la Sântandrei, unde, potrivit rapoartelor prezentate de către preoți la episcopie, se înregistrau în 20 de ani doar 2 căsătorii mixte GC-O. După cum se poate observa din tabloul de mai jos, datele de la Sântandrei sunt departe de a fi reale. În registrele de stare civilă între 1860-1879, sunt consemnate 37 de căsătorii mixte¹²⁹. La fel s-a demonstrat și în cazul parohiei Oradea¹³⁰. O asemenea situație s-ar putea repeta și în cazul celorlalte parohii, ceea ce poate pune la îndoială tabloul căsătoriilor din protopopiat și interpretarea datelor despre aceste tipuri de căsătorii. Asumându-ne conștient această răspundere, vom încerca totuși să creionăm coordonatele generale ale tipologiei fenomenului, urmând ca, prin cercetări ulterioare, tabloul să fie completat, iar unele nuanțări să fie posibile.

Media căsătoriilor mixte în cei 20 de ani ai perioadei este de 5,6 căsătorii/an, această medie poate crește însă foarte mult prin introducerea în discuție și a informațiilor provenite din despuieră registrilor de stare civilă din toate parohiile.

Existența căsătoriilor mixte în parohiile redată în tabloul de mai jos are printre explicații și structura etno-confesională a acestor localități, unde existau comunități importante aparținând altei confesiuni: ortodoxia (parohia Bedeu în filiile Berettyo-Uifalu; Darvas, Mez-Keresztes, Mez-Peterd, Vekerd și Zsaka, în parohia Betfia, în filiile Hidișelul de Jos și Hidișelul de Sus; parohia Giriș și în filiile sale: Cheresig, Tărian, Komadi, Apateu, Săcal, Roit, etc.; în parohia Oradea, atât în oraș, cât și în filiile acestei parohii; Velența, Tileagd, Fughiu, Oșorhei, Sărand, Chijic, Tilecuș, Poșoloaca)¹³¹.

Interesantă, din acest punct de vedere, este situația de la Sântandrei, unde numărul ortodocșilor nu reprezenta decât câteva familii. Prin urmare, oferta maritală pentru căsătorii mixte intra-comunitare era foarte slabă. Totuși, sunt înregistrate 29 de căsătorii ale unor tineri GC cu parteneri O. Credem că acest fapt se datorează căsătoriilor în afara localității de reședință și în afara parohiei, în mediul învecinat: Tărian, Giriș, Cheresig, Nojorid, Roit, sau chiar la Oradea, având în vedere proximitatea orașului.

Mediul confesional al protopopiatului favoriza de asemenea căsătoriile cu parteneri RC sau CH, având în vedere că cele două confesiuni reprezentau împreună 58,5% (RC 15%, CH 43,5%). Acestea ocupau însă locul secund în opțiunile maritale ale tinerilor GC. Se distinge poziția favorizantă a opțiunilor pentru căsătoriile GC-RC, având în vedere ponderea mult mai redusă a populației RC în comparație cu cea CH.

¹²⁹ Un tablou al căsătoriilor mixte din Sântandrei l-a făcut Timea Terezia Tătar în lucrarea de licență *Evoluția căsătoriilor mixte în comuna Sântandrei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în prezent (1850-2000)*, susținută la Universitatea din Oradea în iunie 2000.

¹³⁰ Un studiu amplu asupra fenomenului căsătoriilor mixte la Oradea a fost efectuat de către Adelina Stoenescu în lucrarea *Cununiile mixte în comunitățile catolice (latine și orientale) din Oradea între 1851-1918*, publicat în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 133-169. Pentru a avea o imagine comparativă ne propunem ca, într-o primă fază, să folosim în cazul parohiei Oradea doar informațiile provenite din studiul rapoartelor parohiale, urmând ca, la încheierea studiului nostru referitor la acest protopopiat să revenim pentru a face o paralelă între cele două categorii de surse documentare (asta și pentru a avea o imagine generală asupra diferențelor dintre conținuturile celor două categorii de izvoare).

¹³¹ *Recensământ 1880...*, p. 50-51

Se constată aceeași opțiune predilectă către mariaje GC-RC, atunci când piața maritală nu avea o ofertă GC sau O.

Parohia	Nr. anilor cu căs. mixte	Total căs. mixte	GC/ O	GC/ RC	GC/ CH	GC/ EV	O/ GC	RC/ GC	CH/ GC	EV/ GC
1860-1879										
Bedeu	2	4	2				2			
Betfia	3	3	3							
Giriș	13	36	11				25			
Haieu	2	2			1				1	
Nojorid	1	1		1						
Olosig (română)	2	3	1			1			1	
Olosig (ruteană)	2	2			1	1				
Oradea	11	23		1	2		18	2		
Sântandrei ¹³²	17	37	10	3	1		20	1	2	
Sititelec	1	1		1						
Total	13	112	27	6	5	2	65	3	4	
1880-1899										
Bedeu	12	23	7		1		15			
Betfia	9	15	9				6			
Ciheii	3	5	2	1				2		
Cordău	3	8	6	1			1			
Giriș	18	137	42	1	8		85	1		
Haieu	13	30	6	1	5		13	1	3	1
Nojorid	8	21	1	4			15	1		
Olosig (română)	6	14	2	2	3	1	3	2	1	
Olosig (ruteană)	5	18	1	3	6			4	4	
Oradea	12	54	9	10	8	1	15	7	4	
Sântandrei	15	51	11	8	2	1	18	4	5	2
Sântău Mare	2	3			1		2			
Sititelec	13	29	2	3		1	11	8	2	2
Total	19	408	98	34	34	4	184	30	19	5
1900-1910										
Bedeu	2	1	1				1			
Betfia	2	2					2			
Cordău	2	3	3							
Giriș	7	17	1	1			15			
Haieu	2	2	1				1			
Nojorid	5	10	1	2		1	3	3		
Olosig (română)	6	15		4	3		7	1		
Oradea	5	24	7	5	3		3	5	1	
Sântandrei	8	30	9	2	1		17	1		
Sântău Mare	2	2			1			1		
Sititelec	4	4		1		1	2			
Total	9	110	22	15	8	2	51	11	1	

Surse: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților); Idem, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Rapoartele parohiale de stare civilă).

¹³² Pentru această localitate sunt incluse toate căsătoriile mixte ce au antrenat enoriași GC (realizate în perioada 1860-1880) descoperite în urma despuierii registrelor de stare civilă ale parohiei greco-catolice din localitate, dar și ale parohiei romano-catolice din Palota, localitate componentă a actualei comune Sântandrei. A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1138 (Sântandrei GC), f. 34-60; dos. 874 (Palota RC), f. 13-86

Predilecția pentru căsătorii cu parteneri RC o întâlnim în parohiile Oradea, avându-se în vedere prezența foarte importantă a acestei componente opționale, atât în oraș, cât și în filii: Oșorhei, Tileagd și Velența. La Sântandrei (în filia Palota) și la Sitútelec (filia Gurbediu), această componentă este prezentă prin populația șvabă la Palota și cea maghiară, ruteană și slovacă la Gurbediu¹³³.

Opțiunea tinerilor GC către alegerea unui partener de confesiune protestantă, fie CH, fie EV, credem că are la bază realitatea rezidențială a tinerilor. Bunăoară, opțiunile a doi tineri din Oradea de a se căsători cu fete CH are la origine mediul socio-confesional al orașului, unde constrângerile tradiționale încep să pălească în fața impactului modernității. Faptul că 3 tineri din Sântandrei și-au ales parteneri CH se produce datorită apropierii de oraș. În cuprinsul acestei parohii, componenta CH se reducea la Sântion, deci nu putem crede că aceste opțiuni s-au făcut în această direcție, dat fiind și obstacolul reprezentat de necesitatea traversării Crișului Repede, în condițiile inexistenței unei legături directe. Opțiunile pentru căsătoriile a doi tineri cu parteneri EV, din cele două parohii ale Olosigului – cea *ruteană* cuprindea: Salonta și Săcădat; cea *română* cuprindea: Cetariu, Episcopia Bihor, etc. – se explică prin existența câtorva familii evanghelice în Salonta și în Olosig, care erau obligate prin natura numărului lor să opteze pentru căsătorii mixte, alegând posibilitatea variantei căsătoriei cu tineri GC a fetelor lor.

Privind tabloul căsătoriilor mixte din perspectiva apetenței pe sexe pentru căsătorii mixte, constatăm că fetele erau mai deschise către căsătorii mixte. Din totalul acestor căsătorii mixte, 64,29% erau realizate de către femei, iar restul de 35,71% de către bărbați.

În *perioada 1880-1899*, din cele 14 parohii ale protopopiatului Oradea au avut loc căsătorii mixte în 13 (92,8%), cu aproape o treime mai mult decât în perioada precedentă. De asemenea, numărul de căsătorii mixte a crescut foarte mult, aproape de 4 ori, dacă ne raportăm la datele din rapoartele de căsătorie ale celor două perioade. Între 1880-1899 sunt consemnate 408 căsătorii mixte, ceea ce înseamnă o medie anuală de 20,4 căsătorii pe ansamblul protopopiatului. O asemenea medie situează protopopiatul de Oradea în categoria protopopiatelor cu gradul cel mai mare de alteritate confesională prin căsătorie.

Sporirea numărului de căsătorii mixte raportate episcopiei de către preoții uniți trebuie pusă poate și pe o acribie mai mare a acestora în a menționa toate căsătoriile dintre tineri GC și un partener de altă confesiune (inclusiv ortodoxă), chiar și acelea care poate nu erau urmate de părăsirea parohiei. Acest aspect poate reprezenta și o apreciere a modului în care preoții GC au înțeles să răspundă politicii de stat în domeniul matrimonial, îndeosebi legilor din 1868 și 1890¹³⁴. Chiar dacă, prin legile din 1894, s-a introdus legislația civilă în probleme matrimoniale, preoții greco-catolici din protopopiatul Oradea au continuat să acorde aceeași importanță înregistrării datelor referitoare la căsătoriile mixte. Se observă că, în anii 1897-1899, pentru anumite parohii, lipsesc rapoartele anuale (Cordău, Haieu și Olosig). Să fie vorba de dispariția rapoartelor respective sau este vorba de o neglijență datorată impactului acestor legi matrimoniale? Poate că viitoarele cercetări vor stabili care este realitatea.

¹³³ Ioan Horga, Mircea Brie, *Opțiuni maritale...*, p. 100

¹³⁴ A se vedea S. P. Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 79 și L. Moldovan, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania*, în *Din istoria statisticii românești. Culegere de studii*, Editura Direcției centrale de statistică, București, 1969, p. 278-279

Din tabloul de mai sus se vede că mai mult de 2/3 dintre căsătoriile mixte ale tinerilor GC sunt cu parteneri de aceeași etnie, fapt ce demonstrează puternicul caracter intra-comunitar existențial al populației din aproape toate parohiile GC din protopopiatul Oradei. Dacă, în cazul parohiilor unde exista o puternică comunitate ortodoxă, acest lucru pare firesc (parohiile Betfia, Haieu, Cordău, Sititelec)¹³⁵, acest fapt devine surprinzător acolo unde comunitățile ortodoxe erau mai reduse, existând o puternică presiune demografică din partea altor comunități, cum ar fi cea reformată (Bedeu, Giriș, Santăul Mare, Sântandrei)¹³⁶. Aspectul acesta din urmă favoriza dintr-un alt punct de vedere apropierea celor două comunități GC și O, pentru a putea face față presiunii demografice a reformaților. Așa cum am arătat în analiza făcută asupra perioadei 1860-1879, cele mai multe căsătorii mixte ale tinerilor GC cu parteneri O se produc nu în centrul parohiei, unde exista o puternică comunitate GC, capabilă să facă față majorității opțiunilor maritale ale tinerilor, ci ele au loc în cele mai multe cazuri în filii, acolo unde populația GC se reducea la câteva familii. Acestea erau obligate de determinismul locului să se orienteze către parteneri din sânul comunității ortodoxe, la fel cum se întâmpla și în cazul mariajelor cu tineri din afara etniei.

Dacă în aceste două tipuri de parohii pe care le-am văzut determinant este locul de baștină și nevoia conservării identității etnice, în formularea opțiunilor maritale la tinerii GC față de cei O, există un al treilea tip de parohii, care pare să iasă din tipare. Sunt parohiile din zona urbană (Oradea, Olosig Română și Olosig Ruteană). Analizând compoziția confesională a acestor parohii, se constată că ele favorizează mult alteritatea etnică¹³⁷. De asemenea, factorul de urbanitate pare să rupă mai mult zăgăzurile constrângerilor comunitare decât în cazul altor comunități pe care le-am analizat, lăsându-i pe tinerii GC mult mai liberi în opțiunile lor maritale. Acest fapt este foarte vizibil în cazul parohiei române greco-catolice din Olosig, unde s-au înregistrat mai puțin de o treime căsătorii GC-O, din totalul căsătoriilor mixte. În schimb, în parohia Oradea acest fapt abia dacă a depășit jumătate din cazuri, demonstrând că nici specificul pieței maritale, foarte bogat prin diversitate și cantitate, și nici gradul de urbanitate nu au reușit să slăbească mult chingile constrângerilor comunitare, a celor

¹³⁵ Potrivit *Schematismus* ..., p. 157-165 exista următoarea compoziție etnică și confesională pe raza parohiilor:

Parohie	Total	O	GC	RC	CH	EV	Iz
Betfia	1.978	1.601	356			3	18
Cordău	1.374	601	746	8	6		13
Haieu	2.455	1.948	351	86	31		39
Sititelec	11.279	10.128	385	310	219	10	227

¹³⁶ *Ibidem*, p. 156-164:

Parohie	Total	O	GC	RC	CH	EV	Iz
Bedeu	23.829	2.364	634	1.462	17.285	44	1.140
Giriș	20.434	4.319	678	1.004	13.864	3	566
Santăul Mare	8.969	573	505	869	6.711	5	216
Sântandrei	3.008	79	885	566	1.430	1	47

¹³⁷ *Ibidem*, p. 160-161, 165-167:

Parohie	Total	O	GC	RC	CH	EV	Iz
Olosig Română	24.244	2.839	950	7.515	11.268	324	1.348
Olosig Ruteană	1.854	880	950	86	325		4
Oradea Mare	22.433	3.816	1.393	5625	5.565	324	5.710

confesionale în primul rând – o dovadă este numărul redus de căsătorii mixte din această parohie – și al celor naționale în al doilea rând – dovadă este faptul că aproape jumătate dintre căsătoriile mixte au ca parteneri tineri ortodocși.

Comparând situația de la Oradea din această perioadă cu cea din perioada 1860-1879, când căsătoriile mixte GC-O au reprezentat 82,1% din totalul căsătoriilor, constatăm că acum acestea și-au redus simțitor ponderea (69,1%), fapt ce pare să pună în lumină o nuanțare importantă a impactului constrângerilor confesionale și a celor naționale. O asemenea situație a fost determinată de integrarea comunității GC din Oradea în fenomenul alterității specific avansului procesului de modernizare, tradus prin liberalizare socială și profesională, și care erodează încet dar sigur mentalități, comportamente și atitudini tradiționale. O asemenea evoluție este probată și de analiza eșantionată pentru 1880 și 1900. În 1880 s-au înregistrat 66,6% căsătorii mixte GC-O, în 1900, 57%.

Mediul confesional al protopopiatului favoriza de asemenea căsătoriile cu parteneri RC, care ocupă locul secund, chiar dacă populația RC nu reprezenta un procent considerabil în cadrul protopopiatului. Sunt reținute în cuprinsul rapoartelor anuale ale preoților greco-catolici trimise episcopiei un număr de 64 de căsătorii mixte GC-RC (15,68%) aproximativ același procent cu cel reprezentat de ponderea populației RC în ansamblul protopopiatului.

Se constată că există o opțiune predilectă către mariaje GC-RC, atunci când piața maritală nu avea o ofertă GC sau O. Apetența pentru căsătorii cu parteneri RC o întâlnim în parohia Oradea, avându-se în vedere prezența foarte importantă a acestei componente optionale, atât în oraș, cât și în filii: Oșorhei, Tileagd și Velența. La Sântandrei (în filia Palota) și la Sititelec (filia Gurbediu) această componentă este prezentă, prin populația șvabă la Palota și prin cea maghiară, ruteană și slovacă la Gurbediu. De asemenea, ea este prezentă în Olosig, mai ales în parohia ruteană, îndeosebi în filia Săcădat, unde exista o mică comunitate RC, formată din slovaci și maghiari¹³⁸.

Raportând numărul de căsătorii mixte GC-RC, din perioada 1860-1879, la cele din perioada analizată în acest capitol, se constată o creștere a acestora de aproape 7 ori, fapt datorat atât creșterii generale a numărului de căsătorii mixte de aproape 4 ori, dar și unei mutații structurale a acestor căsătorii. Dacă în 1860-1879, căsătoriile GC-O au reprezentat aproximativ 80% din totalul căsătoriilor mixte, în intervalul 1880-1899 se observă o reducere a acestora. Această diferență se va deplasa îndeosebi către opțiunea GC-RC, care va crește de la 8,03% la 15,68%, și mai puțin către opțiunea GC-CH, care va crește de la 8,03% la 12,99%.

Cum se explică această mutație în favoarea opțiunilor RC? După părerea noastră, procesele converg din două direcții, însă mai ales din direcție RC. Ambele direcții au aproximativ același suport – presiunea pieței maritale, care le obliga să se apropie, mai ales în condițiile unei dominante reformate covârșitoare. Observăm că pe latura RC există mai multe comunități etnice – ruteni, slovaci, șvabi – care, fiind prea mici, erau foarte ușor în postura de a-și pierde identitatea, mai ales dacă se căsătoreau cu tineri reformați, aparținând unor comunități puternic structurate și care puteau exercita presiuni de alteritate mult mai mari decât comunitățile GC, care, deși aparțineau structural unui bloc etnic puternic, cel puțin din punct de vedere confesional, le putea asigura o preservare a identității confesionale¹³⁹. Prin urmare,

¹³⁸ *Recensământul din 1900 ...*, p. 150-151

¹³⁹ Ioan Horga, Mircea Brie, *Analiza strategiilor maritale ...*, p. 177

percepția acestor apropieri, similitudini și permisivități din partea comunităților GC va fi reprezentat unul dintre motivele predilecției tinerilor RC, mai ales a celor din comunitățile etnice pomenite mai sus, către strategii maritale mixte cu tineri GC. O asemenea percepție era cu atât mai rezonabilă cu cât impactul politicii de unitate națională a guvernului maghiar era din ce în ce mai simțit.

Așa cum am spus-o în analiza făcută perioadei 1860-1879, opțiunea tinerilor GC către alegerea unui partener de confesiune protestantă, fie CH, fie EV, credem că are la bază mai mult realitatea rezidențială în care acești tineri trăiau. După cum se vede din tabloul de mai sus, cele mai multe opțiuni maritale pe aceste două relații se întâlnesc la Oradea și în cele două parohii din Olosig. Faptul că 9 tineri GC din Oradea și 10 din Olosig (ambele parohii) se căsătoresc cu fete reformatе și evanghelice nu se poate explica doar prin aspectul rezidențial, ci trebuie să-l coroborăm cu cel puțin două aspecte pe care putem să le intuim și care merg în tandem. Oradea, de asemenea, – ca entitate urbană în dezvoltare - cunoaște fenomenul relaxării constrângerilor tradiționale în fața impactului modernității. Totodată, la Oradea se produc mutații socio-profesionale importante ce țin de epoca pre- industrială și de debutul epocii industriale, care favorizează mobilități umane nu numai în cadrul citadin, ci și dinspre rural spre citadin. Ori aceste mobilități erau însoțite de dezrădăcinări, de alterități ale tradiției sau de conflict cu constrângerile patriarhalului rural. Firesc că în acest carusel vor fi fost antrenați și tineri GC. Și la Oradea se produc crize de continuitate a tradiției artisanale în sânul unor familii de meșteri care aveau numai fete, sau care nu găseau un continuator al meseriei din cadrul familiei¹⁴⁰. Apoi, la Oradea și poate la Salonta se vor fi găsit ca și ucenici în atelierele unor renumiți meșteri maghiari, evrei, germani, tineri români, fie localnici, fie care veneau din satele apropiate.

Este posibil ca unele căsătorii pe relație GC-CH, avându-i ca protagoniști pe băieți, să fi avut în subsidiar și o determinantă socio-profesională. Un studiu al căsătoriilor mixte, văzut și prin prisma statutului socio-profesional al mirilor, poate dezvălui aspecte nebanuite, care pot să explice anumite mutații în opțiunile maritale ale tinerilor GC.

Privind tabloul căsătoriilor mixte din perspectiva apetenței pe sexe pentru căsătorii mixte, constatăm că, la fel ca și în perioada 1860-1879, fetele sunt mai deschise către căsătorii mixte, în procent de 58,33%. Însă această constatare este doar aparentă pentru că, sub aspectul alterității etnice, băieții sunt mai deschiși, poate și datorită mutațiilor despre care am vorbit mai sus. Bunăoară, îi vedem pe băieții GC implicați în 72 de căsătorii în afara grupului etnic, iar pe fete doar în 54.

În **perioada 1900-1910** sunt consemnate căsătorii mixte în 11 din cele 14 parohii (78,6%). Media anuală a acestor mariaje inter-confesionale s-a diminuat în comparație cu perioada precedentă, cifrându-se la 10 căsătorii mixte. Ponderea mare a căsătoriilor mixte ce implicau un partener O este înregistrată și de această dată, din totalul celor 112 căsătorii mixte, 73 fiind căsătorii GC-O (66,4%). Cele mai multe dintre acestea au fost încheiate de către femei (51 cazuri). Următoarea opțiune a tinerilor GC a fost și în această perioadă mariajul cu un partener RC, 24,5% din totalul căsătoriilor mixte având această componență. Căsătoriile mixte ce implicau un partener CH, în ciuda prezenței consistente a acestei comunități în structura confesională a populației protopopiatului, au fost destul de reduse numeric (9 cazuri). Și mai reduse au fost opțiunile pentru parteneri EV (2 cazuri).

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 178

Sub raportul alterității confesionale prin căsătorie a celor două sexe, constatăm o înclinație mai mare spre mariaje mixte a femeii GC (57,3% din cazuri), în comparație cu bărbatul (42,7% din cazuri). Această realitate trebuie pusă, pe de o parte, pe seama structurii pieței maritale locale, iar pe de altă parte, pe seama mobilității mai scăzute a femeii. Privită din perspectiva alterității etnice, înclinația mare a femeii spre mariaje mixte pare a fi mult diminuată. Bărbatul este mai deschis spre asemenea mariaje (53,2%), demonstrând încă o dată faptul că alteritatea etnică era mai prezentă la bărbați decât la femei. Privind din acest punct de vedere am putea stabili următoarele direcții: 1. femeia GC preferă mariajele cu parteneri GC, iar, atunci când nu era posibil, pe cei O; 2. dorința păstrării și transmiterii identității etnice asupra copiilor era mai mare la femei; 3. bărbatul, mai mobil fiind, avea posibilitatea contractării unui mariaj cu o parteneră de confesiune GC; 4. bărbatul mai emancipat în comparație cu femeia dovedea o deschidere mai mare spre mariaje cu fete de altă etnie; 5. prezența mediului urban a influențat decisiv mecanismul marital al populației din acest protopopiat.

Imaginea alterității confesionale prin căsătorie în parohia greco-catolică Oradea. Studiu de caz

Așa cum am precizat încă de la începutul demersului nostru referitor la căsătoriile mixte din protopopiatul Oradea, vom încerca să creionăm un studiu oarecum paralel asupra acestor căsătorii folosind de această dată ca sursă de informare nu rapoartele parohiale, ci registrele de stare civilă ale parohiei. Decizia noastră de realizare a acestei cercetări distincte s-a datorat în primul rând diferenței consistente constatate în cazul mai multor parohii, inclusiv din acest protopopiat, în ceea ce privește realitatea descoperită în urma cercetării celor două tipuri de izvoare documentare. Un astfel de demers este în măsură, credem noi, să răspundă întrebărilor ce vizau corectitudinea și integralitate informațiilor cuprinse în rapoartele parohiale (cele care s-au păstrat până în prezent). Am considerat oportun și relevant pentru cercetarea noastră ca acest demers să fie realizat tocmai asupra parohiei Oradea.

Structura etno-confesională a populației orașului Oradea a fost în măsură să influențeze comportamentul marital al populației greco-catolice de aici. Din punct de vedere confesional, populația orașului era următoarea¹⁴¹:

Anul	Total	RC		GC		O		CH		EV		U ¹⁴²		Iz		Alții	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1880	31.324	9.895	31,6	2.114	6,8	1.856	5,9	8.456	27	733	2,3	41	0,1	8.186	26,1	43	0,1
1900	50.177	15.391	30,7	2.884	5,8	3.638	7,3	14.984	29,9	879	1,8	54	0,1	12.294	24,5	53	0,1
1910	64.169	19.819	30,9	3.385	5,3	4.649	7,2	19.459	30,3	1.377	2,2	150	0,2	15.155	23,6	175	0,2

Din punct de vedere etnic, în conformitate cu informațiile oferite de către recensămintele statului maghiar (care aveau ca indicator de recensare *limba maternă* și nu *naționalitatea*), structura populației orașului Oradea era următoarea¹⁴³:

Anul	Total	Maghiari		Germani		Slovaci		Români		Ruteni		Croați		Sârbi		Alții	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1880	31.324	26.675	85,2	1.148	3,7	337	1,1	2.009	6,4	45	0,2	16	0,1	16	0,1	77	0,3
1900	50.177	44.750	89,2	1.404	2,8	188	0,4	3.335	6,7	27	0,1	25	0,1	21	0,1	427	0,9
1910	64.169	58.421	91,1	1.416	2,2	279	0,4	3.604	5,6	25	0,1	33	0,1	59	0,1	332	0,5

¹⁴¹ Apud Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 162

¹⁴² Unitarieni

¹⁴³ Apud Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 161

Analizând informațiile provenite din studiul registrelor parohiale de stare civilă am descoperit o foarte mare diferență în comparație cu datele oferite de către rapoartele parohiale. De la 101 căsătorii mixte, descoperite în urma cercetării rapoartelor, s-a ajuns la 462 căsătorii (o creștere de 457%). Cauzele unei asemenea diferențe trebuie analizate și privite din toate perspectivele posibile. Privit în ansamblul său, edificiul nostru referitor la comportamentul marital al populației greco-catolice ar părea a fi demolat în structura sa. Cu rezervele exprimate și cu alte ocazii, în ciuda diferențelor evidente dintre informațiile descoperite în cele două categorii de izvoare documentare, socotim că tendințele generale au putut fi stabilite și în urma analizei rapoartelor parohiale. Aceasta a fost confirmată, cu mici excepții, de toate celelalte studii de caz.

În studiul parohiei Oradea trebuie să introducem în discuție mai mulți factori: 1. diversitatea etno-confesională a populației din oraș era una foarte mare; 2. mediul urban orădean influența decisiv fenomenul nupțialității, dar și comportamentul marital al tinerilor; 3. piața maritală era una foarte mare, excluzându-se, în aceste condiții, constrângerile legate de atingerea pragului de consangvinitate; 4. emanciparea personală și statutul socio-profesional acționau hotărâtor în alegerea partenerului; 5. existența mai multor parohii într-o arie relativ apropiată geografic făcea ca personalitatea preotului și imaginea parohiei să influențeze afluxul de tineri ce doreau a se căsători în parohia respectivă, etc.

Indiferent însă care au fost cauzele fenomenului, constatăm o mare diferență între rapoarte și registre. A pune lipsa informațiilor din rapoarte doar pe seama pierderii acestora credem că nu este suficient. Este drept că, în cazul acestei parohii, a existat un mult mai mare număr de rapoarte, iar cantitatea acestora a influențat oarecum gestionarea întregului număr de căsătorii. Apoi, analizând anii în care au fost consemnate căsătoriile mixte în rapoarte, observăm faptul că, în perioada 1860-1879, în rapoarte s-au descoperit căsătorii mixte doar în 11 ani, iar în registre, în 19 ani. Aceeași situație este și în perioada 1880-1899, când rapoartele au consemnat căsătorii mixte în doar 12 ani, iar registrele, în fiecare din cei 20 de ani. În fiecare an au fost descoperite mariaje mixte inter-confesional și în anii 1900-1910 (în registre), iar în rapoarte, doar în 5 din cei 11 ani. La un calcul elementar, din cei 51 de ani, în rapoartele parohiale, comparativ cu registre parohiei, nu apar căsătorii mixte în 22 de ani. Ce s-a întâmplat cu rapoartele din cei 22 de ani în care nu apar căsătorii mixte? Au existat aceste rapoarte? Dacă au existat, le-au conținut pe toate căsătoriile înregistrate în registre? Sunt întrebări la care putem răspunde doar prin emiterea unor supoziții. În primul rând, apropierea de scaunul episcopal credem că a influențat comportamentul preoților greco-catolici. O mare parte dintre rapoarte credem că au existat, dar s-au pierdut. Cantitatea mare de material arhivistic credem că a influențat „acceptarea” pierderii câtorva. Aceste „pierderi” au putut fi introduse chiar și în cazul analizei noastre prin omiterea sau înregistrarea greșită a unor căsătorii mixte. Apoi, posibil că preotul parohiei a cunoscut numeroși tineri ce aparțineau altei parohii greco-catolice din imediata proximitate. Acești tineri alegeau să fie cununați de preotul parohiei din motive diverse, între care evident era și acela al importanței acestei parohii. O asemenea căsătorie preotul o înregistra în registrul parohial, dar credem că nu o raporta ca și căsătorie mixtă (dacă era cazul), deoarece cei doi tineri nu erau membri ai parohiei. Acest fenomen este mult mai vizibil după impunerea legislației matrimoniale din 1894.

Trecând peste aceste impedimente documentare, pe care am dorit să le evidențiem printr-o prezentare paralelă, potrivit informațiilor din registrele parohiale¹⁴⁴ la Oradea, există următoarea evoluție a căsătoriilor:

Perioada	Total căsătorii	Căsătorii mixte	Pondere căsătorii mixte
1860-1879	308	212	68,83
1880-1899	436	171	39,22
1900-1910	169	76	44,97
Total	931	462	49,62

Din tabelul de mai sus, constatăm o pondere foarte mare a căsătoriilor mixte din totalul căsătoriilor. Această pondere a evoluat de la o perioadă la alta, cifrându-se la 49,62% din totalul căsătoriilor înregistrate între anii 1860-1910. Această situație nu o putem pune doar pe seama faptului că în oraș comunitatea greco-catolică era una minoritară, deci obligată să aleagă parteneri de altă confesiune, ci ilustrează mai degrabă faptul că la Oradea, la fel ca și în alte mari orașe, etnia și confesiunea nu mai reprezentau o barieră în calea întemeierii unei familii, cel puțin nu în aceeași măsură cu situația din lumea rurală. La oraș statutul social devenea tot mai important. De altfel, o analiză a căsătoriilor din perspectiva socio-profesională a confirmat afinitățile dintre persoanele ce aveau același statut social, și asta dincolo de etnia și confesiunea acestora.

Această situație era întâlnită nu doar la greco-catolici, ci și la romano-catolici. În cazul acestora din urmă, în perioada 1851-1916, din cele 2.446 căsătorii, 43,73% au fost căsătorii mixte¹⁴⁵.

Structura confesională a căsătoriilor în parohia greco-catolică Oradea (1851-1918)

	Total căsăt.	Total căsăt. mixte	GC/ GC	GC/ O	GC/ RC	GC/ CH	GC/ EV	O/ GC	RC/ GC	CH/ GC	EV/ GC
Cazuri înregistrate	1.169	532	637	47	73	119	6	62	123	83	11
% din total căsăt.	100	45,51	54,49	4,02	6,24	10,18	0,51	5,30	10,52	7,10	0,94
% din total căsăt. mixte	-	100	-	8,83	13,72	22,37	1,13	11,65	23,12	15,6	2,07

* Un număr de 7 căsătorii mixte au fost realizate între bărbați GC și parteneri de alte confesiuni (diferite de cele menționate în tabel).

Surse: A.N.-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 825, f. 21-39 și dos. 827, f. 1-19 (parohia Olosig); dos. 726, 6-23 (parohia Oradea Ruteană); dos. 686, f. 1-50 și dos. 687, f. 1-5 (parohia Oradea Catedrală); Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 144

Un studiu extins asupra perioadei 1851-1918 este, credem, în măsură să ne identifice câteva elemente ale comportamentului marital al tinerilor greco-catolici în privința alterității confesionale. Dincolo de comportamentul diferit al populației din oraș, în comparație cu celelalte cazuri analizate, constatăm, totuși, o înclinație majoritară spre parteneri de aceeași confesiune. O asemenea situație este în măsură să ne evidențieze gradul alterității confesionale și nu dispariția afinităților față de partenerii de aceeași confesiune. Este drept, sub influența altor factori, în Oradea s-a constatat o diluare a percepțelor confesionale. Privit din această perspectivă, direcțiile

¹⁴⁴ A.N.-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 825, f. 21-39 și dos. 827, f. 1-19 (parohia Olosig); dos. 726, 6-23 (parohia Oradea Ruteană); dos. 686, f. 1-50 și dos. 687, f. 1-5 (parohia Oradea Catedrală)

¹⁴⁵ Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 144

generale trasate la nivelul lumii rurale ar putea fi înlocuite cu elemente noi, specifice unui nou comportament marital.

Din punct de vedere confesional, se constată o ușoară înclinație spre mariaje cu parteneri CH (37,97% din totalul căsătoriilor mixte). Această înclinație demonstrează, o dată în plus, în comparație cu reticența mare spre asemenea combinații maritale remarcată în mediul rural, faptul că la Oradea alți factori se dovedeau a fi determinanți. Privită din perspectiva faptului că în oraș ponderea populației CH era apropiată de a celei RC și că, de asemenea, ponderea căsătoriilor mixte cu parteneri RC era apropiată (36,84%) de a celor cu CH, atunci teoria noastră pare a fi confirmată. Cu toate acestea, o ușoară înclinație, în raport cu ponderea comunității, poate fi observată spre parteneri de confesiune O (20,48%) a căror pondere din totalul populației era mult mai redusă decât cea a comunităților RC și CH. În acest caz, alteritatea confesională era suprapusă printr-o afinitate etnică ce exista fără îndoială între cele două comunități confesionale. Înclinațiile reduse spre mariaje cu parteneri EV sunt în raport cu ponderea comunității evanghelice din localitate.

Sub raportul alterității confesionale prin căsătorie a celor două sexe, se constată o mai mare înclinație spre mariaje a femeii (52,44%), în comparație cu bărbatul (47,56%). O asemenea realitate poate fi pusă mai puțin pe mobilitatea mai redusă a femeii (cum a fost cazul în mediul rural), cât pe influența altor factori hotărâtori, între care statutul socio-profesional și emanciparea personală. Privit din perspectiva confesională, femeile sunt mai deschise spre mariaje cu parteneri O și RC, iar bărbatul spre mariaje cu parteneri CH (ceea ce confirmă oarecum tendințele generale înregistrate la nivelul episcopiei).

Protopopiatul SATU MARE

Cuprindea 8 parohii situate în comitatul Sătmar (Boghiș, Oar, Doba, Petea, Vetîș, Csenger-Ujfalú, Porcsalma și Csegöld)¹⁴⁶. Ponderea populației românești în aceste parohii era redusă. Confesional, românii împărtășeau în totalitate credința greco-catolică. La 1847, în conformitate cu datele oferite de către episcopie, în localitățile protopopiatului conviețuiau 4.855 – GC, 1.272 – RC, 10.584 – CH și 1.059 – Iz¹⁴⁷. La 1900, schematismul episcopal ne prezintă următoarea structură confesională a populației protopopiatului¹⁴⁸:

	Total	GC	RC	O	EV	CH	Iz
Nr. populație	20.944	6.076	1.188	-	10	12.346	1.324
Procent (%)	100	29,01	5,67	0	0,05	58,95	6,32

Sursă: *Schematismus...*, p. 265

Lipsa populației ortodoxe și prezența importantă a populației de confesiune reformată (58,95%) și mult mai modestă a celei romano-catolice (5,67%) credem că a lăsat o anumită amprentă asupra fenomenului marital din zonă. Este drept însă că populația greco-catolică din aceste parohii manifesta încă puternice comportamente specifice lumii rurale tradiționale, iar în această lume constrângerile maritale erau multiple, ele intersectându-se și completându-se reciproc.

¹⁴⁶ *Schematismus...*, p. 260-265

¹⁴⁷ Apud Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 378

¹⁴⁸ *Schematismus...*, p. 265

În *perioada 1860-1879*, din cele 8 parohii ale protopopiatului Satu Mare, în 7 au avut loc căsătorii mixte (87,5% dintre parohii). Această situație se datorează caracterului multiconfesional și multiethnic al acestui protopopiat situat în imediata vecinătate a orașului Satu Mare, care a putut și el influența stabilirea strategiilor maritale printr-o flexibilitate mai mare a partenerilor. Sunt înregistrate, potrivit rapoartelor anuale ale preoților –bineînțeles trebuie păstrate anumite rezerve privind exactitatea acestor informații–, 88 de căsătorii mixte, ceea ce reprezintă o medie de 4,4 căsătorii pe an, situând acest protopopiat în jurul mediei pe episcopie.

Repartiția acestor căsătorii la nivelul protopopiatului nu este egală, după cum ne-o prezintă tabloul alăturat. Raportând numărul de căsătorii mixte la numărul anilor în care au fost consemnate căsătorii mixte, avem următoarele date: în timp ce la Oar se înregistrează aproape 3 căsătorii mixte pe an, la Boghiș, Pocsalma și Vetiș sunt consemnate 2 căsătorii pe an, la Doba și Csenger-Ujfalu este consemnată 1 căsătorie pe an, etc. Se observă că doar în parohia Oar numărul anilor în care se înregistrează căsătorii mixte depășește 75% din totalul anilor perioadei, în alte cazuri el variază între 30% și 50% la Porcsalma sau Vetiș, iar în unele cazuri este sub 25% (Boghiș, Csenger-Ujfalu, Petea și Doba).

Structura etno-confesională a acestui protopopiat favorizează într-o mare măsură combinațiile inter-etnice și inter-confesionale. Chiar dacă ortodocșii lipseau, se constată că existau 5 căsătorii cu tineri de această confesiune, care posibil erau veniți în căutare de lucru în zona de câmpie.

Discutând despre combinațiile maritale, constatăm că cele dintre GC-RC (33) sunt apropiate ca număr cu cele GC-CH (47), asta deși ponderea celor două confesiuni în ansamblul populației era foarte diferită (se înregistra o diferență de aproape 50% ca pondere din totalul populației). Peste două treimi din aceste combinații se înregistrează în parohia Oar, unde 8 băieți GC iau de soții fete RC și 14 fete GC își aleg drept parteneri băieți de confesiune RC. Aceste căsătorii s-au făcut de cele mai multe ori în localitățile de domiciliu: Mezo-Csenger și Dara, unde comunitățile GC și RC erau foarte mici în raport cu cele reformate, în primul caz, sau egale, în cel de al doilea caz. Sunt și cazuri de căsătorii mixte GC-RC în afara localităților de domiciliu. De exemplu, la Oar, unde comunitatea RC era foarte redusă ca pondere, avem astfel de căsătorii. Din punct de vedere etnic, în aceste localități populația GC era formată din români, ruteni și într-o mică măsură din maghiari. Populația RC era formată din maghiari și șvabi.

Exemplul căsătoriilor mixte din parohia Oar probează din nou impactul determinismului etno-confesional al localității unde trăiau tinerii asupra configurației opțiunilor maritale ale acestora. Acest fapt este întărit de exemplul căsătoriilor mixte dintre tinerii GC și tinerii CH. În aceeași parohie Oar sunt consemnate 22 căsătorii mixte GC-CH. Posibilitatea încheierii unor asemenea căsătorii era reală în condițiile în care, în cuprinsul acestei parohii, raportul dintre GC-CH era 1 la 3,3, cu variații ce merg de la 1 la 4 la Oar, 1 la 5 la Mezo-Csenger și 1 la 1,5 la Dara. Același rol l-a jucat piața maritală și la Vetiș, unde, lipsind posibilitatea unor mariaje cu parteneri RC – aici sunt câteva familii din această categorie –, combinațiile GC-CH sunt majoritare în cazul unor căsătorii mixte. Căsătorii între tineri GC și tineri CH au fost înregistrate la Boghiș, Porcsalma și Petea, rezultat al existenței aceleiași piețe maritale, care se reducea la două comunități (GC și CH).

Combinațiile dintre tineri GC și tineri EV au fost rare. Cele mai multe au fost la Porcsalma (2), prin mariajele cu tineri evanghelici din Satu Mare și Carei, singurele localități care aveau comunități evanghelice compacte în zonă.

Privind structura combinațiilor mixte din perspectiva apetenței bărbaților și femeilor pentru acest tip de căsătorii, se constată că femeile sunt mult mai prezente în căsătoriile mixte, în 48 de cazuri (54,5%), iar bărbații în 40 de cazuri (45,5%). O asemenea realitate se poate explica prin faptul că fetele nu prea se deplasau la distanță pentru a-și găsi viitorii soți, ele mulțumindu-se cu ceea ce le oferea piața maritală locală.

Parohia	Nr. anilor cu căs. mixte	Total căs. mixte	GC/ O	GC/ RC	GC/ CH	GC/ EV	O/ GC	RC/ GC	CH/ GC	EV/ GC
1860-1879										
Boghiș	4	8		2	3				3	
Csenger-Ujfalu	4	5	1	1				2	1	
Doba	1	1	1							
Oar	16	47	2	8	11	1		14	11	
Petea	2	6		1	2				2	1
Porcsalma	5	10		2	2		1	2	2	1
Vetiș	5	11			3			1	7	
Total	18	88	4	14	21	1	1	19	26	2
1880-1899										
Boghiș	5	16		1	3			6	5	1
Csegold	7	36		17	8			2	9	
Csenger-Ujfalu	7	13		6	1		1	3		2
Doba	5	13	1	3	2			4	2	1
Oar	18	161	5	69	31	5	6	24	19	2
Petea	6	6			2			1	2	1
Porcsalma	17	57	1	6	5	1	2	33	8	1
Vetiș	15	57		3	20	4	4	5	18	3
Total	20	359	7	105	72	10	13	78	63	11
1900-1910										
Boghiș	3	4			1			2	1	
Csenger-Ujfalu	3	3		1	1				1	
Oar	3	24	3	3	4	2	2	6	4	
Petea	5	9			2	1			5	1
Porcsalma	9	18		1	2	2		8	3	2
Vetiș	5	5		1			1		3	
Total	11	63	3	6	10	5	3	16	17	3

Surse: A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Rapoartele parohiale de stare civilă).

În *perioada 1880-1899* sunt înregistrate căsătorii mixte în toate cele 8 parohii ale protopopiatului Satu Mare (100%). Această situație se datorează caracterului multiconfesional și multiethnic al acestui protopopiat, situat în imediata vecinătate a orașului Satu Mare.

Comparativ cu perioada 1860-1879, sunt consemnate de 4 ori mai multe căsătorii mixte (359), cu o medie anuală de 17,95 căsătorii mixte față de 4,4 căsătorii pe an în intervalul precedent. Din acest punct de vedere, protopopiatul Satu Mare se situează între protopopiatele cu cel mai mare număr de căsătorii mixte din dieceza greco-catolică de Oradea.

Parcurgând datele tabloului de mai sus, observăm că, la fel ca și în perioada precedentă, aproape jumătate dintre căsătorii sunt înregistrate în parohia Oar și în filiile acesteia, Mezo-Csenger și Dara. Raportând numărul de căsătorii mixte la numărul anilor în care au fost consemnate căsătorii mixte, avem următoarele date: în timp ce la Oar se înregistrează aproape 9 căsătorii mixte, la Csegold, Pocsalma și Vetis sunt înregistrate între 3 și 5 căsătorii mixte pe an. În celelalte parohii, media este de sub 2 căsătorii pe an.

Structura etno-confesională a protopopiatului favoriza într-o mare măsură combinațiile inter-etnice și inter-confesionale. În ciuda inexistenței comunității O, sunt înregistrate 20 căsătorii cu tineri de această confesiune, care posibil erau veniți în căutare de lucru în zona de câmpie, rezervorul acestor deplasări fiind parțial zona Maramureșului, dar mai ales a Lăpușului și a Bihorului.

Parcurgând specificul combinațiilor maritale constatăm că cele dintre GC-RC sunt cele mai numeroase (184), ceea ce reprezintă mai mult de jumătate. În comparație cu perioada precedentă, avem o creștere de aproape 6 ori, deși ponderea populației romano-catolice era sub 6% din totalul populației. Explicația acestei evoluții o putem găsi în observația noastră făcută la situația din protopopiatul Oradea, unde se constată o sporire spectaculoasă a numărului de combinații GC-RC, apreciată ca posibilă soluție de preservare a identității catolice într-un proces de uniformizare națională practicat de către statul maghiar, după 1870 mai ales.

La fel ca și în perioada precedentă, aproape 2/3 din aceste combinații se înregistrează în parohia Oar, unde 69 băieți GC iau de soții fete RC și 24 fete GC își aleg drept parteneri băieți de confesiune RC. Aceste căsătorii s-au făcut de cele mai multe ori în filiile Mezo-Csenger și Dara, comunitățile de GC fiind mai reduse. Cele mai importante creșteri ale numărului de căsătorii mixte între GC și RC au avut loc la Pocsalma, de la 4 la 39, fapt care bănuim că vrea să pună în evidență tocmai o încercare de salvare a identității confesionale a comunităților mai mici, amenințate de procesul de dispariție, produs ca urmare a presiunilor politice, dar și a celor inerente unor comunități ajunse în pragul crizei de consangvinitate. Trebuie spus că, din aceste punct de vedere, populația cea mai amenințată era cea a șvabilor, dar și a maghiarilor catolici.

Dacă în perioada 1860-1879 combinațiile maritale GC-CH au reprezentat peste jumătate din totalul căsătoriilor mixte, în intervalul 1880-1899, ponderea acestora s-a redus la 1/3, înregistrând o creștere globală de numai 2,5 ori, fapt care poate să demonstreze același fenomen de repliere a comunităților catolice, fie că sunt romano-catolice sau greco-catolice spre ele însele în fața unei percepții care asocia din ce în ce mai mult biserica reformată cu statul maghiar.

Comparativ cu datele din perioada 1860-1879, se poate observa că cele mai multe căsătorii GC-CH sunt în parohia Oar (creșterea aici fiind de la 22 la 50, deci de 2,3 ori), urmată de parohia Vetis (aici se înregistrează o creștere de la 10 la 38 asemenea căsătorii, respectiv o creștere de 3,8 ori). În această din urmă parohie lipsește practic posibilitatea unor mariaje cu parteneri RC, nefiind decât puțini locuitori de această confesiune¹⁴⁹. Același rol l-a jucat piața maritală și la căsătoriile dintre tinerii GC și tinerii CH înregistrate la Boghiș, Porcsalma și Petea, aici existau doar două comunități GC și CH. Însă și aici observăm, cel puțin în filiile parohiei Pocsalma (Gyortelek și Patyod)¹⁵⁰, că există o predilecție pentru tinerii GC de a căuta parteneri

¹⁴⁹ Ioan Horga, Mircea Brie, *Analiza strategiilor maritale...*, p. 102

¹⁵⁰ *Schematismus...*, p. 263

RC, chiar dacă piața maritală locală oferea în primul caz posibilități multiple de mariaj cu tineri reformați.

Combinațiile dintre tineri GC și tineri EV au fost de 8 ori mai multe (comparativ cu perioada anterioară pe această direcție s-a consemnat cea mai mare creștere). Acestea nu au avut însă o pondere prea mare în ansamblul opțiunilor maritale efectuate în afara confesiunii, asta datorită rarității acestor comunități. Cele mai multe căsătorii mixte GC-EV sunt în Vetiș și Oar prin căsătorii cu tineri evanghelici din Satu Mare.

Privind structura combinațiilor mixte din perspectiva apetenței bărbaților și femeilor pentru acest tip de căsătorii, se constată că, spre deosebire de perioada precedentă, când fetele au preferat mai mult decât băieții căsătoriile mixte (54,5%), în perioada 1880-1899, bărbații dețin întâietatea cu (54%), devansând fetele îndeosebi la căsătoriile cu parteneri RC.

O asemenea realitate se poate explica prin faptul că băieții, atunci când piața maritală locală nu le satisfăcea gusturile, mentalitățile și poate percepțiile identitare, căutau parteneri care să răspundă acestor dorințe în alte localități, situate la distanțe mai mari decât arealul parohiei sau protopopiatului, ori pur și simplu avem în față o situație de excepție, accidentală.

În **perioada 1900-1910** au fost consemnate căsătorii mixte în 6 din cele 8 parohii ale protopopiatului (75%). Numărul căsătoriilor mixte s-a diminuat în comparație cu perioada precedentă, acum înregistrându-se o medie de 5,72 căsătorii mixte pe an. Și de această dată cele mai multe căsătorii mixte se realizează tot în parohia Oar (10 dintre cele 24 fiind încheiate însă în filia Dara). Reducerea numărului căsătoriilor mixte poate fi pusă pe seama lipsei rapoartelor din mai mulți ani (se poate observa faptul că la Oar, de exemplu, unde ponderea mariajelor mixte inter-confesionale era destul de ridicată, s-au înregistrat căsătorii mixte doar în 5 din cei 11 ani ai perioadei).

Privit din perspectivă confesională, surprinde iarăși numărul căsătoriilor mixte încheiate cu parteneri O (9,52%). Ponderea tot mai mare a mariajelor GC-O poate fi pusă pe seama unei circulații tot mai evidente a forței de muncă în perioada sezonului agricol. Mulți dintre tinerii ortodocși din zonele Lăpușului, Maramureșului sau Bihorului se stabileau temporar în aceste localități, încheind ulterior mariaje cu fetele GC (dar nu numai). Cele mai numeroase opțiuni maritale ale tinerilor greco-catolici sunt pentru parteneri CH (27 cazuri). Cele mai multe dintre acestea sunt încheiate în Oar, Petea și Porcsalma (parohii cu importante comunități CH, în special în filii, și acolo unde posibilitățile altor opțiuni erau limitate). Numărul căsătoriilor cu parteneri RC este și el ridicat (22 cazuri), confirmând afinitatea confesională și spirituală a tinerilor GC față de partenerii RC. Cele mai multe căsătorii mixte GC-EV sunt înregistrate în Vetiș și Porcsalma, prin căsătorii cu tineri evanghelici din Satu Mare.

Raportat la cele două sexe, alteritatea confesională pare a fi mai mare în cazul femeilor (61,9%). Această realitate vine să demoleze oarecum situația înregistrată în perioada anterioară, când bărbații erau antrenați mai mult în mariaje mixte.

1.2.Tendențele maritale în parohiile ortodoxe subordonate Consistoriului de Oradea. Analiza fenomenului marital

Populația ortodoxă din zona Bihorului a avut o organizare ierarhică proprie, asta în ciuda faptului că Dieceza de Oradea, în contextul răscoalei lui Francisc Rakoczi

al II-lea, a pierdut după 1712 dreptul de a mai avea un episcop. Teritoriul eparhiei a ajuns sub jurisdicția episcopilor ortodocși din Arad¹⁵¹.

Se impune precizarea faptului că teritoriul episcopiei nu a intrat în componența Episcopiei Aradului „ca un teritoriu anexat, ci ca o Episcopie de sine stătătoare care, în lipsă de ierarh, a primit ocrotirea spirituală a celui mai apropiat episcop”¹⁵². În condițiile în care scaunul episcopal a devenit vacant, conducerea episcopiei a fost asigurată de către Consiliul eparhial, Consistoriul. Structura organizatorică s-a păstrat, confirmând încă o dată faptul că nu putea fi vorba despre o încorporare a eparhiei în Episcopia de Arad, și asta cu toate că episcopul de Arad obținuse jurisdicția și asupra Bihorului. Consistoriul a avut, cel puțin până în anul 1793 când a fost oficializat¹⁵³, o funcționare de facto, dar nu și de jure. Acesta a fost de altfel și motivul pentru care instituția nu a primit niciun sprijin din partea statului și nici documentele necesare¹⁵⁴. Consistoriul de Oradea, statuat prin diverse protocoale diecezane¹⁵⁵, a fost păstrat și după votarea Statutului Organizatoric al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania în anul 1868 de către Congresul Bisericesc¹⁵⁶. Aceeași decizie a fost luată și de către Congresul din 1878¹⁵⁷.

În conformitate cu acest statut, Consistoriul Ortodox Român de Oradea avea în subordonare 6 protopopiate: Oradea Mare, Beiuș, Peștiș, Tinca, Beliu și Vașcău. Parohiile erau de două feluri: matre și filii. Localitatea care putea să-și susțină singură cel puțin o biserică cu un preot și cel puțin o școală cu un învățător, precum și celălalt personal trebuincios, avea rangul de parohie-matră. Localitatea care nu putea să-și susțină singură cele menționate mai sus se asocia unei parohii-matre având în acest caz statutul de filie¹⁵⁸. Numărul parohiilor (atât matre, cât și filii) aparținătoare unui protopopiat a fost adesea schimbat. Apoi, numeroase inexactități au fost introduse și de către slaba organizare administrativă a Consistoriului. Documentele păstrate sunt adesea contradictorii în această privință (unele parohii apar când într-un protopopiat, când în altul). Numărul acestor parohii nu este nici el constant. O monografie a Bihorului și Oradiei (*Bihar Vármegye és Nagyvárad*), publicată în anul 1901 la Budapesta prezenta următoarea structură administrativă a teritoriului aflat sub jurisdicția Consistoriului de Oradea¹⁵⁹: 1. protopopiatul Oradea¹⁶⁰ cu 48 parohii-matre și 172 de filii¹⁶¹; 2. protopopiatul Peștiș, cu reședința la Lugașu de Sus, care avea în

¹⁵¹ Ioan Sorin Cuc, *Episcopia ortodoxă de Oradea (1920-1940)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2005, p. 34-35

¹⁵² *Ibidem*, p. 35

¹⁵³ A se vedea circulara episcopală din 24 august 1793 prin care episcopul de Arad îl numește președinte al Consistoriului pe Teodor Arsici.

¹⁵⁴ Ioan Sorin Cuc, *op. cit.*, p. 45-46

¹⁵⁵ Gheorghe Lițiu, *Eparhia Aradului și Bihorului 1848-1860*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2003, p. 211-230

¹⁵⁶ Împăratul Francisc Iosif I a sancționat această lege la 28 mai 1869.

¹⁵⁷ A se vedea *Statutul organizatoric al Bisericii Greco-orientale Române din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1881

¹⁵⁸ O. Chibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 5

¹⁵⁹ Borovszky Samu, *Bihar Vármegye és Nagyvárad*, Budapesta, 1901, p. 428

¹⁶⁰ Acest protopopiat avea un număr de 31.969 credincioși ortodocși (16.140 bărbați și 15.829 femei). Cf. Borovszky Samu, *op. cit.* p. 428

¹⁶¹ Acestea erau situate în mare parte în regiunile cu populație românească majoritar greco-catolice din zona de nord a comitatului, inclusiv în Sătmar.

componență 41 de parohii-matre și 15 filii, numărând 35.086 credincioși (17.888 bărbați și 17.198 femei)¹⁶²; 3. protopopiatul Tinca cu 32 de parohii-matre și 23 filii, numărând 28.151 enoriași (14.156 bărbați și 13.995 femei)¹⁶³; 4. protopopiatul Beiuș, cu reședința la Răbăgani, având 46 parohii-matre și 14 filii și numărând 32.222 credincioși (15.987 bărbați și 16.235 femei); 5. protopopiatul Beliu, cu reședința la Girișu Negru, având 35 de parohii-matre și 14 filii, numărând 26.903 enoriași (13.304 bărbați și 13.599 femei)¹⁶⁴; 6. protopopiatul Vașcău, numărând 28.975 credincioși (14.561 bărbați și 14.414 femei) în cele 40 de parohii-matre și 19 filii¹⁶⁵.

Reînființarea Episcopiei Ortodoxe de Oradea în anul 1920 a adus cu sine o nouă organizare și arondare teritorială a protopopiatelor. Sinodul eparhial din anul 1921 a aprobat noua structură organizatorică. Episcopia era acum alcătuită din 15 protopopiate¹⁶⁶: Oradea Mare cu 20 de parohii¹⁶⁷, Lunca cu 23 parohii¹⁶⁸, Tileagd cu 22 de parohii¹⁶⁹, Aleșd cu 20 parohii¹⁷⁰, Bratca cu 15 parohii¹⁷¹, Sătmar cu 2 parohii¹⁷², Ceica cu 23 parohii¹⁷³, Răbăgani cu 20 parohii¹⁷⁴, Beiuș cu 27 parohii¹⁷⁵, Rieni cu 28 parohii¹⁷⁶, Vașcău cu 24 de parohii¹⁷⁷, Beliu cu 19 parohii¹⁷⁸, Ucuriș cu 15 parohii¹⁷⁹, Tinca cu 18 parohii¹⁸⁰ și Salonta cu 16 parohii¹⁸¹.

¹⁶² Borovszky Samu, *op. cit.* p. 428

¹⁶³ *Ibidem*

¹⁶⁴ *Ibidem*

¹⁶⁵ *Ibidem*

¹⁶⁶ Ioan Sorin Cuc, *op. cit.*, p. 183-187

¹⁶⁷ Alparea, Apateul Românesc, Cheresig, Cheri, Chișirid, Felcheriu, Giriș, Hidișelu de Sus, Hidișelu de Jos, Leș, Mierlău, Oradea Mare (sediul protopopiatului), Oșorhei, Păușa, Rontău, Sântelec, Șumugiu, Tărian, Toboliu și Velența.

¹⁶⁸ Abram (sediul protopopiatului), Almaș, Bebei, Borumlaca, Burzuc, Chiraleu, Chiribil, Ciuhoi, Chișlaz, Cuzap, Dernașoara, Făncica, Iteu, Margine, Parhida, Sârbi, Satubarbă, Săbolciu, Spurcani, Suiug, Șușturogiu și Voivozi.

¹⁶⁹ Bălaia, Borșea, Botean, Brusturi, Chigic, Copăcel, Cuieșd, Hotar, Husasău, Ineu, Subpiatră, Picleu, Săbolciu, Săcădat, Sărând, Șerghiș, Surdus, Țigănești, Țețchea, Tileagd (sediul protopopiatului), Tilecuș și Vârciorog.

¹⁷⁰ Aștileu, Aleșd (sediul protopopiatului), Birtin, Butani, Cacuciul Românesc, Cacuciul Unguresc, Călășea, Chistag, Fâșca, Gălășeni, Gherghie, Josani, Lugașu de Jos, Lugașu de Sus, Lunșoara, Măgești, Ortiteag, Peștere, Peștiș și Tinăud.

¹⁷¹ Bălnaca, Beznea, Bratca (sediul protopopiatului), Bucea, Bulz, Cetea, Cornișel, Dameș, Fechetău, Lorău, Ponoară, Remeți, Șuncuiuș, Valea Mare și Valea Neagră.

¹⁷² Sătmar cu filiile și Diosig.

¹⁷³ Bucium, Bucuroaia, Calea Mare, Cârpeștii Mari, Cârpeștii Mici, Ceica (sediul protopopiatului) Ceșoara, Corbești, Cotiglet, Crâncești, Dobrești, Dușești, Forosig, Incești, Lazuri, Luncasprie, Lupoia, Hidișel, Straciș, Tășad, Topa de Sus, Topa de Jos și Topești.

¹⁷⁴ Albești, Căpâlna, Câmpani de Pomez, Copăceni, Coșdeni, Forău, Hidiș, Pomez, Răbăgani (sediul protopopiatului) Rohani, Rotărești, Săldăbagiu, Sitani, Săucani, Suplac, Spinuș, Sânmiclăuș de Beiuș, Urviș, Vălani și Vărășeni.

¹⁷⁵ Beiuș (sediul protopopiatului), Beiușele, Borz, Budureasa, Burda, Căbești, Cărbunari, Curățele, Drăgoteni, Dumbrăvița, Feneriș, Gurbești, Meziad, Nimăiești, Mizieș, Petreasa, Pociovești, Pocola, Remetea, Roșia, Saca, Sânmartin, Seliște, Sohodol-Lazuri, Șoimi, Talpe și Telec.

¹⁷⁶ Băleni, Belejeni, Brădet, Broaște, Buntești, Căcăceni, Chișcău, Drăgănești, Dumbrăvani, Ferice, Ghighișeni, Gurani, Cusuiș, Hinchiriș, Lelești, Lazuri, Măgura, Mierag, Petrileni, Poieni de Jos, Poieni de Sus, Pietroasa, Rieni (sediul protopopiatului), Săud, Țigănești, Tărcăița, Valea Neagră de Jos și Totoreni.

În procesul de stabilire a tendințelor și strategiilor maritale la populația ortodoxă din această regiune trebuie să se țină cont de structura etno-confesională și de conexiunile care existau între diferitele grupuri etnice și confesionale de aici. Prin etnicitate, așa cum am putut observa și în cazul populației greco-catolice, ortodoxii, erau atașați de credincioșii uniți. Prezența în același spațiu atât a greco-catolicilor cât și a ortodocșilor a influențat într-o oarecare măsură comportamentul marital, dar și gradul alterității confesionale. În identificarea mecanismelor care au stat la baza diverselor comportamente se impune a se face distincția între localitățile cu pondere scăzută a populației ortodoxe sau cele cu importante asemenea comunități dar izolate (situate în general în nord și vest) și localitățile situate în regiuni cu populație ortodoxă numeroasă (partea de sud și sud-est). Apoi, în acest proces au intervenit diferitele forme de manifestare regională ale obiceiurilor și tradițiilor ce au condus spre anumite comportamente mentale distincte. De altfel, plecând de la aceste considerente, propunem pentru realizarea acestui demers efectuarea mai multor studii de caz prin despuieră registrilor de stare civilă din localități situate în regiuni diferite.

Pentru construirea imaginii de ansamblu, dar și pentru observarea fenomenului marital în localitățile selectate spre cercetare, propunem o grilă asemănătoare cu cea folosită și cu ocazia efectuării studiilor de caz asupra parohiilor greco-catolice. Ne interesează situațiile: când bărbatul era O, iar femeia era de altă confesiune și invers. Domiciliul, vârsta, starea civilă, etnia, etc., vor sta și ele în atenția noastră așa încât să putem surprinde cât mai multe comportamente și tendințe generale, dar și particulare. În demersul nostru vom încerca să grupăm localitățile asupra cărora s-au efectuat studii de caz, în principal ținând cont de poziția lor geografică. În acest sens propunem o analiză a acestora în funcție de organizarea în protopopiate a acestor parohii. Vom folosi pentru aceasta vechea organizare bisericească de dinaintea anului 1921. Dorim însă să precizăm faptul că structura administrativă a Consistoriului (în protopopiate, parohii-matre și filii) a fost mereu schimbată, motiv pentru care accentul studiului nostru cade în primul rând asupra parohiei și mai puțin asupra protopopiatului (văzut mai degrabă din perspectiva analizei noastre ca o arie geografică în care se manifestau diverse comportamente maritale generale sau particulare), a căror structură s-a modificat în mai multe rânduri pe parcursul perioadei analizate.

Metodologic, cum am mai precizat, vom încerca să efectuăm un studiu exhaustiv asupra tuturor parohiilor coordonate de către Consistoriul de Oradea, ci mai degrabă realizarea mai multor studii de caz ce vor evidenția cu siguranță comportamentul marital al comunității ortodoxe, dar și specificitatea acesteia în comparație cu celelalte confesiuni.

¹⁷⁷ Băița, Briheni, Călugări, Câmpanii de Jos, Câmpanii de Sus, Cărpinet, Crișcior, Colești, Fânațe, Hârșești, Hotar, Leheceni, Lunca, Poiana, Sârbești, Seghiște, Sighiștel, Sohodol, Ștei, Șuștiu, Valea Neagră de Sus, Vașcău (sediul protopopiatului), Vărzarii de Jos și Vărzarii de Sus.

¹⁷⁸ Agriș, Archiș, Bârzești, Beliu (sediul protopopiatului), Bochia, Botfeiu, Cărand, Chișlaca, Coroiu, Craiva, Cumănești, Groși, Hășmaș, Mocirla, Nermiș, Sâc, Secaciu, Tăgădău și Urviș de Beliu.

¹⁷⁹ Călăcea, Olcea, Cărsău, Ciuntăhaza, Măraș, Petid, Rogoz, Sânmiclăuș, Stoinești, Șiad, Șoimi, Susag, Tâlmăciu, Ucuiș (sediul protopopiatului) și Ursad.

¹⁸⁰ Batăr, Cărnăz, Căuașd, Cheșa, Cociuba, Tăut, Fonău, Gepiș, Giriș, Gurbediu, Husasău, Miersig, Miheleu, Oșand, Râpa, Sititelec, Tinca (sediul protopopiatului) și Valea Mare.

¹⁸¹ Ateaș, Berechiu, Bicaceu, Cefă, Ciumeghiu, Gepiu, Homorog, Ianoșda, Inand, Mădăras, Mățișhaza, Roit, Salonta (sediul protopopiatului), Sânmiclăușul Românesc, Tămașda și Tulca.

Protopopiatul Vașcău

Era situat pe valea superioară a Crișului Negru, cuprinzând jumătatea sudică a Depresiunii Beiuș. În această regiune satele erau numeroase, dar aveau în general un număr redus de locuitori. Marea majoritate a locuitorilor erau români de confesiune ortodoxă, comunități mai compacte de altă etnie sau confesiune aflându-se doar în câteva localități izolate.

Structura etno-confesională, dar și caracterul tradițional al lumii rurale din această parte a Bihorului au fost factori importanți în stabilirea strategiilor maritale. Societatea întâlnită în tot arealul Depresiunii Beiuș, este o lume a constrângerilor și eșaloanelor la care trebuie să se conformeze toți indivizii aparținând grupului. Devianțele de orice natură sunt privite cu scepticism. Percepțiile morale și religioase constituiau desigur o chestiune foarte importantă pentru acele vremuri. Toate acestea erau în măsură să conducă spre construirea unor modele familiale, născute adesea și din comportamente maritale specifice unei astfel de societăți.

Fenomenul marital în parohia Vașcău (1870-1910). Studiu de caz

Localitatea Vașcău, inclusiv satul Bărești – filia parohiei ortodoxe de aici (astăzi localitate componentă a orașului Vașcău), avea la 1880 o populație totală de 811 locuitori¹⁸². Dintre aceștia, după limba maternă, 615 erau români, 146 erau maghiari, 13 erau germani, 4 erau slovaci, iar restul aveau limba maternă necunoscută¹⁸³. Din punct de vedere confesional, structura populației acestor două localități era următoarea: 633 erau O (78,05%), 14 erau GC (1,7%), 119 erau RC (14,7%), 9 erau CH (1,1%), iar 46 erau Iz (5,7%)¹⁸⁴.

La 1900, aceleași două localități numărau împreună 1.179 locuitori (831 – români, 318 – maghiari, 7 – germani, 23 – alte naționalități)¹⁸⁵. Structura confesională a cunoscut câteva schimbări față de recensământul din anul 1880: 834 persoane împărtășeau credința ortodoxă (70,7%), 16 persoane erau greco-catolice (1,4%), 217 persoane erau romano-catolice (18,4%), 47 persoane erau reformate (4%), 7 persoane erau evanghelice (0,6%), iar 58 persoane erau izraelite (4,9%)¹⁸⁶.

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate ¹⁸⁷ . Raport bărbați/femei									Căsătorii cu parteneri din altă localitate ¹⁸⁸ . Raport bărbați/femei								
			O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O	O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O
1870	1										1									
1871	3		2								1									
1872	5		5																	

¹⁸² *Recensământul din 1880...*, p. 52

¹⁸³ *Ibidem*, p. 53

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 52

¹⁸⁵ *Recensământul din 1900...*, p. 110-111

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 111

¹⁸⁷ Am dori să facem precizarea că în categoria „căsătorii cu parteneri din aceeași localitate” am inclus atât căsătoriile la care ambii parteneri erau din Vașcău, cât și căsătoriile la care parteneri erau în ambele cazuri din Bărești.

¹⁸⁸ În această categorie am inclus și căsătoriile dintre un partener din Vașcău și unul din Bărești (chiar dacă se cununeau în aceeași biserică, făcând parte din aceeași parohie, fiind însă din sate diferite).

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate ¹⁸⁷ . Raport bărbați/femei										Căsătorii cu parteneri din altă localitate ¹⁸⁸ . Raport bărbați/femei									
			O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O	O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O		
1873	5		3									2										
1874	3		2									1										
1875	2		1									1										
1876	4		4																			
1877	1											1										
1878	5	2	3													2						
1879	0																					
1880	4	2	1	1								1					1					
1881	4	1	1							1		2										
1882	4		3									1										
1883	8											8										
1884	7	1	3									3					1					
1885	4	1										3		1								
1886	6		3									3										
1887	6	2	2									2				2						
1888	8	1	2									5		1								
1889	3		2									1										
1890	13	1	10									2		1								
1891	3		2									1										
1892	2		1									1										
1893	5	1	3									1			1							
1894	6	1	2									3				1						
1895	8		5									3										
1896	3		2									1										
1897	9		4									5										
1898	3	1	1									1					1					
1899	1											1										
1900	7		6									1										
1901	9	1	3									5					1					
1902	6	2	2									2				1		1				
1903	4											4										
1904	4		1									3										
1905	5		4									1										
1906	11	3	2									6	1	1			1					
1907	10	1	4	1								5										
1908	4		3									1										
1909	13	1	6									6					1					
1910	5	2	2		2							1										
Total	214	24	100	2	2					1		90	1	4	1		6	6	1			

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1408, f. 170-190; dos. 1409, f. 40-59

Datorită prefacerilor economice din localitate (tot mai mult își făceau simțită prezența activitățile cu caracter neagricol) profilul socio-profesional al populației era într-o continuă schimbare. Localitatea Vașcău atrăgea tot mai multe persoane (în special tineri) din satele învecinate, dar nu numai. În acest proces au fost antrenate persoane ce aparțineau altor grupuri etnice sau confesionale. Schimbările survenite între 1880 și 1900 în structura etno-confesională a populației credem că s-au datorat și acestui proces de concentrare a forței de muncă în regiune. Noii veniți, cel mai adesea tineri, așa cum am amintit, și, nu de puține ori, cu un statut socio-profesional superior, atrăgeau sau erau atrași (nevoiți fiind uneori) de tinerii ortodocși din această parohie.

Fenomenul acesta a putut fi constatat și în localitatea Băița, unde tinerii români greco-catolici (în special fetele) erau atrași de parteneri cu un statut social și profesional superior (de regulă de confesiune RC).

În perioada cercetată, în această parohie au fost încheiate 214 căsătorii (5,2 căsătorii/an)¹⁸⁹. Dintre acestea 24 au fost căsătorii mixte inter-confesional (11,2%). O asemenea pondere a căsătoriilor mixte este destul de ridicată pentru o parohie ortodoxă în care nu exista o comunitate greco-catolică (spre care și-au dovedit înclinații comunitățile ortodoxe din alte localități). Mai mult, comunități greco-catolice nu sunt nici în satele învecinate (singura localitate din arealul protopopiatului cu o comunitate greco-catolică mai mare fiind Băița, localitate situată la o distanță nu tocmai foarte apropiată de Vașcău). Înclinațiile spre mariaje mixte (în special cu parteneri de confesiune RC) credem că se datorau, pe de o parte emancipării tinerilor din această localitate, iar pe de altă parte, determinismelor de natură socio-profesională. Acestea din urmă s-au dovedit suficient de puternice pentru a produce unele schimbări în comportamentul marital al tinerilor ortodocși din Vașcău (dar și din satele aflate în imediata vecinătate).

Din totalul căsătoriilor mixte, 13 sunt cu parteneri RC (54,2%). O asemenea pondere a căsătoriilor pe linia O-RC s-a datorat, fără îndoială, unor factori socio-profesionali. Într-o lume rurală tradițională, cum era aceea a satelor din această parte a Depresiunii Beiuș, un tânăr bărbat ce avea un venit, fie el un salariu infim, era privit ca făcând parte din „lumea bună” (fie el și servitor). Ca urmare, era dorit de tinerele fete dornice să iasă din tradițional. Nu putem neglija nici faptul că în interiorul acestei comunități s-au produs unele mutații în comportamentul lumii rurale tradiționale românești. Acestea au fost introduse de conviețuirea comună, de extinderea activităților economice neagricole, ce ofereau locuri de muncă comune, etc. Totuși nu putem neglija dorința tinerilor români de a se emancipa prin căsătorie (comunitatea ortodoxă de aici era suficient de numeroasă, fără a lua în calcul și satele vecine, pentru a asigura o piață maritală consistentă). De altfel, analizând căsătoriile O-RC ne vom asigura de temeinicia acestor afirmații. Prima căsătorie ce implică un partener RC a fost încheiată în anul 1880 între un bărbat romano-catolic de 27 de ani din Băița, Ioan Frantz, ce lucra la „combinatul de fier” și Rosalia Weisen, o tânără ortodoxă de 19 ani din Vașcău¹⁹⁰. În urma căsătoriei, bărbatul din Băița s-a mutat în Vașcău. Anul următor, romano-catolicul Andrei Torthuber în vârstă de 29 de ani, notar în Vașcău, se căsătorește cu Lucreția Laurian, o tânără ortodoxă de doar 17 ani¹⁹¹. O altă căsătorie RC/O a fost încheiată în anul 1884, când un alt lucrător de la combinatul din localitate, Figule Marton, originar din Moneasa, în vârstă de 48 de ani, se căsătorește după ce a rămas văduv cu Maria Hangaciu, de 39 de ani, din Vărzarii de Sus văduvă și ea, noua familie stabilindu-se după căsătorie în Vașcău¹⁹². În 1885, se căsătorește Tănase Dancu, de confesiune ortodoxă din Bărești, în vârstă de 23 de ani, ce era de profesie cojocar, cu Victoria Naincu, romano-catolică de 19 ani din Vașcău¹⁹³. Tânăra soție își urmează soțul după căsătorie, stabilindu-se în casa acestuia din Bărești. În anul 1888, se căsătoresc maestrul lăutar Ștefan Culae (42 ani) de confesiune ortodoxă și Benyr

¹⁸⁹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1408, f. 170-190; dos. 1409, f. 40-59

¹⁹⁰ *Ibidem*, dos. 1408, 173

¹⁹¹ *Ibidem*

¹⁹² *Ibidem*, f. 174

¹⁹³ *Ibidem*

Borba (40 ani) de confesiune romano-catolică, ambii din Vașcău¹⁹⁴. Kis Peter-Pal, un cojocar romano-catolic din Beiuș se mută în anul 1898 în Vașcău, în urma căsătoriei cu Nica Saveta, o tânără ortodoxă din această localitate¹⁹⁵. Un alt RC, Steiner Imre (24 ani) din Vașcău, de meserie fierar, își aduce ca soție pe Ana Baruția, o tânără ortodoxă de doar 16 ani din Bărești¹⁹⁶. În anul 1906 se încheie două asemenea căsătorii: prima îi are ca protagoniști pe Iuliu Smola (RC, originar din Șuștiu, în vârstă de 30 ani, de profesie cioplitor de piatră) și Sofia Coroiu (O, din Bărești, în vârstă de 28 de ani), iar a doua pe Valeriu Bene (O, din Vașcău, în vârstă de 27 de ani, de profesie „maestru măsurător”) și Floriana Todan (o tânără RC de doar 16 ani din Bărești)¹⁹⁷. O altă căsătorie din această categorie s-a încheiat în anul 1909: Paul Ankatya de 24 ani, un cizmar RC din localitatea arădeană Cil, își ia de soție o tânără O din Bărești (Sofia Bartoși de 19 ani). Din totalul celor 13 căsătorii O-RC, doar 2 (în cazul uneia nu cunoaștem profesia bărbatului¹⁹⁸) sunt căsătorii ce implică parteneri ce se ocupau doar de agricultură¹⁹⁹. Așadar, avem în imagine una din cele mai importante explicații ale unui fenomen, rar întâlnit în satele românești ortodoxe.

Căsătoriile cu parteneri GC, 9 la număr (37,5%), sunt și ele antrenate în această transformare a profilului social și profesional. Majoritatea acestor căsătorii s-au făcut însă între țărani: 4 din cei 6 bărbați GC implicați în aceste mariaje erau plugari (3 din Băița și 1 din Beiuș)²⁰⁰. În ceea ce le privește pe cele 3 femei GC ce se căsătoresc cu bărbați ortodocși, doar una se căsătorește cu un bărbat ce avea o profesie neagricolă (era notar²⁰¹). Mariajele O-GC nu par a avea, din perspectiva determinismelor socio-profesionale, o exprimare mai deosebită decât cele intra-confesionale. Mai degrabă putem pune aceste mariaje pe caracterul redus al comunității GC, care era obligată să recurgă la mariaje mixte (în acest caz cu parteneri O). Totuși, remarcăm cele două căsătorii GC/O ce implicau bărbați GC cu profesie neagricolă. Prima dintre cele două căsătorii s-a încheiat la 22 august 1887, între Ioan Șandor (30 ani) GC din Oradea, de profesie maistru într-o fabrică de mobilă și Hangiu Varvara (22 ani), O din Bărești²⁰². Perspectiva de a se muta la oraș (după căsătorie cei doi s-au stabilit la Oradea) o încântă pe tânără soție, acceptând astfel repede căsătoria cu bărbatul din Oradea. A doua, s-a încheiat la 27 mai 1894 între Mihai Trimie (văduv de 58 de ani, originar din Băița, dar angajat la „baia” din respectiva localitate) și Frențiu Sofia din Bărești, rămasă de asemenea văduvă (și se pare că avea cel puțin un copil în îngrijire), dar fiind mult mai tânără (26 de ani). În acest caz am fi tentați să spunem că statutul de mamă și văduvă o obligă pe tânără de 26 de ani să se căsătorească cu un muncitor ce avea un venit modest, dar sigur, fără a mai ține cont de faptul că noul ei soț era cu 32 de ani mai vârstnic.

¹⁹⁴ *Ibidem*, f. 176

¹⁹⁵ *Ibidem*, f. 182

¹⁹⁶ *Ibidem*. Această căsătorie a fost încheiată în anul 1901.

¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 187

¹⁹⁸ Aceasta a fost încheiată în anul 1910. *Ibidem*, f. 189

¹⁹⁹ Acestea au fost încheiate în anii 1890 și 1910. Deși nu am reușit să stabilem cu exactitate, bănuim totuși că tânărul O, ce se căsătorește în anul 1890 cu o fată RC, provenea dintr-o familie de țărani români destul de înstăriți. *Ibidem*, dos. 1408, f. 170-190

²⁰⁰ *Ibidem*

²⁰¹ Căsătoria aceasta se încheie în anul 1880 între Nicolae Grava de 32 de ani și Maria Ana Popoviciu de 24 de ani, ambii din Vașcău. *Ibidem*, f. 173

²⁰² *Ibidem*, f. 176

Cele două căsătorii cu parteneri CH (una încheiată în anul 1902 de către o femeie ortodoxă și alta în 1906 de către un bărbat ortodox), la fel ca și căsătoriile O-RC trebuiau să aibă anumite condiționări, ori erau legate de anumite determinisme. Astfel de căsătorii nu erau normale printre membrii comunității ortodoxe din acest spațiu. Ele puteau fi apoi generate de caracterul extrem de redus al comunității reformate din spațiul apropiat localității Vașcău sau, mai degrabă, (așa cum s-a demonstrat) de dorințele de emancipare venite în principal din partea a două tinere. În primul caz, consemnat în anul 1893, Todanu Alexandru (37 ani), cârciumar în satul Bărești, se căsătorește cu Fleisches Sofia (20 ani), originară din Sebiș (aceasta era de confesiune reformată). A doua căsătorie îl are ca protagonist pe fiul unui morar din Beiuș (de confesiune reformată) ce se căsătorește cu o tânără din Crișcior (după căsătorie se vor stabili în Bărești)²⁰³. În ambele cazuri determinismele socio-profesionale s-au dovedit a fi mai puternice decât constrângerile confesionale și etnice.

Din punct de vedere al apetenței pe sexe pentru căsătorii mixte, se observă o înclinație mai mare spre mariaje mixte în dreptul femeii (58,3%) în comparație cu bărbatul (41,7%). Discutând dintr-un alt punct de vedere, al alterității etnice²⁰⁴ prin căsătorii mixte, se observă că bărbații erau în egală măsură dispuși să încheie căsătorii mixte ca și femeile (câte 8 cazuri de fiecare parte).

Analizând căsătoriile prin prisma localităților de proveniență ale celor doi soți, constatăm un comportament normal în dreptul tinerilor din cele două localități (Vașcău și Bărești). Din totalul căsătoriilor, 49,06% sunt căsătorii efectuate între tineri ce provin din aceeași localitate²⁰⁵. Ponderea aceasta a fost influențată de mărimea comunității ortodoxe din localitate, dar și de faptul că localitatea Vașcău, devenind cu trecerea timpului un centru economic și administrativ tot mai important, atrăgea un număr mare de persoane, nu doar din apropiere, ci și din localități îndepărtate.

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Vașcău	89	Vașcău	105
Agrișu Mare	1	Băița	3
Arad	1	Bărești	96
Bârzava	2	Briheni	1
Băița	5	Câmp	2
Bărești	58	Crișcior	3
Beiuș	8	Moneasa	1
Blaș	1	Sebiș	1
Briheni	2	Vărzarii de Jos	1
Câmp	5	Vărzarii de Sus	1
Câmpanii de Jos	2		
Câmpanii de Sus	2		
Cherechiu	1		
Chișineu-Criș	1		
Cil	1		
Crișcioru de Jos	7		
Dezna	3		

²⁰³ *Ibidem*

²⁰⁴ Generalizăm faptul că o căsătorie dintre un GC și un O era făcută în interiorul etniei române.

²⁰⁵ Am inclus aici toate căsătoriile încheiate între tineri din Vașcău, pe de o parte, și Bărești, pe de altă parte. Nu au fost însă introduse acele căsătorii care s-au încheiat între un partener din Vașcău și unul din Bărești.

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Drăgănești	1		
Fânațe	2		
Groși	1		
Lehecenii	1		
Lunca	1		
Mizieș	1		
Moneasa	1		
Oradea	1		
Petrileni	1		
Sohodol	1		
Sudrigiu	1		
Șăliște de Vașău	1		
Șiria	1		
Ștei	1		
Șuștiu	3		
Valea de Jos	1		
Vărzarii de Jos	4		
Vărzarii de Sus	2		
Necunoscută		Necunoscută	
Nr. căsătorii	214	Nr. căsătorii	214

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1408, f. 170-190; dos. 1409, f. 40-59

Analiza localităților de proveniență a celor doi soți demonstrează încă o dată că localitatea Vașcău era antrenată într-un proces de prefaceri socio-economice. Dezvoltarea economică atrăgea numeroase persoane, iar aceasta era favorizată și de poziția acestei localități pe drumul dintre Beiuș și Brad. Faptul că bărbații au fost mai prezenți în aceste activități au condus și la o diversitate mult mai mare a localităților de proveniență a acestora (35 de localități). În cazul femeii, care era și în această regiune (asta în ciuda emancipării tot mai vizibile) mai puțin mobilă, acest număr s-a dovedit a fi mult mai redus (10 cazuri). Excluzând cele două localități (Vașcău și Bărești), constatăm că ponderea bărbaților ce provin din alte localități era de 31,3%, iar în dreptul femeii aceasta era de 6,1%. Aria geografică este considerabil mai mare în cazul bărbaților: mulți dintre aceștia provin de la zeci de km distanță. Așa sunt: Dimitrie Husariu din Arad (ajuns învățător în Buntești, acesta se căsătorește în anul 1904 cu o fată din Bărești), Traian Strezo²⁰⁶ (comerciant din Blaj) sau Ioan Șandor din Oradea.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	214	18	54	4	9	27	10	7	9	7	16	53	0
Procent (%)	100	8,4	25,2	1,9	4,2	12,6	4,7	3,3	4,2	3,3	7,5	24,8	0

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1408, f. 170-190; dos. 1409, f. 40-59

Repartiția lunară a căsătoriilor confirmă tăria percepțelor religioase referitoare la interdicția încheierii căsătoriilor în perioada posturilor. Faptul că societatea din aceste două localități devenea tot mai complexă, iar membrii comunității ortodoxe tot mai emancipați de sub constrângerile impuse de vechile obiceiuri și tradiții, este dovedit și de evoluția acestei repartiții lunare a căsătoriilor. Dacă înainte de 1890, în

²⁰⁶ Sosit în Vașcău pentru a-și desface produsele, el se stabilește aici după ce se căsătorește cu o tânără din Băița. A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1408, f. 186

lunile martie, aprilie, iunie, iulie, august și decembrie nu apar decât câteva căsătorii (împreună), după această dată numărul căsătoriilor din aceste luni a fost în creștere de la an la an. Faptul că în perioada verii au început să fie tot mai multe căsătorii oficiate (în special în a doua parte a perioadei cercetate) ne duce cu gândul la integrarea tot mai puternică a tinerilor într-un nou model socio-economic. Tot mai mult tinerii sunt antrenați în activități cu caracter neagricol, iar vechile condiționări născute din obiceiurile legate de muncile câmpului sunt tot mai puțin vizibile.

Vârsta la căsătorie a soțului și soției

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19	1										1
20-24	58	28	3								2
25-29	49	28	1	1	1						1
30-34	5	3	3	2							1
35-39	4	3	1			1	1				
40-44	1		2		1	3					
45-49					1			1			
50-54						2			1		
55-59			1	1							
>60						1					
?				1							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1408, f. 170-190; dos. 1409, f. 40-59

În privința vârstei la căsătorie putem observa o interesantă distribuție pe grupe de vârstă a celor doi soți. Astfel, la o primă analiză putem observa o diferență relativ mare între grupa de vârstă a bărbatului și grupa corespunzătoare femeii. Cele mai multe căsătorii au fost înregistrate în grupa de vârstă de 15-19 ani a femeii și cea de 20-24 ani a bărbatului (58 cazuri). Aceste două intervale de vârstă sunt și cele în care s-au făcut cele mai multe căsătorii: 118 femei se căsătoresc la vârste de sub 20 de ani²⁰⁷ (5 femei au doar 15 ani), iar 91 de bărbați se căsătoresc la vârste între 20 și 24 de ani. Urmău grupele de 20-24 ani ale femeii (62 de cazuri) și cea de 25-29 ani a bărbatului (81 de cazuri).

Vârsta medie a celor ce se căsătoresc în această parohie a fost de 24,2 ani. Această vârstă medie a fost mai mare la bărbați (27,3 ani) decât la femei (21,1 ani). A fost înregistrată ca atare o diferență medie de vârstă de 6,2 ani. O asemenea diferență mare de vârstă poate fi pusă pe seama rămânerii în tradițional a femeii, în timp ce bărbatul se emancipa tot mai mult. Explicațiile acestei tendințe se găsesc tocmai în faptul că numărul tinerelor ce se căsătoresc la vârste sub 20 de ani pe parcursul acestei perioade nu scade, mai mult, el crește (în perioada 1870-1889 s-au înregistrat 38 de cazuri, iar în perioada 1890-1910 aceste cazuri au crescut la 80 – este drept însă că și numărul căsătoriilor a crescut, totuși ponderea căsătoriilor ce implicau tinere de sub 20 de ani a fost în creștere). Apoi, urmărind vârsta medie a celor doi parteneri, în evoluția ei constatăm faptul că la bărbați aceasta a crescut de la 27,1 ani (prima perioadă) la 27,4 ani (a doua perioadă). În dreptul femeii fenomenul a fost unul invers celui consemnat în cazul bărbaților: de la 21,6 ani (prima perioadă) vârsta medie la căsătorie a ajuns la 20,7 ani în perioada 1890-1910. Profilul economic (în special dezvoltarea unităților de obținere și prelucrare a metalelor) a condus la antrenarea mai mult a

²⁰⁷ În dreptul bărbaților s-a consemnat doar o singură căsătorie când bărbatul a avut sub 20 de ani.

bărbatului într-un mecanism de transformări socio-profesionale, dar și mentale. Femeia rămâne pe mai departe casnică, ea se ocupă de gospodărie, de agricultură, fiind din acest punct de vedere „închisă” în tradiționalism.

Protopopiatul Oradea

Potrivit monografiei Bihorului și Oradiei (*Bihar Vármegye és Nagyvárad*), protopopiatul de Oradea avea în structura sa 48 parohii-matre și 172 de filii²⁰⁸. Acestea erau situate în mare parte în regiunile cu populație românească majoritar greco-catolică din zona de nord a comitatului Bihor, inclusiv în Sătmar. Acest protopopiat avea un număr de 31.969 credincioși ortodocși (16.140 bărbați și 15.829 femei)²⁰⁹. În scopul analizei fenomenului marital la populația ortodoxă din acest protopopiat, propunem realizarea a 3 studii de caz asupra parohiilor Calea Mare²¹⁰, Oradea și Almașu Mic.

Fenomenul marital în parohia Oradea (1880-1910). Studiu de caz

Cercetarea fenomenului marital în parohia ortodoxă Oradea credem că va evidenția, la fel ca și în cazul parohiei greco-catolice, un comportament diferit de cel al celorlalte parohii. Orașul, prin structura etno-confesională a populației sale, dar și prin dinamismul și profilul socio-profesional au fost în măsură să conducă către un comportament marital specific. Emanciparea personală a tinerilor a condus, așa cum era firesc, la dispariția unor constrângeri și la apariția unor noi determinisme în alegerea partenerilor. Apoi, comunitatea ortodoxă din oraș, ce reprezenta aproximativ 7% din populația totală, era angrenată într-un amplu proces de integrare, dar și de erodare și alterare a percepțelor confesionale. Alteritatea confesională prin căsătorie a fost în acest proces tot mai vizibilă.

Structura etno-confesională a populației orașului Oradea a fost în măsură să influențeze comportamentul marital al populației ortodoxe de aici²¹¹.

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei										Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei									
			O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O	O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O		
1880	12	4	1									7		1	2		1					
1881	18	8										10	1	3	1		1	1	1			
1882	20	7										13					2		5			
1883	13	10	1									2	4		2		1	2	1			
1884	10	6				2						4	1		2		1					
1885	11	5			1							6	2				1		1			
1886	9	4	1									3	1		2				1			
1887	10	4										6		1	3							
1888	10	3	1									6		2	1							
1889	5	3	1			1						2			1		1					

²⁰⁸ Borovszky Samu, *op. cit.* p. 428

²⁰⁹ *Ibidem*

²¹⁰ Această parohie ortodoxă, potrivit părerii exprimate de Atanasie Bațco în *Conscrierea protoprezbiteriatelor Orăzii Mari și Bihariei Meridionale*, aparținea protopopiatului de Oradea (A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Ortodoxe Oradea*, dos. 54/1868, f. 6-13).

²¹¹ A se vedea structura etno-confesională a populației din orașul Oradea prezentată cu ocazia analizei fenomenului marital la populația greco-catolică din această localitate.

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei									Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei								
			O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O	O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O
1890	8	5	1		1					1		2	2		1					
1891	5	2	1									2	1	1						
1892	11	5			1							6		2	1	1				
1893	7	1										6	1							
1894	9	2		1								7			1					
1895	15	8	2			1						5		3	2		1	1		
1896	3	2										1	1	1						
1897	8	4										4				1	3			
1898	2	1										1		1						
1899	8	5	1	1		2						2			1			1		
1900	10	4										6		1	1		2			
1901	12	8		1								4	4				1		2	
1902	12	4	2									6	2				1		1	
1903	14	4	2	1				1				8	1				1			
1904	16	10						1				6		4	2			1	2	
1905	15	7										8	1	1			3	2		
1906	14	12			3							2	6	2			1			
1907	18	4	6					1				8		1				2		
1908	13	7	4						1			2	2	1	1		2			
1909	12	5			1							7	2				1	1		
1910	18	8	2									8	1	4			3			
Total	348	162	26	4	7	6		3	1	1		160	33	29	24	1	25	13	15	

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 31-60

În parohia ortodoxă din Oradea, pe parcursul perioadei cercetate, s-au încheiat un număr de 348 de căsătorii (11,2 căsătorii/an). Din totalul acestora, 162 de căsătorii au fost mixte inter-confesional (46,55%)²¹². O asemenea mare alteritate confesională prin căsătorie în această comunitate ortodoxă se datora, pe de o parte dimensiunii reduse a comunității în raport cu celelalte comunități din oraș, iar pe de altă parte emancipării personale și diluării tot mai evidente a percepțelor religioase la nivelul societății urbane.

Apoi, un alt aspect ce a fost constatat a căpătat o relevanță semnificativă în acest context. Din totalul căsătoriilor, în nu mai puțin de 300 de cazuri (86,2%) au fost implicați parteneri ce proveneau din alte localități (nu știm cu certitudine dacă aceste persoane proveneau efectiv din alte localități – având domiciliul acolo – sau locuiau de o perioadă în oraș, fiind doar născuți în alte localități). Așezarea unui număr mare de tineri ortodocși în Oradea pe parcursul acestei perioade (inclusiv prin căsătorie) este un fenomen vizibil și în urma unei analize comparate a celor 3 recensăminte efectuate de către statul maghiar în acești ani. Comunitatea ortodoxă din Oradea înregistrează între 1880 și 1910 cea mai mare creștere în raport cu celelalte confesiuni (peste 250%). Ea ajunge de la 1.856 de enoriași în 1880, la 4.649 enoriași în 1910. Ponderea acestei comunități a crescut și ea de la 5,9% (1880) la 7,2% (1910). Această creștere a comunității ortodoxe din Oradea poate fi pusă nu doar pe seama unui spor natural ridicat, ci în primul rând pe seama așezării în localitate a unui mare număr de persoane ce se instalau în oraș în căutarea unei vieți mai bune. Cum majoritatea celor ce se instalau în Oradea erau din satele bihorene s-a ajuns la o creștere semnificativă a

²¹² A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 31-60

numărului membrilor comunității ortodoxe de aici. Cei mai mulți dintre nou veniți au fost tineri (în special bărbați) ce căutau de lucru la oraș. O mare parte a acestor tineri optau pentru căsătorii tot în Oradea. Cu cine se puteau căsători? Piața maritală le oferea acestora, dar și altor tineri ortodocși, posibilitatea încheierii unor mariaje în interiorul comunității confesionale? Nu. Cum majoritatea celor care veneau în oraș erau băieți, credem că se ajungea la o insuficientă „ofertă” feminină (în interiorul confesiunii). Nu întâmplător, spre deosebire de alte localități, unde femeile ortodoxe se arătau mai deschise spre mariaje mixte, în parohia ortodoxă din Oradea 64,2% dintre căsătoriile mixte sunt realizate de către bărbați.

Prima opțiune a tinerilor ortodocși (fenomen evident în majoritatea localităților cercetate) atunci când realizau căsătorii mixte au fost mariajele cu parteneri GC. Înclinația vădită spre aceste mariaje nu este reliefată doar de numărul (65 cazuri) și ponderea (40,12%²¹³) acestor căsătorii, ci și de faptul că în oraș comunitatea greco-catolică era una destul de redusă (celelalte confesiuni reprezentau prin urmare oferte mult mai largi). Afinitatea mariajelor O-GC s-a dovedit mare și în cazul tinerilor GC (și în acest caz însă oferta RC și CH mult mai bogată i-a împins pe tineri spre mariaje în afara comunității confesionale). Diferențe au existat totuși între cele două comunități: tinerii GC au dovedit o mai mare deschidere spre mariaje cu parteneri de o altă etnică (posibil și ca urmare a apropierei spirituale dintre GC și RC). Aproximarea de care am vorbit s-a produs nu doar pe cale spirituală, ci a condus oarecum și la o diluare a percepțelor etnice la această comunitate. Reamintim faptul că tinerii GC au preferat, atunci când au încheiat mariaje mixte, parteneri CH într-o pondere de 37,97%, RC într-o pondere de 36,84%, iar O în pondere de 20,48%. Faptul că în Oradea exista o comunitate O mult redusă în raport cu celelalte a contat mult credem în opțiunile maritale ale tinerilor GC. Alta ar fi fost situația dacă această comunitate ar fi fost mai mare. Cu toate acestea, tinerii ortodocși au dovedit un mai mare atașament față de grupul etnic românesc.

Dimensiunea mare a comunității RC din Oradea a condus la un număr consistent de căsătorii mixte O-RC (50 cazuri, reprezentând 30,86% din totalul căsătoriilor mixte²¹⁴). De o dimensiune apropiată era și comunitatea CH, mariajele cu parteneri de această confesiune reprezentând 28,4% din totalul căsătoriilor mixte și 13,21% din totalul căsătoriilor încheiate.

Sub raportul distribuției pe cele două sexe a căsătoriilor mixte, se constată așa cum am precizat deja o mai mare înclinație spre asemenea mariaje a bărbaților (64,2%) în comparație cu femeile (35,8%). Acest raport s-a dovedit a fi diferit de la o confesiune la alta. În cazul căsătoriilor cu parteneri GC bărbații erau implicați în 56,9% din căsătorii, iar femeile în 43,1%. În cazul căsătoriilor cu parteneri RC, 72% sunt încheiate de către bărbați, iar restul de 28% de către femei. Bărbații încheie 65,2% dintre căsătoriile cu parteneri CH (femeile 34,8%). Femeile așadar s-au dovedit a fi mai conservatoare, ele preferând mai mult căsătoriile cu parteneri GC decât cele cu RC și CH.

²¹³ Aceste căsătorii reprezentau 18,68% din totalul căsătoriilor încheiate în această perioadă de către tinerii parohiei.

²¹⁴ Aceste căsătorii reprezentau 14,37% din totalul căsătoriilor încheiate în această perioadă de către tinerii parohiei.

Domiciliul soților la căsătorie

Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.
Oradea	89	Ceț	2	Dușești	1	Mișca	1	Sântandrei	3
Agriș	1	Chijic	1	Farnaș	2	Moneasa	2	Sarcău	2
Aleșd	1	Chiribiș	1	Felcheriu	1	Morlaca	1	Socond	1
Alparia	1	Chistag	1	Fiziș	1	Nagy Bania	1	Sohodol	1
Apateu	7	Chișirid	4	Forău	1	Nojorid	2	Soimuș	1
Arad	3	Chișlaca	1	Forosig	2	Nyiergyhaza	2	Stracoș	1
Ateaș	2	Chișlaz	1	Fughiu	1	Nyirved	1	Șimand	2
Beiuș	5	Cihei	2	Gepiu	4	Olcea	1	Șinteu	1
Bekes Csaba	1	Ciuhoi	1	Giriș	5	Olmustragrad	1	Șiria	2
Beliu	1	Ciumești	1	Gurbediu	1	Olosig	2	Șugatag	1
Bicaci	4	Cociuba Mare	1	Gyula	2	Orăștie	1	Șuiug	1
Biharia	2	Copăcel	1	Gyuliehaza	1	Oșorhei	1	Șuncuiș	1
Borș	1	Cordău	1	Hălmașiu	2	Parhida	3	Talpe	1
<i>Bulgaria</i>	1	Cornil	1	Hidișelu de Jos	5	Peștera	2	Tărian	8
Burzuc	1	Coșava	1	Hidișelu de Sus	3	Peștiș	4	Tășad	6
Buteni	1	Coșdeni	2	Homorog	1	Petid	8	Tileagd	2
Cacuciul Nou	1	Covasna	2	Iclod	1	Petreu	1	Tinca	1
Câmp	1	Craiva	2	Ineu	3	Pocola	1	Toboliu	3
Cârpești	2	Crasna	2	Josani	1	Praga	1	Topa de Jos	1
Cărandeni	1	Cserkvin	1	Kovanuki	1	Pusta	4	Tulca	3
Cărăsău	1	Cuvateel	1	Lazuri	3	Rieni	1	Turda	1
Cefa	5	Derna	1	Leș	4	Roit	2	Vecerd	2
Ceica	2	Diosig	1	Lovanuhaza	1	Rontău	1	Vintere	1
Cherechiu	2	Dorvas	1	Lugașu de Jos	5	Saca	1	Zvanzig	1
Cheresig	2	Drăgănești	2	Luncșoara	2	Sacalasău	3		
Cheșa	1	Dumbrăvița	2	Mădăras	4	Sănnicolau	3		
Localități necunoscute/neidentificate				16					
Număr căsătorii				348					

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 31-60

Așa cum am precizat, din analiza tabelului de mai sus rezultă faptul că soții provin doar în proporție de 25,7% din Oradea. Numărul mare al localităților, ca și aria mare din care provin aceștia, credem că nu mai necesită comentarii suplimentare.

Domiciliul soților la căsătorie

Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.
Oradea	151	Cordău	1	Miskolci	2	Suplac	1
Aleșd	1	Coșdeni	1	Mișca	2	Svedlev	1
Almaș	1	Debrecen	1	Nagy Bania	1	Șauaieu	1
Apateu	5	Diosig	2	Nojorid	3	Șeghiște	2
Bedeu	1	Dorvas	1	Nyiergyhaza	2	Șuncuiș	1
Beiuș	4	Dușești	1	Olcea	1	Tămașda	1
Bekes Csaba	1	Felcheriu	1	Paleu	2	Tărian	5
Bicaci	1	Finiș	2	Parhida	2	Tileagd	1
Biharia	2	Forosig	1	Păușa	3	Tinăud	2
Borș	1	Gepiu	2	Peștiș	1	Tinca	2
Bucium	2	Giriș	3	Petid	1	Toboliu	7
Burzuc	1	Gurbediu	3	Petreu	2	Tottelek	1
Cacuciul Nou	1	Hălmașiu	1	Pomezzeu	1	Ugra	1
Cârpeștii Mici	1	Hidișelu de Sus	3	Ponoară	1	Viena	1
Cauaceu	1	Holod	1	Pusta Iclod	1	Voivozi	1
Carei	1	Homorog	3	Roit	3		

Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.	Localitatea	Nr. caz.
Cefa	3	Husasău de Tinca	1	Sadova	1		
Ceica	2	Ianca	1	Salonta	1		
Cetariu	1	Ianoșda	1	Sănmartin	1		
Cheresig	4	Ineu	1	Sănmiclăuț	3		
Chiribiș	1	Leș	5	Sântandrei	8		
Chișlaz	1	Lupoiaia	2	Săbolciu	1		
Cihe	1	Macea	3	Săcădat	3		
Ciuhoi	3	Mădăras	1	Sebiș	2		
Copăcel	2	Mezieș	2	Sititelec	2		
Localități necunoscute/neidentificate				33			
Număr căsătorii				348			

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 31-60

Soțiile, într-o proporție mult mai mare decât bărbații, provin în număr de 151 de cazuri din Oradea (43,4% din totalul căsătoriilor). Numărul localităților de proveniență a acestora este mai redus în raport cu cel al bărbaților (bărbații provin din 130 de localități, iar femeile din 90 de localități²¹⁵).

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	348	34	48	18	15	21	26	26	19	37	36	56	12
Procent (%)	100	9,8	13,8	5,2	4,3	6,0	7,5	7,5	5,5	10,6	10,3	16,1	3,4

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 31-60

Repartiția lunară a căsătoriilor evidențiază un comportament diferit în cazul societății urbane. Distribuția lunară a acestor căsătorii este mult mai omogenă. Luna cu cele mai puține căsătorii fiind decembrie (3,4%), iar cea cu cele mai multe noiembrie (16,1%). Cele mai multe căsătorii s-au încheiat în lunile de toamnă: lunile septembrie-noiembrie cumulând 37,1% din totalul căsătoriilor. În perioada lunilor de vară, chiar dacă s-au încheiat mai puține căsătorii decât în celelalte, s-au înregistrat mult mai multe căsătorii decât în parohiile din mediul rural. Numărul mare al căsătoriilor înregistrate în perioadele de post evidențiază un proces de emancipare a instituției căsătoriei de sub tutela și controlul exclusiv al Bisericii. Individul se emancipează și acceptă tot mai puțin să fie îngrădit în tradiționalism. În ciuda unui asemenea proces, obiceiul de a încheia căsătorii în lunile februarie și noiembrie se păstrează, acestea fiind lunile cu cele mai multe căsătorii.

Vârsta combinată a celor doi parteneri evidențiază și ea comportamentul diferit al tinerilor în privința mariajului. Mediul urban a reușit să modifice acest comportament în sensul creșterii vârstei la căsătorie. Tot mai mult preocupați de construirea unei cariere profesionale, tinerii amână momentul căsătoriei. Viața urbană, intensitatea acesteia, libertinajul și independența tinerilor s-au dovedit a fi factori decisivi în creșterea vârstei medii a celor care se căsătoreau. Nu de puține ori, preotul era pus să officieze o alianță conjugală ce exista de mulți ani. Vârsta medie a persoanelor ce s-au căsătorit în această perioadă a fost de aproximativ 28,3 ani. Ea era mai mare în cazul bărbatului (30,8 ani), decât în cazul femeii (25,7 ani). Așadar, diferența medie dintre cei doi parteneri s-a situat în jurul valorii de 5,1 ani. Această

²¹⁵ Menționăm faptul că în acest raport nu au fost luate în discuție localitățile necunoscute/neidentificate.

diferență mai scăzută a vârstei medii dintre bărbați și femei se datorează, credem, unui proces de emancipare personală vizibilă îndeosebi în dreptul femeii (asta dacă fenomenul marital din această parohie este comparat cu cele din parohiile rurale). Acest proces poate fi remarcat și din faptul că la începutul perioadei cercetate vârsta medie a bărbatului era de 31,96 ani, iar a femeii de 26,08 ani (se constată prin urmare o diferență de 5,88 ani), în timp ce la sfârșitul perioadei vârsta medie a bărbatului a coborât la 29,68 ani, iar a femeii la 25,41 ani. Ceea ce este interesant de urmărit este tocmai diferența de vârstă care a coborât de la 5,88 ani la 4,27 ani. O apropiere a vârstei medii dintre bărbat și femeie, coroborată cu o vârstă medie ridicată, demonstrează așa cum remarcam, un vădit proces de emancipare personală (în special a femeii).

Vârsta la căsătorie a soțului și soției

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19	1	1	1		1						
20-24	38	32	6	1	1						1
25-29	31	71	19	9	3	3		2			1
30-34	2	13	8	4	3	1		1			2
35-39		7	11	6	4	2					
40-44			1	2	3	6		1			
45-49		1	2	3	2	1	4	2			
50-54					1	2	3	1	2		1
55-59				1		3	3	1	1		
>60			1						4		
?		1									9

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 31-60

Cele mai multe căsătorii s-au înregistrat atunci când femeia avea 20-24 ani, iar bărbatul 25-29 ani (71 de cazuri), cele două grupe de vârstă fiind și intervalele cu cele mai multe căsătorii (139 când soțul avea 25-29 ani; 126 când femeia avea 20-24 ani). Urmau intervalele de vârstă de 15-19 ani în cazul femeii (72 cazuri) și cel de 20-25 ani în cazul bărbatului (79 cazuri). Și de această dată putem remarca cazuri de căsătorii încheiate între parteneri ce aveau vârste mult mai înaintate unul față de altul. Este drept, mult mai numeroase sunt cazurile când bărbatul avea o vârstă mult mai înaintată. În cele ce urmează consemnăm câteva dintre aceste cazuri considerate excepționale. În anul 1880 s-a căsătorit Mândru Toma (60 ani) din Covasna cu Demian Iuliana (26 ani) din Oradea. Anul următor, Marcu Andor (38 ani) din Gepiu se căsătorește cu o romano-catolică din Beiuș, Maria Trummer (23 ani). În anul 1884, George Marchișiu (45 ani) din Craiva o ia de soție pe tânăra Elisabeta Magu (29 ani) din Oradea. Doi ani mai târziu, în 1886, același George Marchișiu (acum de 47 ani), după ce divorțase de Elisabeta, se căsătorește cu o femeie reformată și mai tânără pe nume Suzana Gyorfi (27 ani). Mihai Balogh (47 ani) din Ateaș se căsătorește în anul 1893 cu Carolina Csorsz (20 ani), aceasta din urmă fiind de confesiune calvină. În anul 1895 romano-catolicul Ioan Cubanyi (69 ani) din Oradea se căsătorește cu Ana Darea (27 ani) din Pomezeeu. Continuăm această serie, mult mai numeroasă, cu prezentarea câtorva cazuri dintre căsătoriile la care soția era mult mai vârstnică decât bărbatul. În anul 1889, un tânăr de 29 ani, Teodor Lengyel din Suiog²¹⁶ s-a căsătorit cu Iuliana Kovaciu (45 ani), reformată din Carei. Un tânăr ortodox din Apatu, Ioan Szilagy (26 ani) s-a căsătorit în

²¹⁶ Preotul din Oradea consemnează în dreptul acestuia că era „haiduc”.

anul 1897 cu Ecaterina Achim (49 ani) din Oradea. În anul 1900, Ioan Iacov (25 ani) din Cârpești o ia de soție pe Iuliana Farcaș (43 ani) din Oradea²¹⁷.

Nici în cazul acestei parohii nu a fost posibil să facem o analiză combinată a vârstei cu starea civilă datorită inconsecvenței preoților de a înregistra starea civilă a celor doi soți.

Protopopiatul Tinca

În conformitate cu monografia Bihorului și Oradei (*Bihar Vármegye és Nagyárad*), protopopiatul Tinca era alcătuit din 32 de parohii-matre și 23 parohii filii. Întregul protopopiat număra 28.151 enoriași (14.156 bărbați și 13.995 femei)²¹⁸. Pentru cercetarea fenomenului marital în acest protopopiat, am ales să efectuăm un studiu de caz asupra unei parohii situate într-o localitate în care, pe lângă ortodocși, conviețuiau și reprezentanți ai altor confesiuni. Dorim să precizăm totodată faptul că acest protopopiat era situat într-o regiune în care exista alături de populația românească și o importantă comunitate maghiară.

Fenomenul marital în parohia Gurbediu (1860-1889). Studiu de caz

Așezată la 6 km de Tinca, localitatea Gurbediu avea la 1880 o populație totală de 1.261 locuitori. Dintre aceștia, 1.027 erau ortodocși (81,4%), 175 erau romano-catolici (13,9%), 24 erau calvini (1,9%), iar 35 erau izraeliți (2,7%)²¹⁹. Structura etnică reflecta oarecum structura confesională: alături de cei 998 români, aici mai locuiau 208 maghiari, 4 germani și 2 slovaci (49 persoane aveau limba maternă necunoscută)²²⁰.

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei										Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei									
			O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O	O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O		
1860	1												1									
1861	6		1										5									
1862	11		9										2									
1863	6		6																			
1864	4		3										1									
1865	13		13																			
1866	6		2										4									
1867	4												4									
1868	13		8										5									
1869	23		16										7									
1870	21		15										6									
1871	4		3										1									
1872	29		20										9									
1873	20		14										6									
1874	13		11										2									
1875	24		19										5									
1876	15		12										3									
1877	6		4										2									

²¹⁷ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 31-60

²¹⁸ Borovszky Samu, *op. cit.* p. 428

²¹⁹ *Recensământul din 1880...*, p. 78

²²⁰ *Ibidem*, p. 79

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei									Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei								
			O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O	O/O	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O
1878	12		6									6								
1879	6		4									2								
1880	10		8									2								
1881	17	1	13							1		3								
1882	22		17									5								
1883	11		9									2								
1884	11		7									4								
1885	17		9									8								
1886	21		15									6								
1887	13		8									5								
1888	20		11									9								
1889	8		5									3								
Total	387	1	268							1		118								

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 500, f. 39-64

Pe parcursul celor 30 de ani cercetați în această parohie au fost încheiate 387 de căsătorii (12,9 căsătorii/an)²²¹. Acest număr ridicat de căsătorii se datora, fără îndoială, dimensiunii comunității ortodoxe din această localitate. Faptul că în interiorul comunității existau suficiente oportunități de selectare a partenerilor este demonstrat pe de o parte de lipsa căsătoriilor mixte (există o singură astfel de căsătorie – considerată mai degrabă un accident²²²), iar pe de altă parte de ponderea relativ redusă a căsătoriilor ce implicau parteneri din alte localități (30,5% din totalul căsătoriilor).

Alteritatea confesională redusă prin căsătorie, în ciuda dimensiunii mari a comunității ortodoxe din localitate, dar și din satele învecinate, surprinde totuși. Atât în Gurbediu, cât și în mai multe sate învecinate, existau importante comunități maghiare (pe o rază ce nu depășea 10 km locuiau la 1880 mai mult de 4.000 de maghiari). Asistăm oare la un fenomen de izolare/separare a celor două comunități etnice? Era sentimentul național atât de puternic încât tinerii români evitau să se căsătorească cu tineri maghiari? Posibil să asistăm la un asemenea comportament. Pe de altă parte însă, este posibil ca numeroși tineri ortodocși să se căsătorească în fața preotului romano-catolic (invocându-se prevederile legislative cu privire la căsătoriile dintre un catolic și un necatolic, amintite de către noi în mai multe rânduri). Cercetarea registrelor parohiale romano-catolice (dar și calvine), credem că va fi în măsură să identifice într-o mai mare măsură aceste comportamente ce izvorau din constrângerile și determinismele de natură etnică.

²²¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 500, f. 39-64

²²² Această căsătorie a fost încheiată la data de 28 mai 1881 între Mihai Moldar (posibil și el român), de confesiune calvină, și Ana Pușcaș (ortodoxă), ambii din Gurbediu. Considerăm că asupra acestei căsătorii s-au exercitat constrângeri de altă natură: ambii soți au avut statutul de văduvi, fiind totodată și înaintați în vârstă (bărbatul avea 46 de ani, iar femeia 41 de ani). *Ibidem*, f. 56

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Gurbediu	294	Gurbediu	361
Batăr	5	Belfir	1
Budureasa	1	Bochia	1
Cărsău	1	Căpâlna	1
Căuașd	11	Căuașd	3
Cefa	1	Ceișoara	1
Gepiș	1	Cheșa	1
Ghiorac	1	Ciumeghiu	1
Girișu Negru	2	Ghiorac	1
Hidișelu de Sus	1	Girișu Negru	3
Homorog	2	Husasău de Tinca	2
Husasău de Tinca	16	Ianoșda	3
Iasnoșda	7	Inand	1
Inand	1	Râpa	1
Mădăras	1	Tinca	2
Miersig	2	Tulca	2
Olosig	1		
Râpa	3		
Răbăgani	1		
Roit	2		
Saca	1		
Sănnicolau Român	1		
Sititelec	1		
Tinca	7		
Tulca	18		
Necunoscută	5	Necunoscută	2
Nr. căsătorii	387	Nr. căsătorii	387

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 500, f. 39-64

Așa cum era de așteptat, cea mai mare pondere a celor doi soți era alcătuită din membri ai comunității ortodoxe din Gurbediu. În cazul bărbaților, 76% provin din această localitate (24% din alte localități), în același timp femeile proveneau din Gurbediu în procent de peste 93,3%. În general localitățile de proveniență sunt apropiate parohiei cercetate (cu precizarea că aria geografică a acestora este mult mai extinsă decât în cazul satelor din zonele colinare și depresionare). Localitățile din care provin cei mai mulți bărbați sunt: Tulca (18 cazuri), Husasău de Tinca (16 cazuri), Căuașd (11 cazuri), Tinca (7 cazuri), Ianoșda (7 cazuri), s.a. În dreptul femeilor aceste localități sunt și ele printre acelea din care provin cele mai multe soții, cu specificarea că nici dintr-o localitate nu provin mai mult de 3 femei.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	387	81	82	2	20	68	13	29	12	9	40	31	0
Procent (%)	100	20,9	21,2	0,5	5,2	17,6	3,4	7,5	3,1	2,3	10,3	8,0	0

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 500, f. 39-64

Obiceiul de a fi încheiate căsătorii doar în anumite luni nu mai este atât de puternic în cazul acestei localități. Deși s-au încheiat multe căsătorii în lunile ianuarie (20,9%), februarie (21,2%), mai (17,6%), octombrie (10,3%) și noiembrie (8%), se constată faptul că ordinea preferințelor s-a schimbat în comparație cu alte sate (a se

vedea cazul satelor din zona montană). În cazul de față, multe căsătorii s-au înregistrat și în luna aprilie (în general, lună cu foarte puține căsătorii). Apoi, luna iulie este și ea o lună în care mulți tineri preferă să se căsătorească. În general, repartiția lunară a căsătoriilor este una omogenă (exceptând lunile cu perioade de post și cele cu intense activități în agricultură). O asemenea distribuție credem că a fost influențată pe de o parte de așezarea în zona de câmpie a acestei localități, iar pe de altă parte de prezența comunităților romano-catolice, care printr-un calendar diferit al sărbătorilor religioase au reușit să nuanțeze oarecum obiceiurile și tradițiile românilor ortodocși.

Hotărâtoare a fost influența catolică și în privința deciziei preotului din această parohie de a înregistra consecvent starea civilă a celor care se căsătoreau. Aceasta ne-a permis să analizăm vârsta celor doi soți în combinație cu starea civilă a acestora.

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19	6	1									
20-24	79	91									
25-29	12	25	4								
30-34	2	5	5	1							
35-39			1								
40-44											
45-49											
50-54											
55-59											
>60											
?											

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 500, f. 39-64

Din totalul căsătoriilor, 59,7% sunt căsătorii între parteneri ce aveau starea civilă „necăsătorit”. În privința vârstei la căsătorie putem observa o interesantă distribuție pe grupe de vârstă a celor doi soți. Dacă în cazul bărbatului s-au consemnat doar 7 căsătorii la vârste sub 20 de ani, în cazul fetelor la prima căsătorie ajung în fața altarului nu mai puțin de 99 de persoane cu vârsta sub 20 de ani. Cu toate acestea, grupa de vârstă a femeii care numără cele mai multe cazuri de căsătorii a fost cea de 20-24 ani (122 cazuri). În dreptul băieților, grupa de vârstă cu cele mai multe cazuri de căsătorii este tot cea de 20-24 ani (170 cazuri), aceasta fiind urmată de cea de 25-29 ani (41 cazuri). Vârsta combinată a celor doi soți evidențiază o diferență medie de vârstă dintre soț și soție de aproximativ 4 ani.

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69
< 30	23	7				
30-39	8			1		
40-49	4					
50-59						
60-69						
> 69						

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 500, f. 39-64

Analizând cazurile căsătoriilor ce implicau un partener văduv, constatăm faptul că acestea sunt mai numeroase (cu o pondere de 11,1%) în raport cu alte localități. Din

cele 43 asemenea căsătorii, 35 implică o femeie ce avea vârsta sub 30 de ani. Privit sub raportul apartenenței sexuale constatăm faptul că cele mai multe dintre aceste căsătorii sunt realizate de către bărbați văduvi ce se căsătoreau cu fete nemăritate, ce erau mult mai tinere. Au fost însă și cazuri de femei tinere, care rămase văduve au optat pentru mariaje cu „holtei” ce aveau vârsta mult mai înaintată.

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)					
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69
< 30	9	4				
30 - 39	16	12	1			
40 - 49	3	17	17	1		
50 - 59	2	3	13	5		
60 - 69		1	1	5	2	
> 69		1				

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 500, f. 39-64

Numărul combinațiilor maritale când ambii parteneri erau văduvi a crescut. Numărul căsătoriilor de acest gen ridicându-se la 113, reprezentând 29,2% din totalul căsătoriilor. Această situație era oarecum normală într-o societate rurală tradițională ce manifesta ușoare restrângeri ale pieței maritale pentru persoanele rămase văduve. Acest fenomen era cu atât mai vizibil, cu cât piața maritală era mai vastă, oferind posibilități mult mai diverse și mai numeroase.

Distribuția pe grupe de vârste a acestor căsătorii este mai puțin concentrată. Varietatea combinațiilor de vârstă constatată s-a datorat diversității vârstei persoanelor văduve, dar și faptului că aceștia erau „obligați” să încheie mariaje între ei. Posibilitățile reduse de căsătorie cu persoane necăsătorite mult mai tinere se constată în special în cazul persoanelor ce depășeau 30 de ani. Dacă în cazul căsătoriilor când unul dintre parteneri era văduv ponderea persoanelor ce aveau sub 30 de ani era de 97,7%, în cazul căsătoriilor când ambii soți erau văduvi această pondere a scăzut la 30,1%. Diferența medie de vârstă dintre bărbat și femeie, deși se păstrează încă la o valoare ridicată, nu este la fel de mare ca și în cazul căsătoriilor când doar unul dintre parteneri era văduv.

1.3. Fenomenul marital în parohiile Episcopiei Romano-Catolice de Oradea

În conformitate cu schematismul episcopal din anul 1896²²³, Episcopia Romano-Catolică de Oradea era împărțită în 4 arhidiaconicate. 1. Primul, și cel mai mare, avea reședința la Oradea fiind alcătuit din 8 districte vicearhidiaconicale situate în comitatul Bihor: Oradea²²⁴, Biharia²²⁵, Aleșd²²⁶, Marghita²²⁷, Săcuieni²²⁸, Barand²²⁹,

²²³ *Schematismus historicus venerabilis cleri diocesis Magno.Varadiensis latinorum*, Oradea, 1896 (în continuare *Schematismus... latinorum...*)

²²⁴ Acest district vicearhidiaconical era alcătuit din 5 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 14.515 – RC, 4.158 – GC, 11.253 – O, 829 – EV, 18.386 – CH, 147 – U, 10.497 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 206-227

²²⁵ Acest district vicearhidiaconical era alcătuit din 7 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 3.196 – RC, 1.498 – GC, 4.528 – O, 37 – EV, 28.714 – CH, 1 – U, 1.348 – Iz, 100 - bapțiști. *Schematismus... latinorum...*, p. 238-249

²²⁶ Acest district vicearhidiaconical era alcătuit din 5 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 5.626 – RC, 7.602 – GC, 35.735 – O, 102 – EV, 5.627 – CH, 7 – U, 1.516 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 227-238

Tinca²³⁰ și Beiuș²³¹; 2. Arhidiaconatul Bekes, alcătuit din 2 districte vicearhidiaconale situate în comitatele Bihor și Bekes: Gyula²³² și Endröd²³³; 3. Arhidiaconatul Crasna, alcătuit dintr-un district vicearhidiaconal situat în comitatul Sălaj: Șimleu Silvaniei²³⁴; 4. Arhidiaconatul Solnocul de Mijloc, alcătuit dintr-un district vicearhidiaconal situat în comitatele Bihor, Sălaj și Satu Mare: Tășnad²³⁵. Întinsa episcopie număra în anul 1896 nu mai puțin de 1.025.781 locuitori. Dintre aceștia, 130.310 erau RC (12,7%), 150.340 erau GC (14,65%), 192.952 erau O (18,8%), 93.807 erau EV (9,1%), 410.720 erau CH (40%), 445 erau U (0,04%), 47.207 erau Iz (4,6%), iar 100 erau bapțiști (0,01%)²³⁶.

Metodologic, vor fi efectuate studii de caz asupra unor parohii situate în zone cu caracteristici demografice diferite. Aceste parohii vor fi alese în așa fel încât să putem surprinde cât mai multe posibile aspecte ale comportamentului marital al populației romano-catolice. Ne interesează, așa cum am menționat și atunci când am efectuat studiile de caz asupra celorlalte confesiuni, condiționările și conexiunile dintre diferitele comunități religioase în chestiunile maritale. Plecând de la aceste considerente, propunem, pentru a putea fi făcute ulterior corelațiile și comparațiile cu realitățile reconstituite în cazul celorlalte comunități religioase, urmărirea aceluiași aspecte ale fenomenului marital (ca și în cazul celorlalte confesiuni cercetate). În procesul de evaluare a determinărilor etnico-confesionale, considerăm prin urmare oportună folosirea următoarei grile:

²²⁷ Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 5 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 5.767 – RC, 12.698 – GC, 8.362 – O, 66 – EV, 11.740 – CH, 1 – U, 2.467 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 249-259

²²⁸ Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 5 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 4.234 – RC, 6.228 – GC, 634 – O, 70 – EV, 32.312 – CH, 1 – U, 2.942 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 259-268

²²⁹ Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 7 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 15.171 – RC, 3.690 – GC, 3.808 – O, 996 – EV, 114.668 – CH, 15 – U, 8.548 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 268-287

²³⁰ Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 7 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 6.498 – RC, 3.068 – GC, 50.708 – O, 265 – EV, 29.797 – CH, 9 – U, 2.063 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 287-303

²³¹ Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 4 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 1.648 – RC, 9.6701 – GC, 69.670 – O, 25 – EV, 5.195 – CH, 10 – U, 1.509 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 303-314

²³² Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 9 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 36.834 – RC, 340 – GC, 6.594 – O, 65.120 – EV, 58.230 – CH, 210 – U, 4.826 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 315-332

²³³ Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 7 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 22.976 – RC, 104 – GC, 507 – O, 25.675 – EV, 51.473 – CH, 5 – U, 3.733 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 333-345

²³⁴ Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 8 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 8.602 – RC, 81.121 – GC, 1.084 – O, 567 – EV, 40.261 – CH, 37 – U, 5.425 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 346-368

²³⁵ Acest district vicearhidiaconal era alcătuit din 5 parohii matre (la care se adăugau filiile acestora) care însumau o populație de 5.243 – RC, 20.134 – GC, 69 – O, 55 – EV, 14.317 – CH, 2 – U, 2.333 – Iz. *Schematismus... latinorum...*, p. 369-381

²³⁶ *Ibidem*, p. 416

1. Situația când bărbatul este de confesiune romano-catolică (RC), iar femeia este de altă confesiune (O-ortodoxă, GC-greco-catolică, CH-confesiune elvetică, calvină sau reformată, EV-evangelică, luterană, U-unitariană sau Iz-izraelită);
2. Femeia este de confesiune romano-catolică (RC), iar bărbatul de altă confesiune (O, GC, CH, EV, U sau Iz).

Fenomenul marital în parohia Ceica (1860-1880). Studiu de caz

Administrativ, această parohie era parte a districtului vicearhidiaconical Beiuș. În anul 1896, aceasta avea în structura sa 43 de filii. Parohia număra în același an, conform datelor oferite de către episcopie, 433 romano-catolici, 3.004 greco-catolici, 17.350 ortodocși, 1 evanghelic, 134 reformați, 2 unitarieni și 412 izraeliți²³⁷.

În localitatea Ceica, la 1880, din cei 658 de locuitori, exista o comunitate ortodoxă ce număra 410 persoane, apoi 82 erau greco-catolici, 98 erau romano-catolici, 28 erau reformați, iar 40 erau izraeliți²³⁸. Numărul membrilor comunității romano-catolice a crescut în perioada ce a urmat: la 1896, aceasta număra 155 persoane²³⁹, iar la 1900, aceasta a crescut la 188 membri²⁴⁰.

Numărul mic al locuitorilor satului, dar și al comunității romano-catolice, i-a obligat pe tinerii din Ceica să-și caute parteneri în alte localități. Din cele 58 de căsătorii (2,76 căsătorii/an), 42 au implicat parteneri din afara localității (72,41%)²⁴¹. Doar 16 căsătorii (27,59%) s-au încheiat între parteneri din Ceica. Dintre acestea, doar 9 au fost căsătorii încheiate în interiorul comunității romano-catolice. Numărul căsătoriilor RC/RC nu a fost ridicat nici atunci când au fost implicați parteneri din afara localității. Din cele 58 de căsătorii, 35 au fost căsătorii mixte (60,34%).

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbăți/femei										Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbăți/femei									
			RC/RC	RC/O	RC/CH	RC/GC	RC/EV	O/RC	CH/RC	GC/RC	EV/RC	RC/RC	RC/O	RC/CH	RC/GC	RC/EV	O/RC	CH/RC	GC/RC	EV/RC		
1860	4	3										1		1	2							
1861	0																					
1862	1	1								1												
1863	1										1											
1864	6	2	1						2			3										
1865	2	1								1		1										
1866	1	1								1												
1867	3	2	1			1										1						
1868	5	2	2									1				1		1				
1869	1		1																			
1870	3	1	1									1			1							
1871	1	1																1				
1872	4	4								1							1	2				
1873	3	1	1									1						1				
1874	4	3										1			1			2				
1875	2	2																2				

²³⁷ *Schematismus... latinorum...*, p. 310-311

²³⁸ *Recensământul din 1880...*, p. 60

²³⁹ *Schematismus... latinorum...*, p. 311

²⁴⁰ *Recensământul din 1900...*, p. 127

²⁴¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 241, f. 22-27; dos. 242, f. 1-5

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei										Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei							
			RC/RC	RC/O	RC/CH	RC/GC	RC/EV	O/RC	CH/RC	GC/RC	EV/RC	RC/RC	RC/O	RC/CH	RC/GC	RC/EV	O/RC	CH/RC	GC/RC	EV/RC
1876	3	3												1				2		
1877	3	1	2															1		
1878	5	4										1		1				3		
1879	3	1										2		1						
1880	3	2										1					1		1	
Total	58	35	9			1			2	4		14		4	4		2	2	15	1

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 241, f. 22-27; dos. 242, f. 1-5

Cele mai multe căsătorii mixte (24 cazuri) au fost încheiate cu parteneri GC. Ponderea acestor căsătorii s-a ridicat în această perioadă la 70,6%. Înclinația spre mariaje cu parteneri de confesiune GC se înscrie în tendințele, confirmate și în alte parohii, de apropiere spirituală și comunitară dintre RC și GC. Acestea se dovedeau suficient de puternice. Dovada o constituie tocmai numărul redus al căsătoriilor mixte RC-O (ortodoxia era majoritară în regiune, inclusiv în localitatea Ceica). Cele mai multe căsătorii RC-GC au fost încheiate de către femei (19 cazuri)²⁴².

Afinitatea, uneori etnică (în localitate, la 1880, locuiau 41 de slovaci, dar și 145 de maghiari²⁴³ - unii maghiari erau RC, alții erau CH), s-a dovedit a fi puternică și pe linia RC-CH (asta cu atât mai mult cu cât comunitatea calvină din localitate era mai redusă numeric).

Înclinația spre mariaje mixte s-a dovedit a fi mai puternică în cazul femeilor RC, ele încheind 26 dintre aceste căsătorii (adică 76,5%).

Domiciliul celor doi soți confirmă faptul că tinerii din Ceica erau deschiși să încheie căsătorii cu parteneri din alte localități. Doar 26 bărbați (44,8%) și 35 femei (60,3%) au domiciliul în Ceica. Această situație se datora, pe de o parte, dimensiunii reduse a comunității din această localitate, iar pe de altă parte poziției acestei localități de drumul ce lega Depresiunea Beiuș și zona montană de Oradea și zona de câmpie. Faptul că o parte însemnată dintre partenerii tinerilor din Ceica proveneau de la distanțe relativ mari demonstrează mobilitatea locuitorilor din această localitate, dar și fluxul ridicat de populație ce trecea prin Ceica.

De departe, cea mai îndepărtată localitate este cea din care provine Magnus Major, un angajat al serviciului poștal maghiar, originar din Boemia (preotul nu consemnează și numele localității)²⁴⁴. Mobilitatea mai mare a bărbatului s-a confirmat și în cazul acestei localități.

²⁴² *Ibidem*

²⁴³ *Recensământul din 1880...*, p. 61

²⁴⁴ Acesta se stabilește în Ceica (nr. 1), iar la data de 24 noiembrie 1864 se căsătorește (deși în vârstă de 38 ani el nu fusese căsătorit până la data respectivă) cu Carolina Schaller (25 ani), o tânără germană, a cărei localitate de origine a rămas neidentificată. Cf. A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 241, f. 23

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Ceica	26	Ceica	35
Beiuș	1	Batăr	1
Boemia	1	Bucium	7
Bucium	2	Budureasa	1
Corbești	1	Ceișoara	1
Diosig	1	Corbești	1
Dușești	3	Doba Mare	1
Incești	2	Drăgești	1
Oradea	5	Dușești	2
Petreu	1	Incești	1
Pomezueu	1	Oradea	2
Rotărești	2	Pomezueu	1
Sâmbăta	6	Sâmbăta	1
Săbolciu	1	Târcaia	1
Sătmăr	1	Tăut	1
Șimleu Sivaniei	1	Topa de Sus	1
Târcaia	1		
Tărian	1		
Necunoscută	1	Necunoscută	
Nr. căsătorii	58	Nr. căsătorii	58

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 241, f. 22-27; dos. 242, f. 1-5

Repartiția lunară a căsătoriilor evidențiază ponderea ridicată a partenerilor ce provin din alte localități (situate în medii culturale diferite). Niciuna dintre lunile anului nu a fost aleasă de mai mult de 15,5% dintre tineri pentru încheierea căsătoriei. O pondere mare a căsătoriilor se înregistrează în 3 perioade din an (specifice de altfel și celorlalte localități): 1. ianuarie-februarie cu 20,7% din totalul căsătoriilor; 2. mai-iunie cu 29,3% din totalul căsătoriilor; 3. septembrie-noiembrie cu 36,2% din totalul căsătoriilor²⁴⁵.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	58	4	8	1	2	9	8	3	2	5	7	9	1
Procent (%)	100	6,9	13,8	1,7	3,4	15,5	13,8	5,2	3,4	8,6	12,1	15,5	1,7

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 241, f. 22-27; dos. 242, f. 1-5

Starea civilă a celor 58 de perechi ce s-au căsătorit a fost următoarea: în cazul a 44 de căsătorii, cei doi soți au fost la prima căsătorie; 8 căsătorii au implicat un partener văduv (6 când văduv era bărbatul și 2 când femeia era văduvă); 6 căsătorii s-au încheiat între parteneri ce erau ambii văduvi.

Cele mai multe căsătorii s-au încheiat între bărbați cu vârsta de 25-29 ani și femei cu vârsta de 20-24 ani (12 cazuri). Cele două grupe de vârstă s-au dovedit a fi cele în care s-au încheiat cele mai multe căsătorii (19 căsătorii atât în grupa bărbatului, cât și a femeii). Urmău grupa de 15-19 ani pentru femeie (14 cazuri) și cea de 20-24 ani pentru bărbat (10 cazuri).

²⁴⁵ *Ibidem*, dos. 241, f. 22-27; dos. 242, f. 1-5

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19											
20-24	8	2									
25-29	4	12	3								
30-34	1	5	2								
35-39	1		3	1	1						
40-44			1								
45-49											
50-54											
55-59											
>60											
?											

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 241, f. 22-27; dos. 242, f. 1-5

Vârsta medie a bărbaților este mai ridicată decât în cazul altor localități (28,2 ani). Această valoare ridicată a vârstei medii a bărbatului a condus la o diferență medie de vârstă și ea mai ridicată (vârsta medie a femeii la căsătorie a fost de 21,8 ani).

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30	1						
30-39	5	1					
40-49		1					
50-59							
60-69							
> 69							
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 241, f. 22-27; dos. 242, f. 1-5

În cazul căsătoriilor când unul dintre soți era văduv, diferența de vârstă a crescut și mai mult în favoarea bărbatului. Vârsta medie a bărbatului s-a situat la 36,2 ani, iar a femeii la 25,6 ani.

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30							
30-39	2						
40-49	1	1	1				
50-59							
60-69					1		
> 69							
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 241, f. 22-27; dos. 242, f. 1-5

Cele 6 căsătorii la care ambii soți au fost văduvi au implicat persoane din grupe de vârstă relativ diferite. În acest caz, vârsta medie a bărbatului s-a situat la 46,8 ani, iar a femeii la 37,8 ani.

Imaginea alterității confesionale prin căsătorie în parohia romano-catolică Oradea. Studiu de caz

În studiul parohiilor din Oradea, așa cum am precizat și cu ocazia efectuării acestui demers asupra parohiei greco-catolice, trebuie să introducem în discuție mai mulți factori, între care amintim: 1. mediul urban orădean a influențat decisiv fenomenul nupțialității, dar și comportamentul marital al tinerilor; 2. diversitatea etno-confesională a populației din oraș era una foarte mare; 3. piața maritală era una foarte mare, excluzându-se în aceste condiții constrângerile legate de atingerea pragului de consangvinitate; 4. emanciparea personală și statutul socio-profesional acționau hotărâtor în alegerea partenerului; 5. existența mai multor parohii într-o arie relativ apropiată geografic făcea ca personalitatea preotului și imaginea parohiei să influențeze aflulxul de tineri ce doreau a se căsători în parohia respectivă; etc.

Mediul urban a influențat radical fenomenul diluării percepțelor etnice și confesionale. Barierele dintre comunitățile confesionale din oraș erau, cu trecerea timpului, tot mai greu de perceput. Mai mult, ele sunt tot mai vizibil suprapuse de alte determinisme, în special de cele legate de statutul socio-profesional. Ponderea ridicată a căsătoriilor mixte încheiate în parohia catolică latină (dar și în cea grecească, după cum am putut vedea), care urcă până spre jumătate din numărul total al căsătoriilor, accentuează alteritatea confesională amintită. Deschiderea spre modernitate a însemnat nu doar adoptarea noilor valori, ci și ruperea de tradiționalism. O căsătorie între două persoane de confesiune diferită se încadrează din perspectiva noii societăți în normalitate, dovedind în acest fel o vădită deschidere spre comunicarea și conviețuirea multiconfesională și multiculturală.

Potrivit informațiilor din registrele parohiale romano-catolice din Oradea, în perioada 1860-1910 a existat următoarea evoluție a căsătoriilor mixte în raport cu totalul căsătoriilor:

Perioada	Total căsătorii	Căsătorii mixte	Pondere căsătorii mixte
1860-1869	463	209	45,14
1870-1879	1.102	471	42,74
1880-1889	1.080	467	43,24
1880-1899	1.102	480	43,56
1900-1910	1.027	439	42,75
Total	4.774	2.066	43,28

Sursă: Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 142; A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 711, f. 1-43; 712, f. 1-75; 713, f. 1-17; 714, 1-101

Din tabelul de mai sus constatăm o pondere foarte mare a căsătoriilor mixte din totalul căsătoriilor. Această pondere a evoluat de la o perioadă la alta, cifrându-se la 43,28% din totalul căsătoriilor înregistrare între anii 1860-1910 (în aceeași perioadă, în parohia greco-catolică ponderea căsătoriilor mixte s-a situat la 49,62% din totalul căsătoriilor)²⁴⁶.

Dincolo de comportamentul diferit al populației din oraș, în comparație cu celelalte cazuri analizate, constatăm totuși o înclinație majoritară spre parteneri de aceeași confesiune. Nu mai puțin de 56,72% dintre căsătorii au fost încheiate în

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 142; A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 711, f. 1-43; 712, f. 1-75; 713, f. 1-17; 714, 1-101

interiorul comunității romano-catolice²⁴⁷. O asemenea situație este în măsură să ne evidențieze gradul alterității confesionale și nu dispariția afinităților față de partenerii de aceeași confesiune. Este drept, sub influența altor factori, în parohia din Oradea s-a constatat o diluare a percepțelor confesionale. Privit din această perspectivă, direcțiile generale trasate la nivelul lumii rurale ar putea fi înlocuite cu elemente noi, specifice unui comportament marital diferit. Interesant de observat pentru desemnarea tendințelor specifice acestui comportament marital sunt orientările și înclinațiile confesionale ale tinerilor din această parohie. Dar existau anumite preferințe? De ce unele și nu altele? Care au fost atunci determinismele ce i-au orientat pe tineri spre un asemenea comportament?

Structura confesională a căsătoriilor în parohia romano-catolică Oradea (1851-1916)

	Total căsăt.	Total căsăt. mixte	RC/ RC	RC/ O	RC/ GC	RC/ CH	RC/ EV	RC/ U	O/ RC	GC/ RC	CH/ RC	EV/ RC	U/ RC
Cazuri înregistrate	5.593	2.439	3.154	80	223	755	57	1	134	303	771	107	8
% din total căsăt.	100	43,61	56,39	1,43	3,99	13,50	1,02	0,02	2,40	5,42	13,79	1,91	0,14
% din căsăt. mixte	-	100	-	3,28	9,14	30,96	2,34	0,04	5,49	12,42	31,61	4,39	0,33

Sursă: Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 163; A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 711, f. 1-43; 712, f. 1-75; 713, f. 1-17; 714, 1-101

În perioada 1851-1916, în parohia romano-catolică Oradea au fost încheiate 5.593 căsătorii (84,7/căsătorii/an). Dintre acestea, 2.439 au fost căsătorii mixte (43,61%)²⁴⁸.

Preferințele tinerilor romano-catolici s-au îndreptat în primul rând către parteneri de confesiune CH (62,57%). Această înclinație poate fi pusă atât pe seama unei afinități etnice, știut fiind faptul că o mare parte a romano-catolicilor și reformatilor din Oradea erau de etnie maghiară. Pe de altă parte, ponderea mare a comunității reformate oferea o piață maritală mult mai vastă decât celelalte confesiuni (toate celelalte confesiuni creștine nu reprezentau decât aproximativ 15% din totalul populației orașului, asta în condițiile în care comunitatea calvină reprezenta peste 30%). Privită din această perspectivă, înclinația spre mariaje cu parteneri CH nu mai pare a fi atât de evidentă în raport cu celelalte confesiuni creștine.

În raport cu ponderea din totalul populației, tinerii romano-catolici se simțeau cel mai mult atrași de tinerii greco-catolici. Cu toate că uniții nu reprezentau decât puțin peste 5% din totalul populației orașului, ponderea căsătoriilor RC-GC a fost în perioada amintită de 21,56%.

Dacă în cazul comunității greco-catolice putem evidenția o ușoară afinitate spirituală, în cazul comunității evanghelice (preferată și ea în raport cu dimensiunea acestei comunități) asistăm la exercitarea unei influențe de natură etnică. O mare parte dintre tinerii romano-catolici de etnie germană preferau să se căsătorească cu tineri germani (asta chiar dacă ei erau de confesiune evanghelică). Căsătoriile mixte cu parteneri evanghelici reprezentau 6,73% din totalul căsătoriilor mixte.

Lipsite de orice fel de afinități etnice și confesionale par a fi căsătoriile mixte RC-O (8,77%). Căsătoriile mixte RC-U pot fi puse mai degrabă pe deshiderea pe care trebuia să o aibă mica comunitate unitariană spre mariaje cu persoane de altă

²⁴⁷ *Ibidem*

²⁴⁸ Apud Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 163

confesiune. Această deschidere nu a fost însă percepută în parohia greco-catolică sau în cea ortodoxă. Determinismul etnic pare a fi un factor hotărâtor în aceste condiții.

Sub raportul alterității confesionale prin căsătorie a celor două sexe, constatăm o mai mare înclinație spre căsătorii mixte la femeile romano-catolice (1.323 cazuri, reprezentând 54,24%) decât la bărbați (1.116 cazuri, reprezentând 45,76%). Acest raport a fost diferit de la o confesiune la alta. Din cele 1.526 căsătorii încheiate cu parteneri CH, 771 au fost încheiate de către femei (50,52%), iar 755 de către bărbați (49,48%). De altfel, căsătoriile RC-CH au fost cele mai echilibrate în privința raportului dintre cele două sexe. Din totalul căsătoriilor cu parteneri GC (526 cazuri), 303 au fost încheiate de către femei (57,6%), iar 223 de către bărbați (42,4%). Raportul este și mai favorabil femeii RC în cazul celor 214 căsătorii încheiate cu parteneri O (62,62% de partea femeii și 37,38% de partea bărbatului). Cele 164 căsătorii RC-EV au fost încheiate de către femei în raport de 65,24%, iar de către bărbați 34,76%. În privința căsătoriilor cu unitarieni, 88,89% sunt încheiate de către femei și doar 11,11% de către bărbați²⁴⁹.

Fenomenul marital în parohia Suplacu de Barcău (1860-1880). Studiu de caz

Parohia Suplacu de Barcău făcea parte, alături de alte 4 parohii matre, din districtul vicarhidiaconical Marghita. Registrul parohial de stare civilă al cununaților cuprinde, așa cum consemnează preotul parohiei, pe lângă căsătoriile tinerilor din Suplacu de Barcău și pe cele ale comunităților romano-catolice din Balc, Borumlaca, Ip și Vărzari. Populația localității Suplacu de Barcău era majoritar maghiară, aceasta împărțind în principal credința reformată (1.226 persoane la 1900²⁵⁰). Există însă și un mic grup de enoriași romano-catolici (acesta se ridică la 201 persoane la 1900²⁵¹). Pe lângă cele două comunități, mai erau prezente două comunități religioase mai importante: cea greco-catolică (346 persoane) și cea izraelită (132 persoane). În Borumlaca, alături de cei 205 români, locuiau 380 de slovaci²⁵². Aceștia împărțeau în totalitate credința romano-catolică. Comunitatea slovacă de confesiune romano-catolică era majoritară și în Vărzari (230 din cei 249 locuitori fiind de această etnie)²⁵³. În Balc, comunitatea romano-catolică, ce număra, la 1900, 129 de persoane, era alcătuită atât din slovaci, cât și din maghiari. Mica comunitate romano-catolică din Ip (această comunitate nu depășea 60 de persoane la 1900) era alcătuită în majoritate din maghiari²⁵⁴.

În condițiile în care o mare parte dintre căsătorii s-au încheiat între parteneri din una sau alta dintre cele 5 localități (fie că ambii erau din aceeași localitate, fie că localitățile difereau) am optat pentru o analiză de ansamblu, fără a mai separa căsătoriile pe tipuri de localități.

În perioada cercetată, s-au înregistrat 223 căsătorii (10,6 căsătorii/an)²⁵⁵. Dintre acestea, 27 au fost căsătorii mixte (12,1%).

²⁴⁹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 711, f. 1-43; 712, f. 1-75; 713, f. 1-17; 714, 1-101

²⁵⁰ *Recensământul din 1900...*, p. 155

²⁵¹ *Ibidem*

²⁵² *Ibidem*

²⁵³ *Ibidem*, p. 146-147

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 523

²⁵⁵ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1166, f. 9-37

Din cele 223 căsătorii, 14 au fost încheiate între parteneri ce-și aveau domiciliul în Suplacu de Barcău, 82 între parteneri din Borumlaca, 62 între parteneri din Vărzari, 8 între parteneri din Ip și 2 între parteneri din Balc. Rezultă un număr de 168 căsătorii (75,3%) ce au fost încheiate între parteneri din aceeași localitate. Restul căsătoriilor au fost încheiate între parteneri din localități diferite.

Evoluția structurii confesionale a căsătoriilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	RC/ RC	RC/ O	RC/ CH	RC/ GC	RC/ EV	O/ RC	CH/ RC	GC/ RC	EV/ RC
1860	10	3	7		1				2		
1861	18	2	16		1				1		
1862	14	2	12						2		
1863	10	3	7		2				1		
1864	6	3	3						3		
1865	5	1	4		1						
1866	10	2	8		1				1		
1867	8		8								
1868	21	3	18		1				1	1	
1869	18	2	16						2		
1870	14	3	11		3						
1871	6		6								
1872	6	1	5						1		
1873	11		11								
1874	12		12								
1875	14		14								
1876	14	1	13		1						
1877	7		7								
1878	6		6								
1879	10	1	9		1						
1880	3		3								
Total	223	27	196		12				14	1	

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1166, f. 9-37

Atunci când au optat pentru căsătorii mixte, tinerii RC din această parohie au ales aproape în totalitate să se căsătorească cu un partener de confesiune reformată, aceste opțiuni reprezentând 96,3% din totalul căsătoriilor mixte. Din cele 26 de căsătorii RC-CH, 14 au fost încheiate de către femei, iar 12 de către bărbați.

O singură căsătorie mixtă a implicat un partener de altă confesiune decât cea reformată: este vorba despre o căsătorie încheiată în anul 1868 între un bărbat GC și o femeie RC.

Lipsa căsătoriilor mixte cu parteneri de alte confesiuni este pusă în primul rând pe lipsa unor astfel de comunități religioase în aceste sate sau în localitățile învecinate. În al doilea rând, se remarcă un puternic instinct de conservare și preservare a propriei identități. Romano-catolicii din aceste sate preferă să se căsătorească între ei (studiul asupra localităților de proveniență va confirma această constatare a noastră). Acest comportament este mult mai vizibil la romano-catolicii de etnie slovacă, care încearcă să-și păstreze identitatea, decât la romano-catolicii maghiari. De altfel, numărul relativ mare al căsătoriilor mixte RC-CH s-a datorat tocmai unor mariaje dintre maghiari romano-catolici și maghiari reformați.

Analizând localitățile de proveniență ale celor doi soți constatăm că: 93,7% dintre bărbați provin din cele 5 sate analizate; în dreptul femeilor, ponderea celor care provin din aceste localități este și mai mare (98,6%).

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Suplacu de Barcău	16	Suplacu de Barcău	18
Balc	4	Balc	3
Borumlaca	95	Borumlaca	107
Ip	11	Ip	14
Vărzari	84	Vărzari	78
Abrămuț	1	Almaș	1
Ardud	1	Buduslău	1
Camăr	1	Leșmir	1
Cehăluț	1		
Dijir	4		
Leșmir	1		
Marghita	1		
Șimleu Silvaniei	3		
Necunoscută	1	Necunoscută	
Nr. căsătorii	223	Nr. căsătorii	223

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1166, f. 9-37

Cu toate că aceste comunități romano-catolice manifestă un puternic comportament de conservare a propriei identități, inclusiv prin căsătorie, constatăm, totuși, un fapt demn de remarcat. Între persoanele ce se căsătoresc, și pe care preotul le consemnează ca având domiciliul în Borumlaca, Balc, Suplacu de Barcău sau Vărzari, existau numeroase persoane (au fost identificate peste 100 de cazuri) ce se instalaseră în aceste localități abia cu câțiva ani înaintea căsătoriei²⁵⁶.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	223	29	34	0	5	18	16	7	16	15	33	50	0
Procent (%)	100	13,0	15,2	0	2,2	8,1	7,2	3,1	7,2	6,7	14,8	22,4	0

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1166, f. 9-37

Două perioade din an sunt cele mai preferate de către tinerii din aceste localități pentru încheierea căsătoriilor: ianuarie-februarie (28,2%) și octombrie-noiembrie (37,2%). O maximă secundară poate fi constatată și în a doua jumătate a primăverii (în lunile mai-iunie s-au încheiat 15,3% din totalul căsătoriilor). Cele 3 perioade sunt despărțite de luni în care s-au încheiat puține căsătorii: 1. martie-aprilie – perioadă în care se desfășura postul Paștelui, dar și începutul sezonului agricol; 2. lunile de vară și început al toamnei – care corespundeau cu sezonul agricol; 3. luna decembrie – lună de post.

Prin repartiția lunară a căsătoriilor aceste comunități romano-catolice se încadrau în modelele tradiționale ale lumii rurale din această regiune.

²⁵⁶ Între localitățile de origine ale acestora, preotul amintește unele precum: Debrecen, Abrămuț, Galoșpetreu, Curtuiușeni, Sebeș, Șimleu Silvaniei, Solnoc, Sâniob, Lugașu (de Jos?, de Sus?), Șiria, Ersgrul (Moravia), Oșorhei, Alba Iulia, Orașu Nou (Satu Mare), Leva, Iegheriște (Satu Mare), Nicoleşti (Harghita – din această localitate provin nu mai puțin de 24 de persoane, dintre care 7 sunt femei), Szanosujvari, Derecske, Szepes Varalia, Karostelek, Polyana, Konos Ladony, Nagy Kereki, Coltus Neozoli (în dreptul acesteia sunt menționate mai multe persoane), etc. A se vedea în acest sens registrul parohial de stare civilă al acestei parohii (A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1166, f. 9-37).

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)									
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60
15-19										
20-24	35	37	3							1
25-29	18	25	4							1
30-34	3	3	5							
35-39	1		1							
40-44										
45-49										
50-54										
55-59										
>60										
?										2

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1166, f. 9-37

În privința vârstei la căsătorie, putem observa o interesantă distribuție pe grupe de vârstă a celor doi soți. Dacă în cazul bărbatului nu s-a consemnat nicio căsătorie la vârste sub 20 de ani, dintre fetele de această vârstă la prima căsătorie, ajung în fața altarului nu mai puțin de 57 de persoane. Grupa de vârstă a femeii cu cele mai multe căsătorii a fost însă cea de 20-24 ani (65 cazuri). În dreptul băieților, grupa de vârstă cu cele mai multe cazuri de căsătorii este tot cea de 20-24 ani (76 cazuri), urmată de cea de 25-29 ani (48 cazuri).

Vârsta medie la căsătorie a celor doi soți a fost de 22,96 ani (25,2 ani în cazul bărbaților și 20,7 ani în cazul femeilor). Vârsta combinată a celor doi soți evidențiază o diferență medie de vârstă dintre soț și soție de 4,5 ani.

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30	16	7	1				1
30-39	7	3	1				
40-49	6	2	1				
50-59	1						
60-69							
> 69							
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1166, f. 9-37

Cazurile căsătoriilor dintre un necăsătorit și un văduv se ridică la 20,2% din totalul căsătoriilor înregistrate în această perioadă. Vârsta medie la căsătorie a fost la această categorie de căsătorii de 31,5 ani la bărbați și de 27,6 ani la femeii. Căsătoriile dintre bărbați văduvi și femei necăsătorite au evidențiat o foarte mare diferență între media de vârstă a bărbatului și cea a femeii: bărbatul avea 36 ani, iar femeia 23,8 ani. Când femeia era văduvă, raportul diferenței de vârstă s-a schimbat în favoarea femeii: bărbatul avea 27,8 ani, iar femeia 30,6 ani.

Din totalul acestor căsătorii, în 39 de cazuri (84,8%) a fost implicat cel puțin un partener ce avea sub 30 de ani (16 când ambii aveau sub 30 de ani, 14 când avea doar femeia și 9 când avea doar bărbatul această vârstă).

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						?
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	
< 30	1	2	1				
30-39	4	7	2				
40-49		5	4	1			
50-59	1	1	2	2			
60-69			1	2	1		
> 69							
?							1

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1166, f. 9-37

În cazul căsătoriilor la care ambii soți erau văduvi, vârsta medie a crescut considerabil în raport cu celelalte categorii de căsătorii. Bărbatul avea o vârstă medie de 43,1 ani, iar femeia de 38,4 ani. Dacă în cazul căsătoriilor dintre un văduv și un necăsătorit în 39 de mariaje au fost implicați cel puțin un partener cu vârsta sub 30 de ani, la căsătoriile dintre văduvi, doar în 8 situații se mai întrunește această condiție.

1.4. Opțiunile și comportamentul marital în parohiile reformate

În conformitate cu recensământul din anul 1880, în localitățile ce alcătuiesc județul Bihor de astăzi trăiau 86.231 enoriași ai Bisericii Calvinice, ei reprezentând 27,4% din populația totală a acestui spațiu²⁵⁷. La 1900, numărul calvinilor din Bihor s-a ridicat la 113.611 persoane, reprezentând 27,13%²⁵⁸. Prezența unei comunități reformate atât de puternice în Bihor (această comunitate era, în funcție de ponderea pe care o ocupa, a doua confesiune din comitat după ortodoxie) este lesne explicată de existența aici a unei masive comunități de etnie maghiară. La 1900, enoriașii reformați sunt prezenți în 258 de localități ale comitatului (adică în 61,3% din totalul localităților). Ei sunt majoritari în 66 de localități, iar în 192 localități ei au o pondere de până la 50% din totalul populației. Numărul localităților cu o pondere de sub 10% este de 150, acest lucru demonstrează dispersia în teritoriu a enoriașilor Bisericii Reformate²⁵⁹. În actualele localități ale județului Satu Mare, la 1880, locuiau 50.775 reformați (26,13%)²⁶⁰. La 1900, aici trăiau 62.061 protestanți calvini, ponderea lor situându-se de data aceasta la 25,24% din totalul populației²⁶¹.

Metodologic, vor fi efectuate studii de caz asupra unor parohii situate în zone cu caracteristici demografice diferite. Aceste parohii vor fi alese în așa fel încât să putem surprinde cât mai multe posibile aspecte ale comportamentului marital al populației reformate (calvine). Ne interesează, așa cum am menționat și atunci când am efectuat studiile de caz asupra celorlalte confesiuni, condiționările și conexiunile dintre diferitele comunități religioase în chestiunile maritale. Plecând de la aceste considerente, propunem, pentru a putea fi făcute ulterior corelațiile și comparațiile cu realitățile reconstituite în cazul celorlalte comunități religioase, urmărirea aceluiași aspecte ale fenomenului marital (ca și în cazul celorlalte confesiuni cercetate). În

²⁵⁷ *Recensământul din 1880...*, p. 360

²⁵⁸ *Recensământul din 1900...*, p. 614-616. În spațiul comitatului Bihor locuiau 97.369 persoane, ceea ce reprezenta 25,7% din populație (*Izvoare de demografie istorică...*, p. 359).

²⁵⁹ Alexandru Ilieș, *op. cit.*, p. 253

²⁶⁰ *Recensământul din 1880...*, p. 360

²⁶¹ *Recensământul din 1900...*, p. 614-616

procesul de evaluare a determinărilor etnico-confesionale, considerăm prin urmare oportună folosirea următoarei grile:

1. Situația când bărbatul este de confesiune helvetică, calvină sau reformată (CH), iar femeia este de altă confesiune (O-ortodoxă, RC-romano-catolică, GC-greco-catolică, EV-evangelică, luterană, U-unitariană sau Iz-izraelită);
2. Femeia este de confesiune helvetică, calvină sau reformată (CH), iar bărbatul de altă confesiune (O, GC, RC, EV, U sau Iz).

Fenomenul marital în parohia Finiș (1860-1880). Studiu de caz

Localitatea Finiș avea o populație alcătuită în principal din două comunități etnice (români și maghiari), alături de care mai conviețuia un mic grup de ruteni (acesta număra 11 persoane la 1880)²⁶². Confesional, românii împărtășeau credința greco-catolică (în localitate locuiau totuși 9 ortodocși – o parte dintre ei erau probabil ruteni), iar maghiarii erau reformați (un mic grup de 14 persoane împărtășeau credința romano-catolică). Din cei 1.210 locuitori ai satului, la 1880, 312 împărtășeau credința greco-catolică (25,8%), iar 875 pe cea calvină (72,3%)²⁶³.

Situat în Depresiunea Beiuș, recunoscută în urma efectuării celorlalte studii de caz pentru reticența tinerilor (atât români cât și maghiari) în a încheia căsătorii în afara grupului etnic, satul Finiș poate fi, prin populația mixtă pe care o avea, un studiu interesant și relevant în același timp, pentru descoperirea comportamentului marital al celor două grupuri etnice din localitate. Începem acest studiu prin a preciza faptul că cercetarea asupra parohiei greco-catolice din localitate a consemnat un număr redus de căsătorii mixte între cele două confesiuni. Au fost acestea mai multe în parohia reformată? Era oare protestantismul mult mai categoric în privința interzicerii căsătoriilor mixte? Tendințele de preservare a identității etnice a celor două comunități erau ele atât de puternice încât să poată conduce spre evitarea acestor mariaje inter-etnice? Sau, era Biserica reformată mai categorică în a-i presa pe tinerii reformați ce încheiau mariaje mixte să-și determine partenerii să urmeze după căsătorie protestantismul? Sunt doar câteva întrebări la care vom încerca să le găsim răspunsuri analizând fenomenul marital din această parohie, dar și din altele de pe cuprinsul celor două comitate.

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei										Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei									
			CH/CH	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	O/CH	RC/CH	GC/CH	EV/CH	CH/CH	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	O/CH	RC/CH	GC/CH	EV/CH		
1860	7		7									2										
1861	14		9									5										
1862	6		5									1										
1863	10		8									2										
1864	7		4									3										
1865	17		12									5										
1866	11		7									4										
1867	8		6									2										
1868	15		10									5										
1869	11		8									3										

²⁶² *Recensământul din 1880...*, p. 65

²⁶³ *Ibidem*, p. 64

Anul	Nr. cās. înreg.	Nr. cās. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei										Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei									
			CH/CH	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	O/CH	RC/CH	GC/CH	EV/CH	CH/CH	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	O/CH	RC/CH	GC/CH	EV/CH		
1870	10		5									5										
1871	13		8									5										
1872	10		9									1										
1873	17		10									7										
1874	14		9									5										
1875	26		15									9										
1876	21		13									8										
1877	9		6									3										
1878	3		2									1										
1879	9		8									1										
1880	11		9									2										
Total	249		170									79										

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 424, f. 60-67; 425, f. 81-102

În perioada cercetată, în parohia reformată din Finiș s-au înregistrat 249 căsătorii (11,9 căsătorii/an)²⁶⁴. Niciuna din aceste căsătorii nu a fost căsătorie mixtă. Asistăm fie la o convertire a eventualilor parteneri de alte confesiuni, fie, așa cum am remarcat deja în cazul altor comunități, în această regiune puternicul determinism etnic a condus la o asemenea distribuție confesională a căsătoriilor. Fără îndoială, dacă sentimentul prezervării identității confesionale a fost prezent la români, atunci el s-a manifestat, cel puțin într-o anumită formă, și la maghiari. Cum a fost totuși posibil ca într-o localitate precum Finiș, unde conviețuiau două comunități etnice consistente numeric, să nu existe nicio căsătorie mixtă înregistrată în parohia reformată? Explicația o găsim chiar în conturarea unor identități foarte puternice a celor două grupuri. Chiar și așezarea lor în sat, românii de o parte, iar maghiarii de cealaltă parte a râului ce străbătea localitatea, confirmă teoria „conviețuirii” oarecum izolate a celor două grupuri etnice.

Ponderea căsătoriilor ce implicau parteneri din afara localității se situa la o valoare relativ scăzută în raport cu alte localități. Doar 31,2% dintre căsătorii au intrat în această categorie.

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Finiș	179	Finiș	239
Belejeni	2	Ginta	3
Ginta	10	Șuncuiuș de Beiuș	3
Ioaniș	7	Târcaia	2
Nimăiești	7	Uileacu de Beiuș	1
Remetea	4		
Șuncuiuș de Beiuș	16		
Târcaia	18		
Uileacu de Beiuș	4		
Necunoscută	2	Necunoscută	1
Nr. căsătorii	249	Nr. căsătorii	249

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 424, f. 60-67; 425, f. 81-102

²⁶⁴ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 424, f. 60-67; 425, f. 81-102

Analiza localităților de proveniență a celor doi soți a scos în lumină ceea ce anticipasem: principalele localități de proveniență erau tocmai cele locuite de către maghiari de confesiune reformată. Cum numărul localităților care aveau în componență reformati nu era foarte mare, s-a ajuns la un schimb de populație (inclusiv prin căsătorie) între acestea.

Dacă ponderea mare a tinerilor ce proveneau din Târcaia, Ioaniș, Șuncuiș de Beiuș și chiar Nimăiești nu era una surprinzătoare (acestea erau situate la o mică distanță de Finiș), surprinzătoare a fost în schimb proveniența unui mare număr de tineri din Ginta (localitate situată la o mare distanță de Finiș). Situat pe valea Crișului Negru, în aval de Finiș, satul Ginta era și el locuit de o mare comunitate reformată. Asistăm, cel mai probabil, la o bună relație între cele două comunități. Locuitorii satului Finiș (situat la poalele Munților Codru Moma), în încercarea de a găsi de lucru coborau adesea în lungul Crișului Negru spre a găsi de lucru în zona de șes. Satul Ginta s-a dovedit a fi unul din cele mai preferate sate de către maghiarii din Finiș, la fel cum românii preferau localitățile românești din aceeași regiune. Iată deci, asistăm la un interesant fenomen de așezare, prin aceste alianțe matrimoniale, a unor „capete de pod” între zona montană și cea de câmpie. Asemenea relații, născute din necesități economice ale ambelor comunități, contribuiau la construirea unui mecanism de schimb între cele două sate. De la forța de muncă la produsele agricole, animale și chiar oameni (prin căsătorie), totul era posibil prin acest schimb ce garanta ambelor comunități acoperirea lipsurilor și obținerea resurselor pe care comunitatea locală nu le putea obține.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	249	29	47	51	35	34	6	3	0	3	5	14	22
Procent (%)	100	11,6	18,9	20,5	14,1	13,7	2,4	1,2	0	1,2	2,0	5,6	8,8

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 424, f. 60-67; 425, f. 81-102

Repartiția lunară a căsătoriilor evidențiază lipsa posturilor și a constrângerilor de a încheia căsătorii în perioadele respective. Biserica reformată nu a impus practic restricții privitoare la perioadele din an în care puteau fi organizate ceremoniile legate de actul cununii. După cum putem observa, perioadele celor două mari posturi catolice și ortodoxe sunt chiar preferate pentru încheierea căsătoriilor.

În analiza repartiției sezoniere, se constată preferința pentru a încheia căsătorii iarna și primăvara. În lunile decembrie-februarie au fost încheiate 39,4% din totalul căsătoriilor, iar în perioada martie-mai 48,2%. Împreună, cele două anotimpuri au fost preferate pentru încheierea căsătoriei de către 87,6% dintre noile familii care s-au constituit în perioada 1860-1880. Lunile de vară, dar și cele de toamnă, sunt mai puțin preferate în vederea încheierii căsătoriilor. Doar 12,4% dintre căsătorii s-au încheiat în această perioadă. Remarcăm totuși faptul că aproape jumătate (5,6%) dintre căsătoriile din perioada de vară-toamnă s-au încheiat în luna noiembrie. Această lună era de altfel și una dintre cele mai preferate luni pentru încheierea căsătoriilor în lumea catolică și ortodoxă. Această ușoară înclinație pentru luna noiembrie nu putea fi pusă în niciun caz pe influența obiceiurilor celorlalte confesiuni. Lunile de vară și toamnă erau ocolite dintr-un motiv întâlnit în toate satele tradiționale: sezonul agricol (care era în bună parte încheiat la începutul lunii noiembrie). Luna noiembrie corespunde, din acest punct de vedere, cu „debutul” perioadei în care se organizau nunți.

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19	3	2									
20-24	47	24	2								
25-29	42	24	5								
30-34	5	4	1	2							
35-39				1							
40-44											
45-49											
50-54											
55-59											
>60											
?											

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 424, f. 60-67; 425, f. 81-102

În privința vârstei la căsătorie, putem observa o interesantă distribuție pe grupe de vârstă a celor doi soți. Dacă în cazul bărbatului s-au consemnat doar 5 căsătorii la vârste sub 20 de ani, în cazul fetelor de această vârstă la prima căsătorie, ajung în fața altarului nu mai puțin de 97 de persoane, aceasta fiind grupa de vârstă a femeii cu cele mai multe căsătorii. În dreptul băieților, grupa de vârstă cu cele mai multe cazuri de căsătorii a fost cea de 20-24 ani (73 cazuri), urmată de cea de 25-29 ani (71 cazuri).

Vârsta medie la căsătorie a celor doi soți a fost de 22,25 ani (24,9 ani în cazul bărbaților și 19,6 ani în cazul femeilor). Vârsta combinată a celor doi soți evidențiază o diferență medie de vârstă dintre soț și soție de 5,3 ani. Cea mai mare diferență de vârstă dintre bărbat și femeie (14 ani) a fost consemnată în cazul a 4 căsătorii. În nu mai puțin de 155 de cazuri bărbatul era mai în vârstă decât femeia. Cazurile de căsătorii dintre femei mai vârstnice sunt întâlnite foarte rar (doar în cazul a 7 căsătorii femeia a avut cu cel puțin un an mai mult decât bărbatul).

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30	23	6	1				
30-39	21	3	1				
40-49	6						
50-59							
60-69							
> 69							
?							1

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 424, f. 60-67; 425, f. 81-102

În cazul căsătoriilor dintre un necăsătorit și un văduv, constatăm faptul că 57 de căsătorii (din 62 cazuri) au implicat un partener cu vârsta de sub 30 ani.

Privit sub raportul apartenenței sexuale, constatăm faptul că cele mai multe dintre aceste căsătorii sunt realizate de către bărbați văduvi ce se căsătoreau cu fete nemăritate, în general mult mai tinere (39 de cazuri). În cazul acestor căsătorii dintre bărbați văduvi și femei necăsătorite, nicio femeie nu a avut vârsta mai mare decât bărbatul (la o singură căsătorie femeia a ajuns la 30 de ani). Mai mult, diferența medie de vârstă dintre cei doi a crescut comparativ cu cazurile când ambii soți fuseseră la prima căsătorie. Vârsta medie a bărbatului a fost de 33,2 ani, iar a femeii 21,9 ani (constatăm astfel o diferență medie de 11,3 ani). O asemenea mare diferență de vârstă

poate fi pusă pe seama statutului social și material stabil al bărbatului văduv. În cazul bărbaților văduvi, nu a putut fi constatată niciun fel de constrângere în raport cu vârsta. Dimpotrivă, diferența medie de vârstă a crescut așa cum am mai precizat. Cea mai mare diferență de vârstă constatată a fost de 28 ani (căsătoria a fost încheiată la 5 mai 1860 între Lukacs Gaspar de 46 ani și Ersebet, o tânără de doar 18 ani²⁶⁵). Între aceste căsătorii, găsim multe încheiate de către „țărani înstăriți” din Șuncuiș de Beiuș, Ginta și Târcaia cu fete tinere din Finiș. Între acestea amintim căsătoria încheiată la data de 8 martie 1864 între Csaki Sandor (44 ani) din Șuncuiș de Beiuș și Tomas Rozalon (23 ani)²⁶⁶. Apoi, la data de 22 februarie 1876, Kovacs Mihaly (40 ani) din Ginta se căsătorește cu o tânără de doar 19 ani din Finiș (Stalasz Teresia)²⁶⁷.

Numărul căsătoriilor dintre femei văduve și bărbați necăsătoriți a fost mult mai mic (23 de cazuri). În 13 cazuri, femeia a avut cu cel puțin un an mai mult decât bărbatul. Cea mai mare diferență de vârstă (18 ani) a fost înregistrată la 6 noiembrie 1876 prin căsătoria dintre Mani Vura Mihaly (22 ani), un „țaran sărac”, și Barto Rozalin (40 ani), ce moștenise o importantă avere de la fostul soț²⁶⁸. Vârsta medie la căsătorie a fost mai mare la femeie (28,6 ani) decât la bărbat (25,8 ani). Iată deci, nu numai că se confirmă ipoteza noastră, ci am putea spune că statutul de văduv era mai bun. Această realitate își avea originea fără îndoială în starea materială dobândită, ce conferea o stabilitate socială, contribuind astfel la crearea unui mecanism de determinisme socio-profesionale ce s-a dovedit superioar constrângerilor comunitare tradiționale (ce manifestau reticențe în fața unei căsătorii cu un văduv).

În cazurile căsătoriilor dintre un văduv și un necăsătorit, vârsta medie a bărbatului a fost de 30,4 ani, iar a femeii de 24 ani.

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30	2						
30-39	6	3					
40-49	2	2	1				
50-59		4	3	1			
60-69							
> 69		1					
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 424, f. 60-67; 425, f. 81-102

Atunci când ambii soți erau văduvi, vârsta medie la căsătorie a crescut (43,1 ani la bărbați și 32,1 ani la femei). Într-un singur caz, femeia a avut aceeași vârstă cu bărbatul, iar într-un caz a avut cu un an mai mult. La celelalte căsătorii, soțul a fost mai vârstnic decât femeia. Cea mai mare diferență de vârstă s-a constatat la căsătoria încheiată la data de 22 octombrie 1866 dintre Tamas Mihaly (70 ani) și Holasy Rebeka (30 ani). Statutul de „țaran înstărit” se pare că a contribuit și la încheierea acestei căsătorii²⁶⁹.

²⁶⁵ *Ibidem*, dos. 424, f. 60

²⁶⁶ *Ibidem*, f. 65

²⁶⁷ *Ibidem*, dos. 425, f. 97

²⁶⁸ *Ibidem*, f. 99

²⁶⁹ *Ibidem*, f. 83

Fenomenul marital în parohia Balc (1860-1880). Studiu de caz

Situat pe valea superioară a Barcăului, satul Balc avea la 1880 o populație de 707 locuitori. Dintre aceștia, 635 persoane împărtășeau credința reformată (89,8%), 33 locuitori erau romano-catolici (4,7%), 17 erau greco-catolici (2,4%), 13 erau ortodocși (1,8%), iar 9 erau izraeliți (1,3%)²⁷⁰. Etnic, alături de maghiari, care erau majoritari, în această localitate mai conviețuia o mică entitate românească și un mic număr de slovaci, evrei și ruteni.

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei										Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei									
			CH/CH	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	O/CH	RC/CH	GC/CH	EV/CH	CH/CH	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	O/CH	RC/CH	GC/CH	EV/CH		
1860	7		6									1										
1861	11		11																			
1862	10		9									1										
1863	3		3																			
1864	1		1																			
1865	5		5																			
1866	8		8																			
1867	10		10																			
1868	8		8																			
1869	2		2																			
1870	5		5																			
1871	7		7																			
1872	7		5									2										
1873	5		4									1										
1874	9		5									4										
1875	12		8									4										
1876	5		3									2										
1877	3											3										
1878	6		4									2										
1879	5		4									1										
1880	10		7									3										
Total	139		115									24										

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 74, f. 73-89

Comunitatea reformată din localitatea Balc s-a dovedit a fi una puțin deschisă spre mariaje în afara comunității. Nicio căsătorie încheiată în această perioadă nu a fost mixtă. Puține căsătorii s-au încheiat cu parteneri din alte localități. Din cele 139 căsătorii (6,6 căsătorii/an), doar 24 au implicat parteneri din alte sate (17,3%)²⁷¹. Asistăm așadar la un comportament marital semi-închis. Puțini tineri din alte localități veneau să se căsătorească în acest sat.

Lipsa unei alterități confesionale a fost generată credem și de suprapunerea într-o mare măsură a celor două componente etnice și confesionale. Este știut faptul că în această regiune maghiarii împărtășeau credința reformată, românii pe cea greco-catolică și ortodoxă, iar slovaci pe cea romano-catolică. La aceste grupuri etnice și confesionale s-au identificat numeroase trăsături ale unui puternic comportament de preservare a propriei identități. Evident, au existat și excepții de la acest cadru general.

²⁷⁰ *Recensământul din 1880...*, p. 54

²⁷¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 74, f. 73-89

Într-un asemenea context, alteritatea confesională, dublată și de cea etnică, era una scăzută. Atunci când dispărea componenta etnică (cazul maghiarilor romano-catolici identificați în mariajele cu reformați la Suplacu de Barcău și Ip), alteritatea confesională era mai evidentă. Pe de altă parte, lipsa căsătoriilor CH-RC ar putea fi pusă și pe seama legislației potrivit căreia aceste căsătorii se încheiau în fața preotului romano-catolic. În urma studiului de caz asupra parohiei romano-catolice din Suplacu de Barcău, a cărei filie era satul Balc, nu a fost însă consemnată o asemenea situație.

Comunitatea reformată din Balc, relativ suficient de mare pentru a-și asigura o piață maritală proprie, nu este implicată într-un proces de alterare confesională prin căsătorie.

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Balc	122	Balc	128
Abram	1	Buduslău	2
Camăr	2	Camăr	1
Horoatu Crasnei	1	Leșmir	1
Leșmir	1	Suplacu de Barcău	1
Mihălț	1	Zăuan	3
Sălard	1		
Suplacu de Barcău	4		
Tășnad	2		
Necunoscută	4	Necunoscută	3
Nr. căsătorii	139	Nr. căsătorii	139

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 74, f. 73-89

Ponderea mare a căsătoriilor încheiate între tineri din interiorul localității poate fi constatată și din tabelul de mai sus. Doar 17 bărbați și 11 femei nu proveneau în mod sigur din satul Balc²⁷². În general, localitățile de domiciliu al soților sunt situate în vecinătate, pe o arie redusă, situată în arealul de contact dintre actualele județe Bihor și Sălaj. Analizând distribuția pe domiciliu a celor două sexe, se remarcă o mai mare mobilitate la bărbați decât la femei. Fenomenul se încadrează în tendințele generale constatate și în celelalte localități analizate.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	139	18	37	30	16	8	3	4	3	4	3	3	10
Procent (%)	100	12,9	26,6	21,6	11,5	5,8	2,2	2,9	2,2	2,9	2,2	2,2	7,2

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 74, f. 73-89

Repartiția lunară a căsătoriilor identifică același comportament remarcat și în cazul celorlalte parohii reformate: preferința pentru încheierea căsătoriilor în lunile de iarnă și primăvară. În lunile decembrie-ianuarie s-au înregistrat 46,8% din totalul căsătoriilor, iar în perioada martie-mai, 38,8%. Constatăm prin urmare faptul că 85,6% dintre căsătorii au fost încheiate în cele două anotimpuri. Luna în care s-au înregistrat cele mai multe căsătorii a fost februarie (37 cazuri). În lunile de vară și toamnă, care se suprapuneau peste perioada sezonului agricol, s-au încheiat doar 14,4% din totalul căsătoriilor.

²⁷² *Ibidem*

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19	9										
20-24	41	8									1
25-29	12	9	1								
30-34		4	1	1							
35-39		1	2	1							
40-44											
45-49											
50-54											
55-59											
>60											
?											3

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 74, f. 73-89

În privința vârstei la căsătorie, putem observa o interesantă distribuție pe grupe de vârstă a celor doi soți. Dacă în cazul bărbatului s-au consemnat doar 9 căsătorii la vârste sub 20 de ani, în cazul fetelor la prima căsătorie, ajung în fața altarului nu mai puțin de 62 de persoane, aceasta fiind grupa de vârstă a femeii cu cele mai multe căsătorii. În dreptul băieților, grupa de vârstă cu cele mai multe cazuri de căsătorii a fost cea de 20-24 ani (50 cazuri), urmată de cea de 25-29 ani (22 cazuri).

Vârsta medie la căsătorie a celor doi soți a fost de 21,6 ani (23,9 ani în cazul bărbaților și 19,3 ani în cazul femeilor). Această vârstă medie este printre cele mai scăzute din toate cazurile analizate până acum, fapt ce ilustrează caracterul semi-închis și tradițional al acestei comunități. Vârsta combinată a celor doi soți evidențiază o diferență medie de vârstă dintre soț și soție de 4,6 ani. Cea mai mare diferență de vârstă dintre bărbat și femeie (16 ani) a fost consemnată în cazul unei singure căsătorii. În nu mai puțin de 84 de cazuri bărbatul era mai în vârstă decât femeia. Cazurile de căsătorii dintre femei mai vârstnice și bărbați mai tineri sunt întâlnite foarte rar (doar la 4 căsătorii femeia a avut cu cel puțin un an mai mult decât bărbatul).

Din cele 139 căsătorii, 23 s-au încheiat între un văduv și un necăsătorit. Vârsta medie la căsătorie a fost de 31,8 ani la bărbați și de 24,6 ani la femei. O mare parte dintre aceste căsătorii au implicat parteneri ce aveau vârste sub 30 ani (19 femei și 11 bărbați au avut o asemenea vârstă).

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30	9	2					
30-39	7	1					
40-49	2	1					
50-59	1						
60-69							
> 69							
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 74, f. 73-89

Dintre aceste căsătorii, 60,7% (14 cazuri) au fost căsătorii încheiate între bărbați văduvi și femei necăsătorite. Toate femeile implicate în aceste căsătorii au fost mai tinere decât bărbatul cu care s-au căsătorit. Mai mult, cu excepția uneia care împlinise la data căsătoriei 30 ani, toate celelalte aveau sub această vârstă. Vârsta

medie a bărbatului a fost de 34,8 ani, iar a femeii de 22,2 ani. Cea mai mare diferență de vârstă constatată a fost de 27 ani. Această diferență de vârstă a fost înregistrată la data de 21 iulie 1862, când Iarekas Imre (51 ani) s-a căsătorit cu Szalai Maria (24 ani)²⁷³. Singura explicație pe care o consemnează preotul era aceea că erau „vecini”²⁷⁴.

Un număr de 9 căsătorii au fost încheiate între femei văduve și bărbați necăsătoriți. În acest caz, vârsta la căsătorie a celor doi soți a oscilat foarte mult de la o căsătorie la alta (la 5 căsătorii, femeia era mai vârstnică decât bărbatul – diferența maximă de vârstă fiind de 17 ani²⁷⁵, la o căsătorie femeia a avut aceeași vârstă cu bărbatul, iar la 3 căsătorii bărbatul a fost mai în vârstă decât femeia – diferența maximă de vârstă constatată fiind de 9 ani).

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30		1					
30-39	2	6					
40-49		5	4				
50-59		1	2	1			
60-69			1				
> 69							
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 74, f. 73-89

În cazul căsătoriilor dintre parteneri văduvi, constatăm o mai mare diversitate a distribuției acestora pe grupe de vârste. Vârsta medie la căsătorie a fost de 41,7 ani la bărbați și de 37 ani la femei. În 3 cazuri, femeia a fost mai în vârstă decât bărbatul (diferența de vârstă cea mai mare a fost de 5 ani). La 4 căsătorii, cei doi soți au avut aceeași vârstă, iar la 16 căsătorii bărbatul a fost mai vârstnic (diferența de vârstă cea mai mare a fost de 16 ani).

Fenomenul marital în parohia Sălacea (1860-1880). Studiu de caz

Am optat pentru acest studiu de caz din două considerente. Primul dintre ele este legat de poziția în partea de nord a comitatului și de structura etno-confesională a populației. Al doilea motiv a izvorât din necesitatea unei abordări cât mai complete a fenomenului marital, iar cum asupra parohiei romano-catolice din această localitate a fost efectuat un studiu de caz, a apărut ca o necesitate și studierea acestui fenomen în parohia reformată.

Localitatea Sălacea avea la 1880 o populație totală de 2.954 locuitori²⁷⁶ alcătuită în principal din maghiari. Dintre aceștia, 1.709 erau CH, 1.075 erau RC, 89 erau GC, 61 erau Iz, 19 erau O, iar 1 era EV²⁷⁷.

²⁷³ *Ibidem*, 76-77

²⁷⁴ *Ibidem*. Femeia locuia în Balc la numărul 155, iar bărbatul în aceeași localitate la numărul 149.

²⁷⁵ Această căsătorie a fost încheiată la data de 20 februarie 1865 între Szucs Ferenc (18 ani) și Sarlozi Suzana (35 ani). *Ibidem*, f. 77

²⁷⁶ *Recensământul din 1880...*, p. 74

²⁷⁷ *Ibidem*

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei								Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei								
			CH/CH	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	O/CH	RC/CH	GC/CH	EV/CH	CH/CH	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	O/CH	RC/CH	GC/CH
1860	20		19									1							
1861	28		27									1							
1862	20		17									3							
1863	25		22									3							
1864	20		12									8							
1865	15		12									3							
1866	18		18																
1867	16		14									2							
1868	29	1	26									2		1					
1869	22		19									3							
1870	27		23									4							
1871	20		19									1							
1872	21	2	16									3		1			1		
1873	22		19									3							
1874	30		26									4							
1875	28	1	23						1			4							
1876	17		16									1							
1877	19		16									3							
1878	16	2	13						1			1		1					
1879	27	1	23									3						1	
1880	14		11									3							
Total	454	7	391						2			56		3			1	1	

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1050, f. 24-81

În perioada cercetată s-au încheiat 454 căsătorii (21,6 căsătorii/an)²⁷⁸. Dimensiunea mare a comunității a dat tinerilor posibilitatea de a-și alege partenerul dintr-o varietate mare de opțiuni în interiorul localității. Nu mai puțin de 393 dintre căsătorii (86,6%) au fost încheiate între parteneri din această localitate. Dimensiunea mare a comunității a condus și la o alteritate confesională prin căsătorie foarte redusă în raport cu altele: doar 7 căsătorii au fost mixte (1,5%).

Cele mai multe dintre căsătorii (6 cazuri) au fost încheiate cu parteneri RC. Două dintre acestea s-au încheiat între femei reformate din Sălacea și bărbați romano-catolici din același sat. Prima dintre aceste căsătorii s-a încheiat la data de 30 noiembrie 1875, când s-au căsătorit doi tineri rămași văduvi, Elesi Istvan (25 ani) și Vleres Klara (23 ani)²⁷⁹. A doua căsătorie s-a încheiat la data de 28 mai 1878 între Somogyi Iozsef (26 ani) și Boksi Ersebeth (20 ani)²⁸⁰. Celelalte căsătorii CH-RC au implicat parteneri din alte localități. Prima dintre ele s-a încheiat la data de 7 septembrie 1868 între Keisris Layos (30 ani), „gazdă mare” din Marghita, și Torös Ida (22 ani), o romano-catolică din Sălacea²⁸¹. La 6 februarie 1872, Szemonn Istvan (25 ani), un romano-catolic din Cheț se căsătorește cu Lörincz Zsuzsanna (19 ani) din Sălacea²⁸². La 2 iulie 1872, Simon Elek (26 ani) din Ciocaia s-a căsătorit cu Török

²⁷⁸ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1050, f. 24-81

²⁷⁹ *Ibidem*, f. 68-69

²⁸⁰ *Ibidem*, f. 74-75

²⁸¹ *Ibidem*, f. 46-47

²⁸² *Ibidem*, f. 57-58

Eleonora, o văduvă romano-catolică din Sălacea²⁸³. Ultima dintre aceste căsătorii s-a încheiat la data de 28 mai 1878, când Sipos Andras (31 ani) din Sălacea (rămas văduv) se căsătorește cu Bakor Ersebeth (22 ani) din Bicaci²⁸⁴.

Singura căsătorie mixtă încheiată cu un partener de altă confesiune decât cea RC a fost înregistrată pe data de 11 noiembrie 1879, când Balozsi Ianos, un GC de 22 ani din Sălacea, se căsătorește cu Pal Maria (27 ani), o reformată divorțată din Valea lui Mihai²⁸⁵.

O parte însemnată a acestor căsătorii mixte par a avea la baza încheierii lor o serie de constrângeri și determinări. Acestea, coroborate cu ponderea mică a căsătoriilor mixte, ne îndreptățesc să credem că alteritatea confesională prin căsătorie era una foarte redusă în comunitatea reformată din Sălacea.

Un comportament similar, în ciuda numărului mai mare al căsătoriilor mixte (33 cazuri), s-a înregistrat și în parohia romano-catolică din această localitate, deosebirea esențială constând în frecvența cu care tinerii RC (constrânși de numărul mic al acestei comunități) se căsătoreau cu parteneri GC (nu și cu cei CH). Din cele 14 căsătorii mixte încheiate în parohia RC între tineri din Sălacea, 10 au fost cu parteneri GC. Explicația acestui fapt ar putea fi dată de apropierea dintre cele două biserici catolice. Pe de altă parte însă, numărul redus al membrilor comunității GC a condus la atingerea pragului consangvinității în această comunitate, obligându-i pe tinerii GC să se orienteze către căsătorii cu parteneri de alte confesiuni (aleși în ordinea preferințelor confesionale). Cele mai multe căsătorii mixte încheiate în parohia RC au implicat tineri de această confesiune din filiile parohiei. În sate precum Buduslău, Pișcolt, Pir sau Cheț, comunitățile romano-catolice erau reduse numeric, în schimb comunitățile CH sau GC erau mult mai însemnate. Tinerii RC din aceste comunități erau obligați să recurgă fie la mariaje cu parteneri RC din alte localități, fie la mariaje cu parteneri de altă confesiune, opțiunile pentru parteneri CH (10 cazuri) și GC (8 cazuri) căpătând astfel conotația unei constrângeri sanguine. Din cele 8 căsătorii mixte RC-GC, 3 s-au încheiat între parteneri din Pir²⁸⁶, 2 implicau tineri RC din Pișcolt (ca atare, doar 2 căsătorii erau între tineri RC din Sălacea și parteneri GC din alte localități). Aceeași situație este constatată și în cazul căsătoriilor RC-CH ce implicau parteneri din afara localității. Din cele 10 căsătorii, doar 3 implicau parteneri din Sălacea.

Concluzionând, remarcăm în privința alterității confesionale prin căsătorie a celor două mari comunități religioase din Sălacea următoarele trăsături ale fenomenului marital: 1. dimensiunea mare a comunităților reformate și romano-catolice a redus semnificativ numărul căsătoriilor mixte; 2. constrânși de atingerea pragului consangvinității, tinerii GC recurg la căsătorii mixte, acceptând mult mai ușor varianta RC (datorită afinității spirituale dintre cele două comunități); 3. nicio căsătorie nu a implicat parteneri O (această comunitate a avut în anul 1880 19 enoriași); 4. cele mai multe dintre căsătoriile mixte au implicat parteneri din alte localități; 5. fenomenul mariajelor mixte a fost amplificat de căsătoriile mixte încheiate în filiile unde posibilitățile încheierii unor căsătorii în interiorul confesiunii erau mult mai limitate; 6. o parte însemnată dintre căsătoriile mixte s-au încheiat pe fondul existenței unor constrângeri și determinări exterioare.

²⁸³ *Ibidem*

²⁸⁴ *Ibidem*, f. 74-75

²⁸⁵ *Ibidem*, f. 78-79

²⁸⁶ Prima dintre acestea s-a încheiat în anul 1861, a doua în 1876, iar a treia în 1879. *Ibidem*, dos. 1042, f. 70-92

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul		Soția	
Localitatea	Cazuri consemnate	Localitatea	Cazuri consemnate
Sălacea	398	Sălacea	447
Albiș	1	Bicaci	1
Andrid	4	Cheț	1
Buduslău	2	Curtuiuşeni	1
Cherechiu	1	Tăşnad	1
Cheşereu	1	Valea lui Mihai	1
Cheț	5	Văşad	2
Ciocaia	1		
Curtuiuşeni	1		
Dindești	1		
Galoşpetreu	3		
Leta Mare	1		
Marghita	2		
Oradea	2		
Otoman	8		
Pătăluşa	2		
Petea	1		
Petreu	1		
Pir	11		
Piscolt	3		
Satu Barbă	1		
Şimian	1		
Vaida	1		
Valea lui Mihai	1		
Viişoara	1		
Necunoscută		Necunoscută	
Nr. căsătorii	454	Nr. căsătorii	454

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1050, f. 24-81

Ponderea foarte mare a căsătoriilor încheiate între tineri din Sălacea poate fi constatată și din tabelul de mai sus. Un număr de 398 bărbați (87,7%) și 447 femei (98,5%) proveneau din această localitate. Căsătoriile care au implicat parteneri din afara localității au fost mai degrabă conjuncturale și accidentale și mai puțin o necesitate pentru cele două comunități. Dimensiunea mare a localității permitea dezvoltarea unei piețe maritale locale bogată în oferte. Includerea localității însă într-un mecanism economic regional a condus la stabilirea unor relații maritale între persoane ce veneau din alte localități și tinerii din Sălacea. Mobilitatea mai mare a bărbatului este vizibilă și în cazul acestei localități.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	454	145	94	61	35	32	15	11	9	8	10	11	23
Procent (%)	100	31,9	20,7	13,4	7,7	7,0	3,3	2,4	2,0	1,8	2,2	2,4	5,1

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1050, f. 24-81

La fel ca și în cazul celorlalte parohii reformate, se constată preferința pentru a încheia căsătorii iarna și primăvara. În lunile decembrie-februarie au fost încheiate 57,7% din totalul căsătoriilor (surprinde oarecum ponderea mare a căsătoriilor din luna ianuarie – 31,9%), iar în perioada martie-mai, 28,2%. Împreună, cele două anotimpuri au fost preferate de către 85,9% din noile familii care s-au constituit în perioada 1860-

1880. Lunile de vară, dar și cele de toamnă, sunt mai puțin preferate în vederea încheierii căsătoriilor. Doar 14,1% dintre căsătorii s-au încheiat în cele 6 luni ale acestei perioade. Poziția localității într-o importantă regiune agricolă credem că a influențat repartitia sezonieră a căsătoriilor, în sensul limitării ponderii căsătoriilor în perioada sezonului agricol (fenomen vizibil și în cazul parohiei romano-catolice).

În privința vârstei la căsătorie, putem observa o interesantă distribuție pe grupe de vârstă a celor doi soți. Dacă în cazul bărbatului s-au consemnat doar 2 căsătorii la vârste sub 20 de ani, în cazul fetelor la prima căsătorie, ajung în fața altarului nu mai puțin de 148 de persoane de această vârstă. Grupa de vârstă a femeii cu cele mai multe căsătorii a fost însă cea de 20-24 ani (154 cazuri). În dreptul băieților, grupa de vârstă cu cele mai multe cazuri de căsătorii a fost tot cea de 20-24 ani (204 cazuri), urmată de cea de 25-29 ani (87 cazuri).

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19	2										
20-24	105	96	2								1
25-29	34	43	8	1							1
30-34	7	15	3	1							
35-39											
40-44											
45-49											
50-54											
55-59											
>60											
?											

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1050, f. 24-81

Vârsta medie la căsătorie a celor doi soți a fost de 22,2 ani (24,5 ani în cazul bărbaților și 19,9 ani în cazul femeilor). Vârsta combinată a celor doi soți evidențiază o diferență medie de vârstă dintre soț și soție de 4,6 ani. Cea mai mare diferență de vârstă dintre bărbat și femeie a fost de 17 ani.

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30	21						
30-39	27	4	3				
40-49	5	4					
50-59							
60-69							
> 69							
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1050, f. 24-81

Din cele 454 căsătorii, 64 s-au încheiat între un văduv și un necăsătorit. Vârsta medie la căsătorie a fost de 31,5 ani la bărbați și de 24,5 ani la femei. O mare parte dintre aceste căsătorii au implicat parteneri ce aveau vârste sub 30 ani (53 femei și 21 bărbați au avut o asemenea vârstă).

Dintre aceste căsătorii, 67,2% (43 cazuri) au fost căsătorii încheiate între bărbați văduvi și femei necăsătorite. Toate femeile implicate în aceste căsătorii au fost

mai tinere decât bărbatul cu care s-au căsătorit. Vârsta medie a bărbatului a fost de 32,1 ani, iar a femeii de 22,3 ani. Cea mai mare diferență de vârstă constatată a fost de 26 ani. Această diferență de vârstă a fost înregistrată la data de 3 septembrie 1872, când Szaito Andras (49 ani) s-a căsătorit cu Toth Erzebet (23 ani)²⁸⁷. Preotul consemnează în dreptul bărbatului că avea o „situație materială bună”²⁸⁸. Un alt țaran înstărit, Fazekas Peter (42 ani), s-a căsătorit pe 31 august 1865 cu Kovaks Sara (22 ani)²⁸⁹. O altă căsătorie la care diferența de vârstă dintre bărbat și femeie era foarte mare s-a încheiat 31 mai 1869 între Zefer Balazs (41 ani), un „țaran înstărit” din Otomani, și Varga Sara (20 ani)²⁹⁰.

Un număr de 21 căsătorii au fost încheiate între femei văduve și bărbați necăsătoriți. În acest caz, vârsta la căsătorie a celor doi soți a oscilat foarte mult de la o căsătorie la alta (la 5 căsătorii, femeia era mai vârstnică decât bărbatul – diferența maximă de vârstă fiind de 13 ani²⁹¹, la 3 căsătorii, femeia a avut aceeași vârstă cu bărbatul, iar la 13 căsătorii, bărbatul a fost mai în vârstă decât femeia – diferența maximă de vârstă constatată fiind de 15 ani).

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30	3	1					
30-39	7	6	2	1			
40-49	5	9	9	1			
50-59		7	9	6			
60-69				4			
> 69							
?							1

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1050, f. 24-81

În cazul căsătoriilor dintre parteneri văduvi, constatăm o mai mare diversitate a distribuției acestora pe grupe de vârste. Vârsta medie la căsătorie a fost de 44,9 ani la bărbați și de 38,1 ani la femei. La una dintre aceste căsătorii, vârsta celor doi soți nu a fost înregistrată de către preot. În 10 cazuri, femeia a fost mai în vârstă decât bărbatul (diferența de vârstă cea mai mare a fost de 15 ani). La 4 căsătorii, cei doi soți au avut aceeași vârstă, iar la 56 căsătorii, bărbatul a fost mai vârstnic (diferența de vârstă cea mai mare a fost de 24 ani).

1.5. Comportamentul marital în parohia luterană din Oradea

Ponderea comunității luterane sau evanghelice nu a fost una foarte mare în spațiul Bihorului. La 1880, în întregul spațiu al actualului județ Bihor locuiau doar 1.111 persoane ce împărtășeau această credință (0,35%)²⁹². La 1900, cei 1.753 de evanghelici reprezentau 0,41%²⁹³ din populația totală. În general, evanghelicii din

²⁸⁷ *Ibidem*, dos. 1050, f. 57-58

²⁸⁸ *Ibidem*

²⁸⁹ *Ibidem*, f. 38-39

²⁹⁰ *Ibidem*, f. 48-49

²⁹¹ *Ibidem*, f. 78-79. Această căsătorie a fost înregistrată pe data de 11 noiembrie 1879, când Balozsi Ianos, un GC de 22 ani din Sălacea, se căsătorește cu Pal Maria (27 ani), o reformată divorțată din Valea lui Mihai.

²⁹² *Recensământul din 1880...*, p. 360

²⁹³ *Recensământul din 1900...*, p. 616

Bihor erau de etnie germană. Între cele două comunități nu exista însă o suprapunere perfectă. Numeroși germani (în principal șvabii prezenți în zona câmpiei vestice) împărtășeau credința romano-catolică. Apoi, printre evanghelici mai erau prezente și mici grupuri de maghiari sau țigani.

Ponderea comunității evanghelice nu era una semnificativă nici în orașul Oradea. Aceasta abia ajunge la 2,3% în 1880 (733 persoane)²⁹⁴, pentru ca, la 1900, să scadă la 1,8% (879 persoane)²⁹⁵, iar la 1910 să ajungă la 2,2% (1.377 persoane)²⁹⁶.

Această comunitate, ce număra în unele localități doar câțiva enoriași, se afla sub o continuă presiune în încercarea de prezervare a propriei identități confesionale și etnice. Plecând de la această realitate, liderii acestei comunități, oarecum disperați în a evita căsătoriile mixte, găseau tot felul de impedimente pe care le impuneau tinerilor. „Sinuciderea națională” prin mariaje inter-etnice, despre care vorbesc unii autori, era un fenomen tot mai des întâlnit însă în comunitatea evanghelică. Nu străin de această realitate, pe fondul ideologiei purității rasei germane, la începutul secolului al XX-lea, Misch Bergleiter, într-un articol despre căsătoriile mixte, și-a ales drept motto următorul text: „Cel mai bun lucru pe care germanul îl poate lăsa moștenire viitorului este sângele său german, neamestecat”²⁹⁷. Dincolo de această teorie, realitățile socio-demografice erau în măsură să-i constrângă pe tinerii germani să-și aleagă parteneri de alte etnii. Această presiune asupra identității etnice prin căsătorie s-a exercitat în mod diferit, în funcție de dimensiunea comunității germane dintr-o localitate sau regiune. Este evident că această presiune era mai mare la Oradea decât la Sibiu, unde exista o mare comunitate germană evanghelică.

Confesiunea și locul de origine al partenerilor

Anul	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei								Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei								
			EV/EV	EV/O	EV/CH	EV/GC	EV/RC	O/EV	CH/EV	GC/EV	RC/EV	EV/EV	EV/O	EV/CH	EV/GC	EV/RC	O/EV	CH/EV	GC/EV
1860	5	5			1		2								1		1		
1861	2	1	1				1												
1862	2	2					1										1		
1863	4	2	1		1						1				1				
1864	7	6	1			1	2				1						1		1
1865	3	2	1				1		1										
1866	6	1	3									2							1
1867	3	1	1									1				1			
1868	5	5			2	1	1								1				
1869	7	5	1			1	4					1							
1870	5	2	3						1										1
1871	7	3	1		1	1	1					3							
1872	6	6					2		1		1				2				
1873	4	3	1		1	1	1												
1874	6	3	3				1		1		1								
1875	6	4	2		1					1	1				1				
1876	7	5	1		2	1	1					1			1				

²⁹⁴ *Recensământul din 1880...*, p. 50

²⁹⁵ *Recensământul din 1900...*, p. 111

²⁹⁶ Apud Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 162

²⁹⁷ Apud Bogdan Crăciun, *Mariajele interconfesionale în comunitățile lutherane din Transilvania, în epoca modernă*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *op. cit.*, p. 197

Anul	Nr. cās. înreg.	Nr. cās. mixte	Căsătorii cu parteneri din aceeași localitate. Raport bărbați/femei								Căsătorii cu parteneri din altă localitate. Raport bărbați/femei										
			EV/EV	EV/O	EV/CH	EV/GC	EV/RC	O/EV	CH/EV	GC/EV	RC/EV	EV/EV	EV/O	EV/CH	EV/GC	EV/RC	O/EV	CH/EV	GC/EV	RC/EV	
1877	3	2					1					1				1					
1878	3	2	1		1						1										
1879	4	3*					1							1	1						
1880	6	3	2		1	1	1					1									
1881	5	5			1		3									1					
1882	8	4	2		1	1						2						1		1	
1883	4	3			1		2					1									
1884	8	6	1		2		1					1					1			1	
1885	9	7	1				4		2			1					1				
1886	8	7	1		2	1	1					1					1				
1887	8	6	1		1		5														
1888	4	3	1				1					2									
1889	9	8	1		2	1	1		2			1	1					1			
1890	9	5	3			1	2						1				1		1		
Total	173	120	36		21	11	41		8	1	10	16			1	1	14		7		5

* În acest an a fost încheiată și o căsătorie U/EV (ambii soți fiind din Oradea).

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

În perioada cercetată s-au încheiat 173 de căsătorii (5,6 căsătorii/an)²⁹⁸. Dintre acestea, 120 au fost căsătorii mixte (69,36%). Această pondere mare s-a datorat dimensiunii reduse a comunității evanghelice luterane din Oradea. De altfel, ponderea mică a populației evanghelice, coroborată cu răspândirea mare a acestor comunități, a condus la o alteritate foarte ridicată prin căsătorie la nivelul întregi. În Ungaria, alteritatea confesională prin căsătorie în comunitatea evanghelică se situa la 18,6% în anul 1901²⁹⁹. Această pondere relativ scăzută era introdusă fără îndoială de alteritatea confesională prin căsătorie redusă din comunitățile săsești compacte. În comunitățile săsești luterane din Transilvania, această pondere era de doar 8,19%³⁰⁰.

Dezvoltarea economică, precum și crearea unor noi instituții în orașul Oradea, a condus la stabilirea aici a unui număr important de locuitori veniți din întreaga regiune. Mai bine de un sfert (26,1%) dintre persoanele care s-au căsătorit în parohia luterană proveneau din alte localități. Acest fenomen poate fi observat și în dreptul căsătoriilor mixte, 23,3% dintre acestea implicând un partener din afara Oradiei.

Cele mai multe căsătorii mixte au fost încheiate cu parteneri de credință romano-catolică (70 cazuri, reprezentând 58,3% din totalul căsătoriilor mixte). Înclinația spre căsătorii cu parteneri RC era determinată într-o mare parte de apartenența la același grup etnic. Este bine știut faptul că germanii din Oradea împărtășeau atât credința romano-catolică, cât și pe cea evanghelică. Constrânși fiind de dimensiunea redusă a comunității, tinerii evanghelici preferau un mariaj în interiorul grupului etnic german. Sub raportul distribuției pe cele două sexe a căsătoriilor mixte EV-RC, constatăm faptul că cele mai multe dintre aceste căsătorii au fost încheiate de către bărbați (78,6%). Această realitate nu face decât să confirme instalarea într-un

²⁹⁸ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

²⁹⁹ Bogdan Crăciun, *op. cit.*, p. 197. Cf. *Magyar Statistikai Évkönyv. Új folyam*, Budapest, 1902, p. 33

³⁰⁰ *Ibidem*, p. 197

număr mult mai mare a bărbaților evanghelici în localitate (în comparație cu femeile de aceeași confesiune).

În ordinea preferințelor, urmau căsătoriile cu parteneri de confesiune CH. Această preferință se înregistra pe fondul unei structuri confesionale a populației orădene în care ponderea comunității reformate era una semnificativă (în jur de 30%). Cele 37 de căsătorii EV-CH (30,8%) se încadrau așadar în limitele unui fenomen normal. Și în acest caz, bărbații realizau mai multe căsătorii (59,5%) decât femeile (40,5%).

Urmau căsătoriile mixte EV-GC. Din totalul căsătoriilor mixte, 13 erau cu parteneri GC (10,8%). Ponderea căsătoriilor EV-GC încheiate de către bărbații luterani a fost de 92,3%, iar a femeilor de doar 7,7%.

În anul 1879 a fost încheiată o căsătorie mixtă între un bărbat unitarian (Barta Istvan, un văduv de 35 de ani) și o femeie evanghelică (Ida, o tânără de 22 ani), ambii din Oradea.

Pe ansamblu, alteritatea confesională prin căsătorie s-a dovedit a fi mai mare la bărbați (74,2%) decât la femei (25,8%).

Domiciliul soților la căsătorie

Soțul				Soția	
Localitatea	Caz. consen.	Localitatea	Caz. consen.	Localitatea	Caz. consen.
Oradea	133	Jazapasi	1	Oradea	163
Also Metrenzef	1	Kovacshaza	1	Borod	1
Arad	1	Leș	1	Cotiglet	1
Bekes Csaba	3	Mezo Bereny	1	Fughiu	1
Bereteyes Ujfalu	2	Nyiregyhaza	1	Gratz	1
Borod	1	Oșorhei	1	Hangymandfalva	1
Budapesta	2	Pazsonyon	1	Oșorhei	1
Ceica	1	Pecze-Szöllös	1	Salonta	1
Cluj-Napoca	1	Praga	1	Sântăul Mic	1
Corbești	1	Salonta	2	Șimleu Silvaniei	1
Dany-Pest	1	Sântăul Mic	2	Urvind	1
Debrecen	1	Sântion	1		
Diosig	1	Soprony	1		
Gratz	1	Șimleu Silvaniei	1		
Gyula	1	Tileagd	1		
Hangymandfalva	1	Urvind	1		
Iarendorf	1	Valea lui Mihai	1		
Jaskerekegyhaza	1				
Nr. căsătorii		173		Nr. căsătorii	173

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

În privința ariei de selecție a partenerilor, constatăm o mai mare diversitate în cazul bărbaților decât în cazul femeilor. O mare parte a localităților de proveniență a celor doi soți sunt situate pe teritoriul Ungariei. Comparativ, bărbatul este mult mai mobil prin căsătorie decât femeia: 1. domiciliul bărbatului este Oradea în 133 de cazuri (76,8%). Aceeași localitate este domiciliu în cazul a 163 de femei (94,2%). 2. proveniența bărbaților este mult mai diversă (35 de localități), în comparație cu a femeilor (11 localități).

Dincolo de diferențierile mari dintre cele două sexe, constatăm o foarte mare arie de selecție a partenerilor, ceea ce demonstrează o dată în plus că orașul Oradea atrăgea un mare număr de persoane ce se stabileau aici. Analizând poziția geografică a localităților de proveniență a celor doi soți, se constată faptul că o parte însemnată,

dintre bărbați în principal, provin din localități situate la o mare distanță de Oradea. Astfel de localități sunt: Budapesta, Praga, Gratz, Soprony, Dany-Pest, Iarendorf, Mezo Bereny, Cluj-Napoca, Also Metrenzef, etc.

Repartiția lunară a căsătoriilor

	Total	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Nr. căsătorii	173	14	13	10	8	23	13	16	15	15	18	17	11
Procent (%)	100	8,1	7,5	5,8	4,6	13,3	7,5	9,2	8,7	8,7	10,4	9,8	6,4

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

Repartiția lunară a căsătoriilor evidențiază o distribuție relativ omogenă a căsătoriilor pe toată durata anului. Cea mai mică pondere (4,6%) s-a înregistrat în luna aprilie, iar cea mai ridicată în luna mai (13,3%)³⁰¹. Această distribuție evidențiază un comportament marital puternic influențat de modelele maritale specifice lumii urbane moderne, caracterizat printr-o vădită emancipare a tinerilor de sub vechile norme tradiționale. Piedicile introduse de Biserică și societate tind a dispărea, dispar însă și determinismele care îi împingeau pe tineri să aleagă anumite luni pentru încheierea căsătoriilor.

Vârsta la căsătorie a soțului și soției (fără văduvi)

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	>60	?
15-19											
20-24	11	9	4	3							
25-29	18	31	7	2							
30-34	6	17	4	3	1						
35-39	2	2	1	2							
40-44		3	1	1	2						
45-49					1						
50-54						1					
55-59											
>60											
?											1

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

În privința vârstei la căsătorie, putem observa o interesantă distribuție pe grupe de vârstă a celor doi soți. Dacă nu s-a consemnat nicio căsătorie când bărbatul avea sub 20 de ani, în cazul fetelor la prima căsătorie, ajung în fața altarului nu mai puțin de 37 de persoane de această vârstă. Grupa de vârstă a femeii cu cele mai multe căsătorii a fost însă cea de 20-24 ani (62 cazuri). În dreptul băieților, grupa de vârstă cu cele mai multe cazuri de căsătorii a fost cea de 25-29 ani (58 cazuri), urmată de cea de 30-34 de ani (31 cazuri).

Vârsta medie la căsătorie a celor doi soți a fost de 26,3 ani (29,3 ani în cazul bărbaților și 23,2 ani în cazul femeilor). Vârsta combinată a celor doi soți evidențiază o diferență medie de vârstă dintre soț și soție de 6,1 ani.

Din cele 173 căsătorii, 33 s-au încheiat între un văduv și un necăsătorit. Vârsta medie la căsătorie a fost de 38,4 ani la bărbați și de 29,6 ani la femei. O mare parte dintre aceste căsătorii au implicat parteneri ce aveau vârste sub 30 ani (19 femei și 6 bărbați au avut o asemenea vârstă).

³⁰¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

Vârsta combinată a soților când unul este văduv

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30	3	3					
30-39	6	5	2				
40-49	7	2	1				
50-59	2	1					
60-69	1						
> 69							
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

Dintre aceste căsătorii, 57,6% (34 cazuri) au fost căsătorii încheiate între bărbați văduvi și femei necăsătorite. La o singură căsătorie femeia a avut aceeași vârstă cu bărbatul, la una femeia a fost mai în vârstă decât bărbatul, iar în cazul celorlalte, toate femeile implicate au fost mai tinere decât bărbatul cu care s-au căsătorit. Vârsta medie a bărbatului a fost de 43,3 ani, iar a femeii de 27,2 ani. Cea mai mare diferență de vârstă constatată a fost de 34 ani. Această diferență de vârstă a fost înregistrată la data de 15 mai 1868, când Siptak Gyorgy (63 ani) s-a căsătorit cu Szabo Maria (29 ani)³⁰².

Un număr de 14 căsătorii au fost încheiate între femei văduve și bărbați necăsătoriți. În acest caz, vârsta la căsătorie a celor doi soți a oscilat foarte mult de la o căsătorie la alta (la 9 căsătorii, femeia era mai vârstnică decât bărbatul – diferența maximă de vârstă fiind de 12 ani, la o căsătorie, femeia a avut aceeași vârstă cu bărbatul, iar la 4 căsătorii, bărbatul a fost mai în vârstă decât femeia – diferența maximă de vârstă constatată fiind de 17 ani). Vârsta medie la căsătorie a fost de 31,8 ani la bărbați și de 32,9 ani la femei.

Vârsta combinată a soților când amândoi sunt văduvi

Vârsta soțului (în ani)	Vârsta soției (în ani)						
	< 30	30-39	40-49	50-59	60-69	> 69	?
< 30							
30-39	2						
40-49	1	1					
50-59	1	1					
60-69		1					
> 69							
?							

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

În cazul căsătoriilor dintre parteneri văduvi, constatăm o mai mare diversitate a distribuției acestora pe grupe de vârste. Vârsta medie la căsătorie a fost de 47,9 ani la bărbați și de 36,1 ani la femei.

1.6. Căsătoria civilă și diversitatea etno-confesională

Legile matrimoniale elaborate în anul 1894³⁰³ au fost cele mai complexe legi ce au reglementat raporturile politico-bisericești din domeniul matrimonial din a doua

³⁰² A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 75

³⁰³ *Legea XXXI* (despre dreptul matrimonial), *Legea XXXII* (despre religiunea pruncilor) și *Legea XXXIII* (despre matricolele de stat), promulgate la 9 decembrie 1894. La acestea se

jumătate a secolului al XIX-lea. Prin claritatea lor, ele au reușit să pună capăt neînțelegerilor dintre autoritățile laice și cele bisericești. Mai mult, a fost tranșată, în favoarea statului, și disputa pe probleme matrimoniale dintre diferitele confesiuni. Căsătoria civilă devine obligatorie, iar cea religioasă facultativă. Tinerii care aveau nemulțumiri sau neînțelegeri cu Biserica puteau acum să ocolească cununia religioasă. Mai mult, vechile dispute cu privire la căsătoriile mixte căpătau acum o altă conotație: opoziția Bisericii față de aceste mariaje nu mai putea fi atât de categorică. Discursul reprezentanților diverselor confesiuni a trebuit, din acest punct de vedere, să fie adaptat la noile realități. Iată deci, o căsătorie ce avea nevoie de diverse dispense acordate de forurile ecleziastice superioare (cu cheltuielile de rigoare!) putea acum să-și găsească legitimitatea (e drept doar civilă!) mult mai ușor. Fenomenul mariajelor clandestine, a concubinajului, cunoaște o altă etapă prin laicizarea actului cununii. Statul dorește o cât mai clară evidență a familiilor, fără însă a interveni în viața intimă a acestora. Pentru a-și garanta succesul, autoritatea laică a legat indirect transmiterea moștenirii asupra copiilor de actul cununii civile a părinților.

Au fost în măsură aceste reglementări să scoată la lumină o altă dimensiune a fenomenului căsătoriilor mixte? Acolo unde exista o comunitate alcătuită din mai multe grupuri etnice și confesionale a reușit statul, prin legislația sa modernă, să rupă barierele dintre indivizi? Este greu de precizat dacă lucrurile au stat într-adevăr așa. Dincolo de orice încercare de stabilire a unor conexiuni între fenomenul căsătoriilor mixte și legislația laică, căsătoria mixtă rămâne o mică revoluție a conviețuirii comune. Acolo unde conviețuiau două sau mai multe grupuri etnice sau confesionale, prin actul cununii dintre două persoane ce aparțineau unor comunități etno-confesionale diferite, se producea o apropiere ce adâncea dialogul și asigura conviețuirea. Micile sate, acolo unde oamenii se cunoșteau foarte bine, prin comportamentul locuitorilor treceau adesea dincolo de barierele confesionale. Căsătoria mixtă, la care erau obligați să recurgă tinerii, era doar o formă prin care se manifesta această conviețuire.

Comportamentul marital în comuna Tiream (1896-1920). Studiu de caz

În componența comunei Tiream sunt incluse următoarele sate: Tiream, Vezendiu și Portița. Acestea sunt situate în lungul șoselei Carei-Tășnad pe o lungime de 12 km, având următoarele distanțe între ele: Tiream-Vezendiu 5 km, Vezendiu-Portița 1 km, Tiream-Portița 6 km. Comuna Tiream este învecinată la nord cu orașul Carei, la nord-vest cu comuna Petrești, la sud cu comuna Căuș, la vest cu comuna Căuș și orașul Carei, la est cu comuna Andrid și la sud-est cu comuna Santău.

Tiream era o localitate în care, pe lângă comunitatea românească și maghiară, viețuia și o importantă comunitate germană. La 1900³⁰⁴, din totalul de 2.048 locuitori, 344 erau români, 878 erau maghiari, iar 822 erau germani. Confesional, această populație era împărțită astfel: 530 – GC, 1.441 – RC, 45 – CH, 31 – Iz și 1 – EV.

Vezendiu număra la 1900 o populație totală de 928 locuitori. Dintre aceștia, 874 erau români, 34 erau maghiari, iar 20 erau germani. Confesional, 879 erau greco-catolici, 18 erau romano-catolici, 11 erau reformați, iar 20 erau izraeliți³⁰⁵.

Satul Portița avea în același an o populație de 512 locuitori. Dintre aceștia, 461 erau români, 20 erau maghiari, iar 18 erau germani. Structura confesională era

adaugă *Instrucțiunea Ministerului de Justiție cu privire la aplicarea Legilor XXXI și XXXIII*, introdusă prin ordonanța din 29 iunie 1895.

³⁰⁴ *Recensământul din 1900...*, p. 494-495

³⁰⁵ *Ibidem*

asemănătoare cu aceea a satului Vezendiu: 470 erau GC, 7 erau RC, 13 erau CH, iar 22 Iz³⁰⁶.

Între grupurile etnice și cele religioase se pot stabili anumite conexiuni: cei de confesiune greco-catolică sunt români, dar și maghiari, cei de confesiune romano-catolică în majoritate sunt șvabi, dar și maghiari, cei reformați sunt maghiari, iar izraeliții sunt evrei.

Realizarea acestui studiu s-a făcut prin cercetarea registrelor de stare civilă laice. Aceste registre se găsesc atât în Arhivele Consiliului Județean Satu Mare, cât și în cele ale primăriei din localitatea Tiream³⁰⁷.

În această perioadă s-au încheiat un număr de 592 căsătorii (23,7 căsătorii/an). Din punct de vedere confesional, cei doi soți aparțineau următoarelor comunități religioase:

	RC		GC		CH		Iz		Total	
Soțul	298	50,3%	283	47,8%	8	1,4%	3	0,5%	592	100%
Soția	300	50,7%	282	47,6%	7	1,2%	3	0,5%	592	100%

Sursă: Andreea Bertici, *op. cit.*, p. 26

Soții romano-catolici sunt în total 298 (50,3%), cei greco-catolici sunt 283 (47,8%), cei reformați 8 (1,4%), iar cei izraeliți 3 (0,5%). În cazul soțiilor, 300 erau romano-catolice (50,7%), 282 erau greco-catolice (47,6%), 7 erau reformate (1,2%), iar 3 izraelite (0,5%). Așa cum era de așteptat, majoritatea căsătoriilor din această perioadă au implicat tineri de confesiune romano-catolică și greco-catolică. O asemenea distribuție confesională era dată și de structura confesională a acestor localități.

Distribuția confesională a căsătoriilor

	Religia soției				
Religia soțului	RC	GC	CH	Iz	Total
RC	284	11	3		298
GC	13	268	2		283
CH	3	3	2		8
Iz				3	3
Total	300	282	7	3	592

Sursă: Andreea Bertici, *op. cit.*, p. 26

După cum poate fi observat din tabelul de mai sus, în perioada 1896-1920 s-au înregistrat 592 căsătorii. Dintre acestea, 560 căsătorii au fost intra-confesionale³⁰⁸, iar 32 de căsătorii au fost mixte inter-confesional (5,4%). Această pondere scăzută a căsătoriilor mixte scoate în evidență un comportament semi-închis al comunităților religioase din satele comunei Tiream.

³⁰⁶ *Ibidem*

³⁰⁷ Un aport important în cercetarea acestor registre l-a avut studenta Andreea Bertici, care a elaborat în anul 2001, sub îndrumarea prof.univ.dr. Ioan Horga și conf.univ.dr. Gheorghe Șișeștean, la Universitatea din Oradea, o lucrare de diplomă intitulată *Șvabii din Satu Mare*. Încercând să scoată în evidență cât mai multe aspecte și trăsături ale comunității șvabilor din zona sătmăreană, Andreea Bertici a purces și la o analiză asupra căsătoriilor din localitatea Tiream.

³⁰⁸ Cf. Andreea Bertici, *op. cit.*, p. 26

Cele mai multe căsătorii mixte s-au încheiat între parteneri RC și GC (24 căsătorii). Analizând comparativ aceste cifre cu cele oferite de rapoartele parohiale, constatăm faptul că teoria noastră privind „legitimarea” unor mariaje mixte în contextul introducerii obligativității cununii laice se confirmă. În perioada 1896-1910, preotul greco-catolic din parohia Tiream nu a raportat episcopiei de la Oradea nicio căsătorie mixtă (nu excludem posibilitatea ca aceste rapoarte să fi existat iar ele să se fi pierdut de-a lungul anilor). Am putea presupune că tinerii care încheiau căsătorii mixte s-au cununat doar în fața preotului romano-catolic. O asemenea teorie nu poate fi susținută de documente însă. Prezența căsătoriilor mixte în registrele de stare civilă laice ne determină să credem fie că acești tineri nu au trecut și pe la biserică să se cunune, fie că preotul, în urma unor eventuale promisiuni de convertire, nu a mai consemnat drept căsătorii mixte aceste mariaje.

Din cele 24 căsătorii RC-GC, 13 au fost încheiate între bărbați greco-catolici și femei romano-catolice, cu un procent de 4,6% din soții greco-catolici și 4,3% din soțiile romano-catolice, iar 11 când soțul este romano-catolic și soția greco-catolică (3,7% din soții cu religie romano-catolică și 3,9% din soțiile cu religia greco-catolică).

Numărul căsătoriilor dintre reformati a fost foarte redus (2 cazuri). Această pondere redusă a căsătoriilor dintre tineri reformati, coroborată cu numărul ridicat al căsătoriilor mixte ce implicau parteneri reformati (11 cazuri) s-a datorat dimensiunii reduse a acestei comunități, care era obligată să recurgă la mariaje în afara comunității.

Puținii reprezentanți ai comunității religioase izraelite manifestau un comportament marital ce confirmă caracterul închis al acestei comunități etnice și religioase. Nicio căsătorie nu a implicat un izraelit și o persoană de altă religie.

În cele ce urmează, dorim să analizăm vârsta la căsătorie a soțului, respectiv a soției, în asociere cu religia soțului, respectiv a soției. Vârsta la căsătorie pune în evidență tendințele în evoluția modelelor maritale. Astfel, o diferență mai mică de vârstă între soț și soție indică liberalizarea tendințelor maritale, o diferență mai mare arată tendința înspre un comportament tradițional. Am asociat religia cu vârsta soților pentru a vedea dacă nu există o acțiune de selecție maritală discriminatorie, în funcție de vârsta partenerilor și religie. Am grupat vârsta în următoarele categorii:

- vârsta soțului mai mare decât vârsta soției
- vârsta soțului mai mică decât vârsta soției
- vârsta soțului este aceeași cu vârsta soției.

	RC/RC	GC/GC	RC/GC	GC/RC
Soțul este mai în vârstă decât soția	255	239	8	10
Soțul și soția au aceeași vârstă	13	14	0	1
Soția este mai în vârstă decât soțul	16	15	3	2
Total	284	268	11	13

Sursă: Andreea Bertici, *op. cit.*, p. 26

Din tabelul de mai sus, putem observa că, în 255 de cazuri, la căsătoriile RC/RC, soțul este mai în vârstă decât soția (asta înseamnă că 89,8% din numărul bărbaților RC care se căsătoresc cu femeie romano-catolică au vârsta mai mare decât soția), 13 au aceeași vârstă cu soția, ceea ce reprezintă 5,6%, iar în 16 cazuri soția este mai în vârstă decât soțul. La căsătoriile GC/GC, în 239 cazuri vârsta soțului este mai mare decât a soției (aceste cazuri reprezintă 89,2% din procentul bărbaților greco-catolici care au soții greco-catolice), 14 au aceeași vârstă (acestea reprezintă 5,2%), iar în 15 cazuri, cu un procent de 5,6%, soția este mai în vârstă decât soțul. În cazul

căsătoriilor dintre bărbați RC și femei GC și a soțului GC cu soție RC observăm puține diferențe comparativ cu celelalte două tipuri de căsătorii. În 72,7%, respectiv 76,9%, cazuri observăm tendința de căsătorie la care soțul era mai în vârstă și în 27,3%, respectiv 15,4%, cazuri când soția este mai în vârstă decât soțul.

În ceea ce privește căsătoriile dintre soți romano-catolici și femei reformate, din 3 cazuri, 2 s-au căsătorit cu soții mai în vârstă și unul cu o parteneră de aceeași vârstă. În dreptul căsătoriilor dintre bărbați greco-catolici și femei reformate, din 2 cazuri, într-un caz soțul este mai în vârstă decât soția, iar într-un caz au aceeași vârstă. În ceea ce privește căsătoriile CH/CH, în ambele cazuri soțul este mai în vârstă decât soția. Din cele 3 căsătorii a izraeliților, în 2 situații soțul este mai în vârstă decât soția, iar într-un singur caz au aceeași vârstă.

Vârsta medie la căsătorie a fost în această perioadă de 28,07 ani la bărbați și de 23,25 ani la femei. Vârsta minimă la căsătorie a fost de 15 ani la femei și de 18 ani la bărbați. Vârsta maximă a fost de 71 ani la bărbați și de 68 ani la femei.

Analizând aceste căsătorii după vârsta celor doi parteneri comparativ, formulăm concluzia conform căreia, deși diferența de vârstă între soți este ridicată, ceea ce înscrie comunitatea într-un comportament tradiționalist, vârsta medie la căsătorie, atât în cazul bărbaților, cât și în cazul femeilor, tinde să spargă modelul tradiționalist, remarcându-se apariția unui comportament de factură pre-urbană, apropierea de Carei influențând comportamentul marital al tinerilor din aceste localități.

Pentru a analiza mobilitatea teritorială a celor doi soți s-au făcut corelații în funcție de religia soțului, între domiciliul soțului și domiciliul soției. Pentru a avea o relevanță mai mare, am analizat mobilitatea teritorială doar a căsătoriilor în care erau implicați parteneri RC și GC. Am introdus următoarele categorii de localități:

- Tiream
- Vezendiu
- Portița
- Localități învecinate: Carei, Tășnad, Andrid, Berveni, Lucăceni, Cămin, Căpleni, Ciumești, Domănești, Dindești, Foeni, Ghilvacii, Ghenci, Moftinul Mic, Moftinul Mare, Petrești, Pișcolt, Resighea, Sanislău, Santău, Urziceni, Căuaș, Irina
- Localități din județ
- Localități din părțile vestice
- Localități din Ungaria

Selecția maritală în cazul soților romano-catolici era în 217 cazuri din localitatea Tiream, ceea ce reprezintă 74,6% din totalul soților romano-catolici. În 60 de cazuri (20,6%), soții provin din satele învecinate. Această mobilitate relativ redusă a bărbaților romano-catolici era asociată uneia și mai redusă în cazul soțiilor acestora: 291 dintre acestea aveau domiciliul în Tiream (97,65%).

Domiciliul soților la căsătorie când soțul era romano-catolic

Domiciliul soțului	Domiciliul soției				
	Tiream	Vezendiu	Portița	Localități învecinate	Total
Tiream	217			3	220
Vezendiu		1			1
Portița			1		1
Localități învecinate	60	1			61

Localitățile din județ	6		1		7
Localități din părțile vestice	2				2
Localități din Ungaria	6				6
Total	291	2	2	3	298

Sursă: Andreea Bertici, *op. cit.*, p. 26

Numărul redus al persoanelor ce proveneau din Portița sau Vezendiu (localități ale căror căsătorii au fost incluse integral în acest studiu) s-a datorat dimensiunii foarte reduse a comunității romano-catolice din aceste localități.

Domiciliul soților la căsătorie când soțul era greco-catolic

Domiciliul soțului	Domiciliul soției						Total
	Tiream	Vezendiu	Portița	Localități învecinate	Localități din județ	Localități din Ungaria	
Tiream	94	2	1	1		1	99
Vezendiu	4	51	5	2			62
Portița	1	2	23		1		27
Localități învecinate	28	21	12	1			62
Localitățile din județ	12	5					17
Localități din părțile vestice	1	1					2
Localități din Ungaria	10	1	2	1			14
Total	150	83	43	5	1	1	283

Sursă: Andreea Bertici, *op. cit.*, p. 26

Proveniența soților, atunci când bărbații erau greco-catolici, este mult mai diversă decât în cazul căsătoriilor în care erau implicați bărbați romano-catolici. Din cele 283 de căsătorii ce se încadrau în această categorie, 168 (59,4%) implicau parteneri din interiorul localității (Tiream, Vezindiu și Portița). Aceștia li se adăugau căsătoriile încheiate între tineri din una din cele trei localități cu parteneri din celelalte două (15 cazuri). Restul căsătoriilor s-au încheiat cu parteneri din alte localități. Mobilitate mai mare prin căsătorie s-a dovedit a avea, și în acest caz, tot bărbatul.

2. Determinismele etno-confesionale și socio-profesionale ale căsătoriei

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în această regiune exista o societate rurală tradițională, excepție făceau doar câteva centre urbane și regiunile imediat învecinate ale acestora (caracterul urban este dovedit și de analiza comportamentului marital). Este o lume a constrângerilor și eșaloanelor la care trebuie să se conformeze toți indivizii aparținând grupului. Devianțele sociale, de orice natură ar fi, sunt privite cu scepticism. Percepțiile morale și religioase constituiau desigur o chestiune foarte importantă pentru acele vremuri.

Exista o constrângere foarte consistentă, aceasta se manifesta ca un fel de cenzură din partea comunității și chiar a bisericii. În cazul unei căsătorii mixte ambele autorități ecleziastice ale tinerilor ce se căsătoreau trebuiau consultate și „convinse”.

O căsătorie între tineri de confesiune greco-catolică și ortodoxă era privită ca aproape normală în unele comunități. Acest lucru se explică și prin faptul că puțini enoriași percepeau diferențele între cele două confesiuni. Totodată, avem în vedere și aspectul etnic, etnia nu poate fi separată în acest caz de confesiune, atât greco-catolicii, cât și ortodocșii sunt în acest spațiu în marea lor majoritate de etnie română. De aceste lucruri trebuie să se țină cont cu atât mai mult cu cât am luat în discuție un spațiu majoritar rural, unde „legile” cutumiare se suprapun peste cele oficiale.

Pe de altă parte, în comunitățile mixte greco-catolice și romano-catolice, căsătoriile inter-confesionale sunt acceptate mai ușor la nivelul „oficial”, aceasta datorită faptului că ambele confesiuni se aflau sub aceeași autoritate ierarhic superioară, respectiv scaunul papal. În comunitățile cu credincioși greco-catolici în majoritate covârșitoare ponderea căsătoriile mixte este foarte scăzută. Majoritatea căsătoriilor la această dată se realizau între parteneri ce proveneau din interiorul localității, din localitățile aflate în imediata vecinătate, mai rar din localități îndepărtate. În acest ultim caz majoritatea tinerilor își caută parteneri de aceeași confesiune³⁰⁹. Nu atât reținerea însă în fața unui partener dintr-o altă localitate părea a influența comportamentul marital al tinerilor din regiune, cât faptul că majoritatea acestora nu prea aveau unde să intre în contact cu persoanele din afara localității, sau cu persoane domiciliat pe o rază mult îndepărtată de satul în care locuiau. Putem deci să considerăm și acest impediment al zonei restrânse din care se făcea selecția maritală ca pe o constrângere a acelor vremuri.

Alt aspect care trebuie luat în considerare este acela al aspirației spre un anumit status social. S-a constatat că într-o mare proporție căsătoriile mixte cu parteneri din altă localitate au și o motivație socio-profesională; unul din parteneri aspira spre statutul social al celuilalt.

O importantă constrângere sau, din contră, o determinare puternică în calea realizării unei familii mixte inter-confesionale vine din partea familiei tinerilor. Numeroase sunt cazurile când părinții s-au opus cu desăvârșire realizării unei căsătorii de acest gen. Băieții erau privați de dreptul de moștenire, apoi există noțiunea de „fată imorală” în ochii comunității și de aici presiunea ce se exercită asupra familiei, iar prin intermediul acesteia asupra tinerilor. Nu în ultimul rând, necesitatea de a face parte dintr-o familie comună cu părinții îi face pe tineri să respecte deciziile care li se impuneau. A te separa de familie, a-ți „ridica satul în cap”, însemna un lucru grav în condițiile în care oamenii erau nevoiți să se sprijine reciproc.

Cum am amintit deja, o puternică presiune în calea realizării unei căsătorii mixte vine din partea bisericii. Ambele parohii din care provin tinerii trebuiesc consultate. Pentru a se putea oficia cununia religioasă era nevoie de obținerea unei dispense de logodnă de la protopopiat (aceste dispense veneau cu întârzieri de săptămâni sau chiar luni, existau situații când căsătoriile nu erau acceptate, deci dispensa nu va fi dată niciodată). Dispensa trebuia plătită, suma era destul de mare așa încât foarte mulți tineri nu își permiteau să o plătească, acest impediment era rezolvat de către mulți prin căsătoria clandestină, „sălbatică”³¹⁰. Se dorea însă limitarea acestui fenomen, biserica, dar și statul, luând măsuri în acest sens.

Mentalitatea socială la nivelul comunității, familiei, bisericii sau școlii nu se accepta, și nu se vroia, deranjată de niciun fel de factori perturbatori. Românii (și greco-catolicii prin urmare), în general agricultori, erau legați de pământ în sensul că mobilitatea acestora era foarte mică. Satele românești, dar nu numai, erau societăți închise. Sunt păstrate aici toate normele vieții tradiționale. Obiceiurile rămân intacte.

³⁰⁹ La Suncuiușul de Beiuș în perioada 1856-1910, din 90 de căsătorii în care sunt aduși parteneri din altă localitate doar 17 sunt mixte (A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; 1200, f. 1-14). La Vadu Crișului, între 1860-1880, din cele 102 căsătorii ce implică parteneri din alte localități doar 3 au fost căsătorii mixte (*ibidem*, dos. 1381, f. 162-176; 1382, f. 41-51). În aceeași perioadă, la Tarcea, din cele 77 căsătorii, doar 5 căsătorii au fost mixte inter-confesional (*ibidem*, dos. 1221, f. 35-44). Exemplele pot continua.

³¹⁰ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 71; p. 85

Putem spune cu certitudine însă că această „barieră” păstrează etnia română, școala și biserica sa.

Trebuie precizat că în epocă problema căsătoriilor mixte a generat multiple discuții între reprezentanții diferitelor confesiuni. Prin adoptarea Codului civil general austriac (1853) și a legii căsătoriilor (1868) se încerca reglementarea problemei căsătoriilor mixte. Legile adoptate în 1894 și înființarea oficiilor de stare civilă ale statului căutau să pună capăt divergențelor dintre confesiuni, impunând controlul statului asupra acestui fenomen. Evident că un asemenea context a putut influența într-o anumită măsură evoluția strategiilor maritale.

Diversitatea etnică și confesională a populației din regiune impune de la sine o comunicare, o interferență, între diversele comunități etno-confesionale. Întrucât aceste comunități conviețuiau în același spațiu, era firesc ca această „cooperare” să fie vizibilă și în cazul fenomenului marital. Căsătoria mixtă ia, în acest context, forma unui multiculturalism născut din nevoia de a trăi împreună. „Barierele sociale” completau diferențierile etnice și confesionale³¹¹. Aceste condiționări sociale pareau a fi mult mai puternice în fața individului ce locuia într-o comunitate mixtă etnic și confesional. Cu timpul, determinismele etnice și confesionale se diluează sub impulsul modernității și a emancipării personale. Statul, tot mai puternic odată cu trecerea anilor, s-a impus, iar prin legislația laică a promovat o nouă percepție asupra mariajului mixt.

2.1. Confesiunea și determinismul acesteia în strategia maritală

Principalul rol al bisericii, de a transmite valorile creștinești, a fost completat cu obligația de a veghea și asupra modului cum acestea sunt urmate de credincioși, prin verificarea comportamentului social și moral. Atât căsătoria, cât și alte evenimente majore din viața familiei au fost controlate de biserică. Așa s-a trecut la introducerea registrelor parohiale anuale. Statul înțelege și el utilitatea înscrisurilor bisericești, acestea reprezentând o sursă principală de evidență a mișcării populației, necesară de altfel pentru prognozele economice, politice și militare. Căsătoria era considerată un act fundamental, sacru, divin, nerepetabil, o taină, asemeni nașterii și morții. Căsătoriei i s-a atribuit o asemenea valoare tocmai pentru a apăra viața familială de capriciile umane, de influențele religioase păgâne, pentru ca familia să-și poată îndeplini rolurile sale economice, sociale, culturale. Legislația bisericească a acordat o atenție deosebită stabilirii condițiilor de încheiere și desfacere a căsătoriei, mai mult decât vieții de familie în sine. Atunci când s-a abordat problema condițiilor în care era posibilă încheierea unei căsnicii un rol important l-a avut confesiunea. Acest factor le-a condiționat pe toate celelalte, cel puțin până la o anumită dată.

2.1.1. În comunitățile greco-catolice acest fenomen trebuie privit într-un fel nuanțat. La baza afinității dintre tinerii greco-catolici și cei ortodocși nu stă doar confesiunea. Pe lângă aceasta, un rol important îl deține etnia (majoritatea greco-catolicilor din regiune erau de aceeași etnie cu ortodocșii), avem deci o relație strânsă la nivel etno-confesional. Abordând problema confesională ne întrebăm firește de ce există această afinitate între tinerii greco-catolici și cei ortodocși? O parte din răspuns l-am dat câteva rânduri mai sus (sunt de regulă de aceeași etnie) dar răspunsul acesta nu este unul complet. Se pretează a completa spunând că la această dată credincioșii greco-catolici și cei greco-orientali, uniți și neuniți, aveau o relație foarte strânsă, erau foarte apropiați (inclusiv din punct de vedere ecleziastic). Ritul greco-catolic nu diferea

³¹¹ Corneliu Pădurean, *Căsătoriile mixte confesional în unele localități din județul Arad în secolul al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte...*, p. 171

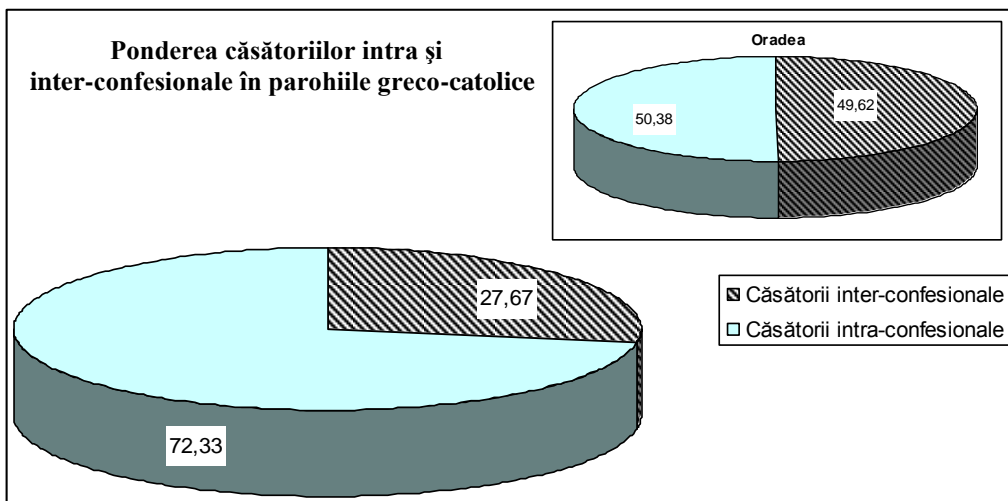
de cel ortodox, în mintea oamenilor obișnuiți diferența practic nu era percepută. Toți erau la fel (cel puțin așa vedeau o parte dintre greco-catolici și ortodocși).

La nivelul Episcopiei Greco-Catolice de Oradea cele mai multe căsătorii încheiate au fost totuși cele realizate în interiorul comunității confesionale. Studiile de caz efectuate în câteva parohii (acestea au fost alese așa încât să se asigure o reprezentativitate la nivelul întregii episcopii – s-a ținut cont de așezare, dimensiuni, structura etno-confesională a populației, etc.) evidențiază faptul că doar 27,67% dintre căsătorii au fost căsătorii mixte. Dacă excludem din acest raport parohia Oradea, unde gradul de alteritate confesională prin căsătorie a fost destul de mare (49,62%), atunci ponderea căsătoriilor mixte abia se ridică la 16,78% din totalul căsătoriilor încheiate.

Parohia	Număr căsătorii înregistrate	Căsătorii mixte	
		Număr	% din total căsătorii
Păulești	111	39	35,14
Borod	255	45	17,65
Ciutelec	146	17	11,64
Curtuiușeni	129	22	17,05
Dobricionești	143	53	37,06
Drăgești	137	42	30,66
Galoșpetreu	53	7	13,21
Ghenci	92	16	17,39
Ioaniș	101	20	19,80
Sfârnaș	96	17	17,71
Șuncuiuș de Beiuș	185	17	9,19
Tarcea	118	7	5,93
Vadu Crișului	311	13	4,18
Oradea	931	462	49,62
Total	2.808	777	27,67

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților)

Ponderea mare a căsătoriilor mixte din localitatea Oradea nu o putem pune doar pe seama faptului că în oraș comunitatea greco-catolică era una minoritară, deci obligată să aleagă parteneri de altă confesiune, ci ilustrează mai degrabă faptul că la Oradea, la fel ca și în alte mari orașe, etnia și confesiunea nu mai reprezentau o barieră în calea întemeierii unei familii, cel puțin nu în aceeași măsură ca și în cazul lumii rurale. La oraș statutul social devenea tot mai important. De altfel, o analiză a căsătoriilor din perspectiva socio-profesională a confirmat afinitățile dintre partenerii ce aveau același statut social, și asta dincolo de etnia și confesiunea acestora.

În celelalte localități (rurale de această dată) ponderea căsătoriilor mixte este mai redusă. Se disting totuși câteva localități ce se remarcă printr-o pondere ridicată în raport cu celelalte: la Dobricionești 37,06% dintre căsătorii sunt mixte³¹², la Păulești 35,14%³¹³, iar la Drăgești 30,66%³¹⁴.

Alteritatea confesională ridicată din aceste parohii poate fi explicată prin așezarea acestor localități în arii unde populația greco-catolică (chiar dacă era semnificativă în parohie) era minoritară la nivelul regiunii. Pe de altă parte, analizând structura acestor căsătorii mixte constatăm faptul că cele mai multe dintre căsătoriile din aceste parohii sunt încheiate cu parteneri de confesiune ortodoxă (100% în Păulești, 85,7% în Drăgești și 98,1% în Dobricionești). Cum explicăm această apetență mare a tinerilor greco-catolici (în special a fetelor) spre o căsătorie cu un partener ortodox? Amintim în acest context faptul că preoții din aceste localități au raportat foarte puține dintre aceste căsătorii mixte episcopiei (posibil că ele nu erau privite „amestecate” de către preot sau comunitate!). Orientarea tinerilor greco-catolici spre o căsătorie în interiorul etniei cu un partener ortodox, așa cum am precizat, era văzută de către comunitate drept una normală. Între cele două confesiuni existând, la nivelul mentalului tradițional românesc, un foarte ridicat grad de similitudini, fapt ce le conferea o anumită conștiință a unității.

O alteritate confesională redusă (sub 10%) întâlnim în parohiile Vadu Crișului (4,18%), Tarcea (5,93%) și Șuncuiș de Beiuș (9,19%). La Vadu Crișului, ponderea mare a căsătoriilor realizate în interiorul localității (209 din totalul de 311 căsătorii realizate în perioada 1860-1880), coroborată cu numărul mare al persoanelor ce împărtășeau alte credințe, ne-ar tenta să credem că ne aflăm în fața unei comunități în care gradul alterității confesionale era foarte ridicat.

Realitatea (așa cum rezultă ea din registrele parohiale cercetate!) era însă alta: doar 4,18% dintre căsătorii sunt mariaje mixte (13 cazuri). Care să fie explicația acestei ponderi reduse? Cum era posibil ca în toată această perioadă să nu se fi încheiat nicio căsătorie mixtă GC-O (reamintim faptul că în localitate exista o importantă comunitate

³¹² A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 399, f. 7-20

³¹³ *Ibidem*, dos. 887, f. 62-73; 888, f. 24-27

³¹⁴ *Ibidem*, dos. 401, f. 8-18

O ce număra, la 1900, 716 membri)? Dacă în cazurile celorlalte două parohii, asupra cărora s-au efectuat studii de caz, au existat un număr relativ mare de asemenea căsătorii, în Vadu Crișului ele dispar în totalitate. Acest fenomen este lipsit de logică, cel puțin într-o mare parte. Pe de-o parte, explicația lipsei acestor mariaje este aceea a percepției unitare dintre GC și O. Pe de altă parte, dimensiunea mare a comunității greco-catolice din localitate sau din satele vecine asigura piața maritală fără a pune în discuție atingerea pragului consangvinității. Cu toate acestea, cele 13 căsătorii mixte încheiate cu parteneri CH (84,6%) și RC contrazic într-o anumită măsură ipoteza lansată.

De ce tinerii GC refuză mariaje cu parteneri O, dar preferă mariaje cu CH sau RC? Să fie oare alteritatea etnică atât de evidentă în cazul acestei localități? În fața unei asemenea situații putem aduce două explicații: 1. luând în discuție faptul că toți partenerii CH sunt din Vadu Crișului³¹⁵, am putea spune că determinismul etnic este foarte redus la cele două comunități (română și maghiară) care se cunoșteau foarte bine, iar în acest caz alți factori conduceau spre asemenea mariaje; 2. dacă totuși constrângerile etnice erau puternice, o parte a acestor mariaje le putem pune pe seama maghiarilor de confesiune GC. În Tarcea, doar 7 căsătorii sunt mixte inter-confesional (5,9%). Toate aceste căsătorii mixte sunt încheiate cu parteneri din afara grupului etnic românesc (acest fapt era însă unul normal dacă ținem cont de faptul că în localitate, dar și în satele vecine, nu exista o comunitate ortodoxă). Dintre cele 7 căsătorii mixte, 3 au fost încheiate în filia Cheșereu (toate cu parteneri CH), unde comunitatea GC era alcătuită din 56 de persoane, iar comunitatea CH număra 1.358 persoane³¹⁶. La Șuncuiș de Beiuș ponderea scăzută a căsătoriilor mixte demonstrează puternicul determinism confesional la populația GC din localitate.

Atunci când alteritatea confesională este suprapusă și de către una etnică, constrângerile comunitare, pe de o parte, și înclinațiile personale pe de altă parte, fac ca determinismele etno-confesionale asociate să fie foarte evidente. Doar două căsătorii mixte (din cele 17) implică parteneri ce aparțin unei confesiuni specifice unui alt grup etnic, restul fiind cu parteneri ortodocși (asta în ciuda faptului că în localitate comunitatea O era aproape inexistentă).

La nivelul întregii episcopii, potrivit studiului combinat asupra rapoartelor parohiale și asupra registrelor de stare civilă (efectuat în cazul parohiilor alese în eșantionul propus), în perioada 1860-1910 au fost încheiate 5.392 de căsătorii mixte.

Analizând tabelul de mai jos constatăm o sensibilă diferențiere zonală în ceea ce privește comportamentul marital al populației greco-catolice. Putem identifica, sub acest raport, trei tipuri de protopopiate: primul cu un mare număr de căsătorii mixte (peste 400 de cazuri) în protopopiatele Carei, Mako, Oradea și Satu Mare; al doilea cu un număr mediu de căsătorii (între 100 și 400 cazuri) în protopopiatele Barcău, Beiuș, Crișul Repede, Eriu, Holod, Lunca, Leta Mare, Sebiș, Șimand, Șiria și Vășad; și în fine, al treilea grup format din protopopiate în care au fost consemnate mai puțin de 100 de căsătorii mixte: Ardud, Mădăras, Someșeni și Supuru de Jos.

O pondere mare a căsătoriilor mixte întâlnim așadar în protopopiatele în care existau centre urbane (mediu în care alteritatea confesională s-a dovedit a fi mai mare)

³¹⁵ În această categorie intra, pe lângă cele 10 căsătorii dintre parteneri din localitate, și căsătoria din 1880 dintre un bărbat CH din Vadu Crișului și o femeie GC din Birtin. *Ibidem*, dos. 1382, f. 49-50

³¹⁶ *Schematismus ...*, p. 225

sau în regiuni cu populație greco-catolică redusă și dispersată (cazul protopopiatului Mako).

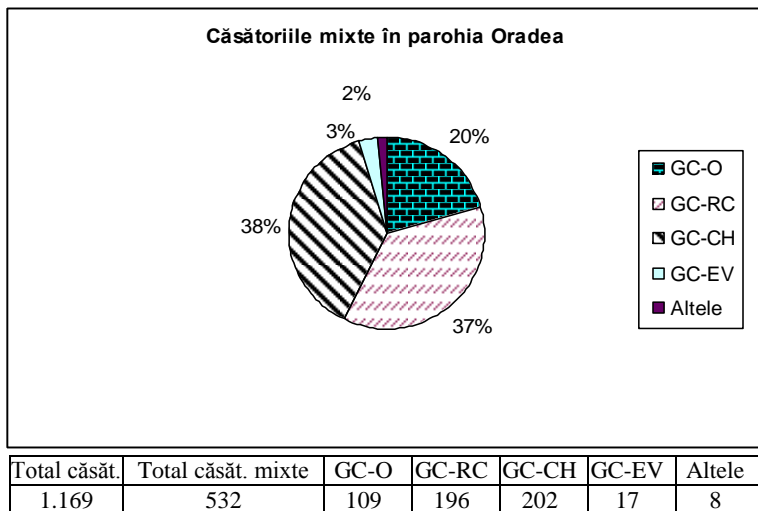
Protopopiatul	Total căsătorii mixte	GC/O	GC/RC	GC/CH	GC/EV	% bărbați	O/GC	RC/GC	CH/GC	EV/GC	% femei
Ardud	21		15			71,43	1	2	2	1	28,57
Barcău	277	42	50	13	2	38,63	115	43	11	1	61,37
Beiuș	151	29	12	18	3	41,06	62	17	5	5	58,94
Carei	451	18	131	64	9	49,22	9	122	80	18	50,78
Crișul Repede	206	57	12	10		38,35	97	12	16	2	61,65
Eriu	246	15	85	42	3	58,94	16	46	39		41,06
Holod	196	83	22	3	1	55,61	68	16	3		44,39
Leta Mare	247	6	89	40	4	56,28	11	31	61	5	43,72
Lunca	237	28	48	37	6	50,21	65	21	28	4	49,79
Mako	1.413	287	262	83	13	45,65	409	190	157	12	54,35
Mădăras	57	1	18	15	2	63,16	1	8	11	1	36,84
Oradea ³¹⁷	630	147	55	47	8	40,79	300	44	24	5	59,21
Satu Mare	510	14	125	103	16	50,59	17	113	106	16	49,41
Sebiș	150	57	20	12	1	60,0	53	6	1		40,0
Someșeni	48	2	21	6		60,42	1	15	3		39,58
Supuru de Jos	63	5	12	20	4	65,08		16	4	2	34,92
Șimand	151	81	5			56,95	59	3	3		43,05
Șiria	171	70	14	2		50,29	77	6	2		49,71
Vășad	167	7	25	24	2	34,73	6	62	38	3	65,27
Total	5.392	949	1.021	539	74	47,90	1.367	773	594	75	52,10

Surse: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților); Idem, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Raportele parohiale de stare civilă).

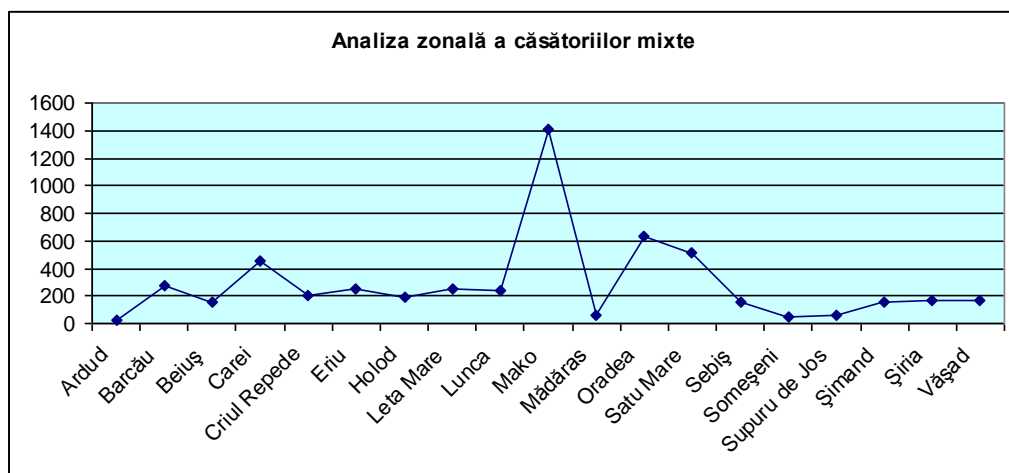
Parohiile din Oradea sunt în măsură a ne oferi imaginea unei mari alterități confesionale prin căsătorie. Acest fenomen este credem noi generat de influența modernității, mult mai vizibilă la oraș, unde pe fondul diluării percepțelor tradiționale se constată o evoluție mult mai pragmatică în raporturile maritale. Tabloul următor³¹⁸, ce cuprinde informații obținute în urma cercetării registrelor parohiale din Oradea, este în măsură să accentueze supozițiile enunțate cu această ocazie.

³¹⁷ Informațiile referitoare la acest protopopiat nu includ rezultatele cercetării făcute asupra registrelor parohiale din parohia Oradea. Considerăm că o prezentare separată poate să evidențieze comportamentul marital al populației urbane, dar și percepția preoților din localitate. Pentru o mai clară imagine rugăm a se vedea prezentarea analizei strategiilor maritale (din subcapitolul precedent) făcută pentru acest protopopiat.

³¹⁸ Cf. Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 162; A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 825, f. 21-39 și dos. 827, f. 1-19 (parohia Olosig); dos. 726, 6-23 (parohia Oradea Ruteană); dos. 686, f. 1-50 și dos. 687, f. 1-5 (parohia Oradea Catedrală)

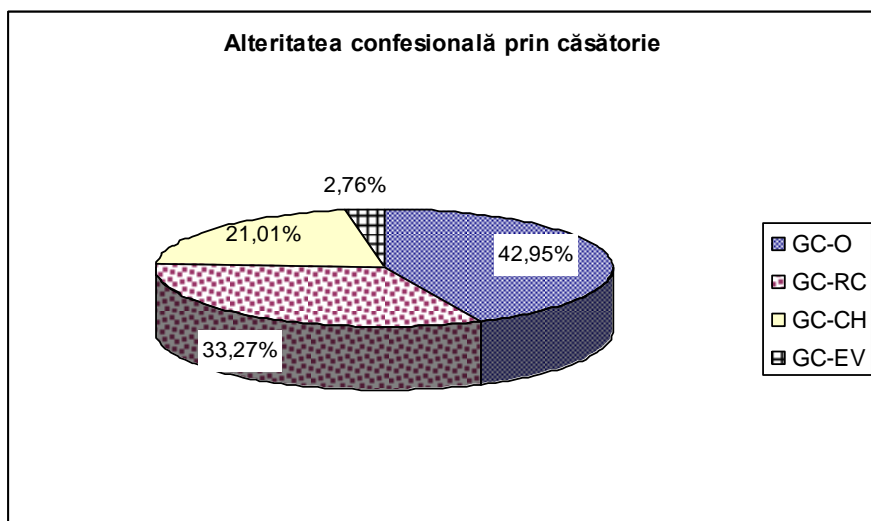
La polul opus se aflau protopopiatele Ardud, Mădăras, Someșeni și Supuru de Jos, toate alcătuite din localități ce aveau o populație majoritar greco-catolică și în care comunitatea ortodoxă era practic inexistentă. În aceste localități considerăm că gradul alterității confesionale prin căsătorie era determinat mai degrabă de presiunea exercitată de celelalte comunități confesionale, obligate de atingerea pragului consangvinității să încheie căsătorii cu parteneri greco-catolici. Apoi, în lipsa ortodocșilor, asupra căsătoriilor mixte s-a exercitat și o presiune din partea determinismului etnic (dorim să amintim cu această ocazie că o mare parte din căsătoriile mixte din parohiile cu multe asemenea căsătorii au fost realizate cu parteneri ortodocși – componenta etnică căpătând așadar o importantă relevanță în studiul nostru).

Semnificativ în abordarea subiectului propus este studiul asupra direcțiilor în care s-a manifestat alteritatea confesională. Potrivit analizei efectuate asupra celor 5.392 de căsătorii mixte s-a constatat o alteritate pe patru direcții principale. Acest proces trebuie fără îndoială privit cu mare circumspecție. Procesul despre care vorbim

nu a fost unul cu sens unic. Alteritatea s-a manifestat în ambele direcții (atât dinspre, cât și spre comunitatea confesională greco-catolică).

a. **Alteritatea pe direcția ortodoxă**, coroborată cu afinitatea etnică a celor două confesiuni (ambele erau alcătuite în principal din români), a fost cea mai evidentă. Nu mai puțin de 42,95% dintre căsătoriile mixte s-au încheiat cu parteneri ortodocși. Ponderea acestora a putut fi și mai mare în condițiile în care s-a dovedit în studiul nostru că unii preoți nu raportau aceste căsătorii ca fiind „amestecate”.

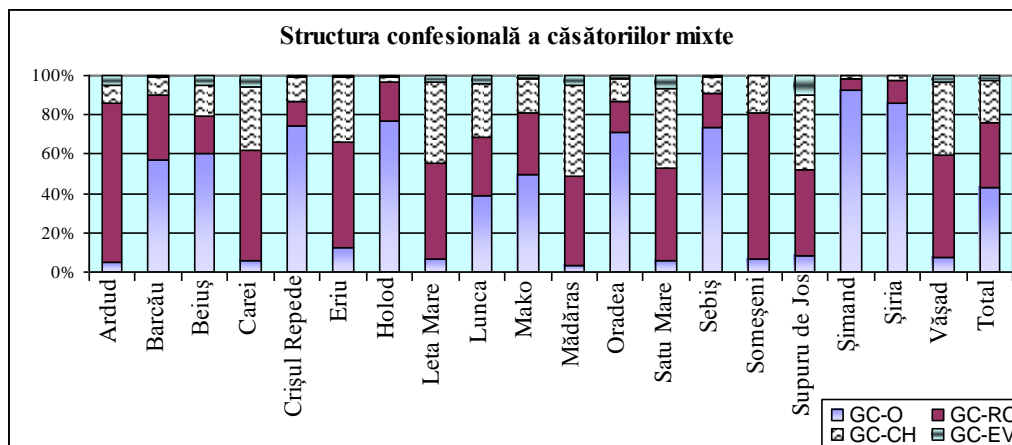

O pondere mare a căsătoriilor mixte GC-O întâlnim (a se vedea graficul de mai jos) în protopopiatele cu o însemnată populație de ortodocși (Barcău, Beiuș, Crișul Repede, Holod, Sebiș, Șimand sau Șiria) dar și în protopopiate în care cele două comunități confesionale ale românilor erau minoritare (Lunca, Mako sau Oradea). În celelalte protopopiate s-au consemnat ponderi mai reduse ale căsătoriilor mixte ce implicau parteneri ortodocși. Explicația acestui fapt o găsim în ponderea redusă (aproape inexistentă) a comunității ortodoxe din aceste protopopiate și nu într-o afinitate mai redusă spre asemenea mariaje³¹⁹.

b. **Alteritatea pe direcția romano-catolică**. După căsătoriile cu parteneri ortodocși, tinerii greco-catolici preferau căsătoriile cu parteneri de confesiune romano-catolică (33,27% din totalul căsătoriilor mixte). Înclinația spre mariaje cu tineri romano-catolici poate fi demonstrată în principal acolo unde existau și alte comunități numeric mai semnificative decât cea romano-catolică. Această afinitate s-ar datora credem noi apropierei spirituale dintre cele două confesiuni. Apoi, protopopul ce emitea dispensele necesare căsătoriilor mixte, avea sau nu anumite preferințe. El putea să aprobe, să amâne sau chiar să se opună realizării unei căsătorii. Prin poziția sa și prin ierarhia superioară, care avea un vârf comun cu cel al credincioșilor romano-catolici, el putea facilita căsătoriile mixte cu credincioși romano-catolici. Doi tineri, unul greco-catolic și unul romano-catolic, ce doreau să se căsătorească, obțin mult mai repede aceste dispense pe de o parte, pe de altă parte mulți credincioșii greco-catolici

³¹⁹ Studiile făcute asupra acestor protopopiate au demonstrat chiar contrariul: proporțional cu ponderea populației ortodoxe din aceste localități numărul căsătoriilor mixte ce implicau asemenea parteneri este mai semnificativ.

de rând percepeau apropierea de romano-catolici prin faptul că se aflau sub aceeași frățietate a credinței romane. Nu este prin urmare întâmplător faptul că mulți tineri greco-catolici preferau să se căsătorească cu romano-catolici. Această preferință pentru romano-catolici este mai vizibilă luând în considerare ponderea căsătoriilor cu tineri ai altor confesiuni ce aveau credincioși de etnie maghiară (ne referim în principal la căsătoriile cu tineri reformati – ponderea căsătoriilor de acest gen fiind mult mai scăzută comparativ cu cele realizate cu tineri romano-catolici). O pondere ridicată a căsătoriilor mixte GC-RC s-a înregistrat în protopopiatele Ardud, Carei, Eriu, Leta Mare, Mădăras, Satu Mare, Someșeni, Supuru de Jos, Vășad (protopopiate cu însemnată populație romano-catolică).

c. *Alteritatea pe direcția reformată (calvină)*. Varianta căsătoriilor cu parteneri de confesiune reformată a fost preferată în cazul a 21,01% dintre căsătoriile mixte. Această pondere destul de ridicată trebuie privită totuși sub rezerva faptului că în regiune ponderea populației calvine era mult mai mare. În conformitate cu recensământul din anul 1880, în Bihor locuiau 86.231 enoriași ai Bisericii Calvine. Ei reprezentând 27,4% din populația totală a spațiului actualului județ Bihor³²⁰. La 1900, potrivit informațiilor oferite de către episcopie, în localitățile eparhiei greco-catolice locuiau 365.318 calvini (29,03% din totalul populației)³²¹. O pondere mai ridicată a căsătoriilor GC-CH s-a înregistrat în protopopiatele Carei, Eriu, Leta Mare, Mădăras, Satu Mare, Supuru de Jos și Vășad (regiuni cu o pondere foarte mare a populației calvine).

d. *Alteritatea pe direcția evanghelică*. Ponderea căsătoriilor GC-EV este mai scăzută (2,76%), ea fiind mult sub nivelul ponderii populației din spațiul episcopiei (9,8%)³²². Din cele 149 de căsătorii de acest tip, 27 s-au încheiat în Carei, 25 în Mako, iar 32 în Satu Mare (protopopiate cu importante comunități de germani).

³²⁰ *Recensământul din 1880 ...*, p. 360

³²¹ *Schematismus ...*, p. 266. În același an, comunitatea romano-catolică reprezenta 25,05% din populația acestor localități (tinerii GC i-au preferat însă pe aceștia în procent de 33,27%), iar ortodocșii reprezentau doar 15,1% (căsătoriile GC-O au reprezentat 42,95%). Aceste raporturi dovedesc o înclinație mai mică spre mariaje cu parteneri de etnie maghiară și confesiune protestantă (CH).

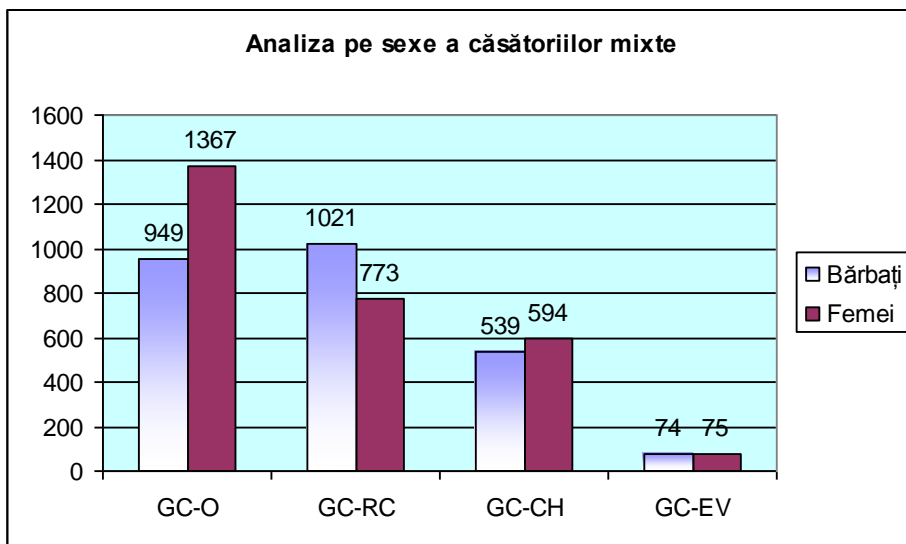
³²² *Ibidem*

Înclinația spre una din cele patru direcții amintite a fost diferită la cele două sexe. În ansamblu, femeile greco-catolice au dovedit înclinație mai mare spre mariaje mixte (52,1%) decât bărbații (47,9%).

Explicația acestui fapt rezidă în primul rând din mobilitatea mai redusă a femeii ce era obligată să recurgă la mariaje mixte atunci când piața maritală nu era suficientă în opțiuni. Această „dispoziție” a femeii spre căsătorii mixte, era totuși cotribalansată de o emancipare mai mare a bărbatului (tinerii bărbați acceptau mult mai ușor un asemenea mariaj).

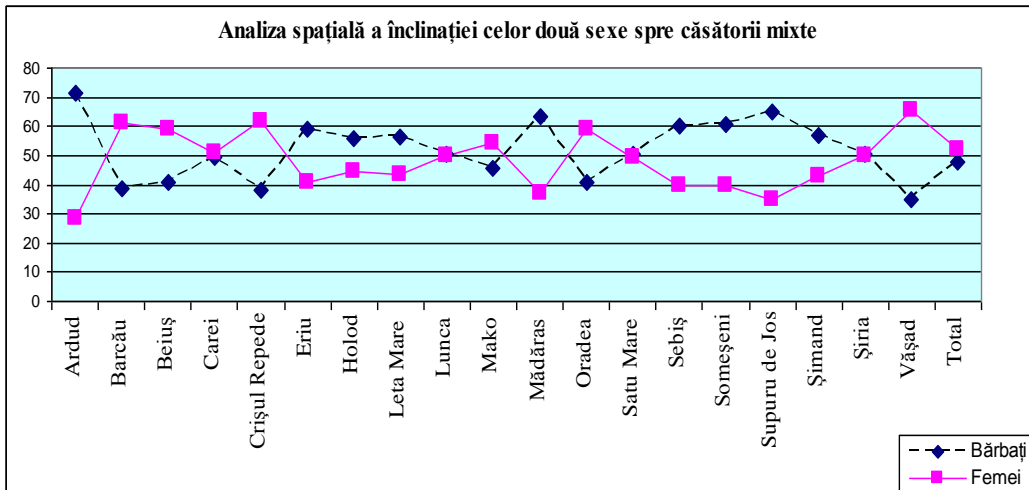
În raport cu alteritatea confesională, dispoziția spre mariaje mixte a celor două sexe pare a se nuanța. Așa cum explicam și în alte împrejurări, în calea realizării unei căsătorii mixte stau tot felul de obstacole. Printre aceste obstacole era și acela al etniei, al naționalității.

Femeia își putea transmite naționalitatea asupra copiilor într-o mai mică măsură decât bărbatul. În această împrejurare, atrasă fiind mai mult sau mai puțin de idealul național, femeia greco-catolică, după greco-catolici cum era firește, atunci când realizează o căsătorie mixtă își alege partenerul din rândul tinerilor ortodocși (48,67% dintre fetele greco-catolice antrenate în căsătoriile mixte realizează astfel de căsătorii). Ponderea bărbaților greco-catolici ce realizează căsătorii cu parteneri ortodocși, deși mai scăzută, este totuși semnificativă (36,74%). În opțiunile tinerilor GC urmau partenerii RC. Aceștia sunt preferați de 1.021 bărbați (39,53%) și 773 femei (27,52%). Celelalte două opțiuni sunt, sub raport numeric, ușor favorabile femeii ce era mai deschisă în general spre mariaje mixte.

Sub raportul distribuției spațiale a opțiunilor spre căsătorii mixte a celor două sexe se constată o mai mare dispoziție spre mariaje mixte în rândul bărbaților acolo unde societatea tradițională era încă mult mai vizibilă, dar și acolo unde prezența altor grupuri etnice era mai consistentă.

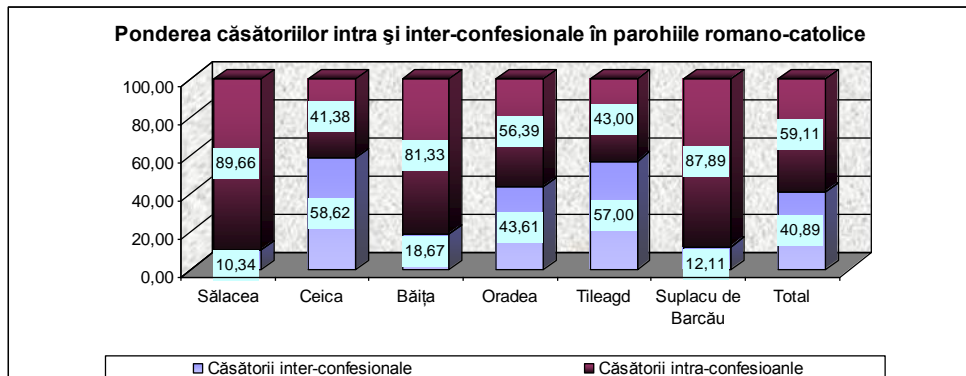
Femeile greco-catolice au optat pentru căsătorii mixte într-o mai mare măsură decât bărbatul în protopopiatele Barcău, Beiuș, Crișul Repede, Mako, Oradea și Vășad.

2.1.2. În comunitățile romano-catolice ponderea alterității confesionale este foarte ridicată (40,89%). Această pondere variază foarte mult de la 58,62% la 10,34%. O pondere mare este întâlnită în localitățile unde comunitățile romano-catolice sunt reduse și izolate (Ceica – 58,62%, Tileagd – 57%) sau în Oradea, unde specificul societății urbane a influențat într-o manieră semnificativă comportamentul tinerilor în momentul căsătoriei.

Parohia	Număr căsătorii înregistrate	Căsătorii mixte	
		Număr	% din total căsătorii
Sălacea	319	33	10,34
Ceica	58	34	58,62
Băița	75	14	18,67
Oradea	5.593	2.439	43,61
Tileagd	100	57	57,0
Suplacu de Barcău	223	27	12,11
Total	6.368	2.604	40,89

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților)

O pondere redusă a căsătoriilor mixte a fost înregistrată în parohiile Sălacea (10,34%), localitate cu o importantă comunitate romano-catolică, și Suplacu de Barcău,

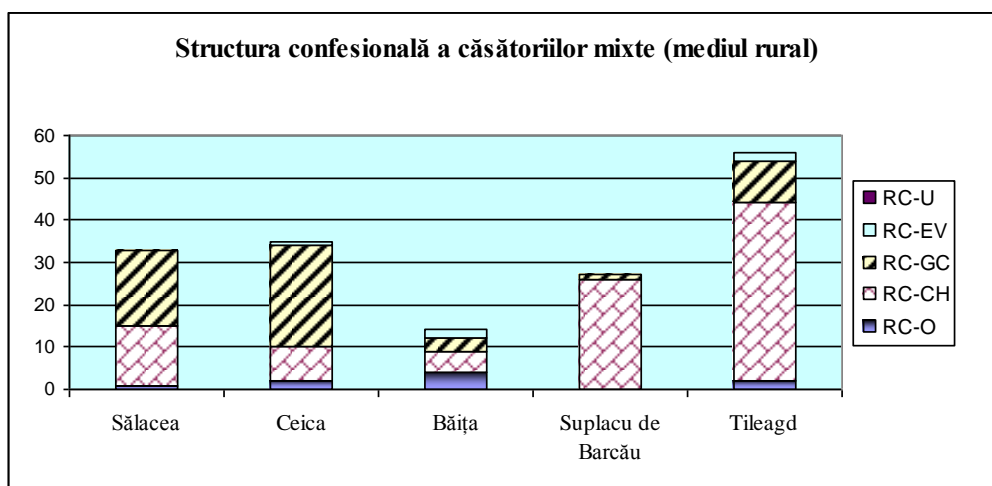
localitate în apropierea căreia se află importante comunități romano-catolice slovace (Ip, Borumlaca, Vărzari)³²³.

Alteritatea confesională prin căsătorie în parohiile romano-catolice

Parohia	Nr. căs. înreg.	Nr. căs. mixte	RC/O	RC/CH	RC/GC	RC/EV	RC/U	% bărbați	O/RC	CH/RC	GC/RC	EV/RC	U/RC	% femei
Sălacea	319	33		2	2			12,12	1	12	16			87,88
Ceica	58	35		4	5			25,71	2	4	19	1		74,29
Băița	75	14	2	3	2			50,0	2	2	1	2		50,0
Oradea	5.593	2.439	80	223	755	57	1	45,76	134	303	771	107	8	54,24
Tileagd	100	56	1	25	2			50,0	1	17	8	2		50,0
Suplacu de Barcău	223	27		12				44,44		14	1			55,56
Total	6.368	2.604	83	269	766	57	1	45,16	140	352	816	112	8	54,84

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților)

Dimensiunea comunităților romano-catolice, structura etnică a acestor comunități, dar și mediul, au condiționat alteritatea confesională a tinerilor în momentul căsătoriei. Comunitățile romano-catolice izolate au fost obligate să recurgă la mariaje cu parteneri de alte confesiuni.

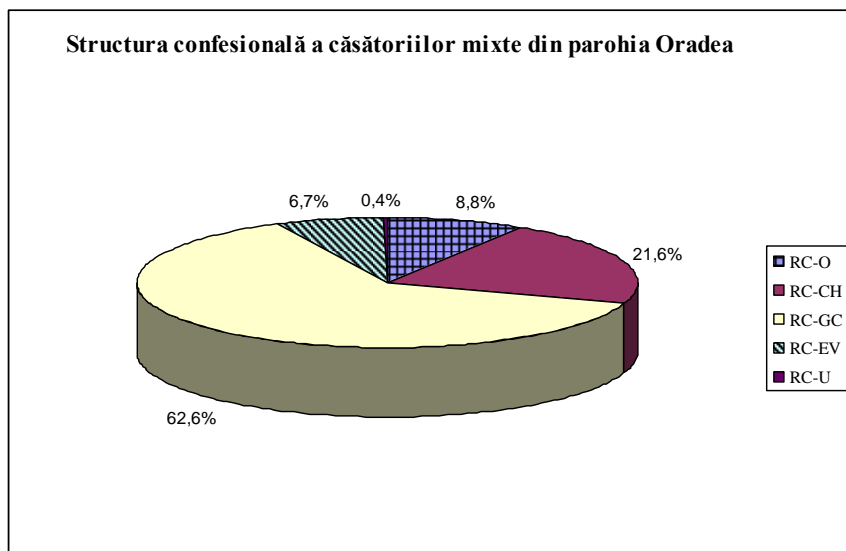
În mediul rural, mai conservator, partenerii preferați ai tinerilor romano-catolici au fost tinerii reformați. Această afinitate confesională credem că a fost determinată și de apartenența comună la grupul etnic maghiar. Asemenea situații pot fi consemnate la Suplacu de Barcău și Tileagd, unde o parte importantă a RC erau maghiari (la fel ca și reformații). O interesantă distribuție a căsătoriilor mixte a fost consemnată la Sălacea. Această localitatea avea la 1880 o populație totală de 2.954 locuitori³²⁴. Dintre aceștia, 1.709 erau CH, 1.075 erau RC, 89 erau GC, 61 erau Iz, 19 erau O, iar 1 era EV³²⁵.

³²³ În acest ultim caz componenta etnică se asocia celei confesionale.

³²⁴ *Recensământul din 1880 ...*, p. 74

³²⁵ *Ibidem*

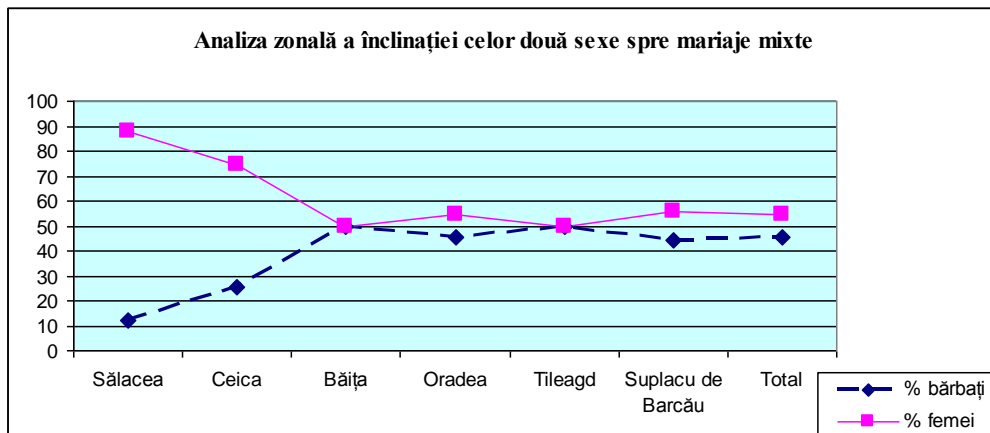
Analizând comparativ structura etno-confesională cu cea a căsătoriilor mixte putem deduce faptul că între RC și GC există o evidentă afinitate. Ținând cont de dimensiunea comunității RC (ce putea să asigure o suficientă piață maritală) credem mai degrabă că această „afinitate” se datorează dimensiunii reduse a comunității GC (nevoită să încheie căsătorii în afara grupului confesional). La Băița, devenit important centru economic, marea diversitate a opțiunilor maritale s-a datorat fără îndoială și compoziției și originii mozaicate a populației din această localitate confruntată cu un aflux important de populație ce se stabilea aici în căutarea unui loc de muncă.

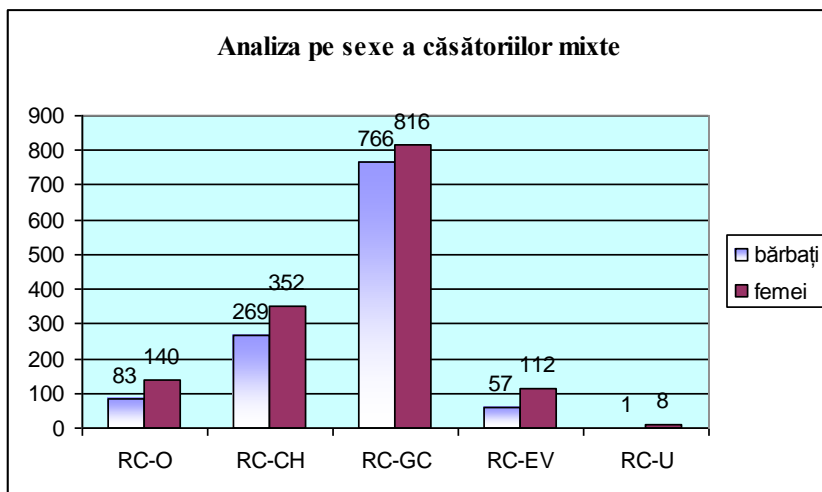
La Oradea, mediul urban a influențat de o manieră decisivă comportamentul marital al populației romano-catolice. Afinitățile etnice pareau a se estompa, în schimb tot mai evidentă este afinitatea spirituală cu GC (observată și în cazul greco-catolicilor³²⁶). Nu mai puțin de 62,6% dintre tinerii RC care au optat pentru căsătorii mixte și-au ales drept partener un GC. Următoarea opțiune, evidentă am spune dacă ținem cont de ponderea acestei comunități în oraș, dar și de afinitatea etnică dintre cele două grupuri, a fost cea a căsătoriilor cu parteneri reformați (21,6%). Urmău căsătoriile cu ortodocși (8,8%), cele cu evanghelici (6,7%) și cele cu unitarieni (0,4%).

Sub raportul înclinației spre căsătorii mixte a celor două sexe se constată un evident raport favorabil femeii, 54,84% dintre mariajele mixte fiind încheiate de către acestea. O asemenea distribuție a căsătoriilor mixte pe cele două sexe este dată de mobilitatea scăzută a femeii, care este „obligată” să recurgă la mariaje mixte. Graficul următor ilustrează cât se poate de clar faptul că femeile romano-catolice au fost implicate (la nivelul tuturor parohiilor analizate) într-o măsură mult mai mare în căsătorii mixte decât bărbații.

³²⁶ Acest proces al conștientizării apropierei spirituale dintre cele două confesiuni catolice era mai vizibil la elite și în mediul urban, unde populația înțelegea mai bine realitățile religioase.

Prezența majoritară a femeii în acest proces de alterare confesională prin căsătorie este vizibilă în raport cu toate confesiunile. Opțiunile celor două sexe nu sunt diferite ca structură, ci doar ca număr.

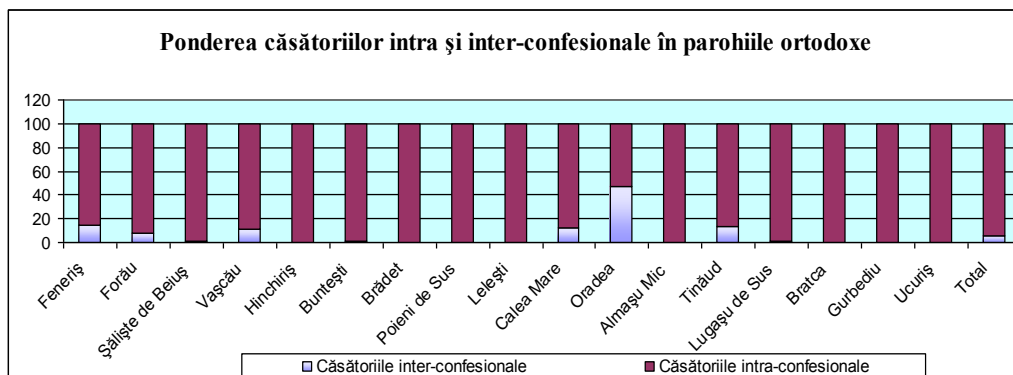
2.1.3. În comunitățile ortodoxe gradul de alteritate confesională prin căsătorie a fost în perioada analizată deosebit de redus. În cele 17 parohii analizate, din totalul celor 3.615 căsătorii, doar 317 au fost căsătorii mixte inter-confesional (8,77%). Din acest punct de vedere, comunitatea ortodoxă poate fi considerată drept una dintre cele mai conservatoare confesiuni creștine sub raportul deschiderii spre mariaje mixte. În ciuda acestei ponderi foarte reduse putem constata, la fel ca și în cazul celorlalte confesiuni, că acolo unde modernitatea s-a impus mai repede (la oraș în principal) alteritatea confesională prin căsătorie a fost destul de ridicată. La Oradea, în aceeași perioadă ponderea căsătoriilor mixte inter-confesionale s-a ridicat la 46,55% din totalul căsătoriilor. Această pondere ridicată s-a datorat cu precădere faptului că în localitate piața maritală intra-confesională era imposibil de asigurat. Numeroșii tineri, sosiți din

întreaga regiune la Oradea, își întemeiau o familie alături de persoane ce locuiau deja în oraș (puțini dintre aceștia erau ortodocși³²⁷).

Parohia	Număr căsătorii înregistrate	Căsătorii mixte	
		Număr	% din total căsătorii
Feneriș	300	45	15,0
Forâu	338	26	7,69
Șăliște de Beiuș	134	1	0,75
Vaşcău	214	24	11,21
Hinchiși	227	1	0,44
Buntești	218	2	0,92
Brădet	117		0,0
Poieni de Sus	187		0,0
Lelești	85		0,0
Calea Mare	129	16	12,40
Oradea	348	162	46,55
Almașu Mic	71	11	15,49
Tinăud	201	26	12,94
Lugașu de Sus	236	2	0,85
Bratca	144		0,0
Gurbediu	387	1	0,26
Ucuiș	279		0,0
Total	3.615	317	8,77

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrului de Stare Civilă* (Matricola cununaților)

În mai multe parohii situate în regiuni preponderent românești ortodoxe gradul alterității confesionale este zero. Astfel, regiuni întregi din lungul Crișului Negru sau a Crișului Repede se pot distinge printr-un mare grad de conservare și preservare atât a identității confesionale, cât și a celei etnice. Puternica conservare etnică este evidențiată și de înclinația, acolo unde a fost cazul, spre mariaje cu parteneri greco-catolici (în proporție de 100% în mai multe parohii).

Puternica conservare a identității confesionale poate fi observată și din tabelul de mai jos. Puține căsătorii mixte s-au încheiat în afara grupului confesional. Atunci când totuși s-au încheiat asemenea căsătorii, ele tindeau să se realizeze în interiorul comunității românești. Excepție de la această regulă a făcut doar parohia Oradea și într-

³²⁷ A se vedea în sensul exemplificărilor analiza strategiilor maritale pentru parohia Oradea.

o măsură mult mai redusă parohia Vașcău (devenit un centru economic zonal tot mai important și unde, la fel ca și în Oradea, persoanele nou stabilite încercau să se integreze, inclusiv printr-un mariaj cu o persoană din localitate³²⁸).

Un fapt demn de remarcat este și înclinația mult mai evidentă spre mariaje mixte a tinerelor ortodoxe (61,2%) în comparație cu bărbații (38,8%).

Parohia	O/GC	O/RC	O/CH	O/EV	% bărbați	GC/O	RC/O	CH/O	EV/O	% femei
Feneriș	6				13,33	39				86,67
Forău					0,0	26				100,0
Șăliște de Beiuș					0,0	1				100,0
Vașcău	3	6	1		41,67	6	7	1		58,33
Hinchiriș					0,0	1				100,0
Buntești					0,0	2				100,0
Brădet					0,0					0,0
Poieni de Sus					0,0					0,0
Lelești					0,0					0,0
Calea Mare	2				12,50	14				87,50
Oradea	37	36	30	1	64,20	28	14	16		35,80
Almașu Mic					0,0	11				0,0
Tinăud			1		3,85	24	1			96,15
Lugașu de Sus					0,0	2				100,0
Bratca					0,0					0,0
Gurbediu					0,0			1		100,0
Ucuriș					0,0					0,0
Total	48	42	32	1	38,80	154	22	18		61,20

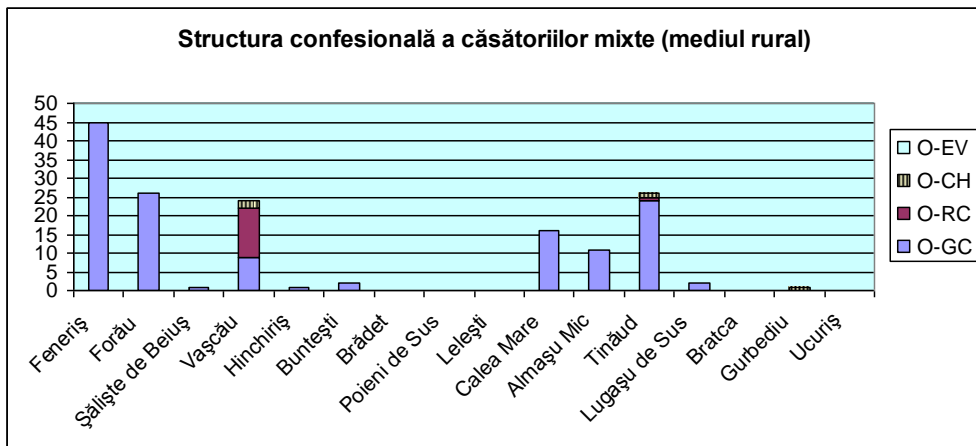
Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununărilor)

Analizând structura confesională a căsătoriilor mixte constatăm așa cum am mai precizat că tinerii O erau atrași într-o mică măsură de mariajele mixte.

Atunci când realizau totuși căsătorii mixte ei se orientau cu predilecție spre căsătorii cu parteneri greco-catolici (români). Orientarea tinerilor O spre asemenea mariaje nu poate fi pusă doar pe seama puternicului determinism etnic (foarte puternic, de altfel!), ci credem că a fost influențat și de structura etno-confesională a așezărilor în care se aflau aceste parohii ortodoxe. În general, erau puține localitățile care aveau populație mixtă etnic și unde românii să fie ortodocși și nu greco-catolici. Apoi, ar mai fi încă un fapt asupra căruia merită insistat: legislația statului stabilea ca o căsătorie dintre un catolic și un necatolic să se realizeze în fața preotului catolic (deci nu în registrele ortodoxe de stare civilă trebuiesc căutate eventualele căsătorii de acest gen).

Dincolo de toate acestea, analizând sursele documentare ecleziastice provenite de la celelalte confesiuni (ce aveau enoriași ce nu erau de etnie română), se remarcă totuși numărul redus al căsătoriilor mixte inter-confesional dintre tineri ortodocși și romano-catolici sau protestanți.

³²⁸ De această dată fenomenul era asigurat de persoanele ce aveau confesiuni diferite (în special romano-catolică) ce se stabileau într-o regiune preponderent ortodoxă. Fenomenul putea fi și invers: numeroși tineri din satele învecinate (alcătuite într-o proporție aproape absolută din ortodocși) intrau în contact cu partenerii lor în Vașcău sau Băița (localități în care s-au concentrat persoane de alte confesiuni, în special RC).

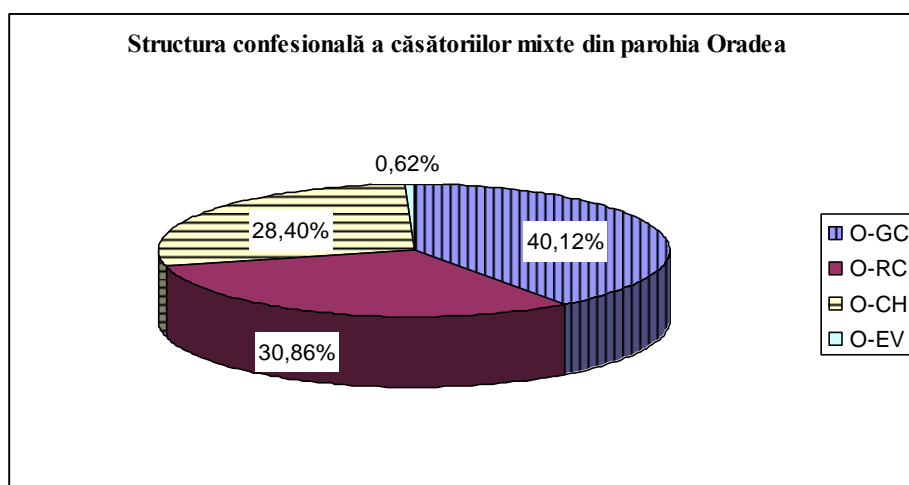
Așezarea unui număr mare de tineri ortodocși în Oradea pe parcursul acestei perioade (inclusiv prin căsătorie) este un fenomen vizibil și în urma unei analize comparate a celor 3 recensăminte efectuate de către statul maghiar în acești ani. Comunitatea ortodoxă din Oradea înregistrează între 1880 și 1910 cea mai mare creștere în raport cu celelalte confesiuni (peste 250%). Ea ajunge de la 1.856 de enoriași în 1880, la 4.649 enoriași în 1910. Ponderea acestei comunități din totalul populației a crescut și ea de la 5,9% (1880) la 7,2% (1910). Această creștere a comunității ortodoxe din Oradea poate fi pusă nu doar pe seama unui spor natural ridicat, ci în primul rând pe seama așezării în localitate a unui mare număr de persoane ce se instalau în oraș în căutarea unei vieți mai bune. Cum majoritatea celor ce se instalau în Oradea erau din satele bihorene, s-a ajuns la o creștere semnificativă a numărului membrilor comunității ortodoxe de aici. Cei mai mulți dintre nou veniți au fost tineri (în special bărbați) ce căutau de lucru la oraș. O mare parte a acestor tineri optau pentru căsătorii tot în Oradea. Cu cine se puteau căsători? Piața maritală le oferea acestora, dar și altor tineri ortodocși, posibilitatea încheierii unor mariaje în interiorul comunității confesionale? Nu. Cum majoritatea celor care veneau în oraș erau băieți, credem că se ajungea la o insuficientă „ofertă” feminină (în interiorul confesiunii). Nu întâmplător, spre deosebire de alte localități, unde femeile ortodoxe se arătau mult mai deschise spre mariaje mixte, în parohia ortodoxă din Oradea 64,2% dintre căsătoriile mixte sunt realizate de către bărbați.

Prima opțiune a tinerilor ortodocși (fenomen evident în majoritatea localităților cercetate) atunci când realizau căsătorii mixte au fost mariajele cu parteneri GC. Înclinația vădită spre aceste mariaje nu este reliefată doar de numărul (65 cazuri) și ponderea (40,12%³²⁹) acestor căsătorii, ci și de faptul că în oraș comunitatea greco-catolică era una destul de redusă (celelalte confesiuni reprezentau prin urmare oferte mult mai largi). Afinitatea mariajelor O-GC s-a dovedit mare și în cazul tinerilor GC (și în acest caz însă oferta RC și CH mult mai bogată i-a împins pe tineri spre mariaje în afara comunității etno-confesionale). Diferențe au existat totuși între cele două comunități: tinerii GC au dovedit o mai mare deschidere spre mariaje cu parteneri de o altă etnie (posibil și ca urmare a apropierei spirituale dintre GC și RC). Aproximarea de care am vorbit s-a produs nu doar pe cale spirituală, conviețuirea comună a condus

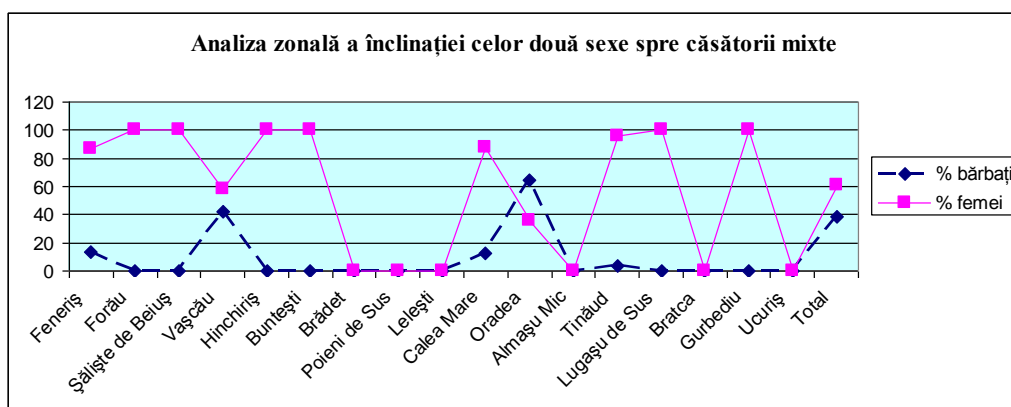
³²⁹ Aceste căsătorii reprezentau 18,68% din totalul căsătoriilor încheiate în această perioadă de către tinerii parohiei.

oarecum și la o anumită diluare a percepțelor etnice în această comunitate. Reamintim faptul că tinerii GC au preferat atunci când au încheiat mariaje mixte parteneri CH într-o pondere de 37,97%, RC într-o pondere de 36,84%, iar O în pondere de 20,48%. Faptul că în Oradea exista o comunitate GC mult redusă în raport cu celelalte confesiuni a contat mult în opțiunile maritale ale tinerilor O. Alta ar fi fost situația dacă această comunitate ar fi fost mai mare. Cu toate acestea, tinerii ortodocși au dovedit un mai mare atașament față de grupul etnic românesc.

Dimensiunea mare a comunității RC din Oradea a condus la un număr consistent de căsătorii mixte O-RC (50 cazuri, reprezentând 30,86% din totalul căsătoriilor mixte³³⁰). De o dimensiune apropiată era și comunitatea CH, mariajele cu parteneri de această confesiune reprezentând 28,4% din totalul căsătoriilor mixte și 13,21% din totalul căsătoriilor încheiate.

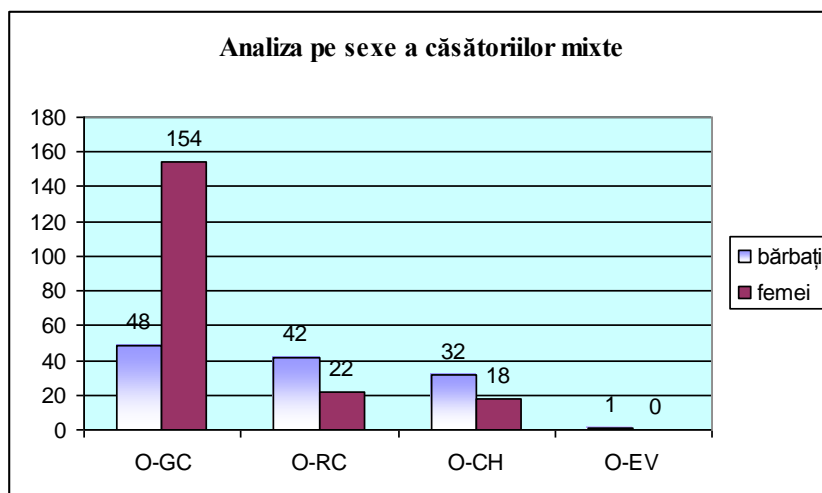

Așa cum deja am amintit, în toate parohiile rurale analizate, femeile ortodoxe s-au dovedit a fi mai deschise spre mariaje mixte. Explicația simplă rezidă tocmai din caracterul închis sau semi-inchis al acestor localități, fapt ce obliga femeia să accepte variantele existente.

³³⁰ Aceste căsătorii reprezentau 14,37% din totalul căsătoriilor încheiate în această perioadă de către tinerii parohiei.

Atunci când coroborăm structura confesională cu dispoziția spre căsătorii mixte a celor două sexe lucrurile devin și mai clare din perspectiva determinismelor etnice și socio-profesionale. Femeia ortodoxă este mai deschisă spre mariaje mixte decât bărbatul. Ea este însă dispusă să încheie căsătorii mixte doar cu tineri greco-catolici (români!) și mai puțin cu tineri de alte confesiuni. Bărbatul ortodox, în schimb, pare a nu avea foarte multe rețineri atunci când încheia o căsătorie cu o parteneră de altă etnie.

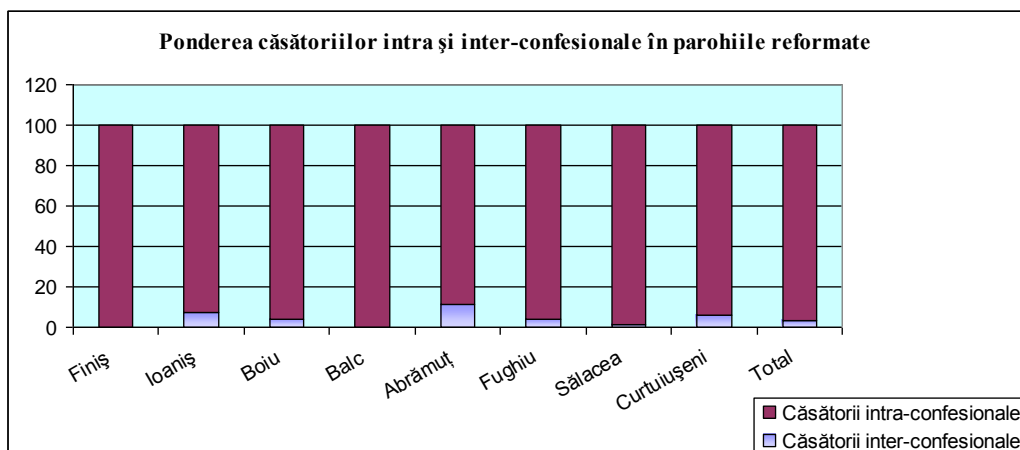
2.1.4. În comunitățile reformatе (calvine) alteritatea confesională prin căsătorie s-a dovedit a fi mult mai redusă. În general comunitățile protestante militau într-o formă mult mai clară și mai vehementă împotriva oricărei diluări a percepțelor confesionale prin căsătorie. Căsătoria trebuia făcută „în Domnul”, iar căsătoriile mixte erau văzute de multe ori ca ceva ce era săvârșit fără voia Bisericii și fără cea a lui Dumnezeu. Aceste percepțe, vizibil mai puternice în cazul comunității reformatе, au căpătat totuși o nuanțare în funcție de structura etno-confesională a populației unei așezări, de realitățile demografice locale și regionale în general, dar și de influențele modernității, mult mai vizibile în mediul urban.

Parohia	Număr căsătorii înregistrate	Căsătorii mixte	
		Număr	% din total căsătorii
Finiș	249		0,0
Ioaniș	41	3	7,32
Boiu	321	12	3,74
Balc	139		0,0
Abrămuț	87	10	11,49
Fughiu	118	5	4,24
Sălacea	454	7	1,54
Curtiușeni	387	23	5,94
Total	1.796	60	3,34

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților)

Din cele 1.796 de căsătorii încheiate în parohiile analizate, doar 60 au fost mixte inter-confesional. Ponderea medie scăzută (3,34%) a acestor căsătorii ne

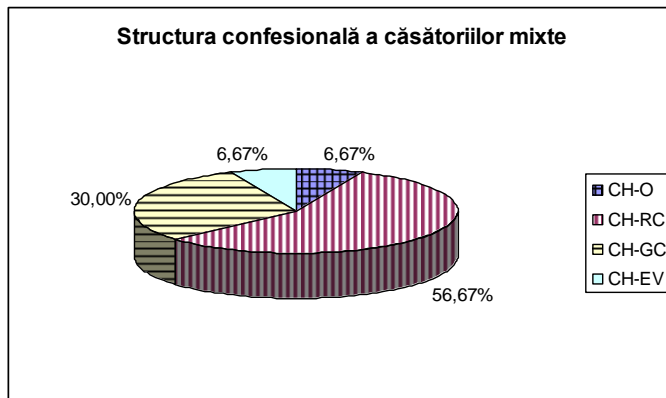
îndreptățește să credem că asistăm, în dreptul enoriașilor acestei biserici, la un puternic fenomen de preservare a identității confesionale. În două dintre cele opt parohii asupra cărora s-au efectuat studii de caz nu s-au încheiat căsătorii mixte. De reținut este faptul că ambele localități au o populație formată dintr-o comunitate reformată majoritară, dar în care existau totuși și alte comunități confesionale. La celălalt pol s-a situat localitatea Abrămuț, parohie în care gradul alterității confesionale prin căsătorie s-a ridicat până la 11,49%³³¹.

Atunci când realizau căsătorii mixte, înclinația principală a tinerilor reformați s-a dovedit a fi aceea spre mariaje cu parteneri romano-catolici (56,67%). O asemenea înclinație era una normală credem în contextul în care cele mai multe dintre localitățile analizate au în componența lor și importante comunități romano-catolice. Apoi, în contextul determinismelor etno-confesionale (care cel mai adesea acționează concomitent), înclinația spre asemenea mariaje cu tineri romano-catolici, pare una mai ușor de acceptat de către tinerii maghiari ai ambelor confesiuni. Căsătoriile cu parteneri greco-catolici au ocupat și ele o importantă pondere (30%). În localități precum erau Abrămuț (aici, 50% dintre căsătoriile mixte au fost cu parteneri GC) sau Curtuișeni (în acest caz, 43,47% dintre căsătoriile mixte au fost cu parteneri GC), această pondere a fost determinată de prezența în aceste parohii a unor importante comunități greco-catolice. Nu excludem posibilitatea ca o parte dintre aceste căsătorii să se fi realizat tot în interiorul comunității etnice maghiare (o parte a greco-catolicilor din aceste localități erau maghiari). Celelalte direcții ale alterității confesionale prin căsătorie (cea ortodoxă – 6,67% și cea luterană – 6,67%) sunt mai degrabă considerate „accidente” intervenite pe fondul existenței în aceste localități a unor comunități minoritare a acestor confesiuni³³².

³³¹ Studiul de caz asupra acestei parohii a inclus informațiile provenite din analiza registrelor de stare civilă pentru perioada 1860-1908. A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 11, f. 40-47; 13, f. 1-9

³³² Cele două comunități confesionale (cea ortodoxă și cea luterană), în care era adesea atins pragul consangvinității, erau în aceste condiții obligate să recurgă la mariaje în afara grupului confesional.

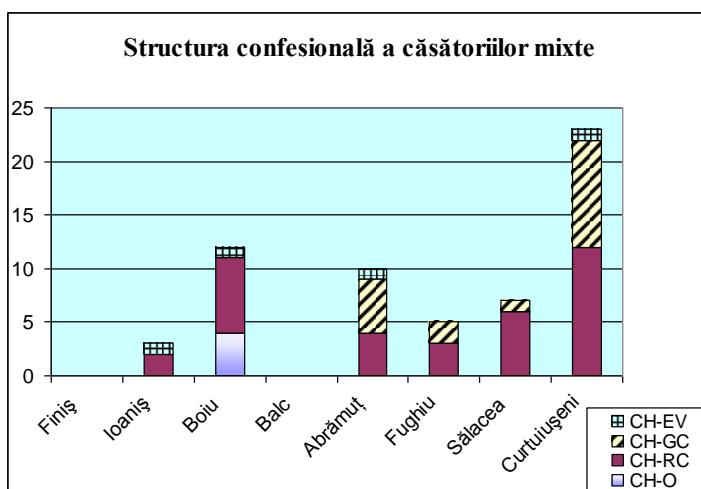
Fără îndoială, alteritatea confesională prin căsătorie, invocată de către noi în cazul comunităților reformate este demonstrată și de înclinația mai redusă spre mariaje mixte a bărbaților de confesiune calvină. Aceștia, mai mobili (având posibilitatea de a alege) nu renunță la percepțele confesionale. Femeile calvine, implicate într-o pondere de 68,33% din totalul căsătoriilor mixte, sunt determinate de „presiunea consangvinității” să-și aleagă parteneri de alte confesiuni. Puternicele determinisme confesionale conduc totuși la o rezistență remarcabilă (fapt demonstrat de numărul redus al căsătoriilor mixte) în fața diluării percepțelor confesionale prin căsătorie.

Parohia	CH/O	CH/RC	CH/GC	CH/EV	% bărbați	O/CH	RC/CH	GC/CH	EV/CH	% femei
Finiș					0,0					0,0
Ioaniș		2			66,67				1	33,33
Boiu	2	2			33,33	2	5		1	66,67
Balc					0,0					0,0
Abrămuț		1	1		20,0		3	4	1	80,0
Fughiu					0,0		3	2		100,0
Sălacea		3			42,86		3	1		57,14
Curtuiuşeni		3	5		34,78		9	5	1	65,22
Total	2	11	6		31,67	2	23	12	4	68,33

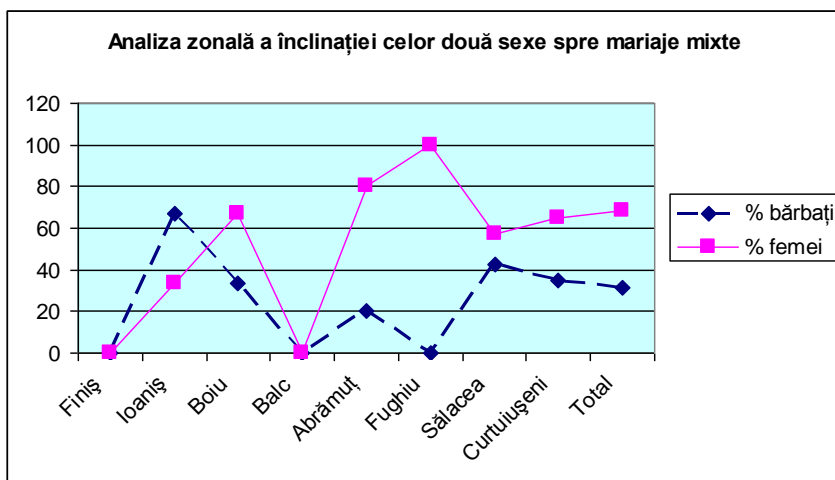
Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților)

Sub raportul distribuției confesionale a căsătoriilor mixte constatăm o diferențiere la nivelul parohiilor analizate. Căsătoriile mixte încheiate cu parteneri ortodocși s-au realizat în proporție de 100% în parohia Boiu. Este evident, într-un asemenea context, că asistăm oarecum la o reacție de respingere a acestor opțiuni și că, în parohia Boiu, pe fondul realităților socio-culturale și etno-confesionale locale, asistăm la o estompere a barierei dintre cele două confesiuni (posibil și dintre cele două etnii!). În această parohie o treime dintre căsătoriile mixte fiind încheiate cu parteneri de confesiune ortodoxă. Văzut dintr-o altă perspectivă acest fenomen poate căpăta și o altă nuanțare. Căsătoriile cu parteneri ortodocși (4 cazuri) s-au încheiat în principal în interiorul localității (într-un singur caz a fost implicat un partener dintr-o altă localitate). Aceste căsătorii mixte s-au datorat mai degrabă atingerii pragului consangvinității în comunitatea românească ortodoxă din localitate. Trecând dincolo de constrângerile etnice și confesionale, aceste căsătorii au fost încheiate și pe fondul altor constrângeri și determinări. Așa este cazul căsătoriei încheiate, la data de 31 mai 1871, între Sztana Konstantin (Stana Constantin), un ortodox rămas necăsătorit până la 40 de

ani, de profesie „paznic de pădure”, și Nagy Erzsebeth (32 ani) rămasă văduvă după moartea primului soț³³³.

Opțiunea pentru căsătorii cu parteneri GC pare firească în unele localități unde această comunitate era destul de semnificativă numeric (Curtuișeni, Abrămuț) sau în localități unde comunitatea GC era destul de redusă și expusă alterității confesionale (Sălăcea). Ne surprinde însă lipsa căsătoriilor mixte de acest gen din Ioaniș (unde exista o importantă comunitate greco-catolică³³⁴), dar și existența căsătoriilor CH-GC la Fughiu (localitate în care la 1880 nu este consemnat niciun greco-catolic)³³⁵. Căsătoriile cu parteneri evanghelici (întâlnite în parohiile Ioaniș, Boiu, Abrămuț și Curtuișeni) sunt rezultatul deschiderii mai mari a luteranilor spre căsătorii mixte³³⁶.

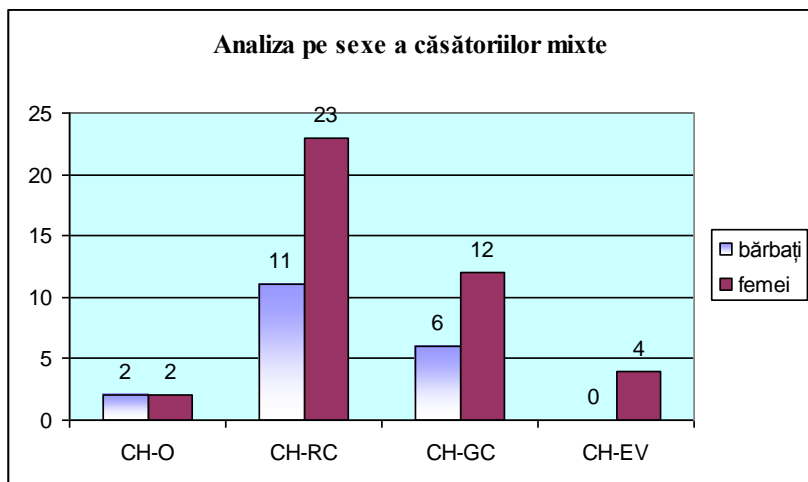
³³³ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 142, f. 105-106

³³⁴ În această localitate, la fel ca și în numeroase alte așezări din zona Beiușului, determinismul etnic a fost deosebit de puternic. *Ibidem*, dos. 561, f. 26-32

³³⁵ Ambele căsătorii mixte consemnate în registrul parohial de stare civilă au fost încheiate de către fete reformate cu băieți GC din alte localități. *Ibidem*, dos. 444, f. 67-87

³³⁶ Această deschidere a luteranilor este determinată de numărul redus al membrilor acestei comunități în toate localitățile cercetate.

Înclinația evident mai mare a femeii reformată către căsătorii mixte poate fi observată și din analiza distribuției zonale a căsătoriilor pe cele două sexe. Singura localitate unde bărbații sunt mai prezenți în aceste căsătorii este Ioaniș.

Sub raportul distribuției confesionale, a înclinației spre căsătorii mixte a celor două sexe se constată faptul că femeia reformată (mai prezentă în căsătorii mixte) este mai degrabă determinată de realitățile locale să realizeze aceste căsătorii. Asupra comportamentului marital al populației reformată acționează nu doar propriile nevoi și determinisme, ci și nevoile și determinismele celorlalte comunități confesionale cu care aceasta conviețuiește. Astfel, la Boiu, unde era prezent un mic grup de enoriași ortodocși, fenomenul alterității vine în mod egal dinspre ambele confesiuni, acționând asupra ambelor sexe.

2.1.5. Alteritatea confesională prin căsătorie în comunitățile luterane. La 1880, în întregul spațiu al actualului județ Bihor locuiau doar 1.111 persoane ce împărtășeau această credință (0,35%)³³⁷. La 1900, cei 1.753 de evanghelici reprezentau 0,41%³³⁸ din populația totală.

În general, evanghelicii din Bihor erau de etnie germană. Între cele două comunități nu exista însă o suprapunere perfectă. Numeroși germani (în principal șvabii prezenți în zona câmpiei vestice) împărtășeau credința romano-catolică. Apoi, printre evanghelici mai erau prezenți și mici grupuri de maghiari sau țigani. Ponderea comunității evanghelice nu era una semnificativă nici în orașul Oradea. Aceasta abia ajunge la 2,3% în 1880 (733 persoane)³³⁹, pentru ca la 1900 să scadă la 1,8% (879 persoane)³⁴⁰, iar la 1910 să crească la 2,2% (1.377 persoane)³⁴¹.

Această comunitate, ce număra în unele localități doar câțiva enoriași, se afla sub o continuă presiune în încercarea de preservare a propriei identități etnice și confesionale. Nu străini de această realitate, liderii acestei comunități, oarecum

³³⁷ *Recensământul din 1880...*, p. 360

³³⁸ *Recensământul din 1900...*, p. 616

³³⁹ *Recensământul din 1880...*, p. 50

³⁴⁰ *Recensământul din 1900...*, p. 111

³⁴¹ Apud Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 162

disperați în a evita căsătoriile mixte, găseau tot felul de impedimente pe care le impuneau tinerilor.

Alteritatea etnică și confesională prin mariaje inter-etnice, despre care vorbesc unii autori, era un fenomen tot mai des întâlnit însă în comunitatea evanghelică³⁴². Dincolo de aceste deziderate, realitățile socio-demografice erau în măsură să-i constrângă pe tinerii germani să-și aleagă parteneri de alte etnii.

Parohia	Număr căsătorii înregistrate	Căsătorii mixte	
		Număr	% din total căsătorii
Oradea	173	120	69,36

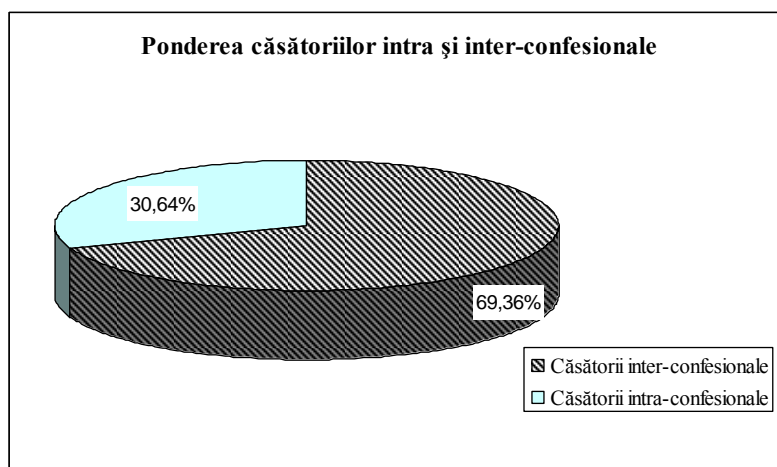
Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

Această pondere mare a căsătoriilor mixte s-a datorat dimensiunii reduse a comunității evanghelice luterane din Oradea. De altfel, ponderea mică a populației evanghelice, coroborată cu răspândirea mare a acestor comunități, a condus la o alteritate foarte ridicată prin căsătorie.

Căsătoriile mixte în parohia luterană din Oradea

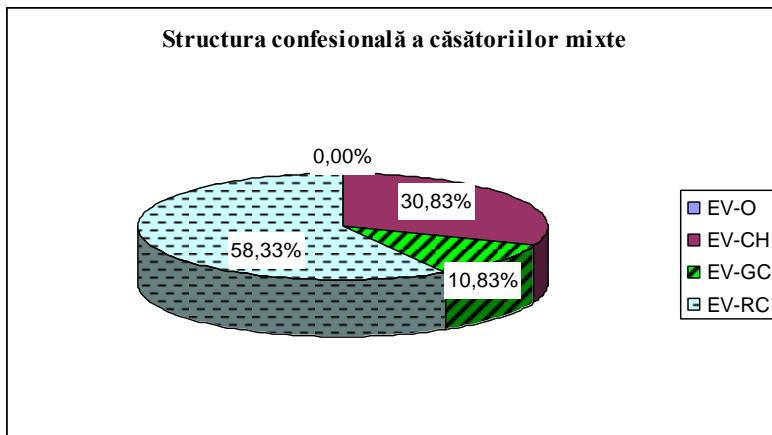
Parohia	EV/O	EV/CH	EV/GC	EV/RC	% bărbați	O/EV	CH/EV	GC/EV	RC/EV	% femei
Oradea	0	22	12	55	74,17	0	15	1	15	25,83

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 753, f. 19-40

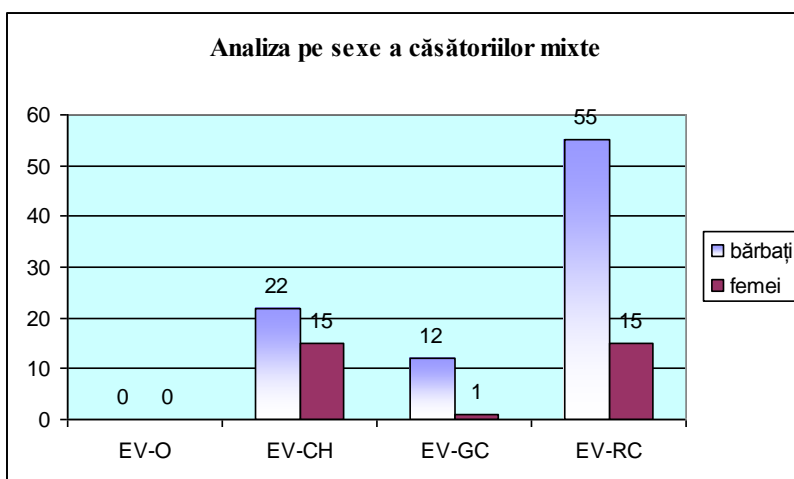

Dezvoltarea economică și crearea unor noi instituții în orașul Oradea au condus la stabilirea aici a unui număr important de locuitori veniți din întreaga regiune (în special bărbați). Mai bine de un sfert (26,1%) dintre persoanele care s-au căsătorit în parohia luterană proveneau din alte localități. Acest fenomen poate fi observat și în dreptul căsătoriilor mixte: 23,3% dintre acestea implicând un partener din afara Oradei.

³⁴² Apud Bogdan Crăciun, *op. cit.*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *op. cit.*, p. 197

Cele mai multe căsătorii mixte au fost încheiate cu parteneri de credință romano-catolică (70 cazuri, reprezentând 58,3% din totalul căsătoriilor mixte). Înclinația spre căsătorii cu parteneri RC era determinată într-o mare parte de apartenența la același grup etnic. Este bine știut faptul că germanii din Oradea împărtășeau atât credința romano-catolică cât și pe cea evanghelică. Constrânși fiind de dimensiunea redusă a comunității, tinerii evanghelici preferau un mariaj în interiorul grupului etnic german. Sub raportul distribuției pe cele două sexe a căsătoriilor mixte EV-RC constatăm faptul că cele mai multe dintre aceste căsătorii au fost încheiate de către bărbați (78,6%). Această realitate nu face decât să confirme instalarea într-un număr mult mai mare a bărbaților evanghelici în localitate (în comparație cu femeile de aceeași confesiune). În ordinea preferințelor urmau căsătoriile cu parteneri de confesiune CH. Această preferință se înregistra pe fondul unei structuri confesionale a populației orădene în care ponderea comunității reformate era una semnificativă (în jur de 30%). Cele 37 de căsătorii EV-CH (30,8%) se încadrau așadar în limitele unui fenomen normal. Și în acest caz bărbații realizau mai multe căsătorii (59,5%) decât femeile (40,5%).

Urmau căsătoriile mixte EV-GC. Din totalul căsătoriilor mixte, 13 erau cu parteneri GC (10,8%). Ponderea căsătoriilor EV-GC încheiate de către bărbații luterani

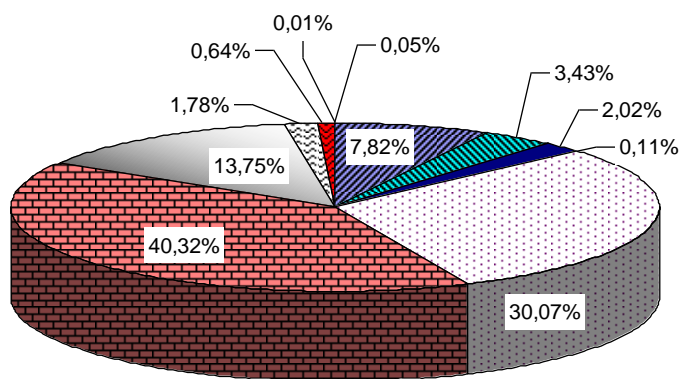
a fost de 92,3%, iar a femeilor de doar 7,7%. În anul 1879 a fost încheiată o căsătorie mixtă între un bărbat unitarian (Barta Istvan, un văduv de 35 de ani) și o femeie evanghelică (Ida, o tânără de 22 ani), ambii din Oradea. În ansamblu, alteritatea confesională prin căsătorie s-a dovedit a fi mai mare la bărbați (74,2%) decât la femei (25,8%).

2.1.6. Alteritatea confesională prin căsătorie la nivel regional. Un studiu complet nu se putea realiza dacă datele oferite de către izvoarele documentare ecleziastice nu erau coroborate într-un tot care să ofere imaginea de ansamblu a fenomenului alterității confesionale prin căsătorie.

Analizând structura confesională a căsătoriilor mixte realizate în spațiul supus prezentului studiu constatăm o puternică relație pe două direcții:

- prima, pe direcția afinității spirituale dintre romano-catolici și greco-catolici. Nu mai puțin de 40,32% (3.376 cazuri) dintre căsătoriile mixte descoperite în urma studiului nostru au fost încheiate între parteneri ai celor două confesiuni catolice.
- a doua, pe direcția afinității etnice, dar și spirituale dintre ortodocși și greco-catolici. Din totalul căsătoriilor mixte, 2.518 căsătorii, reprezentând 30,07%, au fost GC-O. Ponderea mare a acestor căsătorii s-a datorat cu precădere afinității naționale, dar și a celei confesionale tradiționale (numeroși români – enoriași ai ambelor confesiuni – nu percepeau nici la această dată diferențele între cele două confesiuni românești).

Imaginea alterității confesionale prin căsătorie în zona Crișanei

■ RC-CH ■ RC-O ■ RC-EV ■ RC-U ■ GC-O ■ GC-RC ■ GC-CH ■ GC-EV ■ O-CH ■ O-EV ■ CH-EV

Total căsătorii mixte	RC-CH	RC-O	RC-EV	RC-U	GC-O	GC-RC	GC-CH	GC-EV	O-CH	O-EV	CH-EV
8.373	655	287	169	9	2.518	3.376	1.151	149	54	1	4
%	7,82	3,43	2,02	0,11	30,07	40,32	13,75	1,78	0,64	0,01	0,05

Surse: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă* (Matricola cununaților); Idem, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Rapoartele parohiale de stare civilă).

Urmasu cāsătorii GC-CH (13,75% - 1.151 cazuri), atipice prin „distanța” dintre cele două confesiuni, explicabile prin ponderea mare a celor două comunități confesionale (majoritare cel puțin în partea de nord a regiunii cercetate). Prezența în același areal a celor două mari comunități le-a determinat pe acestea să „comune”, acest fenomen fiind amplificat și de „legătura mai strânsă” între reformati și comunitatea greco-catolică maghiară existentă în mai multe localități din aria studiată.

Cāsătorii RC-CH, considerate oarecum firești (în majoritatea localităților cele două confesiuni își numărau enoriașii din rândurile populației maghiare), urmau în rândurile preferințelor exprimate în această perioadă (655 cazuri, reprezentând 7,82%).

Restul opțiunilor ne apar drept nesemnificative numeric și procentual. Aceasta s-a datorat unei puternice preservări a identității naționale în primul rând a comunității românești ortodoxe (aceasta, așa cum s-a arătat, a fost deschisă spre cāsătorii mixte cu parteneri GC, fără însă a mai fi la fel de deschisă și față de parteneri ai altor confesiuni), dar și unei slabe prezențe în teritoriu a comunităților evanghelice, luterane și unitariene.

2.2. Etnia și importanța acesteia în realizarea unei căsnicii

Documentele pe care le avem la dispoziție nu ne permit să stabilim cu exactitate etnicitatea celor care se cāsătoresc. Chiar dacă am dori să evidențiem doar etnia, nu o să putem face acest lucru pentru că la nivelul secolului al XIX-lea nici măcar recensămintele oficiale nu folosesc ca variabilă de recensare naționalitatea, ci doar limba maternă. Registrele sau rapoartele parohiale de stare civilă permit stabilirea identității etnice a unei persoane într-o și mai mică măsură, aici criteriul după care se ține evidența populației este confesiunea. În acest ultim caz, stabilirea unei relații între etnie și confesiune are o marjă de eroare și mai mare. Documentele ecleziastice sunt însă singurele care ne permit o cercetare a procesului marital, în sensul în care ni-l propunem.

O cāsătorie între doi tineri de confesiune greco-catolică și ortodoxă era privită ca aproape normală în unele comunități. Acest lucru se explică și prin faptul că puțini enoriași percepeau diferențele între cele două confesiuni. Totodată, avem în vedere și aspectul etnic. Etnia nu poate fi separată în acest caz de confesiune. Atât greco-catolicii, cât și ortodocșii, sunt în acest spațiu în marea lor majoritate de etnie română. De aceste lucruri trebuie să se țină cont cu atât mai mult cu cât am luat în discuție un spațiu rural aproape în totalitate, unde „legile” cutumiare se suprapun peste cele oficiale. Pe de altă parte, în comunitățile mixte greco-catolice și romano-catolice, cāsătorii inter-confesionale sunt acceptate mai ușor la nivelul „oficial”, aceasta datorită faptului că ambele confesiuni se aflau sub aceeași autoritate ierarhic superioară, respectiv scaunul papal.

Criteriile prin care se poate determina apartenența etnică în această regiune sunt, pe lângă declarația individuală de apartenență etnică (date de care dispunem însă în mică măsură), limba, religia, precum și numele persoanei (în principal numele de familie). Este evident că, folosind aceste criterii, trebuie să ținem cont nu doar de unul dintre acești indicatori. Un individ poate să cunoască sau nu limba poporului de care aparține. El își pierde identitatea religioasă sau, pur și simplu, se convertește la o altă confesiune sau religie. Variabila numelui este și mai relativă. O persoană, cel mai adesea prin cāsătorie, își schimbă numele. La începutul secolului al XX-lea se

intensifică procesul de modificare lingvistică a numelor sub influența legii Apponyi³⁴³. Dar, atunci ce înseamnă identitatea etnică ? Un individ care își pierde religia, numele și limba (în mod special) nu își pierde și această identitate etnică? Identitatea etnică, națională este mult mai complexă decât este chestiunea religioasă sau cea lingvistică³⁴⁴. Tocmai, din acest considerent, trebuie să ținem cont de toți factorii și condițiile socio-politice, economice sau culturale care imprimă o anumită realitate de factură etnică.

Este necesar să folosim cel puțin două dintre criteriile amintite. Dacă luăm în considerare religia, putem spune că românii sunt ortodocși și greco-catolici. Nu excludem, chiar se poate dovedi acest fapt, posibilitatea ca unii maghiari să fie greco-catolici sau chiar ortodocși³⁴⁵. Trebuie să avem în vedere toți factorii, toți indicatorii posibili. Faptul că găsim în documente maghiari greco-catolici sau ortodocși se explică, în mai mică măsură prin convertirea maghiarilor la aceste confesiuni, deși în jumătatea nordică a diecezei găsim numeroase astfel de cazuri, ci mai mult prin maghiarizarea unor români, dar care nu renunță la religie. Mulți dintre români, maghiarizați fiind, au trecut apoi la romano-catolicism sau protestantism.

O altă problemă, ce intervine în stabilirea identității etnice după religie este în această zonă, dar nu numai, cea a evreilor. La 1880, în plasa Beiuș și Vașcău sunt 621 izraeliți³⁴⁶, iar la 1900, în toată Țara Beiușului, sunt 1.709 izraeliți³⁴⁷. Toți aceștia sunt în fond evrei. În recensămintele efectuate de statul austro-ungar însă, în regiune nu apare niciun evreu (asta datorită procedeelelor de recensare). Majoritatea dintre ei se declară ca fiind de limbă maghiară, dar și română, depinde de situație.

Limba maternă declarată este, nu numai în cazul evreilor, un criteriu discutabil de stabilire a identității etnice. Totuși, limba unei persoane definește mult din identitatea etnică a acelei persoane. Direcția fenomenului a fost pierderea identității lingvistice a românilor. Un alt aspect, destul de interesant, este cel al cunoașterii limbii materne a unei persoane. În anul 1880, când a fost efectuat recensământul ce a cuprins un asemenea indicator de măsurare, persoanele care nu vorbeau au fost înregistrate în dreptul rubricii „limba maternă necunoscută”. La nivelul Țării Beiușului sunt 1.446 persoane care au limba maternă necunoscută (în această categorie intrau copiii care nu vorbeau încă și prin urmare nu și-au putut declara limba maternă³⁴⁸). Aceștia ce etnie au? În localități precum Ștei, Lunca sau Buntești unde, ponderea ortodocșilor și a celor care și-au declarat româna ca limbă maternă este covârșitoare, iar numărul celor care au limba maternă necunoscută este destul de ridicat, putem deduce că aceștia erau români.

Folosirea ambelor criterii, asociate cu antroponimele, este necesară după cum am văzut. De altfel, se pare că în procesul de pierdere a identității etnice, la început se pierde limba, apoi religia și, în fine, antroponimul.

³⁴³ Gheorghe Șișeștean, *Etnie, confesiune și căsătorie...*, p. 15

³⁴⁴ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 130

³⁴⁵ Un bun exemplu în acest sens este cel al localității Șuncuiș de Beiuș, unde, la 1900 erau în localitate, potrivit recensământului maghiar 370 români, iar numărul greco-catolicilor era de 388, la care se adaugă și cei 19 ortodocși. De aici putem lesne să deducem că o parte din cei declarați maghiari, populație majoritară în localitate, erau greco-catolici sau chiar ortodocși.

³⁴⁶ *Recensământului din 1880 ...*, p. 50-82

³⁴⁷ Alexandru Ilieș, *op. cit.*, p. 327

³⁴⁸ *Recensământului din 1880 ...*, p. 50-82

Etnia se exprimă într-un mod determinant în alegerea partenerului de viață. Acest factor nu trebuie în niciun fel neglijat. Nu putem spune însă că în procesul marital etnia este mai importantă decât credința religioasă. Vom încerca însă să surprindem determinismele etnice care, asociate celor confesionale, acționează asupra fenomenului marital.

Important de precizat este faptul că majoritatea căsătoriilor, se fac între parteneri de aceeași confesiune. O mică parte dintre căsătorii implicau un partener de altă confesiune, dar și în acest caz, putem spune că, dintre acestea, doar o pondere redusă implicau un partener de altă etnie.

2.2.1. La români fenomenul prezervării identității etnice este evident în cazul ambelor confesiuni. Atunci când își aleg parteneri de altă confesiune, tinerii greco-catolici aleg în proporție de 42,95% un partener de confesiune ortodoxă. De cealaltă parte, tinerii ortodocși aleg varianta greco-catolică într-o pondere de 40,12%. Opțiunea unui partener român a fost așadar, în cazul ambelor comunități, prima după aceea a propriei confesiuni.

În parohia ortodoxă Feneriș³⁴⁹, în perioada 1860-1910, s-au încheiat 300 de căsătorii, dintre acestea 45 (adică 15%) au fost căsătorii mixte, inter-confesionale. Toate aceste căsătorii sunt făcute însă cu parteneri greco-catolici. Localitatea are, la 1880, o populație compact românească, în care pe lângă cei 567 români mai sunt 4 germani și 5 evrei³⁵⁰. Interesant este faptul că, în localitate (la 1880) nu există niciun greco-catolic. Aceste căsătorii explică faptul că la 1900³⁵¹ în localitate au fost înregistrați 25 de greco-catolici. Iată prin urmare nu doar o problemă religioasă; acești tineri vin prin căsătorie într-o parohie ortodoxă, dar ei rămân sau chiar atrag înspre greco-catolicism pe celălalt partener. Conform, „*Codului civil general austriac*” (promulgat la 29 mai 1853), căsătoria dintre un catolic și un necatolic este făcută în fața preotului catolic³⁵². Deși nu a fost respectată în total, această lege a favorizat cele două confesiuni catolice: romano-catolicismul și greco-catolicismul. Din totalul celor 45 căsătorii cu parteneri greco-catolici, doar 5 sunt cu parteneri din localitate. La începutul perioadei cercetate, majoritatea căsătoriilor mixte se fac între fete ortodoxe din localitate și băieți greco-catolici din alte localități. Doar spre 1900, și după acest an, crește numărul căsătoriilor ce implică parteneri din alte sate între băieți greco-catolici și fete ortodoxe. Se pare că în sat a fost atins pragul de consangvinitate, în aceste condiții tinerii apelează la căsătorii cu parteneri din alte localități. În primul rând, sunt aleși parteneri ortodocși (112 astfel de căsătorii), iar apoi greco-catolici (40 cazuri). De ce doar greco-catolici, în condițiile în care în localitățile învecinate erau și tineri de alte confesiuni? Acest fapt suportă două explicații general valabile, atât pentru ortodocșii, cât și pentru greco-catolicii, din această regiune. Pe de o parte, diferența, la nivelul lumii rurale, între cele două confesiuni este greu percepută, iar, pe de altă parte, intervine componenta etnică. Aceasta din urmă acționează în multe cazuri de o manieră foarte determinantă.

O situație asemănătoare o avem și în parohia ortodoxă din Forău³⁵³, o localitate, iarăși cu o populație românească ortodoxă majoritară³⁵⁴. În perioada

³⁴⁹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 412, f. 47-68

³⁵⁰ *Recensământul din 1880...*, p. 70

³⁵¹ *Recensământul din 1900...*, p. 147

³⁵² Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 173

³⁵³ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 438, f. 4-29

1864-1891 aici s-au înregistrat 338 de căsătorii, majoritatea între parteneri ortodocși. Faptul că localitatea este foarte mare nu-i obligă pe tineri să recurgă la foarte multe căsătorii cu parteneri din afara localității. Toate cele 26 de căsătorii mixte sunt încheiate însă cu parteneri greco-catolici. În această localitate, toate căsătoriile mixte sunt încheiate de către fete ortodoxe.

Săliste de Beiuș³⁵⁵ este o așezare situată într-o zonă compact românească, unde majoritatea românilor erau ortodocși. În această localitate, în perioada 1870-1929, preotul ortodox a înregistrat 178 de căsătorii. Din acestea 114 sunt cu parteneri din alte localități, doar o căsătorie este mixtă (băiat greco-catolic cu fată ortodoxă). Deși sunt obligați să recurgă la căsătorii cu parteneri din alte localități (în localitate trăiau doar 351 persoane la 1880³⁵⁶), tinerii din acest sat nu recurg la căsătorii mixte. Dacă se face o analiză a localităților de unde provin acești tineri putem observa că ei nu vin doar din sate cu populație compact ortodoxă. În această localitate, cel mai puternic factor de influență este confesiunea, doar apoi etnia, care însă nu trebuie neglijată în condițiile în care în localitate erau și 18 reprezentanți ai altor etnii.

Parohia ortodoxă Buntești³⁵⁷ se aseamănă foarte mult, din punctul nostru de vedere, cu cea din Săliște de Beiuș. Din cele 218 căsătorii încheiate în perioada 1853-1910, doar două sunt mixte (tot cu parteneri greco-catolici). Doar 54% dintre căsătorii sunt realizate între parteneri din interiorul parohiei. Aceeași situație o întâlnim și în Hinchiriș. Aici în perioada 1865-1908 s-au înregistrat 227 căsătorii, doar una este mixtă (o fată ortodoxă cu un băiat greco-catolic din altă localitate)³⁵⁸.

În localitatea Brădet³⁵⁹, în perioada 1871-1895 preotul ortodox din această parohie a încheiat un număr de 117 căsătorii (4,7 căsătorii/an). Niciuna dintre aceste căsătorii nu a fost mixtă. Dintre aceste căsătorii, 121 sunt cu parteneri din altă localitate. La Poieni de Sus³⁶⁰, în perioada 1870-1900, toate cele 187 de căsătorii au fost făcute în interiorul confesiunii ortodoxe. Și în acest caz mai bine de jumătate din căsătorii s-au făcut cu parteneri din alte localități.

În ceea ce privește populația greco-catolică, aceasta este mai deschisă spre căsătorii mixte inter-etnic. Ea se află situată, geografic, într-o regiune mai eterogenă etnic și confesional. O pondere mare a căsătoriilor mixte GC-O întâlnim în protopopiatele cu o însemnată populație de ortodocși (Barcău, Beiuș, Crișul Repede, Holod, Sebiș, Șimand sau Șiria) dar și în protopopiate în care cele două comunități confesionale ale românilor erau minoritare (Lunca, Mako sau Oradea). În celelalte protopopiate greco-catolice s-au consemnat ponderi foarte reduse a căsătoriilor mixte ce implicau parteneri ortodocși. Explicația acestui fapt o găsim în ponderea redusă (aproape inexistentă) a comunității ortodoxe din aceste protopopiate și nu într-o afinitate mai redusă spre asemenea mariaje³⁶¹. Nu trebuie neglijată în acest context

³⁵⁴ Conform recensămintelor maghiare, la 1880, în localitate trăiau 1.127 persoane din care 1.114 erau ortodocși; la 1900, din 1.300 persoane, 1.293 sunt ortodoxe.

³⁵⁵ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1079, f. 22-39; dos. 1080, f. 1-12

³⁵⁶ *Recensământul din 1880...*, p. 56

³⁵⁷ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 192, f. 69-88

³⁵⁸ *Ibidem*, dos. 516, f. 4-21

³⁵⁹ *Ibidem*, dos. 174, f. 13-26

³⁶⁰ *Ibidem*, dos. 914, f. 9-24

³⁶¹ Studiile făcute asupra acestor protopopiate au demonstrat chiar contrariul: proporțional cu ponderea populației ortodoxe din aceste localități numărul căsătoriilor mixte ce implicau asemenea parteneri este mai semnificativ.

afinitatea spirituală catolică dintre greco-catolici și romano-catolici ce a contribuit la erodarea și diluarea percepțelor etnice. Apoi, numeroși GC erau în unele regiuni maghiari, iar căsătoria acestora cu maghiari RC sau chiar CH nu are nicio relevanță în erodarea spiritului național al românilor.

2.2.2. La maghiari determinismul etnic este de asemenea vizibil, deși nu în aceeași măsură. O afinitate etnică între tinerii romano-catolici și cei reformați poate fi remarcată în mai multe localități analizate. Această afinitate despre care discutăm este pusă însă în lumină acolo unde una din cele două comunități era minoritară în raport cu o a treia confesiune (de regulă românească).

În parohia romano-catolică din Tileagd cele mai multe căsătorii mixte au fost încheiate cu parteneri CH (42 cazuri, reprezentând 73,68%). Dintre acestea 25 căsătorii au fost încheiate de către bărbați (16 au implicat parteneri din alte localități, iar 9 s-au încheiat între parteneri ce locuiau în Tileagd), iar 17 de către femeii (5 încheiate între persoane din Tileagd, iar 12 implicau parteneri din afara localității). Această preferință față de partenerii CH are două explicații: pe de o parte, dimensiunea mare a comunității reformate, ce oferea cele mai multe opțiuni pentru tinerii dispuși să încheie o căsătorie în afara grupului confesional, iar pe de altă parte, afinitatea etnică dintre cele două comunități (o mare parte dintre RC din această localitate erau maghiari la fel ca și cea mai mare parte a reformaților).

O înclinație mai mare spre parteneri de confesiune romano-catolică au dovedit și tinerii reformați din Boiu (7 din cele 12 căsătorii implicând tineri de această confesiune). Componenta etnică, dar și determinismul socio-profesional au condus către aceste căsătorii mixte, realizate în principal între parteneri din localități diferite. În 1866, un cojocar RC se căsătorește cu o tânără CH, ambii parteneri fiind din Boiu³⁶². La 28 februarie 1872, Marko Laszlo (27 ani), un RC din Oradea, „mașinist” de profesie, se căsătorește cu Suranyi Sara (18 ani)³⁶³.

În parohia reformată Balc lipsa unei alterități confesionale a fost generată credem și de suprapunerea într-o mare măsură a celor două componente etnice și confesionale. Este știut faptul că în această regiune maghiarii împărtășeau credința reformată (în mică parte și pe cea romano-catolică), românii pe cea greco-catolică și ortodoxă, iar slovacii pe cea romano-catolică. La aceste grupuri etnice și confesionale s-au identificat numeroase trăsături ale unui puternic comportament de preservare a propriei identități. Evident au existat și excepții de la acest cadru general. Într-un asemenea context, alteritatea confesională, dublată și de cea etnică, era una scăzută. Atunci când dispărea componenta etnică (cazul maghiarilor romano-catolici identificați în mariajele cu reformați la Suplau de Barcău și Ip) alteritatea confesională era mai evidentă.

2.2.3. Puternica preservare a identității naționale poate fi observată și în cazul **comunităților slovace** din zona văii Barcăului. Registrul parohial de stare civilă al cununaților parohiei romano-catolice din Suplacu de Barcău cuprinde, așa cum consemnează încă de la începutul registrului preotul parohiei, pe lângă căsătoriile tinerilor din Suplacu de Barcău și pe cele ale comunităților romano-catolice din Balc, Borumlaca, Ip și Vărzari. Populația localității Suplacu de Barcău era majoritar maghiară ce împărtășea în principal credința reformată (1.226 persoane în anul 1900³⁶⁴). Exista însă și un mic grup de enoriași romano-catolici (acesta se ridica la 201

³⁶² A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 142, f. 96-97

³⁶³ *Ibidem*, dos. 142, f. 106-107

³⁶⁴ *Recensământul din 1900 ...*, p. 155

persoane la 1900³⁶⁵). Pe lângă cele două comunități, mai erau prezente două comunități religioase mai importante: cea greco-catolică (346 persoane) și cea izraelită (132 persoane). În Borumlaca, alături de cei 205 români locuiau 380 de slovaci³⁶⁶. Aceștia împărtășeau în totalitate credința romano-catolică. Comunitatea slovacă de confesiune romano-catolică era majoritară și în Vărzari (230 din cei 249 locuitori fiind de această etnie)³⁶⁷. În Balc, comunitatea romano-catolică, ce număra la 1900 129 de persoane, era alcătuită atât din slovaci cât și din maghiari. Mica comunitate de romano-catolici din Ip (această comunitate nu depășea 60 de persoane la 1900) era alcătuită în majoritate din maghiari³⁶⁸. În perioada cercetată s-au înregistrat 223 căsătorii (10,6 căsătorii/an). Dintre acestea 27 au fost căsătorii mixte (12,1%). Atunci când au optat pentru căsătorii mixte, tinerii RC din această parohie au ales aproape în totalitate să se căsătorească cu un partener de confesiune reformată. Aceste opțiuni reprezentând 96,3% din totalul căsătoriilor mixte. Din cele 26 de căsătorii RC-CH, 14 au fost încheiate de către femei, iar 12 de către bărbați. Lipsa căsătoriilor mixte cu parteneri de alte confesiuni este pusă în primul rând pe lipsa unor astfel de comunități religioase în aceste sate sau în localitățile învecinate. În al doilea rând se remarcă un puternic instinct de conservare și preservare a propriei identități. Romano-catolicii din aceste sate preferă să se căsătorească între ei. Acest comportament este mult mai vizibil la romano-catolicii de etnie slovacă, care încearcă să-și păstreze identitatea, decât la romano-catolicii maghiari. De altfel, numărul relativ mare al căsătoriilor mixte RC-CH s-au datorat tocmai unor mariaje dintre maghiari romano-catolici și maghiari reformați.

2.2.4. Tot determinismul etnic îi apropie și pe **germanii** evanghelici de cei romano-catolici. Datorită dispersiei și puternicului proces de maghiarizare la care au fost supuși șvabii romano-catolici, preservarea identității etnice prin căsătorie a fost mai puțin posibilă. La aceasta a contribuit și numărul redus al acestor comunități ce erau, de cele mai multe ori, supuse presiunii consangvinității. Cu toate acestea, în numeroase localități șvăbești din regiunea sătmăreană sau la Palota (comuna Sântandrei) sunt remarcate trăsăturile unui comportament marital care să asigure supraviețuirea unor comunități izolate.

2.3. Determinismele socio-profesionale și opțiunile maritale

Componenta socio-profesională în opțiunile maritale ale căsătoriilor mixte este extrem de redusă având în vedere faptul că majoritatea acestor căsătorii au loc în mediul țăranesc. Acest fapt este unul normal atâta timp cât am luat în discuție un spațiu rural aproape în totalitate. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea această lume era una de factură tradițională, opțiunile profesionale fiind și ele puține la număr, majoritatea locuitorilor ocupându-se de agricultură. Ca urmare a acestei situații, atunci când discutăm despre determinismul socio-profesional în alegerea unui partener de căsătorie, trebuie să ținem cont că majoritatea tinerilor ce se căsătoreau aveau profesii rurale³⁶⁹. Pe de altă parte, componenta socio-profesională

³⁶⁵ *Ibidem*

³⁶⁶ *Ibidem*

³⁶⁷ *Ibidem*, p. 146-147

³⁶⁸ *Ibidem*, p. 523

³⁶⁹ Metodologic, în evaluarea determinismelor socio-profesionale am procedat la o împărțire în șase categorii a profesiunilor pe care le avem consemnate în documente și anume:

este mai activă în mediul urban și în mediul unde predomină populația romano-catolică sau reformată.

În ciuda opțiunilor foarte reduse credem că determinismul socio-profesional a avut totuși o importanță deosebită. Statusul social și cel profesional fără îndoială că au avut un rol important în realizarea și întemeierea unei familii.

Analiza la scară largă a fenomenului a condus la concluzia că, acolo unde au existat opțiuni socio-profesionale mai bune, determinismul acestora asupra căsătoriilor poate fi identificat ca fiind unul deosebit de important.

Cum putem determina modul în care a acționat componenta socio-profesională asupra căsătoriei? În ce măsură un tânăr cu un statut social și profesional superior avea mai multe opțiuni maritale? În ce măsură alte „constrângeri” (confesiunea, etnia, starea civilă, vârsta, etc.) erau mai puțin importante în fața unui puternic determinism socio-profesional? Mai precis, un bărbat cu un statut socio-profesional superior era dorit de numeroase tinere în ciuda unei vârste înaintate, a unei stări civile de văduv sau divorțat, ori în cazul în care acesta avea o altă confesiune sau etnie? Pentru identificarea mecanismului acestui determinism propunem o analiză mai complexă, în care factorul socio-profesional să fie coroborat cu alte determinisme sau constrângeri ale căsătoriilor.

Plecând de la aceste premise, vom încerca în cele ce urmează să facem o analiză a statutului socio-profesional pe următoarele direcții: în raport cu factorul etno-confesional, cu starea civilă și vârsta partenerilor.

2.3.1. Determinismul socio-profesional în raport cu factorul etno-confesional

În urma analizei făcute asupra determinismelor confesionale și etnice s-a ajuns la concluzia că acestea au fost în măsură să influențeze comportamentul marital al tinerilor din această regiune. În studiul nostru coroborat asupra determinismului socio-profesional și asupra factorului etno-confesional, dorim să surprindem eventualele deviații cauzate de statutul social și profesional. Cu alte cuvinte, accepta mai ușor un tânăr să treacă peste diferențele etnice și confesionale dacă partenerul său avea o stare socială sau un statut profesional superior?

Luând în discuție cazul *căsătoriilor mixte din parohiile greco-catolice*, pe care le-am descoperit analizând rapoartele și registrele de stare civilă din perioada 1860-1910, putem avea o imagine clară și de ansamblu asupra acestui fenomen. Din aceste documente arhivistice am descoperit statutul socio-profesional pentru 4.485 de familii mixte inter-confesional proaspăt încheiate³⁷⁰. Este foarte clar însă (datorită curențelor

a. profesii rurale: 01 – cei ce apar în documente la categoria: coloni, zilieri, plugari, etc.; 02 – cei ce apar sub denumirea de: agricultori, grădinari, economi, considerând că reprezintă țărani cu pământ de peste 3 ha;

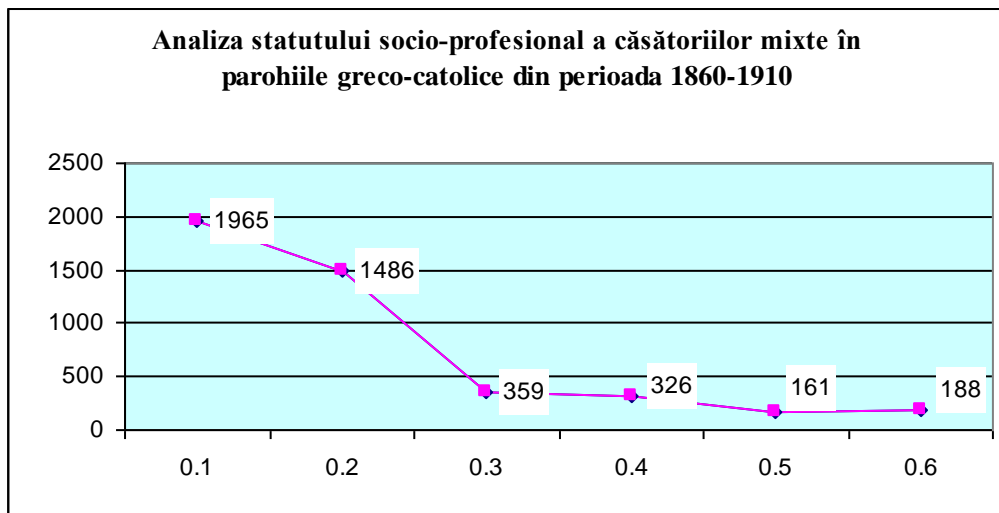
b. profesii urbane: 03 – cei ce reprezentau categoriile servile ale orașului, aici intrând în principal servitorii; 04 – cei ce sunt legați de lumea meșteșugărească: zidari, calfe de făurari, tâmplari, cismari, clopotari, etc.; 05 – cei ce sunt orientați spre profesii moderne, cu caracter industrial: lucrători la calea ferată, etc.; 06 – cei ce ar putea reprezenta elita economică, administrativă și culturală a localităților din acea vreme: învățători, lucrători la fisc, vameși, cârciumari, avocați, fotografi, etc.

³⁷⁰ Ioan Horga, Mircea Brie, *Câteva repere ale unor tendințe de istorie socială în nord-vestul României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea: căsătoriile mixte*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale...*, p. 198

surselor de documentare) că nu în cazul tuturor tinerilor ce se căsătoresc am descoperit acest statut. La nivelul întregii perioade situația se prezintă în felul următor:

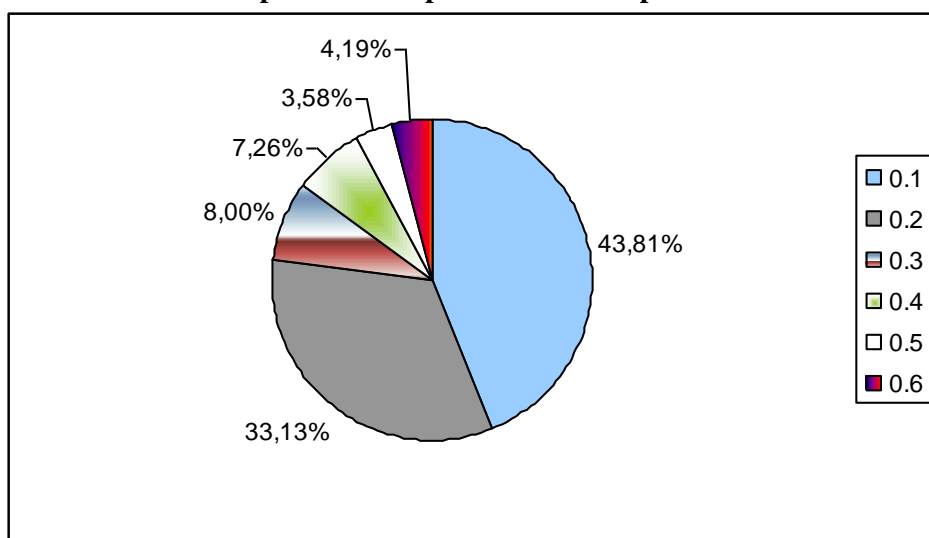
Statut socio-profesional	01	02	03	04	05	06
Număr cazuri	1.965	1.486	359	326	161	188
Ponderea	43,81%	33,13%	8,0%	7,26%	3,58%	4,19%

Surse: A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea* (Rapoartele parohiale de stare civilă).

Ponderea ridicată a primelor două categorii este normală, în condițiile în care avem în vedere un spațiu rural aproape în exclusivitate. Cum am mai arătat, acest spațiu, la cumpăna dintre secolele XIX – XX, adăpostea o lume de factură tradițională. Deși ne aflăm într-un spațiu unde mica proprietate este destul de numeroasă, surprinde numărul mare al tinerilor care se căsătoreau și nu aveau deloc pământ (ei lucrau totuși în agricultură ca zilieri).

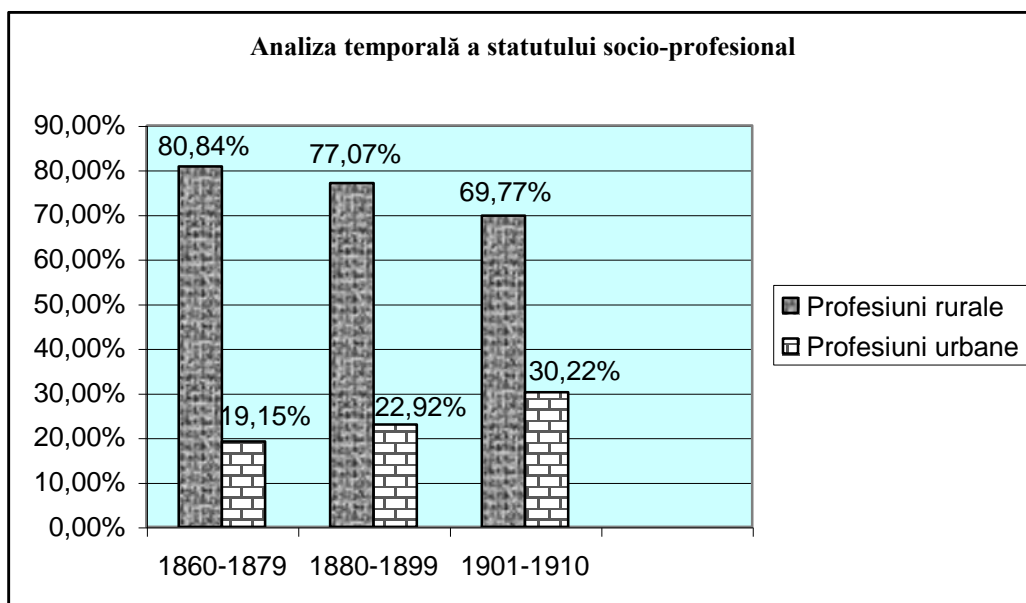
Analiza ponderii componentelor socio-profesionale

Majoritatea căsătoriilor se fac, cum s-a mai spus, între tineri ce au profesii rurale. Cea mai mare parte a tinerilor ce au astfel de profesii nu încercau să atingă prin căsătorie un status social superior. Din totalul tinerilor la care am descoperit statutul socio-profesional, 76,94% au profesii rurale și doar 23,05% au profesii cu caracter urban (grupele 03 – 06)³⁷¹.

Urmărind acest fenomen de-a lungul perioadei pe care am luat-o spre cercetare, putem constata faptul că frecvența căsătoriilor ce implicau un tânăr cu statut socio-profesional mai ridicat este cu trecerea timpului tot mai mare. Împărțind perioada aceasta în trei, avem următoarea situație:

	1860-1879		1880-1899		1901-1910	
Profesiuni rurale	878	80,84%	2.115	77,07%	441	69,77%
Profesiuni urbane	208	19,15%	629	22,92%	191	30,22%

Concluziile pe care le putem trage sunt legate de anumite momente importante din această perioadă. După 1890, mulți tineri greco-catolici ajung la oraș, ei obținând aici un statut socio-profesional de invidiat pentru restul lumii rurale. Numărul căsătoriilor mixte, ce antrenează parteneri cu o poziție socială ce se încadrează la nivelurile 03-06, crește considerabil după 1900 semn că se produce o schimbare la nivelul mentalului colectiv.

Într-o proporție însemnată băieții greco-catolici cu o poziție socială ridicată sunt atrași spre căsătorii cu fete maghiare, dar și fetele greco-catolice aspiră spre un status social superior prin căsătorie. Ceea ce putem constata este faptul că puține căsătorii cu parteneri din nivelurile 03-06 se realizează între greco-catolici și ortodocși. Într-o proporție covârșitoare acestea se încadrează la nivelurile socio-profesionale 01-02 (profesiunile cu caracter rural)³⁷².

³⁷¹ *Ibidem*, p. 199

³⁷² *Ibidem*, p. 200

Parcurgând cele patru categorii ale profesiunilor cu caracter urban se pot observa două aspecte. În majoritatea cazurilor fetele greco-catolice nu realizau (nu puteau aspira?!) căsătorii cu băieți ce aveau un status social mai ridicat decât cel oferit de statutul de servitor. În al doilea rând, se constată că bărbații români, care se bucurau de un status social important erau „vânați” pentru întemeierea unor căsătorii de către fetele maghiare, îndeosebi de către cele RC. Acest fenomen are cel puțin două explicații. Pe de o parte, pe măsura integrării românilor în civilizația industrială și în cea citadină, are loc o disoluție a spiritului comunitar care acționează ca factor determinant în opțiunile maritale. Pe de altă parte, pentru populația maghiară spectrul constrângerilor comunitare, mai ales în mediul urban era cu mult mai redus, prioritatea o capătă locul ocupat în ierarhia socio-profesională a societății. Nu în ultimul rând, în localitățile mai dezvoltate din punct de vedere industrial, ponderea populației maghiare era mai mare. Acest fapt a avut, în mod cert, o influență asupra opțiunilor maritale ale greco-catolicilor din aceste localități.

În *comunitățile ortodoxe* alteritatea etno-confesională a fost influențată de asemenea de starea socială și profesională a celor doi parteneri. Mulți tineri depășeau barierele etnice și confesionale atunci când realizau o căsătorie. Fenomenul avea o amploare și mai mare atunci când era asociat cu un puternic determinism socio-profesional.

Fenomenul acesta a fost mai puțin vizibil în parohiile din regiunile rurale tradiționale, unde s-au realizat de altfel foarte puține căsătorii mixte. Apoi, în aceste localități componenta socio-profesională era una foarte scăzută și datorită numărului foarte redus de opțiuni: marea majoritate a tinerilor având profesii rurale.

La oraș și în localitățile în care se pot observa germenii unei dezvoltări a sectoarelor economice neagricole identificăm o alteritate etno-confesională mai ridicată. Această alteritate a fost de numeroase ori asociată cu un puternic determinism socio-profesional.

Un elocvent exemplu este oferit de parohia ortodoxă Vașcău. Datorită prefacerilor economice din această localitate (tot mai mult își făceau simțită prezența activitățile cu caracter neagricol), profilul socio-profesional al populației era într-o continuă schimbare. Localitatea Vașcău atrăgea tot mai multe persoane (în special tineri) din satele învecinate, dar nu numai. În acest proces au fost antrenate persoane ce aparțineau altor grupuri etnice sau confesionale. Schimbările survenite între 1880 și 1900 în structura etno-confesională a populației credem că s-au datorat și acestui proces de concentrare a forței de muncă din regiune. Nou-veniții, cel mai adesea tineri, așa cum am amintit, și nu de puține ori cu un statut socio-profesional superior, atrăgeau sau erau atrași (nevoiți fiind uneori) de tinerii ortodocși din această parohie. În perioada cercetată (1870-1910), în această parohie au fost încheiate 214 căsătorii (5,2 căsătorii/an). Dintre acestea 24 au fost căsătorii mixte inter-confesional (11,2%). O asemenea pondere a căsătoriilor mixte este destul de ridicată pentru o parohie ortodoxă în care nu exista o comunitate greco-catolică (spre care și-au dovedit înclinații comunitățile ortodoxe din alte localități). Mai mult, comunități greco-catolice nu sunt nici în satele învecinate (singura localitate din arealul protopopiatului cu o comunitate greco-catolică mai mare fiind Băița, situată la o distanță nu tocmai mică de Vașcău). Înclinațiile spre mariaje mixte (în special cu parteneri de confesiune RC) credem că se datorau, pe de o parte emancipării tinerilor din această localitate, iar pe de altă parte, determinismelor de natură socio-profesională. Acestea din urmă s-au dovedit suficient de puternice pentru a produce unele schimbări în comportamentul marital al tinerilor

ortodocși din Vașcău (dar și din satele aflate în imediata vecinătate). Din totalul căsătoriilor mixte, 13 sunt cu parteneri RC (54,2%). O asemenea pondere a căsătoriilor pe linia O-RC s-a datorat fără îndoială unor factori socio-profesionali. Într-o lume rurală tradițională, cum era aceea a satelor din această parte a Depresiunii Beiuș, un tânăr bărbat ce avea un venit, fie el un salariu infim, era privit ca făcând parte din „lumea bună” (chiar dacă era doar un servitor). Ca urmare era dorit de tinerele fete ce își propuneau să iasă din tradițional. Nu putem neglija nici faptul că în interiorul acestei comunități s-au produs unele mutații în comportamentul lumii rurale tradiționale românești. Acestea au fost introduse de conviețuirea comună, de extinderea activităților economice neagricole, ce ofereau locuri de muncă comune, etc. Apoi, se poate constata și dorința tinerilor români de a se emancipa prin căsătorie (comunitatea ortodoxă de aici, deși era suficient de numeroasă – fără a lua în calcul și satele vecine – pentru a asigura o piață maritală consistentă, apelează adesea la mariaje mixte). De altfel, analizând căsătoriile O-RC ne vom asigura de temeinicia acestor afirmații. Prima căsătorie ce implică un partener RC a fost încheiată în anul 1880 între un bărbat romano-catolic de 27 de ani din Băița, Ioan Frantz, ce lucra la „combinatul de fier” și Rosalia Weisen, o tânără ortodoxă de 19 ani din Vașcău³⁷³. În urma căsătoriei bărbatul din Băița s-a mutat în Vașcău. Anul următor, romano-catolicul Andrei Torthuber în vârstă de 29 de ani, notar în Vașcău, se căsătorește cu Lucreția Laurian, o tânără ortodoxă de doar 17 ani³⁷⁴. O altă căsătorie RC/O a fost încheiată în anul 1884, când un alt lucrător de la combinatul din localitate, Figule Marton, originar din Moneasa, în vârstă de 48 de ani, se căsătorește după ce a rămas văduv cu Maria Hangaciu, de 39 de ani, din Vărzarii de Sus, văduvă și ea (noua familie s-a stabilit după căsătorie în Vașcău³⁷⁵). În 1885, se căsătorește Tănase Dancu, de confesiune ortodoxă din Bărești, în vârstă de 23 de ani, ce era de profesie jocar, cu Victoria Naincu, romano-catolică de 19 ani din Vașcău³⁷⁶. Tânăra soție își urmează soțul după căsătorie stabilindu-se în casa acestuia din Bărești. În anul 1888, se căsătoresc maestrul lăutar Stefan Culae (42 ani) de confesiune ortodoxă și Benyr Borba (40 ani) de confesiune romano-catolică, ambii din Vașcău³⁷⁷. Kis Peter-Pal, un jocar romano-catolic din Beiuș se mută în anul 1898 în Vașcău în urma căsătoriei cu Nica Saveta, o tânără ortodoxă din această localitate³⁷⁸. Un alt RC, Steiner Imre (24 ani) din Vașcău, de meserie fierar, își aduce ca soție pe Ana Baruția, o tânără ortodoxă de doar 16 ani din Bărești³⁷⁹. În anul 1906 se încheie două asemenea căsătorii: prima îi are ca protagoniști pe Iuliu Mola (RC, originar din Șuștiu, în vârstă de 30 ani, de profesie cioplitor de piatră) și Sofia Coroiu (O, din Bărești, în vârstă de 28 de ani), iar a doua pe Valeriu Bene (O, din Vașcău, în vârstă de 27 de ani, de profesie „mastru măsurător”) și Floriana Todan (o tânără RC de doar 16 ani din Bărești)³⁸⁰. O altă căsătorie din această categorie s-a încheiat în anul 1909: Paul Ankatya de 24 ani, un cizmar RC din localitatea arădeană Cil, își ia de soție o tânără O din Bărești (Sofia Bartoși de 19 ani). Din totalul celor 13 căsătorii O-RC,

³⁷³ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1408, 173

³⁷⁴ *Ibidem*

³⁷⁵ *Ibidem*, f. 174

³⁷⁶ *Ibidem*

³⁷⁷ *Ibidem*, f. 176

³⁷⁸ *Ibidem*, f. 182

³⁷⁹ *Ibidem*. Această căsătorie a fost încheiată în anul 1901.

³⁸⁰ *Ibidem*, f. 187

doar 2 (în cazul uneia nu cunoaștem profesia bărbatului³⁸¹) sunt căsătorii ce implicau parteneri ce se ocupau doar de agricultură³⁸². Așadar, avem în imagine una din cele mai importante explicații ale unui fenomen, rar întâlnit în satele românești ortodoxe. Căsătoriile cu parteneri GC, 9 la număr (37,5%), sunt și ele antrenate în această transformare a profilului social și profesional. Majoritatea acestor căsătorii s-au făcut însă între țărani: 4 din cei 6 bărbați GC implicați în aceste mariaje erau plugari (3 din Băița și 1 din Beiuș)³⁸³. În ceea ce le privește pe cele 3 femei GC ce se căsătoresc cu bărbați ortodocși, doar una se căsătorește cu un bărbat ce avea o profesie neagrăcolă (era notar³⁸⁴). Mariajele O-GC nu par a avea, din perspectiva determinismelor socio-profesionale, o conotație mai deosebită decât cele intra-confesionale. Mai degrabă putem pune aceste mariaje pe caracterul redus al comunității GC, care era obligată să recurgă la mariaje mixte (în acest caz cu parteneri O). Totuși, remarcăm cele două căsătorii GC/O ce implicau bărbați GC cu profesie neagrăcolă și care se alătură căsătoriei dintre tânăra greco-catolică și notarul ortodox. Prima dintre cele două căsătorii s-a încheiat la 22 august 1887, între Ioan Șandor (30 ani) GC din Oradea, de profesie maistru într-o fabrică de mobilă și Hangiu Varvara (22 ani), O din Bărești³⁸⁵. Perspectiva de a se muta la oraș (după căsătorie cei doi s-au stabilit la Oradea) o încântă pe tânăra soție, acceptând astfel repede căsătoria cu bărbatul din Oradea. A doua, s-a încheiat la 27 mai 1894 între Mihai Trimie (văduv de 58 de ani, originar din Băița, dar angajat la „baia” din respectiva localitate) și Frențiu Sofia din Bărești, rămasă de asemenea văduvă (și se pare că avea cel puțin un copil în îngrijire), dar fiind mult mai tânără (26 de ani). În acest caz am fi tentați să spunem că statutul de mamă și văduvă o obligă pe tânăra de 26 de ani să se căsătorească cu un muncitor ce avea un venit modest dar sigur, fără a mai ține cont de faptul că noul ei soț era cu 32 de ani mai vârstnic. Cele două căsătorii cu parteneri CH (una încheiată în anul 1902 de către o femeie ortodoxă și alta în 1906 de către un bărbat ortodox), la fel ca și căsătoriile O-RC trebuiau să aibă și alte condiționări, ori erau legate de anumite determinisme. Astfel de căsătorii nu erau normale printre membrii comunității ortodoxe din acest spațiu. Ele puteau fi apoi generate de caracterul extrem de redus al comunității reformate din spațiul apropiat localității Vașcău sau mai degrabă (așa cum s-a demonstrat) de dorințele de emancipare venite în principal din partea celor două tinere. În primul caz, consemnat în anul 1893, Todanu Alexandru (37 ani), cârciumar în satul Bărești, se căsătorește cu Fleisches Sofia (20 ani), originară din Sebiș (aceasta era de confesiune reformată). A doua căsătorie îl are ca protagonist pe fiul unui morar din Beiuș (de confesiune reformată) ce se căsătorește cu o tânără din Crișcior (după căsătorie se vor stabili în Bărești)³⁸⁶. În ambele cazuri determinismele socio-profesionale s-au dovedit a fi mai puternice decât constrângerile confesionale și etnice.

În parohia ortodoxă din Oradea pe parcursul perioadei cercetate (1880-1910) s-au încheiat un număr de 348 de căsătorii (11,2 căsătorii/an). Din totalul acestora, 162

³⁸¹ Aceasta a fost încheiată în anul 1910. *Ibidem*, f. 189

³⁸² Acestea au fost încheiate în anii 1890 și 1910. Deși nu am reușit să stabilim cu exactitate, bănuim totuși că tânărul O ce se căsătorește în anul 1890 cu o fată RC provenea dintr-o familie de țărani români destul de înstăriți. *Ibidem*, dos. 1408, f. 170-190

³⁸³ *Ibidem*

³⁸⁴ Căsătoria aceasta se încheie în anul 1880 între Nicolae Grava de 32 de ani și Maria Ana Popoviciu de 24 de ani, ambii din Vașcău. *Ibidem*, f. 173

³⁸⁵ *Ibidem*, f. 176

³⁸⁶ *Ibidem*

de căsătorii au fost mixte inter-confesional (46,55%). O asemenea mare alteritate confesională prin căsătorie în această comunitate ortodoxă se datora credem, pe de o parte dimensiunii reduse a comunității ortodoxe în raport cu celelalte comunități din oraș, iar pe de altă parte emancipării personale și diluării tot mai evidente a percepțelor religioase la nivelul societății urbane. Oferim câteva exemple ale unor persoane cu stare socială bună ce au realizat căsătorii mixte în această parohie (aceste exemple sunt elocvente și sub raportul relației dintre determinismele socio-profesionale și cele ale vârstei partenerilor). În anul 1881, Marcu Andor (38 ani) din Gepiu se căsătorește cu o romano-catolică din Beiuș, Maria Trummer (23 ani). În anul 1884, George Marchișiu (45 ani) din Craiva o ia de soție pe tânăra Elisabeta Magu (29 ani) din Oradea. Doi ani mai târziu, în 1886, același George Marchișiu (acum de 47 ani), după ce divorțase de Elisabeta, se căsătorește cu o femeie reformată și mai tânără pe nume Suzana Gyorfı (27 ani). Mihai Balogh (47 ani) din Ateaș se căsătorește în anul 1893 cu Carolina Csorsz (20 ani), aceasta din urmă fiind de confesiune calvină. În anul 1895 romano-catolicul Ioan Cubanyi (69 ani) din Oradea se căsătorește cu Ana Dima (27 ani) din Pomezeeu. Continuăm această serie, mult mai numeroasă, cu prezentarea câtorva căsătorii în cazul cărora soția era mult mai vârstnică decât bărbatul. În anul 1889, un tânăr de 29 ani, Teodor Lengyel din Șuiog³⁸⁷ s-a căsătorit cu Iuliana Kovaciu (45 ani), reformată din Carei. Un tânăr ortodox din Apatu, Ioan Szilagy (26 ani) s-a căsătorit în anul 1897 cu Ecaterina Achim (49 ani) din Oradea. În anul 1900, Ioan Iacov (25 ani) din Cârpești o ia de soție pe Iuliana Farcaș (43 ani) din Oradea³⁸⁸. Cele două femei din Oradea s-au dovedit opțiuni bune pentru cei doi tineri sosiți la oraș, starea materială a femeilor cântărind mult în decizia celor doi tineri proaspăt instalați în Oradea.

În **comunitățile romano-catolice** s-au consemnat aceleași tendințe. Un exemplu ne este oferit de cazul parohiei Băița. Dezvoltarea mineritului din zona localității a condus la instalarea în sat a mai multor tineri (în principal bărbați). Din totalul căsătoriilor, 38,7% au implicat cel puțin un partener ce avea domiciliul într-o altă localitate. Doar 5 din cele 14 căsătorii mixte au fost încheiate în interiorul localității. Cele mai multe dintre aceste căsătorii mixte au fost încheiate cu parteneri de confesiune reformată (5 cazuri). Urmu căsătoriile mixte încheiate cu partenerii de confesiune ortodoxă (4 cazuri), cele cu parteneri greco-catolici (3 cazuri) și cele cu parteneri evanghelici (2 cazuri). Urmărind distribuția confesională a acestor căsătorii mixte ajungem la concluzia că tinerii romano-catolici din această parohie nu manifestau o anumită atracție spre una sau alta dintre confesiuni. Sub influența „revoluției industriale”, populația din această localitate se emancipează, percepțele religioase și etnice cunosc un proces de diluare. Chiar dacă numărul căsătoriilor cu CH este ridicat (comparativ cu ponderea acestei comunități), nu putem spune că există o atracție între cele două comunități. Mai degrabă punem aceste căsătorii pe seama atingerii pragului consangvinității în comunitatea reformată, care era obligată să recurgă la mariaje cu persoane de alte confesiuni. O pondere ridicată au avut și căsătoriile mixte încheiate în parohia greco-catolică de aici. Tinerii GC s-au îndreptat și ei într-un mare număr spre mariaje cu tineri de confesiune RC. Așa cum am spus-o și atunci când am analizat parohia greco-catolică, în această localitate, dincolo de constrângerile etno-confesionale, determinismele socio-profesionale s-au dovedit a fi deosebit de importante în alegerea partenerilor la căsătorie. Preotul romano-catolic din localitate remarcă și el unele asemenea cazuri. La 24 iunie 1855, Laurentius Egerbenyi

³⁸⁷ Preotul din Oradea consemnează în dreptul acestuia că era „haiduc”.

³⁸⁸ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 31-60

(47 ani), având o „stare materială foarte bună” se căsătorește cu o tânără de doar 21 de ani (Catherina Mayer)³⁸⁹. La 4 august 1861, Carolus Varady (52 ani) ce ocupa o funcție importantă în „exploatarea montană” se căsătorește cu mult mai tânăra Maria Bontek (22 ani)³⁹⁰. Moștenirea soțului decedat o „ajută” și pe Catherina Fodor (30 ani) să se căsătorească cu un bărbat mult mai tânăr, Antonius Schunh (23 ani), asta cu toate că femeia rămăsese cu 3 copii din prima căsătorie³⁹¹. Exemplele pot continua. Iată deci, ne aflăm în fața unui sistem complex de constrângeri și determinisme, care acționau fie separat fie în același timp.

În **comunitățile reformate** determinismul socio-profesional în raport cu constrângerile de natură confesională sunt mai greu de descoperit în condițiile unei alterități confesionale prin căsătorie foarte scăzute. Dincolo de acest, puținele căsătorii mixte (acolo unde au existat) au fost încheiate și datorită unor asemenea determinisme de natură socială sau profesională.

În parohia Ioaniș, pe parcursul perioadei 1860-1880 doar 3 căsătorii au fost mixte inter-confesional (7,3%). Niciuna dintre aceste căsătorii nu a fost încheiată cu tineri români. Două dintre aceste căsătorii s-au încheiat cu tineri RC (cel mai probabil de etnie maghiară), iar una cu un partener EV (posibil german). Aceste căsătorii inter-confesionale au apărut pe fondul dimensiunii mici a comunităților evanghelice și romano-catolice din această regiune. Prima dintre aceste căsătorii s-a încheiat abia în anul 1870, ea avându-i ca protagoniști pe Tih Daniel, un reformat de 26 de ani din Ginta, și Hornya Eleonora, o romano-catolică de 17 ani din Ioaniș³⁹². După căsătorie cei doi s-au mutat în Beiuș. Iată deci, avem în față o căsătorie asupra căreia s-au manifestat mai multe forme de constrângeri și determinisme: în primul rând ea este încheiată de către o fată romano-catolică din Ioaniș (căsătoria s-a încheiat în parohia reformată din Ioaniș!), iar apoi, după căsătorie soții s-au stabilit la Beiuș (componenta socio-profesională sau cea materială, deși nu cunoaștem amănunte concrete, posibil că a avut influențe semnificative în decizia de întemeiere a acestei căsătorii). Cea mai mare diferență de vârstă constatată la căsătoriile din această parohie – 33 ani (căsătoria a fost încheiată la 13 ianuarie 1874 între Kuncseg Istvan de 49 ani și Honka Ana, o tânără de doar 16 ani³⁹³), a implicat tocmai bărbatul EV. Nu cunoaștem localitatea de origine a acestuia, doar că noua familie se instalează în Răbăgani, de unde era și soția sa.

În parohia Boiu, din cele 321 căsătorii 12 (3,7%) au fost căsătorii mixte³⁹⁴. Înclinație mai mare au dovedit tinerii reformați din Boiu spre parteneri de confesiune romano-catolică (7 din cele 12 căsătorii implicând tineri de această confesiune). Componenta etnică³⁹⁵, dar și determinismul socio-profesional, a condus către aceste căsătorii mixte realizate în principal între parteneri din localități diferite. În 1866, un cojocar RC se căsătorește cu o tânără CH, ambii parteneri fiind din Boiu³⁹⁶. La 28

³⁸⁹ *Ibidem*, dos. 84, f. 35-36

³⁹⁰ *Ibidem*, f. 40-41

³⁹¹ *Ibidem*, f. 36-37

³⁹² *Ibidem*, dos. 561, f. 29

³⁹³ *Ibidem*

³⁹⁴ *Ibidem*, dos. 140, f. 29-42; 141, f. 15-20; 142, f. 91-125

³⁹⁵ O asemenea situație poate fi remarcată la nivel regional: enoriașii romano-catolici de etnie maghiară sunt preferați adesea de către reformați, chiar și atunci când existau și opțiuni spre parteneri protestanți (luterani, unitarieni). A se vedea Adelina Stoenescu, *op. cit.*, p. 146

³⁹⁶ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 142, f. 96-97

februarie 1872, Marko Laszlo (27 ani), un RC din Oradea, „mașinist” de profesie, se căsătorește cu Suranyi Sara (18 ani)³⁹⁷. Căsătoriile cu parteneri ortodocși (4 cazuri) s-au încheiat în principal în interiorul localității (într-un singur caz a fost implicat un partener dintr-o altă localitate). Aceste căsătorii mixte s-au datorat mai degrabă atingerii pragului consangvinității în comunitatea românească ortodoxă din localitate. Trecând dincolo de constrângerile etnice și confesionale, aceste căsătorii au fost încheiate și pe fondul altor constrângeri și determinări. La 31 mai 1871, Sztana Konstantin (Stana Constantin), un ortodox rămas necăsătorit până la 40 de ani, de profesie „paznic de pădure”, s-a căsătorit cu Nagy Erzsebeth (32 ani) rămasă văduvă după moartea primului soț³⁹⁸. Cele 6 căsătorii mixte încheiate în parohia Sălacea sunt și ele influențate într-o anumită măsură de componenta socio-profesională. Printre aceste căsătorii se numără și cea încheiată la data de 7 septembrie 1868 între Keisris Layos (30 ani) „gazdă mare” din Marghita și Torös Ida (22 ani), o romano-catolică din Sălacea³⁹⁹.

Fără a fi hotărâtoare în ansamblul fenomenului alterității confesionale prin căsătorie, determinismele socio-profesionale s-au dovedit a fi foarte importante atunci când au fost asociate cu alți factori ce au exercitat constrângeri asupra celor doi parteneri. O asemenea realitate era dată tocmai de caracterul rural tradițional al activității majorității populației acestor așezări, și unde asupra puternicelor determinisme confesionale, cărora li se asociau și determinismele etnice, erau exercitate și presiunile de natură socio-profesională. E drept, în condițiile unei majorități rurale incontestabile și pe fondul unei diversități reduse a opțiunilor maritale, acțiunea acestor factori, determinanți în cazul a numeroase căsătorii, a fost puțin sesizabilă în ansamblul analizei asupra tuturor căsătoriilor reconstituite. Cu trecerea anilor, spre sfârșitul perioadei analizate, pe măsură ce componenta socio-profesională capătă o importanță tot mai mare (în contextul prefacerilor din mediul urban, dar nu numai) ponderea căsătoriilor născute din influența determinantă a unor factori de natură socio-profesională a fost tot mai vizibilă. Acest proces a fost favorizat și de diluarea celeilalte componente luate în discuție (componenta etno-confesională).

În **comunitatea luterană** din Oradea se confirmă comportamentul marital general al populației urbane. Asupra acestei comunități presiunea socio-profesională s-a dovedit a fi și mai puternică în raport cu determinismul etno-confesional, asta în primul rând datorită dimensiunii reduse a comunității evanghelice din orașul Oradea și din regiune în general.

2.3.2. Determinismul socio-profesional în raport cu starea civilă și vârsta celor doi parteneri

În raport cu starea civilă, determinismul socio-profesional s-a dovedit a fi în numeroase cazuri hotărâtor. Cele mai multe căsătorii s-au încheiat între parteneri ce erau la prima căsătorie. Relațiile dintre cei doi factori care au acționat asupra fenomenului marital pot fi identificate atunci când luăm spre dezbateră cazul căsătoriilor ce implicau parteneri văduvi sau divorțați.

Care era motivația unei căsătorii dintre un necăsătorit și un văduv sau un divorțat? Era determinismul socio-profesional prezent într-o astfel de relație? O persoană ce avea una dintre cele două stări civile, dar care avea un statut social și profesional mai bun, era mai avantajată de statutul său în comparație cu alte persoane

³⁹⁷ *Ibidem*, f. 106-107

³⁹⁸ *Ibidem*, f. 105-106

³⁹⁹ *Ibidem*, dos. 1050, f. 46-47

(ce aveau aceeași stare civilă)? Sunt doar câteva dintre întrebările la care căutăm un răspuns. La fel ca și în cazul condiționărilor etno-confesionale, dorim să facem precizarea faptului că majoritatea căsătoriilor s-au încheiat, indiferent de starea civilă, între parteneri ai căror ocupații se aflau în sfera lumii rurale.

Atunci când o persoană rămasă văduvă (bărbat sau femeie), dorea să încheie o nouă căsătorie trebuia să țină cont de contextul mental și de reacția comunității. În numeroase localități rurale, statutul de văduv era considerat unul inferior și ca atare posibilitatea încheierii unei căsătorii era condiționată de o serie de constrângeri. Prima reacție era aceea de a găsi un partener ce era de asemenea văduv. De cele mai multe ori interveneau însă și alți factori hotărâtori: dimensiunea pieței maritale (în localitățile mici, unde pragul consangvinității se atinge foarte ușor, cum a fost cazul mai multora analizate de către noi, văduvii se pot recăsători mult mai ușor), starea materială și socio-profesională a persoanei rămase văduve, religia, etnia, vârsta, numărul de copii rămași din căsătoria anterioară, percepția diferită asupra celor două sexe (femeilor rămase văduve sau necăsătorite, odată cu înaintarea în vârstă li se reduc mult mai repede opțiunile maritale decât bărbatului), etc. Toate acestea sunt în măsură să condiționeze sau să favorizeze realizarea unei căsătorii.

Analizând fenomenul marital prin prisma stării civile și a vârstei partenerilor constatăm, în marea majoritate a localităților, că persoanele văduve se căsătoreau în cea mai mare parte cu persoane mai tinere. Fenomenul este mai vizibil în rândul bărbaților, dar el este prezent și la femei. Un văduv, mai vârstnic, cu o stare materială bună (moștenită și de la vechiul partener, alături de care a acumulat o avere oarecare) se căsătorește cu un partener mult mai tânăr, de regulă aflat la prima căsătorie, dar care provenea dintr-o familie mai săracă. Acesta este tabloul zugrăvit de numeroasele documente arhivistice. Nu toți văduvii aveau însă „șansa” unei situații materiale bune. Aceștia din urmă rămăneau să accepte variantele de mariaje care mai existau.

În cazul bărbaților văduvi nu a putut fi constatată niciun fel de constrângere în raport cu vârsta. Exemplele sunt numeroase în acest sens⁴⁰⁰. La 24 iunie 1855, Laurentius Egerbenyi (47 ani) din Băița, având o „stare materială foarte bună” se căsătorește cu o tânără de doar 21 de ani din aceeași localitate (Catherina Mayer)⁴⁰¹. În aceeași parohie, la 4 august 1861, Carolus Varady (52 ani) ce ocupa o funcție importantă în „exploatarea montană”, se căsătorește cu mult mai tânăra Maria Bontek (22 ani)⁴⁰². Pe 4 iulie 1863, Josephus Novak (40 ani), născut în Moravia dar stabilit în Băița, unde obține un important statut profesional, se căsătorește cu Iulianna Peter (19 ani)⁴⁰³. Joannes Siposy (48 ani), un „magister” din Tileagd se căsătorește cu o tânără de doar 17 ani (Regina Ocsalos)⁴⁰⁴. În general, bărbații văduvi, cu o stare materială bună, preferau să se căsătorească cu femei necăsătorite mult mai tinere⁴⁰⁵. O altă mare diferență de vârstă se înregistrează, în aceeași parohie, la căsătoria dintre Lamel

⁴⁰⁰ Adelina Stoenescu, analizând comportamentul marital al comunității catolice din Beiuș, observă același comportament. „Mici meșteșugari, servitori, comercianți ... aveau un venit care le permitea să-și refacă viața alături de o nouă soție, preferate fiind de obicei tinerele necăsătorite”. Adelina Stoenescu, *Familia mixtă în comunitatea catolică din Beiuș (1801-1880)*, în Corneliu Pădurean (coord.), *op. cit.*, p. 120

⁴⁰¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 84, f. 35-36

⁴⁰² *Ibidem* f. 40-41

⁴⁰³ *Ibidem*, f. 41-42

⁴⁰⁴ *Ibidem*, dos. 1285, f. 20-30

⁴⁰⁵ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 114

Notaveez (45 ani) și Schnotzer Zofia (19 ani)⁴⁰⁶. În parohia reformată din Finiș a fost încheiată la 5 mai 1860 căsătoria între Lukacs Gaspar de 46 ani și Ersebet, o tânără de doar 18 ani⁴⁰⁷. Între asemenea căsătorii găsim și multe încheiate de către „țărani înstăriți” din Șuncuiuş de Beiuș, Ginta și Târcaia cu fete tinere din Finiș. Amintim căsătoria încheiată la data de 8 martie 1864 între Csaki Sandor (44 ani) din Șuncuiuş de Beiuș și Tomas Rozalon (23 ani)⁴⁰⁸. Apoi, la data de 22 februarie 1876 Kovacs Mihaly (40 ani) din Ginta se căsătorește cu o tânără de doar 19 ani din Finiș (Stalasz Teresia)⁴⁰⁹. Cea mai mare diferență de vârstă constatată în parohia reformată din Ioaniș a fost de 33 ani (căsătoria a fost încheiată la 13 ianuarie 1874 între Kuncseg Istvan de 49 ani și Honka Ana, o tânără de doar 16 ani⁴¹⁰). La 31 mai 1871, Sztana Konstantin (Stana Constantin), un ortodox din Boiu, rămas necăsătorit până la 40 de ani, de profesie „paznic de pădure”, s-a căsătorit cu Nagy Erzsebeth (32 ani) rămasă văduvă după moartea primului soț⁴¹¹. În acest ultim caz constrângeri și determinisme s-au putut manifesta dinspre ambii parteneri. Bărbatul necăsătorit până la 40 de ani încheie un mariaj cu o femeie căreia i-a murit bărbatul. Comunitatea și biserica manifestă o oarecare înțelegere în cazul recăsătoriei precedate de moartea unui partener⁴¹². O asemenea căsătorie a fost și cea încheiată la data de 9 octombrie 1883 între Balogh Imre (41 ani), născut în Tășnad dar stabilit în Cheț, și Müller Rozalia (19 ani) sosită dintr-o localitate necunoscută în Abrămuț pentru a găsi de lucru (stabilindu-și domiciliul în această localitate la numărul 18)⁴¹³. O diferență de vârstă mare s-a consemnat și în parohia reformată din Sălacea, unde la data de 3 septembrie 1872 Szaito Andras (49 ani) s-a căsătorit cu Toth Erzebet (23 ani)⁴¹⁴. Preotul consemnează în dreptul bărbatului că avea o „situație materială bună”⁴¹⁵. Tot în Sălacea, un alt țaran înstărit, Fazekas Peter (42 ani) s-a căsătorit pe 31 august 1865 cu Kovaks Sara (22 ani)⁴¹⁶. O altă căsătorie la care diferența de vârstă dintre bărbat și femeie era foarte mare s-a încheiat 31 mai 1869 între Zefer Balazs (41 ani), un „țaran înstărit” din Otomani, și Varga Sara (20 ani) din Sălacea⁴¹⁷. La data de 26 martie 1886, în parohia reformată din Curtuiuşeni Cseke Sandor (52 ani) s-a căsătorit cu Papp Terezia (22 ani)⁴¹⁸. Preotul consemnează în dreptul bărbatului faptul că era „gazdă”⁴¹⁹. Acestea, și numeroasele alte exemple prezentate în capitolul referitor la analiza strategiilor maritale, ilustrează puternicele determinisme socio-profesionale ce acționează în raport cu starea civilă.

„Accidente” sunt completate de numeroasele cazuri de femei rămase văduve, dar care datorită stării materiale bune reușesc să se căsătorească cu bărbați necăsătoriți

⁴⁰⁶ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1285, f. 20-30

⁴⁰⁷ *Ibidem*, dos. 424, f. 60

⁴⁰⁸ *Ibidem*, f. 65

⁴⁰⁹ *Ibidem*, dos. 425, f. 97

⁴¹⁰ *Ibidem*, dos. 561, f. 29-30

⁴¹¹ *Ibidem*, dos. 142, f. 105-106

⁴¹² Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 113. Cazurile de recăsătoriri ce implicau persoane divorțate au fost excepții rar consemnate.

⁴¹³ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 13, f. 2-3

⁴¹⁴ *Ibidem*, dos. 1050, f. 57-58

⁴¹⁵ *Ibidem*

⁴¹⁶ *Ibidem*, f. 38-39

⁴¹⁷ *Ibidem*, f. 48-49

⁴¹⁸ *Ibidem*, dos. 364, f. 52-53

⁴¹⁹ *Ibidem*

mult mai tineri. Moștenirea soțului decedat⁴²⁰ o „ajută” și pe Catherina Fodor (30 ani) din Băița să se căsătorească cu un bărbat mult mai tânăr, Antonius Schunh (23 ani), asta cu toate că femeia rămăsese cu 3 copii din prima căsătorie⁴²¹. O asemenea căsătorie a fost realizată și între Micloș Ianoș (27 ani) din Finiș și Olah Iulianna (38 ani), văduvă din Ioaniș. Determinismul social și material a fost cel care l-a „convins” pe tânărul din Finiș să aleagă această căsătorie (asta în condițiile în care după căsătorie el se mută în casa femeii)⁴²². În Finiș la 6 noiembrie 1876 s-a încheiat căsătoria dintre Mani Vura Mihaly (22 ani), un țăran sărac, și Barto Rozalin (40 ani), ce moștenise o importantă avere de la fostul soț⁴²³.

Iată deci, nu numai că se confirmă ipoteza noastră, ci am putea spune că statutul de văduv era mai bun atunci când era completat de o situație materială „convingătoare”⁴²⁴. Această realitate își avea originea fără îndoială în starea materială dobândită, ce conferea o stabilitate socială, contribuind astfel la crearea unui mecanism de determinisme socio-profesionale ce s-a dovedit superioar constrângerilor comunitare tradiționale (ce manifestau reticențe în fața unei căsătorii cu un văduv).

Atunci când unul dintre parteneri era divorțat, determinismul socio-profesional a acționat oarecum în aceeași direcție. În anul 1884, George Marchișiu (45 ani) din Craiva o ia de soție pe tânăra Elisabeta Magu (29 ani) din Oradea. Doi ani mai târziu, în 1886, același George Marchișiu (acum de 47 ani), după ce divorțase de Elisabeta, se căsătorește cu o femeie reformată și mai tânără pe nume Suzana Gyorfı (27 ani)⁴²⁵. Pe data de 11 noiembrie 1879 s-a căsătorit Balozsi Ianos, un GC de 22 ani din Sălacea, cu Pal Maria (27 ani), o reformată divorțată din Valea lui Mihai⁴²⁶. Puținele căsătorii ce implicau divorțați în parohiile romano-catolice cuprind și cazul unei căsătorii, încheiate la 31 ianuarie 1870, în care a fost implicată o femeie divorțată (Bants Katalin de 31 ani) originară din Sălacea. Aceasta s-a căsătorit cu Kunyus Ignat (25 ani) din Tășnad⁴²⁷.

Vârsta partenerilor a condiționat, așa cum era de așteptat de altfel, majoritatea căsătoriilor. Vârsta medie la căsătorie a fost adesea mult diferită în cazul căsătoriilor „accidentale”, puternic influențate de alți factori determinanți, între care evident și cel socio-profesional. Vârsta mai înaintată, cel mai adesea asociată și cu văduvia, a fost în măsură să impună unele bariere în calea căsătoriei/recăsătoriei. Starea materială bună, asociată cu un statut socio-profesional superior majorității celor ce alcătuiau comunitatea, se constituiau în determinisme capabile să surmonteze unele „handicapuri” fizice ori sociale.

⁴²⁰ O stare materială bună moștenită, fie de la părinți, fie de la soțul decedat, era în măsură să conducă către un mecanism de determinisme ce facilita încheierea unei noi căsătorii de către o femeie rămasă văduvă. Iuliana Șranko, *Aspecte privind căsătoriile mixte din Lipova (județul Arad) în secolul al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean (coord.), *op. cit.*, p. 156

⁴²¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 84, f. 36-37

⁴²² *Ibidem*, dos. 561, f. 26-32

⁴²³ *Ibidem*, dos. 425, f. 99

⁴²⁴ Exemplele consemnate, dar și numeroasele alte situații similare, ne determină să confirmăm ipoteza lansată de Sorina Paula Bolovan referitoare la faptul că femeile văduve își găsesc mult mai greu parteneri în lipsa unor determinisme sau constrângeri. ... „exceptiile identificate ne fac să credem că aceste mariaje au avut mai mult o motivație materială”. Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 114

⁴²⁵ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 678, f. 34-40

⁴²⁶ *Ibidem*, dos. 1050, f. 78-79

⁴²⁷ *Ibidem*, dos. 1042, f. 80-81

V. Mișcarea naturală a populației. Familia cu mulți copii ... care mor

O analiză asupra natalității, mortalității sau sporului natural este în măsură să ne ofere informații despre impactul pe care l-au avut fenomenele demografice asupra familiei. O lume în care mortalitatea era extraordinar de mare, și unde familia reacționa printr-o natalitate de asemenea foarte ridicată, se afla fără îndoială sub imperiul fluxului demografic. Pe de o parte, nevoia asigurării supraviețuirii, coroborată cu fluxul migratoriu (generat de o multitudine de factori social-economici, cultural-mental, etc., între care se găsea cu siguranță și necesitatea depășirii prin căsătorie a pragului consangvinității) conduc la modificări ale structurii populației. Pe de altă parte, toate acestea introduc reacții și comportamente familiale dintre cele mai diverse. Nu de puține ori s-a vorbit în istoriografia noastră despre numărul mare de copii cărora le dădeau naștere femeile din spațiul românesc. La o cercetare amănunțită asupra familiei se constată cu stupoare că în mediul românesc puține erau familiile care aveau mai mult de 3 copii. Atunci unde erau copii născuți? Registrele de stare civilă (Matricula morților) ne spun unde. În familiile din acest spațiu se nășteau copii mulți, dar cei mai mulți dintre aceștia nu apucau vârsta adolescenței. Un asemenea „model” demografic, caracterizat prin valori ridicate ale natalității și mortalității, specific societăților tradiționale, a condus la un spor natural foarte redus, aproape inexistent.

Pe fondul transformărilor economice survenite spre sfârșitul secolului al XIX-lea, fenomen asociat industrializării, urbanizării și progreselor medicale, apar profunde mutații de comportament. Femeia se emancipează, poziția și statutul acesteia îmbracă de acum o nouă formă. Familia, pe fondul erodării comportamentelor și mentalităților tradiționale, se transformă și ea conducând spre apariția unor noi forme și modele. Reducerea semnificativă a mortalității spre începutul secolului al XX-lea, coroborată cu întreaga serie de prefaceri amintite, generează un comportament familial al cărui principal efect va fi reducerea numărului de copii cărora aceste familii le vor da naștere. Reducerea numărului de copii, asociată cu transformările sociale și economice, conduc către mutații mentale care au ca și efect, între altele, și o mai mare valorizare a copilului. Viața are o tot mai mare valoare. Sensibilitățile umane cunosc așadar noi forme de exprimare.

1. Evenimentul nașterii și fenomenul natalității. De la pruncul familiei la membrul comunității

Populația umană poate fi privită ca un sistem dinamic complex. Intrările în sistem sunt condiționate, în măsură hotărâtoare, de intensitatea cu care se manifestă fenomenul natalității. Complexitatea acestui sistem este dată de influența majoră pe care o are asupra natalității nupțialitatea, divorțialitatea și, în principal, mortalitatea populației. Tocmai din aceste considerente, pe parcursul acestei cercetări, vom face adesea trimitere la aceste fenomene pe care trebuie să le privim în corelație reciprocă.

În cele ce urmează ne propunem o abordare pe două direcții, așa cum ele pot fi identificate încă din titlul de mai sus, și anume: una din perspectiva familiei, caz în care evenimentul demografic al nașterii (definit ca moment unic) conduce la creșterea numerică a membrilor familiei; și a doua, din perspectiva înșiruirilor de nașteri ce evidențiază fenomenul natalității dintr-o comunitate sau populație.

Abordarea natalității din perspectiva familiei se va face printr-un studiu complex de reconstituire a familiilor din mai multe localități luate drept eșantion în prezenta cercetare. Scopurile și obiectivele noastre sunt acelea de a stabili, pe lângă rata natalității, eventualele conexiuni ce există între mentalul colectiv și actul nașterii, al concepției, al rangului nașterilor, al vârstei mamei, al numărului de copii dintr-o familie, al intervalurilor dintre nașteri, etc. Pe de cealaltă parte, fenomenul natalității (ce caracterizează numărul născuților vii din cadrul unei colectivități umane, delimitată prin caracteristici de timp și spațiu¹) va fi explicat și evidențiat, de asemenea, printr-un studiu asupra unui eșantion de localități (parohii – întrucât documentele avute la dispoziție sunt de origine ecleziastică) mult mai extins însă și făcând trimitere, printr-o prezentare paralelă, la documentele și statisticile privind nașterile din această regiune – comitatele Bihor și Sătmar în principal – (informații provenite din surse oficiale ale statului maghiar).

1.1. Fenomenul natalității în comitatele Bihor și Sătmar

În anul 1818, *Bihorul* era împărțit în cinci cercuri, la fel era și în anul 1849. În componența sa intrau 455 sate și 57 puste². Între 1850 și 1861 comitatul a fost desființat, în locul său înființându-se două circumscripții administrative. Refăcut în 1861 în forma anterioară, Bihorul a fost despărțit definitiv de Debrecen în 1876³, fără modificări deosebite însă la nivel teritorial.

La 1842⁴, populația Episcopiei Romano-Catolice de Oradea se ridica la 417.962 locuitori. Dintre aceștia 32.474 erau romano-catolici (RC), 113.996 erau greco-catolici (GC), 129.624 erau ortodocși (O), 834 evanghelici (EV), 135.791 erau calvini (CH), 5.173 erau izraeliți (Iz). În ansamblu, la nivelul întregului spațiu al episcopiei putem observa existența unei majorități etnice românești⁵, ce reprezenta 58,2% din totalul populației.

În localitățile actualului județ Bihor, la 1880, potrivit recensământului oficial, locuiau 314.607 persoane. Dintre aceștia, 167.034 erau români, 125.996 erau maghiari, 3.665 erau germani, 4.805 erau slovaci, 396 ruteni, 53 croați și sârbi, 567 străini, 1.728 alte naționalități, iar 10.363 persoane sunt prezentate, în recensământul oficial efectuat de statul maghiar, ca având limba maternă necunoscută⁶. În același an, Bihorul avea, din punct de vedere confesional următoarea structură a populației⁷: 145.013 erau ortodocși, 33.875 erau greco-catolici, 31.701 romano-catolici, 86.231 reformați (calvini), 1.111 evanghelici, 98 unitarieni, 16.457 izraeliți, 121 alte religii. La 1900, an în care este efectuat un alt recensământ, localitățile Bihorului de azi aveau 418.816 locuitori. Dintre aceștia 217.025 aveau limba maternă română, 188.601 maghiara, 3.341 germana, 7.809 slovaca, 82 ruteana, 134 croata, 28 sârba, iar 1.796 alte limbi⁸. Din punct de vedere confesional, 183.401 locuitori ai acestor localități erau ortodocși,

¹ Virgil Sora, Ilie Hristache, Mircea Paul Despa, *Demografie*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983, p. 155

² *Izvoare de demografie istorică...*, p. 30

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*, p. 71

⁵ Acest lucru este posibil dacă acceptăm faptul că enoriașii ortodocși și cei greco-catolici erau români (evident nu excludem anumite excepții).

⁶ *Recensământul din 1880...*, p. 361

⁷ *Ibidem*, p. 360

⁸ *Recensământul din 1900...*, p. 614-615

45.976 greco-catolici, 49.378 romano-catolici, 113.611 calvini, 1.753 evanghelici, 120 unitarieni, 23.626 izraeliți, iar 951 persoane aveau alte religii.⁹

Înainte de unirea din 1918 cu România, din punct de vedere politico-administrativ, Bihorul era organizat sub formă de comitat. Acest comitat a cunoscut mai multe modificări teritoriale în perioada pe care o studiem. Sub rezerva acestor reorganizări (acestea introducând și mutații demografice), populația comitatului Bihor¹⁰ a avut următoarea evoluție:

COMITAT	1880	1890	1900
Bihor	446.777	516.704	468.575

În acest comitat, la 1890, numărul românilor era de 219.940 persoane. Spre 1900 numărul acestora a crescut la 238.455¹¹.

Se poate observa în această decadă un spor al românilor de 18.515 persoane. Acest spor poate fi unul natural (în cea mai mare parte, considerăm noi) sau putem să avem de-a face cu o imigrație a unei populații românești (aceasta este însă mai puțin semnificativă decât numărul excedentar al populației românești; o anumită imigrație totuși este consemnată în documente). La 1900, doar 14,8% din populație locuia în cele două orașe ale comitatului (Oradea și Salonta).

Comitatul Sătmar, situat în partea de nord a Crișanei, traversat de râul Someș, avea pe teritoriul său, în anul 1877, 242 de sate, 17 târguri și două orașe, numărul populației acestui comitat ridicându-se la această dată la 224.800 locuitori. Comparativ cu perioada anterioară, același comitat avea la 1780, 225 localități în cuprinsul său, la 1834, 307 localități, iar la 1847, 262 de localități. Recensământul populației din 1880, efectuat de către statul maghiar a înregistrat 293.092 locuitori în acest comitat, pentru ca la recensământul populației din 1890, numărul locuitorilor să fie de 323.768.

La data recensământului din 1900, pe teritoriul comitatului Sătmar au fost analizate 225 de localități, din care patru orașe (Satu Mare, Baia Mare, Carei și Baia Sprie). Pe teritoriul acestui comitat, fără a include de această dată teritoriul de la vest de actuala frontieră cu Ungaria, locuiau 224.294 persoane.

Pentru determinarea *indicelui brut de natalitate* (raportul dintre numărul născuților vii dintr-un an și populația medie din acest an¹²) și a fenomenului natalității în general vom folosi informații culese atât din statisticile oficiale ale statului austro-ungar (inclusiv aici în primul rând anuarele statistice și recensămintele), cât și date culese din registrele parohiale de stare civilă (matricula botezaților) consemnate de către preoții localităților (parohiilor mai precis!) alese în eșantion. Din acest eșantion propus fac parte parohiile greco-catolice Abrămuț, Aușeu, Beiuș, Borod și Ghenci, la care se adaugă parohia reformată din Ghenci.

Acest eșantion va fi completat de un altul ce include două localități: Ghenetea – localitate subordonată administrativ orașului Marghita, județul Bihor (parohia greco-catolică) și Șuncuiuș de Beiuș – comuna Finiș, județul Bihor (parohia greco-catolică), asupra cărora se va face un studiu mai complex de reconstituire a familiilor, inclusiv a

⁹ *Ibidem*, p. 616

¹⁰ Alexandru Ilieș, *op. cit.*, p. 24

¹¹ Ioan Russu Șireanu, *op. cit.*, p. 163

¹² Roland Pressat, *Analiza demografică. Concepte. Metode. Rezultate*, ediție în limba română tradusă de Vladimir Trebici și Vasile Ghețau și prefătată de Vladimir Trebici, Editura Științifică, București, 1974, p. 186

seriilor de copii ce mor la scurt timp de la naștere (prezenți mai mult în registre decât în viața familiilor – realitate ce va da naștere anumitor mentalități colective). Aceste informații pot fi relevante și în analiza generală a fenomenului natalității, însă am ales să nu le prezentăm în ambele contexte (pentru simplul motiv de a evita dubla prezentare!), ci doar să facem eventual trimitere la ele.

La nivelul comitatului Bihor, în anii 1866-1870 (perioadă situată la începutul celei luate spre cercetare) putem observa, analizând numărul total de nașteri, o evoluție oscilatorie a acestora¹³. În 1866 s-au născut 9.625 de băieți și 9.061 fete, în total 18.686 copii. Anul 1867 a însemnat o scădere a numărului născuților vii; astfel totalul acestora s-a ridicat la 17.587 (9.202 băieți și 8.385 fete). Următorii doi ani au însemnat o creștere semnificativă a numărului nașterilor. În 1868 s-au consemnat 19.011 nașteri din care 9.946 au fost băieți iar 9.065 fete. Anul următor, numărul născuților vii în comitat a crescut la 19.283 (9.751 băieți și 9.532 fete). Anul 1870 a însemnat o scădere a numărului de copii născuți la 18.916 (9.618 băieți și 9.298 fete). Deși evoluția nașterilor este una oscilatorie totuși putem spune în mod cert că avem de-a face cu o ușoară creștere a acestora. Urmărind aceste cifre putem să observăm faptul că numărul fetelor care se nasc este mai scăzut decât al băieților, în unii ani această diferență fiind chiar semnificativă.

În comitatul Sătmar, pe parcursul aceleași perioade, numărul nașterilor a crescut de la 11.559 (1866) la 12.205 în anul 1870. Creșterea numărului nașterilor nu a fost nici în acest caz una constantă. După ce în anul 1867 numărul total al nașterilor a ajuns la 11.917, anul următor acestea s-au diminuat ajungând la 11.092, pentru ca în 1869 să crească la 11.507¹⁴.

Evoluția nașterilor pe comitate după sex¹⁵

Anul	Comitatul	Născuți		
		Total	Băieți	Fete
1877	Bihor	17.806	9.116	8.690
	Sătmar	11.412	5.934	5.488
1879	Bihor	20.546	10.675	9.871
	Sătmar	12.379	6.380	5.999
1881	Bihor	19.230	9.932	9.298
	Sătmar	11.124	5.755	5.369
1885	Bihor	22.194	11.518	10.676
	Sătmar	12.824	6.598	6.226
1887	Bihor	23.285	12.052	11.233
	Sătmar	14.239	7.302	6.937
1889	Bihor	24.127	12.336	11.791
	Sătmar	15.213	7.763	7.450

În vederea analizei informațiilor din graficele prezentate în acest context se impune precizarea că pentru anii 1901, 1905 și 1910 au fost incluse doar nașterile din

¹³ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 236

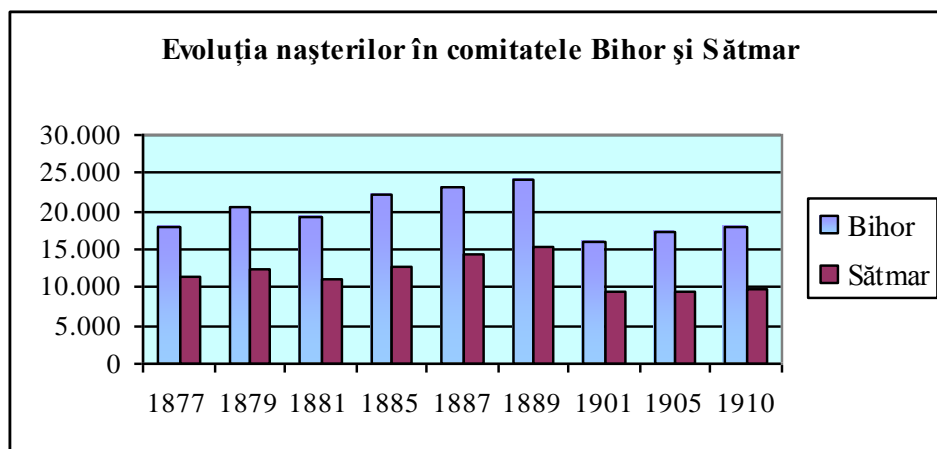
¹⁴ *Ibidem*, p. 237

¹⁵ Sursele de documentare folosite pentru obținerea informațiilor din acest centralizator au fost anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv. Szerkeszti és kiadja. Az országos Magyar Kir. Statistikai. Hivatal* (în continuare *Magyar Statistikai Évkönyv...*), I Füzet (1877 – Budapesta, 1878; 1879 – Budapesta, 1881; 1881 – Budapesta, 1883; 1885 – Budapesta, 1887; 1887 – Budapesta, 1889; 1889 – Budapesta, 1891

localitățile actualului teritoriu român și nu din întregul spațiu al comitatelor¹⁶. O atare abordare, credem, prezintă doar un neajuns de natură cantitativă și nu calitativă – natalitatea, ca și fenomen demografic, putând fi observată în evoluția sa fără niciun fel de inconvenient (reamintim faptul că noi calculăm indicele brut de natalitate la 1.000 de locuitori).

Urmărind tabelul prezentat anterior, constatăm, așa cum era de așteptat, o rată a masculinității nașterilor mai ridicată. Din totalul născuților incluși în baza noastră de date, 51,54% sunt băieți, iar 48,45% sunt fete.

Sub raport cantitativ, așa cum se poate vedea și din graficul următor, pe durata celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, la nivelul întregului comitat se observă o constantă creștere a numărului nașterilor. Trendul ascendent este nesemnificativ perturbat de stagnarea și ușorul regres consemnat în anii 1880-1881. Același trend ascendent (numeric) se observă și pentru anii 1900-1910 când în calcul au fost luate doar acelea dintre localitățile comitatelor ce fac parte azi din teritoriul statului român. Comparativ, cele două comitate au o evoluție a nașterilor aproape identică, cu deosebirea că în spațiul mai extins al Bihorului au loc mai multe nașteri decât în comitatul Sătmar.

* Pentru anii 1901, 1905 și 1910 sunt incluse doar nașterile din localitățile actualului teritoriu român

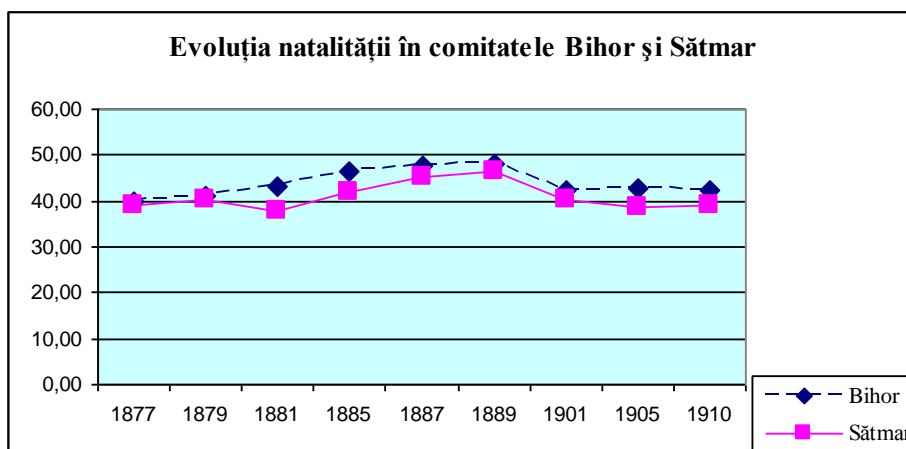
Sub raportul evoluției natalității, această perioadă este una a unor prefaceri consistente. Natalitatea foarte ridicată, așa cum o să vedem din graficele următoare, este dublată însă de o mortalitate de asemenea foarte ridicată. Influența asupra mobilității naturale a populației este cu atât mai mare cu cât avem de-a face cu o mortalitate infantilă extrem de ridicată. Apoi, crizele economice profunde întâlnite în acești ani în întreaga monarhie, coroborate cu epidemiile (avem în vedere în special epidemia de holeră din anii 1872-1873, dar și prelungirea acesteia¹⁷) exercită o

¹⁶ Pentru perioada de după anul 1900 s-au folosit informațiile provenite din *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655. Trimitere s-a făcut de asemenea la *Recensământul din 1880...*, p. 50-51, 274-275; *Recensământul din 1900...*, p. 110-113, 474-477.

¹⁷ Efectele epidemiei de holeră din anii 1872-1873 au fost bunăoară de-a dreptul catastrofale: în comitatul Bihor s-au îmbolnăvit 30.447 persoane, dintre care 10.980 persoane au murit (1.096 în Oradea), ceea ce reprezintă 2,28% din totalul populației comitatului; în Sătmar se

presiune demografică fantastică. Populația reacționează. Așa cum afirma și Fernand Braudel în legătură cu „orânduirea biologică”, pe termen scurt „activul și pasivul merg mână în mână: dacă unul dintre adversari o ia înainte, celălalt reacționează”¹⁸. În sensul acestei teorii, Ioan Bolovan exemplifică, prin reacția populației transilvănene de după epidemia de holeră din anii 1872-1873, când mortalitatea excesiv de ridicată a fost urmată în anii următori de o creștere semnificativă a natalității. În Transilvania (este vorba despre teritoriul vechiului Principat), de la 76.705 nașteri, câte s-au consemnat în anul 1873, s-a ajuns la 83.721 nașteri anul următor, pentru ca în 1875 numărul lor să crească la 87.984, iar în 1876 la 91.542 nașteri¹⁹. Un copil care moare trebuie înlocuit cu altul. Natalitatea crește vizibil în toți acești ani până la 1890.

În ciuda tuturor acestor profunde prefaceri amintite, fenomenul demografic al natalității conservă însă trăsăturile specifice întregului secol al XIX-lea, nu numai din această regiune, ci din arii mult mai extinse la nivel european.

Analizând comparativ evoluția natalității cu evoluția numerică a nașterilor constatăm o ușoară nuanțare introdusă de schimbarea evoluției natalității ce se constată după anul 1890: după o creștere constantă în anii deceniilor 8 și 9, în ultima decadă a secolului al XIX-lea se poate identifica o perioadă de scădere a ratei natalității. Indicele brut al natalității din Bihor scade de la 47,97‰ (1889) la 42,48‰ (1901), în Sătmar se constată același trend descendent al indicelui natalității de la 46,56‰ la 40,18‰.

Această diminuare a indicelui brut de natalitate se impune pe fondul unui fenomen de normalizare instalat în acest spațiu. O evoluție pozitivă, atât economic, cât și socio-cultural, este în măsură să conducă la „reacția naturală” a diminuării nașterilor. Rămâne de văzut dacă și mortalitatea a înregistrat în această perioadă o scădere semnificativă, altfel ipoteza lansată nu are o susținere consistentă.

îmbolnăvesc 17.330 persoane din care mor 5.268, reprezentând 2,13% din totalul locuitorilor din acest comitat. *Izvoare de demografie istorică...*, p. 243-244

¹⁸ Apud Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice* (în continuare *Transilvania...*), Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 117; Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. I, București, 1984, p. 14

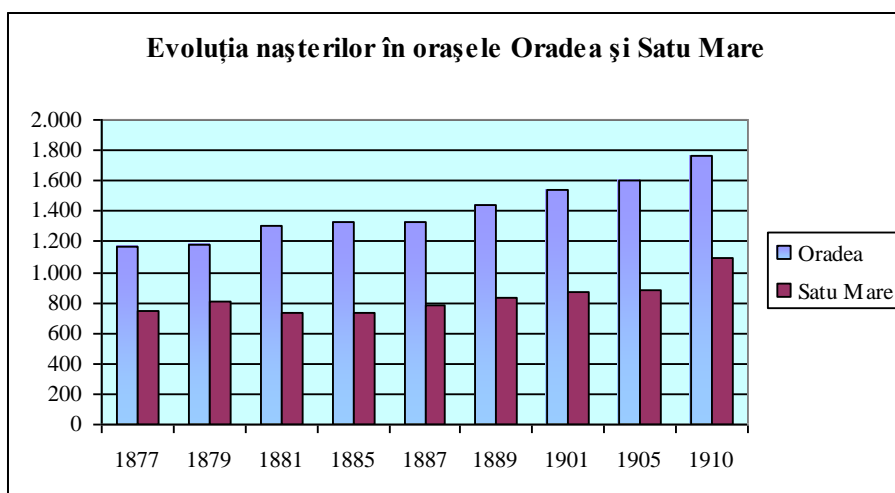
¹⁹ *Ibidem*

Evoluția natalității în comitatele Bihor și Sătmar (%)

	Bihor	Sătmar
1877	39,85	38,94
1879	41,14	40,08
1881	43,04	37,95
1885	46,64	41,80
1887	47,56	45,05
1889	47,97	46,56
1901	42,48	40,18
1905	42,70	38,53
1910	42,46	38,93

Surse: *Magyar Statistikai Évkönyv...*; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655

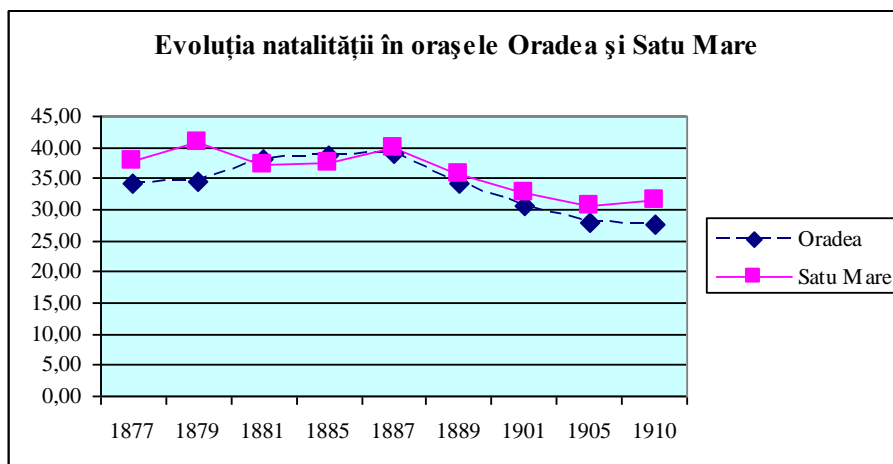
Același fenomen se poate observa și analizând cele două orașe importante ale comitatelor. Numărul nașterilor a crescut constant pe toată durata perioadei analizate cu precizarea că în primii ani analizați se remarcă o ușoară diminuare a acestora. Am putea pune această diminuare pe reacția avută de populația din regiune la epidemia de holeră (amintită anterior) în anii de după 1873. Efectele acestei perturbări se diminuează spre 1880, an după care constatăm o ușoară diminuare a numărului nașterilor. Dinamismul social-economic, dar și importanța cultural-administrativă mai mare a orașului Oradea, a condus spre o mai consistentă creștere numerică a nașterilor (comparativ cu orașul Satu Mare)²⁰.

Această creștere a numărului nașterilor înregistrate în cele două orașe, în principal în Oradea, s-a datorat mai degrabă creșterii populației (generate cu precădere datorită stabilirii aici a unor numeroase persoane venite din alte localități, în special în căutarea unui loc de muncă), deci și a numărului de copii care se nasc (incluzând aici și pe copiii celor așezați în aceste localități), decât unei creșteri a ratei natalității. Mai mult, îndrăznind a trasa încă de pe acum o direcție generală în mișcarea naturală a populației din aceste localități, credem că odată cu transformările socio-economice, culturale și medicale s-a impus pentru scurtă vreme, în ultimele două decenii ale

²⁰ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655; *Recensământul din 1880...*, p. 50-51, 274-275; *Recensământul din 1900...*, p. 110-113, 474-477.

secolului al XIX-lea, tot mai mult (întâi la oraș) modelul demografic de tranziție. Caracterizată printr-o natalitate ridicată și o mortalitate scăzută, această tranziție a contribuit la creșterea substanțială a populației celor două localități. Acest surplus de populație se va regăsi și printr-un număr mai ridicat de nașteri spre anul 1910, fără a crește însă și rata natalității (baza de calcul a natalității modificându-se și ea). Dimpotrivă, fenomenul este exact invers. Așa cum putem observa din graficul de mai jos, indicii brut al natalității cunoaște un proces de diminuare consistent după anul 1890. Această evoluție este vizibilă în ambele localități, cu deosebirea că fenomenul este mai pronunțat în orașul Oradea.

La Oradea, fenomenul este mult mai vizibil și de asemenea mult mai timpuriu. Aici scăderea indicelui brut al natalității de la 38,85‰ în 1887 la 27,47‰ în 1910 este foarte mare. În orașul Satu Mare, în ciuda scăderii pronunțate valoarea indicelui de natalitate rămâne ridicat (31,38‰ în anul 1910).

Evoluția natalității în orașele Oradea și Satu Mare (‰)

	Oradea	Satu Mare
1877	34,24	37,75
1879	34,56	40,90
1881	38,04	37,35
1885	38,74	37,45
1887	38,85	39,78
1889	34,17	35,76
1901	30,69	32,55
1905	27,93	30,50
1910	27,47	31,38

Surse: *Magyar Statistikai Évkönyv...*; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655

Se mai impune a se face remarcă diferenței consistente între rata natalității din cele două orașe și cea înregistrată la nivelul comitatelor. Dacă la începutul perioadei (se impune totuși amendamentul perturbării introduse de efectele devastatoare ale epidemiei de holeră amintite asupra fenomenelor demografice și care, ulterior au avut ca urmare o reacție a populației ce a condus în anii imediat următori la o creștere foarte mare a ratei natalității inclusiv în orașe) indicii ratei brute a natalității de la oraș și cel înregistrat la nivelul întregului comitat aveau valori oarecum apropiate, spre sfârșitul

perioadei constatăm o scădere mult mai mare a ratei natalității la oraș în comparație cu același indicator măsurat la nivelul comitatelor (între rata brută a natalității din Bihor și cea din Oradea diferența înregistrată în anul 1910 a fost de 14,99‰).

Diferența mare dintre natalitatea din mediul rural în general și cea din mediul urban (mult mai scăzută) se datora fără îndoială emancipării personale a populației de la oraș (în special a femeii), dar și efectelor benefice ale creșterii nivelului bunăstării asupra fenomenelor demografice, în principal asupra mortalității, conducând astfel în aceste medii la o creștere substanțială a speranței de viață. La oraș, femeia tot mai prezentă în viața publică, integrată în activitățile economice industriale și cultural-administrative, „refuză” să mai nască mulți copii. În schimb, în mediul rural, în ciuda prefacerilor vizibile din unele localități, multe familii rămân ancorate în tradițional.

A. Natalitatea la populația greco-catolică din Abrămuț (1860-1880). Studiu de caz

Comunitatea greco-catolică din Abrămuț, parohie situată în protopopiatul Lunca, avea în anul 1880 un număr de 206 membri, reprezentând 48,48% din populația totală a localității²¹. Alături de români (51,65%), în această localitate mai conviețuia și o importantă comunitate de maghiari ce împărtășea în principal credința protestantă calvină²².

În perioada analizată, în comunitatea greco-catolică din această localitate s-au născut un număr de 339 copii (16,14 copii/an)²³. Din totalul copiilor născuți în parohie, 196 sunt băieți (57,8%), iar 143 sunt fete (42,2%). Sub raportul distribuției pe cele două sexe se poate constata așadar o rată foarte mare (mult peste medie) a masculinității nașterilor în această parohie.

Repartiția anuală a nașterilor (1860-1880)

Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii
1860	24	1866	15	1872	11	1878	13
1861	12	1867	18	1873	8	1879	24
1862	20	1868	15	1874	16	1880	18
1863	18	1869	19	1875	18		
1864	14	1870	12	1876	16		
1865	16	1871	18	1877	14	Total	339

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 6-22

Indicele brut al natalității este foarte greu de determinat pentru această comunitate, asta deoarece copiii care se nasc în anul 1880 de exemplu nu sunt doar ai familiilor în care intrau numai greco-catolici. Ei pot să provină din familii mixte inter-confesional. Apoi, mulți dintre copiii botezați de preotul din Abrămuț provin din rândul familiilor greco-catolice din filiile acestei parohii. În aceste condiții, este greșit a se raporta cei 18 născuți din anul amintit la cei 206 membri ai comunității GC din același an. Rata rezultată dintr-o asemenea metodă de calcul ar fi mult prea mare (în acest caz 87,37‰). Este clar că mulți dintre copii se nasc din părinți ce nu fac parte din numărul celor 206 greco-catolici.

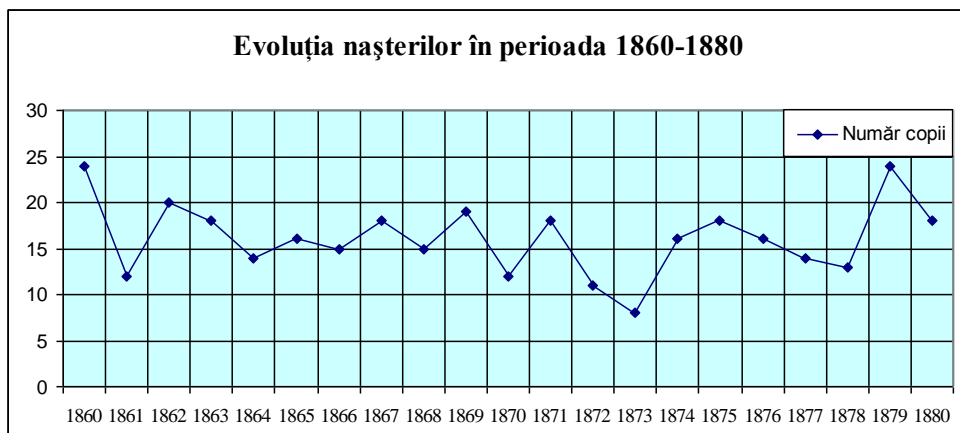
Pe parcursul celor 21 de ani ai perioadei se poate observa o distribuție anuală neuniformă a nașterilor ce evidențiază valori care se încadrează între 24 născuți (anii

²¹ *Recensământul din 1880...*, p. 52

²² *Ibidem*, p. 52-53

²³ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 6-22

1860 și 1879) și 8 născuți (anul 1873). În general, la nivelul unor asemenea comunități de mici dimensiuni numărul nașterilor poate fi ușor influențat de diferiți factori, între care amintim: numărul căsătoriilor realizate în anii precedenți, tradițiile locale, mentalitatea colectivă, etc. Ponderea mică a nașterilor din anii 1872-1873 poate fi pusă doar în parte pe seama epidemiei de holeră din regiune (este posibil ca mai multe femei însărcinate să fi murit în această perioadă, apoi teama de moarte din această perioadă „conservă” posibilitățile de concepție pentru anii de după epidemie).

A lega diminuarea numărului nașterilor doar de epidemie, fără să corelăm acest factor cu alții care sunt în măsură să influențeze comportamentul familiilor din această localitate, este un procedeu greșit de a judeca fenomenul natalității. Anul 1861 este de asemenea un an cu puține nașteri, apoi după o perioadă de creștere a numărului nașterilor consemnată în anii 1874-1875 se poate observa o diminuare a acestora pe toată durata anilor 1876-1878.

Repartiția lunară a născuților (1860-1880)

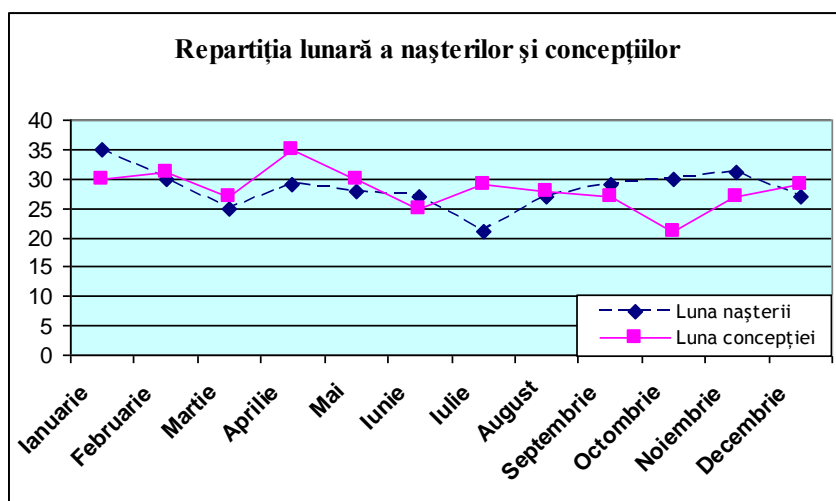
Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți	Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți
Ianuarie	Aprilie	35	Iulie	Octombrie	21
Februarie	Mai	30	August	Noiembrie	27
Martie	Iunie	25	Septembrie	Decembrie	29
Aprilie	Iulie	29	Octombrie	Ianuarie	30
Mai	August	28	Noiembrie	Februarie	31
Iunie	Septembrie	27	Decembrie	Martie	27

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 6-22

Repartiția lunară a nașterilor nu evidențiază anumite determinisme și constrângeri majore în alegerea momentului concepțiilor. Distribuția lunară a nașterilor se încadrează între 6,2% (luna iulie) – valoarea minimă, și 10,3% (ianuarie) – valoarea maximă (valori lunare raportate la totalul nașterilor).

Dacă ar fi să ținem cont de constrângerile religioase referitoare la conceperea copiilor în lunile de post, atunci am putea spune că există o oarecare rețineră (nesemnificativă însă!) de a concepe copii în luna martie (această ipoteză putând fi demonstrată prin „așteptarea” lunii următoare – luna aprilie fiind luna cu cele mai multe concepții). Reținerile din perioada posturilor nu sunt însă confirmate printr-o diminuare semnificativă a concepțiilor din luna decembrie (Postul Crăciunului).

Credem mai degrabă, așa cum poate fi observat și din graficul de mai jos, că lunile specifice sezonului agricol sunt cele în care ponderea concepțiilor era mai redusă. Munca de la câmp, dar și numeroasele deplasări ale bărbaților în principal pentru muncile sezoniere, conduc la o diminuare a concepțiilor din aceste luni.

Un alt indicator urmărit de noi în analiza natalității din această comunitate este *legitimitatea nașterilor*. Acest indicator este în măsură să ne traseze conservatorismul și conformismul locuitorilor din acest sat. El este relevant și în observarea unui alt fenomen urmărit de către noi, greu de stabilit însă în urma unor cercetări arhivistice, și anume cel al concubinajului. Nașterile nelegitime din această parohie (19 cazuri, reprezentând 5,6%) sunt practic în mare parte fructul acestor relații de concubinaj. Există însă și cazuri de copii născuți de către femei singure. Aceste nașteri erau urmate, nu de puține ori, de căsătoria acestor femei. Ponderea ilegitimității nașterilor este una ce se încadrează în limitele normale pentru această perioadă. Comparativ cu media la nivelul Transilvaniei, caz în care au fost admise valori medii între 6% și 8%²⁴, ponderea nașterilor nelegitime din această localitate ni se pare chiar mai redusă.

B. Natalitatea la populația greco-catolică din Aușeu (1860-1880). Studiu de caz

În localitatea *Aușeu*, la 1880, din totalul de 487 locuitori, 460 erau români (94,5%). În același an, 475 locuitori erau GC (97,5%)²⁵. În localitate mai locuiau 11 maghiari ce împărtășeau și ei în majoritate confesiunea greco-catolică (doar 2 erau RC, în timp ce 1 persoană era CH)²⁶.

Pe parcursul perioadei analizate în această parohie s-au născut 472 de copii (22,47 copii/an). Din totalul acestor copii, 212 sunt fete (44,91%), iar 260 sunt băieți (55,09%). Rata masculinității nașterilor este așadar mai ridicată și la nivelul acestei comunități²⁷.

²⁴ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 134

²⁵ *Recensământul din 1880...*, p. 52-53

²⁶ *Ibidem*

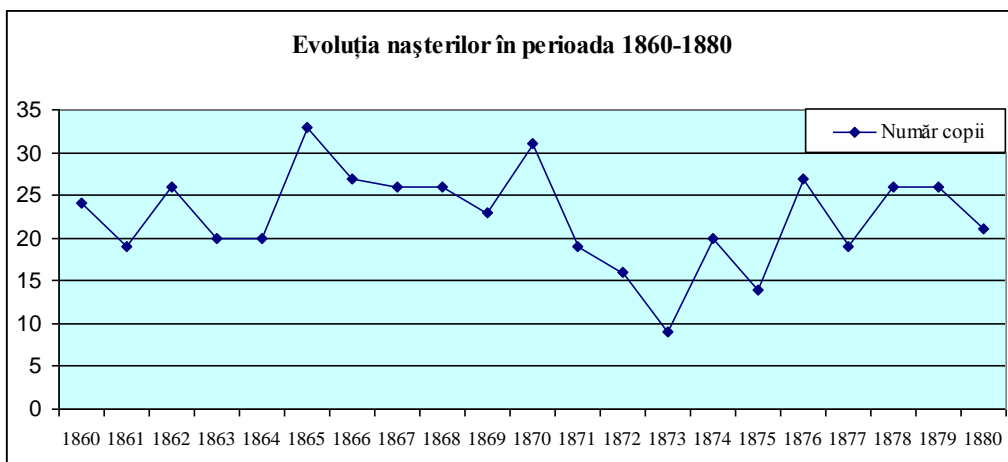
²⁷ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 71, f. 6-22

Repartiția anuală a nașterilor (1860-1880)

Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii
1860	24	1866	27	1872	16	1878	26
1861	19	1867	26	1873	9	1879	26
1862	26	1868	26	1874	20	1880	21
1863	20	1869	23	1875	14		
1864	20	1870	30	1876	27		
1865	33	1871	19	1877	19	Total	472

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 71, f. 6-22

Distribuția anuală a celor 472 de copii nu a fost una uniformă. Astfel, pe parcursul celor 21 de ani, s-au constatat variații între 9 nașteri/an (1873) și 33 nașteri/an (1865)²⁸. Ipoteza unei conexiuni existente între epidemia de holeră din anii 1872-1873 și numărul nașterilor se confirmă și în acest caz. În anii respectivi se constată, așa cum poate fi văzut și din graficul următor, o perioadă cu un evident trend descendent al numărului nașterilor (anii 1871-1873). La fel ca și în cazul localității Abrămuț, în anul 1861, dar și în anii 1863-1864, se constată un număr redus de nașteri. Această stabilizare, mai degrabă decât diminuare, are loc pe fondul unei creșteri semnificative a natalității în perioada de după revoluția pașoptistă.

Urmărind evoluția numărului nașterilor din această comunitate, constatăm frecvența alternanță dintre creșterea și diminuarea numărului nașterilor. Această alternanță, ușor vizibilă, s-a datorat în principal celor două importante „regularizări” introduse de perturbarea fenomenului demografic al natalității: prima, cauzată de stabilizarea creșterii natalității din perioada anilor 1850-1860, după care numărul nașterilor scade, pentru ca ulterior să crească la un an sau doi în funcție de rangul nașterilor la fiecare femeie; a doua, generată de epidemia din anii 1872-1873, când datorită mortalității foarte ridicate în rândul copiilor, dar nu numai (fenomen asociat în multe cazuri și cu o nupțialitate redusă), s-a ajuns la o reducere semnificativă a numărului copiilor din foarte multe familii. Anii următori sunt caracterizați printr-o tendință generală de creștere constantă, dar întreruptă la fiecare an. Fenomenul a fost cauzat de nașterea unui număr semnificativ de copii tot la doi ani (fenomen datorat mamelor care nu nasc în fiecare an, ci la doi ani). Această ritmicitate a nașterilor (în

²⁸ *Ibidem*

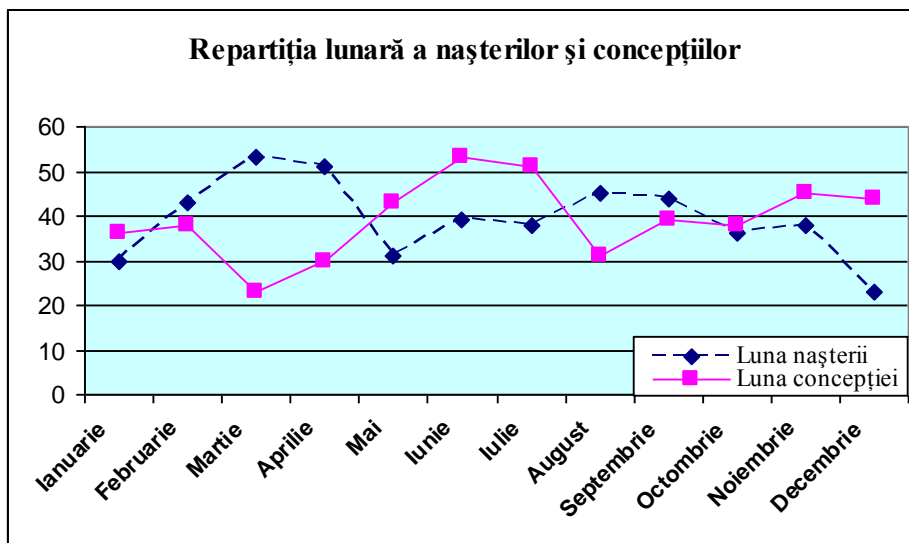
medie, tot la doi ani) a fost un fenomen prezent și în perioadele de normalitate, doar că în acest caz nașterile nu se concentră într-un an (urmat apoi de unul cu puține nașteri). Epidemia a contribuit din acest punct de vedere (prin crearea unui vid de copii, de oameni în general) la o „alinieare a femeilor la startul nașterilor” ce va evidenția ritmicitatea nașterilor din doi în doi ani în funcție de rangul nașterilor.

Repartiția lunară a născuților (1860-1880)

Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți	Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți
Ianuarie	Aprilie	30	Iulie	Octombrie	38
Februarie	Mai	43	August	Noiembrie	45
Martie	Iunie	53	Septembrie	Decembrie	44
Aprilie	Iulie	51	Octombrie	Ianuarie	36
Mai	August	31	Noiembrie	Februarie	38
Iunie	Septembrie	39	Decembrie	Martie	23

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 71, f. 6-22

Repartiția lunară a nașterilor evidențiază, mai mult decât în cazul altor localități, o distribuție neuniformă a nașterilor. Există nete distincții, plecând de la luna concepției, între anumite perioade din timpul anului: puține concepții au loc în perioada primelor luni ale anului, când se înregistrează și minima din timpul anului – luna martie (lună peste care se suprapune și o parte a Postului Paștelui); apoi în lunile de vară (iunie-iulie), perioadă ce se remarcă printr-un foarte mare număr de concepții; urma o reducere semnificativă a concepțiilor în luna august și cele de început a toamnei. Care să fie explicațiile unei asemenea distribuții sezoniere a concepțiilor și nașterilor din această parohie? Ponderea mică a concepțiilor din primele luni ale anului, coroborată cu o pondere ridicată a acestora în lunile mai-iulie o putem pune pe seama ponderii foarte ridicate a căsătoriilor din primele luni ale anului în special din luna februarie. Dacă ar fi să acceptăm această ipoteză atunci majoritatea femeilor (explicația privește cazul întâiului născut) concep copii în medie la 3-5 luni după căsătorie. Analiza localității Borod, așezare apropiată de Aușeu, în care 51,2% dintre căsătorii s-au încheiat în luna februarie, va confirma sau nu această teorie, bazată mai degrabă pe anumite tradiții și comportamente specifice acestei arii geografice. Situate în zona de dealuri, aceste sate aveau în majoritate, la fel ca și numeroase sate din zona Beiușului, locuințe duble: una permanentă situată în vatra satului și alta sezonieră în zona deluroasă, a fânețelor în principal, unde țăranul își creștea animalele, dar și cultiva pământul acolo unde era posibil, în funcție de structura solului. Pe durata verii, în sat rămâneau doar bătrânii și copiii. Adulții, capabili de a munci, locuiau de regulă în locuințele sezoniere – de aici se năștea intimitatea de care nu aveau parte femeia și bărbatul în casa din sat (cel mai adesea în aceeași încăpere locuiau mai mulți membri ai familiei). Apoi, din satele de pe văile superioare ale Crișurilor plecau numeroși tineri (adesea împreună cu soțiile lor) în căutarea unui loc de muncă spre zonele de câmpie unde beneficiau de asemenea de intimitatea ce ducea adesea la concepția copiilor.

Legitimitatea nașterilor era în cazul acestei localități una mult mai mare: din totalul de 472 de nașteri, doar 8 copii au fost nelegitimi (1,69%), în timp ce 464 au fost născuți în familii întemeiate oficial. O asemenea pondere redusă a ilegitimității demonstrează puternicul comportament conservator născut dintr-o morală religioasă foarte puternică, specifică satelor din zonele colinare.

C. Natalitatea la populația greco-catolică din Beiuș (1860-1880). Studiu de caz

Beiușul, la 1880, avea o populație ce număra 2.614 locuitori (etnic: 1.049 – români, 1.310 – maghiari, 67 – germani, 22 – slovaci, 2 – ruteni, 89 – alte naționalități, 6 străini și 69 – cu limbă maternă necunoscută; confesional: 645 – O, 593 – GC, 524 – RC, 566 – CH, 272 – Iz, 6 – EV, 1 – unitarian)²⁹.

În perioada cercetată s-au născut în parohia greco-catolică din această localitate un număr total de 480 copii (22,86 copii/an)³⁰. Din totalul acestor copii, 243 au fost băieți (50,63%), iar 237 au fost fete (49,37%)³¹. Rata masculinității nașterilor este așadar în cazul acestei comunități una moderată.

Repartiția anuală a nașterilor (1860-1880)

Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii
1860	27	1866	33	1872	13	1878	24
1861	29	1867	26	1873	21	1879	23
1862	19	1868	21	1874	15	1880	21
1863	20	1869	17	1875	15		
1864	17	1870	27	1876	24		
1865	32	1871	32	1877	24	Total	480

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 91, f. 24-45

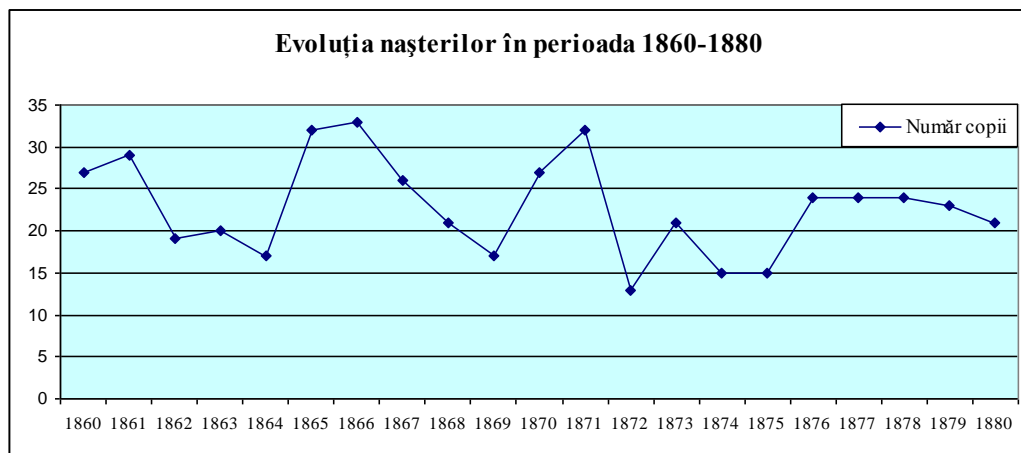
Repartiția anuală a nașterilor evidențiază, la fel ca și în cazul celorlalte localități analizate, o evoluție lipsită de uniformitate. Dacă la începutul perioadei

²⁹ *Recensământul din 1880...*, p. 50-51

³⁰ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 91, f. 24-45

³¹ *Ibidem*

analizate întâlnim valori ale nașterilor ce se apropiau de 30 cazuri, au urmat câțiva ani de scădere a numărului născuților (1862-1864), pentru ca apoi numărul nașterilor să crească iarăși (depășind în unii ani 30 de cazuri). Influența foarte mare pe care a avut-o din punct de vedere demografic epidemia de holeră (care a condus la dispariția unor membri din numeroase familii) poate fi constatată, urmărind graficul de mai jos, printr-o scădere considerabilă a numărului nașterilor. Valorile ridicate înregistrate în anii de dinaintea epidemiei nu s-au mai repetat după această maladie, asta în ciuda unei natalități foarte ridicate (numărul mamelor care nasc copii după anul 1873 fusese însă considerabil diminuat prin mortalitatea foarte mare din timpul epidemiei).

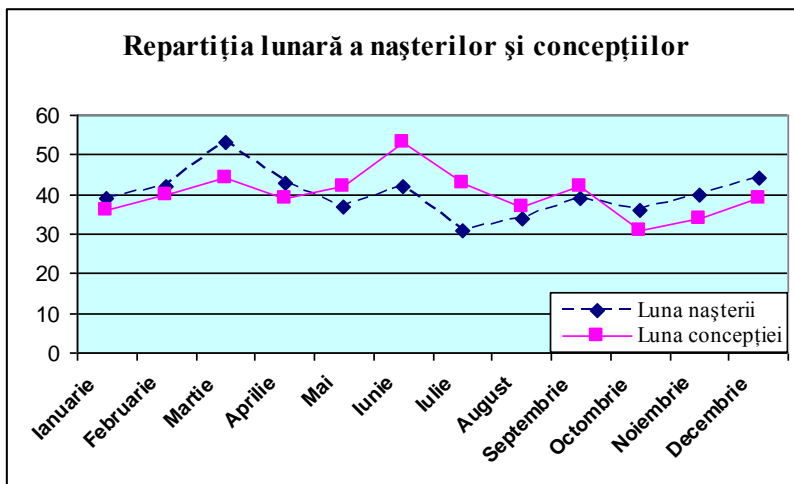
Distribuția lunară a nașterilor este în cazul acestei localități mult mai uniformă decât în cazul celorlalte comunități analizate până acum. Faptul că localitatea manifesta vădite comportamente specifice lumii urbane (aici ponderea activităților neagricole era destul de consistentă) a condus la o ruptură de tradiționalismul și conservatorismul specific lumii rurale înconjurătoare.

Repartiția lunară a născuților (1860-1880)

Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți	Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți
Ianuarie	Aprilie	39	Iulie	Octombrie	31
Februarie	Mai	42	August	Noiembrie	34
Martie	Iunie	53	Septembrie	Decembrie	39
Aprilie	Iulie	43	Octombrie	Ianuarie	36
Mai	August	37	Noiembrie	Februarie	40
Iunie	Septembrie	42	Decembrie	Martie	44

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 91, f. 24-45

Lunile cu cele mai multe concepții sunt cele cuprinse între mai și septembrie. Lipsa unor constrângeri de natură religioasă este dublată în acest caz și de lipsa unor constrângeri sezoniere datorată activităților agricole (profilul neagricol al localității fiind un factor ce a condus fără îndoială la o asemenea distribuție a nașterilor pe parcursul anului).

Vizibila emancipare personală, generată în contextul prefacerilor socio-culturale și profesionale din această localitate, a condus și la alte fenomene: din totalul de 480 copii născuți, în perioada 1860-1880, în comunitatea greco-catolică din Beiuș, 90 de copii sunt nelegitimi (18,75%)³². O asemenea pondere a ilegitimității nașterilor, specifică mai degrabă marilor orașe, este în măsură să ne traseze anumite coordonate ale specificului și naturii societății beiușene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

D. Natalitatea la populația greco-catolică din Borod (1860-1880). Studiu de caz

Aici diversitatea etno-confesională a populației era mult mai mare. La 1880, din totalul de 1.489 locuitori, 861 erau români (57,8%), 269 erau maghiari (18,1%), 178 erau slovaci (11,9%), 42 erau germani (2,8%), restul fiind de alte naționalități sau cu limba maternă necunoscută³³. Din punct de vedere confesional diversitatea era și mai mare. Comunitatea greco-catolică număra 900 de persoane, cea romano-catolică 284, cea ortodoxă 74, cea reformată 59, iar cea mozaică 172 de persoane.

Până în anul 1900 se pare că au intervenit câteva schimbări demografice introduse de instalarea în localitate a unui important număr de slovaci³⁴. În acest an din cei 2.558 de locuitori, 959 erau slovaci, 1.160 era români, iar 424 erau maghiari. Restul comunităților erau ne semnificative numeric. Structura confesională la 1900 o reflecta pe cea etnică: 1.085 persoane erau GC, 1.075 erau RC, 88 erau O, 63 erau CH. Numeroasă era și comunitatea izraelită din localitate (244 persoane).

În perioada 1860-1880, în parohia greco-catolică din această localitate s-au născut 849 de copii (40,42 copii/an)³⁵. Această medie anuală a nașterilor se datorează atât natalității ridicate, cât și dimensiunii mari a comunității greco-catolice din această parohie (aproape 1.000 de persoane doar în localitatea reședință a parohiei, cifră la care se adaugă și comunitățile din filii). Din cei 849 de copii, 441 sunt băieți (51,94%), iar 408 sunt fete (48,06%)³⁶. Se confirmă așadar o ușoară rata a masculinității nașterilor.

³² *Ibidem*

³³ *Recensământul din 1880...*, p. 524-525

³⁴ *Recensământul din 1900...*, p. 118-119

³⁵ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f. 49-99

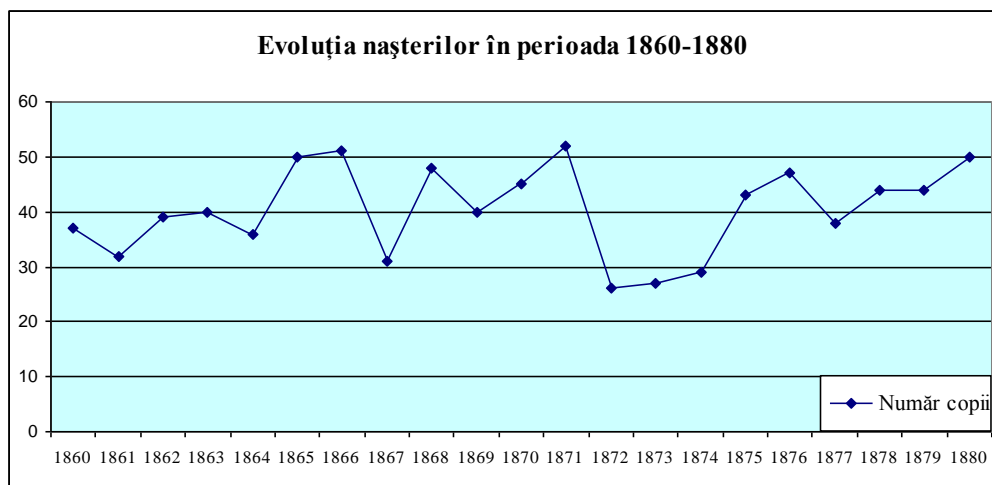
³⁶ *Ibidem*

Repartiția anuală a nașterilor (1860-1880)

Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii
1860	37	1866	51	1872	26	1878	44
1861	32	1867	31	1873	27	1879	44
1862	39	1868	48	1874	29	1880	50
1863	40	1869	40	1875	43		
1864	36	1870	45	1876	47		
1865	50	1871	52	1877	38	Total	849

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f. 49-99

Repartiția anuală a numărului nașterilor evidențiază evoluția neuniformă pe parcursul perioadei cercetate. Dacă la începutul perioadei constatăm o creștere semnificativă a numărului nașterilor (pusă mai degrabă pe seama revenirii de după reculul consemnat în urma exploziei natalității din perioada primilor ani de după Revoluția de la 1848), în anii următori se constată o evoluție oscilantă, atât în sensul creșterii, cât și în cel al diminuării nașterilor.

Reculul natalității și al numărului nașterilor, consemnat în anii epidemiei de holeră din 1872-1873, poate fi observat și în cazul acestei localități. Efectele negative ale acestei epidemii s-au simțit pe toată durata până la 1880: în ciuda creșterii natalității, moartea multor femei aflate la vârsta fertilității a îngreunat posibilitatea revenirii la nivelul numărului nașterilor din anii de dinaintea maladii amintite.

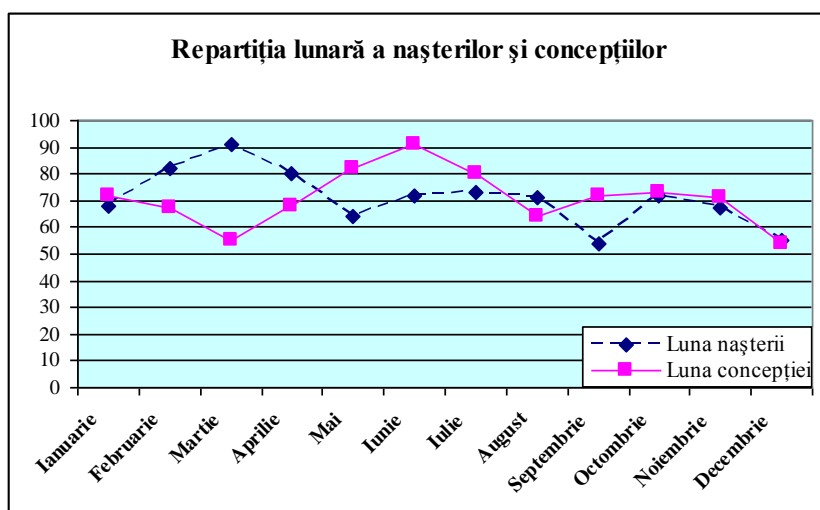
Repartiția lunară a nașcuților (1860-1880)

Luna nașterii	Luna concepției	Nr. nașcuți	Luna nașterii	Luna concepției	Nr. nașcuți
Ianuarie	Aprilie	68	Iulie	Octombrie	73
Februarie	Mai	82	August	Noiembrie	71
Martie	Iunie	91	Septembrie	Decembrie	54
Aprilie	Iulie	80	Octombrie	Ianuarie	72
Mai	August	64	Noiembrie	Februarie	67
Iunie	Septembrie	72	Decembrie	Martie	55

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f. 49-99

Repartiția lunară a nașterilor evidențiază conservatorismul și comportamentele specifice regiunii. În puține cazuri pot fi observate minime ale concepțiilor atât de vizibile în perioada posturilor mari de peste an. Să fie oare în acest caz vorba doar

despre constrângerea și determinismul născut din rigurile bisericești? Și da și nu. Pe de o parte, ponderea mică a concepțiilor din lunile de post este o certitudine ce nu poate fi contestată (sub acest raport răspunsul afirmativ la întrebarea noastră pare să fie o variantă solidă). Pe de altă parte, făcând comparația cu distribuția lunară a nașterilor și concepțiilor din Aușeu (localitate situată în același areal geografic), se remarcă aceeași pondere redusă a concepțiilor din prima parte a anului (inclusiv luna decembrie în cazul localității Borod). Apoi, la fel ca și în Aușeu, lunile mai-iulie s-au dovedit a fi luni cu o mare pondere a numărului concepțiilor. Explicațiile atribuite realităților socio-economice, dar și tradițiilor locale, în cazul localității Aușeu își găsesc, prin urmare, suportul documentar și în cazul localității Borod. Fenomenul natalității pare, așadar, influențat de mecanisme locale și regionale ce imprimă anumite comportamente ale familiilor din aceste regiuni.

Ponderea ilegitimității nașterilor din această parohie este una specifică localităților rurale de dimensiuni mai mari, unde nașterile din afara cadrului legal erau mai răspândite decât în micile localități. Ponderea nașterilor nelegitime a fost în cazul acestei parohii de 10,16%.

E. Natalitatea la populația din localitatea Ghenci (1860-1880). Studiu de caz

Localitatea Ghenci este situată în actuala comună Căuaș (jud. Satu Mare). La 1880, localitatea număra 1.114 locuitori împărțiți din punct de vedere etnic în două mari comunități: maghiară și română (813 erau maghiari, reprezentând 72,9%, iar 244 erau români, reprezentând 21,9%). Alături de cele două comunități mai locuiau 2 germani și 1 rutean (54 persoane aveau limba maternă necunoscută). Confesional, cele mai importante comunități erau cea calvină (710 enoriași, reprezentând 63,7% din totalul populației) și cea greco-catolică (309 enoriași, reprezentând 27,7%). În localitate mai locuiau 84 de RC și 11 Iz³⁷. La 1900, din totalul de 1.437 locuitori, maghiarii reprezentau 76,2% (1.095 persoane), iar românii 23,8% (342 persoane)³⁸. Confesiunea majoritară era cea reformată (calvină) (aceasta număra 894 persoane,

³⁷ *Recensământul din 1880...*, p. 278-279

³⁸ *Recensământul din 1900...*, p. 478-479

reprezentând 62,2%). Comunitatea greco-catolică (429 persoane, reprezentând 29,8%) era urmată de cea evanghelică (aceasta număra 95 persoane, reprezentând 6,6%)³⁹.

Analiza noastră s-a produs de această dată asupra celor două parohii (greco-catolică și reformată) ce adunau în comunitățile lor pe majoritatea locuitorilor acestui sat. Ca urmare a acestei cercetări paralele vom avea posibilitatea de a face comparații între fenomenul natalității celor două comunități. O asemenea abordare este în măsură să răspundă unor întrebări legate de anumite mecanisme și comportamente ale populației din această localitate și nu numai.

Pe parcursul celor 48 de ani ai perioadei 1863-1910, în cele două comunități s-au născut un număr de 2.385 de copii (49,68 copii/an)⁴⁰. Dintre aceștia, 839 erau copii născuți în familiile greco-catolice (35,18%), iar 1.546 erau copii născuți în familiile reformate (64,82%). Privit sub raport comparativ cu dimensiunea comunităților, vom constata o mai mare rată a natalității în comunitatea greco-catolică (mai redusă numeric – aceasta fiind cu mai mult de două ori mai mică decât comunitatea reformată). În comunitatea greco-catolică se nasc în medie 17,48 copii/an, iar în cea reformată 32,2 copii/an (mai puțin decât dublul celei greco-catolice)⁴¹. Numărul nașterilor nu este uniform în niciuna din cele două comunități astfel că nu putem să facem comparații directe între indicele brut al natalității din cele două comunități la nivelul anumitor ani (rezultatele unei asemenea abordări ar fi lipsite de relevanță). Surprinde sub acest raport, așa cum poate fi văzut și din tabelul de mai jos, diferența foarte mare dintre numărul nașterilor de la an la an în cele două comunități: dacă de exemplu în anul 1880 în comunitatea greco-catolică se nașteau doar 8 copii, iar în cea reformată 32 copii, în anul 1900 câte 28 de copii se nasc atât în comunitatea GC, cât și în cea CH.

Repartiția anuală a nașterilor (1863-1910)

Anul	Număr copii		Anul	Număr copii		Anul	Număr copii	
	Parohia GC	Parohia CH		Parohia GC	Parohia CH		Parohia GC	Parohia CH
1863	9	25	1879	15	38	1895	25	31
1864	18	26	1880	8	32	1896	22	32
1865	20	33	1881	12	31	1897	21	32
1866	18	34	1882	7	33	1898	19	31
1867	16	19	1883	16	31	1899	22	40
1868	13	34	1884	16	35	1900	28	28
1869	20	32	1885	12	23	1901	18	34
1870	10	33	1886	23	37	1902	21	28
1871	21	28	1887	18	30	1903	27	29
1872	19	38	1888	16	43	1904	18	32
1873	5	27	1889	16	40	1905	25	22
1874	13	28	1890	22	31	1906	19	30
1875	12	29	1891	17	43	1907	17	31
1876	15	45	1892	15	30	1908	18	35
1877	10	39	1893	21	36	1909	26	32
1878	19	25	1894	18	39	1910	23	32

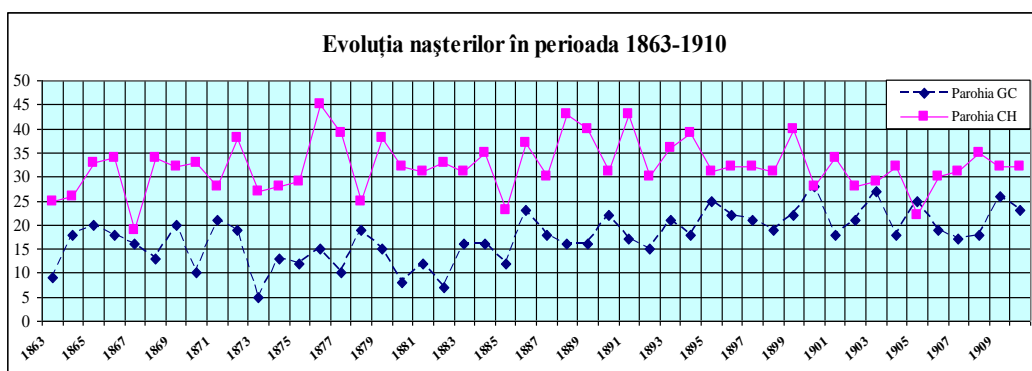
Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 46-49

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim

⁴¹ *Ibidem*

Privită sub raportul evoluției în timp, natalitatea din această localitate pare să cunoască mai multe etape introduse de mutațiile și contextul socio-economic din anumite perioade. Analizând graficul de mai jos, constatăm o evoluție a natalității diferită în dreptul celor două comunități. Numărul nașterilor a fost influențat în anumiți ani de diferiți factori (amintiți de noi și cu ocazia analizei celorlalte localități: epidemia de holeră din 1872-1873, criza economică cu care s-a confruntat întregul stat austro-ungar în perioada 1870-1880, etc.) ce au imprimat anumite nuanțări ale tendinței generale a fenomenului în aceste comunități. Sub raportul evoluției de ansamblu, în comunitatea greco-catolică se constată o creștere a numărului nașterilor pe toată perioada analizată, întreruptă doar de mici fluctuații introduse de diminuarea nașterilor din unii ani. Tendința este însă una de creștere. În comunitatea calvină, creșterea, întreruptă și în acest caz în unii ani, se poate constata doar până în jurul perioadei 1888-1891, după care se poate observa o tendință de diminuare (întreruptă și ea în unii ani de noi creșteri ale numărului nașterilor).

În ciuda faptului că cele două comunități religioase erau diferite sub raportul conservării normelor și percepțelor tradiționale (e bine știut că protestanții au renunțat la perioadele posturilor), nu putem observa diferențe semnificative de comportament în privința perioadei din an în care au loc concepțiile copiilor.

Repartiția lunară a născuților în parohia greco-catolică (1863-1910)⁴²

Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți	Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți
Ianuarie	Aprilie	86	Iulie	Octombrie	62
Februarie	Mai	77	August	Noiembrie	62
Martie	Iunie	84	Septembrie	Decembrie	78
Aprilie	Iulie	82	Octombrie	Ianuarie	66
Mai	August	55	Noiembrie	Februarie	51
Iunie	Septembrie	54	Decembrie	Martie	66

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 46-49

Dacă în cazul comunității greco-catolice ne-am fi așteptat la o evidențiere a numărului posturilor prin numărul redus al concepțiilor, iată că, cel mai probabil sub influența tendințelor moderniste, dar și al conviețuirii alături de protestanții calvini, între cele două comunități nu există diferențieri semnificative. Repartiția lunară a nașterilor și concepțiilor credem că are ca factori de influență mai puțin percepute de

⁴² În cazul acestei parohii nu a putut fi identificată luna în care s-au născut 16 copii.

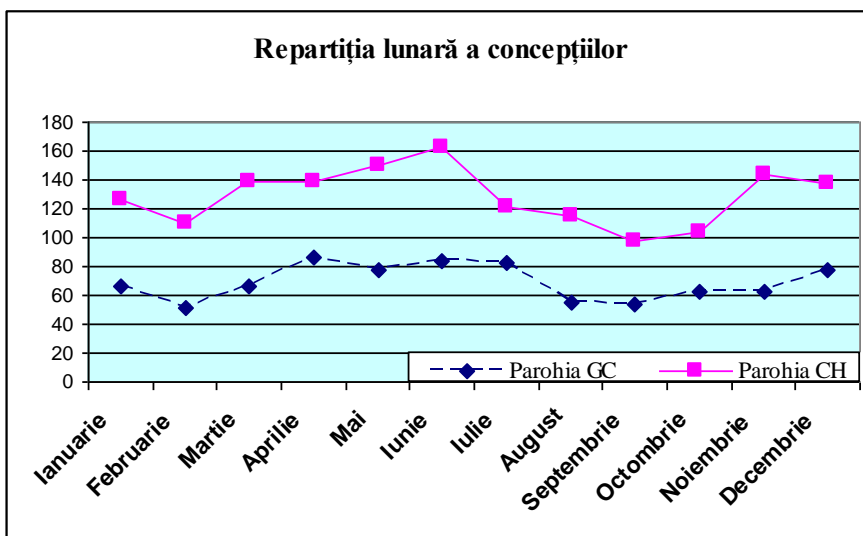
ordin religios. Contextul social și economic (profilul socio-profesional al localității), tradițiile locale, mentalitățile colective sunt factori de influență mult mai puternici din acest punct de vedere.

Repartiția lunară a născuților în parohia reformată (1863-1910)

Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți	Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți
Ianuarie	Aprilie	139	Iulie	Octombrie	104
Februarie	Mai	150	August	Noiembrie	144
Martie	Iunie	163	Septembrie	Decembrie	137
Aprilie	Iulie	121	Octombrie	Ianuarie	126
Mai	August	115	Noiembrie	Februarie	110
Iunie	Septembrie	98	Decembrie	Martie	139

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 46-49

Urmărind graficul de mai jos, constatăm, așa cum am mai precizat (cu amendamentul diferenței introduse de numărul diferit al nașterilor din cele două comunități), că distribuția lunară a concepțiilor din cele două comunități este în general una asemănătoare: lunile cu un număr de concepții peste medie sunt martie-iulie și noiembrie-decembrie.

Restul lunilor din an (cu mici nuanțări) au fost perioade cu mai puține concepții. Sub acest raport, nu identificăm anumite constrângeri sau determinisme de natură religioasă, ci mai degrabă pe acelea ce țin de comportamentul țaranului din perioadele sezonului agricol. Perioada cu cele mai puține concepții fiind una din perioadele agricole cele mai solicitante de peste an (august-octombrie).

Rata ilegitimității nașterilor în cele două parohii se păstrează cu mult sub limitele valorilor medii întâlnite în satele transilvănene (6-8%)⁴³. În cei 48 de ani ai perioadei analizate s-au născut doar 54 de copii nelegitimi (adică 2,26%). Frapează distribuția inegală a copiilor nelegitimi pe decenii: 5 copii în anii 1863-1870; 4 copii în anii 1871-1880; 9 copii în anii 1881-1890; 15 copii în anii 1891-1900 și 21 de copii în

⁴³ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 134

perioada 1901-1910. Cele mai multe dintre fetele care nasc copii nelegitimi se găsesc la prima „abatere”, multe continuă să nască însă și alți copii în acest fel. Țiganca Therezia Lakatos și fiica acesteia Iuliana Lakatos sunt două exemple de femei care „recidivează”⁴⁴. După mai multe relații de concubinaj Therezia dă naștere, în perioada 17 noiembrie 1877 – 29 iulie 1909, la 7 copii. Fiica acesteia, Iuliana, urmând același exemplu, naște, după relații cu mai mulți bărbați în perioada 1900-1921, 9 copii (toți nelegitimi). Apoi, Laria Papp naște și ea, în perioada 1864-1867, din relații de concubinaj, două fete, botezate Iuliana, după ce prima a murit la scurt timp de la naștere⁴⁵.

1.2. Dinamica și structura nașterilor în familiile satului tradițional românesc

Cu această ocazie vom încerca să punem accentul pe familie, pe reconstituirea acesteia pe baza documentelor arhivistice păstrate grație consemnărilor bisericești. Încercarea noastră de a aborda problema natalității din această perspectivă a întâmpinat un mic neajuns introdus de faptul că nașterile au trebuit corelate cu celelalte evenimente demografice, în principal cu căsătoria, dar și cu decesul. Cum perioada cercetată de către noi în cazul căsătoriilor a fost cea cuprinsă între anii 1860 și 1910, întrebarea firească pe care ne-o punem este: care este momentul de început al studiului nostru referitor la dinamica și structura nașterilor din familiile întemeiate în această perioadă? Momentul încheierii căsătoriei și de aici cel al întemeierii familiei sau toate nașterile care s-au înregistrat în perioada 1860-1910. E lesne de înțeles că după 1860 s-au născut copii și în familiile constituite înaintea acestui an și că, de asemenea, după anul 1910 în familiile constituite înaintea acestui an s-au mai născut copii. Am optat, după cum credem că era firesc (deși am precizat impedimentul, neajunsul chiar, întâlnit în cercetare – care se poate dovedi minor în condițiile unei atente și distributive priviri asupra fenomenului), pentru varianta de a analiza acelea dintre nașteri care s-au produs în familiile pe care le-am reconstituit (încheiate între anii 1860-1910). Într-o atare situație facem precizarea că vom urmări nașterile din familiile încheiate în perioada analizată, asta, chiar dacă faptul în sine presupune introducerea în baza de date și a unor copii născuți după anul 1910 (luat, de altfel, ca reper oarecum aleator). Se mai impune totuși a se face precizarea, cunoscându-se realitatea descoperită în urma cercetării fenomenului marital, faptului că nu excludem ca unele dintre căsătoriile încheiate în această perioadă doar să se „oficializeze” acum, ele existând în realitate și în anii anteriori când posibil au dat naștere și la alți copii (așa cum vom vedea de altfel în analiza noastră). Iată deci, în cercetarea noastră trebuiesc introduse o serie de nuanțări, în funcție de specificul, dar și de mentalul comunității cercetate.

Aspectele amintite le putem considera neajunsuri ale cercetării noastre, pe de altă parte însă, ele vor putea evidenția mult mai clar invocata legătură cu actul căsătoriei. Cunoscând numărul total de căsătorii realizate, de asemenea numărul copiilor (total, dar și cel al fiecărei familii) avem posibilitatea observării dimensiunii procesului demografic, atât la nivelul întregii localități, cât și la nivelul particular al fiecărei familii.

Dintr-o altă perspectivă, urmărind cele câteva recensăminte oficiale efectuate de statul austro-maghiar în această perioadă, dar și alte statistici oferite de către oficialități, vom încerca surprinderea aspectelor demografice în evoluția lor. Acest lucru ar înlătura în mare parte, credem noi, neajunsurile despre care am vorbit anterior,

⁴⁴ Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 12

⁴⁵ *Ibidem*

totodată va face posibilă și punerea în contextul demografic general, al întregii populații ce aparținea comitatelor Bihor și Sătmar⁴⁶.

Studierea aspectelor privitoare la reproducerea populației impune, considerăm noi, urmărirea evoluției situației sociale, politice sau legislative a statului (cu privire la această chestiune)⁴⁷. Nu putem să trecem cu vederea condițiile de viață ale oamenilor din această regiune, perioadele de progres și recul economic, epidemiile, munca grea la care erau supuși deopotrivă bărbații, femeile și copiii. Condițiile vitrege de viață conduc, nu de puține ori, la moartea prematură a multora, mulți copii nu ating vârsta maturității. Mortalitatea infantilă, numeroasele boli care îi secerau pe copii, îi provoacă într-un fel pe părinți. Aceștia recurg adesea la conceperea unui număr mare de copii, așa încât „reproducerea să fie asigurată”⁴⁸.

Societatea românească (o numim așa în ciuda faptului că această regiune aparținea atunci statului austro-ungar, iar în atenția noastră nu au stat doar comunitățile etnicilor români, ci și cele ale maghiarilor, germanilor, evreilor, slovacilor, ȝiganilor – comunități alături de care românii au conviețuit pașnic și adesea în familie, asta dincolo de „accidente” și puternicele emoții ce i-au călăuzit pe unii dintre locuitorii acestor meleaguri, indiferent de neam, limbă sau religie) pe care o avem în vedere este una tradițională, ea nu face un caz aparte legilor generale de existență ale unei astfel de societăți. Noul se impune foarte greu. Copiii se nasc, cresc și se căsătoresc în sat (în majoritatea cazurilor). Rar este părăsită localitatea. Una din funcțiile familiei în acest caz este aceea de a asigura socializarea copiilor, esențială pentru integrarea socială a acestora. Evident că nu se are în vedere în mod expres acest lucru. Țăranul nu își propune, și nici nu filozofează cu cuvintele, el face lucrurile așa cum strămoșii le-au făcut la rândul lor. De mici, copiii sunt puși în situația de a vedea lucrurile în același fel ca și adulții⁴⁹. Această realitate provoacă decesul la vârstă fragedă a multora. În multe cazuri corpul firavilor copii nu poate accepta situația, mulți rămân cu sechele și malformații fizice și psihice. Selecția naturală își spunea cuvântul în condițiile în care medicina era una rudimentară, de factură aproape în exclusivitate populară; cei sănătoși și capabili să răzbească greutățile rezistau, ceilalți nu.

O altă chestiune care va sta în atenția noastră este cea a copiilor nelegitimi (relativ puțini, după cum vom vedea în cazul acestor parohii, asta deși numărul lor era mult mai mare așa cum s-a putut observa din precedenta analiză). Noi am luat în discuție doar cazul familiilor sau persoanelor care au avut copii, și care în cele din urmă au intrat în legalitate prin căsătorie (ușor de înțeles că nu în toate cazurile s-a produs acest eveniment). Deși comunitatea sancționa o asemenea „abatere”, totuși trebuie să vedem problematica și altfel. Comunitatea accepta „căsătoria” chiar dacă ea nu era în toate cazurile una oficială. O asemenea situație se datora și faptului că mulți tineri nu își puteau plăti dispensa cerută în cazurile mai speciale de autoritățile

⁴⁶ Datele referitoare la aceste unități administrative au fost consemnate în recensămintele publicate sub coordonarea lui Traian Rotariu, dar și în lucrarea *Izvoare de demografie istorică* (vol. II), citată de către noi și cu alte ocazii. De asemenea, la dispoziție ne-au stat, grație Arhivelor Naționale Direcția Județeană Bihor, și anuarele statistice *Magyar Statistikai Évkönyv*.

⁴⁷ Facem trimitere în acest sens la capitolul referitor la legislația laică și bisericească referitoare la familie.

⁴⁸ Vladimir Trebici, *Demografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 275. Cunoscutul demograf consideră faptul că o populație, prin intermediul unei familii, își „asigură reproducerea atunci când poate duce la maturitate cel puțin doi copii”.

⁴⁹ Ioan Mihăilescu, *Sociologie generală*, Polirom, Iași, 2000, p. 208

ecleziastice⁵⁰. Apoi, multe persoane ce se recăsătoresc nu au avut bani pentru divorț, ei se despart însă, apoi se recăsătoresc, dar nu în mod oficial. Așa se face că mulți tineri acceptau să trăiască în concubinaj, caz în care copiii lor erau însă socotiți nelegitimi. Un neajuns al lucrării noastre se datorează tocmai acestui fapt: cum am mai menționat, noi pierdem evidența copiilor ce se nasc în astfel de situații. Odată cu pierderea din evidență a acestora, practic posibilitatea de a urmări întregul fenomen demografic se limitează considerabil. Ne exprimăm însă convingerea că analiza asupra primului eșantion de parohii, corelată și cu informațiile statistice provenite din sursele laice, a fost edificatoare și cuprinzătoare pentru observarea și înțelegerea acestor aspecte ale vieții cotidiene.

Așa cum am anunțat încă din subcapitolul anterior, prezenta încercare de reconstituire a familiilor se va face printr-o analiză asupra unor localități (Ghenetea – parohia greco-catolică și Șuncuiș de Beiuș – parohia greco-catolică), introduse în studiu drept eșantion. Alegerea acestor localități, situate în arii și zone diferite, nu doar din punct de vedere geografic, credem că este în măsură să răspundă aspirațiilor și cerințelor noastre de a contura imaginea fenomenului analizat nu doar în aceste localități, ci a celui specific întregii regiuni.

A. Natalitatea în familiile greco-catolice din Șuncuiș de Beiuș. Studiu de caz

Analizând natalitatea prin prisma unor date statistice am putea deveni prea rigizi. Nu trebuie să scoatem din context niciun eveniment. Desigur, nu putem analiza fiecare caz în parte, putem însă să evidențiem cazurile mai deosebite, sau pe acelea ce caracterizează majoritatea familiilor. Reconstituirea familiei nu este un lucru ușor. Considerăm însă necesar acest demers pentru a vedea în profunzime fenomenul natalității. Înșirând la nesfârșit cifre legate de numărul născuților vii nu vom cunoaște niciodată anumite particularități ale problemei.

Dorim să precizăm, încă de la început, faptul că ne vom ocupa de toți copiii ce s-au născut în familiile încheiate în perioada 1860-1910 în parohia greco-catolică din Șuncuiș. Mai clar, avem în vedere doar copiii familiilor cărora preotul unit le-a oficiat căsătoria și care erau membri ai parohiei. Așa cum am mai menționat, nu avem în vedere copiii care, deși s-au născut în această perioadă, nu aparțineau de aceste familii, ei puteau proveni din familii întemeiate înaintea anului 1860 sau proveneau din familii ce trăiau în concubinaj, ori ai căror părinți nu erau enoriași ai confesiunii greco-catolice. Tocmai datorită acestui fapt, după cum se înțelege, la începutul perioadei numărul copiilor a fost destul de scăzut, iar după 1910 el scade treptat.

În perioada 1860-1910 parohul greco-catolic a oficiat 185 de familii⁵¹. În aceste familii s-au născut 679 de copii⁵². Dintre aceștia, 331 au fost băieți, iar restul de 348 fete. Interesant este faptul că, deși în mod normal numărul băieților la naștere este mai ridicat, în acest caz situația este diferită; numărul fetelor fiind mai mare. Avem deci de-a face cu o medie de 3,67 copii/familie. Este vorba de o medie nu foarte ridicată pentru acea perioadă. O singură familie, din totalul celor 185, nu a avut niciun copil. Această familie s-a constituit la 30 martie 1908 prin unirea lui Lingurar Georgiu și Lingurar Armanca, ambii având însă la căsătorie vârsta de 60 de ani. La celălalt pol s-a situat o familie în care s-au născut 9 copii. Catharina Dumitraș, căsătorită în 1875

⁵⁰ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 86-88

⁵¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14

⁵² *Ibidem*, dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46

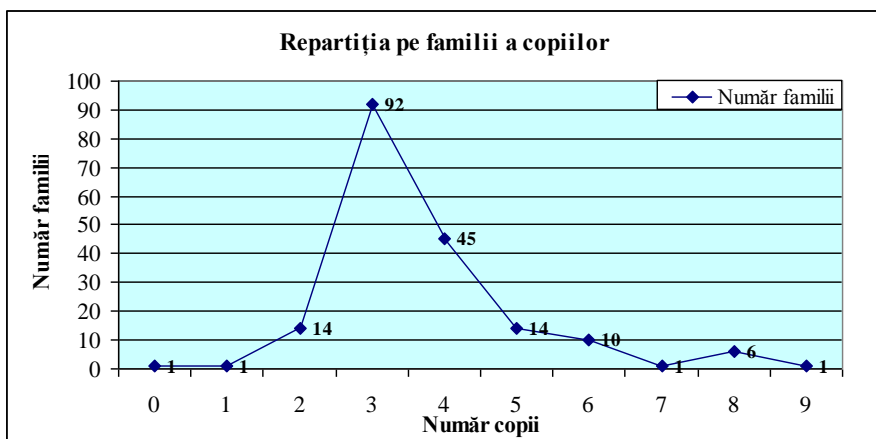
cu Ioanu Puje, naște acești 9 copii (5 băieți și 4 fete) între 1880 și 1901⁵³. În alte 6 familii se nasc pe parcursul perioadei analizate câte 8 copii.

Repartiția numerică și procentuală a copiilor pe familii

Număr copii	Număr familii	Total copii	Pondere din totalul copiilor (%)	Pondere din totalul familiilor (%)
0	1	0	0	0,54
1	1	1	0,15	0,54
2	14	28	4,12	7,57
3	92	276	40,65	49,73
4	45	180	26,51	24,32
5	14	70	10,31	7,57
6	10	60	8,84	5,41
7	1	7	1,03	0,54
8	6	48	7,07	3,24
9	1	9	1,33	0,54
Total	185	679	100	100

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46

Aproape jumătate dintre familiile din această parohie au câte 3 copii (92 familii, reprezentând 49,73% din totalul familiilor și însumând împreună 40,65% din totalul copiilor). Urmău familiile cu câte 4 copii (45 cazuri, adică 26,51% din totalul copiilor). Prin ponderea mare a familiilor care au între 2 și 5 copii (89,19%) se demonstrează, încă o dată, că această localitate evoluează constant, fără mutații majore însă, spre modelul familial de tip modern (familia nucleară cu puțini copii). Această schimbare vizibilă pe parcursul perioadei analizate se datorează fără îndoială și apropierii de localitatea Beiuș, dar și de principalul drum de acces ce leagă Depresiunea Beiuș de orașul Oradea. Locuitorii satului, în principal tinerii și bărbații, sunt antrenați într-un proces de schimbări mentale datorat cu precădere contactului nemijlocit, prin mobilitatea teritorială, pe care îl au cu „exteriorul”.

Deși nu dispunem de date complete, este important a preciza faptul că în această comunitate avem de-a face cu o *mortalitate infantilă* destul de ridicată. Cel

⁵³ *Ibidem*, dos. 1198, f. 1-99

puțin 46 copii (atâția consemnează preotul⁵⁴) mor înainte de a împlini vârsta de un an (adică 6,77% din totalul copiilor născuți în aceste familii⁵⁵). Foarte mulți născuți mor la vârste foarte fragede, o mare parte dintre ei nu ajung la vârsta maturității niciodată. Există cinci familii (cazuri în care s-au consemnat datele de către preoți) ce au avut cel puțin doi copii decedați înainte de a împlini un an. Luându-le în ordinea cronologică a datei încheierii căsătoriei vom încerca să prezentăm cazurile acestor familii. În familia încheiată la 30 iunie 1861, prin unirea dintre Timra Moise și Lingurar Ana, primii doi copii (născuți la 7, respectiv 9 ani de la căsătorie) mor înainte de a împlini două luni. Budo Catarina și Puje Iosif se căsătoresc la 16 februarie 1868 (tineri de 20 și, respectiv, 26 ani) și au opt copii dintre care trei mor înaintea vârstei de un an. Doi copii mor înainte de a avea un an și în familia întemeiată la 16 noiembrie 1902 dintre Georgiu Bodo și Eva Flore. Tot doi copii mor și în familia lui Lingurar Zaharia și Ileana (căsătoriți în 5 octombrie 1908). Ultimul caz, când într-o familie mor cel puțin doi copii cu vârsta de sub un an, este acela al familiei Lingurar Iosif și Floare (întemeiată tot la 5 octombrie 1908)⁵⁶.

Pentru a avea vedere de ansamblu asupra dimensiunii cantitative a fenomenului analizat vom încerca să prezentăm o *repartizare anuală a nașterilor*.

Repartiția anuală a nașterilor (1860-1924)*

Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii
1860	-	1877	10	1894	8	1911	9
1861	1	1878	16	1895	15	1912	14
1862	5	1879	9	1896	7	1913	4
1863	6	1880	16	1897	16	1914	3
1864	5	1881	18	1898	7	1915	9
1865	8	1882	21	1899	9	1916	4
1866	8	1883	16	1900	14	1917	1
1867	9	1884	15	1901	12	1918	3
1868	16	1885	20	1902	19	1919	4
1869	13	1886	15	1903	15	1920	1
1870	12	1887	15	1904	7	1921	-
1871	14	1888	10	1905	15	1922	1
1872	13	1889	16	1906	7	1923	-
1873	9	1890	12	1907	15	1924	2
1874	14	1891	10	1908	20		
1875	9	1892	13	1909	13		
1876	19	1893	13	1910	19	Total	679

*Acești copii provin doar din familiile întemeiate în perioada 1860-1910

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46

⁵⁴ Rubrica referitoare la decesul copiilor născuți în aceste familii n-a fost în toate cazurile completată, prin urmare nu putem spune exact câți copii de sub un an au murit. Dintre aceștia, 46 fiind consemnați. Asupra acestui subiect ne vom mai apleca și atunci când vom analiza mortalitatea infantilă.

⁵⁵ Rata mortalității infantile se ridică așadar la 67,7%. A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 40-52; dos. 1201, f. 1-72

⁵⁶ Cf. *Ibidem*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14 (Matricola cununaților); dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46 (Matricola botezaților); dos. 1197, f. 40-52; dos. 1201, f. 1-72 (Matricola morților)

Deși nerelevante la începutul și sfârșitul perioadei pe care o prezentăm (motivele au fost exprimate mai sus și privesc familiile ce s-au întemeiat înaintea anului 1860 și copiii ce se nasc după 1910) informațiile din tabelul de mai sus pun în lumină o anumită valoare medie a numărului născuților dintr-un an.

Se înțelege că valoarea medie a numărului născuților vii la populația greco-catolică din localitatea Șuncuiș de Beiuș este undeva în jurul valorii de 14-15 copii pe an (considerăm relevante din acest punct de vedere informațiile referitoare la perioada 1880-1910 când s-a înregistrat o medie de 14,21 nașteri/an). Nu putem da cifre absolute pentru întreaga perioadă, tocmai datorită motivelor exprimate mai sus. Sunt ani cu valori destul de ridicate cum sunt: 1882 (22 de nașteri), 1885 (20), 1908 (20), dar și cu valori scăzute, așa sunt anii: 1896, 1898, 1904 și 1906 când s-au născut doar câte 7 copii⁵⁷.

În cele ce urmează vom încerca să surprindem un alt aspect și anume cel legat de *repartiția lunară* a nașterii și concepției celor 696 de copii născuți în perioada și spațiul la care ne referim. O asemenea analiză este în măsură să descopere anumite constrângeri și determinisme născute din mentalitățile colective, dar și din specificul socio-economic al acestei localități.

Deși există luni cu un număr mai ridicat de nașteri (iulie, martie, octombrie, decembrie, februarie) și altele cu un număr mai mic (mai, septembrie, august), totuși putem observa o distribuție relativ echilibrată a nașterilor.

Repartiția lunară a născuților (1860-1924)*

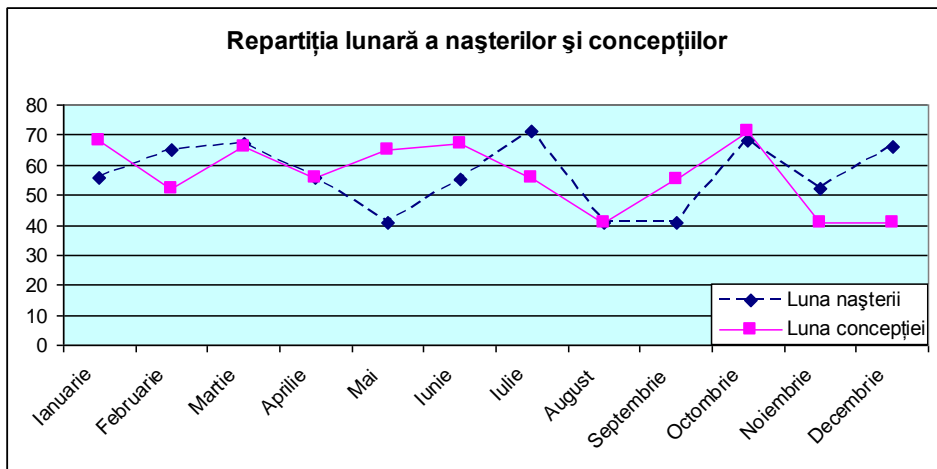
Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți	Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți
Ianuarie	Aprilie	56	Iulie	Octombrie	71
Februarie	Mai	65	August	Noiembrie	41
Martie	Iunie	67	Septembrie	Decembrie	41
Aprilie	Iulie	56	Octombrie	Ianuarie	68
Mai	August	41	Noiembrie	Februarie	52
Iunie	Septembrie	55	Decembrie	Martie	66

*Acești copii provin doar din familiile întemeiate în perioada 1860-1910

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46

Această repartiție pe luni a nașterilor reflectă totodată și lunile de concepție (dacă, desigur acceptăm că între concepție și naștere există un interval de nouă luni). În perioada muncilor grele de la câmp (august, septembrie) observăm o scădere a numărului de concepții, totodată o scădere a numărului de concepții se înregistrează în lunile noiembrie și decembrie (o parte a acestor luni o putem asocia cu perioada postului Crăciunului). Abstinența în perioada de post este discutabilă, în perioada postului Paștelui (martie-aprilie), când se constată un mare număr de concepții (66 în martie și 56 în aprilie). Pentru acest motiv, nu putem să generalizăm faptul că în perioada postului o parte a populației (cel puțin) se abține de la relații sexuale. Acestea nu puteau fi controlate de către Biserică, spre deosebire de căsătorii. Faptul că muncile grele și istovitoare din perioada anului influențează conceperea copiilor este însă cert. Acest lucru nu generalizează însă oscilații importante în privința lunilor de concepție.

⁵⁷ *Ibidem*, dos. 1198, f. 1-99

Vârsta mamei la naștere este o altă chestiune pe care dorim a o avea în vedere. Urmărind toate nașterile, vârsta mamei la naștere, precum și vârsta mamei la căsătorie, toate în corelație cu intervalul de la căsătorie al nașterilor, al primului născut sau al ultimului născut, vom putea să avem o vedere mai nuanțată asupra natalității, asupra familiei la modul general.

Dacă analizăm toate cele 185 de căsătorii ce s-au încheiat între 1860-1910, vom constata că vârsta femeilor la căsătorie este destul de coborâtă (asta dacă avem în vedere doar căsătoriile dintre persoane ce n-au mai fost căsătorite). Numărul femeilor ce se recăsătoresc este destul de ridicat. Ele ajung de multe ori văduve, mai rar (deși există astfel de cazuri) sunt situațiile în care femeia, la cea de-a doua căsătorie, este divorțată. Corelând vârsta mamei la naștere cu intervalul de până la prima naștere⁵⁸ și cu vârsta de la căsătorie a femeii vom putea să obținem anumite informații cu privire la realitățile din viața familială. Considerăm necesar să prezentăm toate datele cu privire la vârsta mamelor la prima naștere, la ultima naștere, precum și la toate nașterile (aceasta se va face pe grupe de vârstă, după cum se observă din tabelul de mai jos).

Vârsta mamei la naștere (1860-1924)*

Vârsta (în ani)	Total născuți	Primul născut	Ultimul născut
≤ 20	82	63	1
21-25	201	56	23
26-30	204	29	63
31-35	96	8	42
36-40	46	3	22
41-45	22	4	15
46-50	11	3	7
≥ 51	6	1	4
Vârsta medie	28,3	23,01	31,6
Vârsta minimă	17	17	19
Vârsta maximă	58	55	58

* Acești copii provin doar din familiile întemeiate în perioada 1860-1910

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46

⁵⁸ Vom prezenta mai detaliat unele aspecte cu privire la intervalul de la naștere al copiilor în aceste familii.

După cum se observă la o analiză comparativă între vârsta la căsătorie a femeilor din această parohie și informațiile din tabelul de mai sus, numărul întâi-născuților, când mama are cel mult 20 de ani, este egal (63 cazuri) cu numărul femeilor ce se căsătoresc la vârsta cuprinsă în intervalul de 15-19 ani⁵⁹. Mai mult, pe lângă cei 63 de întâi-născuți, totalul copiilor născuți de femeile care au cel mult 20 de ani este de 82. Este greu să acceptăm că toate aceste femei (căsătorite la 15-19 ani) au născut în intervalul imediat cel puțin un copil (au existat însă și 6 femei care au dat naștere la doi copii înainte de a împlini 21 de ani⁶⁰). De altfel, după cum lesne se poate înțelege, intervalul de un an pe care noi l-am luat (la căsătorii grupele sunt cu un an mai mic așa încât, de exemplu, grupei de 20-24 ani la căsătorie îi corespunde intervalul de 21-25 ani la nașteri – introducem astfel perioada de sarcină în ecuație) nu poate în totalitate să rezolve problema. Marja de eroare este de 3 luni (intervalul de la un an până la 9 luni cât, în mod normal, este necesar de la conceperea copilului și până la nașterea lui). Astfel, o femeie ce împlinise 20 de ani înainte cu două luni de căsătorie (încadrată la grupa a doua de vârstă) dacă naște un copil la nouă luni de la căsătorie (când are 20 de ani și 11 luni) atunci copilul este încadrat în prima grupă de vârstă a mamei (de sub 21 ani). Iată de ce nu putem spune clar că primii copii ce aparțin mamelor de sub 21 de ani, sunt ai celor 63 de femei ce s-au căsătorit în intervalul de până la 19 ani, inclusiv. Apoi, unii dintre ei sunt născuți, așa cum s-a putut constata în urma cercetării registrelor parohiale, de către femei din aceeași categorie de vârstă dar care au avut parteneri văduvi (astfel nu fac parte din categoria celor 63 de femei ce participă la căsătoriile realizate între parteneri ce experimentează acest act pentru prima dată).

În ceea ce privește numărul total al copiilor, ce se nasc într-un anumit interval de vârstă al mamei, putem observa că majoritatea sunt cuprinși în intervalele de vârstă dintre 21 și 30 de ani (405 din 679). Un număr destul de important de copii se înscriu și în grupa mamei de vârstă de 31-35 de ani (96). Cu cât crește vârsta mamei cu atât scade, după cum este firesc, și numărul copiilor. Există 6 cazuri de copii ce se nasc la vârste ale mamei de cel puțin 51 de ani. Un caz cu totul izolat este cel al unei femei pe nume Raveica Popa (născută în anul 1844) care, după ce a rămas văduvă, trăiește în concubinaj cu Petru Budo (născut în 1842), văduv și el. La 1 decembrie 1899, având la data respectivă vârsta de 55 de ani, femeia naște un băiat pe care-l numește Savu. Anul următor, pe 10 octombrie 1900 (acum avea 56 de ani) naște o fată (Ana). În urma acestor evenimente cei doi concubini își oficializează căsătoria prin cununia în fața preotului (3 noiembrie 1901). După căsătorie, la data de 28 mai 1902, femeia în vârstă de 58 de ani mai naște un copil, Miron, care moare însă după doar o lună de la naștere⁶¹. Pe lângă acest caz, mai există asemenea situații: o femeie de 56 ani, Maria Groza (căsătorită cu Ioan Budo în 27 august 1875), naște la 23 februarie 1910; apoi, Groza Zamfira (căsătorită cu Flore Florian în 11 noiembrie 1894) și Maria Kraszta (căsătorită cu Iuan Kavdar în 8 mai 1897) nasc la vârstă de 51 ani⁶².

Vârsta mamei la ultimul copil este mai puțin relevantă, asta deoarece o femeie putea avea un singur copil sau doi, iar pe acești copii îi putea naște când era destul de tânără. O altă femeie putea avea mai mulți copii, în acest caz este normal că vârsta la nașterea ultimului copil să fie mai mare.

⁵⁹ A se vedea analiza strategiilor maritale pentru această parohie.

⁶⁰ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46

⁶¹ *Ibidem*

⁶² *Ibidem*

Ceea ce se cuvine a fi menționat este vârsta medie a mamei la nașteri (28,3 ani), la primul copil (23,01 ani) și la ultimul copil (31,6 ani). Pentru corelații și pentru o mai bună înțelegere a acestor aspecte facem trimitere la analiza căsătoriilor din această parohie. În acest context este bine de amintit faptul că vârsta medie a femeii la prima căsătorie a fost de 20,4 ani (în cazul bărbatului această vârstă medie este 26,2 ani). Vârsta minimă a femeii la primul copil a fost de 17 ani, iar pentru ultimul copil de 19 (în acest ultim caz avem de-a face cu o familie în care s-a născut doar un singur copil). În ceea ce privește vârsta maximă a mamei la naștere, reamintim cazul femeii ce naște pentru prima dată la 55 de ani și pentru ultima dată la 58 de ani. Nu dorim a încheia această dezbatere fără să precizăm faptul că în cazul a 11 familii nu au fost consemnate vârstele mamelor, copii acestora neputând astfel să-i luăm în calculele noastre.

Durata de la căsătorie la nașterea copiilor este un alt aspect pe care dorim a-l evidenția în continuare. Cum am mai precizat, important este să corelăm vârsta mamei la căsătorie, la nașterea primului sau a celorlalți copii, dar și durata până la naștere a copiilor. Vom prezenta situația acestora în tabelul următor:

Intervalul de la căsătorie al nașterilor (1860-1924)*

Durata de la căsătorie (în ani)	Total născuți	Primul născut	Ultimul născut
< 1	64	62	3
1	93	73	2
2	61	29	4
3	74	11	10
4	43	3	10
5	56	4	21
6	52	3	25
7	38	2	21
8	32	1	17
9	27	3	11
10	19		9
11	18		9
12	9		8
13	18		6
14	9		5
15	9		3
16	6		2
17	6		4
18	3		4
19	4		3
20	5		4
21	4		3
22	2		1
23	3		3
24	2		2
≥ 25	4		4

*Acești copii provin doar din familiile întemeiate în perioada 1860-1910

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46

După cum se înțelege, tabelul cuprinde doar datele referitoare la acei copii născuți în familie, după actul căsătoriei. Au existat și cazuri în care unele dintre femeile ce s-au căsătorit în această perioadă au avut copii înainte de căsătorie. Marea majoritate dintre aceștia s-au născut în concubinaj, alții sunt rezultatul unei căsătorii anterioare.

Un număr de 18 copii sunt în această situație. Florina Budo (soția lui Gabriel Flore din 31 octombrie 1886) naște un copil înainte cu două luni de căsătorie. Trei copii înainte de căsătorie naște Lingurar Maria, soția lui Lingurar Luca (căsătorii la 2 august 1908). Soția lui Lingurar Petru, Floare naște patru copii înainte de 5 octombrie 1908 (data căsătoriei). Saveta, soția lui Alexandru Budo a născut înainte de 14 noiembrie 1910 - data căsătoriei - trei copii⁶³. Cazuri de acest gen mai sunt și altele.

O altă chestiune delicată este cea a copiilor ce se nasc în intervalul de la 7 la 9 luni (care majoritatea erau concepuți tot înainte de căsătorie). În aceste condiții putem constata faptul că avem de-a face cu evenimente ce intrau în contradicție cu percepțele religioase, importante într-o societate țărănească tradițională. Dar societatea țărănească, așa cum am văzut-o noi în urma analizelor făcute, tolerează aceste devianțe. Putem avea în vedere două ipoteze: prima, concubinajul sau, a doua, pur și simplu un anumit „accident” (urmate ambele de căsătorie). În sprijinul celor afirmate vin cele câteva cazuri întâlnite pe parcursul acestei perioade. La două luni după căsătorie, Marița, soția lui Budo Ioan naște o fetiță (14 ianuarie 1872). Tot la două luni de la cununie naște și Florina Groza, căsătorită la 6 ianuarie 1881 cu Meleuțiu Sferle. Raveica Budo, în vârsta de 20 de ani, naște și ea o fetiță, căreia îi va pune numele Cristina (26 aprilie 1900), tot la două luni de la căsătorie. Lingurar Eva (20 de ani) este însărcinată în luna a șaptea când se căsătorește (5 octombrie 1908) cu Lingurar Nestoriu (34 de ani). Un caz puțin aparte este cel al Zamferei Groza de 48 de ani ce se căsătorește cu Flore Florian (26 de ani) la 11 noiembrie 1894. La doar cinci luni de la căsătorie această femeie va naște un copil⁶⁴.

După cum se poate observa din tabelul prezentat, majoritatea copiilor se nasc în primii ani de după căsătorie. Intervalele de 12 luni, pe care noi le-am luat, ne permit o vedere a situației în fiecare an de la căsătorie. În primul an de căsătorie (ce include și un mare număr de copii concepuți înainte de căsătorie), în cele 185 de familii, s-au născut 64 de copii. Dintre aceștia, 62 sunt primii copii ai familiei. Există deci două situații când, în primul an al căsătoriei, femeia dă naștere la doi copii. Trei femei nasc ultimul copil în chiar primul an al căsătoriei, nu este obligatoriu însă ca aceste femei să aibă doar acel copil, ele puteau avea alți copii (proveniți din alte căsătorii sau din concubinaj). Cel de-al doilea an înregistrează cele mai multe nașteri (93). Dintre acestea, 73 sunt primii copii de după căsătorie, iar 2 sunt ultimii născuți.

Observăm o evoluție oscilatorie, dacă cei mai mulți dintre primii copii se concep în primul an de căsătorie (ei născându-se în al doilea), urmează un an cu mai puține nașteri (61). Acest an este urmat însă de unul cu mai multe nașteri (74). Oscilația se continuă și este ușor de observat pentru primii zece ani de la căsătorie. În unele familii primii copii se nasc la o perioadă destul de mare de la căsătorie. Maria Manciu (căsătorită cu Vanco Petru la 7 octombrie 1860) va naște primul copil abia în al zecelea an de la căsătorie (25 martie 1870), următorul la alți zece ani (o fată pe nume Ana, care moare la doar două luni)⁶⁵. Putem spune în acest caz că avem de-a face cu o situație mai deosebită. O altă femeie, numită tot Maria Manciu (căsătorită cu Silvanu Budo la 21 iulie 1864) naște primul copil tot la zece ani. Doi copii, din cei trei pe care îi va avea această femeie, vor muri la vârste fragede (12, respectiv 16 ani)⁶⁶.

⁶³ *Ibidem*

⁶⁴ *Ibidem*

⁶⁵ *Ibidem*

⁶⁶ *Ibidem*

Constatăm, totodată, faptul că unele femei nasc copii și la peste 25 de ani de la căsătorie, unele chiar au mai mulți copii la un interval atât de mare de la căsătorie.

Concluzionând cele spuse, putem observa faptul că numărul membrilor comunității greco-catolice din această parohie a crescut destul de mult în decursul acestei perioade. Acest lucru este lesne de înțeles dacă ținem cont de faptul că, la nivelul întregii perioade pe care am luat-o spre cercetare numărul mediu al copiilor pe familie este de 3,67. Dacă în 1900, de exemplu populația greco-catolică din Șuncuiuş era de 388 de persoane, în 1910 numărul lor se ridică la 437. Această creștere nu este valabilă doar în cazul familiilor greco-catolice ci la nivelul întregii localități⁶⁷. Populația localității crește de la 789 la 893 locuitori. Nu putem spune însă cu certitudine faptul că această creștere a numărului de enoriași greco-catolici se datorează doar unei natalități ridicate, și implicit a unui spor natural ridicat. Aceasta s-ar putea datora convertirii la această confesiune a unui număr de persoane sau, așa cum s-a demonstrat, în urma unor mariaje mixte. Apoi, în această perioadă s-au așezat în localitate un număr de persoane de confesiune greco-catolică (unele sosite aici tocmai pentru încheierea unui matrimoniu).

Dacă, în general, majoritatea familiilor au destul de mulți copii, acest lucru nu duce în mod obligatoriu la un spor natural ridicat. Mortalitatea era și ea destul de ridicată. Lipsa unei alimentații adecvate, a medicamentelor sau a medicilor, dar nu numai, fac ca mortalitatea în rândul copiilor să fie foarte ridicată.

B. Natalitatea în familiile greco-catolice din Ghenetea. Studiu de caz

Așezare suburbană a orașului Marghita, localitatea Ghenetea este situată în partea de nord a județului Bihor, la o distanță de 2 km de orașul amintit. Localizată geografic în zona colinară, așezarea este modestă din punctul de vedere al numărului de locuitori. Populația întregii localități, preponderent românească, se ridică în anul 1880 la 315 locuitori (doar 45 de persoane nu și-au declarat limba maternă româna – 30 dintre aceștia au optat pentru limba maghiară)⁶⁸. Cu prilejul recensământului din 1900, în sat s-a consemnat existența a 103 case în care locuiau 523 persoane (466 de limbă română, 54 de limbă maghiară, iar 3 persoane au fost încadrate la rubrica „alte limbi” – remarcăm existența în localitate, asta deși limba maternă a acestora nu permite identificarea lor, și a unui număr de 12 evrei, identificați după religie)⁶⁹. În deceniul care a urmat, până în anul 1910 când statul maghiar a făcut o nouă recensare a populației, numărul locuitorilor acestui sat a crescut cu 68 de persoane. Sub raport confesional, comunitatea greco-catolică era dominantă (89,8% la 1880⁷⁰; 86,8% în 1900⁷¹).

În perioada 1860-1910 parohul greco-catolic din această parohie a oficiat 82 de căsătorii (sub raport numeric se poate constata o netă diferență față de parohia din Șuncuiuş de Beiuș, unde, în aceeași perioadă, s-au înregistrat 185 de căsătorii – aici însă și comunitatea greco-catolică era cel puțin de două ori mai mare)⁷². În aceste familii s-au născut 416 copii. Dintre aceștia, 208 au fost băieți, numărul lor fiind într-o

⁶⁷ Datele le-am cules din lucrările lui Traian Rotariu referitoare la recensămintele din 1900 și 1910, lucrări citate și cu alte ocazii.

⁶⁸ *Recensământul din 1880...*, p. 50-51

⁶⁹ *Recensământul din 1900...*, p. 110-111

⁷⁰ *Recensământul din 1880...*, p. 50

⁷¹ *Recensământul din 1900...*, p. 111

⁷² A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 461, f. 64-75; dos. 463, f. 1-21

egalitate perfectă cu cel al fetelor. Avem deci de-a face cu o medie de 5,07 copii/familie⁷³. Este vorba de o medie mult mai ridicată decât în Șuncuiș de Beiuș, unde media a fost de 3,67 copii/familie. Din acest punct de vedere putem plasa localitatea în rândul localităților în care s-au conservat caracteristicile societății rurale tradiționale. Fenomenul suportă însă o oarecare nuanțare, asupra căreia vom reveni câteva rânduri mai jos.

Repartiția numerică și procentuală a copiilor pe familii

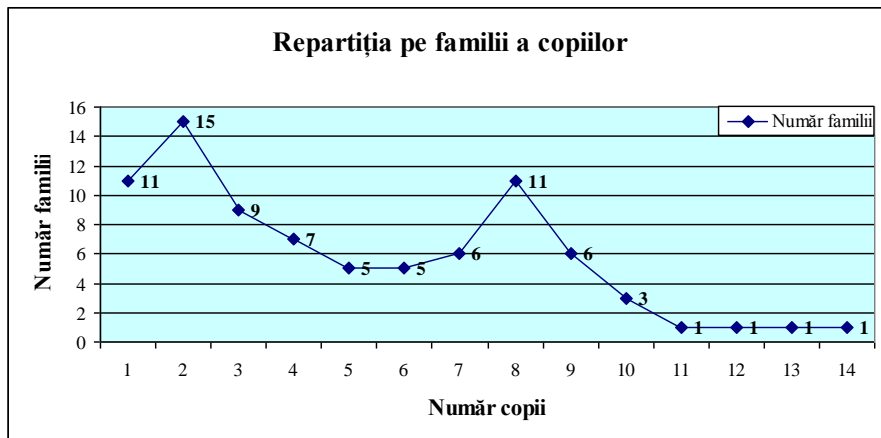
Număr copii	Număr familii	Total copii	Pondere din totalul copiilor (%)	Pondere din totalul familiilor (%)
1	11	11	2,64	13,41
2	15	30	7,21	18,29
3	9	27	6,49	10,98
4	7	28	6,73	8,54
5	5	25	6,01	6,1
6	5	30	7,21	6,1
7	6	42	10,10	7,32
8	11	88	21,15	13,41
9	6	54	12,98	7,32
10	3	30	7,21	3,66
11	1	11	2,64	1,22
12	1	12	2,88	1,22
13	1	13	3,13	1,22
14	1	14	3,37	1,22
Total	82	416	100	100

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21.

În toate cele 82 de familii s-au născut cel puțin câte un copil. După cum se poate observa în tabelul de mai sus, familiile cu doi copii sunt cele mai des întâlnite (15 cazuri, reprezentând 18,29% din totalul familiilor). Urmează familiile cu câte un copil (11 cazuri, reprezentând 13,41%). Tot 11 cazuri sunt însă și de familii ce au câte 8 copii. Analizând această situație, dar și corelându-le cu informațiile din graficul următor, constatăm un fapt foarte interesant: la nivelul acestei parohii se consemnează parcă o ruptură între noile tendințe ale modernității (când în familiile nucleare de regulă nu se nașteau foarte mulți copii) și vechile comportamente ale lumii rurale tradiționale (caz în care se întâlneau familii cu numeroși copii).

După cum se poate observa, în conformitate cu numărul cazurilor copiilor există două poluri de numeroase familii ce au: 1-4 copii (reprezentând 51,2% din totalul familiilor și 23,07% din totalul copiilor), respectiv 7-9 copii (reprezentând în total 28,05% din totalul familiilor, iar din numărul copiilor nu mai puțin de 44,23%). Între cele două categorii de familii („lumi” parcă!), familiile cu 4 și 5 copii sunt mai reduse numeric (câte 5 cazuri de fiecare). În ciuda celor două tendințe amintite, evidente prin numărul mare al familiilor care au 1-2 copii și a celor care au 7-9 copii, majoritatea copiilor se nasc în această parohie tot în familii numeroase. Deși numărul familiilor cu 1-2 copii sunt tot mai multe spre sfârșitul perioadei analizate, ponderea acestor copii rămâne redusă, asta deoarece majoritatea copiilor rămân concentrați în familiile cu mai mulți copii, cu toate că aceste familii sunt tot mai puține ca număr.

⁷³ *Ibidem*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21

Chiar și pentru o societate care păstrează evidente trăsături tradiționale, cum este cea din această localitate, prezența mamelor ce dau naștere la mai mulți de 10 copii este una destul de consistentă. Nu mai puțin de 7 femei din localitate nasc cel puțin 10 copii, dintre care una chiar 14 copii. Aceste numeroase nașteri ale unor femei nu conduc în mod obligatoriu la o familie foarte numeroasă: dintre cei 14 copii pe care îi naște Magyar Ileana (căsătorită la 26 noiembrie 1901 cu Korb Ioan), doar 7 reușesc să supraviețuiască primilor doi ani⁷⁴. O asemenea situație este consemnată și în familia lui Szarka Augustin (constituită la 10 noiembrie 1910), a-i cărui soție îi naște 13 copii, dar care trebuie să accepte moartea a 5 dintre ei înainte ca aceștia să treacă de vârsta de 1 an⁷⁵. În familia în care s-au născut 12 copii (întemeiată prin căsătoria dintre Cutus Vasile și Recsan Marie, realizată la data de 11 ianuarie 1894), primului an i-au supraviețuit doar 8 copii, iar 20 de ani ajung să împlinească doar 5 dintre ei⁷⁶.

Mortalitatea infantilă, în aceste familii s-a dovedit a fi una foarte ridicată: nu mai puțin de 63 de copii mor înainte de a avea 1 an (15,14% din totalul născuților vii), înregistrându-se așadar o mortalitate infantilă ce 151,4%. Acesta este un motiv în plus pentru a plasa această localitate în rândul acelor care nu au găsit suficiente resurse și mijloace pentru a depăși crizele economice și epidemiile întâlnite în regiune în anii 1870-1880, dar nu numai.

Iată deci, o lume în care se nasc mulți, dar și mor mulți. Se nasc pentru a suferi spun unii, mor pentru a fi fericiți spun alții. Este mentalul comunității ce-i influențează (ușurându-le astfel durerea) și pe părinții care, după pierderea unui copil, aleg să nască altul. Poate Dumnezeu se va îndura de acesta.

O pondere relativ redusă a nașterilor la nivelul localității, dată în principal de numărul redus al familiilor întemeiate în această perioadă, poate fi constatată și din *repartiția anuală a nașterilor*. Așa cum am precizat și în cazul localității Șuncuiuș de Beiuș, informațiile din tabelul referitor la distribuția anuală a nașterilor pentru perioada de început nu sunt relevante pentru o imagine completă și exhaustivă asupra întregului fenomen al natalității din această parohie. Explicația constă în simplul motiv că noi am luat în discuție doar copii care s-au născut în familiile constituite după anul 1860, nu și pe acei copii născuți după 1860 dar în familiile constituite înaintea acestei date. După

⁷⁴ *Ibidem*, dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21; dos. 464, f. 1-90

⁷⁵ *Ibidem*

⁷⁶ *Ibidem*

1910, fenomenul se repetă în sensul că toți acei copii, care se nasc în familiile constituite după acest an, nu au mai fost incluși în datele noastre. Aceste neajunsuri au fost însă asumate încă de la începutul demersului nostru asupra fenomenului reconstrucției familiei.

Repartiția anuală a nașterilor (1860-1933)*

Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii	Anul	Nr. copii
1860	-	1879	6	1898	7	1917	2
1861	1	1880	5	1899	7	1918	3
1862	1	1881	9	1900	6	1919	7
1863	1	1882	9	1901	9	1920	3
1864	2	1883	4	1902	10	1921	3
1865	1	1884	15	1903	8	1922	1
1866	4	1885	8	1904	6	1923	4
1867	8	1886	4	1905	6	1924	1
1868	6	1887	10	1906	6	1925	4
1869	9	1888	9	1907	6	1926	2
1870	10	1889	4	1908	7	1927	1
1871	11	1890	12	1909	7	1928	2
1872	7	1891	5	1910	4	1929	1
1873	3	1892	10	1911	9	1930	1
1874	8	1893	13	1912	5	1931	
1875	5	1894	11	1913	3	1932	1
1876	9	1895	9	1914	6	1933	1
1877	4	1896	7	1915	6		
1878	9	1897	10	1916	2	Total	416

*Acești copii provin doar din familiile întemeiate în perioada 1860-1910

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21.

Sub raportul distribuției anuale, pentru perioada considerată de noi relevantă (1880-1910) se constată o medie anuală de 7,84 născuți. Oscilațiile, considerate mai degrabă ciclice și accidentale, sunt puțin semnificative în sensul atribuirii unor factori externi rolul de a fi perturbat în sens pozitiv sau negativ fenomenul natalității. Crizele economice, perturbările și presiunile sociale au fost în măsură să influențeze mortalitatea (în principal, efectele imediate și vizibile au fost acelea de creștere a mortalității în rândul copiilor, mult mai vulnerabili în fața morții omniprezente).

Repartiția lunară a născuților (1860-1933)*

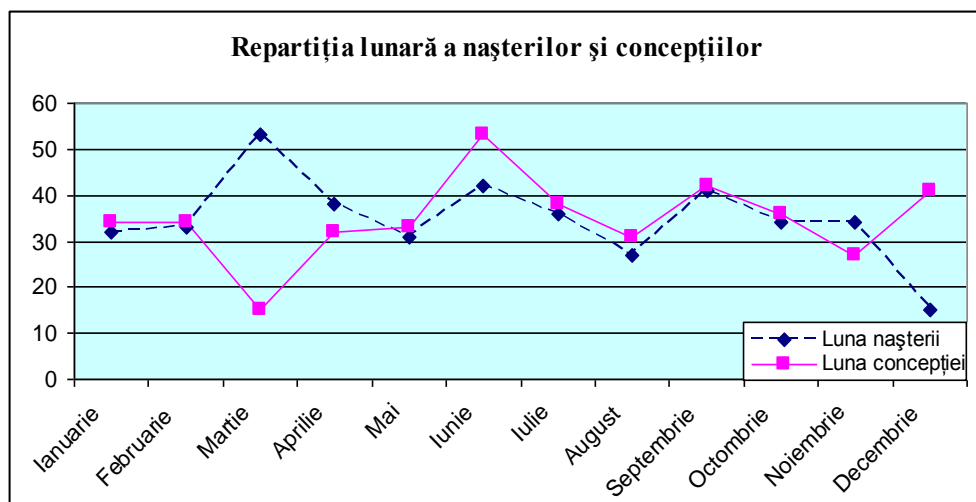
Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți	Luna nașterii	Luna concepției	Nr. născuți
Ianuarie	Aprilie	32	Iulie	Octombrie	36
Februarie	Mai	33	August	Noiembrie	27
Martie	Iunie	53	Septembrie	Decembrie	41
Aprilie	Iulie	38	Octombrie	Ianuarie	34
Mai	August	31	Noiembrie	Februarie	34
Iunie	Septembrie	42	Decembrie	Martie	15

*Acești copii provin doar din familiile întemeiate în perioada 1860-1910

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21.

Repartiția lunară a născuților evidențiază ușoare tendințe ale concentrării unor maxime și minime pe parcursul anului. Controlul comunității, familiei și în special al Bisericii a fost exercitat în principal asupra actului căsătoriei, și mai puțin asupra nașterilor. Evident, nu momentul nașterii este cel care trebuie luat drept reper în

identificarea unor eventuale cauze ale polarizării nașterilor în unele luni ale anului. Nașterea de regulă nu era programată. Controlul, ori influența comunitară, dacă exista, s-a manifestat în sensul limitării și restrângerii perioadei concepției. Indivizilor nu li se putea însă interzice și controla viața sexuală. Societatea tradițională reglementează totuși anumite conduite născute de cele mai multe ori din moralitatea impusă de către Biserică. Abstenența sexuală din timpul posturilor era mai mult sau mai puțin respectată. Privită sub acest raport, am putea spune că minima de 15 nașteri din luna decembrie (corespunzătoare concepțiilor din luna martie) s-ar încadra într-un conformism născut dintr-o religiozitate profundă. Minima așteptată pentru Postul Paștelui nu mai este atât de evidentă, astfel suportul ipotezei noastre nu este unul foarte solid.

Credem mai degrabă că viața sexuală și concepția copiilor se afla sub o influență mult mai mare venită dinspre profilul agricol al localității și specificul activităților sezoniere. Lunile cu intense activități agricole s-au dovedit a fi luni în care concepțiile erau reduse (martie, aprilie și mai – corespunzătoare sezonului agricol de primăvară; iulie și august – perioada sezonului de vară; octombrie și o parte a lunii noiembrie – sezonul agricol de toamnă). Între cele trei importante perioade ale muncilor agricole se remarcă și perioade cu concepții mai semnificative numeric. Un exemplu este cel al lunii iunie, o lună cu puține activități agricole, și care, iată consemnează nu mai puțin de 53 de concepții (mai mult decât triplul lunii martie).

Vârsta mamei la naștere este un alt indicator important în studiul nostru. Cele mai multe dintre mame nasc, așa cum era de așteptat (a se vedea și tabelul de mai jos referitor la intervalul nașterilor de la căsătorie), încă din primii ani de după căsătorie. Vârsta la care nasc cele mai multe dintre femei, în principal primul copil, depinde așadar și de vârsta medie la căsătorie. Cum vârsta medie la căsătorie se plasează în această parohie între 21-22 ani, anii imediat următori din viața femeilor s-au dovedit a fi ani cu foarte multe nașteri (mai mult de jumătate dintre mame nasc în intervalul de până la 2 ani de la căsătorie – 51 de copii se nasc în acest interval). Revenind la vârsta mamei în momentul nașterii, putem observa, așa cum era firesc, după ce s-au stabilit corelațiile cu intervalul de vârstă de la căsătorie în care aveau loc nașterile, că cele mai multe dintre nașterile care au loc în această parohie, aparțin mamelor cu vârste între

21-25 ani (105 cazuri) și 26-30 ani (108 cazuri), însumând împreună 51,2% din totalul copiilor născuți vii. Un număr de 36 de copii sunt născuți de mame ce nu au trecut de vârsta de 20 ani (30 dintre aceștia fiind primii copii ai femeii). Dintre cei 36 de copii născuți de către aceste mame, 2 sunt ultimii copii ai femeii (ambii copii fiind singurii pe care i-au născut mamele lor – una la 17 și una la 19 ani). Constatăm, de asemenea, în acest context faptul că 5 copii (toți copii de rangul doi, niciunul dintre ei nefiind ultimul copil al familiei) sunt născuți de femei care nu se aflau la prima naștere. Papp Ilusca (18 ani) naște în iunie 1868, la doar 4 luni de la căsătorie, un băiat ce moare după doar o lună; rămâne însărcinată însă repede născând după doar un an o fetiță⁷⁷.

Vârsta mamei la naștere (1860-1933)*

Vârsta (în ani)	Total născuți	Primul născut	Ultimul născut
≤ 20	36	30	2
21-25	104	29	14
26-30	108	13	11
31-35	86	7	13
36-40	64	1	225
41-45	18	2	17
46-50			
≥ 51			
Vârsta medie	29,08	23,6	33,98
Vârsta minimă	17	17	17
Vârsta maximă	45	45	45

*Acești copii provin doar din familiile întemeiate în perioada 1860-1910

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21.

Vârsta medie a mamelor la prima naștere este în strânsă legătură cu vârsta la căsătorie a femeii. Dacă vârsta medie la căsătorie era de 21-22 ani, primul copil este născut la o vârstă medie de 23,54 ani (cifră ce demonstrează, o dată în plus, faptul că primul copil se naște în medie în primii 2 ani de după căsătorie). Vârsta medie a mamei la ultima naștere evidențiază comportamentul specific lumii rurale tradiționale. Pe de o parte femeie dădea naștere la copii până când biologic era posibil, asta fără a încerca limitarea nașterilor. Această realitate întâlnită în localitatea Ghenetea este demonstrată de numărul foarte mare al copiilor pe care mamele îi nasc în intervalul de vârstă de 36-40 ani (26 cazuri, reprezentând 31,7% din copiii născuți la ultima naștere) și în cel de 41-45 ani (16 cazuri, reprezentând 19,5% din totalul copiilor născuți cu ocazia ultimei nașteri). Faptul că mai mult de jumătate din ultimii copii ai familiilor din această parohie sunt născuți la vârste foarte înaintate, peste care biologic nașterile intervin doar accidental, este în măsură să completeze cele spuse anterior. Pe de altă parte, nașterile târzii sunt o „completare” a familiilor după seriile interminabile ale deceselor în rândul celor mici. Apoi, nu în ultimul rând, se constată tendința părinților de a concepe alți copii, născută din teama de a nu rămâne singuri, în contextul în care primii copii se căsătoresc sau se apropie de vârsta căsătoriei. Vârsta medie a mamei la ultimul copil a fost de 33,91 ani. Luând în considerare toate nașterile, constatăm o vârstă medie a mamei de 29,08 ani, valoare mai ridicată decât în alte localități. Cea mai mică vârstă a mamei la care a fost născut un copil a fost consemnată în dreptul unei femei ce naște un copil la 17 ani (Papp Ilusca, născută în 1855 și căsătorită la 14 februarie 1970 cu Papp Ștefan, pe când avea doar 15 ani). Această naștere s-a dovedit a fi mult prea

⁷⁷ *Ibidem*, dos. 461, f. 34-42

dificilă pentru trupul tinerei femei, realitate dovedită și de faptul că ea nu a mai putut da naștere altor copii după aceasta⁷⁸. La 44 de ani, Ileana (căsătorită cu Magyar Georgiu în anul 1877) naște un copil ce moare însă în același an în care s-a născut (1901)⁷⁹. Interesant de urmărit sunt însă două familii în care femeia, aflată la o vârstă foarte înaintată, dă naștere unicilor copii din aceste familii. În anul 1868, Kis Maria, o văduvă în vârstă de 40 ani din Ghenetea, se căsătorește cu Toth Vasiliu, un tânăr de doar 27 de ani din Pătălușa, văduv și el. Doi ani mai târziu, în 1870, pe când femeia avea 42 de ani, ea naște o fată pe care o numește Irina⁸⁰. În a doua familie, constituită prin căsătoria dintre Lazăr Ioan (24 ani) și Pustay Ilusca (23 ani), realizată la data de 19 noiembrie 1860, primul și totodată ultimul copil se naște abia după 22 de ani de la căsătorie, în anul 1882, pe când femeia avea 40 de ani⁸¹.

Intervalul de la căsătorie al nașterilor (1860-1933)*

Durata de la căsătorie (în ani)	Total născuți	Primul născut	Ultimul născut
< 1	12	12	1
1	39	36	1
2	18	15	3
3	28	5	8
4	37	6	6
5	29	3	5
6	22	3	3
7	16		2
8	24		2
9	21		2
10	21	1	2
11	19	1	2
12	17		3
13	12		2
14	13		2
15	16		2
16	12		3
17	10		2
18	11		5
19	8		5
20	12		7
21	4	1	2
22	5		4
23	3		2
24	5		4
≥ 25	2		2

*Acești copii provin doar din familiile întemeiate în perioada 1860-1910

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21.

Intervalul de la căsătorie al nașterilor este edificator în a observa evoluția nașterilor în interiorul unei familii cu trecerea anilor. Așa cum am mai spus, cea mai mare parte a primilor copii se nasc în primii ani de după căsătorie: până la nașterea

⁷⁸ *Ibidem*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21

⁷⁹ *Ibidem*, dos. 461, f. 32-50

⁸⁰ *Ibidem*. Această fată, Irina, supraviețuiește condițiilor de viață de atunci trăind 77 de ani până în anul 1947.

⁸¹ *Ibidem*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101

primului copil a trecut în medie 2,2 ani. Cum în această parohie au fost numeroase cazurile familiilor în care s-au născut mulți copii, este normal ca și intervalele de timp de la căsătorie la naștere să fie foarte diferite. Dacă de regulă nașterea primului este concentrată în primii ani de după căsătorie (excepție făcând doar câteva familii, între care și cazul căsătoriei amintite câteva rânduri mai sus în care se naște primul copil abia după 22 de ani), ultimii copii ai familiilor se nasc la intervale foarte diferite. În acest ultim caz, pe lângă vârsta mamei, relevanță capătă și numărul copiilor ce se nasc în aceste familii: era normal să existe posibilitatea ca intervalele de la căsătorie la nașterea ultimului copil să difere de la o familie în care se nasc doi copii la una în care se nasc 12 copii. Intervalul mediu la care se naște ultimul copil în cele 82 de familii reconstituite din această parohie a fost de 12,66 ani, iar intervalul maxim a fost de 26 ani.

În urma analizei făcute prin intermediul reconstituirii familiei asupra fenomenului natalității din cele două localități analizate s-au constatat suficiente argumente în favoarea susținerii ipotezei emancipării personale și familiale. Femeile nasc tot mai puțini copii, vârsta la naștere se modifică, la fel și intervalele dintre nașteri. Chiar și mortalitatea infantilă (asupra acestui subiect vom reveni atunci când vom dezbate subiectul mortalității) cunoaște o evoluție în sensul diminuării acesteia pe măsură ce forma familiilor se schimbă. În familiile în care se nasc mai puțini copii aceștia încep să fie valorizați mult mai mult. Aceste tendințe, ușor vizibile în localitatea Șuncuiș de Beiuș, sunt perceptibile și la o mare parte din familiile din Ghenetea, cu amendamentul că aici numeroase familii rămân încă, prin comportamentul lor, puternic ancorate în tradițional.

2. Deces și mortalitate – evoluție și structură

Dincolo de perspectiva cifrelor, înșiruirea deceselor trebuie privită nu doar statistic. Moartea aduce cu ea nu doar o schimbare matematică a dimensiunii comunității ci și profunde sensibilități. În spatele cifrelor seci se ascund, cel mai adesea, dureri și neputințe greu de suportat de către cei dragi. Viața și moartea, iubirea și disperarea celor mulți, săraci și bogați deopotrivă, constituie tabloul unei „povești” reale, zugrăvită în memoria acestor înșiruri de numere și nume ce dispar cu trecerea timpului. Într-o lume în care se nasc mulți, dar și mor mulți, totul se schimbă repede. Cu toate acestea, fiecare individ trecut prin lumea durerii poartă cu sine o speranță, un succes, dar și o neputință, un sfârșit rupt din cotidianul familiei. O viață a unui om ce a trăit, a fost iubit și a iubit, a privit și atins lucruri, la fel ca noi toți, se identifică în fiecare număr. O abordare pur statistică a mortalității este așadar una insuficientă și lipsită de esență. În spatele fiecărei persoane care moare se ascunde o viață. În urmă rămân familii și oameni, împreună cu care cel decedat a stat la masă, a râs, a plâns, a muncit cot la cot, zi și noapte. Răscolind trecutul multora ne tulburăm de dramele ascunse în spatele fiecăruia. Matyas Nina, o femeie de 33 de ani din Beiuș, moare pe data de 8 ianuarie 1870 în timp ce aducea pe lume un copil⁸². Pe 4 septembrie 1866, tot în timpul nașterii moare și Anna Caba, soția lui Zaharia Vancea din Borod⁸³. Elisabeta Botia (născută Roșca) din Beiuș moare însă după o gravă și îndelungată boală la vârsta de 45 ani (20 noiembrie 1879)⁸⁴. Maria Puska (56 ani) din Borod moare din cauza

⁸² A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 94, f. 35

⁸³ *Ibidem*, dos. 146, f. 9

⁸⁴ *Ibidem*, dos. 94, f. 48

„foamei” la 16 octombrie 1877⁸⁵. Catarina Mociani (70 ani) din Beiuș cade în fântână pe data de 20 februarie 1870⁸⁶. În schimb, un „student” pe nume Demetriu Genez, tot din Beiuș, s-a înecat pe când era la scăldat în apele Crișului Negru (6 august 1876)⁸⁷. Răpusă de singurătate și neîmpliniri, văduva Rozalia Lemath (50 ani), din aceeași localitate, s-a spânzurat pe data de 2 august 1876⁸⁸. Iată, doar câteva din exemplele ce umflă cifrele alături de miile de copii ce nu ating adolescența. Toți aceștia au trăit, iar existența lor nu poate fi cuprinsă într-o simplă integrare într-un număr ce, e drept, ne redă amploarea și tendințele fenomenului la nivel regional.

Studiul nostru asupra morții și mortalității, așa cum îl dorim, se structurează într-o cercetare ce se apropie de demografia istorică clasică, fără însă a neglija particularitățile și individualitățile acestui fenomen. Ne interesează tendința generală dar și nuanțele specifice. Plecând de la acest deziderat, vom încerca să surprindem, atât fenomenul mortalității la nivel regional, cât și evenimentul morți în numeroasele familii reconstituite de către noi pe parcursul acestei cercetări.

2.1. Dinamica deceselor și evoluția mortalității în comitatele Bihor și Sătmar

Mișcarea naturală a populației a fost influențată nu doar de rata mare a natalității, ci și de mortalitate. Pentru determinarea *indicii brut de mortalitate* (raportul dintre numărul decedaților dintr-un an și populația medie din acel an⁸⁹) și a fenomenului mortalității, în general, vom folosi informații culese atât din statisticile oficiale, cât și date culese din registrele parohiale de stare civilă (matricola decedaților) consemnate de către preoții localităților (parohiilor mai precis!) alese în eșantionul propus și pentru determinarea natalității. Din acest eșantion propus fac parte parohiile greco-catolice Abrămuț, Aușeu, Beiuș, Borod și Ghenci, la care se adaugă parohia reformată din Ghenci. Folosirea aceluiași eșantion este necesară și din perspectiva determinării sporului natural.

La nivelul comitatului Bihor, în anii 1866-1870 (perioadă situată la începutul celei luate spre cercetare) putem observa, analizând numărul total de decese, o evoluție oscilatorie a acestora⁹⁰. În anul 1866 mor în acest comitat 13.885 persoane (7.331 bărbați și 6.544 femei)⁹¹. Anul următor, numărul deceselor a crescut la 15.525, dintre care 8.006 au fost bărbați, iar 7.519 au fost femei⁹². Un an mai târziu, în 1868, numărul deceselor la nivelul comitatului a scăzut la 14.941 (7.762 bărbați și 7.179 femei)⁹³. Trendul descendent se constată și în anul 1869 când se înregistrează un număr de 14.239 decese (7.619 bărbați și 6.620 femei)⁹⁴. Scăderea numărului deceselor din anii 1868-1869 este urmată de o ușoară creștere a acestora în anul 1870 (în acest an s-au înregistrat 15.005 decese - 7.958 fiind bărbați, iar 7.047 fiind femei⁹⁵).

⁸⁵ *Ibidem*, dos. 146, f. 30

⁸⁶ *Ibidem*, dos. 94, f. 42

⁸⁷ *Ibidem*, f. 45

⁸⁸ *Ibidem*

⁸⁹ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 145

⁹⁰ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 240

⁹¹ *Ibidem*

⁹² *Ibidem*

⁹³ *Ibidem*

⁹⁴ *Ibidem*

⁹⁵ *Ibidem*

O evoluție oarecum asemănătoare putem constata și în cazul comitatului Sătmar. Dacă în anul 1866 mor 8.555 persoane (4.427 bărbați și 4.128 femei), în anul următor numărul decedaților a crescut la 9.216 persoane (4.914 bărbați și 4.302 femei)⁹⁶. Creșterea numărului deceselor se poate observa în cazul acestui comitat și în anul 1868, când 10.149 persoane decedează (5.166 bărbați și 4.983 femei)⁹⁷. Pe parcursul anului 1869 numărul deceselor a scăzut la 9.344 cazuri (4.924 bărbați și 4.420 femei)⁹⁸. În anul 1870 numărul deceselor a crescut la 10.433 (5.454 bărbați și 4.979 femei)⁹⁹.

Evoluția deceselor pe comitate după sex¹⁰⁰

Anul	Comitatul	Născuți		
		Total	Bărbați	Femei
1877	Bihor	16.356	8.569	7.787
	Sătmar	9.378	4.852	4.526
1879	Bihor	14.783	7.649	7.134
	Sătmar	10.324	5.294	5.030
1881	Bihor	15.712	8.126	7.586
	Sătmar	11.272	5.811	5.461
1885	Bihor	17.522	8.842	8.680
	Sătmar	9.531	4.901	4.630
1887	Bihor	17.191	8.844	8.347
	Sătmar	9.864	5.110	4.754
1889	Bihor	17.466	8.956	8.510
	Sătmar	9.474	4.832	4.642

După cum se poate ușor observa, numărul deceselor a cunoscut variații semnificative de la un an la altul. Aceste variații nu se înscriu în anumite tendințe, ci ele sunt, în cea mai mare parte, rezultatul condițiilor de viață și influenței foarte mari pe care diferiți factori au exercitat-o asupra ratei mortalității, a numărului deceselor, a fenomenului mortalității în general.

Sub raportul distribuției pe cele două sexe, din cele 158.873 persoane decedate în anii analizați (conform tabelului de mai sus), 81.786 au fost bărbați (51,48%), iar 77.087 au fost femei (48,52%).

Comparativ, în cele două comitate evoluția deceselor este oarecum similară. Se înregistrează totuși câteva diferențe în evoluția numărului deceselor din cele două comitate, fenomen datorat unor ușoare nuanțări regionale.

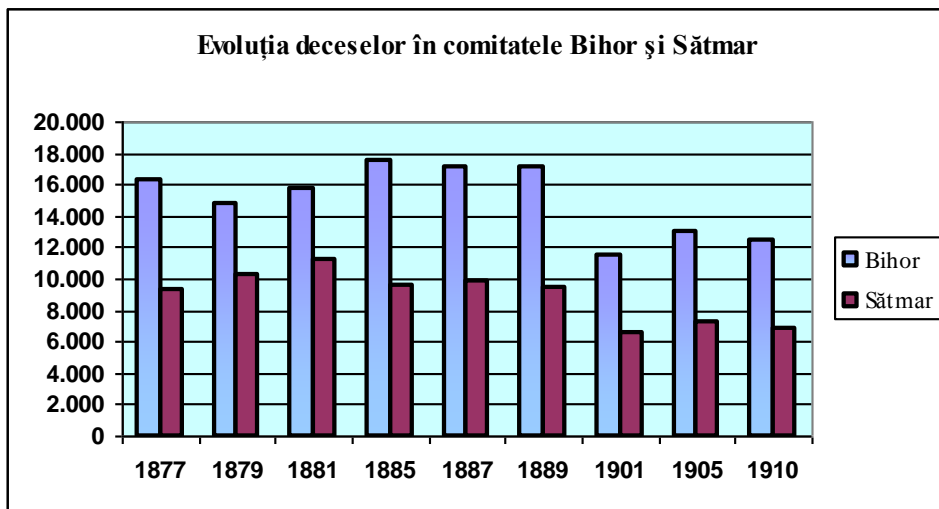
⁹⁶ *Ibidem*, p. 241

⁹⁷ *Ibidem*

⁹⁸ *Ibidem*

⁹⁹ *Ibidem*

¹⁰⁰ Sursele de documentare folosite pentru obținerea informațiilor din acest centralizator au fost anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, I Füzet, (1877 – Budapesta, 1878; 1879 – Budapesta, 1881; 1881 – Budapesta, 1883; 1885 – Budapesta, 1887; 1887 – Budapesta, 1889; 1889 – Budapesta, 1891).

* Pentru anii 1901, 1905 și 1910 sunt incluse doar decesele din localitățile actualului teritoriu român

Tabloul¹⁰¹ de mai sus surprinde, în Bihor, o ușoară scădere a numărului deceselor spre anul 1879 (a se vedea din graficul de mai jos tendința similară și în cazul evoluției ratei brute a mortalității), tendință urmată de o nouă creștere a numărului deceselor. Această nouă creștere nu s-a situat însă la nivelul valorilor înregistrate la începutul decadei dintre anii 1870-1880. Crizele economice profunde întâlnite în acești ani în întreaga monarhie, coroborate cu epidemiile (avem în vedere în special epidemia de holeră din anii 1872-1873, dar și prelungirea acesteia) exercită o presiune demografică fantastică.

Efectele epidemiei de holeră din anii 1872-1873 au fost bunăoară de-a dreptul catastrofale: în comitatul Bihor s-au îmbolnăvit 30.447 persoane, dintre care 10.980 persoane au murit (dintre acestea 1.096 persoane doar în Oradea), ceea ce reprezintă 2,28% din totalul populației comitatului; în Sătmar se îmbolnăvesc 17.330 persoane din care mor 5.268, reprezentând 2,13% din totalul locuitorilor din acest comitat¹⁰². Această perioadă, caracterizată printr-o mare pondere a mortalității la nivelul întregii regiuni, a fost urmată de o scurtă perioadă de răgaz (încheiată, după cum se poate observa din graficele prezentate, în jurul anului 1880).

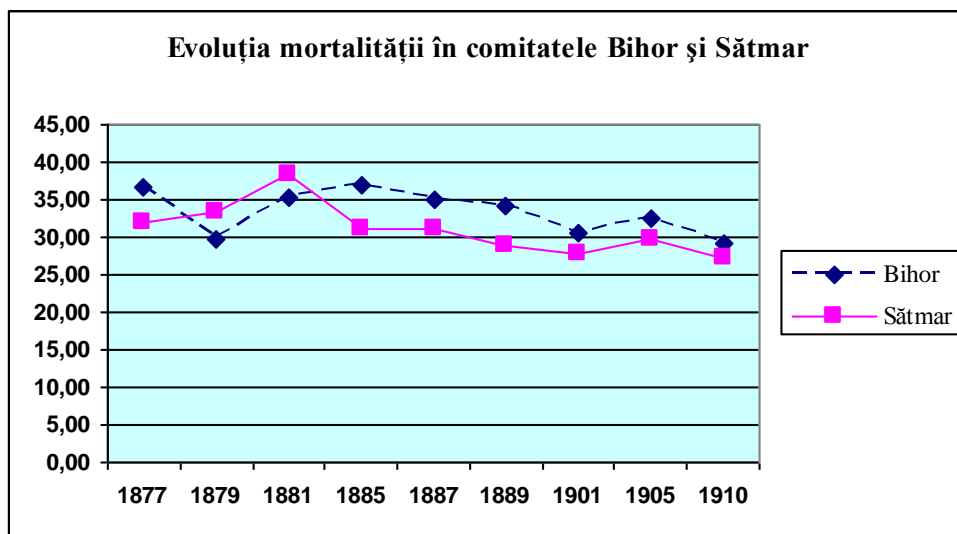
Aceste tendințe, remarcate la nivel regional, sunt adesea contrazise de analiza unor studii de caz asupra unor localități sau microzone. Din analiza unor registre parohiale au fost identificate perioade (diferite de tendințele exprimate la nivel regional) în care rata mortalității a fost foarte ridicată. În anumiți ani, în multe sate au bântuit epidemii de difterie, de variolă, de malarie, etc., ale căror efecte au fost adesea mai catastrofale decât cele ale epidemiei de holeră din anii 1872-1873. O asemenea realitate pune în lumină starea precară a asistenței medicale din mediul rural¹⁰³. În parohia greco-catolică din Beiuș bunăoară, pe parcursul anului 1872 nu este consemnat

¹⁰¹ Pentru perioada de după anul 1900 s-au folosit informațiile provenite din *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655. Trimitere s-a făcut de asemenea la *Recensământul din 1880...*, p. 50-51, 274-275; *Recensământul din 1900...*, p. 110-113, 474-477.

¹⁰² *Izvoare de demografie istorică...*, p. 243-244

¹⁰³ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 143

niciun caz de deces datorat holerei¹⁰⁴. Anul următor însă, teribila epidemie a condus la 15 decese în această parohie¹⁰⁵. Epidemia de holeră amintită nu a fost însă singura epidemie care a condus la o mare rată de mortalitate din această perioadă. Așa cum am mai amintit, alte epidemii au clătinat în anumiți ani numeroase comunități, fără însă să îmbrace forma unei epidemii extinse la scara regională a celei de holeră din 1872-1873. În parohia greco-catolică Borod, tot din cauza holerei mor, în anul 1866, 19 persoane (dintre acestea, numai în luna octombrie s-au înregistrat 17 cazuri de decese puse pe seama maladii amintite)¹⁰⁶. În anul 1863, 12 persoane au murit din cauza dizenteriei, iar 12 persoane au murit după ce s-au îmbolnăvit de *heptică* (TBC pulmonar)¹⁰⁷. În anul 1869, din cauza malariei mor 18 persoane (14 în lunile martie-aprilie, iar 4 în august)¹⁰⁸. Din cauza *frigurilor* mor 19 persoane în 1871, iar anul următor aceeași boală a curmat viața a 12 persoane¹⁰⁹. Iată deci, doar câteva exemple din numeroasele boli pe care le putem plasa, datorită efectelor devastatoare, în categoria epidemiilor.

* Pentru anii 1901, 1905 și 1910 sunt incluse doar decesele din localitățile actualului teritoriu român

Pe parcursul perioadei 1877-1910, indicele brut de mortalitate se situează peste valorile înregistrate la nivelul Transilvaniei. Dacă în spațiul vechiului Principat, în perioada 1876-1910, valoarea medie a mortalității a fost de 28,86%¹¹⁰, în cele două comitate valoarea medie a ratei mortalității din anii analizați a fost de 33,3% în Bihor și respectiv 31,09% în Sătmar.

Diferența semnificativă dintre valorile medii din comitatele Principatului și cele înregistrate în cele două comitate, dar și dintre media consemnată în Bihor și cea

¹⁰⁴ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 94, f. 38-40

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 40-42

¹⁰⁶ *Ibidem*, dos. 146, f. 9-12. Pe parcursul anului 1872 nu este consemnat, la fel ca și în cazul parohiei din Beiuș, niciun caz de deces datorat holerei. Anul următor însă, teribila epidemie a condus la 19 decese în această parohie.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 1-4

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 17-20

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 23-30

¹¹⁰ Cf. Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 145

înregistrată în Sătmar, conduc spre identificarea unor microregiuni în care rata mortalității era mult mai ridicată decât media înregistrată la nivelul întregii regiuni. Între cele două comitate pot fi remarcate, la nivelul unor ani, diferențe semnificative între valorile ratei brute de mortalitate. Tabelul de mai jos este edificator în acest sens. În ansamblu, rata mortalității este mai ridicată în comitatul Bihor. Cu excepția a doi ani (1879 și 1881), când rata mortalității a fost mai ridicată în Sătmar, în ceilalți ani se constată valori mai ridicate ale acestei rate în Bihor.

Evoluția mortalității în comitatele Bihor și Sătmar (%)

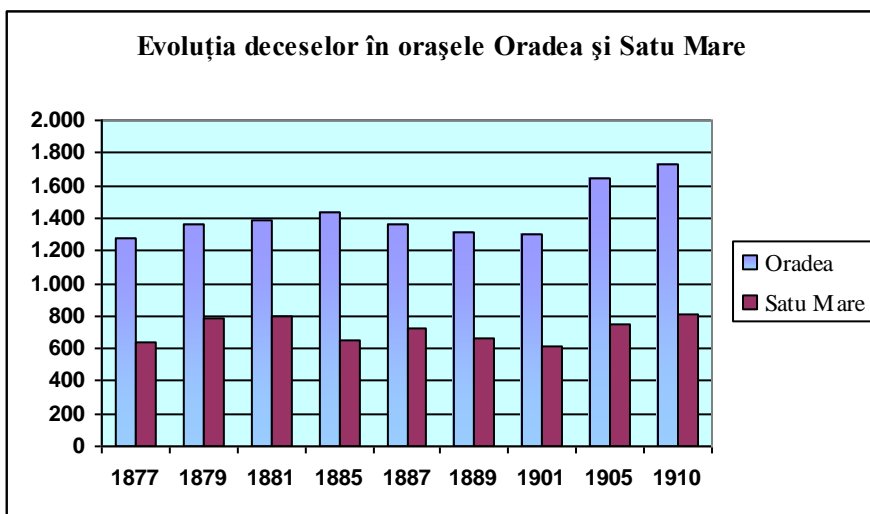
	Bihor	Sătmar
1877	36,61	32,00
1879	29,60	33,42
1881	35,17	38,46
1885	36,82	31,07
1887	35,11	31,21
1889	34,18	28,99
1901	30,47	27,77
1905	32,46	29,61
1910	29,29	27,30

Surse: *Magyar Statistikai Évkönyv...*; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655

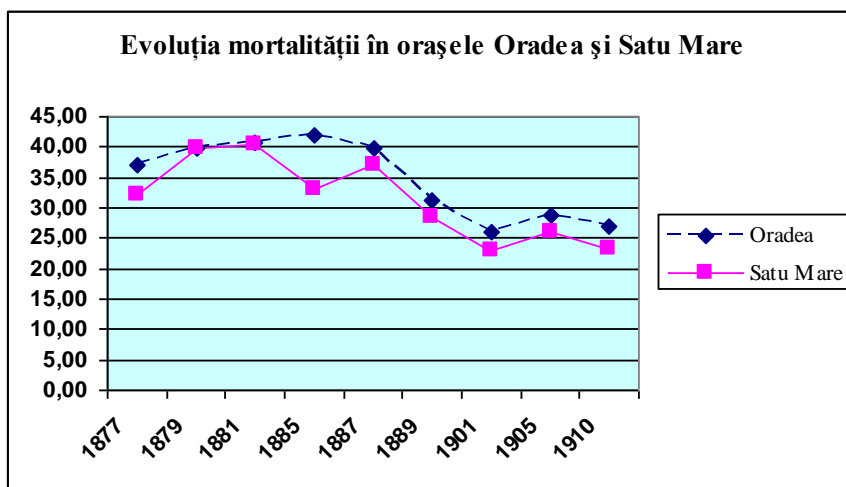
Diferența dintre rata mortalității din Bihor și cea din Sătmar a oscilat între 5,75‰ în anul 1885 și -3,82‰ în anul 1879. Asemenea variații regionale, coroborate cu variațiile semnificative ale ratei mortalității de la an la an, sunt explicate de violența foarte mare prin care se manifestau unele epidemii în anumite localități sau microregiuni. Unele explicații, ar putea fi căutate și în specificul regional, născut din structura geografică ce imprimă anumite comportamente demografice ce conduc spre evoluții diferite ale ratei de mortalitate. Analiza unor studii de caz va putea să evidențieze existența, sau nu, a unor tendințe diferite ale fenomenului mortalității în localități situate în arii geografice diferite (caracterizate adesea și printr-un diferit model de conviețuire, născut din faptul că în unele zone geografice modelul comunităților tradiționale s-a conservat mult mai bine).

Sub raportul evoluției în timp, se poate constata, la nivelul ambelor comitate, o semnificativă tendință (asta ținând cont și de durata scurtă a perioadei analizate) de diminuare a ratei mortalității¹¹¹. Mai mult, spre sfârșitul perioadei analizate remarcăm și o sensibilă apropiere între valorile mortalității din cele două comitate, valori ce se apropie de cele ale mediei din comitatele Transilvaniei. Asemenea tendințe pot fi puse pe seama unor remarcabile progrese din domeniul asistenței medicale, progrese ce evidențiază puseuri zonale de mortalitate ridicată tot mai rare. Scăderea evidentă a ratei mortalității în cele două comitate s-a datorat unui progres evident consemnat la nivelul comunităților urbane din Oradea și Satu Mare.

¹¹¹ Pe toată perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, rata brută a mortalității s-a menținut la valori foarte ridicate. Dincolo de valorile medii, se remarcă însă puseurile de mortalitate foarte ridicată care au culminat cu perioada în care devastatoarea epidemie de holeră, care a afectat întreaga regiune, și-a făcut simțită prezența. De altfel, perioada 1870-1874 s-a remarcat prin cea mai ridicată valoare a ratei brute a mortalității înregistrate în ambele comitate: 58,6‰ în Bihor și 46‰ în Sătmar. Adriana Florica Muntean, *Mortalitate și morbiditate în nord-vestul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea)*, în Ioan Bolovan, *Transilvania în epocile modernă și contemporană...*, p. 205

Sub raport cantitativ, numărul deceselor a fost într-o evidentă tendință de creștere, cel puțin spre începutul secolului al XX-lea. Această creștere a numărului persoanelor care au decedat în cele două localități urbane nu s-a datorat în niciun caz creșterii ratei mortalității. Dimpotrivă, așa cum poate fi observat și din graficul următor, rata brută a mortalității a cunoscut o diminuare mai mult decât semnificativă în ultimele două decade analizate. Responsabilă de creșterea numărului deceselor este, așa cum lesne se poate înțelege, imigrația și creșterea populației din aceste localități. Astfel, aici tot mai multe persoane mor și asta cu toate că rata mortalității (calculată prin raportarea la întreaga populației aflată în creștere) a cunoscut o diminuare vizibilă.

Comparativ, evoluția ratei mortalității din cele două orașe urmează tendințele remarcate la nivelul celor două comitate. Ușor mai ridicată, rata mortalității din Oradea este egalată de cea din Satu Mare doar în cei doi ani (1879 și 1881) în care mortalitatea a fost mai ridicată pe suprafața comitatului Sătmar. Tendința de diminuare semnificativă a ratei mortalității s-a datorat, pe lângă diminuarea reală a ratei

mortalității, și creșterii populației celor două orașe, fenomen datorat imigrației. Mulți tineri¹¹² în căutarea unui loc de muncă se așează în cele două orașe. Populația acestor localități, la care se raportează numărul de decese, crește într-o pondere mult mai mare decât decesele, astfel că asistăm oarecum la o diminuare artificială a ratei mortalității.

Evoluția mortalității în orașele Oradea și Satu Mare (‰)

	Oradea	Satu Mare
1877	37,13	32,22
1879	39,82	39,73
1881	40,61	40,29
1885	41,86	33,18
1887	39,79	36,94
1889	31,18	28,46
1901	26,01	22,99
1905	28,75	26,10
1910	26,99	23,21

Surse: *Magyar Statistikai Évkönyv...*; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655

În evoluția mortalității, dar și în aceea a numărului deceselor intervin așadar, pe lângă factorii de influență generali, și factori de influență specifici. Dacă tendințele generale ale mortalității la nivel regional au fost de regulă evidențiate de aspectele definitorii ale factorilor de influență generali, la nivelul unor localități sau la nivel microregional s-au putut constata aspecte specifice introduse de trăsăturile demografice, dar și socio-economice sau culturale specifice. În unele localități, așa cum o să vedem din analiza studiilor de caz propuse încă de la începutul demersului nostru, pe lângă tendințele general valabile apar elemente noi ce evidențiază particularitățile vieții zbuciumate ale țăranului român din perioada de sfârșit a secolului al XIX-lea și început a secolului al XX-lea. În vederea surprinderii tuturor aspectelor demografice cerute de prezenta cercetare, dar și pentru verificarea diverselor comportamente particulare microzonale, ne-am propus realizarea unor studii de caz asupra acelorși parohii asupra cărora s-au efectuat studii de caz și atunci când am studiat fenomenul natalității.

A. Evoluția deceselor în parohia greco-catolică Abrămuț (1860-1880). Studiu de caz

Situată în protopopiatul Lunca, parohia greco-catolică Abrămuț avea în anul 1880 un număr de 206 membri, reprezentând 48,48% din populația totală a localității¹¹³. Alături de români (51,65%), în această localitate mai conviețuia și o importantă comunitate de maghiari ce împărtășeau în principal credința protestantă calvină (162 enoriași)¹¹⁴.

În perioada analizată, în comunitatea greco-catolică din această localitate au murit un număr de 366 persoane (17,43 decese/an)¹¹⁵. Din totalul persoanelor decedate în această parohie, 193 sunt de sex masculin (52,73%), iar 173 sunt de sex feminin

¹¹² Rata mortalității la noii veniți era lesne de înțeles că era mai scăzută deoarece persoanele implicate de regulă în procesul migrației erau din categoriile de vârstă mai puțin expuse mortalității, așa cum era cazul copiilor sau al bătrânilor.

¹¹³ *Recensământul din 1880...*, p. 52

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 52-53

¹¹⁵ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 37-55

(47,27%)¹¹⁶. Sub raportul distribuției pe cele două sexe, se poate așadar constata o rată ponderată a masculinității deceselor în această parohie. Această rată mai mare a deceselor din rândul populației masculine este asociată unei rate superioare a masculinității nașterilor (din totalul copiilor născuți în parohie, 196 sunt băieți - 57,8%, iar 143 sunt fete - 42,2%)¹¹⁷.

Repartiția anuală a deceselor (1860-1880)

Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese
1860	17	1866	10	1872	26	1878	11
1861	19	1867	10	1873	23	1879	13
1862	21	1868	14	1874	28	1880	13
1863	34	1869	14	1875	11		
1864	22	1870	19	1876	12		
1865	7	1871	30	1877	12	Total	366

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 37-55

Indicele ratei brute a mortalității, la fel ca și cel al natalității, este foarte greu de determinat pentru această comunitate, asta deoarece studiul nostru s-a efectuat asupra unei comunități religioase în care, pe lângă mișcarea naturală a populației determinată de naștere și deces, au loc intrări și ieșiri ale indivizilor pe motive religioase (multe persoane se converteau, în special prin căsătorie, la o confesiune sau alta). Dimensiunea comunității oscila adesea, iar în aceste condiții a raporta cele 13 persoane decedate, în anul 1880, la cei 206 membri ai comunității GC din același an, este doar în parte o metodă relevantă de abordare a fenomenului mortalității. Rata brută de mortalitate rezultată printr-o asemenea metodă de calcul, pentru acest an, ar fi de 63,10%¹¹⁸ (introducându-i în discuție și pe enoriașii GC din filii ar rezulta o bază de calcul ce ar determina o rată de mortalitate pentru această parohie în anul 1880 ce se apropia de 45%). Trecând dincolo de faptul că numărul indivizilor ce aparțineau unei comunități religioase se putea modifica foarte ușor de la an la an, valoarea indicelui mortalității rezultat pentru anul 1880 este oarecum apropiată de rata mortalității calculată la nivelul întregului comitat, inclusiv de cea a orașului Oradea (40,61% în anul 1881).

Repartiția anuală a numărului deceselor surprinde o evoluție oscilantă pe parcursul perioadei dintre anii 1860-1880. Au existat ani în care numărul persoanelor decedate a fost foarte mic: perioada 1865-1867 și perioada 1875-1878. Raportat la valorile scăzute consemnate în acești ani, perioadele 1862-1864 și 1870-1874 s-au remarcat prin brutale crize de mortalitate¹¹⁹. Creșterile spectaculoase ale numărului

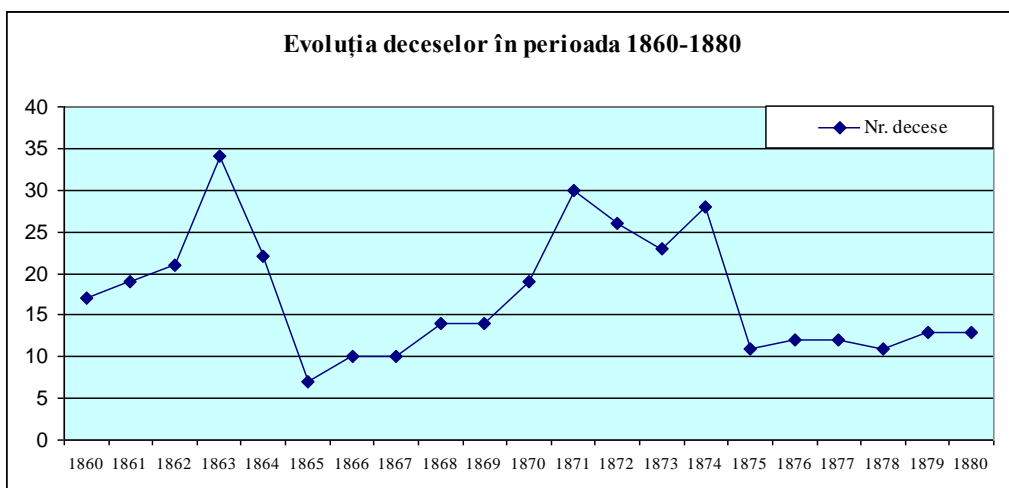
¹¹⁶ O pondere similară a masculinității deceselor se înregistrează și în parohia reformată din această localitate, unde din totalul de 149 persoane decedate (7,09 decese/an), 79 sunt de sex masculin (53%), iar 70 sunt de sex feminin (47%). *Ibidem*, dos. 11, f. 17-33

¹¹⁷ *Ibidem*, dos. 7, f. 37-55

¹¹⁸ În parohia reformată din aceeași localitate rata mortalității, calculată pentru același an (aici s-au înregistrat 9 cazuri de deces), a fost de 55,55%. *Ibidem*, dos. 11, f. 33

¹¹⁹ Comparativ, se confirmă aceleași tendințe și în parohia reformată. În comunitatea calvină au existat ani în care numărul persoanelor decedate a fost foarte mic: în anii 1861 și 1866 s-au înregistrat doar două cazuri de deces. Raportat la valorile consemnate în acești doi ani, anul 1873, cunoscut fiind la nivelul întregii monarhii austro-ungare prin nivelul ridicat al mortalității, a adus o creștere a numărului deceselor de 700%. Anul 1873 nu a fost singurul an în care s-au înregistrat valori peste medie a numărului deceselor: anii 1871-1872, dar și anul 1876 remarcându-se din acest punct de vedere. *Ibidem*, dos. 11, f. 17-33

deceselor din cele două perioade nu sunt străine de realitățile consemnate în întreaga regiune (crizele de mortalitate din anul 1863 și cea din anii 1872-1873 cunosc o arie de răspândire foarte mare). Surprinde oarecum numărul redus al deceselor înregistrate în anii 1865-1866 (ani cu rată de mortalitate foarte mare în toată Transilvania)¹²⁰. Această localitate, situată departe de drumul ce lega Transilvania de Crișana și Ungaria nu a suferit (în comparație cu Borod de exemplu) de pe urma nefastelor influențe ce soseau din aceste regiuni.

Evoluția oscilantă a deceselor din această parohie, legată cel mai adesea de crizele de mortalitate locale, dar și regionale, evidențiază vulnerabilitatea în fața morții, dar și lipsa unui sistem de asistență medicală. Orice criză economică, generată de secetă sau ploi prea multe, apoi bolile, în fața cărora cei mai mulți dintre locuitorii acestor vremuri erau vulnerabili, nu în ultimul rând intemperiiile vremii (frigul, căldura sau ploile excesive) conduceau la apariția unor crize de mortalitate ce afectau pentru scurtă perioadă micile localități rurale, așa cum era și cazul satului Abrămuț. Asemenea evoluții oscilante ale ratei mortalității au fost identificate în numeroase alte localități. Ioan Bolovan, atunci când tratează subiectul mortalității în Transilvania, vorbește despre cazul unei localități din județul Mureș în care rata mortalității a coborât în 1898 la 14,4‰, asta deși înainte cu un an ea se ridicase la 44,7‰¹²¹.

B. Evoluția deceselor în parohia greco-catolică Aușeu (1865-1880). Studiu de caz

În localitatea *Aușeu*, la 1880, din totalul de 487 locuitori, 460 erau români (94,5%). În același an, 475 locuitori erau greco-catolici (97,5%)¹²². În localitate mai locuiau 11 maghiari ce împărtășeau și ei în majoritate confesiunea greco-catolică (doar 2 erau de confesiune romano-catolică, în timp ce o persoană era de confesiune reformată)¹²³. Determinarea indicelui brut de mortalitate într-o asemenea localitate, în

¹²⁰ Anii 1865-1866 sunt ani cu puține decese și în parohia reformată din această localitate (doar 5 decese în ambii ani). *Ibidem*

¹²¹ Apud Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 149

¹²² *Recensământul din 1880...*, p. 52-53

¹²³ *Ibidem*

care majoritatea aproape absolută a populației împărțasea o anumită confesiune, este mai ușor de făcut, asta deoarece variațiile cantitative ale dimensiunii comunității de la un an la altul aveau cauze mai degrabă demografice decât de ordin confesional. Puține persoane oscilau, în sensul ieșirilor sau intrărilor, spre sau dinspre comunitatea confesională (în acest caz comunitatea greco-catolică).

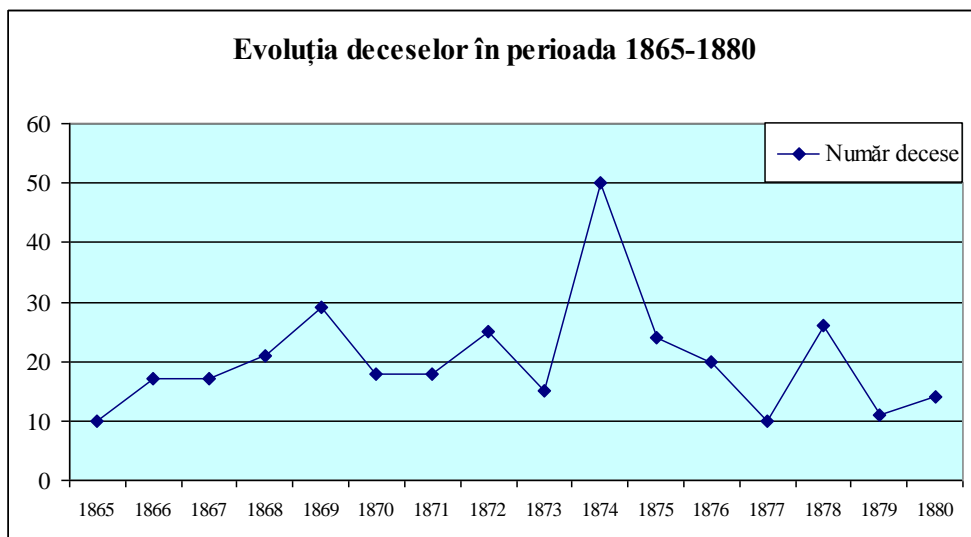
Pe parcursul perioadei analizate, în această parohie au decedat 325 persoane (20,31 decedați/an)¹²⁴. Din totalul acestor persoane decedate, 153 au fost femei (47,08%), iar 172 au fost bărbați (52,92%). Rata masculinității deceselor este așadar mai ridicată și la nivelul acestei parohii.

Repartiția anuală a deceselor (1865-1880)¹²⁵

Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese
1865	10	1870	18	1875	24	1880	14
1866	17	1871	18	1876	20		
1867	17	1872	25	1877	10		
1868	21	1873	15	1878	26		
1869	29	1874	50	1879	11	Total	325

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 71, 40-51

Repartiția anuală a numărului de decese evidențiază și în cazul acestei parohii o distribuție oscilantă și neuniformă a deceselor. Dacă în anul 1865 s-au înregistrat doar 10 cazuri de deces, în anul 1874 acestea s-au ridicat la 50 (se poate constata așadar o creștere de 500% a numărului de decese). Trei ani mai târziu, în anul 1877, numărul deceselor s-a redus iarăși la 10, pentru ca în anul următor să crească iarăși (26 de cazuri). La o simplă privire asupra graficului de mai jos, putem constata evoluția oscilantă despre care vorbeam și care evidențiază puternica expunere în calea diversilor factori de influență, dar și vulnerabilitatea vieții în calea presiunilor ce îmbrăcau diferite forme de exprimare.

¹²⁴ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 71, 40-51

¹²⁵ *Ibidem*. În cazul acestei parohii nu a putut fi determinat numărul deceselor pentru anii 1860-1864 deoarece din registrul parohial lipsesc din motive necunoscute paginile corespunzătoare acestor ani.

Creșterea constantă a numărului deceselor spre anul 1869 corespunde în linii mari unei crize de mortalitate care a afectat o mare parte a Transilvaniei nordice și a zonelor de câmpie ale acesteia. La această criză de mortalitate a contribuit, printre altele, marea secetă din anii 1864-1866, care a afectat grav părțile transilvănene amintite, epidemia de holeră din anul 1866, o epidemie ce a afectat în primul rând vitele, etc., „toate acestea diminuând puterea de rezistență a individului, ca urmare a unei alimentații deficitare și a asaltului epidemic”¹²⁶. Această criză de mortalitate, care a afectat în primul rând Transilvania intracarpatică, și-a făcut simțită prezența și în această localitate situată pe drumul de acces dinspre și spre această regiune.

Nivelul relativ redus al numărului deceselor înregistrate în anii 1872-1873 ne determină să credem că epidemia de holeră, generalizată în întregul spațiu ungaro-transilvănean, nu a avut un efect direct asupra acestei localități. Criza de mortalitate foarte violentă înregistrată în anul imediat următor (în anul 1874 mor nu mai puțin de 50 persoane), ne determină să credem că efectele devastatoare ale epidemiei au fost mai degrabă indirecte și că acestea s-au manifestat cu o oarecare întârziere. Numeroase persoane mor din cauza „slăbiciunii”, „debilității” (termen folosit în epocă pentru a exprima insuficiențe fizice mai degrabă decât psihice) sau a „frigurilor”. Doar în luna noiembrie a acestui an mor 12 persoane (asta în condițiile în care la nivelul întregii perioade pe parcursul acestei luni au decedat doar 33 de persoane), semn al unei crize majore ce s-a instalat în această localitate din bazinul Crișului Repede.

După o scurtă perioadă în care numărul persoanelor decedate s-a menținut la un nivel relativ scăzut, anul 1878 se „remarcă” iarăși prin numărul ridicat de persoane decedate. Numai în luna martie a acestui an mor 12 persoane (42,9% din totalul persoanelor decedate în acest an). Iarna grea și lipsurile specifice perioadei de la sfârșitul iernii și începutul primăverii, cunoscută drept „perioada de sudură” dintre recolte¹²⁷, a facilitat fără îndoială izbucnirea unui focar epidemiologic ce a condus la decesul acestor persoane.

Indicele ratei brute a mortalității pentru această localitate, calculat pentru anul 1880 (an pentru care cunoaștem, grație recensământului oficial efectuat de către statul austro-ungar, numărul exact al persoanelor ce constituiau comunitatea greco-catolică din această localitate), s-a ridicat la 29,47‰. Această valoare, ce plasează sub acest raport localitatea în categoria celor cu valori medii ale indicelui ratei mortalității, a putut fi în ansamblul perioadei analizate puțin mai ridicată, asta ținând cont de faptul că în anul 1880 au decedat doar 14 persoane, iar media anuală din această perioadă a fost de 20,31 decedați/an.

¹²⁶ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 140; Simion Retegan, *Mutații economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul veacului al XIX-lea, 1848-1867*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 193; Idem, *Un flagel de tip medieval: epidemia de holeră din Transilvania din 1866*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), Sabin Manuilă, *Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între XVI – XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 200

¹²⁷ Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*, vol. I, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 86; Idem, *Lumea rurală din vestul României între medieval și modern* (în continuare *Lumea rurală din vestul României...*), ediția a II-a, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006, p. 20

C. Evoluția deceselor în parohia greco-catolică Beiuș (1860-1880).

Studiu de caz

Beiușul, la 1880, avea o populație ce număra 2.614 locuitori (etnic: 1.049 – români, 1.310 – maghiari, 67 – germani, 22 – slovaci, 2 – ruteni, 89 – alte naționalități, 6 străini și 69 – cu limbă maternă necunoscută; confesional: 645 – O, 593 – GC, 524 – RC, 566 – CH, 272 – Iz, 6 – EV, 1 – unitarian)¹²⁸.

Pe parcursul perioadei analizate, în această parohie au decedat 597 persoane (28,43 decedați/an)¹²⁹. Din totalul acestor persoane decedate, 290 au fost femei (48,6%), iar 307 au fost bărbați (51,4%)¹³⁰. Rata masculinității deceselor este așadar mai ridicată și la nivelul acestei parohii greco-catolice.

Repartiția anuală a deceselor (1860-1880)

Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese
1860	24	1866	22	1872	43	1878	18
1861	23	1867	32	1873	54	1879	26
1862	26	1868	30	1874	52	1880	22
1863	24	1869	27	1875	21		
1864	26	1870	29	1876	23		
1865	21	1871	34	1877	21	Total	597

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 94, f. 25-49

Dimensiunea mai mare a comunității, precum și caracterul preurban al localității Beiuș, au condus la o oarecare distribuție anuală mai uniformă decât în cazul celorlalte comunități studiate. Faptul că aici asistența medicală era mai prezentă, apoi condițiile de viață, specifice unei existențe preurbane, unde ponderea activităților neagricole era destul de semnificativă, au contribuit din plin la conturarea unei „rezistențe” în fața crizelor de mortalitate. Crizele locale, ce măcinau numeroasele sate din zonele învecinate, nu sunt atât de vizibile în Beiuș. Graficul de mai jos este edificator în a observa faptul că această distribuție, relativ uniformă a deceselor, a fost perturbată doar de crizele majore, ce aveau o arie de manifestare mult mai mare și a căror intensitate nu a putut fi stopată nici în marile orașe. Epidemia de holeră din anii 1872-1873, dar și efectele indirecte care i-au urmat, pot fi ușor sesizate analizând evoluția deceselor din această perioadă. Doar în anul 1873 mor nu mai puțin de 15 persoane datorită holerei¹³¹. Anul următor, un an de asemenea cu multe cazuri de decese, 11 persoane au murit de „vărsatu”, o boală de asemenea contagioasă¹³². Toate acestea evidențiază vulnerabilitatea sistemului medical din localitate, asta în ciuda progreselor înregistrate. În aceeași ordine de idei, efectele epidemiilor din anii 1866-1868 pot fi și ele observate printr-o ușoară creștere peste media anilor anteriori, a numărului de decese.

Această teorie a „uniformizării” numărului deceselor are un suport real doar până într-un anumit moment. Faptul că localitatea Beiuș se încadra în profilul localităților preurbane, în care efectele benefice ale dezvoltării economice erau evidente, nu a condus și spre o imediată reducere a ratei mortalității. Această rată se păstrează foarte ridicată (este drept că în condițiile în care numărul populației localității

¹²⁸ *Recensământul din 1880...*, p. 50-51

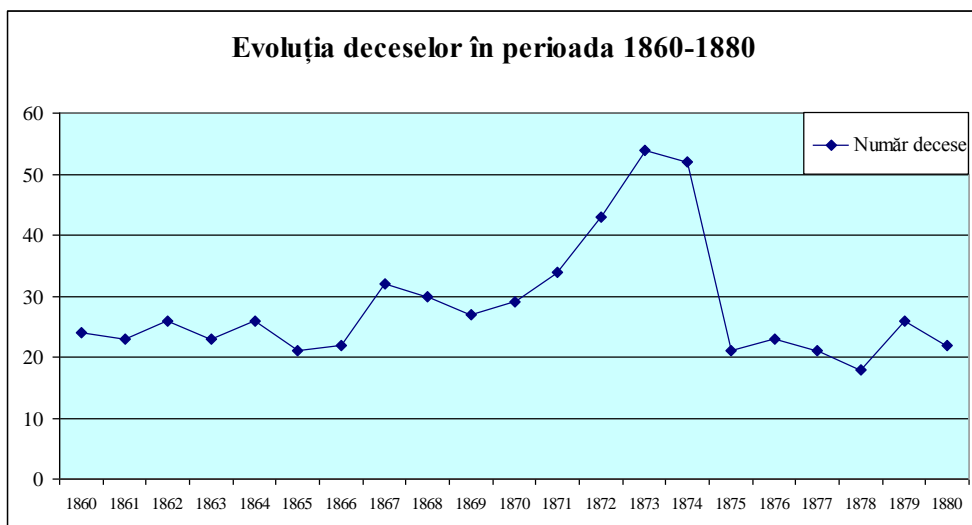
¹²⁹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 94, f. 25-49

¹³⁰ *Ibidem*

¹³¹ *Ibidem*, f. 40-42

¹³² *Ibidem*, f. 42-44

crește considerabil, iar numărul persoanelor decedate rămâne constant, putem spune că la începutul perioadei analizate rata de mortalitate a fost mult mai ridicată). Teoria noastră are suport doar prin faptul că la nivelul localității nu percepem oscilații mari cauzate de factori de sorginte locală. Erau eliminate în acest caz crizele locale de mortalitate? Da și nu. Pe de-o parte, constatăm o diminuare a influenței factorilor externi, în sensul violenței de exprimare, iar pe de altă parte, putem spune că, sub influența dimensiunii mai mari a localității, acești factori au acționat mai constant (nu la intensitate foarte mare și nici afectând întreaga populație). Ca atare, sub influența unor asemenea factori, au decedat persoane în fiecare an, fără însă a se înregistra ani cu rate de mortalitate spectaculoasă (așa cum a fost cazul anilor în care a acționat epidemia de holeră sau cea de dizenterie). Așadar, în acest ultim caz, teoria „uniformizării” repartiției anuale a deceselor nu-și are originea într-un sistem ce rezista mai ușor la crize (așa cum am precizat anterior), ci este o exprimare a unei realități mai complexe, specifică centrelor demografice mai mari.

Indicele ratei brute a mortalității, determinat pentru anul 1880, an situat ca valoare a numărului deceselor înregistrate la nivelul mediei anilor considerați „normali” (din această categorie i-am exceptat pe aceia în care efectele unor factori externi au condus la creșterea excesivă a numărului deceselor), s-a ridicat la 36,85%. Această valoare a indicelui brut de mortalitate se situează mult peste valorile înregistrate în același an în cea mai mare parte a localităților rurale din această regiune. O atare situație, combinată așa cum am putut observa și în cazul localităților Oradea și Satu Mare, confirmă faptul că indicele ratei mortalității s-a menținut foarte ridicat până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. O diminuare a ratei mortalității, așa cum am putut constata în cazul celor două mari orașe reședință de comitat, se va produce abia începând cu ultimul deceniu al veacului amintit.

D. Evoluția deceselor în parohia greco-catolică Borod (1860-1880). Studiu de caz

În această localitate diversitatea etno-confesională a populației era una foarte mare. Sub raport etnic, la 1880, din totalul de 1.489 locuitori, 861 erau români (57,8%), 269 erau maghiari (18,1%), 178 erau slovaci (11,9%), 42 erau germani

(2,8%), restul fiind de alte naționalități sau cu limba maternă necunoscută¹³³. Din punct de vedere confesional diversitatea era și mai mare. Comunitatea greco-catolică număra 900 de persoane, cea romano-catolică 284, cea ortodoxă 74, cea reformată 59, iar cea mozaică 172 de persoane. Până în anul 1900 se pare că au intervenit câteva schimbări introduse de instalarea în localitate a unui important număr de slovaci. Din cei 2.558 de locuitori, 959 erau slovaci, 1.160 era români, iar 424 erau maghiari. Restul comunităților erau nesemnificative numeric. Structura confesională la 1900 o reflecta pe cea etnică: 1.085 persoane erau GC, 1.075 erau RC, 88 erau O, 63 erau CH. Numeroasă era și comunitatea izraelită din localitate (244 persoane)¹³⁴.

Pe parcursul perioadei analizate în această parohie au decedat 1.016 persoane (43,38 decedați/an)¹³⁵. Din totalul acestor persoane decedate, 490 au fost femei (48,23%), iar 526 au fost bărbați (51,77%)¹³⁶. Rata masculinității deceselor este așadar mai ridicată și la nivelul acestei parohii greco-catolice.

Repartiția anuală a deceselor (1860-1880)

Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese	Anul	Nr. decese
1860	22	1866	65	1872	86	1878	53
1861	31	1867	37	1873	75	1879	37
1862	38	1868	37	1874	46	1880	45
1863	60	1869	73	1875	46		
1864	39	1870	60	1876	28		
1865	26	1871	72	1877	40	Total	1.016

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f. 160-164; dos. 146, f. 1-47

Repartiția anuală a deceselor din această parohie evidențiază distribuția neuniformă și oscilantă pe parcursul perioadei analizate a numărului persoanelor decedate. Evoluția deceselor, așa cum se poate observa și din graficul de mai jos, evidențiază profundele crize de mortalitate cu care s-a confruntat această localitate. În numeroși ani s-au consemnat creșteri ale numărului de decese cu mult peste media anilor anteriori. Apoi, analizând cauzele care au condus la aceste adevărate explozii de mortalitate, constatăm faptul că localitatea, situată, la fel ca și Așeu, pe drumul ce leagă Ungaria de Transilvania, a fost profund afectată de crizele majore de mortalitate ce au afectat arii extinse ale Transilvaniei sau Ungariei. O asemenea afirmație își găsește suportul și în rata foarte mare a mortalității din această localitate.

Prima mare criză de mortalitate s-a înregistrat în anul 1863, când sub efectul unei epidemii de dizenterie numai în lunile noiembrie-decembrie mor în această parohie 12 persoane¹³⁷. În același an, preotul consemnează faptul că alte 12 persoane mor de *heptică*. Alte 8 persoane mor din cauza aprinderii de plămâni¹³⁸. O a doua criză evidentă de mortalitate apare în anul 1866 când, din cauza holerei, mor 19 persoane (dintre acestea, 17 cazuri s-au înregistrat în luna octombrie)¹³⁹.

¹³³ *Recensământul din 1880...*, p. 524-525

¹³⁴ *Recensământul din 1900...*, p. 118-119

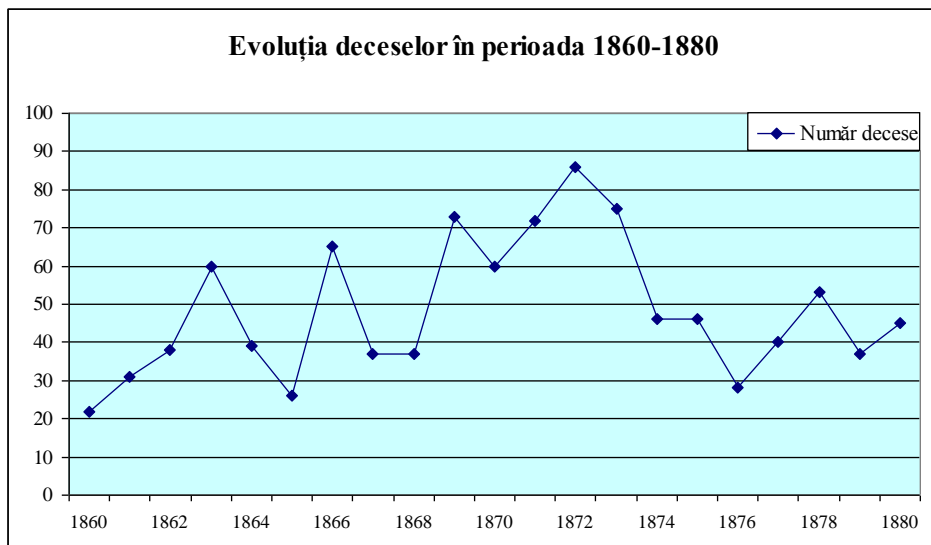
¹³⁵ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f.160-164; 146, f. 1-47

¹³⁶ *Ibidem*

¹³⁷ *Ibidem*, dos. 146, f. 1-4

¹³⁸ *Ibidem*

¹³⁹ *Ibidem*, f. 9-12

Cea mai profundă criză de mortalitate din această localitate s-a instalat în anul 1869 și a afectat această comunitate până în anul 1873. Cauzele acestei mortalități foarte ridicate (în cei 4 ani ai acestei perioade mor nu mai puțin de 366 de persoane – asta în condițiile în care întreaga comunitate greco-catolică din această localitate nu depășea 1.000 de persoane) sunt multiple și complexe.

Anul 1869 consemnează, față de anii 1867 și 1868 (în acești ani mor câte 37 de persoane), o dublare a numărului de decese ce ajunge la 73 de cazuri. De această dată responsabilă este, între altele, epidemia de malarie. Temuta maladie, rar întâlnită totuși în această perioadă, provoacă decesul a 18 persoane (14 în lunile martie-aprilie, iar 4 în august)¹⁴⁰. Din cauza *frigurilor* (posibil tot din cauza malariei¹⁴¹) mor 19 persoane în 1871¹⁴², iar anul următor aceeași boală a curmat viața a 12 persoane¹⁴³. Tot în 1872, 19 persoane mor de *lungore*¹⁴⁴. Pe parcursul anului 1872 nu este consemnat niciun caz de deces datorat holerei¹⁴⁵. Anul următor însă teribila epidemie a condus la 19 decese în această parohie¹⁴⁶. Acestor boli li se alăturau crizele social-economice născute din spaima și temerile instalate odată cu bulversarea familiilor, fenomen provocat de numeroasele cazuri de decese. Numeroase femei rămân văduve, copiii rămân orfani. Toate acestea se asociază pierderii suportului social și material provocat de moartea unui bărbat. Iată deci, un lung și complex șir de cauze care au condus către conturarea acestei negre perioade din istoria localității.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 17-20

¹⁴¹ Unii cercetători identifică, pentru anumiți ani, sub această denumire de „friguri”, consemnată în registrele parohiale din epocă, cunoscuta boală a malariei. A se vedea Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea* (în continuare *Populația comitatului Arad...*), Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2003, p. 188

¹⁴² A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 146, f. 23-26

¹⁴³ *Ibidem*, f. 26-30

¹⁴⁴ *Ibidem*

¹⁴⁵ *Ibidem*

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 30-33

Scurta perioadă de răgaz din anii 1874-1876 a fost urmată de o nouă criză de mortalitate, a cărui vârf a fost atins în anul 1878, când mor 53 de persoane¹⁴⁷.

Indicele ratei brute a mortalității, calculat pentru anul 1880, s-a ridicat în cazul acestei parohii la 50%. Acest indice, calculat pentru un an normal în care numărul deceselor s-a apropiat de valoarea medie a celor 21 de ani ai perioadei analizate, demonstrează încă o dată faptul că, această localitate s-a confruntat cu o mortalitate foarte ridicată în toată această perioadă. Numărul mare al deceselor din această comunitate, coroborat cu numărul mai redus al nașterilor, a condus la necesitatea reglării fluxului demografic natural prin așezarea în localitate a altor persoane sosite aici din alte localități (numai în perioada 1880-1900 în această localitate numărul slovacilor a crescut prin imigrație de la 178 de persoane, la 959 persoane¹⁴⁸).

E. Evoluția deceselor în localitatea Ghenci (1863-1910). Studiu de caz

Localitatea Ghenci este situată în actuala comună Căuaș (jud. Satu Mare). La 1880, localitatea număra 1.114 locuitori împărțiți din punct de vedere etnic în două mari comunități: maghiară și română (813 erau maghiari, reprezentând 72,9%, iar 244 erau români, reprezentând 21,9%). Alături de cele două comunități mai locuiau 2 germani și 1 rutean (54 persoane aveau limba maternă necunoscută). Confesional, cele mai importante comunități erau cea calvină (710 enoriași, reprezentând 63,7% din totalul populației) și cea greco-catolică (309 enoriași, reprezentând 27,7%). În localitate mai locuiau 84 de RC și 11 Iz¹⁴⁹. La 1900, din totalul de 1.437 locuitori, maghiarii reprezentau 76,2% (1.095 persoane), iar românii 23,8% (342 persoane). Confesiunea majoritară era cea reformată (calvină) (aceasta număra 894 persoane, reprezentând 62,2%). Comunitatea greco-catolică (429 persoane, reprezentând 29,8%) era urmată de cea evanghelică (aceasta număra 95 persoane, reprezentând 6,6%)¹⁵⁰.

Analiza noastră s-a produs, la fel ca și în cazul analizei natalității, asupra celor două parohii (greco-catolică și reformată) ce adunau în comunitățile lor pe majoritatea locuitorilor acestui sat. Ca urmare a acestei cercetări paralele, vom avea posibilitatea de a face comparații între fenomenul mortalității la cele două comunități. O asemenea abordare este în măsură să răspundă unor întrebări legate de anumite mecanisme și comportamente ale populației din această localitate și nu numai. De asemenea, făcând acest studiu paralel și comparativ, avem posibilitatea de a aborda dintr-o altă perspectivă crizele de mortalitate locală invocate de către noi cu ocazia celorlalte studii de caz efectuate. Sunt acestea adevărate crize locale, caz în care ele ar trebui să se manifeste în ambele parohii, sau mai degrabă acestea îmbracă forma unor accidente?

Pe parcursul celor 48 de ani ai perioadei 1863-1910¹⁵¹, în cele două comunități au decedat un număr total de 1.528 persoane (31,83 decedați/an). Dintre aceștia, 604 persoane au fost de confesiune greco-catolică (39,5%), iar 924 au fost de confesiune reformată (60,5%). Comparativ, media anuală a numărului de decedați a fost de 12,58 persoane decedate/an în cazul comunității greco-catolice, iar în cazul celei reformate de

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 41-44

¹⁴⁸ *Recensământul din 1880...*, p. 524-525; *Recensământul din 1900...*, p. 118-119

¹⁴⁹ *Recensământul din 1880...*, p. 278-279

¹⁵⁰ *Recensământul din 1900...*, p. 478-479

¹⁵¹ În analiza noastră nu au fost incluse cazurile de deces înregistrate în parohia reformată din această localitate din perioada 1890-1894 ce nu au putut fi reconstituite datorită lipsei acestora din registrul parohial.

21,49 persoane decedate/an (în acest calcul nu au fost introduși anii pentru care nu a putut fi reconstituit numărul de decese).

Urmărind repartitia anuală a deceselor din cele două parohii, observăm faptul că evoluția acestora este oarecum similară doar pentru anumite momente (momentele cu mortalitate redusă sau ridicată specifice regiunii în ansamblu). În anumiți ani sunt evidențiate chiar tendințe diametral opuse în cele două parohii. Care să fie explicația reală pentru aceste tendințe? Explicația existenței unor crize locale de mortalitate mai poate fi menținută doar într-o mică parte. Existența acestora nu poate fi eliminată (prezența lor este chiar demonstrată documentar!), însă analizând comparativ cele două parohii, trebuie, fără îndoială, să ținem cont de structura socio-profesională și de particularitățile fiecărei comunități.

Repartitia anuală a deceselor (1863-1910)

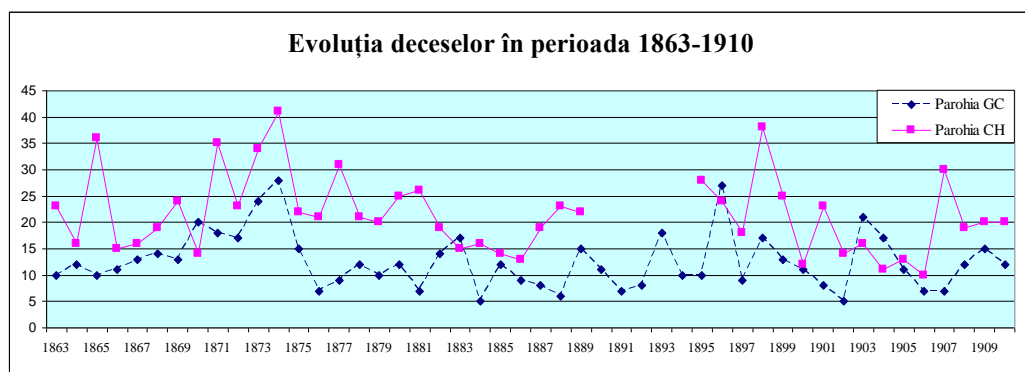
Anul	Număr decedați		Anul	Număr decedați		Anul	Număr decedați	
	Parohia GC	Parohia CH		Parohia GC	Parohia CH		Parohia GC	Parohia CH
1863	10	23	1879	10	20	1895	10	28
1864	12	16	1880	12	25	1896	27	24
1865	10	36	1881	7	26	1897	9	18
1866	11	15	1882	14	19	1898	17	38
1867	13	16	1883	17	15	1899	13	25
1868	14	19	1884	5	16	1900	11	12
1869	13	24	1885	12	14	1901	8	23
1870	20	14	1886	9	13	1902	5	14
1871	18	35	1887	8	19	1903	21	16
1872	17	23	1888	6	23	1904	17	11
1873	24	34	1889	15	22	1905	11	13
1874	28	41	1890	11		1906	7	10
1875	15	22	1891	7		1907	7	30
1876	7	21	1892	8		1908	12	19
1877	9	31	1893	18		1909	15	20
1878	12	21	1894	10		1910	12	20

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 50-53

Sub raport cantitativ, observăm o mai mare variație de la an la an a numărului de decedați în parohia reformată, comparativ cu cea greco-catolică. E drept, pe fondul unei dimensiuni mai mari a comunității reformate, numărul decedaților de confesiune calvină a fost unul superior.

Care să fie însă explicația unei variații mult mai mari a numărului deceselor? A fost oarecum mai vulnerabilă comunitatea reformată în fața influenței negative a factorilor socio-economici sau a epidemiilor? Ar putea fi adevărată o asemenea supoziție, în condițiile în care alături de reformații maghiari în parohia din Ghenci (în special în filii) mai exista și o comunitate reformată alcătuită din țigani. Vulnerabilitatea mai mare a acestei comunități de țigani a contribuit fără îndoială la o nuanțare a tendințelor exprimate la nivelul comunității reformate cel puțin în anumiți ani. Pe de altă parte, cu amendamentul introdus de dimensiunea mai mare a comunității reformate, constatăm faptul că în anumiți ani (cu precădere spre sfârșitul perioadei analizate) s-au consemnat variații tot mai mici între numărul deceselor din cele două parohii. În câțiva ani, așa cum poate fi observat și din graficul de mai jos, numărul decedaților din parohia greco-catolică chiar l-a depășit pe cel înregistrat în parohia reformată. Această realitate, coroborată cu rata de natalitate mai ridicată în comunitatea

greco-catolică din această perioadă de sfârșit de secol XIX și început de secol XX, ne determină să credem că avem de-a face, în acest ultim caz, cu o comunitate mai tradiționalistă, ce se schimbă mult mai greu. Efectele unei asemenea realități pot fi între altele refuzul acceptării elementelor noi, ce schimbă optica vieții, dar și condițiile de viață. Sub acest raport, oarecum similar cu ipotezele lansate în cazul comunității, mult mai reduse numeric a țiganilor din acest sat, comunitatea românească greco-catolică rămâne ancorată în tradițional, iar rata de mortalitate, în special în rândul copiilor, a fost mult mai ridicată (această afirmație va fi demonstrată cu ocazia analizei speranței de viață a acestor comunități din subcapitolul următor). Mai mult, pe parcursul perioadei analizate identificăm o scădere mult mai semnificativă a ratei mortalității în rândul comunității reformate decât în rândul celei greco-catolice.

Indicele ratei brute a mortalității, calculat pentru ambele comunități, a fost pentru anul 1880 de 36,3%, iar pentru anul 1900 de doar 17,4%. O asemenea scădere a ratei mortalității se înscrie în tendința generală consemnată la nivelul comitatului sătmărean. Analizând comparativ situația din cele două comunități confesionale, descoperim tocmai ceea ce am afirmat câteva rânduri mai sus și anume faptul că, în ciuda unei diminuări consistente, rata mortalității, la populația greco-catolică nu cunoaște același ritm de reducere ca și în cazul celei reformate. Dacă la reformati rata mortalității se reduce foarte mult de la 35,2% la doar 13,4% (valoare cu mult sub nivelul ratei medii pentru această perioadă), la populația greco-catolică diminuarea se face de la 38,8% la 25,6%. Dincolo de analiza comparativă, trebuie remarcat faptul că pentru anii 1880 și 1900 rata mortalității din această localitate se situează la un nivel foarte scăzut (chiar și pentru nivelul înregistrat în comunitatea greco-catolică). Se impune precizarea că, pe fondul unui evident proces de diminuare a ratei mortalității, în decursul perioadei analizate au intervenit numeroase și brutale crize de mortalitate ce au condus la explozii ale ratei mortalității în numeroși ani. În acest sens, perioada de început a anilor '70 se remarcă printr-o rată medie a mortalității ce depășea valoarea de 50%. Iată deci, puternice reminiscențe ale vechiului sistem demografic se păstrează în această localitate ce cunoaște un vădit și remarcabil proces de transformări demografice pozitive. Așa cum vom vedea din analiza deceselor pe grupe de vârstă, în numeroși ani, mai mult de jumătate dintre persoanele decedate au fost copii ce nu împlinieră vârsta de un an, fapt ce plasează rata mortalității infantile din această localitate la o valorare greu de imaginat chiar și pentru sfârșitul secolului al XIX-lea.

2.2. Structura mortalității. Speranța de viață și cauzele de deces

Speranța de viață la naștere sau vârsta medie de viață a fost în strânsă legătură cu fenomenul și structura mortalității. Crizele majore de mortalitate din anumiți ani, au redus foarte mult speranța de viață din localitățile și spațiul analizat. Mortalitatea foarte mare, ce a afectat toate grupele de vârstă, a condus așa cum era de așteptat la o scădere considerabilă a vârstei medii de viață a populației. În ciuda tuturor acestor reminiscențe ale vechiului sistem demografic, evoluția pozitivă din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a contribuit la o consolidare a progreselor făcute în această direcție. Sub raportul speranței de viață a populației, nu doar în acest spațiu, ci în întreaga regiune, s-a putut constata o adevărată revoluție în sens pozitiv. Așa cum a fost remarcat pe parcursul prezentului studiu, rata mortalității din regiune, ca de altfel din toată Ungaria și Transilvania, a cunoscut un accentuat proces de diminuare, conducând astfel aceste regiuni spre modelul demografic specific la aceea dată în partea centrală și occidentală a continentului european. Dacă în anii '70, sub efectul profunde crize economice din regiune și a devastatoarei epidemii de holeră din anii 1872-1873, precum și a efectelor negative ce au persistat până spre 1880, speranța de viață a populației Transilvaniei se ridica doar la 27 de ani¹⁵², spre sfârșitul secolului al XIX-lea, sub efectul pozitiv al scăderii ratei mortalității, speranța de viață medie a populației din Transilvania și Ungaria a crescut la 38,2 ani. În același timp, în România, potrivit tabelelor de mortalitate din anii 1899-1901 calculate de M. Sanielevici, speranța de viață era de 36,4 ani¹⁵³. În toată această perioadă, în țările dezvoltate ale Europei apusene speranța de viață se situa între 48-54 de ani¹⁵⁴.

2.2.1. Distribuția deceselor după sex

Sub raportul *distribuției pe cele două sexe*, s-a constatat faptul că speranța de viață a femeilor era mai ridicată cu până la 1-2 ani decât cea a bărbaților. O asemenea realitate își avea originea într-o rată superioară a masculinității deceselor. Din acest punct de vedere se poate constata o oarecare simetrie între rata mai ridicată a masculinității la naștere și rata de asemenea mai ridicată a masculinității la moarte. Ioan Bolovan, atunci când tratează subiectul „supramortalității masculine”, vorbește chiar despre o „compensare” prin mișcarea naturală a populației, adică prin naștere. Se asigură astfel un echilibru între cele două sexe în condițiile în care la naștere, așa cum s-a putut constata și în urma studiilor noastre de caz, numărul născuților de sex masculin a fost mai ridicat.

În cele două comitate analizate, pe parcursul anilor aleși în eșantion, se observă distribuția asimetrică pe cele două sexe a deceselor. În anul 1866 mor în comitatul Bihor 7.331 bărbați și doar 6.544 femei¹⁵⁵. Anul următor, numărul deceselor a crescut la 15.525, dintre care 8.006 au fost bărbați, iar 7.519 au fost femei¹⁵⁶. Un an mai târziu, în 1868, numărul deceselor la nivelul comitatului a scăzut la 14.941 (7.762 bărbați și

¹⁵² Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 149; Simion Retegan, *Realități demografice ale satului românesc din Transilvania la mijlocul sec. al XIX-lea (Solnocul Inferior)*, în *Civilizație medievală și modernă românească*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 169

¹⁵³ Apud Cornelia Mureșan, *Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870-2030)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 75

¹⁵⁴ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 149

¹⁵⁵ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 240

¹⁵⁶ *Ibidem*

7.179 femei). Trendul descendent se constată și în anul 1869 când s-a înregistrat un număr de 14.239 decese (7.619 bărbați și 6.620 femei). Scăderea numărului deceselor din anii 1868-1869 este urmată de o ușoară creștere a acestora în anul 1870 (în acest an s-au înregistrat 15.005 decese - 7.958 fiind bărbați, iar 7.047 fiind femei¹⁵⁷).

O evoluție oarecum asemănătoare putem constata și în cazul comitatului Sătmar. Dacă în anul 1866 mor 8.555 persoane (4.427 bărbați și 4.128 femei), în anul următor numărul decedaților a crescut la 9.216 persoane (4.914 bărbați și 4.302 femei). Creșterea numărului deceselor se poate observa în cazul acestui comitat și în anul 1868, când 10.149 persoane decedază (5.166 bărbați și 4.983 femei). Pe parcursul anului 1869 numărul deceselor a scăzut la 9.344 cazuri (4.924 bărbați și 4.420 femei), iar în anul 1870 numărul deceselor a crescut la 10.433 (5.454 bărbați și 4.979 femei). Pe parcursul celor 6 ani asupra cărora a fost efectuată cercetarea fenomenului natalității și mortalității (1877, 1879, 1881, 1885, 1887 și 1889), în Bihor și Sătmar, mor 158.873 persoane. Dintre acestea, 81.786 au fost bărbați (51,48%), iar 77.087 au fost femei (48,52%)¹⁵⁸.

Rata superioară a masculinității deceselor se poate constata și în cazul parohiilor ce au fost incluse în studiile de caz. Astfel, în parohia greco-catolică din Aușeu, din cele 325 persoane decedate, 153 au fost femei (47,08%), iar 172 au fost bărbați (52,92%). În parohia greco-catolică din Abrămuț, din totalul persoanelor decedate în această parohie, 193 sunt de sex masculin (52,73%), iar 173 sunt de sex feminin (47,27%)¹⁵⁹. În parohia greco-catolică din Borod, pe parcursul perioadei analizate au decedat 597 persoane din care 290 au fost femei (48,6%), iar 307 au fost bărbați (51,4%). În parohia greco-catolică din Beiuș, din totalul acestor persoane decedate, 290 au fost femei (48,6%), iar 307 au fost bărbați (51,4%). Iată deci, pe lângă recensămintele și datele oferite de statisticile maghiare, aceste studii de caz, efectuate prin cercetarea registrelor parohiale, probează teoria ratei superioare a masculinității deceselor.

În acest fel se poate confirma speranța de viață mai redusă la bărbați decât în cazul femeilor cu până la 2 ani. Acest fenomen se datorează tocmai supramortalității masculine. Supramortalitatea masculină conduce, în ciuda unei rate a nașterilor mai mare pentru persoanele de sex masculin, la o echilibrare, iar în unele cazuri chiar la o inversare a ponderii femeilor și a bărbaților din anumite regiuni. În localitățile actualului județ Satu Mare de exemplu, deși numărul persoanelor de sex bărbătesc care se nasc este mai mare, în anul 1900 numărul femeilor care aveau domiciliul în aceste localități (124.188) era mai ridicat decât cel al bărbaților (121.667)¹⁶⁰. O asemenea realitate, coroborată cu faptul că în Bihor numărul femeilor, deși se apropie de cel al bărbaților, nu ajunge să fie mai mare, scoate în evidență rata mai mare a masculinității deceselor din acest comitat decât cea din Bihor. Care să fie motivele unei asemenea supramortalități masculine? Explicațiile sunt greu de găsit pentru perioada de pace. Numeroși analiști vorbesc despre uzura prematură, despre expunerea la diverse boli datorată mobilității mai mari a bărbaților, despre accidente cauzate condițiilor de munca fizică foarte dură, despre abuzurile de alcool sau alte excese pe care aceștia le făceau, etc. Toate aceste motive, reale de altfel, sunt asociate unei imunități mai scăzute în cazul întâi-născuților de sex masculin (rata mortalității infantile în rândul

¹⁵⁷ *Ibidem*

¹⁵⁸ *Ibidem*

¹⁵⁹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 37-55

¹⁶⁰ *Recensământul din 1900...*, p. 618

băieților este și ea mai mare decât în rândul fetelor¹⁶¹). O asemenea realitate ne determină să credem că, pe lângă condițiile mai grele de viață pe care le au bărbații acelor vremuri, organismul bărbaților era mai puțin rezistent decât cel al femeilor.

2.2.2. Distribuția deceselor pe grupe de vârstă

O relevanță deosebită în stabilirea speranței de viață a populației din această regiune capătă *distribuția pe grupe de vârstă a deceselor*. Vârsta la moarte a persoanelor decedate în perioada analizată cunoaște un grad mare de variație de la caz la caz. O cercetare asupra întregii populații dintr-o comunitate conduce în schimb la identificarea unei vârste medii la moarte, respectiv la ceea ce denumesc majoritatea analiștilor prin speranța de viață a populației respective.

Pentru stabilirea distribuției pe grupe de vârstă a deceselor vom face trimitere la aceleași studii de caz efectuate. Încă de la începutul demersului nostru, remarcăm șocanta distribuție pe grupe de vârstă, nu doar în unele parohii, ci absolut în toate cele șase studiate (asta chiar dacă există diferențe semnificative între structura pe vârste a deceselor de la caz la caz). După cum se poate observa din analiza tabelelor următoare, cea mai mare incidență o are mortalitate infantilă. Numărul copiilor ce mor în primul an de viață, ca și rata mortalității infantile (calculată ca raport între numărul copiilor decedați în vârstă de până la un an și numărul născuților vii din cursul aceluși an), coroborate cu ponderea mare a deceselor la copiii de 1-5 ani, evidențiază în analiza mortalității o „dominare a grupelor mici de vârstă”¹⁶². Copiii sunt cei mai expuși presiunii ridicate a factorilor interni și externi ce conduc la deces. Ei, copiii, sunt cei mai vulnerabili în fața „ghearelor morții”, în toate anotimpurile și în toate comunitățile. O asemenea realitate este surprinsă în întreaga Transilvanie¹⁶³. Aici ponderea copiilor morți până la vârsta de 5 ani a fost de 40,8% în 1865, de 47,3% în 1885 și de 46,6% în 1895¹⁶⁴. O asemenea mare rată a mortalității în rândul copiilor i-a determinat pe unii cercetători să vorbească despre „doza uriașă de hazard” ce condiționa supraviețuirea

¹⁶¹ În parohia greco-catolică din Borod, de exemplu, din totalul de 219 copii ce mor înainte de a împlini un an, 130 sunt băieți (59,36%) (A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f. 160-164; dos. 146, f. 1-47). Aceeași situație se înregistrează și în parohia greco-catolică din Aușeu, unde 37 (54,41%) din cei 68 de copii decedați sunt băieți (*Ibidem*, dos. 71, f. 40-51). Din cei 93 de copii de sub 1 an ce mor în parohia greco-catolică Abrămuț, 56 (60,2%) sunt băieți (*Ibidem*, dos. 7, f. 37-55). În schimb, în parohia greco-catolică Beiuș ponderea băieților din totalul copiilor decedați înainte de a împlini un an a fost de doar 49,3% (71 de cazuri dintr-un total de 144). Raportul se schimbă însă, de asemenea în detrimentul băieților, și în cazul acestei comunități atunci când în calcul sunt introduse decesele copiilor în vârstă de până la 2 ani: dintre cei 175 de copii ce mor înainte de a avea 2 ani, 89 sunt băieți (50,86%) și 86 sunt fete (49,14%) (*Ibidem*, dos. 94, f. 25-49).

¹⁶² Luminița Dumănescu, *Transilvania copiilor. Dimensiunea demografică a copilăriei la românii ardeleni (1857-1910)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, p. 139

¹⁶³ Daniela Deteșan, *Mortalitatea în comitatul Cluj în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Evoluții demografice locale*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.), *Transilvania în secolele XIX-XX. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, p. 89-122

¹⁶⁴ Luminița Dumănescu, *op. cit.*, p. 136-137. În localitatea Cluj-Mănăstur ponderea copiilor decedați până la vârsta de 5 ani s-a ridicat la 57,5% din totalul persoanelor decedate, iar rata mortalității infantile pentru perioada 1855-1904 s-a ridicat la 354,2‰, cu mult peste valoarea înregistrată la nivelul întregii Transilvanii (193‰) pentru primul deceniu al secolului al XX-lea.

celor mici, „cel puțin până la generalizarea progreselor din medicină și până când blocajul mental ostil acestora a început să se fisureze”¹⁶⁵.

În parohia greco-catolică din Abrămuț, conform registrului parohial din perioada 1860-1880, așa cum se poate vedea din tabelul de mai jos, se confirmă faptul că numărul și ponderea copiilor decedați a fost extrem de mare. Nu mai puțin de 25,41% (93 de cazuri), din totalul de 366 persoane decedate în această perioadă, au fost copii cu vârstă de până la un an¹⁶⁶. În același timp, ponderea copiilor cu vârstă de la 1 la 5 ani decedați s-a ridicat la 22,4% din totalul persoanelor decedate. Comparativ, după cele două grupe de vârstă, urmau alte două grupe (cea de 21-30 ani și cea de 31-40 ani) în care, cumulat, ponderea persoanelor decedate se apropia de 20%. Prezența în aceste grupe de vârstă a unui număr ridicat de persoane decedate, după „accidentele” din primii ani de viață (care prin numărul ridicat pare a deveni o regulă și o constatare a normalității), ne determină să credem că aceasta era vârsta la care mureau de regulă persoanele ce supraviețuiau copilăriei. Doar 8 persoane din această localitate reușesc să depășească vârsta de 70 de ani. În schimb, peste vârsta de 80 de ani nu trece nicio persoană din această parohie¹⁶⁷.

Distribuția pe grupe de vârstă a deceselor din parohia greco-catolică Abrămuț (1860-1880)

Vârsta la moarte	Număr cazuri	Procent (%)	Procent cumulat (%)
sub 1 an	93	25,41	25,41
1-5 ani	82	22,40	47,81
6-10 ani	26	7,10	54,92
11-20 ani	13	3,55	58,47
21-30 ani	37	10,11	68,58
31-40 ani	34	9,29	77,87
41-50 ani	26	7,10	84,97
51-60 ani	32	8,74	93,72
61-70 ani	15	4,10	97,81
71-80 ani	8	2,19	100,00
peste 81 ani	0	0,00	100,00
Total	366	100	

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, 37-55

Speranța de viață sau vârsta medie la moarte pentru această parohie s-a situat pentru perioada 1860-1880 la 20,24 de ani. În același timp, vârsta considerată mediană (până la care s-au stins din viață 50% din totalul persoanelor decedate în întreaga perioadă analizată) a fost de 6,5 ani. Practic, așa cum se poate vedea din tabelul de mai sus, 47,81% dintre persoane mor înainte de a trece de 5 ani. O asemenea distribuție a vârstei medii la deces (speranța de viață a unei populații), cât și a vârstei mediane, diminuate fără îndoială de crizele de mortalitate ce i-au afectat în special pe copii (ai căror organism era mai puțin rezistent în fața capriciilor vremii), plasează această

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 85.

¹⁶⁶ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, 37-55

¹⁶⁷ Continuând comparația cu parohia reformată din localitate precizăm faptul că aici 17,01% (25 de cazuri) din totalul de 147 persoane decedate în această perioadă au fost copii cu vârstă de până la un an. În același timp, ponderea copiilor cu vârstă de la 1 la 5 ani decedați s-a ridicat la 21,09% din totalul persoanelor decedate. Comparativ, după cele două grupe de vârstă, urmau alte două grupe (cea de 41-50 ani și cea de 51-60 ani) în care, cumulat, ponderea persoanelor decedate se apropia de 25%. Iată deci, între cele două parohii se poate constata o diferență semnificativă.

parohie sub valorile medii consemnate în majoritatea localităților rurale ale Crișanei. Șocantă este însă comparația cu parohia reformată din localitate. În cazul acestei parohii speranța de viață, calculată pentru aceeași perioadă a fost de 27,87 ani. În același timp, vârsta considerată mediană (până la care s-au stins din viață 50% din totalul persoanelor decedate în întreaga perioadă analizată) a fost de 25 ani¹⁶⁸. Care să fie explicațiile pentru o asemenea mare diferență? De ce copiii greco-catolicilor mureau într-o asemenea proporție? Existența unor epidemii locale pare a fi confirmată de faptul că ambele comunități au fost grav afectate de o mortalitate ridicată. Fenomenul are, însă, în cazul comunității greco-catolice o amploare mult mai mare, ceea ce ne determină să credem că parohia greco-catolică, prin structura și natura deceselor, era încă puternic ancorată în tradițional, fiind foarte puțin receptivă la schimbările pozitive ale modernității ce se petrec în această perioadă. Mai mult, în condițiile influențelor negative ale presiunilor socio-economice, dar și a epidemiilor care bântuiau aceste regiuni, suntem tentați să credem că enoriașii greco-catolici erau mai vulnerabili (posibil erau și mult mai săraci, mai puțin educați, iar copiii lor mai puțin îngrijiți – un studiu ulterior pe acest subiect va putea lămuri această chestiune).

În parohia greco-catolică din Așeu, ponderea copiilor cu vârste de până la un an care mor din totalul persoanelor decedate este și mai ridicată (20,92% - 68 cazuri). Scade în schimb, în cazul acestei parohii, ponderea copiilor decedați cuprinși în intervalul de vârstă 1-5 ani (16,62%)¹⁶⁹.

Distribuția pe grupe de vârstă a deceselor identifică de asemenea două intervale de vârstă (situate după perioada adolescenței caracterizată prin decese mai puține) cu ponderi mai ridicate a cazurilor de deces. Intervalele respective sunt, la fel ca și în cazul parohiei din Abrămuț, tot cele de 21-30 ani și 31-40 ani. În cele două intervale de vârstă sunt cuprinse 23,39% din cele 325 persoane decedate. O asemenea mare pondere a persoanelor, care au decedat în aceste intervale de vârstă, coroborată cu ponderea mare a mortalității în rândul copiilor, ne determină să credem că speranța de viață în această localitate era de asemenea foarte redusă.

Valoarea vârstei medii la moarte, respectiv a speranței de viață, a enoriașilor greco-catolici din această localitate s-a situat la 24,22 ani. Această valoare a speranței de viață, mult mai coborâtă decât media din Transilvania sau Ungaria, s-a datorat realităților locale ce conduceau spre o mortalitate ridicată în special în rândul copiilor. Vârsta mediană este și ea mult mai coborâtă decât în cazul altor localități, valoarea acesteia ridicându-se abia la 18 ani. Practic, abia jumătate din persoanele care au decedat în această parohie au trecut de această vârstă.

O asemenea distribuție a celor doi indicatori, coroborați cu valoarea foarte mare a ratei mortalității infantile, confirmă modelul demografic tradițional în care se produce o veritabilă „risipă” demografică: se nasc foarte mulți copii, dar și mor foarte mulți dintre ei. Ne permitem în acest context să avansăm o ipoteză de lucru în analiza noastră și anume: familiile acestor sate, știind că vor pierde mulți copii sau pierzând efectiv mulți copii, dau naștere la și mai mulți copii, asta pentru a se asigura reproducerea naturală.

¹⁶⁸ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 11, 17-33

¹⁶⁹ *Ibidem*, dos. 71, f. 40-51

Distribuția pe grupe de vârstă a deceselor din parohia greco-catolică Aușeu (1865-1880)

Vârsta la moarte	Număr cazuri	Procent (%)	Procent cumulativ (%)
sub 1 an	68	20,92	20,92
1-5 ani	54	16,62	37,54
6-10 ani	26	8,00	45,54
11-20 ani	21	6,46	52,00
21-30 ani	41	12,62	64,62
31-40 ani	35	10,77	75,38
41-50 ani	25	7,69	83,08
51-60 ani	19	5,85	88,92
61-70 ani	18	5,54	94,46
71-80 ani	12	3,69	98,15
peste 81 ani	6	1,85	100,00
Total	325	100	

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 71, f. 40-51

Sporul natural rezultă așadar dintr-o *dorință a oamenilor de a învinge moartea* (prin mai multe nașteri decât decese) și mai puțin din învingerea morții propriu-zise (prin diminuarea mortalității). Înnoirea și supraviețuirea familiilor se asigura în acest fel printr-o risipă extraordinară de vieți. O asemenea realitate este surprinsă și de faptul că doar puține persoane ajungeau la vârsta bătrâneții (asta deși nu ne îndoim de faptul că atunci vârsta bătrâneții era diferită de cea pe care o considerăm noi acum). Doar 1,85% (6 persoane) trec de vârsta de 80 ani, în același timp doar 11% din membrii acestei comunități trec de 60 de ani¹⁷⁰.

În parohia greco-catolică Beiuș, oarecum surprinzător, ponderea copiilor care mor înainte de a împlini vârsta de un an din totalul deceselor este și mai mare (24,16%). Cumulată cu ponderea celor care mor la vârste de 1-5 ani, ponderea copiilor de sub 6 ani ce mor s-a ridicat la 38,93% din totalul persoanelor decedate în parohie pe parcursul perioadei 1860-1880.

Caracterul preurban al localității, asociat cu o creștere semnificativă a ponderii activităților neagricole, dar și cu o creștere a nivelului de trai la nivelul localității, nu a condus la o diminuare a ratei mortalității. Mai mult, indicele ratei mortalității infantile rămâne foarte ridicat. În aceeași tendință, remarcăm de asemenea faptul că o singură persoană reușește, din cele 596 care mor în această perioadă (și cărora li s-a putut reconstitui vârsta), să treacă de vârsta de 80 ani¹⁷¹.

Realitatea, deja surprinsă, poate fi remarcată și din nivelul speranței de viață ce s-a înregistrat în această comunitate (aceasta se ridică la doar 25,42 ani). Mai mult, vârsta mediană este de doar 18 ani. Astfel, doar 50% din persoanele decedate au reușit să treacă de această vârstă. Sub raportul celor doi indicatori putem constata că, în ciuda dezvoltării economice net superioară celorlalte localități rurale cercetate, nivelul așteptărilor de aici nu a fost confirmat. Cea mai mare parte a comunității greco-catolice de aici rămâne departe de aceste prefaceri binefăcătoare.

¹⁷⁰ *Ibidem*

¹⁷¹ *Ibidem*, dos. 94, f. 25-49

Distribuția pe grupe de vârstă a deceselor din parohia greco-catolică Beiuș (1860-1880)¹⁷²

Vârsta la moarte	Număr cazuri	Procent (%)	Procent cumulativ (%)
sub 1 an	144	24,16	24,16
1-5 ani	88	14,77	38,93
6-10 ani	27	4,53	43,46
11-20 ani	48	8,05	51,51
21-30 ani	50	8,39	59,90
31-40 ani	54	9,06	68,96
41-50 ani	66	11,07	80,03
51-60 ani	56	9,40	89,43
61-70 ani	39	6,54	95,97
71-80 ani	23	3,86	99,83
peste 81 ani	1	0,17	100,00
Total	596	100	

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 94, f. 25-49

În parohia greco-catolică din Borod, la fel ca și în celelalte analizate, se poate remarca vulnerabilitatea în fața morții a categoriilor de vârstă de până la 5 ani, mai ales la nou-născuții în vârstă de până la un an. Slaba alimentație, lipsa unui sistem medical eficient, tradiționalismul și conservatorismul în tratarea bolilor la copii, apoi lipsa unei educații igienico-sanitare, etc., sunt doar câteva din cauzele care au condus la o rată atât de mare a mortalității în rândul copiilor¹⁷³. Din cele 1.012 decese, la care a fost reconstituită vârsta persoanei la moarte, 219 au fost copii cu vârsta de până la 1 an (21,64% din totalul persoanelor decedate), iar 159 au fost copii cu vârsta între 1-5 ani (15,71% din totalul persoanelor decedate)¹⁷⁴.

Speranța de viață a populației greco-catolice din localitatea Borod era mai ridicată decât în cazul celorlalte parohii. Astfel, vârsta medie la moarte sau speranța medie de viață a fost în cazul acestei parohii de 28,53 ani, valoare ce se situează peste speranța medie de viață înregistrată la acea dată în spațiul transilvănean. De altfel, analizând distribuția pe grupe de vârstă a deceselor din această parohie s-a putut constata faptul că nu mai puțin de 158 de persoane, reprezentând 15,61% din totalul celor decedați, au depășit vârsta de 60 de ani. Dintre aceste persoane, 20 au depășit chiar și vârsta de 80 de ani¹⁷⁵.

O asemenea valoare ridicată a speranței de viață rezultă în cazul acestei parohii, în ciuda numeroaselor cazuri de persoane ce mor încă din perioada fragedei copilării, a fost facilitată de numeroasele cazuri de persoane ce ating o vârstă destul de înaintată. Pipisiu Omutz, plugar, moare de lungă bătrânețe la 18 aprilie 1862 pe când avea vârsta de 97 de ani¹⁷⁶. Pe 8 noiembrie 1871, la vârsta de 105 ani, sub motivul „debilității adecvate celor bătrâni” moare Cacuci Maria¹⁷⁷. Floare, văduva lui Marcu Teodoru, moare din cauza „durerii de pânțe” la venerabila vârstă de 110 de ani, iar văduva lui Moga Omutiu, căruia preotul nici nu-i mai consemnează numele, moare după o îndelungă bătrânețe pe 29 noiembrie 1863 la vârsta de 115 ani¹⁷⁸.

¹⁷² *Ibidem*. În cazul unei persoane cuprinsă în registrul morților din această parohie preotul greco-catolic nu a consemnat vârsta la decedat.

¹⁷³ Corneliu Pădulean, *Populația comitatului Arad...*, p. 194

¹⁷⁴ *Ibidem*, dos. 144, f. 160-164

¹⁷⁵ *Ibidem*, dos. 144, f. 160-164; dos. 146, f. 1-47

¹⁷⁶ *Ibidem*, dos. 144, f.

¹⁷⁷ *Ibidem*, dos. 146, f.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 3

Distribuția pe grupe de vârstă a deceselor din parohia greco-catolică Borod (1860-1880)

Vârsta la moarte	Număr cazuri	Procent (%)	Procent cumulativ (%)
sub 1 an	219	21,64	21,64
1-5 ani	159	15,71	37,35
6-10 ani	42	4,15	41,50
11-20 ani	57	5,63	47,13
21-30 ani	88	8,70	55,83
31-40 ani	101	9,98	65,81
41-50 ani	91	8,99	74,80
51-60 ani	97	9,58	84,39
61-70 ani	91	8,99	93,38
71-80 ani	47	4,64	98,02
peste 81 ani	20	1,98	100,00
Total	1.012	100	

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f. 160-164; dos. 146, f. 1-47

Valoarea vârstei mediane (25 ani) a fost și ea mult peste media întâlnită: jumătate dintre persoanele decedate în această parohie au trecut de vârsta de 25 ani. Într-o atare situație, deși oarecum forțat, spre deosebire de numeroasele localități în care mai bine de jumătate din totalul celor născuți nu atingeau nici măcar vârsta adolescenței, în comunitatea greco-catolică din Borod pentru jumătate din populație exista speranța de a depăși vârsta de 25 de ani.

Șocantă prin distribuția pe grupe de vârstă a deceselor, ce evidențiază o mortalitate excesiv de mare în rândul copiilor, este realitatea crudă întâlnită în localitatea sătmăreană Ghenci¹⁷⁹. Aici vârsta mediană este de numai 4 ani în cazul comunității greco-catolice și, oarecum mai ridicată am putea spune, de 7 ani în cazul comunității reformată. Cum era oare posibil ca jumătate dintre persoanele care mor în parohia greco-catolică să nu fi împlinit vârsta de 5 ani? Sau, cum era oare posibil ca doar jumătate dintre cei 604 greco-catolici, care mor în perioada 1863-1910, în această localitate să treacă de 4 ani? Deși oarecum mai bună, situația întâlnită în cazul parohiei reformată evidențiază și ea aceeași crudă realitate: copiii din această localitate reușeau într-o mică măsură să treacă de 10 ani. Dintre persoanele decedate, doar 38,58% în cazul greco-catolicilor și 46% în cazul reformatilor au trecut pragul anului al 11-lea din viață.

Această teribilă realitate, coroborată cu faptul că 36,42% dintre greco-catolicii decedați mureau înainte de a împlini 1 an (în cazul reformatilor ponderea copiilor de până într-un an care mor din totalul persoanelor decedate se ridică la 33,87%) se datora fără îndoială mortalității foarte mari în rândul copiilor. În numeroși ani, chiar și spre sfârșitul perioadei analizate, din totalul deceselor din parohia greco-catolică mai mult de jumătate erau copii de până într-un an. În anul 1896, din totalul de 27 persoane decedate, 15 au fost copii sub vârsta de 1 an. Anul următor, în 1897, din cele 9 persoane decedate, 8 au fost copii ce nu împliniseră 1 an. În anul 1900 mor 11 persoane dintre care 9 erau copii mai mici de 1 an. Situația se repetă și în anii 1902, 1905, 1909 și 1910, când, de asemenea, cel puțin jumătate dintre persoanele decedate au fost copii cu vârste de sub 1 an. Situația este oarecum similară și în parohia reformată, unde însă ponderea copiilor decedați este ușor mai scăzută.

¹⁷⁹ A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 50-53

Distribuția pe grupe de vârstă a deceselor din localitatea Ghenci (1863-1910)

Vârsta la moarte	Parohia greco-catolică			Parohia reformată		
	Număr cazuri	Procent (%)	Procent cumulat (%)	Număr cazuri	Procent (%)	Procent cumulat (%)
sub 1 an	220	36,42	36,42	313	33,87	33,87
1-5 ani	114	18,87	55,30	125	13,53	47,40
6-10 ani	37	6,13	61,42	61	6,60	54,00
11-20 ani	24	3,97	65,40	58	6,28	60,28
21-30 ani	30	4,97	70,36	62	6,71	66,99
31-40 ani	25	4,14	74,50	54	5,84	72,84
41-50 ani	35	5,79	80,30	49	5,30	78,14
51-60 ani	29	4,80	85,10	73	7,90	86,04
61-70 ani	52	8,61	93,71	43	4,65	90,69
71-80 ani	30	4,97	98,68	51	5,52	96,21
peste 81 ani	8	1,32	100,00	35	3,79	100,00
Total	604	100		924	100	

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 50-53

Tradiționalismul și puternica ancorare în vechiul regim demografic a acestei localități este evidențiată și de speranța de viață înregistrată: 20,52 ani în cazul parohiei greco-catolice și 23,52 ani în cazul parohiei reformate. Această realitate, surprinsă de către noi și cu ocazia analizei evoluției deceselor, este mai dureroasă în cazul comunității greco-catolice, unde abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea se întrevăd câteva transformări ale acestui model demografic. Transformările de fond sunt semnificative în sensul diminuării ratei mortalității pe toate grupele de vârstă (deci și a numărului copiilor decedați), rămâne însă mare ponderea copiilor decedați din totalul persoanelor care mor aici. Concluzia care se desprinde în urma analizei făcute asupra acestei localități este aceea că, în ciuda progreselor vizibile de diminuare a ratei mortalității, în numeroși ani intervin brutale crize de mortalitate ale căror efecte sunt multiplicare de vulnerabilitatea acestei comunități. Evoluția oscilantă a numărului de decese de la an la an este o dovadă a acestei stări de fapt.

2.2.3. Mortalitatea infantilă

Strâns legată de structura pe grupe de vârstă a deceselor este și analiza mortalității infantile. Definită ca fiind mortalitatea nou-născuților până la împlinirea vârstei de 1 an¹⁸⁰, mortalitatea infantilă se calculează (indicele ratei de mortalitate infantilă!) ca raport între numărul persoanelor decedate cu vârsta de sub un an și numărul născuților dintr-un an. Pentru a surprinde fenomenul, în ansamblul său, propunem și folosirea indicatorului *ratei medii a mortalității infantile*. Această rată rezultă din raportarea tuturor copiilor de sub 1 an decedați într-o perioadă dată la numărul total al născuților din perioada respectivă.

Prin analiza ponderii copiilor de sub un an care mor din totalul deceselor, atât la nivelul comitatelor Bihor și Sătmar, cât și la nivelul mai multor localități analizate, s-a putut constata faptul că, pentru această perioadă, rata mortalității infantile s-a menținut încă la un nivel foarte ridicat. În ciuda unor evidente progrese din domeniul medical sau socio-economic, grupa de vârstă a copiilor, în special a nou-născuților, rămâne categoria cea mai vulnerabilă în fața presiunilor exercitate de neajunsurile și

¹⁸⁰ Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad...*, p. 191

numeroasele puseuri de epidemii ce caracterizau aceste vremuri. Spre sfârșitul perioadei, în urma unor calcule matematice, se constată o diminuare a ratei mortalității, în general, și a ratei mortalității infantile în special. În ciuda evidentelor progrese, în comparație cu perioada 1860-1880, în anul 1910 ponderea copiilor decedați s-a menținut încă foarte ridicată. În Bihor, ponderea copiilor cu vârsta de până la 5 ani decedați din totalul copiilor născuți a fost de 34,2%, iar a celor de sub vârsta de 7 ani de 36,3%¹⁸¹. În comitatul Sătmár, fapt dovedit și de ponderea mare a copiilor decedați în localitatea Ghenci, mortalitatea în rândul copiilor este și mai ridicată: din totalul copiilor născuți, ponderea celor care mor până la 5 ani a fost de 36,3% în anul 1910, iar a celor cu vârsta de sub 7 ani de 38,4%¹⁸².

În perioada 1900-1910 numărul mediu anual al copiilor născuți a fost de 17.547 în Bihor și de 9.655 în Sătmár¹⁸³. În aceeași perioadă, în Bihor numărul mediu anual al copiilor cu vârsta de sub un an ce mor a fost de 4.094, iar în Sătmár de 2.198 copii decedați. Plecând de la aceste valori medii ale numărului decedaților cu vârsta de sub un an și al numărului mediu de născuți pentru perioada 1900-1910, rata medie a mortalității infantile calculată a fost de 232,95‰ pentru Bihor și de 227,65‰ pentru Sătmár. Iată deci, o pondere foarte ridicată a ratei mortalității infantile din cele două comitate. Aceste valori se situează peste cele înregistrate la nivelul întregii Transilvanii, unde în aceeași perioadă s-a înregistrat o valoare medie a ratei mortalității infantile de 206,24‰¹⁸⁴. În pofida acestei rate a mortalității infantile foarte ridicate, au

¹⁸¹ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 645. În același an, oarecum paradoxal, în localitatea Oradea ponderea copiilor ce mor la vârste de sub 5 ani (36,1% din totalul născuților) și sub 7 ani (37,3% din totalul născuților) a fost și mai ridicată. O asemenea pondere ridicată a mortalității în rândul copiilor de la oraș, este surprinzătoare la prima vedere (ținând cont de faptul că la oraș apar deja semnele unei dezvoltări economice ce conduc la creșterea nivelului de trai, iar în același context se poate constata și dezvoltarea unui sistem medical mai prezent și totodată mai eficient – toate acestea dovedite, de altfel, de faptul că la oraș ponderea copiilor decedați din totalul deceselor a fost mai scăzută decât în restul comitatului – doar 36,7% dintre persoanele decedate în Oradea au fost copii sub 5 ani, în același timp ponderea copiilor de aceeași vârstă din totalul deceselor la nivelul întregului comitat a fost de 51,6%). La oraș însă, în ciuda acestor progrese, intervin alți factori ce țin mai degrabă de contextul social, dar și de profilul economic al localității. Concentrarea unui număr mai mare de oameni în același loc era în măsură să sporească efectele negative ale unei epidemii locale și în general să conducă la apariția unor momente cu puseuri de mortalitate foarte mare. Într-o asemenea situație, dacă ipoteza noastră se adevărește ca fiind una solidă, rata mortalității în rândul copiilor de la oraș este mai fluctuantă de la an la an (funcție de prezența și tăria factorilor de influență), dar și de la un oraș la altul.

¹⁸² *Ibidem*. În cazul acestui comitat (pentru anul 1910!) ponderea copiilor decedați este mai ridicată în mediul rural decât în mediul urban. În orașul Satu Mare, ponderea copiilor decedați la vârsta de până la 5 ani din totalul copiilor născuți a fost de 34,5% (din totalul decedaților ponderea a fost de 46,7%), iar a celor ce mor până la vârsta de 7 ani de 35,7% (din totalul decedaților ponderea a fost tot de 35,7%).

¹⁸³ *Ibidem*, p. 656-659; *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat.*, vol. 46, *A Magyar Szent Korona Országainak 1901-1910. Évi Népmozgalma Községenkint*, Budapesta, 1913, p. 280-459 (în continuare *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat.*, vol. 46...)

¹⁸⁴ În calcul au intrat toate localitățile transilvănene ale actualului spațiu românesc inclusiv regiunile Banatului, Crișanei și Maramureșului, unde în perioada 1900-1910 s-au născut un număr mediu anual de 177.980 de copii și, unde, au murit anual în medie 36.707 copii cu vârsta de sub un an. Cf. *Izvoare de demografie istorică...*, p. 660-661

existat în această perioadă, și comitate unde indicele ratei mortalității infantile a fost și mai ridicat: în Arad, de exemplu, rata mortalității infantile a fost de 245,56‰¹⁸⁵.

În cele două orașe reședință de comitat, indicele ratei medii a mortalității infantile, calculat pentru perioada 1900-1910 s-a situat la valori mai scăzute în comparație cu valorile consemnate la nivelul întregului spațiu al comitatelor¹⁸⁶. În Oradea, pe parcursul acestei perioade s-a înregistrat o rată a mortalității infantile de 213,25‰, iar în Satu Mare de 219,98‰¹⁸⁷.

O rată mare a mortalității infantile a fost descoperită și din analiza registrelor parohiale de stare civilă. Analiza unor localități rurale surprinde însă prin variațiile ratei mortalității infantile de la caz la caz, dar și prin faptul că în unele localități rurale valoarea acestui indice era mult mai scăzută decât media comitatului sau decât valoarea înregistrată în orașele reședință de comitat. Erau copiii mai bine îngrijiți în aceste localități? Erau localitățile relativ izolate mai ferite de efectele devastatoare ale bolilor ce-i afectau în special pe copii? Posibile explicații ale unei asemenea realități putem căuta fără îndoială în particularitățile socio-economice ale localității, dar și în specificul cultural și tradițional local.

În parohia greco-catolică din Abrămuț, conform registrului parohial din perioada 1860-1880, nu mai puțin de 25,41% (93 de cazuri), din totalul de 366 persoane decedate în această perioadă, au fost copii cu vârstă de până la un an¹⁸⁸. Așadar, 93 din cei 339 de copii ce se nasc în această parohie¹⁸⁹ au murit înainte de a împlini un an. Indicele ratei medii a mortalității infantile a fost în acest caz de 274,33‰ (valoarea situată peste media comitatului). În parohia greco-catolică din Aușeu, în aceeași perioadă, ponderea copiilor cu vârste de până la un an care au murit din totalul persoanelor decedate este puțin mai redusă (20,92% - 68 cazuri)¹⁹⁰. În condițiile în care pe parcursul acestei perioade s-au născut 472 de copii¹⁹¹, rezultă o rată medie a mortalității infantile de 144,06‰. În parohia greco-catolică Beiuș, oarecum surprinzător, ponderea copiilor care mor înainte de a împlini vârsta de un an din totalul deceselor este mai mare (24,16%)¹⁹². Din cei 480 de copii care se nasc în perioada 1860-1880¹⁹³, 144 mor înainte de a împlini vârsta de un an, ceea ce înseamnă

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 656-657. Rata mare a mortalității infantile din acest comitat, situată mult peste media Transilvaniei și Ungariei, a fost remarcată și în urma analizei făcute de prof. Pădurean asupra populației acestui comitat. Potrivit acestui studiu, în anul 1893 rata mortalității copiilor de până la vârsta de 5 ani a fost de 475,6‰. Cornelii Pădurean, *Populația comitatului Arad...*, p. 192

¹⁸⁶ Aceasta explică variația mare de la an la an, comparativ cu valorile consemnate în anul 1910 (a se vedea nota de mai sus referitoare la acest subiect), și, totodată, vulnerabilitatea vieții copiilor din marile orașe, în special din unele cartiere mai sărace.

¹⁸⁷ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 656-659. Rata mai mare a mortalității infantile din orașul Satu Mare (comparativ cu cea din Oradea) este însoțită în toată această perioadă de o rată a natalității de asemenea mai ridicată în cazul acestui oraș. Constatăm așadar, odată în plus faptul că, între rata mare a deceselor dintr-o comunitate, în special a copiilor, și rata natalității există o strânsă legătură. Numeroasele decese conducând, prin reacții naturale ale familiilor, la o natalitate ridicată. A se vedea capitolul referitor la natalitate.

¹⁸⁸ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 37-55

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 6-22

¹⁹⁰ *Ibidem*, dos. 71, f.

¹⁹¹ *Ibidem*, f.

¹⁹² *Ibidem*, dos. 94, f. 25-49

¹⁹³ *Ibidem*, dos. 91, f. 25-45

o rată medie a mortalității infantile (300‰) situată mult peste valoarea comitatului Bihor. În parohia greco-catolică din Borod, la fel ca și în celelalte analizate, se poate remarca vulnerabilitatea în fața morții a categoriilor de vârstă de până la 5 ani, mai ales la nou-născuții în vârstă de până la un an. Din cele 1.012 decese la care a fost reconstituită vârsta persoanei la moarte, 219 au fost copii cu vârsta de până la 1 an (21,64% din totalul persoanelor decedate)¹⁹⁴. Raportată la numărul de 849 persoane născute în această parohie¹⁹⁵, rata medie a mortalității infantile rezultată, pentru perioada 1860-1880, a fost de 257,95‰.

Șocantă prin distribuția pe grupe de vârstă a deceselor, ce evidențiază o mortalitate excesiv de mare în rândul copiilor, este realitatea crudă întâlnită în localitatea sătmăreană Ghenci¹⁹⁶. În perioada 1863-1910, dintre persoanele decedate, doar 38,58% în cazul greco-catolicilor și 46% în cazul reformatilor au trecut pragul anului al 11-lea din viață. Această teribilă realitate, coroborată cu faptul că 36,42% dintre greco-catolicii decedați mureau înainte de a împlini 1 an (în cazul reformatilor ponderea copiilor de până într-un an ce mor din totalul persoanelor decedate se ridică la 33,87%) se datora fără îndoială mortalității foarte mari în rândul copiilor. În numeroși ani, chiar și spre sfârșitul perioadei analizate, din totalul deceselor din parohia greco-catolică mai mult de jumătate erau copii de până într-un an. În anul 1896 din totalul de 27 persoane decedate 15 au fost copii sub vârsta de 1 an. Anul următor, în 1897, din cele 9 persoane decedate, 8 au fost copii ce nu împliniseră 1 an. În anul 1900 mor 11 persoane din care 9 erau copii mai mici de 1 an. Situația se repetă în anii 1902, 1905, 1909 și 1910, când, de asemenea, cel puțin jumătate dintre persoanele decedate au fost copii sub vârsta de 1 an. Situația este oarecum similară și în parohia reformată, unde însă ponderea copiilor decedați la o asemenea vârstă este ușor mai scăzută. Raportat la numărul de născuți (839 în familiile greco-catolice și 1.546 în familiile reformate) ponderea ratei medii a mortalității infantile din această localitate s-a ridicat la 223,48‰ (262,21‰ în parohia greco-catolică și 202,45‰ în parohia reformată).

În cele 185 familii oficiate de către parohul greco-catolic din Șuncuiș de Beiuș în perioada 1860-1910 s-au născut 679 de copii, dintre aceștia, au murit sigur înainte de a împlini 1 an cel puțin 46 copii (precizăm faptul că informațiile în acest caz nu sunt complete - atâția consemnează preotul¹⁹⁷). Rata medie a mortalității infantile se ridică așadar la 67,74‰¹⁹⁸. Foarte mulți născuți mor la vârste foarte fragede, o mare parte dintre ei nu ajung la vârsta maturității niciodată. Există cinci familii (cazuri în care s-au consemnat datele de către preoți) ce au avut cel puțin doi copii decedați

¹⁹⁴ *Ibidem*, dos. 144, f. 160-164; dos. 146, f. 1-47

¹⁹⁵ *Ibidem*, dos. 144, f. 49-99

¹⁹⁶ A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 49-53

¹⁹⁷ Rubrica referitoare la decesul și vârsta copiilor născuți în aceste familii n-a fost în toate cazurile completată, prin urmare nu putem spune exact câți copii de sub un an au murit. Dintre aceștia 46 fiind consemnați. A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14 (Matricola cununaților); dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46 (Matricola botezaților); dos. 1197, f. 40-52; dos. 1201, f. 1-72 (Matricola morților)

¹⁹⁸ Se impune precizarea că în cazul acestei parohii au fost incluse în calcul cazurile copiilor născuți în familiile întemeiate în perioada 1860-1910 (păstrând în acest fel metodologia folosită în reconstituirea familiilor din această parohie cu ocazia cercetării fenomenului marital și al natalității din aceste familii), fără a include aici și pe copiii născuți de familiile întemeiate înaintea anului 1860.

înainte de a împlini un an. Luându-le în ordinea cronologică a datei încheierii căsătoriei vom încerca să prezentăm cazurile acestor familii. În familia încheiată la 30 iunie 1861, prin unirea dintre Timra Moise și Lingurar Ana, primii doi copii (născuți la 7, respectiv 9 ani de la căsătorie) mor înainte de a împlini două luni. Budo Catarina și Puje Iosif se căsătoresc la 16 februarie 1868 (tineri de 20 și, respectiv, 26 ani) și au opt copii dintre care trei mor înaintea vârstei de un an. Doi copii mor înainte de a avea un an și în familia întemeiată la 16 noiembrie 1902 dintre Georgiu Bodo și Eva Flore. Tot doi copii mor și în familia lui Lingurar Zaharia și Ileana (căsătoriți în 5 octombrie 1908). Ultimul caz, când într-o familie mor cel puțin doi cu vârsta de sub un an, este acela al familiei Lingurar Iosif și Floare (întemeiată tot la 5 octombrie 1908)¹⁹⁹.

În perioada 1860-1910 parohul greco-catolic din Ghenetea a oficiat 82 de căsătorii²⁰⁰. În aceste familii s-au născut 416 de copii²⁰¹. Mortalitatea infantilă în aceste familii s-a dovedit a fi una foarte ridicată: nu mai puțin de 63 de copii mor înainte de a avea 1 an (15,14% din totalul născuților vii), înregistrându-se așadar o mortalitate infantilă medie de 151,4‰.

În parohia ortodoxă din Vașcău, pe parcursul perioadei 1872-1908 s-au născut 657 de copii (17,7 copii/an)²⁰². Dintre aceștia, 162 mor în primul an de viață. Rata medie a mortalității infantile în cazul acestei parohii a fost așadar de 246,57‰.

Iată deci, o lume în care se nasc mulți, dar și mor mulți. Copiii sunt cei mai expuși vicisitudinilor sociale sau economice, dar și celor meteorologice. Pe toată durata celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea rata mortalității infantile s-a menținut la valori foarte ridicate. Mai mult, așa cum s-a constatat și pentru spațiul vechiului Principat al Transilvaniei²⁰³, în unele regiuni rata mortalității infantile a fost chiar în creștere pe parcursul acestei perioade. Cauzele unei mortalități infantile atât de ridicate erau foarte numeroase și complexe. Ele își aveau originile în condițiile precare de viață, în alimentația insuficientă și inadecvată, în lipsa igienei și a personalului medical calificat, apoi în condițiile de locuire inadecvate nou-născuților, în lipsa de îngrijire specială necesară copiilor de aceste vârste, nu în cele din urmă în încercarea de tratare a bolilor copiilor după „tratamente” aplicate de medicina tradițională adulților, etc. Mulți copii, așa cum se poate constata și din analiza registrelor de stare civilă, mor în timpul nașterii sau imediat după aceasta. Lipsa moașelor calificate și specializate, care să asiste mama la naștere și care să-i poată asigura un minim ajutor medical copilului, a fost de asemenea o cauză importantă ce a condus la creșterea mortalității infantile. Această lipsă a moașelor a fost remarcată încă din epocă: în anul 1876, vicecomitele Aradului, adresându-se Consistoriului eparhial arădean, cere să se intervină pentru a se face educația populației, precizând că: „repausarea neproportională a nou născuților provine din usul dăunosu, căci poporul la casuri de nascere folosește moșie (moașe! n.n.) neesperte și necalificate”²⁰⁴. Nu în

¹⁹⁹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1197, f. 25-33; dos. 1200, f. 1-14 (Matricola cununaților); dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-46 (Matricola botezaților); dos. 1197, f. 40-52; dos. 1201, f. 1-72 (Matricola morților)

²⁰⁰ *Ibidem*, dos. 461, f. 64-75; dos. 463, f. 1-21

²⁰¹ *Ibidem*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21; dos. 464, f. 1-90

²⁰² *Ibidem*, dos. f. 1407, f. 53-54; 1408, f. 1-94

²⁰³ Valoarea ratei mortalității infantile din spațiul transilvănean (fără a fi incluse aici regiunile Banatului, Crișanei și Maramureșului) a fost în anul 1865 de 178,3‰, pentru ca în primul deceniu al secolului al XX-lea să ajungă la 193‰. Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 156

²⁰⁴ Apud Corneliu Pădurean, *op. cit.*, p. 194

ultimul rând, mortalitatea infantilă ridicată își are originea și într-o mentalitate colectivă păguboasă a populației, în atitudinea față de medic și sistemul sanitar.

2.2.4. Cauzele deceselor

În discuția noastră despre cauzele morții se conturează încă de la început două tendințe: prima, prin care se vrea a se evidenția efectele devastatoare ale unor epidemii, în urma cărora numeroase familii dintr-o localitate sau din întreaga regiune pierd persoane dragi; și, a doua, prin care vom surprinde cazuri particulare, decese în familie, și care, la fel ca și în cazul epidemiilor, produc traume în familia respectivă. Fără pretenția de a consemna în acest studiu întreaga gamă a cauzelor deceselor din această perioadă, accidentale sau naturale, cercetarea noastră se dorește a fi și o încercare de conturare a unui tablou privitor la starea de sănătate a populației, la gradul de dezvoltare al sistemului medical. De asemenea, prin încercarea noastră, dorim să zugrăvim imaginea acestei societăți, în care cei mai mulți indivizi mureau la fragedele vârste ale copilăriei.

Crizele economice profunde, întâlnite în anii '70 în întreaga monarhie, coroborate cu epidemiile (avem în vedere în special epidemia de holeră din anii 1872-1873, dar și prelungirea acesteia) au exercitat o presiune demografică fantastică. Efectele epidemiei de holeră din anii 1872-1873 au fost bunăoară de-a dreptul catastrofale: în comitatul Bihor s-au îmbolnăvit 30.447 persoane, dintre care 10.980 persoane au murit (dintre acestea, 1.096 persoane doar în Oradea), ceea ce reprezintă 2,28% din totalul populației comitatului; în Sătmar se îmbolnăvesc 17.330 persoane din care mor 5.268, reprezentând 2,13% din totalul locuitorilor din acest comitat²⁰⁵. Această perioadă, caracterizată printr-o mare pondere a mortalității la nivelul întregii regiuni, a fost urmată de o scurtă perioadă de răgaz (încheiată după, cum se poate observa din graficele prezentate, în jurul anului 1880). Aceste tendințe remarcate la nivel regional, sunt adesea contrazise de analiza unor studii de caz asupra unor localități sau microzone. Din analiza unor registre parohiale au fost identificate perioade (diferite de tendințele exprimate la nivel regional) în care rata mortalității a fost de asemenea foarte ridicată. În anumiți ani, în multe sate au bântuit epidemii de difterie, de variolă, de malarie, etc., ale căror efecte au fost adesea mai catastrofale decât cele ale epidemiei de holeră din anii 1872-1873. O asemenea realitate pune în lumină starea precară a asistenței medicale din mediul rural²⁰⁶. În parohia greco-catolică din Beiuș bunăoară, pe parcursul anului 1872 nu este consemnat niciun caz de deces datorat holerei²⁰⁷. Anul următor însă teribila epidemie a condus la 15 decese în această parohie²⁰⁸. În parohia greco-catolică din Aușeu nivelul relativ redus al numărului deceselor înregistrate în anii 1872-1873 ne determină să credem că epidemia de holeră, generalizată în întregul spațiu ungaro-transilvănean, nu a avut un efect direct în această localitate. Criza de mortalitate foarte violentă înregistrată în anul imediat următor (în anul 1874 mor nu mai puțin de 50 persoane) ne determină să credem că efectele devastatoare ale epidemiei au fost mai degrabă indirecte și că acestea s-au manifestat cu o oarecare întârziere. Numeroase persoane mor din cauza „slăbiciunii”, „debilității” (termen folosit în epocă pentru a exprima insuficiențe fizice mai degrabă decât psihice) sau a „frigurilor”. Doar în luna noiembrie a acestui an mor 12 persoane

²⁰⁵ *Izvoare de demografie istorică...*, p. 243-244

²⁰⁶ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 143

²⁰⁷ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 94, f. 38-40

²⁰⁸ *Ibidem*, f. 40-42

(asta în condițiile în care la nivelul întregii perioade pe parcursul acestei luni au decedat doar 33 de persoane), semn al unei crize majore ce s-a instalat în localitatea de pe valea Crișului Repede.

Epidemia de holeră amintită nu a fost însă singura care a condus la o mare rată de mortalitate din această perioadă. Așa cum am mai amintit, alte epidemii au clătinat în anumiți ani numeroase comunități, fără însă să îmbrace forma unei epidemii extinse la scara regională a celei de holeră din 1872-1873. În parohia greco-catolică Borod tot din cauza holerei mor, în anul 1866, 19 persoane (dintre acestea, numai în luna octombrie s-au înregistrat 17 cazuri de decese cauzate maladiei amintite)²⁰⁹. În anul 1863, 12 persoane au murit din cauza dizenteriei, iar 12 persoane au murit după ce s-au îmbolnăvit de *heptică* (TBC pulmonar)²¹⁰. În anul 1869, din cauza malariei mor 18 persoane (14 în lunile martie-aprilie, iar 4 în august)²¹¹. Alte 8 persoane mor din cauza aprinderii de plămâni²¹². Din cauza *frigurilor* (posibil tot malarie) mor 19 persoane în 1871, iar anul următor aceeași boală a curmat viața a 12 persoane²¹³. Iată doar câteva exemple din numeroasele boli pe care le putem plasa, datorită efectelor devastatoare, în categoria epidemiilor. În parohia greco-catolică din Beiuș, în 1874, un an de asemenea cu multe cazuri de decese, 11 persoane au murit de „vărsatu”, o boală de asemenea contagioasă, fapt ce confirmă vulnerabilitatea sistemului medical din localitate²¹⁴.

Acestor boli li se alăturau crizele social-economice născute odată cu bulversarea familiilor, provocată de numeroasele cazuri de decese. Numeroase femei rămân văduve, copiii rămân orfani, toate aceste se asociază pierderii suportului social și material provocat de moartea unui bărbat. Observăm, așadar, un lung și complex șir de cauze care au condus către conturarea acestor negre perioade cu mortalitate excesiv de mare.

Dincolo de aceste crize de mortalitate în spatele fiecărui deced înregistrat se ascunde o persoană, o familie. Răscolind trecutul multora ne tulburăm dramele ascunse în aceste cifre. Cazuri ale unor persoane decedate, amintite și cu alte ocazii, evidențiază o suită complexă de cauze care au condus la încetarea din viață a persoanelor respective. Multe femei mor la naștere²¹⁵, unii mor din cauza „debilității adecvate celor bătrâni”²¹⁶, alții din cauza „durerii de pânțe”²¹⁷ sau după boli grave și îndelungate²¹⁸. Apoi, unii mor din cauza „foamei”²¹⁹, accidentelor²²⁰ sau sinuciderii²²¹. Iată, doar câteva din cauzele ce conduc la decesul persoanelor ce umflă cifrele mortalității alături de miile de copii ce nu ating adolescența.

²⁰⁹ *Ibidem*, dos. 146, f. 9-12. Pe parcursul anului 1872 nu este consemnat, la fel ca și în cazul parohiei din Beiuș, niciun caz de deces datorat holerei. Anul următor însă, teribila epidemie a condus la 19 decese în această parohie.

²¹⁰ *Ibidem*, f. 1-4

²¹¹ *Ibidem*, f. 17-20

²¹² *Ibidem*

²¹³ *Ibidem*, f. 23-30

²¹⁴ *Ibidem*, dos. 94, f. 42-44

²¹⁵ *Ibidem*, dos. 94, f. 35; 146, f. 9

²¹⁶ *Ibidem*, f. 25

²¹⁷ *Ibidem*, f. 3

²¹⁸ *Ibidem*, dos. 94, f. 48

²¹⁹ *Ibidem*, dos. 146, f. 30

²²⁰ *Ibidem*, dos. 94, f. 42

²²¹ *Ibidem*

Cauzele de deces din perioada 1901-1910

Cauza morții		Comitatul/orașul reședință			
		Bihor	Oradea	Sătmar	Satu Mare
Boli contagioase	Pojar	2.458	120	1.551	79
	Scarlatină	2.027	114	2.656	229
	Tuse convulsivă	1.652	33	1.915	36
	Difterie	1.320	204	1.056	55
	Tifos exantematic	915	229	975	98
	Diaree la copii	3.371	1	759	18
	Dezinterie	922	2	205	1
	Tuberculoză	13.736	2.411	9.894	1.073
	Friguri puerperale	200	25	102	12
	Boală seacă la copii	343	162	812	30
	Alte boli	507	97	352	12
Alte boli	Anemie ereditară	28.987	922	12.592	525
	Senilitate	12.331	926	8.214	758
	Apoplexie	1.278	500	790	174
	Crampe	4.479	546	5.281	616
	Pneumonie și pleurexie	17.224	1.450	7.091	742
	Hidroptizie	3.299	32	1.240	19
	Alte boli	17.679	6.658	10.984	2.378
Moarte violentă	Accident	1.405	272	875	136
	Sinucidere	729	319	254	95
	Omor	305	69	171	11
	Cauze nesigure	42	14	33	2
Cauze necunoscute		1.613	4	510	-
Total decedați		119.912	15.110	68.312	7.102

Surse: *Izvoare de demografie istorică ...*, p. 662-665; *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat.*, vol. 46 ..., p. 624-715

În raport cu statisticile oficiale ale statului austro-ungar, registrele parohiale de stare civilă ne prezintă o paletă foarte largă și variată de cauze care au condus la deces. Analiza acestora este în măsură să ne descopere universul „medical” în care trăiau locuitorii acestor localități, în special preotul care făcea aceste consemnări. Pe de altă parte, interesante de cercetat sunt și denumirile folosite de către preoți pentru anumite boli. Consemnările făcute de către preot nu erau în toate cazurile corecte. Ele erau adesea simple presupuneri născute doar pe baza descrierii făcute de către membrii familiei asupra modului în care s-a comportat persoana decedată înaintea decesului. Consemnăm câteva dintre aceste „motive ale decesului” consemnate de către preoții din parohiile analizate pe parcursul acestei cercetări (în paranteză, acolo unde va fi cazul vom consemna și denumirea actuală a bolii²²²): „bătrânețe”, „hectică” sau „heptică” (TBC pulmonar), „friguri”, „friguri veninoase” (malaria), „aprindere de plămâni” sau „ardere de plămâni” (pneumonie), „uscăciune” (cașexie), „slăbiciune de bătrânețe” „slăbiciune de la naștere”, răceală”, dizenterie”, „coleră” (holeră), „debilitate”, „difterie”, „tuse”, „atrofie”, „epilepsie”, „gălbenare” (icter), „bubă de grumaz”, „mortu de plămâni”, „mortu de mațe”, mortu de ficatu”, „durere de pânțec”, „vărsat roșu” sau „malcediu”, „vărsatu” sau „zapor” (pojar), „prindere de creieri” (meningită), „hidropie”, „scursoare”, „scurgere de sânge”, „clătinarea minții” (demență), „aprinderea grumazului” (amigdalită), „boală de inimă”, „răceala inimi”,

²²² Pentru determinarea acestora facem trimitere la Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad...*, p. 186-188

„la naștere de prunci”, „de dinți”, „lungore” sau „lingoare”²²³ „de junghi”, „durere de stomac”, „slăbirea stomacului”, „stricarea stomacului”, „rosură de oase”, „aprinderea genunchilor”, „boală de maiu” (hepatită), „morbu de sânge” (leucemie), „boală de creier” (encefalită), „piatră în băsică” (litiază vezicală), „umflarea rărunchilor” (glomerulonefrită), „amețeală”, „durere de picioare”, „sgârțiu de mațe” (colică abdominală), „încuietură” (constipație), „gușe la gât”, „aprinderea bășicii urinare”, „apă la creier” (hidrocefalie), „durere la piept” (angină pectorală), „tifosu”, „cancer”, „moarte grabnică”, „moarte îndelungată”, etc. Aceștia li se adăugau bolile digestive datorate consumului excesiv de fructe și legume necoapte și nespălate²²⁴. Pe lângă aceste boli preoții consemnează și cazuri de decese rezultate în urma unor accidente sau morți violente: „arsură”, „înece”, „căzut în fântână”, „lovit de cal”, „trăznit”, „spânzurat”, „mort la pădure”, „moarte violentă”, „fractură de oase”, „rană rea”, etc.

Pe lângă numeroasele boli, lipsurile și neajunsurile cotidiene, coroborate cu igiena precară și condițiile de habitat au contribuit și ele la creșterea mortalității. Apoi, în condițiile vulnerabilității socio-economice și a comunității în general, numeroase decese au survenit, fie direct, fie indirect, prin slăbirea organismului, în urma „accidentelor” meteorologice. O iarnă mai lungă, o vară călduroasă, ploile îndelungate, seceta, etc., se puteau constitui în puternici factori externi ce conduceau la creșterea mortalității în rândul locuitorilor acestor sate foarte expuse și fără sprijin.

2.2.5. Distribuția lunară a deceselor

Distribuția lunară a deceselor, pe baza căruia se determină mișcarea sezonieră a mortalității, are un rol determinant în stabilirea unor legături de cauzalitate între factorii externi, ce afectează mortalitatea, și anotimpurile anului. De asemenea, prin această distribuție lunară pot fi observate efectele pe care anumite influențe le au asupra fenomenului mortalității.

Mișcarea sezonieră a deceselor (1860-1880)

Parohia	Nr./%	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Total
Abrămuț	Nr.	44	39	51	37	26	17	30	19	26	22	23	32	366
	%	12,02	10,66	13,93	10,11	7,10	4,64	8,20	5,19	7,10	6,01	6,28	8,74	100
Auşeu	Nr.	35	19	44	31	44	23	14	26	14	16	33	26	325
	%	10,8	5,8	13,5	9,5	13,5	7,1	4,3	8	4,3	4,9	10,2	8	100
Beiuș	Nr.	56	42	65	58	33	53	63	43	36	47	49	52	597
	%	9,4	7	10,9	9,7	5,5	8,9	10,6	7,2	6	7,9	8,2	8,7	100
Borod	Nr.	99	67	108	119	81	67	54	70	75	102	98	76	1.016
	%	9,7	6,6	10,6	11,7	8	6,6	5,3	6,9	7,4	10	9,6	7,5	100
Total	Nr.	234	167	268	245	184	160	161	158	151	187	203	186	2.304
	%	10,16	7,25	11,63	10,63	7,99	6,94	6,99	6,86	6,55	8,12	8,81	8,07	100

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, Matricula decedaților

Strâns legată de cheștiunea cauzelor deceselor, distribuția sezonieră a numărului de decese evidențiază influența pe care o aveau muncile agricole, conținutul

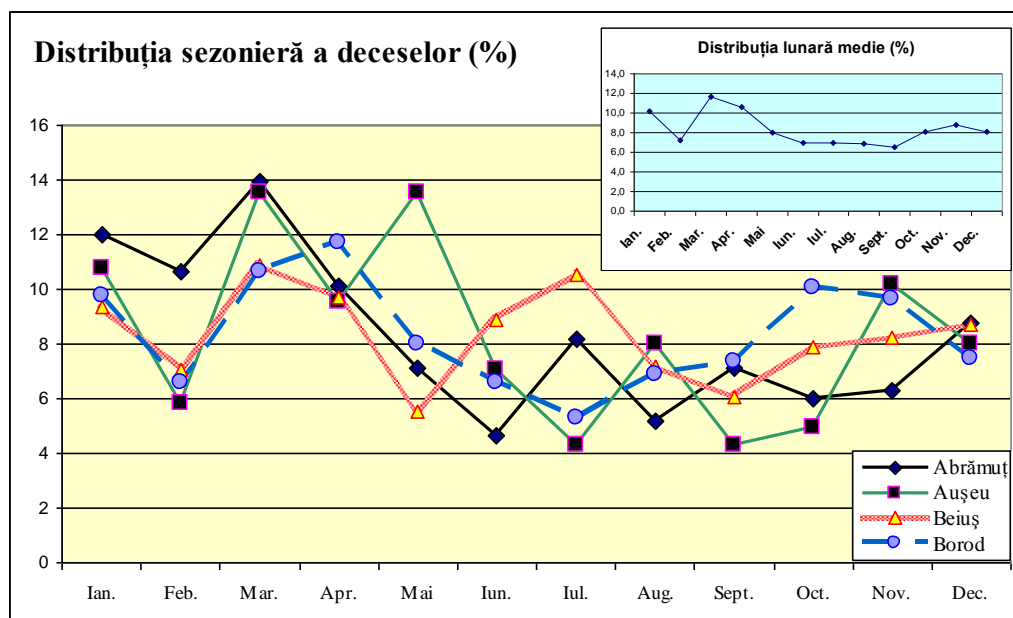
²²³ Lingoare sau febră tifoidă; boală infecțioasă care se manifestă prin febră, somnolență și dureri de cap. Singurul remediu consta în punerea unor comprese (ștergură umedă) și „ceai dat cu lingura”. Cf. Gheorghe Haiduc, *Bolile umane și medicina populară din zona Oașului*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, vol. XIII, Satu Mare, 1996, p. 363

²²⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 129

alimentației, ce diferea de la un anotimp la altul, regimul posturilor religioase, dar și tăria cu care se manifestau anumite boli sezoniere.

Analizând tabelul de mai sus putem constata faptul că în aceste localități se confirmă câteva tendințe remarcate la nivelul unor regiuni mult mai extinse. Pe lângă marea dispersie a numărului de decese (normală am putea spune!), pe parcursul întregului an se pot observa câteva luni în care numărul deceselor era mai mare decât media lunară.

Comparativ cu situația întâlnită la nivelul Transilvaniei, unde în lunile de iarnă și primăvară erau înregistrate cele mai multe decese (ponderea deceselor din luna martie fiind de 11%, în vreme ce în perioada iunie-iulie ponderea deceselor a fost de abia 6,5%)²²⁵, în acest spațiu se impun câteva nuanțări. Așa cum poate fi observat și din graficul de mai jos, în perioada 1860-1880, în parohiile analizate, distribuția lunară medie a numărului de decese confirmă ponderea ridicată a deceselor din perioada martie-aprilie (22,3%) și perioada octombrie-noiembrie (16,93%). Deși se remarcă o ușoară tendință de diminuare a ponderii deceselor înregistrate, în perioada de început a iernii (luna decembrie) nivelul numărului de decese se menține de asemenea ridicat. Perioada cu cele mai puține decese este cuprinsă în intervalul dintre lunile mai-septembrie, cărora li se adaugă și luna februarie. O asemenea distribuție sezonieră a deceselor confirmă perioada grea din timpul primăverii, când trecerii de la anotimpul rece i se asociază slăbirea capacității imunitare a organismului, dar și slaba alimentație din această perioadă, toate asociate cu începutul istovitoarelor activități agricole de primăvară. Epuizarea fizică spre sfârșitul campaniei agricole, asociată cu schimbarea temperaturii aerului din perioada lunilor octombrie-decembrie, favoriza apariția a numeroase boli ce conduceau adesea la decese.

Comparativ, distribuția lunară a deceselor din cele 4 localități analizate confirmă rolul factorilor socio-economici și specificitatea locală în evoluția

²²⁵ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 154

fenomenului mortalității. În Abrămuț, ponderea cea mai mare a deceselor s-a consemnat în perioada ianuarie-aprilie (46,72% din totalul deceselor de peste an). În Aușeu se confirmă o pondere mai ridicată în perioada de primăvară martie-mai (36,6%), dar și în perioada noiembrie-ianuarie (29%). În Borod, localitatea cu cele mai multe cazuri de decese, se confirmă tendința înregistrată la nivelul mediu al regiunii (pondere mare a deceselor în perioada de primăvară și toamnă). În Beiuș, localitate preurbană, se confirmă existența unor factori generatori de mortalitate ridicată oarecum diferiți de cei din localitățile rurale: aici una din lunile cu cele mai multe decese a fost iulie.

Analizând întregul spectru al determinismelor și condiționărilor externe, care a favorizat creșterea ponderii deceselor de la o lună la alta, de la un anotimp la altul, remarcăm varietatea mare a tendințelor exprimate pe parcursul anului. Aerul rece din perioada iernii, asociat cu munca la pădure, favorizau apariția bolilor bronho-pulmonare. Lipsa alimentației adecvate și muncile istovitoare din perioada primăverii, coroborate cu plecarea ambilor părinți la câmp, caz în care numeroșii copii ai satelor rămâneau în cel mai fericit caz în grija unor bătrâni infirmi sau a fraților ce nu puteau încă face munca la câmp, conduceau de asemenea la o mare rată de mortalitate în perioada primăverii. Această mortalitate ridicată își avea originea și în răspândirea numeroaselor boli ce apăreau odată cu creșterea temperaturii aerului, și care îi găseau slăbiți pe cei mai mulți dintre locuitorii acestor sate. Vara și toamna, numeroase persoane, în special copii, mor din cauza bolilor gastro-intestinale, datorate consumului abuziv de fructe și legume necoapte și nespălate. Dizenteria și tifosul erau foarte răspândite în perioada de vară și toamnă. Toate acestea se asociau așa cum am mai menționat lipsei de atenție și îngrijire pe care o aveau copiii nou-născuți din partea părinților. Nu în cele din urmă, săraca alimentație vegetariană din perioada posturilor (în multe cazuri, lipsa aproape în totalitate și această hrană) a contribuit și ea la slăbirea organismului, iar de aici s-a ajuns la o creștere a ponderii deceselor după lungile perioade de post.

3. Mișcarea naturală a populației: sporul natural

Statisticile vremii, inclusiv recensămintele efectuate de către statul austro-ungar, consemnează o creștere a populației comitatelor Bihor și Sătmăre. Această creștere, remarcată pentru perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și prima decadă a secolului al XX-lea, nu a fost însă una liniară. Perioadele de creștere intensă au fost întrerupte adesea de ani în care populația a stagnat sau chiar a înregistrat un recul. Apoi, mișcarea generală a populației nu a fost influențată doar de sporul natural, ci și de sporul migratoriu, care prin fluxul de intrări și ieșiri face adevărate corecții mișcării naturale a populației dintr-o anumită regiune. Mișcarea naturală sau creșterea naturală reprezintă, așadar, fenomenul de reînnoire a populației prin naștere și deces. Sporul natural sau excedentul natural este, prin urmare, diferența dintre numărul persoanelor născute și cel al persoanelor decedate²²⁶.

O analiză a sporului natural este în măsură să ne ofere informații despre impactul fenomenelor demografice asupra familiei. O lume în care mortalitatea era extraordinar de mare, și unde familia reacționa printr-o natalitate de asemenea foarte ridicată, era fără îndoială sub imperiul fluxului demografic.

²²⁶ Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad...*, p. 198

Unii autori, analizând mișcarea naturală a populației din această perioadă, vorbesc despre revoluția demografică pe care o asociază trecerii de la modelul demografic vechi, caracterizat prin valori ridicate ale mortalității și natalității, spre modelul nou ce se exprimă prin nivele scăzute de mortalitate și natalitate. Trecerea spre acest model, așa cum am putut și noi remarca din analiza făcută asupra mortalității și natalității, s-a făcut prin reducerea la început a ratei mortalității, urmată apoi și de o reducere a natalității. O atare formă de exprimare a condus către așa-numita „creștere tranzitorie”²²⁷.

Evoluția nașterilor, deceselor și a sporului natural în comitatul Bihor

	1866	1868	1870	1877	1879	1881	1885	1887	1889	1901	1905	1910
Nașteri	18.686	19.011	18.916	17.806	20.546	19.230	22.194	23.285	24.127	16.113	17.158	18.016
Decese	13.885	14.941	15.005	16.356	14.783	15.712	17.522	17.191	17.191	11.560	13.045	12.429
Spor natural	4.801	4.070	3.911	1.450	5.763	3.518	4.672	6.094	6.936	4.553	4.113	5.587

Surse: Anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, 1877, 1879, 1881, 1885, 1887, 1889; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 236-237, 652-655; *Recensământul din 1880...*, p. 50-51, 274-275; *Recensământul din 1900...*, p. 110-113, 474-477.

La nivelul comitatului Bihor, raportat la anii luați în cercetarea noastră drept piloni de eșantion asupra cărora s-au efectuat corelări între numărul nașterilor și cel al deceselor (rezultând așadar nivelul excedentului natural), sporul natural a fost unul pozitiv. În ciuda mortalității ridicate, care în unele cazuri a șocat prin amploare, nivelul și mai ridicat al natalității a condus către o creștere naturală situată între 1.450 persoane (anul 1877) și 6.094 persoane, cât a reprezentat sporul natural din anul 1889. Acest spor natural pozitiv nu a caracterizat întregul spațiu al comitatului. Numeroase localități s-au confruntat în această perioadă cu profunde și violente forme de exprimare ale unor crize de mortalitate ce au generat un spor natural negativ în ansamblul perioadei analizate. Studiile noastre de caz vor fi relevante în acest sens.

Evoluția nașterilor, deceselor și a sporului natural în comitatul Sătmăr

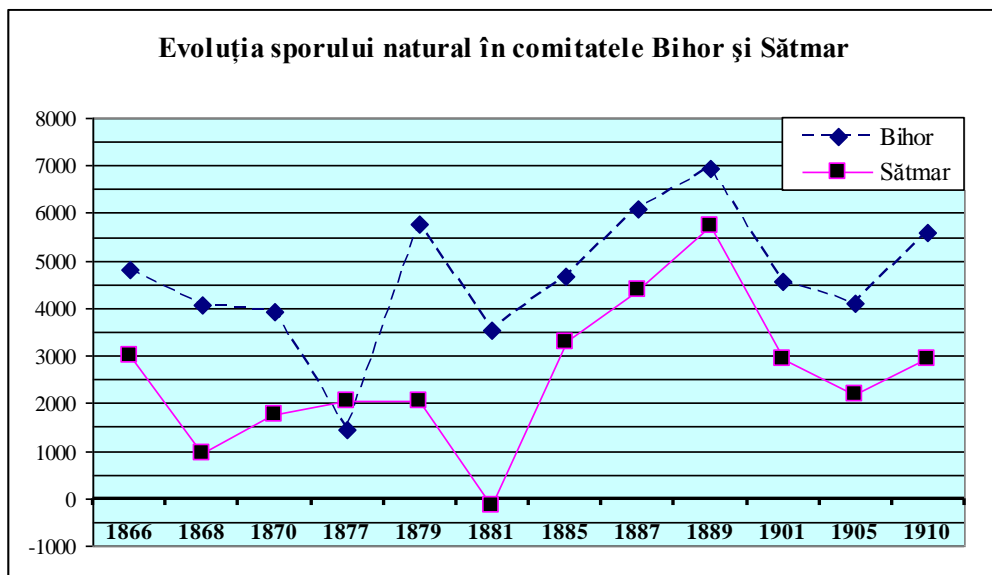
	1866	1868	1870	1877	1879	1881	1885	1887	1889	1901	1905	1910
Nașteri	11.559	11.092	12.205	11.412	12.379	11.124	12.824	14.239	15.213	9.482	9.378	9.766
Decese	8.555	10.149	10.433	9.378	10.324	11.272	9.531	9.864	9.474	6.553	7.206	6.847
Spor natural	3.004	943	1.772	2.034	2.055	-148	3.293	4.375	5.739	2.929	2.172	2.919

Surse: Anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, 1877, 1879, 1881, 1885, 1887, 1889; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 236-237, 652-655; *Recensământul din 1880...*, p. 50-51, 274-275; *Recensământul din 1900...*, p. 110-113, 474-477.

În ansamblu, situația din comitatul Sătmăr este oarecum asemănătoare cu realitatea înregistrată în Bihor, cu amendamentul că aici anul 1881 consemnează un spor natural negativ de 148 persoane. Acest spor natural negativ s-a datorat unui fenomen complex caracterizat printr-o scădere a numărului nașterilor și printr-o creștere a deceselor (comparativ cu anii precedenți). În ciuda faptului că acest an este anul cu cele mai multe decese, credem că sporul natural negativ din spațiul comitatului s-a datorat și nivelului scăzut al nașterilor din acest an. Scăderea pronunțată a numărului nașterilor din anul 1881 (fenomen întâlnit de altfel și în comitatul Bihor – aici însă nivelului scăzut al numărului nașterilor nu i s-a asociat un număr mai mare de decese) s-a datorat fără îndoială reducerii natalității din acest comitat (de la 40,08%, în anul 1879, la 37,95% în anul 1881), efect al stabilizării înregistrate după creșterea

²²⁷ Apud Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 158

semnificativă a numărului nașterilor ce s-a înregistrat după anii crizei survenite cu prilejul devastatoarei epidemii de holeră ce a bântuit întreaga regiune la începutul deceniului opt.

Evoluția sporului natural din cele două comitate, așa cum am mai precizat este una asemănătoare. Singura diferență notabilă s-a consemnat în anul 1877, când pe fondul unei natalități scăzute în Bihor, s-a redus în acest comitat nivelul creșterii naturale a populației. Scăderea sporului natural din Bihor nu a fost însoțită și de o reducere similară în comitatul Sătmar. În rest, se constată o alternanță de creștere și scădere a sporului natural din cele două comitate. Graficul de mai sus prezintă acest paralelism dintre evoluția creșterii naturale din cele două structuri administrative.

Evoluția numărului nașterilor și al deceselor evidențiază, în cazul localității Oradea, mai degrabă un spor natural negativ pentru perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Valoarea negativă a sporului natural din Oradea, oarecum surprinzătoare, s-a datorat unui interesant proces de transformări demografice.

Evoluția nașterilor, deceselor și a sporului natural în orașul Oradea

	1877	1879	1881	1885	1887	1889	1901	1905	1910
Nașteri	1.172	1.183	1.302	1.326	1.330	1.442	1.540	1.597	1.763
Decese	1.271	1.363	1.390	1.433	1.362	1.316	1.305	1.644	1.732
Spor natural	-99	-180	-88	-107	-32	126	235	-47	31

Surse: Anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, 1877, 1879, 1881, 1885, 1887, 1889; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 236-237, 652-655; *Recensământul din 1880...*, p. 50-51, 274-275; *Recensământul din 1900...*, p. 110-113, 474-477.

Orașul, prin mediul cultural, socio-profesional și mental, a fost mediul ce a condus la crearea unei tipologii familiale noi. Familia urbană începe a fi una modernă. Numărul copiilor care se nasc în oraș sunt tot mai puțini (dovada o constituie și faptul că natalitatea în Oradea era mai scăzută cu până la 10% decât valoarea înregistrată în ansamblul comitatului Bihor). Transformările pozitive, ce aveau ca și efect diminuarea ratei mortalității, nu au ținut însă pasul cu această reducere a natalității: la oraș

natalitatea scade mult mai vizibil și mai timpuriu decât mortalitatea. Din acest punct de vedere, familia orădeană era una în care se nașteau tot mai puțini copii. Această emancipare a familiei, survenită în primul rând datorită emancipării femeii, nu a fost însă însoțită și de o reducere pe măsură a ratei mortalității. Prima impresie este, în acest context, că familia se emancipează mai devreme decât permiteau realitățile din societate. Mai mult, progresele sociale, economice și medicale nu fac față noilor provocări care să conducă la „însănătoșirea” societății în ansamblul ei. Abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea acest fenomen a cunoscut o turnură așteptată. În anii 1901-1910 sporul natural din Oradea a fost în ansamblul perioadei pozitiv, înregistrându-se un excedent natural de 1.405 persoane²²⁸. Această transformare a fost posibilă tocmai datorită diminuării cu aproape 15‰ a ratei mortalității din oraș, în perioada 1880-1910. Nu în cele din urmă, o posibilă explicație pentru nivelul mare al numărului deceselor (comparativ cu numărul nașterilor) din Oradea, dar și din alte orașe cu important potențial cultural-administrativ și economic, o putem căuta și în procesul de așezare în localitate a numeroase persoane (familii chiar) sosite aici în căutate de lucru. Aceste persoane nu se nasc în localitate (nu figurează așadar între persoanele născute aici), cei mai mulți dintre ei însă mor în oraș (ca atare se regăsesc în registrul decedaților). Numai în perioada 1901-1910, în Oradea diferența dintre sporul real și cel natural a fost de 12.501 persoane²²⁹. Această diferență, cum lesne se poate înțelege, a fost introdusă de fluxul intrărilor prin procesul migrației. Complexitatea fenomenului capătă și o mai mare amploare, dar și o altă conotație, când în discuția noastră îi introducem pe copiii proveniți din familiile celor așezați din alte localități în Oradea²³⁰.

Evoluția nașterilor, deceselor și a sporului natural în orașul Satu Mare

	1877	1879	1881	1885	1887	1889	1901	1905	1910
Nașteri	744	806	736	738	784	833	875	881	1.095
Decese	635	783	794	654	728	663	618	754	810
Spor natural	109	23	-58	84	56	170	257	127	285

Surse: Anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, 1877, 1879, 1881, 1885, 1887, 1889; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 236-237, 652-655; *Recensământul din 1880...*, p. 50-51, 274-275; *Recensământul din 1900...*, p. 110-113, 474-477.

Spre deosebire de Oradea, în orașul Satu Mare valoarea sporului natural a fost în general pozitivă (excepție constituind anul 1881, când sportul natural a fost negativ la nivelul întregului comitat al Sătmarului). Graficul de mai jos este edificator în a urmări sporul natural superior din acest oraș, comparativ cu Oradea (asta în ciuda dimensiunii mai mari a orașului bihorean).

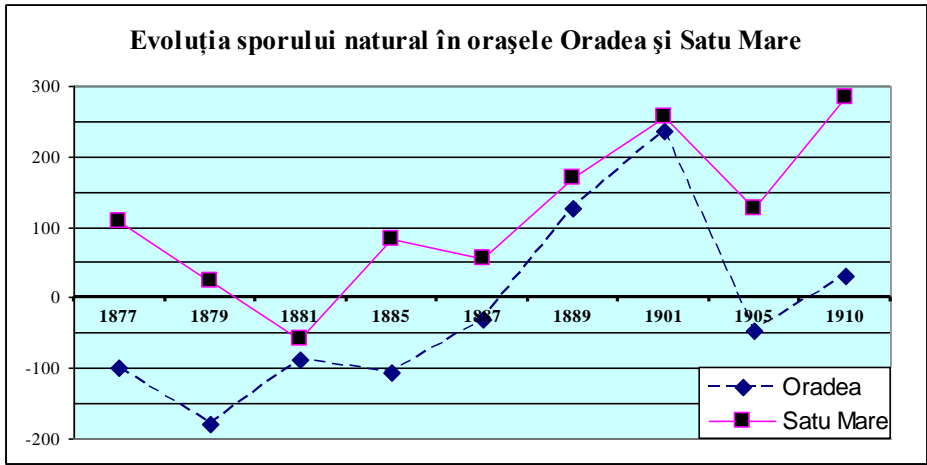
Asigura orașul Satu Mare condiții mai bune de viață ce garantau în cele din urmă o speranță de viață mai mare și de aici și un spor natural mai mare? Fără a exclude această posibilitate, remarcăm faptul că situația este mult mai complexă. Se impun două precizări: 1. mortalitatea din acest oraș este pe toată durata analizată mai mică decât în Oradea; 2. natalitatea din Satu Mare, deși se reduce, nu cunoaște aceeași

²²⁸ *Izvoare de demografie istorică ...*, p. 656

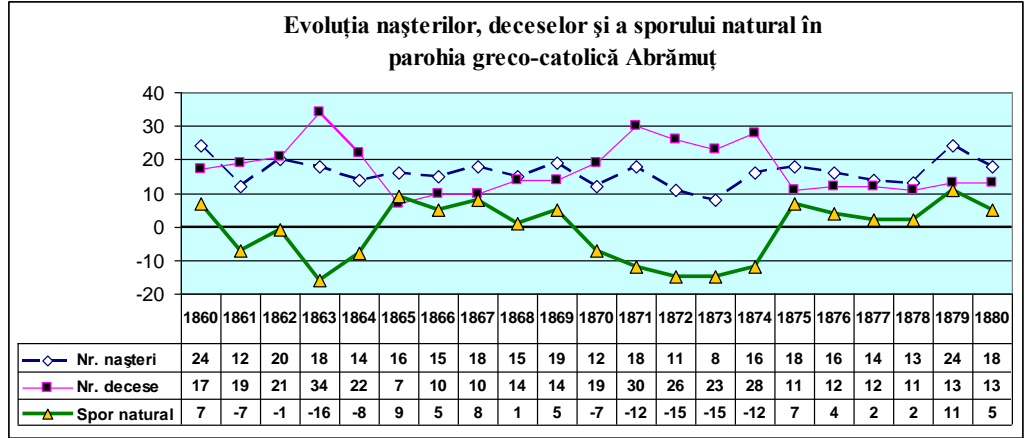
²²⁹ *Ibidem*

²³⁰ Aceste nașteri conduc la creșterea numărului celor născuți, nu în toate cazurile și la creșterea ratei natalității, asta deoarece nu crește numai numărul copiilor născuți, ci și cel al bazei de calcul (prin introducerea în totalul populației și a celor nou-veniți în localitate, inclusiv a părinților acestor copii).

diminuare ca și în cazul orașului Oradea. Raportat la primul enunț, societatea sătmăreană părea a se bucura de o existență mai bună (condiții de viață, asistență medicală, etc., superioare). Raportat la cea de-a doua afirmație, remarcăm tradiționalismul și conservatorismul mai pronunțat: în familiile sătmărene se nașteau mai mulți copii (emanciparea personală și familială era mai redusă?!). Dincolo de orice supoziție, în Satu Mare, natalitatea nu a scăzut atât de mult cât în Oradea, iar mortalitatea a fost mai scăzută. Iată deci care sunt izvoarele sporului natural mai mare din acest oraș.

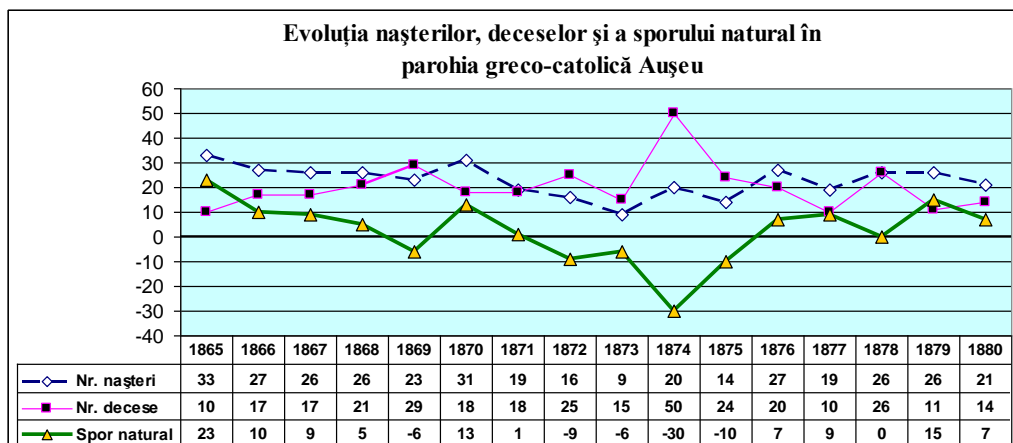

Vulnerabilitatea și puternica influență a crizelor de mortalitate pot fi urmărite și din analiza făcută asupra localităților ce au fost alese în eșantionul asupra căruia au fost efectuate, pe parcursul acestei cercetări, studii de caz. Efectul major al mortalității ridicate (mai puțin a nivelului ratei natalității, care rămâne și el ridicat) asupra sporului natural se poate constata în cazul acestor localități, asta cu atât mai mult cu cât perioada analizată a surprins câteva crize de mortalitate a căror efecte au fost de-a dreptul devastatoare pentru populația acestor sate.

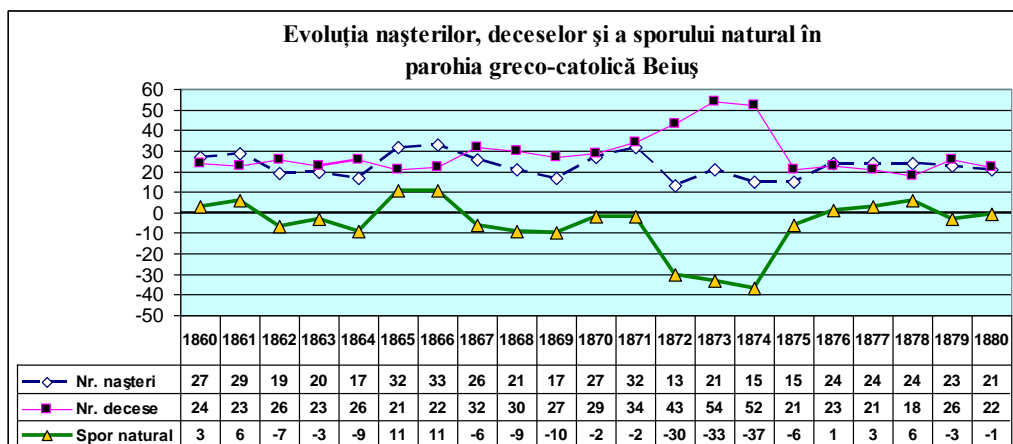
Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 6-22, 37-55

În parohia greco-catolică din Abrămuț, pe parcursul perioadei 1860-1880, sporul natural a fost negativ (mor cu 27 de persoane mai mult decât numărul celor care s-au născut). Sporul negativ nu a caracterizat întreaga perioadă, ci a fost efectul crizelor de mortalitate surprinse de noi cu ocazia cercetării mortalității din această parohie. Identificăm astfel două perioade cu nivele negative ale sporului natural: 1. perioada 1861-1864, când nivelul scăzut al excedentului natural s-a datorat, atât scăderii natalității, cât și creșterii mortalității; 2. perioada 1870-1874, ce se caracterizează prin majore crize de mortalitate generate de numeroasele epidemii ale căror efecte au atins apogeul în perioada epidemiei de holeră din anii 1872-1873.

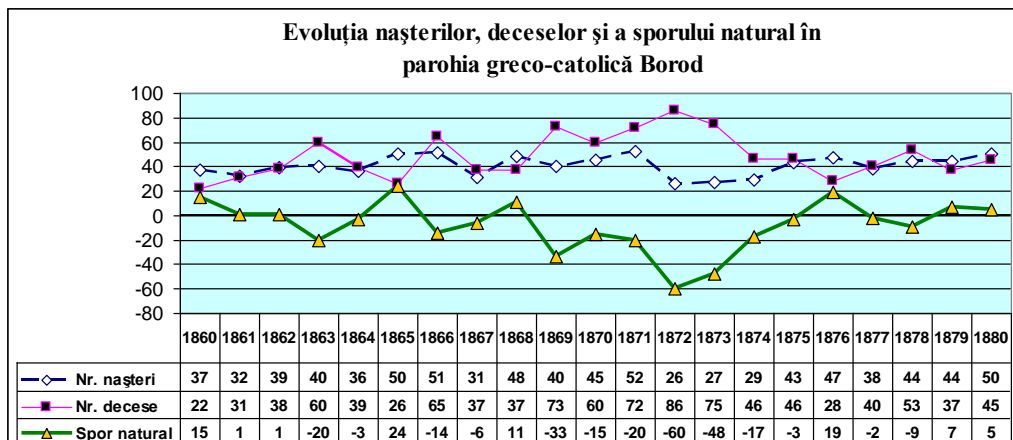
Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 71, f. 6-22, 40-51

În parohia greco-catolică Așeu, pe parcursul perioadei 1865-1880, sporul natural a fost pozitiv: dacă numărul nașterilor a fost de 363, cel al decedaților nu a fost decât de 325 (se constată așadar un excedent natural de 38 persoane). Nici în cazul acestei localități însă evoluția sporului natural nu a fost constantă. Crizele de mortalitate din anii 1866-1869 (pe perioada acestor ani, acestei crize de mortalitate i s-a asociat și o reducere a numărului nașterilor) și 1872-1875 au condus la sporuri naturale negative, pentru acești ani, și în această parohie.

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 91, f. 24-45; dos. 94, f. 25-49

În comunitatea greco-catolică din Beiuș, pe parcursul perioadei 1860-1880 au murit cu 117 persoane mai mult decât numărul persoanelor care s-au născut. În ciuda progreselor sociale și economice (pe care cel mai adesea am fi tentați să le asociem unei existențe mai bune, care ulterior să se traducă într-o mortalitate mai redusă), în parohia greco-catolică din Beiuș mereu au murit în această perioadă mai multe persoane decât s-au născut.

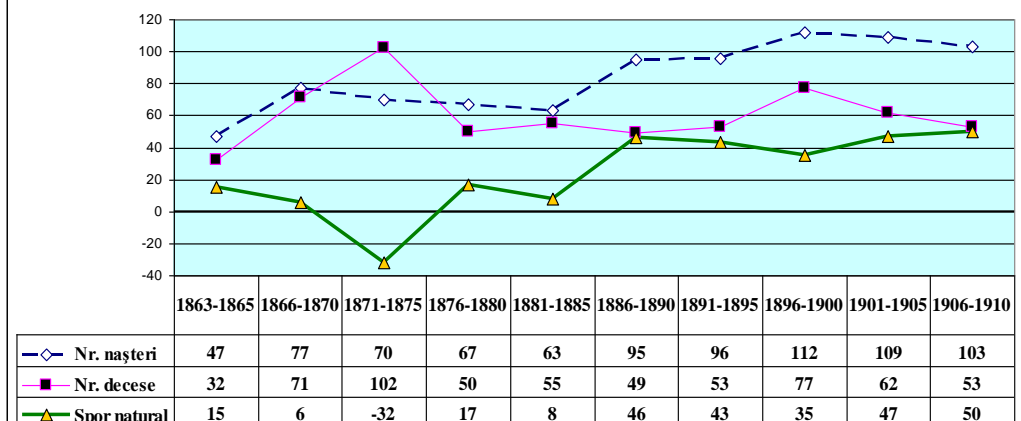

Sursă: A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f. 49-99, 160-164; dos. 146, f. 1-47

Pe parcursul perioadei analizate (recunoscută prin crizele demografice profunde), în parohia greco-catolică din Borod au murit cu 278 de persoane mai mult decât numărul persoanelor care s-au născut. Sporul natural negativ, consemnat, s-a datorat, nu doar unor „accidente”, ci a fost efectul unei mortalități foarte ridicate pe toată durata celor 21 de ani ai perioadei (doar în 8 ani au fost înregistrate valori pozitive ale sporului natural). Cea mai profundă criză de mortalitate din această localitate s-a instalat în anul 1869 și a afectat această comunitate până în anul 1873. Cauzele acestei mortalități foarte ridicate (în cei 4 ani ai acestei perioade mor nu mai puțin de 366 de persoane – asta în condițiile în care întreaga comunitate greco-catolică din această localitate nu depășea 1.000 de persoane) sunt multiple și complexe. De altfel, nu străin de această perioadă neagră din istoria localității, aici se va facilita instalarea persoanelor venite din alte localități, inclusiv colonizarea unor comunități de slovaci (numărul slovacilor a crescut de la 178 persoane consemnați în 1880, la 959 în anul 1900).

În localitatea Ghenci, în ciuda mortalității ridicate din ambele parohii, valorile sporului natural sunt pe ansamblul perioadei pozitive. Doar în perioada 1871-1875, când efectele epidemiei de holeră din anii 1872-1873 s-au resimțit din plin și în această localitate, nivelul excedentului natural a fost sub zero.

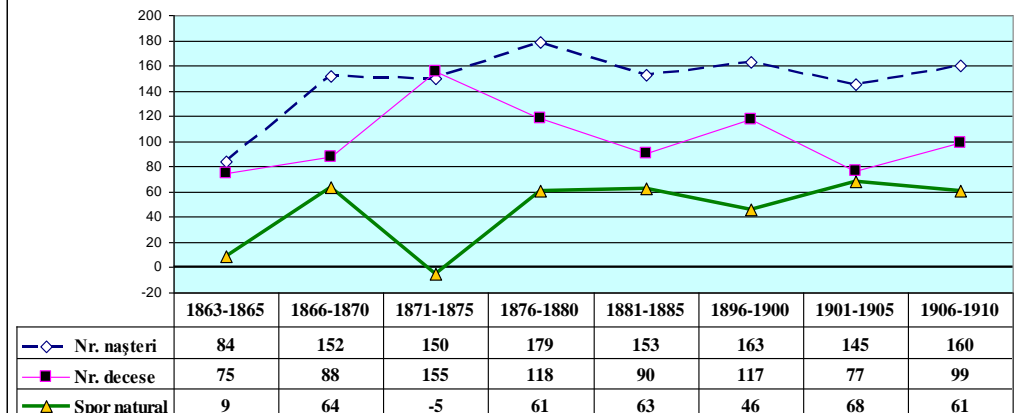
Evoluția nașterilor, deceselor și a sporului natural în parohia greco-catolică Ghenci

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 46-52

Comparativ, așa cum s-a mai spus atât în momentul analizei natalității, cât și în momentul analizei mortalității din această localitate, parohia greco-catolică se remarcă, din punct de vedere demografic, prin caracterul său tradiționalist. Se impune, totuși, o precizare: evoluția din această parohie a indicatorilor demografici identifică o mortalitate foarte ridicată la începutul perioadei analizate (care cunoaște însă un remarcabil proces de diminuare) și o natalitate ce asigură o creștere a numărului de nașteri, de asemenea consistent, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Evoluția nașterilor, deceselor și a sporului natural în parohia reformată Ghenci

Surse: A.N-D.J. SM, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 655-657 passim; Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 46-52

În parohia reformată, sporul natural este de asemenea unul pozitiv. O contribuție importantă în această direcție și-a adus-o păstrarea unei diferențe semnificative constatate între nivelul nașterilor și cel al deceselor (mai ales după 1875).

Sub raportul distribuției fenomenelor demografice, această localitate și familiile de aici, în ciuda unor puternice reminiscențe ale vechiului sistem demografic

caracterizat între altele printr-o valoare foarte ridicată a natalității, trec ușor spre modelul demografic de tranziție. Scăderea constantă a mortalității (ea se păstrează însă la valori foarte ridicate după cum s-a putut remarca cu ocazia analizei fenomenului mortalității din această localitate), ca și menținerea ridicată a natalității (asigurându-se astfel o creștere a nivelului valorii sporului natural) sunt argumente solide ce demonstrează această tranziție spre modelul demografic modern (caracterizat prin valori reduse ale celor doi indicatori demografici).

Rata brută a excedentului natural exprimă diferența înregistrată dintre rata brută a natalității și cea a mortalității. Acest indicator, la fel ca și ceilalți indicatori demografici se calculează la 1.000 de locuitori.

Evoluția ratei natalității, mortalității și excedentului natural în comitatul Bihor (‰)

	1877	1879	1881	1885	1887	1889	1901	1905	1910
Rata natalității	39,85	41,14	43,04	46,64	47,56	47,97	42,48	42,70	42,46
Rata mortalității	36,61	29,60	35,17	36,82	35,11	34,18	30,47	32,46	29,29
Rata excedentului natural	3,24	11,54	7,87	9,82	12,45	13,79	12,01	10,24	13,17

Surse: *Magyar Statistikai Évkönyv...*; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655

Rata excedentului natural în comitatul Bihor se înscrie în valorile normale pentru această perioadă. În general, în perioada de până la 1880, datorită profundelor crize de mortalitate, valoarea acestui indicator a fost mai scăzută. Cele mai mici valori se înregistrează în deceniul al 8-lea, când sub efectul epidemiilor și al crizelor economice rata excedentului natural abia a depășit 5‰ (în multe regiuni ale comitatului valoarea acestui indicator a fost negativă în această perioadă). Avansul economic susținut de după 1880, coroborat cu dezvoltarea sistemului medical ce a condus la o scădere considerabilă a ratei mortalității spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, a imprimat un salt remarcabil creșterii populației din comitat. Valoarea ratei excedentului natural a depășit 12-13‰. O evoluție similară se poate constata și la nivelul întregii Ungarii. Aici, în perioada 1850-1880 rata sporului natural a fost în jur de 7,5‰, iar în perioada 1880-1914 valoarea acestui indicator a urcat până la 11-11,5‰²³¹.

Evoluția ratei natalității, mortalității și excedentului natural în comitatul Sătmár (‰)

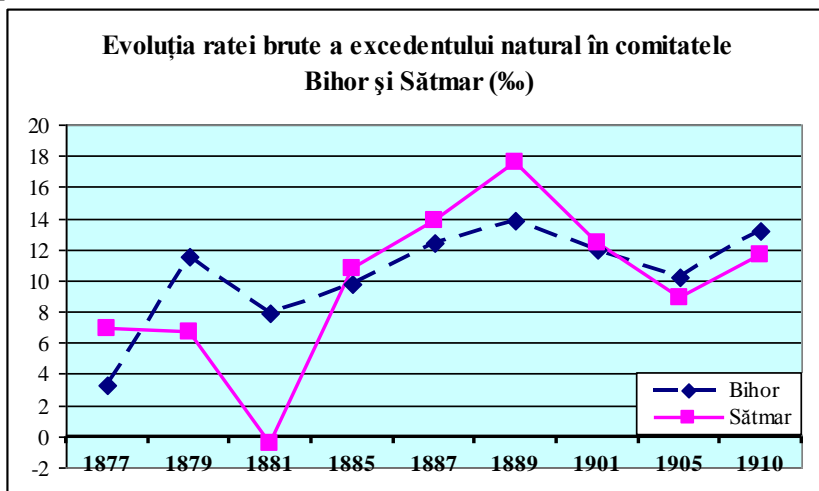
	1877	1879	1881	1885	1887	1889	1901	1905	1910
Rata natalității	38,94	40,08	37,95	41,80	45,05	46,56	40,18	38,53	38,93
Rata mortalității	32,00	33,42	38,46	31,07	31,21	28,99	27,77	29,61	27,30
Rata excedentului natural	6,94	6,66	-0,51	10,73	13,84	17,57	12,41	8,92	11,63

Surse: *Magyar Statistikai Évkönyv...*; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655

În comitatul Sătmár, pe fondul aceluiași trend general, se impun câteva nuanțări ale evoluției ratei excedentului natural din această perioadă: 1. tendința de diminuare a sporului natural înregistrată pe parcursul anilor '70 se continuă până spre 1883; 2. pe fondul menținerii ridicate a ratei natalității și al scăderii bruște a ratei mortalității constatăm creșteri spectaculoase în anii imediat următori anilor de regres (în anul 1889 se ajunge la o rată a excedentului natural de 17,57‰; 3. „creșterea tranzitorie” încetinește în primul deceniu al secolului XX, când rata sporului natural nu

²³¹ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 164

depășește valori medii de 10-11%, încadrându-se în limitele consemnate pentru această perioadă și la nivelul Transilvaniei²³².

Evoluția ratei brute a excedentului natural din cele două comitate evidențiază alternanța perioadelor de creștere cu cele de diminuare a sporului natural. Mai mult, dinamica populației și imaginea reală a transformărilor demografice a fost influențată nu doar de acești indicatori naturali, ci și de fluxul intrărilor și ieșirilor prin migrație. În discuția noastră intervine așadar un nou indicator: rata brută a excedentului migrator (acest indicator exprimă diferența dintre sporul real și sporul natural). Comitatul Bihor pierde în perioada 1901-1910, prin fluxul migrator, un număr total de 10.298 persoane²³³. Diferența dintre sporul real și sporul natural a fost și mai mare în cazul comitatului Sătmar (13.827 persoane)²³⁴.

Evoluția ratei natalității, mortalității și excedentului natural în orașul Oradea (%)

	1877	1879	1881	1885	1887	1889	1901	1905	1910
Nașteri	34,24	34,56	38,04	38,74	38,85	34,17	30,69	27,93	27,47
Decese	37,13	39,82	40,61	41,86	39,79	31,18	26,01	28,75	26,99
Spor natural	-2,89	-5,26	-2,57	-3,12	-0,94	2,99	4,68	-0,82	0,48

Surse: *Magyar Statistikai Évkönyv...*; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655

În Oradea, așa cum am remarcat și atunci când am discutat evoluția cantitativă a sporului natural, datorită unei diminuări considerabile a ratei natalității (fără ca aceasta să fie însoțită și de o diminuare a ratei mortalității – cel puțin nu încă!) s-a ajuns la înregistrarea unei rate brute a excedentului natural cu valori negative.

Evoluția ratei natalității, mortalității și excedentului natural în orașul Satu Mare (%)

	1877	1879	1881	1885	1887	1889	1901	1905	1910
Nașteri	37,75	40,90	37,35	37,45	39,78	35,76	32,55	30,50	31,38
Decese	32,22	39,73	40,29	33,18	36,94	28,46	22,99	26,10	23,21
Spor natural	5,53	1,17	-2,94	4,27	2,84	7,3	9,56	4,4	8,17

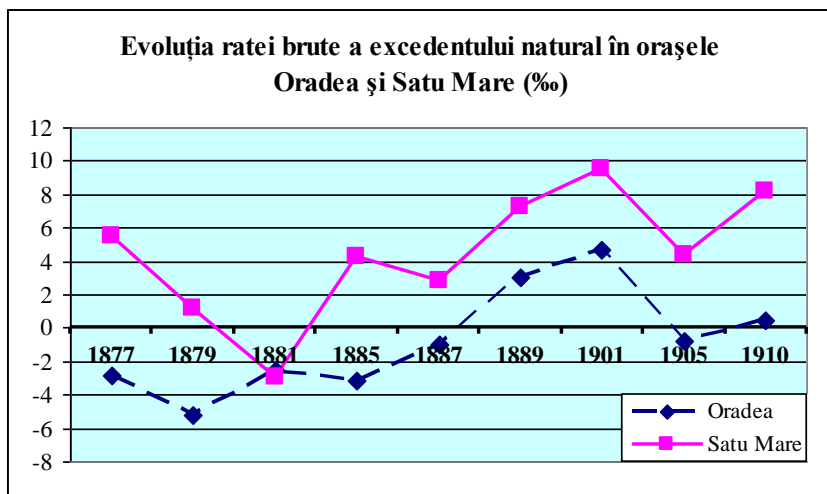
Surse: *Magyar Statistikai Évkönyv...*; *Izvoare de demografie istorică...*, p. 652-655

²³² *Ibidem*, p. 165

²³³ *Izvoare de demografie istorică ...*, p. 657

²³⁴ *Ibidem*, p. 659

O scădere a ratei excedentului natural s-a consemnat (comparativ cu valorile înregistrate în ansamblul regiunii) și în orașul Satu Mare. Aceste valori nu au fost totuși la fel de scăzute ca și în cazul localității Oradea.

Comparativ, evoluția ratei excedentului natural din cele două orașe scoate în evidență o rată de creștere naturală mai mare în cazul orașului Satu Mare. Această realitate se datorează faptului că în orașul Satu Mare, chiar dacă natalitatea scade la fel ca și în Oradea, mortalitatea aici cunoaște o mai evidentă diminuare, situându-se la valori inferioare celei înregistrate în orașul Oradea.

Sporul real introduce și în cazul celor două orașe o corecție a sporului natural. Fluxul migrator este de această dată unul pozitiv. Pe parcursul perioadei 1901-1910, în orașul Oradea se așează 12.501 persoane, iar în Satu Mare 5.841 persoane²³⁵. Această creștere a fluxului persoanelor ce se așează în cele două orașe s-a datorat fără îndoială posibilităților de creștere prin mobilitatea socială extraordinară pe care cele două orașe le aveau la data respectivă. Toate acestea ofereau posibilitatea unei echilibrări între mediul rural, mai lipsit de atractivitate, dar unde sporul natural era superior, și mediul urban, mai atractiv din punct de vedere socio-profesional. Acest reglaj de populație se făcea astfel în interesul ambelor părți: orașul absorbea forța de muncă necesară din surplusul de populație înregistrat în mediul rural.

²³⁵ *Ibidem*, p. 657-659

VI. Erodarea familiei: divorțul, concubinajul și ilegitimitatea

Divorțul, concubinajul și ilegitimitatea (oricare ar fi forma de manifestare a acesteia) sunt, indiferent de tipologia societății din perspectiva căreia este abordat fenomenul, forme de devianță socială care au ca efect diluarea imaginii și percepțelor familiei. Nu discutăm aici despre o diluare a percepțelor tradiționale despre familie, cum greșit ar putea înțelege cineva, ci despre o erodare a ideii de familie în general. „Familia” îmbracă alte forme decât cele „oficiale”. Paradoxal, toate acestea, nu au fost doar rezultatul emancipării personale, caz în care tinerii tot mai îndepărtați de percepțele tradiționale, puternic influențate de normele și valorile religioase, s-ar fi dedat la asemenea „legături primejdioase și rușinoase”. Nu din emancipare țăranul „uita” să se cunune cu muierea lui. Teoria emancipării personale, ce a condus la erodarea ideii de familie prin diluarea percepțelor tradiționale, valabilă din perspectiva urbană (aici pe măsura impunerii modernității alteritatea normelor religioase a condus pe bună dreptate la astfel de relații), nu-și are întru totul susținere în mediul rural țăranesc.

Și totuși, de ce era concubinajul (de aici provenea în genere ilegitimitatea nașterilor) atât de prezent în mediul românesc? Este românul atât de necredincios? Consemnările preoților greco-catolici, rigizi, comozi și tendențios intenționați în a percepe și cerceta adevăratele cauze ale acestor fenomene (pe care superiorii eparhiali adesea le socoteau forme de evaluare a activității preotului), constituie o paletă largă și consistentă de informații privitoare la geneza acestor devianțe. „Causa e sărăcia”, scria preotul greco-catolic din Rogoz¹, analizând situația celor 38 de perechi de concubini existente la 31 decembrie 1907 în parohia Dumbrăvița (protopopiatul Holod). Acceptarea unei asemenea supoziții ar conduce la demolarea mai multor mituri din propria noastră istorie, ce-l înfățișau pe țăranul sărac drept conformist în fața Bisericii și temător de Dumnezeu. Sărăcia, așa cum descoperim din relatările altor preoți, putea deveni originea unor asemenea fenomene cel puțin din două perspective: 1. Preotul greco-catolic din Dumbrava, parohie situată tot în protopopiatul Holod, găsește, între altele, că la originea concubinajelor și ilegitimității se află faptul că „părinții promit avere mobilă și imobilă, or în urmă o deneagă și așa ei (tinerii n.n.) zic că până nu capătă promisiunea făcută – averea – nu se cunună”². Această explicație, găsită în dreptul a numeroase concubinaje din spațiul episcopiei greco-catolice, pare a introduce în discuția noastră o anumită ruptură mentală între vechea generație a părinților și cea a tinerilor. Tinerii, din dorința de a primi zestrea, își pedepsesc și chiar șantajează părinții (condamnați de comunitate pentru gestul neacordării zestre promise). Pentru ei lipsa legalității nu pare a fi o problemă³, în schimb, ei mizează pe conservatorismul

¹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 77. Preotul din această parohie admite prin consemnările făcute că la originea acestor concubinaje se află: „sărăcia, necredința, neinvestitura, preot în loc nu au, școală decând sta satul nu au avut, au crescut ca dobitoacele, despre omenie și onestitate nici idee nau”; „... și sunt în atâta delăsați de Dumneudeu că nu voiesc nici cum se se cunune”.

² *Ibidem*, f. 82

³ În acest caz teoria privind impactul modernității asupra familie pare să se extindă și în mediul rural: tinerii (mai emancipați de regulă decât persoanele mai vârstnice) renunță la căsătoria

părinților (presăși și de normele tradiționale comunitare); 2. Multe dintre concubinaje se nasc din imposibilitatea contractării de către unul dintre parteneri a unui nou matrimoniu, după ce a „divorțat” dintr-o altă căsătorie, neîndeplinind însă toate formele legale ce erau cerute pentru desfacerea mariajului datorită costurilor foarte mari pe care le presupuneau divorțurile. O altă cauză a acestor devianțe era, conform preotului din Rogoz, „necredința”. Diluarea percepțelor religioase („sunt în atâta delăsăți de Dumnezeu că nu voiesc nici cum se se cunune”), dar și influențele nefaste venite dinspre alte confesiuni („datina lipicioasă a schismaticilor”⁴, „între cari în genere sunt dese concubinatele”⁵, mai mult, „preoții lor – ai ortodocșilor n.n. – premarg cu exemplul concubinatelelor”⁶) îi determină pe acești preoți să susțină o asemenea ipoteză. Exemplul negativ al unui preot, care adesea trăia și el în concubinaj („pentru ce să nu facem și noi aceia ce fac domnii, pentru că ei zic că nu-i păcat”⁷ spun sătenii din Chereșuș), mai rău, lipsa preotului („preot în loc nu au” consemnează preotul din Rogoz relatând situația concubinilor din Dumbrăvița) conduc la erodări ale familiei prin intermediul diluării percepțelor religioase. Același preot constată faptul că „școală decând sta satul nu au avut, au crescut ca dobitoacele, despre omenie și onestitate nici idee nau”. O asemenea explicație, ce ar atribui țăranului român neșcolit, „prostului”, ne-intelectualului, „crescut ca dobitoacele”, o lipsă de omenie și onestitate din care s-ar fi născut ilegitimitatea în familie, concubinajele și divorțurile, este nerealistă și irelevantă, avându-și suportul într-o mentalitate păguboasă despre țăranul român. Un fost preot al satului sătmărean Măruș, scrie la data de 1 ianuarie 1890 pe paginile unui Antologhion⁸ un sfat pentru urmașul său: „Iubite frate și următoriu, Când te vei muta în această comună, ... Cu oamenii aceștia e de a tracta foarte strictu, nu e de a lăsa după ei căci ți se vor sui în cap ca peduchii cei răi, ci scurtu trebuie să le spui adevărulu. În pretenie nu te da cu dâșșii pentru că prostulu e obdeala dracului. ... Să fii dur, căci numai atunci ți se vor supune. Dacă vine la tine un om și nu-și scoate pălăria dă-i după gât. Fii sever cu tinerii, altfel ți se urcă în cap”. Atribuțiile și comparațiile grele făcute țăranului – „prostulu”, „obdeala dracului”, „păduchii cei răi”, sunt în măsură să evidențieze această mentalitate ce plasa țăranul pe un nivel inferior, subcultural, căruia nu puteai să-i fii prieten. Mai mult, pentru reușita misiunii, noul preot era sfătuit să nu stea la discuții cu ei, „ci pe scurtu trebuie să le spui adevărulu”, fără a le accepta punctul de vedere molipsitor, „altfel ți se urcă în cap”. Diferența de statut, distanța și respectul cuvenit persoanei superioare trebuia impus. „Dacă vine la tine un om și nu-și scoate pălăria dă-i după gât”. Inculții și proștii nu știu așadar decât prin impunerea violentă, cu forța, a se supune. Această mentalitate, cuibărită în mintea multora dintre cei „puși în fruntea afacerilor publice”, fundamentată pe ideea că țăranul

religioasă pentru o dispută cu părinții. Disputa respectivă s-a născut dintr-o problemă fundamentală pentru omul de la țară: pământul.

⁴ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 66

⁵ *Ibidem*, f. 126. Aceasta este una din explicațiile pe care le găsește preotul greco-catolic Demetriu Nystor din parohia Bocsig.

⁶ *Ibidem*, f. 159. Aceste explicații, a căror fundament se găsește în faptul că 21 dintre cele 38 de concubinaje din parohia Șeitin implica un partener ortodox, coroborate cu multe alte situații similare, vin să ne confirme faptul că în mediul ortodox rata de concubinaj era mai mare decât în cazul populației greco-catolice din acest spațiu.

⁷ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 170-181

⁸ Apud Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală, violență și ritual* (în continuare *Sociabilitate rurală...*), Editura Universității din Oradea, Oradea, 2004, p. 137-138

român din lipsă de educație face gesturi necugetate și antisociale, este, sub raportul relațiilor sale de familie, lipsită de sens și suport real. Nu din lipsă de educație țăranul român nu respecta normele și canoanele care i se impuneau. Mai degrabă, în spiritul demonstrat de-a lungul secolelor, țăranul român s-a dovedit a fi un neconformist și un a-legalist și mai puțin un ilegalist. Nu din lipsă de carte, din neștiința legilor ori din dorința de a face o ilegalitate se despărțea el de muierea lui, luându-și o altă femeie de nevestă (cu nunta de rigoare în fața sătenilor asemeni lui), fără însă a mai îndeplini și formalitățile necesare divorțului și recăsătoriei. Pentru el comunitatea era totul. El nu încălca legea voit sau din neștiință, ci pur și simplu, pentru el era suficientă (negăsind necesară astfel introducerea unor schimbări) rezolvarea oricărei situații după cutumele străvechi păstrate și transmise de-a lungul generațiilor.

Una dintre explicațiile pe care le găsește preotul Demetriu Nystor din parohia greco-catolică Bocsig pentru aceste „devianțe” ar fi faptul că părinții își căsătoresc copiii înainte de 18 ani, iar aceste căsătorii sunt „nemature și de multe ori nefericite din care se nasc despărțirile și concubinatele”⁹. Apoi, multe dintre concubinaje se nasc din imposibilitatea contractării de către unul dintre parteneri a unui nou matrimoniu după ce a „divorțat” („uitând” să îndeplinească toate formele legale ce erau cerute pentru desfacerea mariajului) dintr-o altă căsătorie.

Toate acestea erau însă combătute de către Biserică. De altfel, episcopia transmitea mai mereu preoților îndrumări pentru a lua măsuri împotriva concubinajelor. Referentul eparhial, Ioan Genț, scrie pe dosarul ce conținea consemnarea concubinajelor din protopopiatul Șimand, recomandarea trimisă și protopopului „să se reflecteze preoții respectivi a dezvolta zădul pastoral spre a stârpi lepra aceasta din mijlocul poporului nostru”¹⁰. În ciuda eforturilor făcute de preoți, rezultatele nu au fost considerabile. Puțini sunt preoții care se pot lăuda (după prima recomandare) în următorul raport parohial că au contribuit semnificativ la diminuarea numărului concubinajelor din parohie. Preoții revin însă în cele mai multe cazuri, explicându-și oarecum insuccesul, prin formulări de genul „nui mărturisesc, nui cuminic, nu dau s. Evanghelie se serute, nu capătă prescură, nu-i dezleg, dar tote sunt în zadar”¹¹.

Biserica se mai confrunta și cu o altă problemă născută din îndelungata sa dispută cu statul pentru controlul actului matrimonial. Legile matrimoniale elaborate în anul 1894 au fost cele mai complexe legi ce au reglementat raporturile politico-bisericești din domeniul matrimonial din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin claritatea lor, ele au reușit să pună capăt neînțelegerilor dintre autoritățile laice și cele bisericești. Mai mult, a fost tranșată, în favoarea statului, și disputa pe probleme matrimoniale dintre diferitele confesiuni. Statul a reușit să-și impună autoritatea în domeniul matrimonial, Biserica fiind astfel nevoită să accepte competența sporită a statului prin introducerea actelor civile. Toate acestea au produs mutații ce au declanșat comportamente dintre cele mai diferite. Biserica a continuat însă să impună cununia, desfacerea mariajului și recăsătoria tuturor enoriașilor săi. De altfel, Biserica a continuat să considere concubinaj „așa numita căsătorie civilă”¹² atunci când nu era

⁹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 126

¹⁰ Recomandarea aceasta a fost făcută la data de 30 octombrie 1908. *Ibidem*, f. 39

¹¹ *Ibidem*, f. 78

¹² Această realitate poate fi observată la o simplă analiză a rapoartelor parohiale despre situația concubinajului. În formularul completat de preoți, într-una din rubricile tabelului, preotul

dublată și de cea religioasă. Preotul greco-catolic din Dumbrava, găsește în disputa dintre stat și Biserică principalul motiv al sustragerii tinerilor din sat de la cununia religioasă, trăind astfel în păcatul concubinajului. „Causa principală e căsătoria civilă”, asta deoarece tinerii nefiind obligați de lege și „zicând că prin aceasta sunt legați” nu mai doresc a efectua și cununia religioasă. Într-o atare situație, urmărind evoluția concubinajelor, din perspectiva Bisericii, se poate constata la nivelul întregului spațiu analizat o mai mare lejeritate în abordarea cununii religioase după anul 1895, odată cu introducerea căsătoriei civile obligatorii. Percepția divorțului a cunoscut și ea o transformare după introducerea legislației matrimoniale civile de la sfârșitul anului 1894. Printr-o ultimă efortare, biserica nerecunoscând divorțul laic, nu acordă nici dreptul la recăsătorie celor două persoane. Mai mult, din perspectiva Bisericii, eventualul viitor mariaj nu era altceva decât un simplu concubinaj, asta chiar dacă statul se pronunțase pentru desfacerea primei căsătorii și oficierea uneia noi în care era implicată aceeași persoană.

1. Divorțul și disoluția familiei

Divorțul este un fenomen psiho-social și juridic complex, ce reprezintă forma finală de desfacere a vieții conjugale, cu efecte puternice asupra partenerilor de cuplu conjugal și a descendenților acestora¹³. Potrivit acestei definiții, divorțul reprezintă, așadar, ultima etapă în cadrul procesului de erodare și de disoluție a axului central al familiei – cuplul marital. În ciuda faptului că am numit divorțul ca fiind ultimul pas în acest proces de disoluție, trebuie să admitem că, după divorț, în condițiile în care din conviețuirea vechiului cuplu s-au născut copii, existența familiei nu încetează, ci doar îmbracă o altă formă.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, *legislația laică și bisericească* oferea posibilitatea anulării căsătoriei. Principalele cauze ale divorțului erau: crima, adulterul, înalta trădare, atentarea la viața celuilalt soț, maltratarea, absența de acasă a unui soț pentru o perioadă mai mare de trei ani, înmormântarea unuia dintre soți pentru o perioadă mai îndelungată, intrarea unuia dintre soți în viața monahală, impotența, avortul intenționat, nebunia și epilepsia (dacă acestea au existat și înaintea căsătoriei, dar au fost ascunse), etc. În general, divorțul putea fi cerut de către partea nevinovată¹⁴, solicitând mai întâi separarea de pat și masă¹⁵. Pe femeia declarată nevinovată, bărbatul declarat vinovat, trebuia să o întrețină potrivit stării sale sociale și materiale. Această obligație înceta în momentul în care femeia se recăsătorea¹⁶. Copiii în vârstă de până la

trebuia să găsească răspunsul la întrebarea dacă cei doi concubini au încheiat „așa numita căsătorie civilă?”.

¹³ Florica Chișea, *Familia contemporană. Tendințe globale și configurații locale*, Editura Expert, București, 2001, p. 277

¹⁴ Potrivit *Legii XXXI* din 1894 nu putea cere divorțul o persoană care s-a învoit, sau a fost complice, la „fapta păcătoasă a soțului”. (A se vedea textul paragrafului 81).

¹⁵ Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 89. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 36-38. Despărțirea de pat și masă putea fi cerută în cazul în care era declanșat procesul de divorț, iar cei doi soți nu doreau să mai locuiască împreună. Această despărțire de pat și masă presupunea și dispoziții provizorii ale judecătorului cu privire la „așezarea pruncilor”. În urma despărțirii de pat și masă, soții pot să restabilească conviețuirea, cerând apoi judecătorului să stopeze procesul de divorț. Pentru a fi restabilită conviețuirea, în conformitate și cu dreptul bisericesc, nu mai era nevoie de nicio sentință judecătorească.

¹⁶ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 24

șapte ani rămâneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă la partea nevinovată¹⁷. Dacă este să privim motivațiile, pentru care se putea desface o căsătorie, atunci putem observa o influență reciprocă a celor două categorii de legi: laice și ecleziastice. Influența s-a păstrat și după ce statul a preluat, prin legile din 1894, întreaga responsabilitate în privința validării actelor majore din viața populației. Prin aceste legi nu a fost interzis, este drept, Bisericii să asiste și chiar să reglementeze, potrivit propriilor canoane, fiecare moment din viața unei familii. Biserica a pierdut însă caracterul oficial al actelor emise de către cler. Noua percepție evidențiază obligativitatea validării de către autoritățile laice, iar în paralel, și de o manieră facultativă, o familie putea cere validarea de către Biserică a actelor cu caracter matrimonial. Pentru stat și pentru populație, actele bisericești își păstrau valoarea lor confesională, fără a putea condiționa viața publică și social-laică a indivizilor. Pe de altă parte, așa cum am precizat și cu o altă ocazie, Biserica putea condiționa asistența religioasă de recunoașterea propriilor acte matrimoniale.

Dincolo de legislația laică, în legislația bisericească exista o serie de nuanțări specifice fiecărei confesiuni. În condițiile în care viața matrimonială a populației a fost până la sfârșitul secolului al XIX-lea sub controlul ecleziastic, și doar asistat de stat (aceasta trasa caracterul general al legislației), considerăm oportun să revenim cu această ocazie, la specificitatea acestor nuanțări¹⁸.

Divorțul este posibil în Biserica ortodoxă atunci când o căsătorie întrunește una din „impedimentele nimicitoare de căsătorie”, respectiv: consangvinitatea trupească; adulterul; conspirația împotriva șefului statului; conspirația împotriva vieții partenerului; pierderea și uciderea fătului cu bună știință; în cazul răpirii și a căsătoriei clandestine; dacă exista „ura nedumerită și maltratarea neomenoasă”; impotența dovedită timp de trei ani; îmbrățișarea tagmei monahale de către unul din parteneri; epilepsia „dacă degenerază în turbare” și dacă a existat și înainte de căsătorie (fiind ascunsă la cununie); întemnițarea pe o perioadă mai lungă pentru o faptă criminală; dacă bărbatul nu o găsește fecioară pe femeie la căsătorie; neglijarea bărbatului pentru traiul femeii și al copiilor, etc. Potrivit canoanelor bisericești divorțul putea fi cerut doar de către partea nevinovată, solicitându-se mai întâi separarea de pat și masă¹⁹. Separarea de pat și masă se transforma în divorț după trecerea a cel puțin doi ani²⁰. Eventuala aprobare a cererii de divorț se făcea după ce în prealabil soții se prezentaseră la paroh pentru a se încerca împăcarea²¹. Dacă încercările preotului erau zadarnice, erau audiați și martorii, iar parohul redacta dosarul de divorț. Acest dosar, ce cuprindea extrasele de botez și căsătorie, mărturiile martorilor și raportul preotului cu privire la încercarea de împăcare, era expediat protopopului. Scaunul protopopesco, format din protopop, șase preoți cu drept de vot, un notar și un defensor matrimonial cu

¹⁷ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 34. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 25-26. Dacă ambii părinți erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți).

¹⁸ Pentru mai multe amănunte rugăm a se vedea analiza făcută asupra legislației laice și ecleziastice din capitolul *Familia în lumina legislației laice și ecleziastice*.

¹⁹ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 89

²⁰ *Ibidem*

²¹ Parohul avea obligația de a le reaminti celor doi care au fost legămintele făcute la căsătorie. Erau prevăzute de către uzanța ecleziastică două înfățișări în fața parohului.

drept consultativ, avea atribuția de a se pronunța în privința aprobării sau respingerii cererii de divorț²². Urma decizia episcopală sau arhiepiscopală, iar de aici era comunicată protopopului, acesta comunica decizia preotului local și apoi celor în cauză.

În legislația catolică de rit latin căsătoria avea un caracter indisolubil, prin urmare nu exista nicio justificare pentru divorț. Biserica catolică unită de rit grecesc a avut o altă poziție față de problema desfacerii căsătoriei. În linii mari, punctul de vedere al acesteia era același cu cel exprimat de legislația bisericească ortodoxă. În bisericile protestante divorțul era teoretic acceptat. El se putea realiza în unele biserici nu doar în cazul adulterului, ci și atunci când se descoperea consangvinitatea, dacă unul din soți avea vârstă prepubertină sau în caz de impotență. Divorțul era totuși condamnat și considerat ca un pericol pentru echilibrul societății. Pentru a apăra indisolubilitatea căsătoriei, deși nu o proclamau, bisericile protestante condamnau vehement adulterul și orice „formă de activitate sexuală din afara mariajului”²³.

Plecând de la legislația laică și ecleziastică a vremii, care prevedea ea însăși mai mulți pași în procesul de erodare a familiei prin divorț, am identificat *trei tipuri* (posibile etape) de disoluții maritale (o tipologie similară a fost făcută și de către sociologul Petru Iluț²⁴): 1. despărțirea în fapt, dar cu locuință comună – este o separare premergătoare, caracterizată printr-o încetare a vieții sexuale comune, prin „ură neîmpăciuitoare” reciprocă, dar fără părăsirea domiciliului conjugal (copiii, lipsa unei alte opțiuni de locuire, imaginea în comunitate, presiunea familiei, etc., îi determină pe cei doi parteneri să continue a conviețui în aceeași locuință); 2. separarea de masă și pat, ce presupunea inclusiv separarea locuinței, însă fără o decizie definitivă asupra divorțului din partea tribunalului matrimonial (o asemenea decizie, luată în perioada analizată și prin acordul instituțiilor ecleziastice, survenea imposibilității continuării vieții comune); 3. divorțul definitiv pronunțat de către o instanță judecătorească (ecleziastică la început și laică după 1895).

Analiza divorțurilor și a divorțialității s-a făcut cu oarecare greutate deoarece informațiile, provenite în cea mai mare parte din surse bisericești, au dovedit lacune considerabile. Chiar și informațiile statistice provenite din partea statului erau în fond tot de origine ecleziastică, tribunalele matrimoniale ecleziastice fiind singurele instituții care se pronunțau în privința acestor divorțuri. Așa cum a putut fi constatat în cazul rapoartelor despre căsătoriile mixte, multe dintre consemnările parohiale despre divorțuri au fost pierdute sau deteriorate de-a lungul anilor. Cercetarea materialului arhivistic, păstrat grație consemnărilor (adesea duplicatelor) parohiale, ne dă totuși posibilitatea de a identifica principalele problematice întâlnite în epocă în lumea satelor românești în ceea ce privește divorțul și divorțialitatea.

Cercetarea noastră o structurăm pe două direcții: 1. una de o cuprindere mai mare, prin care vom face o analiză cantitativă asupra dimensiunii fenomenului întâlnit în comitatele Bihor și Sătmar (cu observarea particularităților întâlnite în orașele reședință a comitatului) - cu această ocazie vom încerca să calculăm și rata brută a divorțialității (calculată prin raportarea numărului de divorțuri la mia de locuitori); 2. cealaltă direcție, printr-un studiu de caz asupra parohiilor greco-catolice ale eparhiei de Oradea, va urmări o analiză mai degrabă calitativă, fără a pierde însă din vedere dimensiunea cantitativă. Alegerea parohiilor greco-catolice s-a făcut din mai multe

²² Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 90

²³ André Burguière, François Lebrun, *op. cit.*, p. 141

²⁴ Petru Iluț, *Familia. Cunoaștere și asistență*, Argonaut, Cluj-Napoca, 1995, p. 138

rațiuni, prima dintre ele ține de calitatea materialelor păstrate, a doua, de faptul că această confesiune, spre deosebire de cea romano-catolică, de exemplu, accepta divorțul, dând astfel posibilitatea scoaterii la lumină a despărțirilor ce existau fără îndoială și în mediul catolic. În al treilea rând, prin poziția sa între cele două Biserici (catolică și ortodoxă), Biserica unită oferea credem, o imagine mai aproape de realitatea consemnată la nivelul întregii populații din regiune.

1.1. Divorț și divorțialitate în comitatele Bihor și Sătmar

Dorim să precizăm încă de la începutul analizei noastre faptul că, din dorința de a limita „răspândirea acestui rău” și protejând în acest fel esența dogmatică, potrivit căreia familia era sub protecția lui Dumnezeu („ce a împreunat Dumnezeu, omul să nu despartă”²⁵), Biserica a îngreunat foarte mult formalitățile prin care se solicita divorțul. Mai mult, nivelul ridicat al taxelor percepute, asociate cu numeroasele deplasări pe care țaranul²⁶, cel mai adesea legat de satul natal, trebuia să le facă, au avut menirea de a descuraja primele încercări de soluție, contribuind astfel la creșterea „succesului” comisiilor de împăciuire prin care obligatoriu trebuiau să treacă cei doritori a divorța. Apoi, nu trebuie neglijată nici latura sensibilității cu care lucra Biserica: ședințele procesului de divorț erau publice, apoi, înainte de acestea, la comisia de împăciuire participau pe lângă preot, judele satului și alte persoane din comunitate. O atare situație însemna „transferarea vieții private spre cunoaștere publică: intimitățile cuplului, frustrările și neîmplinirile, amănuntele picante și frivole deveneau transparente și cunoscute de întreaga comunitate”²⁷. Toate acestea, asociate marginalizării sociale de care aveau parte persoanele divorțate descurajau și împingeau pe cei în cauză către o soartă nefericită. Nu puțini au fost însă aceia care, trecând peste rușinea și batjocora semenilor, înfruntând apoi birocrăția și oboseala, au făcut față eforturilor cerute obținând doritul divorț. „Mai bine moartea decât o viață nefericită”, „mai bine rușinea satului decât bătaia bărbatului”, „mai bine singur decât cu femeie stricată și risipitoare”, „mai bine moartă decât o viață cu el” sunt doar câteva din formulările ce scot în evidență hotărârea neînduplecată a celor ce solicitau divorțul. Dar nu toți cei care își doreau divorțul puteau face față unor asemenea tensiuni și presiuni psihice, sociale și, mai cu seamă, financiare. Nu vom ști niciodată câte familii dintr-un sat s-au despărțit fără a divorța, alegând să trăiască separat. Pe unii, preoții îi consemnează ca despărțiți „de voia lor”, „de capul lor”, pe alții, ce aleg să-și refacă viața, preotul îi amintește atunci când completează „consemnarea concubinarilor”.

Dincolo de toate acestea, statisticile maghiare ale timpului ne oferă o imagine de ansamblu asupra întregii populații analizate. Credibilitatea, îndoielnică în unele cazuri, a acestor informații ne obligă să le privim cu circumspecția necesară, iar acolo unde este posibil să facem trimitere și la alte surse de informare.

²⁵ *Sfânta Scriptură, Evanghelia după Matei*, cap. 19, vers. 6; *Evanghelia după Marcu*, cap. 10, vers. 9

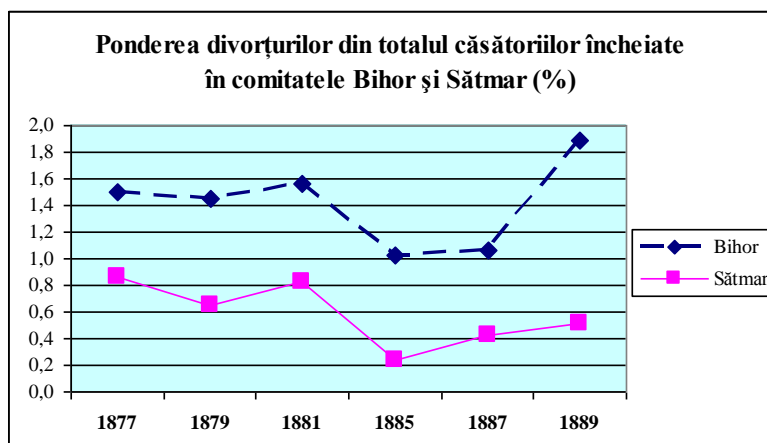
²⁶ Nicolae Vestemean din Porcești (Turnu Roșu) a făcut, la 22 iulie 1871, un act asupra cheltuielilor de divorț: pentru purtarea procesului la scriitoriu – 30 fl., pentru carte de cununie – 1 fl., atestat de botez – 1 fl., cantorului, pentru expedierea actelor – 60 cr., drumuri la Sibiu – 7 fl., altele – 5 fl., 96 cr., mai multe scrisori trimise – 1 fl., iar totalul este de 46 florini și 56 creițari. Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 171

²⁷ *Ibidem*, p. 167

Evoluția căsătoriilor și divorțurilor²⁸

	Bihor		Sătmar		Oradea		Satu Mare	
	Căsătorii	Divorțuri	Căsătorii	Divorțuri	Căsătorii	Divorțuri	Căsătorii	Divorțuri
1877	3.389	51	2.442	21	258	5	130	3
1879	4.292	62	2.918	19	337	10	162	3
1881	4.031	63	2.892	24	308	13	181	9
1885	4.588	47	2.994	7	333	7	197	4
1887	4.403	47	3.050	13	346	6	186	3
1889	3.812	72	2.757	14	301	7	198	6
Media	4.086	57	2.842	16	314	8	176	5
Total	24.515	342	17.053	98	1.883	48	1.054	28

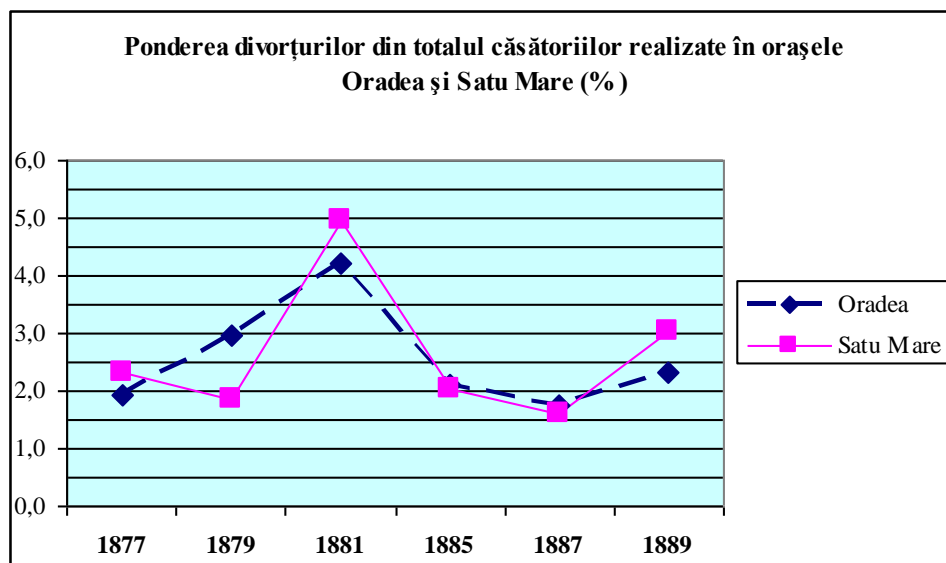
Numărul divorțurilor oferit de anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, pare, raportat la numărul cazurilor de despărțiri înregistrate de către consemnările parohiale greco-catolice, ușor mai redus, fapt ce pune oarecum sub semnul întrebării veridicitatea acestor informații. Totuși nu trebuie să uităm faptul că episcopia avea o întindere teritorială deosebit de mare, asta cu toate că numărul credincioșilor greco-catolici din eparhie nu depășește populația celor două comitate. Se mai impune totuși un amendament, ce vine în sprijinul informațiilor din statisticile maghiare. Aria extinsă a episcopiei, incluzând și vaste teritorii unde populația greco-catolică era în minoritate, amestecându-se cu alte confesiuni și statutul catolic al confesiunii (statul, prin legislația sa, conferise confesiunilor catolice întâietate în materie matrimonială) credem că a contribuit la creșterea numărului divorțurilor pe care a trebuit să le pronunțe forul ecleziastic greco-catolic. Nu excludem dintre posibilități nici rezolvarea unor cazuri de divorț în care erau implicați romano-catolici (binecunoscută fiind tranșanta poziție a Bisericii latine la care credincioșii nu puteau apela pentru asemenea servicii). Apoi, rapoartele parohiale îi includ și pe cei despărțiți de masă și pat (mulți dintre aceștia nu au obținut din diverse motive niciodată însă o sentință de divorț definitivă). Iată deci, în ciuda unor minusuri, varianta unei prezentări statistice apropiată de adevăr pare să se contureze și în cazul anuarelor amintite.

²⁸ Sursele de documentare folosite pentru obținerea informațiilor din acest centralizator au fost anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, I Füzet, (1877 – Budapesta, 1878; 1879 – Budapesta, 1881; 1881 – Budapesta, 1883; 1885 – Budapesta, 1887; 1887 – Budapesta, 1889; 1889 – Budapesta, 1891).

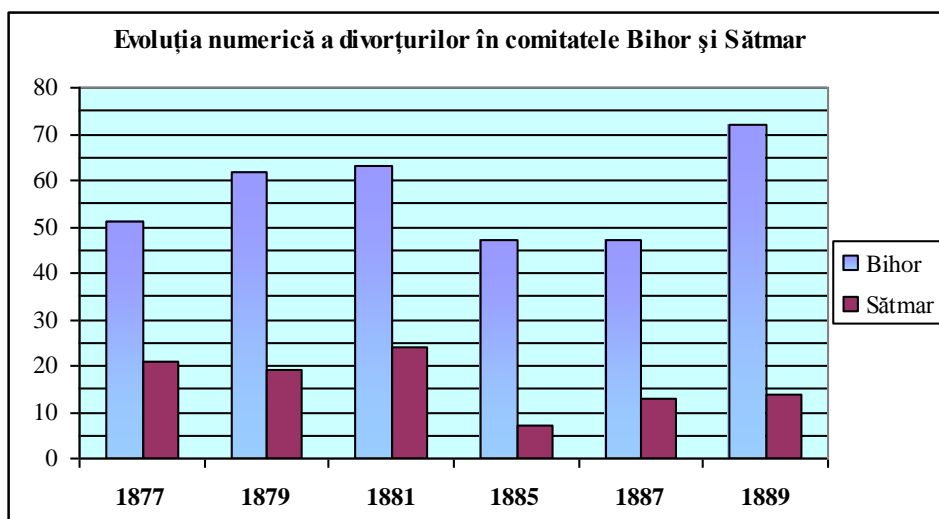
Ponderea divorțurilor din totalul căsătoriilor realizate în același an, așa cum rezultă ea din graficul de mai sus, a fost mai ridicată în comitatul Bihor decât în comitatul Sătmăr. În Bihor, raportat la toți anii incluși în calcul, ponderea medie a divorțurilor din totalul de căsătorii a fost de 1,39%. În același timp, în Sătmăr, aceeași valoare s-a ridicat doar la 0,57%. Iată deci, o evidentă diferență dintre cele două comitate.

O asemenea realitate are fără îndoială și alte explicații nu doar pe cele legate de buna înțelegere familială sau conservatorismul și credințioșia sătmărenilor. O explicație care nouă ni se pare fundamentată, ține de distanța pe care o aveau de străbătut sătmărenii până la tribunalele matrimoniale ecleziastice (atunci când se punea problema unei asemenea deplasări) care pentru cei mai mulți dintre aceștia se afla la Oradea. Din ecuația noastră nu poate fi exclusă însă nici prima variantă, a conservatorismului, a diluării mai reduse a percepțelor familiale, a familiei, în general, din spațiul comitatului Sătmăr, cel puțin în mediul rural. Această afirmație își găsește suportul tocmai în diferența foarte mare, așa cum se poate observa și din analiza combinată a ponderii divorțurilor din totalul căsătoriilor pe medii de locuire (rural/urban), ce se consemnează între valorile înregistrate în orașul Satu Mare (caz în care emanciparea personală era mai evidentă) și valorile consemnate în ansamblul comitatului. Apoi, nu trebuie omis tocmai ceea ce reclamau majoritatea preoților din parohiile situate în partea sudică a eparhiei: „datina lipicioasă”, „prostu obicei” al „schismaticilor ortodocși”. În spațiul sătmărean populația românească era greco-catolică aproape în întregime, foarte puțini erau cei care își declarau apartenența la ortodoxie. Aici ar putea fi găsită de asemenea una din explicațiile acestei diferențe între cele două comitate. În sprijinul teoriei diluării mai reduse a percepțelor familiale din zona sătmăreană vine și numărul foarte redus al cazurilor de concubinaj care s-au consemnat în rapoartele preoților din parohiile protopopiatelor din regiune²⁹.

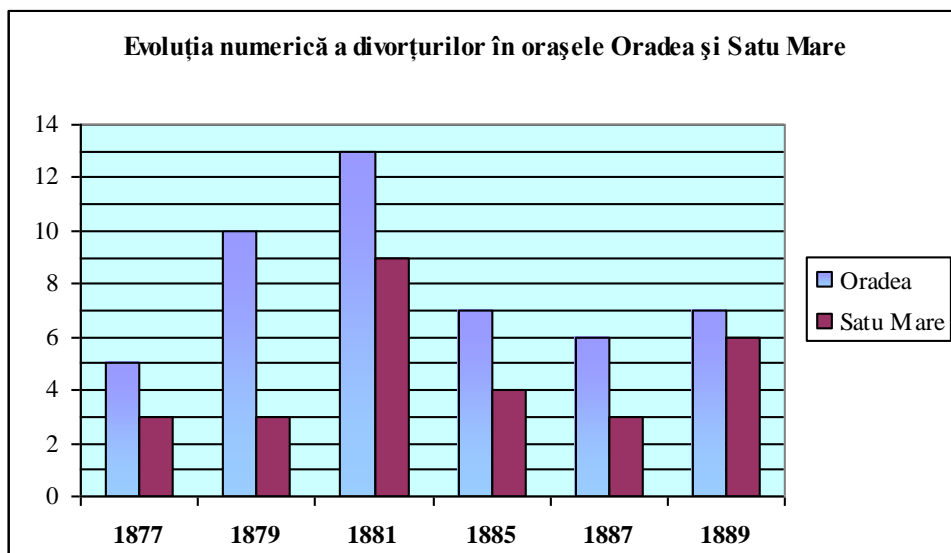

²⁹ A se vedea în sprijinul acestei afirmații subcapitolul *Concubinajul – „familie” sau refugiu al acesteia*.

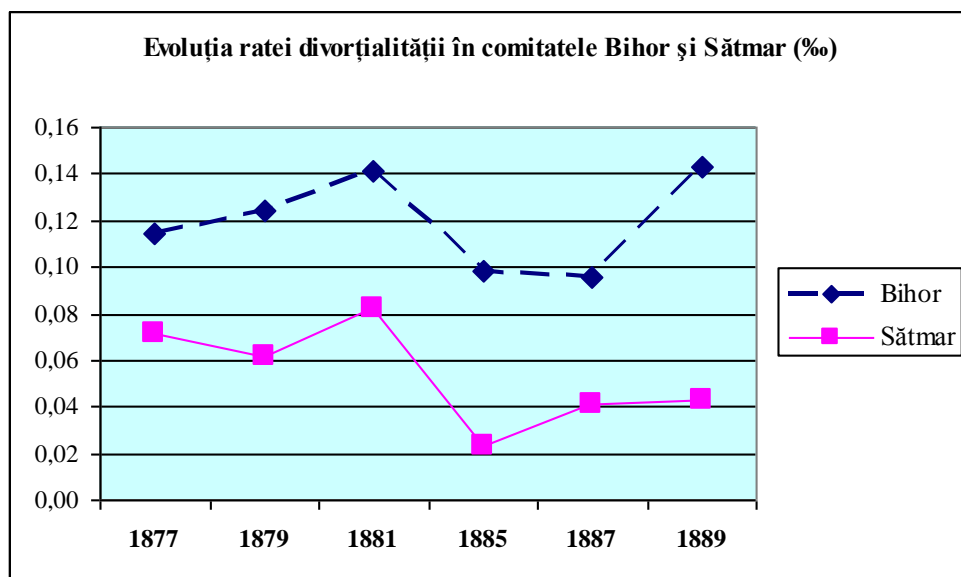
Mediul urban, așa cum deja am amintit, și cum se poate vedea din graficul de mai sus, era mai predispus spre procese de erodare a familiei. Analizând ponderea mare a divorțurilor din totalul căsătoriilor rezultată în cazul celor două orașe - Oradea (2,55%) și Satu Mare (2,66%), suntem tentați să credem că aici, sub spiritul emancipării personale și departe de spiritul critic al comunității sătești, cazurile căsătoriilor imposibile se sfârșeau mai mereu prin divorț. Din analiza concubinajelor din mediul urban, a căror valoare, foarte mare de altfel, nici nu a putut fi cuantificată de către preoți datorită mobilității foarte mari dar și a consolidării spațiului privat la oraș, nu prea rezultă că cei de la oraș își încheiau totdeauna vechile relații la tribunal, începând apoi altă relație în fața preotului. Anul 1881, este un an cu o mare pondere a divorțurilor, atât în Oradea, cât și în Satu Mare. Evoluția de la an la an a numărului de divorțuri își pierde din relevanță dacă este să luăm în calcul că în aceste cifre sunt cuantificate divorțurile în momentul pronunțării lor (anul 1881, din această perspectivă, putea fi unul în care a fost înlesnit și grăbit procesul finalizării mai multor dosare de divorț inițiate în anii anteriori).

Evoluția numărului divorțurilor în cele două comitate evidențiază o fluctuație de creștere și descreștere de la an la an, fără însă a se produce (cu câteva excepții) mutații considerabile pe perioade scurte de timp. În cei 6 ani, luați în analiza noastră drept ani pilon, în comitatul Bihor s-au înregistrat un total de 342 divorțuri, dintre care 48 au fost în Oradea. În acest comitat anul cu cele mai multe divorțuri a fost 1889 (72 cazuri), cele mai puține s-au înregistrat în 1885 și 1887 (câte 47 de cazuri). În comitatul Sătmar, numărul divorțurilor a fost mai scăzut, înregistrându-se în cei 6 ani doar un număr de 98 de divorțuri, dintre care 28 au fost în orașul Satu Mare. Cele mai multe cazuri de divorț s-au consemnat în acest comitat în anul 1881 (24 cazuri), iar cele mai puține în anul 1885 (7 cazuri). Numărul mediu anual al divorțurilor a fost de 57 cazuri în Bihor și de 16 cazuri în Sătmar.

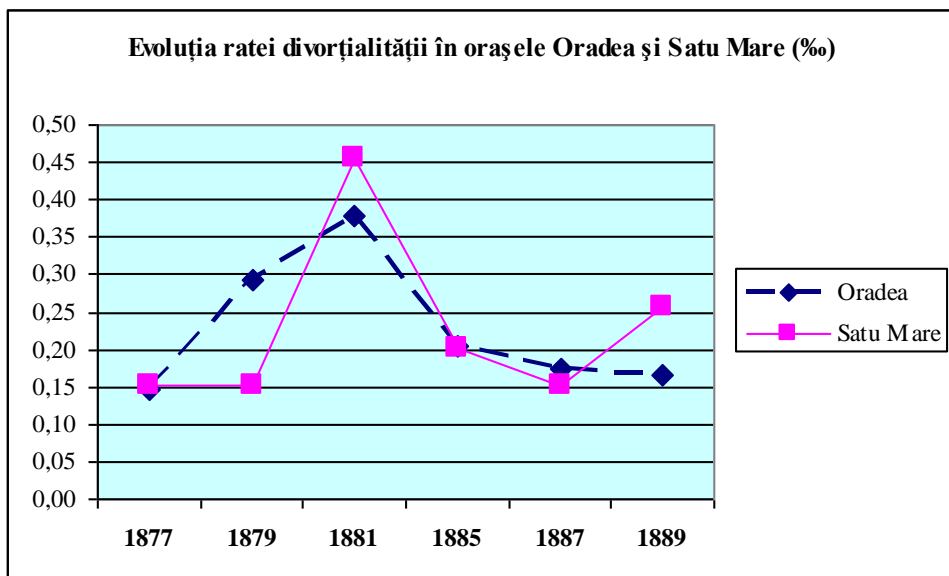

În cele două orașe, anul 1881 s-a dovedit a fi anul cu cele mai multe cazuri de divorț (13 în Oradea și 9 în Satu Mare). Cele mai puține cazuri s-au înregistrat în anul 1877 (5 divorțuri în Oradea și 3 în Satu Mare). Tot câte 3 cazuri s-au înregistrat în dreptul orașului sătmărean și în anii 1879 și 1887. Numărul mediu anual al divorțurilor a fost de 8 cazuri în Oradea și de 5 cazuri în Satu Mare.

Din analiza graficului de mai sus se poate constata că, nu doar numărul și ponderea divorțurilor din totalul căsătoriilor a fost mai mare în cazul comitatului Bihor, ci și rata brută a divorțialității. Cauzele enumerate cu prilejul analizei cantitativ-numerice, între care: amestecul mai mare cu ortodocși în Bihor, bihorenii erau mai aproape de tribunalele ecleziastice care erau la Oradea, s.a., pot fi invocate și de această dată. Dincolo de cifrele seci, rata brută a divorțialității nu a fost foarte mare în

cele două comitate. Aceste valori, situate între 0,1‰ și 0,14‰ (Bihor) și 0,02‰ și 0,08‰ (Sătmăr), se încadrează însă în jurul valorilor medii înregistrate la acea dată în spațiul Ungariei și Transilvaniei. Cu alte cuvinte, în anul 1881, în care s-a înregistrat cea mai mare rată brută a divorțialității, abia 14 cupluri au divorțat la 100.000 de persoane în Bihor și doar 8 în Sătmăr.

În cele două orașe reședință de comitat rata brută a divorțialității a fost semnificativ mai ridicată. În Oradea, ea a fost cuprinsă între 0,15‰ și 0,38‰ (15-38 cazuri la 100.000 de persoane). În Satu Mare, valoarea acestui indicator demografic a fost cuprinsă între 0,15‰ și 0,46‰ (14-46 cazuri la 100.000 de persoane). Cea mai mare rată brută a divorțialității s-a înregistrat în anul 1881 (la fel ca și în cazul ponderii divorțurilor din totalul căsătoriilor încheiate în acest an).

1.2. Disoluția familiei prin divorț: cazul parohiilor greco-catolice din eparhia de Oradea

Divorțul, ca ultimă soluție de salvare și eliberare personală din chingile nefericirii și calvarului conștientizat și trăit pe parcursul unui mariaj neîmplinit, a fost prezent și solicitat de către numeroși greco-catolici din spațiul diecezei de Oradea. Nu toți aceia care au trecut peste rușinea comunitară au și reușit în demersurile lor. Divorțul nu se obținea ușor, trebuiau întocmite numeroase acte (hârtii față de care țărănul român a simțit de fiecare dată repulsie și teamă), dar și de îndeplinit numeroase formalități, atât până la începerea procesului propriu-zis, cât și după aceea. Biserica greco-catolică s-a asigurat prin îngreunarea procedurilor de divorț, pe de o parte, de limitarea numărului de cazuri de divorț care se pronunțau (fapt ce contribuia la descurajarea tentativelor de despărțire venite din partea altor familii), iar pe de altă parte, de propovăduirea necesității păstrării cu cât mai multă sfințenie a dogmelor și tainei căsătoriei. Scopurile Bisericii nu au fost atinse de fiecare dată. E drept, caracterul public al ședințelor de împăciuire, unde cei doi trebuiau să-și povestească cu lux de amănunte picantele eșecuri personale, certurile și neîmplinirile, apoi perspectiva unor îndelungi și costisitoare procese ce se derulau departe, la oraș, într-un mediu

necunoscut, aveau toate darul de a stinge, acolo în mintea nefericită a partenerului neîmplinit tentativa de divorț. Nu puțini au fost aceia care (și aici eșecul Bisericii, implicit al celei unite, a fost deplin), descurajați de anevoioasele și costisitoare proceduri ecleziastice de divorț au ales, „de bună voie” să se despartă, fără a mai purcede pe lungul drum al divorțului oficial. A fost de altfel una din mentalitățile cu substanță întâlnite la țaranul român: el nu trebuia să se grăbească luând decizii, dar nici înduplecat nu se lăsa, apoi el singur își putea decide despărțirea, la ce mai era bun să se amestece cu domnii. El s-a căsătorit în fața comunității, tot în fața acesteia se și despărțea (era suficientă despărțirea de bunăvoie pe care satul o afla chiar înainte de a se produce). Biserica a încercat să se adapteze acestei situații prin înregistrarea tuturor acestor cazuri în „Consemnarea tuturor căsătoriilor greco-catolici și mestecați despărțiți de o l'altă...”. Dar faptul că Biserica avea o evidență a celor despărțiți legal și de bunăvoie („ilegalu”, doar prin „voia lor”) nu rezolva problema. Mai mult, revenind la eșecul Bisericii de care am amintit, toate aceste despărțiri, imposibil de realizat legal datorită procedurilor de care țaranul a luat frică, au degenerat într-un alt „flagel social”, care din perspectiva Bisericii era și mai rău: concubinajul. Cei despărțiți fără o decizie definitivă de divorț nu aveau decât, fie varianta de a rămâne singuri, fie varianta de a se „căsători” fără cununie.

Erodarea familiei s-a produs din numeroase motive pe care le descoperim analizând fiecare dosar de divorț în parte. Dramele personale, dar și amănuntele savuroase ce ieșeau la lumină din acuzațiile reciproce pe care cei doi le aduceau unul altuia, scot în evidență motivațiile pentru care se solicita divorțul. Acestea pot fi grupate în jurul unor formulări de genul: dorințe neîmplinite, pretenții nejustificate, așteptări prea mari, idealuri înfrânate, obiective și scopuri divergente, luptă fără cauză, etc. Doi tineri din Giriș, Teodor Hering și Floare Plumbaș, au început din dragoste a se apropia, și logodindu-se „cu oarecate zile în antea Ajunului Crăciunului 1859”, au început a-și face mari planuri pentru viitor. Femeia vorbește despre toate acestea gândindu-se cu drag la această perioadă, „după care din iubire m-am măritat”³⁰. La scurtă vreme de la căsătorie, „bajocorită și bătută de elu ... precum pot mărturisi vecinii și stăpâna casei” unde au stat cu chirie, femeia l-a părăsit. Lipsa sentimentelor și „ura neîmpăciubilă”, amplificate de alte acuzații din partea femeii, între acestea și aceea a impotenței (acuzându-l însă ulterior și de infidelitate... – „cătră mine n-au fost credinciosu”), nu au fost unilaterale. Bărbatul, fericit parcă de fuga femeii, a declarat că „nu-i trebuie lui muiera” asta, iar „de cumva preoții cu sila o va trimite la mine, atunci voi cumpăra două streanguri și le voi pune în mâneca buhaiului, și o voi lega de mâini și de picioare și o voi arunca în Peța”. Femeia confirmă și ea intenția spuselor lui, „au zisu că mai antea mă va stinge pe mine, apoi pe sine din viață” și, continuând oarecum în retragere, încearcă parcă să-și plângă de milă (dar și de părere de rău pentru situația în care s-a ajuns) prin remarci de genul „nu-i pasă de mine”, „este încă necredincios către mine și foarte urât m-au suduit”. Universul larg al motivațiilor descoperit cu ocazia acestei dispute dintre cei doi parteneri, care merg de la violență verbală („suduit”, „batjocoră”) la violențe fizice („bătută”), de la alungări („cu sila”) la amenințări cu moartea și sinuciderea („o voi arunca în Peța”; „mă va stinge pe mine, apoi pe sine din viață”), până la acuzații de impotență, dar și de infidelitate în același timp, și continuând cu remușcările finale ale femeii („nu-i pasă de mine”; „este încă necredincios către mine”) ne fac să credem că în față noastră avem un tablou complex

³⁰ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 543, f. 159

de fapte nu doar reale, ci și închipuite³¹. S-ar părea, analizând astfel de cazuri, că țăranul știa (poate sfătuit de preot) care erau motivele acceptate de Biserică (crima, adulterul, înalta trădare, atentarea la viața celuilalt soț, maltratarea, absența de acasă a unui soț pentru o perioadă mai mare de trei ani, înțemnițarea unuia dintre soți pentru o perioadă mai îndelungată, intrarea unuia dintre soți în viața monahală, impotența, avortul intenționat, nebunia și epilepsia, dar și altele). Plecând de la acestea, țăranul găsea tocmai formularea necesară astfel încât motivația lui să fie încadrată în unul sau mai multe dintre motivele amintite mai sus. Mai mult sau mai puțin întâmplător, cauzele pentru care s-au pronunțat divorțuri în tribunalele ecleziastice au fost cam aceleași. O asemenea practică de modelare a neîmplinirilor personale după motivațiile cerute de Biserică, ce a influențat, fără îndoială, decisiv mersul a numeroase procese de divorț, nu are o relevanță foarte mare dacă ținem cont de faptul că în universul relativ redus al omului de la țară se petreceau cam aceleași „ieșiri din cotidian”. Abaterile și devianțele au fost prin urmare cuantificate cam în același mod.

Un caz similar, fără a ascunde drama sinceră și profundă care răzbate din plângerea femeii, ne este oferit de cererea de divorț a Zsuzsanei Toth, o tânără greco-catolică din Oradea. Femeia își povestește drama încă de la începutul scrisorii din 13 iunie 1860 prin care cere divorțul în fața Tribunalului Marimonial³²: „Unii ani au trecut acum de cându mi-am legat capul cu Iosif Molnar, prin care mai înainte de aceasta cu însieleciune silnică mau jefuitu de verguire, si numai asia am vrut a me lua sieși de socie”. Pentru această femeie rușinea în fața comunității și lipsa unor alte opțiuni maritale sunt suficiente motive să se căsătorească cu bărbatul care a siluit-o. Mai mult, femeia a acceptat să renunțe la propria credință, „strămutându în calvinism”, căsătorindu-se cu Iosif Molnar, un reformat tot din Oradea „numai ca să pot fi mântuită de strigările și hulele oamenilor”. „După aceasta foarte puțin tempu am avutu viață pașnică cu dânsul”, deoarece „începându cu maică sa..., cu ce mai mare tiranie a me chinui și bate”. Avem în față, așadar, o căsătorie născută dintr-o dramă a silniciei și abuzului sexual, în care nefericita femeie e obligată să intre din cauza rușinii ce s-a abătut asupra ei, și în care la scurt timp de la cununie s-au instatat certurile. Prin solicitarea ei de divorț (adresată instanțelor de judecată greco-catolice, nu celor reformate), femeia nu omite (sensibilizând astfel instanța) să precizeze că, tot nevoită fiind, a trebuit să renunțe la credința sa greco-catolică. Potrivit declarației femeii nu a contat însă (ca și cum aceasta ar fi fost problema principală a familiei) nici „că măcar mi-am lăsat adevărata-mi religiune”. „În privința me se purta (soțul, dar și soacra n.n.) cu ce mai grosnică cruditate”, cu „bănuială de păcate” și „necunoștință sufletească”. Solicitarea de divorț a femeii continuă prin precizarea că atunci când a fost însărcinată, și dorind a se spovedi (la preotul greco-catolic!), femeia a fost oprită și amenințată cu moartea. Amenințarea cu omorul (care pare a fi motivul și cel mai important – „se laudă pe la alții că me omoară” este fraza care încheie seria acuzațiilor) revine și în contextul relatării evenimentelor de după nașterea copilului. Femeia, stând (conform spuselor acesteia) o săptămână neîngrijită la pat, a trimis după mama și fratele ei să vină să o ducă din casa soțului sub amenințarea că altfel „me voi omori”. După fuga femeii, copilul moare însă, prilej de noi amenințări din partea bărbatului. Îndreptățită

³¹ În sprijinul ipotezei noastre vine și faptul că divorțul acestor două persoane nu s-a pronunțat nici peste 20 de ani, fapt datorat argumentației neconvingătoare a celor doi, când preotul consemnează în dreptul lor „document legal nu se află despre adusa sentință”. *Ibidem*, dos. 510, f. 65

³² *Ibidem*, dos. 542, f. 93-94

fiind după spusele ei, femeia cere să-și poată „câștiga fericirea, după o însoțire cu altul după lege”.

Atunci când „limita răbdării, a înțelegerii, a acceptării și a iertării”³³ depășește cadrul psihic al rezistenței individului, divorțul devine nu doar o soluție, ci și o dorință de neclintit. Preotul satului Sâmbăta scria pe data de 17 iulie 1859 Tribunalului Matrimonial o scrisoare³⁴ prin care aducea la cunoștință cazul nefericit al unui mariaj pe care cei doi parteneri nu-l mai doreau solicitând în acest sens divorțul. Preotul înștiințează tribunalul de faptul că în „stinsă obligaciune” le-a făcut cunoscut „poporenilor Dicz Micula și sociei Maria”, în prezența „judeului comunal și a curatorului sf. Biserici”, „Sfânta Taină și scopul tainei casătoriei”. Rolul acestei întâlniri (a comisiei de împăciuire) a fost, potrivit declarației preotului acela de a „utiliza toate mijlocele” care mai existau pentru a se „ajunge scopul”. Scopul acestei comisii de împăciuire, care de regulă se întrunea în prezența celor doi de trei ori³⁵, era, de altfel așa cum numele comisiei o spunea, acela de a încerca prin toate mijloacele împăcarea celor două părți. În cazul mai sus amintit, preotul, cu regret și o oarecare consolare, anunță tribunalul că a îndeplinit toate eforturile și procedurile cerute, „dar durere scopu prezis nulam putut dobîndi”. Pricinile și piedicile neîmpăcării s-au datorat poziției celor doi parteneri. Bărbatul, cunoscându-și situația și acceptând păcatele femeii s-a decis „bucuros a o primi”, dacă „va pune jurământ cum ca va fi cu credinția cătră elu, și cătră casa lui și cătră pruncii remași di cealaltă muere”. Femeia însă, frustrată și neîmplinită de statutul și perspectiva pe care o avea în casa bărbatului, la „acea nicidecum nu voește” zicând „că ie nu de siervitoare merge la elu fără de ocârmuitoare”. Motiv pentru care „nu jură”. Iată deci, în cazul de față refacerea echilibrului familial, solicitată de bărbat, dar condiționat, nu a putut fi îndeplinită deoarece femeia „nu jură”, cu alte cuvinte nu acceptă condiționarea și soluția împăciuirii.

Ura și sila fără de capăt îi determina adesea pe cei în cauză să ceară divorț. Nu de fiecare dată sentința era însă favorabilă în asemenea situații. Nu de puține ori au fost cazuri de femei obligate să se întoarcă la soții lor³⁶. „Ura unuia contra celuilalt” se năștea datorită conviețuirii nefericite în familie. Băutura ce atrăgea după sine violențele verbale și fizice, certurile și umilințele publice, înșelăciunea și necredința, toate precedau ceea ce numesc documentele „ura neîmpăciuibilă”. Într-o scrisoare adresată Consistoriului la data de 6 iunie 1860³⁷, semnată de Maria Tamas, „nefericita socie a lui Mihail Mundro din Oradea Mare”, își acuză soțul că se dăduse la băutură, iar apoi

³³ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 167

³⁴ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 541, f. 80

³⁵ Dosarele de divorț conțin mai mereu înștiințarea preotului că s-a încercat „împăciuirea” prin întâlnirea comisiei special formate pentru ca celor doi să li se propună revenirea la echilibrul familial dorit și de către comunitate. Aceste comisii de împăciuire, la care participau și martori (de regulă rude sau vecini care-i cunoșteau pe cei doi soți), aveau, pe lângă scopul declarat a împăcării celor doi, și scopul de a asigura o probă, oarecum obiectivă, formulată prin judecata unei comisii așa-zis neutre, necesară dosarului de evaluare a solicitării de divorț. Nu toate comisiile de împăciuire formulau însă opinii și judecăți în privința celor doi soți. O mare parte din dosare conțin scrisori din partea preotului ce amintesc doar faptul că „s-a încercat de 3 ori să-i împace”. Așa a făcut și preotul din Bicaci prin înștiințarea trimisă tribunalului în cazul procesului de divorț dintre Ioan Bezsan și Aufizia Kofztan. *Ibidem*, f. 62

³⁶ Asemenea cazuri erau răspândite peste tot în spațiul transilvănean. A se vedea Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 172-177

³⁷ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 542, f. 130

„au început fără niciuna pricină a me bate”, „noaptea beatu venind acase de multe ori au voit a me omori?”. Scăparea vine doar grație „socrului meu Mihail Mundry și a soției Dumisale pentru că densi mau mantuit de multe ori”. Femeia își explică apoi ura și sila căpătată față de propriul bărbat: „am căzut în spaimă și în frică și prin urmare sau născut în inima mea o ură neîmpacibilă în contra bărbatului meu întru atât, către cu denseul mai multe a vieții nu am uvinție, ci mai gata sun măcar însumi moarte ami face, decatu cu densul mai departe a vieții”. Ura și sila față de soț e atât de puternică încât ea este dispusă, după propria declarație, moarte a-și face. Amenințarea sinuciderii nu este singura formă prin care ea își transferă trăirea lăuntrică în formulări menite a atrage atenția asupra gravității situației în care se afla. Ea amintește de faptul că bărbatul „și pe parinții lui ei bate și ei bleastă”. Sensibilitățile la care apelează femeia sunt menite a determina tribunalul să-i dea câștig de cauză. Lumea era obișnuită, și femeia știa acest lucru, cu bărbatul care își mai bătea nevasta, dar pe proprii părinți era prea de tot, „și când un fiu se sloboade la atita ticălosie de pe părintii sei, cari lau nascut si lau grijit, încă ei bate și blastemă pe unul ca acela nici binecuvântarea lui Dumnedeu nul miluesce”. Pentru femeie sunt suficiente argumente, „și asia o viație fericită cu densul a vieții ei cu neputinție”, să ceară despărțirea de soț, dar și „al ierta”. Toate acestea însă numai să-i dea înapoi zestrea și darurile dinaintea nunții, „aldătura mea, care stă în 6 perini, una duhă, una leudă, un pat, un veșmânt de purtat cu 21 fl. valută austriacă cumpăratu și una suma cu 12 fl., 60 cr. valută austriacă cumpăratu să mile dee în napoi”.

Motivul beției, al tentativei de omor, dar și al risipei, asociate cu rușinea pe care i-o aducea soția, îl determină pe Ioan Sirbu din Cihei, după 15 ani de căsătorie, să ceară divorțul de soția lui Ana Brata³⁸. Bărbatul face o listă întreagă de motive (pe care chiar le numerotează) prin care își acuză soția. Pentru început, motivul a fost că „sau dedat la beție”. „De 15 ani tot am asteptatu se se îndrepte dare inzadaru, că socia mea în locu de a se indrepta tatu mai tare se cufunda in noroiul greselilor sale”. Risipa și lipsa grijii pentru gospodărie în acest caz este asociată beției. Femeia dădea pe „beutura tatu ce câștiga eu... și de lucrurile casnice nemica nu grijesce”. Bărbatul amintește apoi de banii obținuți după vinderea unor bucate și de faptul că niciun consătean al său nu ducea o viață atât de îndestulată ca și familia lui (afirmație probată și prin numărul servitorilor pe care îi avea). Toate acestea erau însă zadarnice, deoarece „femeia strica totul pe beătură”, astfel încât de la o vreme a fost nevoit să țină totul închis. O altă gravă acuzație, pe care o probează cu mărturia unor femei din sat, este aceea a tentativei de omor. Deoarece șoarecii și șobolanii se înmulțiseră foarte mult, bărbatul a cumpărat otravă, iar pe cea rămasă a închis-o în ladă „ca nu cumva prunci sau servitorii găsinduo să se întindă la otravă”. Soția lui însă, „scindu de la mine că otrava este primeșdioasă”, împreună cu un consătean pe nume Bara Istvan a desfăcut lacătul de la ladă și i-a pus bărbatului otravă în băutură. Și, „eu venind seara dela plugu cu servitorul meu cu numele Coste... am luat vin arsul și turnându întru pocalu am îmbiatu pe numitul meu servu se beie, dare socia mea scindu că în vin arsu este otrava, și prin acia voindu ami lua viația, nau lăsatu se beie servul vin arsu, înse pe mine mau lăsatu și am beutu, după aceia eu tăta noaptea amu pătimitu durere, dare fiindu că otrava nau fost multă, afară de durerea intestinelor nemica alta urmare nau avut”. Episodul s-a petrecut, după spusele bărbatului, și a doua zi dimineața când de asemenea femeia l-a oprit pe servitor în momentul în care s-a pregătit să bea vin.

³⁸ *Ibidem*, dos. 543, f. 179-181

Urmasu trei acuze la adresa femeii de risipă, între care una se referea la faptul că, în absența sa, femeia i-a dat surorii sale mai sărace „2 vici de grau curatu, care lamu țienutu pentru semănătură”. „Totu în nevinția mea acase au mai datu socia me grau în secui nu saci”. „Rodul cusurusului din anul înainte mai jumătate am perdutu acuma după ce lam culesu”. „Cându vin eu dela lucru, sau dela târguri fiindcă mă negustoresc cu vite necurmatu mă bajocorește, și me blastemă fiindui capul plin de beutură”. Toate acestea, probate cu martori și recunoscute în cele din urmă și de femeie, au fost suficiente pentru ca tribunalul să accepte cererea bărbatului de divorț.

Din perspectiva mentalului oamenilor de la sat, omul se căsătorește pentru ca să aibă și el pe cineva cu care să conviețuiască la bine și la rău, să facă prunci ca să nu rămână singur la bătrânețe. Indivizii sunt judecați după succesul familiei lor și după rolul pe care l-au jucat în obținerea acestuia³⁹. Din această perspectivă căsătoria reprezenta un „contract” durabil, el nu putea fi întrerupt decât atunci când existau motive foarte grave. De aici și divorțurile care erau foarte puține în mediul rural tradițional. Într-o astfel de construcție familială „decețiile sentimentale cântăreau mai puțin decât lipsurile materiale”⁴⁰. Într-o scrisoare din 3 octombrie 1858⁴¹, adresată Tribunalului Matrimonial, Anna Popu din Sâmbăta solicita desfacerea căsătoriei de soțul ei Dimitriu Nasiu, „carele întru ateta e de nedevoltatu în câtu nimica de shine a concepe nu e în stare”. Motivul declarat al cererii divorțului nu este, după spusele femeii nici „sminta trupească”, despre care știa și socrul femeii („el – socrul n.n. – cunoaște nehrăncia feciorului seu și pentru ce anuma nu mai naște”) și nici „alte tote nedeplinătăți” („... cu un cuvânt neci o judecată de shine n’are”). Ea este dispusă să treacă peste toate acestea „numai se fie pace”, însă la moartea soacrei femeii, bărbatul acesteia (socrul n.n.) s-a recăsătorit, astfel „se pusă stricare de pace în casă”. Abia acum înțelegem motivul real exprimat de femeie câteva rânduri mai sus în scrisoare pentru care aceasta solicită divorțul: „fiind acuma după lege lui (soțului n.n.) însoțită, cu speranță, că după moartea părinților lui, după cum mi era promis vom moșteni bunurile parintesci ... și uitam în pace ... tote ce le suferiu cu bărbăția în cinci ani”. Femeia era dispusă așadar să suporte toate „nedeplinătățile” bărbatului ei (de care știa după cum deducem din conținutul scrisorii încă înainte de căsătorie) numai să primească casa și bunurile părintești ale acestuia. Moartea soacrei și recăsătoria socrului (caz în care noua femeie căpăta întâietate în dobândirea bunurilor) ruinează speranța femeii. Aceasta, în aceste condiții întreabându-se retoric „să fiu eu pururea nefericită și se stau pesu stresinele streinilor?”, își explică astfel cererea de divorț.

Scandaloase pentru comunitate erau cazurile ce-i implicau pe preoți ori alți oameni de frunte ai comunității. Protopopul Barcăului scrie la data de 20 februarie 1860 o scrisoare prin care solicita acordarea unei dispense necesare desfacerii căsătoriei Anei Szabo de bărbatul său, „judele primar” al comunei Tria⁴², punându-se în acest fel capăt patimilor acestei femei. Judele era acuzat că „au alungatu dela sine” pe „legiuita socie” și „au dusu în casa sa” pe văduva Theodora, trăind în concubinaj, „spre scandalul poporenilor”.

Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra fenomenului la nivelul episcopiei propunem o cercetare secvențială asupra informațiilor provenite din „Consemnarea tuturor căsătoriilor greco-catolici și mestecați despărțiți de o l’altă dein Parochi’a ... in

³⁹ Antoine Prost, *Frontierele și spațiile privatului*, în *Istoria vieții private*, vol. VII, ... p. 67-68

⁴⁰ *Ibidem*, p. 68

⁴¹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 542, f. 39

⁴² *Ibidem*, dos. 541, f. 72

Protopopiatu ... dieces'a gr. cath. Oradea Mare pre anulu" din perioada 1880-1886. Dorim a preciza încă de la început că în aceste rapoarte, adresate „arhivelor diecesanu”, au fost înregistrate toate despărțirile, atât cele legale (prin sentință de divorț), cât și cele clandestine, „ilegalu”, „prin voința lor”. Ca urmare a acestui fapt, numărul acestor cazuri este mai mare decât cel al divorțurilor din statisticile oficiale. Dar, tocmai acest fapt dorim să-l urmărim (în măsura posibilităților oferite de sursele de informare). Pe noi ne interesează nu doar despărțirea legal, ci întregul fenomen ce afectează, sub o formă sau alta, erodarea până la disoluție a familiei. Sub raport metodologic, se impune precizarea că în evidența noastră au fost introduse toate acele despărțiri care s-au realizat în perioada 1880-1886 și nu toate familiile despărțite care existau la data respectivă (deci inclusiv din anii precedenți – pe acestea din urmă preoții continuau a le consemna în raportul parohial anual până la o eventuală încetare a stării de despărțire). Apoi, dorim a preciza faptul că o cercetare exhaustivă asupra fenomenului (din perspectiva documentelor ecleziastice) nu a fost posibilă deoarece multe dintre rapoartele parohiale au fost pierdute de-a lungul timpului. Altele au fost completate greșit, în multe cazuri preoții (poate din comoditate, poate din necunoștință) nu au oferit informații corecte, iar în unele cazuri chiar deloc. Deși alte surse confirmă existența unor asemenea cazuri de divorț la nivelul unei localități, preotul își completează Consemnarea... prin formulări de genul „nu sunt cazuri de despărțiri” sau „despărțiri de o l'altă nu sunt”. Cazurile ajunse la noi au fost, în unele situații, cel mai probabil, doar acelea care erau mai deosebite decât altele prin formele de exprimare. Într-un atare context, informațiile cantitative oferite de analiza noastră trebuiesc privite cu circumspecția de rigoare. Fără a avea pretenția includerii în analiza noastră a tuturor cazurilor de despărțiri care s-au făcut în această perioadă, consemnăm faptul că din rapoartele analizate a rezultat existența unui număr de 441 de familii greco-catolice despărțite între anii 1880-1886⁴³. În 3 protopopiate, documentele nu pomenesc de existența unor cazuri de despărțiri (Beiuș, Crișul Repede și Eriu). Numărul mare al protopopiadelor în care s-au consemnat puține cazuri de divorț, la care adăugăm faptul că, în ciuda existenței unui număr mare de cazuri din unii ani, în ceilalți ani nu apare înregistrat niciun caz, ne determină să credem că numărul total al despărțirilor a fost în realitate mult mai mare. Argumentele ce susțin o asemenea supoziție sunt, atât de natura precarității documentelor (din multe parohii nu a provenit nicio consemnare care să cuprindă despărțirile), cât și modul defectuos în care preoții au înțeles necesitatea completării acestor înscrisuri. Dincolo însă de aceste neajunsuri, analiza cazurilor descoperite va putea să ne ofere o imagine cât de cât apropiată de realitate în ceea ce privește motivația despărțirii, forma despărțirii (legală sau ilegală), persoana vinovată de despărțire, etc. Informațiile căutate de noi țin așadar de natura calitativă a analizei dorite, și mai puțin de sfera cantitativă (și în acest caz se impune precizarea că odată cu creșterea numărului de cazuri analizate nu apar elemente noi, ci doar se constată o repetiție, sub o anumită frecvență, a variabilelor deja întâlnite).

Protopopiatele cu cele mai multe cazuri de despărțiri descoperite sunt: Leta Mare (82 cazuri⁴⁴), Oradea (67 cazuri⁴⁵), Carei (57 cazuri⁴⁶), Barcău (51 cazuri⁴⁷),

⁴³ *Ibidem*, dos. 510, f. 1-211; dos. 511, f. 1-216; dos. 513, f. 1-217

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 510, f. 4-13, 127-136, 165-174; dos. 511, f. 167, 194-202

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 510, f. 61-74, 150-163; dos. 511, f. 62-74, 90, 137-148

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 510, f. 16-31, 42, 75-87, 105-112; dos. 511, f. 42-49, 121-128

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 510, f. 193-204; dos. 511, f. 20-34, 168-182

Someșeni (40 cazuri⁴⁸), Ardud (35 cazuri⁴⁹) sau Satu Mare (25 cazuri⁵⁰). Frecvența consemnărilor variază foarte mult însă și în acest caz de la an la an. Mai mult, la începutul perioadei analizate sunt puține cazuri consemnate, în timp ce spre sfârșitul perioadei numărul crește considerabil.

Din totalul cazurilor de despărțiri, numai în 20 de situații au fost înregistrate despărțiri legale, cu sentințe de divorț din partea tribunalului matrimonial. O asemenea situație vine să ne redea imaginea unei lumi în care despărțirea era mai degrabă o decizie pe care cei doi (sau doar unul dintre ei) o luau „prin voia lor”, fără să ceară despărțirea legală. Nu excludem însă faptul că multe dintre despărțirile care s-au făcut în 1880 de exemplu, să fi obținut peste mai mulți ani divorțul legal. În momentul completării Consemnării..., preoții observă și ei o atare situație, explicând prin formulări de genul „cauza este în dezbatere” sau „nu a primit încă sentința” faptul că procesele lungi mențineau starea de ilegalitate a despărțirii multor familii.

Motivațiile acestor despărțiri sunt adesea mai multe, cei doi reproșându-și reciproc vina despărțirii⁵¹. Între aceste motivații complexe amintim: beția și bătaia, asociate frecvent cu ura sau sila; infidelitatea, ura și vagabondajul; risipa, beția și criminalitatea; cruzimea și indiferentismul; adulterul și părăsirea domiciliului conjugal; impotența și alte defecte fizice; etc. Între motivele cele mai răspândite amintim: infidelitatea femeii – 33 cazuri, infidelitatea bărbatului – 11 cazuri, infidelitatea reciprocă – 8 cazuri, beția și risipa bărbatului – 19 cazuri, părăsirea domiciliului conjugal de către femeie – 22 cazuri, violența bărbatului – 24 cazuri, defectele și slăbiciunile bărbatului – 6 cazuri, răutatea femeii – 10 cazuri, ura soției față de soț – 23 cazuri, ura bărbatului față de soție – 5 cazuri, ura reciprocă – 41 cazuri, zestrea promisă a femeii – 4 cazuri, dar și numeroase alte motive (neglijența, lipsa iubirii, boala, nebunia, impotența, epilepsia, neînțelegerea, neplăcerea, lenea, risipa, slăbiciunile, criminalitatea, neputința, urâtenia femeii, etc.). Diversitatea mare a cauzelor, dar și împletirea lor, nu a putut fi cuprinsă însă în imaginea redată mai sus. Adesea, analizând motivațiile consemnate de preoți, descoperim, pe de o parte, orizontul și implicarea preotului în viața de familie a enoriașilor săi, iar pe de altă parte, mentalitățile și diversele comportamente ale partenerilor unor asemenea familii aflate sub efectul erodării și disoluției. Acuzațiile grave pe care cei doi le aduc unul contra celuilalt surprind uneori prin forma lor de exprimare, dar și prin faptul că acestea apar la doar câteva luni după căsătorie. Vom încerca în cele ce urmează să redăm, spre exemplificare și completarea imaginii de ansamblu, câteva din cazurile întâlnite pe parcursul acestei cercetări. Maria Marin din Tâmaia, căsătorită cu Georgiu Giurge în anul 1878, după doar 2 ani de căsătorie se desparte ilegal de soțul ei pe motiv de impotență („femeia acuză bărbatul de neputință”)⁵². În satul Tria, „imoralitatea și criminalitatea bărbatului” o determină pe Hegean Ana să se despartă de soțul ei Ioanu Bard după 5 ani de căsătorie în 1880⁵³. În schimb, vinovată de destrămarea familiei lui Georgiu Lazaru și Floarea Petrului este găsită „beția bărbatului”⁵⁴. „Neînțelegerea” și

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 510, f. 38-42, 82-86, 97-101, 115-123, 177-179; dos. 511, f. 2-9, 101-108

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 510, f. 22-29; dos. 511, f. 76-83, 151-158

⁵⁰ *Ibidem*, dos. 510, f. 43-51; dos. 511, f. 85-89, 130-135

⁵¹ O inventariere a principalelor cauze ale divorțurilor în spațiul transilvănean este făcută în Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 169-180.

⁵² A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 510, f. 25

⁵³ *Ibidem*, dos. 511, f. 34

⁵⁴ *Ibidem*, f. 203

„vinovăția ambilor” a condus la despărțirea, legală de această dată, dintre Mezei Mihai un reformat din Csenger-Ujfalu și Papp Iuliana. Preotul remarcă faptul că după acest divorț bărbatul nu s-a recăsătorit ci „ trăiește în concubinaj”⁵⁵. Acuzații reciproce își aduc Petru Gavrusiu (29 ani) și Ileana Lupă (26 ani), din Homodoru de Mijloc, la mai puțin de un an de la căsătorie „pentru ceva morbu numitu syphilis”. „Unul pune vina pe altul”⁵⁶. Szelegian George din Șeitin se desparte în 1880 de Boldisiu Ana pe motiv că femeia „au fost depravată”⁵⁷. În Domănești Selz Ioanu se desparte în chiar anul căsătoriei de Papp Maria pe motiv de „ura unulu contra altulu”, dar și din cauza infidelității femeii (care depășise în acest caz limitele acceptate!). Așa cum remarcă și preotul „muere e de vine că e pe desfrânată”⁵⁸, femeia fiind așadar nu doar desfrânată, ci „pe” desfrânată. La 12 ani de la căsătorie, în 1880, Hava Petru se desparte de soția lui Bore Maria „pentruca din negrija muerei sau aprinsu casa lor” din Chioag⁵⁹. La niciun an de la căsătorie, în 1882, Teodoru Ioan se desparte de soția lui Maria Cucu în Betfia. Motivul (neobservat la căsătoria încheiată câteva luni mai înainte!), „bărbatulu afirmă că soția-i are mai multe defecte corporali și-i e urită”⁶⁰. Iată deci, un univers larg de cauze și motive, dar și o lume la fel de dramatică, de nefericită, dar și de „pitorească”.

Vinovați de despărțire erau găsiți deopotrivă bărbații și femeile. Din păcate, un studiu complet asupra acestei chestiuni nu a fost posibil datorită faptului că preoții nu au completat de fiecare dată rubrica respectivă. Totuși, consemnăm faptul că în 115 cazuri vinovată este găsită femeia, în 79 de cazuri vinovat este bărbatul, în 84 de cazuri ambii sunt vinovați, în 3 cazuri părinții, în 31 de cazuri preotul se mulțumește (din comoditate sau nedorind a se pronunța) să consemneze formule de genul „nu se scie”, „nu se cunoaște”. În restul cazurilor, rubrica fie n-a fost completată, fie a fost completată greșit cu alte însemnări. Din analiza acestor informații putem deduce o ușoară situație defavorabilă femeii. Era femeia de atunci mai vinovată pentru erodarea și diluarea percepțelor familiale? Nu prea credem acest lucru. Construcția socială și mentalitatea o determinau pe femeie de multe ori să nu accepte despărțirea de bărbatul ei, asta chiar dacă nemulțumirea și neîmplinirile ei erau deseori foarte mari. Apoi, femeia accepta, mai ușor decât bărbatul, beția, violența, infidelitățile sau alte „păcate” ale partenerului. Așa o învăța comunitatea. Ori, asemenea mentalități se regăsesc chiar și în formulările preoților, fapt ce conduce la situații mai mult sau mai puțin conforme cu realitatea existentă. Nu în cele din urmă, poziția inferioară a femeii din mediul rural românesc în care femeia divorțată era stigmatizată, a redus simțitor numărul cererilor de divorț venite din partea femeilor. Sorina Paula Bolovan plasează ponderea anuală a cererilor de divorț din partea femeilor la nivelul spațiului Principatului transilvănean pentru perioada 1875-1882 între 45,7% (1875) și 54,3% (1882)⁶¹. În același timp, în unele state occidentale ponderea cererilor de divorț venite din partea femeilor a fost mult mai mare. În Franța valorile înregistrate ridicându-se la 86% - 93%⁶².

⁵⁵ *Ibidem*, dos. 510, f. 44

⁵⁶ *Ibidem*, f. 99

⁵⁷ *Ibidem*, dos. 511, f. 216

⁵⁸ *Ibidem*, f. 42

⁵⁹ *Ibidem*, f. 28

⁶⁰ *Ibidem*, f. 73

⁶¹ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 168

⁶² Michelle Perrot, *Drame și conflicte familiale*, în *Istoria vieții private*, vol. VII..., p. 254. Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 169

Divorțul a fost în mediul rural tradițional, indiferent de forma pe care a îmbrăcat-o, un puternic șoc pentru comunitate. Familiile, „neamuri bune” cândva, se învrăjbesc. Manifestarea zgomotoasă a certurilor, dar și amestecul comunității făcea din divorț un mare spectacol public, ce căpăta forme comico-dramatice. Toate acestea se nășteau din destinele, uneori total diferite ale celor doi. „Două lumi se unesc (prin căsătorie n.n.) înaintea greutăților și a tragicului vieții, cele două lumi își pun laolaltă bogăția și sărăcia, istoria și veșnicia”⁶³. În lipsa iubirii se instalează ura, risipa, sila, indiferența, dar și altele, toate forme ale duelului și rupturii celor două lumi. Familia se erodează, iar cei doi parteneri se extrapolează. Căsătoria care i-a unit rămâne istorie, un nefericit moment care le-a adus neîmplinirea.

2. Concubinajul – „familie” sau refugiu al acesteia

Fenomen cu largi și semnificative implicații în viața comunității, dar și în trăirea socială a indivizilor, concubinajul, cel puțin pentru această perioadă, îmbracă o serie de nuanțări a căror semnificație se impune a fi clarificată. Pentru a putea purcede la o analiză a acestui fenomen se cere a fi rezolvată problema definirii conceptului de concubinaj, nu doar din perspectiva societății noastre contemporane, ci și din perspectiva dimensiunilor formale și informale ale societății rurale tradiționale, inclusiv printr-o pătrundere în contextul mental al acelor vremuri. Era concubinajul, dincolo de percepțiile religioase care repudiau orice abatere de o asemenea factură, o boală socială ce se extindea la fel unui temut flagel? Indiferent care ar fi fost forma lui, concubinajul era totdeauna condamnat de Biserică. Dar comunitatea? Avea ea aceeași poziție sau în dreptul unora era mai îngăduitoare?

În procesul de definire al concubinajului acelor vremuri se impun câteva precizări, utile demersului nostru și din perspectiva încercării de a crea o tipologie a acestora.

1. Pentru început, concubinaj însemna relația conviețuirii ilegale, pentru o perioadă mai scurtă sau mai lungă de timp, dintre doi tineri necăsătoriți. Adesea, acest gen de concubinaj își avea originea în relațiile de dragoste sincere dintre doi tineri care în schimb nu obțineau acordul părinților, și ca atare, nici suportul material. O asemenea relație se presupunea că va fi legalizată odată cu obținerea unui statut socio-material favorabil. Conviețuirea lor reprezenta așadar doar o secvență a „căsătoriei” și existenței lor „familiale” oficiale.
2. Plecând de la prima aserțiune, o motivație a trăirii în concubinaj era sărăcia generalizată (nu doar a tinerilor repudiați, care „așteptau” vremurile mai bune pentru a-și oficializa relația). Într-o atare situație, datorită sărăciei într-o relație de concubinaj puteau să se implice și persoane mai vârstnice, care, după cum ne dăm seama din documente (concubinajul lor era prelungit se pare pentru totdeauna) nu mai așteptau bunăstarea pentru a intra în legalitate. O asemenea teorie a originii concubinajului în sărăcie, consemnată și de către unii preoți ai vremii (asta deși credem că termenul de sărăcie căpăta alte conotații în exprimările preoților), este susținută și de numeroși analiști⁶⁴. Această relație de concubinaj, născută din sărăcie, nu se poate explica printr-o conviețuire de zeci de ani dacă alături de

⁶³ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 181; P. Evdokimov, *Taina iubirii. Sfințenia unirii conjugale în lumina tradiției ortodoxe*, Editura Christiana, București, 1994, p. 256

⁶⁴ A se vedea Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 182-184

sărăcie nu exista, după părerea noastră, și o altă motivație, asociată unui alt context. „Sărăcia” nu e invocată doar în contextul tinerilor lipsiți de suportul părinților, ci și în contextul acelor susținuți de familie dar care nu aveau banii necesari ofierii căsătoriei. Mai mult, sărăcia, ce nu permitea întreținerea corespunzătoare a familiei, este, potrivit consemnărilor din rapoartele preoților, un motiv suficient conviețuirii în concubinaj. Dar mulți dintre acești concubini duc o asemenea viață zeci de ani, iar din concubinajul lor se nasc copii (pe care reușesc însă să-i întrețină...). Privită din acest punct de vedere, invocata motivație a sărăciei pare mai mult o scuză în fața preotului (ea este poate chiar a preotului care se scuza el însuși pentru situația din parohie), care îi presa să-și oficializeze căsătoria. Preotul din Șetin, la sfârșitul tabelului ce-i cuprindea pe concubinii din parohie face următoarea precizare: „...de vreo 10 ani în tot anul publică preotul în S. Biserica cununia gratis fără stoale și pe toți iau cercetat în persoană, ca pe cei liberi sei înduplece la cununia – de regulă toți promit și totuși nu prea vin la cununia”⁶⁵. Ce-i reținea pe acești concubini să-și oficializeze relația? Sigur nu sărăcia. Asemenea situații credem că n-au fost singulare. Totuși sărăcia, remarcată de preoți și asociată altor circumstanțe, s-a dovedit a fi un factor favorizant al conviețuirii în concubinaj.

3. Eșuarea într-o relație încheiată printr-o despărțire fără divorț („prin voia lor”) conducea cel mai adesea la concubinaj. O recăsătorie în asemenea condiții nu era posibilă datorită vechilor legături nedezlegate. În genere, aceste concubinaje se nașteau pe vremea când relația oficială nu era încă întreruptă definitiv (perioada prelungirii agoniei) în urma unor relații extraconjugale.
4. Moartea partenerului, asociată unei anumite mentalități nefavorabile mariajelor văduvilor, cărora comunitatea, cu trecerea anilor, le tolera mai degrabă „însoțirea” (nelegală, evident) cu un alt văduv, ducea nu de puține ori la concubinaj. Acest gen de concubinaj era favorizat atunci când persoanele în cauză aveau copii mari (adesea căsătoriți și cu copii ce creșteau în curtea casei familiei), cărora printr-un mariaj târziu nu se dorea a le perturba moștenirea. Asemenea relații erau acceptate tacit de către familie.
5. Cazul relațiilor efemere, caracterizate printr-o conviețuire mai lungă sau mai scurtă de timp, ce erau grav condamnate de comunitate. În genere, aceste relații aveau ca și protagoniști persoane considerate imorale ce-și schimbau des partenerii.
6. Un alt tip de concubinaj era cel ce implica persoane oprite prin lege de la căsătorie. Ne gândim aici în primul rând la cei opriți de legile militare. În această chestiune, oarecum mai complexă, identificăm două ipostaze diferite: a. cazul personalului militar sau a soldaților rezerviști, opriți de la mariaje, ce alegeau să trăiască în concubinaj; b. Cazul tinerilor sub 22 de ani care, neparticipând la toate cele 3 trageri la sorți, neputându-se astfel căsători, își întemeiau o „familie” (organizând adesea nuntă, având astfel acceptul familiei și al comunității) pe care o oficializau doar după împlinirea vârstei de 23 de ani. În această categorie, fără însă a avea doar impedimente de natură militară, putem încadra și „căsătoriile” dintre minori pe care părinții le încuviințau, dar în lipsă de dispensă specială nu puteau fi legalizate. Chiar și unii preoți observă fenomenul. Explicația numărului ridicat al concubinajelor pe care o găsește preotul Demetriu Nystor din parohia greco-catolică Bocsig este obiceiul părinților ce își căsătoresc copii înainte de 18 ani, iar

⁶⁵ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 66

aceste căsătorii sunt „nemature și de multe ori nefericite din care se nasc despărțirile și concubinatele”⁶⁶.

7. Supunem atenției în cele ce urmează cazul „căsătoriilor” și al „familiilor” născute în comunitate (fără forme legale însă). În numeroase sate din această zonă, dar nu numai, doi tineri se luau de soț și soție în fața familiei și a întregului sat, făcând inclusiv nuntă după toate rigorile tradiționale, fără însă să mai treacă pe la preot sau, cum a fost cazul mai târziu, pe la primărie. În fața comunității ei erau căsătoriți. Mâncau, lucrau și dormeau împreună. Cei mai mulți însă atunci când aveau copii, pe care trebuiau să-i boteze, oficializau prin cununia religioasă actul căsătoriei săvârșite cu mult timp în urmă în fața comunității. Chiar și Nicolae Iorga, călătorind prin Bihorul și Sălajul acelor vremuri, remarcă faptul că „obiceiul nunții cu petrecere, dar fără preot și fără declarațiune la primărie e încă foarte răspândit, cu toate că unii preoți, cari au încă de lucru cu parohienii atât de cerbicoși, duc luptă înversunată împotriva concubinajului”⁶⁷.
8. În fine, fără pretenția ca întreaga posibilitate de tipologizare să fi fost epuizată, Biserica a continuat a considera „concubinată” orice relație conjugală ce nu avea binecuvântarea ei. Acest lucru s-a perpetuat și după anul 1895, când prin introducerea căsătoriei laice, cununia religioasă a devenit facultativă. „Așa-numita căsătorie civilă”, încheiată cu bună credință, dar lipsită de cununia religioasă, era încadrată de către Biserică în aceeași categorie a concubinajelor.

Plecând de la această tipologie, identificăm așadar mai multe categorii de relații de concubinaj. Din perspectiva studiului nostru, nu toate aceste concubinaje au fost forme de exprimare ale erodării familiale. Așa cum se poate constata în urma parcurgerii tipologiei propuse a concubinajului, în multe din situațiile amintite, concubinajul era o formă de întemeiere a „familiei” (acceptată de comunitate). Sub acest raport nu discutăm despre o erodare a familiei (așa cum putem să o facem în cazul părăsirii domiciliului conjugal de către unul dintre soți, care trăia apoi în concubinaj) ci despre „erodarea” formei familiei. În acest fel s-a produs o erodare a conceptelor tradiționale ale familiei. Toate acestea îmbrăcau însă forme acceptate de comunitatea tradițională. Atunci despre ce fel de percepțe tradiționale era vorba? Fără îndoială, Biserica ca instituție și „Taina Sfântă” ca dogmă, cărora li se adaugă familia ca nucleu și celulă socială de bază, au fost cele mai afectate de pe urma acestui proces de erodare și diluare. Biserica, așa cum s-a precizat cu mai multe ocazii, a avut de suferit nu doar din interior, prin îndepărtarea enoriașilor de normele trasate de ea, ci și datorită implicării statului, prin impunerea unei legislații laice ce a căpătat cu trecerea anilor întâietate în fața celei ecleziastice.

Concubinajul în parohiile unite ale diecezei de Oradea (1905-1910).

Studiu de caz

Propunem în cele ce urmează o analiză secvențială, atât sub raport cantitativ, cât mai cu seamă calitativ, asupra concubinajului întâlnit în comunitatea greco-catolică pe parcursul perioadei celei de-a doua părți a primului deceniu al secolului al XX-lea. Dincolo de consemnările preoților, fenomenul concubinajului a putut fi în realitate mult mai mare. O relevanță în studiul nostru, cu privire la aceste „familii”, capătă și analiza fenomenului ilegimitității nașterilor. Asta deoarece, la botez (care era efectuat

⁶⁶ *Ibidem*, f. 126

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, vol. II, Editura Minerva, București, 1906, p. 603

și înregistrat în mediul ortodox, catolic și unit la toți copiii⁶⁸) erau aduși și copii născuți în urma unor asemenea relații de concubinaj. Preotul putea (documentele demonstrează că o și făcea) constrânge numeroase cupluri să-și legalizeze prin căsătorie relația. Nu toți concubinii, așa cum o demonstrează realitatea consemnată de-a lungul anilor, au depășit faza concubinajului (mulți neputând să se căsătorească din simplul motiv că erau căsătoriți cu alte persoane de care nu divorțaseră) în momentul în care își botezau un copil. Pentru o mai clară imagine asupra fenomenului cercetat purcedem la o analiză pe protopopiate a informațiilor din „Consemnarea tuturor concubinarilor greco-catolici și mestecați, care se află pe teritoriul parohiei gr. Catolice de ... din districtul protopopesco de ... diecesa gr. Catolică de Oradea Mare în anul ...”⁶⁹. O asemenea analiză este utilă pentru a descoperi particularitățile regionale, dar și influențele și specificitățile etno-confesionale.

În *protopopiatul Ardudsat*, pe parcursul perioadei 1905-1910, s-au înregistrat puține situații de conviețuire în afara cadrului legal. La sfârșitul anului 1905 sunt consemnate doar 2 cazuri de concubinaj, ambele în parohia Bozânta Mare. În prima situație, Tamas Ioanu (21 ani) și Maria Cicanu (24 ani) trăiesc în concubinaj de 2 ani. În al doilea caz este consemnat concubinajul început cu un an în urmă dintre Omreanu Tamas (21 ani) și Marie Luran (20 ani)⁷⁰. În ambele cazuri sunt implicați așadar tineri fără de alte obligații, preotul consemnând în dreptul lor faptul că erau „liberi” și necăsătoriți civil. În aceste cazuri suntem tentați să credem că avem în față relații de concubinaj care după trecerea anilor (ele nu mai apar consemnate în alte rapoarte parohiale) au fost fie oficializate prin mariaj, fie s-au destrămat. Impedimentul militar (ambii tineri nu aveau încă 23 de ani) pare a fi motivul principal al acestora. Următoarele rapoarte din 12 ianuarie 1908 și 1 ianuarie 1909 trimise episcopiei din acest protopopiat consemnează existența a doar 3 cazuri de concubinaj (aceleași în ambele rapoarte), toate în parohia Fărcașa⁷¹. În 2 cazuri, din cele 3 perechi de concubini, sunt implicați bărbați cununați cu alte femei. Raritatea acestor relații de concubinaj în acest protopopiat este demonstrată de consemnările din celelalte

⁶⁸ Cazurile copiilor rămași nebotezați au fost extrem de rare, ponderea acestora fiind nesemnificativă.

⁶⁹ Această „Consemnare...”, pe care o completau preoții uniți, trimițând-o apoi eparhiei cuprindea, așa cum rezultă din capul de tabel, mai multe rubrici în care se solicitau informații despre: 1. „Numele și comunele concubinarilor, etatea, religiunea și starea lor”; 2. „De când viețuiesc laolaltă în concubinat?”; 3. „Sunt ambii liberi? Sau este ceva impediment diriment, în urma căruia căsătoria lor e imposibilă; și dacă da, ce fel se impediment e acesta?”; 4. „Dacă unul dintre ei este căsătorit, cum s’a despărțit acesta de soția sa legiuită? A părăsit-o de bunăvoie? Sau doară s’a despărțit de ea cu sentința forurilor judecătorești civile?”; 5. „Încheiat-au dânsii între sine așa numita căsătorie civilă?”; 6. „Dacă unul dintre concubinari e cununat, investigat-a parochul că oare căsătoria lui nu a fost încheiată cu un impediment diriment în urma căruia cu sentința Tribunalului matrimonial s’ar putea ezice nulitatea acelei căsătorii și astfel nu ar sta nicio pedecă în calea căsătoriei acestor concubinari?”; 7. „Ce fel de pași a făcut până acum parochul în scopul înduplecării lor, ca sau să se despărțească deolaltă, sau să se cunune, abzicând în acest scop chiar și de toate pretenziunile sale ștolari?”; 8. „Ce este cauza de s’a încuibat acest rău nespus în această parohie?”; 9. „Observațiile preotului”; 10. „Observațiile protopopului”.

⁷⁰ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 1

⁷¹ *Ibidem*, f. 118, 146

parohii⁷², în rapoartele cărora preoții au scris doar faptul că „Nu sunt cazuri de concubinari”.

Protopopiatul Barcău, prin ponderea concubinajelor întâlnite, a fost o structură ecleziastică în care această formă de exprimare a erodării familiei a fost foarte redusă. Doar spre sfârșitul perioadei analizate apar consemnări ale unor asemenea cazuri de persoane ce trăiau în concubinaj. Primele cazuri au fost înregistrate în parohia Ciulești, unde, la 31 decembrie 1909, existau 2 asemenea perechi de concubini⁷³. În Chioag, la 28 februarie 1910, preotul descoperă 5 asemenea „familii”⁷⁴. Ultimul caz, consemnat cu ocazia raportului din 30 martie 1910, s-a înregistrat în parohia Sfârnaș⁷⁵. În rest, celelalte parohii trimit „Consemnarea...” cu mențiunea că nu sunt asemenea cazuri (nu excludem totuși varianta ca unele rapoarte, trimise de preoți cu alte ocazii, dar pierdute de-a lungul anilor, să fi conținut cazuri de concubinaje – numărul acestora nu putea să fie însă mare de vreme ce la începutul anului 1910 preoții nu găsesc concubini în parohiile lor). Lipsa concubinajelor din acest spațiu, raportat la alte protopopiate s-ar putea datora, așa cum am constatat și în cazul căsătoriilor mixte din acest protopopiat, unei anumite percepții moștenite a preoților din aceste localități. E posibil ca unele relații, acceptate de către comunitate ca fiind relații de „familie” (asemenea percepții erau des întâlnite în spațiile în care comunitățile greco-catolice se împleteau cu cele ortodoxe), să fie trecute cu vederea de către preot. Dar, concubinajul tot concubinaj era, asta indiferent cum l-a privit comunitatea. Dincolo de orice supoziții, lipsa unor asemenea cazuri de concubinaj evidențiază un puternic fenomen de preservare a valorilor familiale în satele acestui protopopiat.

Protopopiatul Beiuș, prin numărul mai mare al cazurilor de concubinaj, pare a fi, datorită specificului regional, un mediu în care varianta concubinajului (raportată la familia constituită în mod oficial) era mai acceptată decât în alte regiuni. Care erau motivațiile unei asemenea situații? Credem că realitățile locale erau cele ce imprimau o anumită mentalitate ce adesea avea și asemenea forme de exprimare. Faptul că aceste cazuri (chiar dacă erau mai numeroase decât în alte protopopiate) erau concentrate doar în unele parohii confirmă ipoteza noastră potrivit căreia fenomenul conviețuirii în concubinaj nu era o realitate întâlnită la nivelul întregului protopopiat. Mai mult, în ciuda numărului ridicat de concubinaje din unele sate, credem mai degrabă că acestea erau „accidente” ale unui comportament general de preservare a valorilor familiei. Concubinajul este cel mai adesea condamnat. Așa cum s-a dovedit însă, în numeroase comunități, anumite forme de exprimare a concubinajului erau acceptate. Această acceptare este însă una voalată, satul nu tolerează conviețuirea ilegală, ci consideră formale anumite tipuri de conviețuire pe care Biserica le considera concubinaje. În unele sate din zona Beiușului, cum s-a mai precizat, doi tineri se luau de soț și soție în fața familiei și a întregului sat, făcând inclusiv nuntă după toate rigorile tradiționale (la care participa cel mai adesea și preotul în calitate de membru de seamă al comunității), fără să mai treacă pe la Biserică sau, cum a fost cazul mai târziu, pe la primărie. În fața comunității ei erau căsătoriți. Comunitatea era cea care „oficializa” și „legitima” o asemenea relație, la care prezența preotului (ca nuntaș) era suficientă. Dispărea, așadar,

⁷² Din totalul rapoartelor trimise la datele menționate mai sus, așa cum consemnează și referentul episcopal pe coperta dosarului primit de la protopop, lipsesc consemnările parohiilor Bozânta Mare, Buzești (inclusiv filia Sârbi).

⁷³ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 288

⁷⁴ *Ibidem*, f. 287

⁷⁵ *Ibidem*, f. 289

ideea concubinajului. Biserica nu a fost însă de aceeași părere. Dar și aici intervenea comoditatea preoților în a cerceta realitatea. Apoi, nu trebuie neglijat nici faptul că preoții, adesea temători de eventualele critici sosite de la Oradea (numărul mare al concubinajelor putea fi catalogat drept o dovadă a lipsei lui de eficiență în activitatea pastorală), raportau mai puține cazuri de concubinaj decât cele existente în realitate.

În parohia Uileacu de Beiuș, o localitate cu populație mixtă etnic și confesional, la data de 31 martie 1906 existau 7 perechi de concubini⁷⁶. Dintre acestea, în 4 cazuri bărbatul avea soție legiuită, mai mult, unul „stă când cu soția când cu concubina”. În dreptul femeii, 2 din cele 7 implicate în aceste relații conjugale, sunt căsătorite cu alți bărbați. Într-un singur caz cei doi parteneri sunt liberi de alte obligații (mariaje legale). Celor 7 perechi, până la data de 31 decembrie 1907, li se adaugă încă un caz de concubinaj (cei doi conviețuiau împreună de 3 luni în momentul raportării)⁷⁷. Aceleași cazuri sunt consemnate și cu ocazia raportului trimis episcopiei la sfârșitul anului 1908⁷⁸. Raportarea aceluiași perechi dovedește faptul că aceste relații erau statornicite, că preotul avea o percepție clară asupra acestor concubinaje, dar și faptul că alte cazuri nu mai apar în perioada scursă (dovadă care certifică stigmatizarea acestui gen de relații de către comunitate).

În parohia Băița, la 4 februarie 1907 sunt înregistrate 6 relații de concubinaj. În 3 situații ambii sunt legați prin căsătorie de alte persoane. Într-o situație, ambii parteneri sunt liberi de alte relații. La una dintre relațiile de acest gen apare consemnarea „la muiere trăiește bărbatul” (de care nu era divorțată). Un caz aparte este cel al relației dintre Iosif Micle, băieș de meserie, și Caterina Ieran⁷⁹. „Muere liberă” conviețuiește în acest caz „illegal”, în „concubinatu”, cu un bărbat legat de altă femeie, dar „dispensat după legile civile”. Ilegalitatea relației celor doi este păstrată în ciuda faptului că au „încheiat așa-numita căsătorie civilă”⁸⁰. Aceleași perechi de concubini sunt menționați și cu ocazia celorlalte raportări din 23 ianuarie 1908⁸¹ și 30 decembrie 1908⁸².

În Vălani, la 3 ianuarie 1907 sunt menționate 2 perechi de concubini⁸³. În unul din cazuri, relația dintre un bărbat, căsătorit cu altă femeie și o femeie ortodoxă liberă de alte relații dura de jumătate de an. De „foarte multă” vreme ținea în schimb relația în care erau implicați Ardeleanu Spiridon și Sferle Marilia. Până la 5 ianuarie 1909 numărul concubinajelor ajunge la 3 cazuri⁸⁴.

În parohia Petrani, din cele 6 perechi de concubini înregistrați la 30 noiembrie, în 2 cazuri bărbatul era căsătorit, într-un caz femeia era căsătorită, iar în 3 cazuri cei doi erau liberi de alte relații conjugale. Durata concubinajelor diferea foarte mult de la caz la caz (între jumătate de an și 37 de ani)⁸⁵. Până la data de 5 ianuarie 1908 numărul

⁷⁶ *Ibidem*, f. 7

⁷⁷ *Ibidem*, f. 20

⁷⁸ *Ibidem*, f. 152

⁷⁹ *Ibidem*, f. 33

⁸⁰ Divorțul civil al bărbatului, urmat de căsătoria civilă a celor doi parteneri nu a însemnat nimic pentru biserică. Divorțul civil era considerat fără valoare dacă nu era completat și de unul dat de către instanțele bisericești, iar căsătoria civilă era doar un simplu „concubinaj”. Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 93

⁸¹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 33

⁸² *Ibidem*, f. 150

⁸³ *Ibidem*, f. 5

⁸⁴ *Ibidem*, f. 151

⁸⁵ *Ibidem*, f. 11

concubinajelor a crescut cu încă un caz (niciuna dintre vechile relații neoficializându-se pe parcursul anului scurs)⁸⁶.

În Beiuș, cele 5 concubinaje, consemnate la 10 ianuarie 1908, au o durată de existență între 2 și 35 de ani⁸⁷. Niciuna dintre aceste relații nu era oficializată civil, în 4 cazuri partenarii fiind liberi (într-un caz femeia era căsătorită cu o altă persoană). Preotul din localitate găsește sărăcia în 3 cazuri drept cauză pentru care s-a ajuns la concubinaj („încât s-au lipit deolaltă”). În 2 cazuri părinții fetei nu vor „grabă” deoarece doreau să-i „crească fetei zestrea”. Alte două perechi completează grupul amintit până la data de 4 februarie 1908⁸⁸.

La 1 februarie 1908, în parohia Finiș au fost înregistrate în raportul trimis diecezei 5 perechi de concubini⁸⁹. Într-un caz, ambii parteneri erau legați prin căsătorie cu alte persoane: „bărbatul are muere”, iar femeia „și-a părăsit bărbatul”. Cauza pentru care exista această relație de concubinaj a fost „nestatornicia muerii” (vinovată este deci femeia care și-a părăsit soțul și l-a atras prin vrăjile ei pe bărbat din sânul familiei lui). În două cazuri bărbatul era căsătorit, într-un caz căsătorită era femeia, iar într-o situație ambii parteneri erau lipsiți de alte relații conjugale.

Concubinaje mai existau în parohiile Fiziș, Pocola și Ioaniș. În Fiziș, la 10 februarie 1909, sunt consemnate 16 cazuri de concubinaj⁹⁰. La 31 decembrie 1908, în Pocola sunt 3 cazuri⁹¹, iar Ioaniș 2 cazuri⁹². Pentru celelalte parohii nu sunt consemnate cazuri de concubinaje. O asemenea situație, ce pare a fi pusă la îndoială de realitatea înregistrată în majoritatea localităților din zonă, s-a datorat unei puternice prezervări a valorilor familiei, dar posibil și unor carențe în documentare, introduse de pierderea unor rapoarte, dar și de raportarea eronată a preoților.

În *protopopiatul Carei* a fost consemnat doar un singur caz de concubinaj. Acesta a fost înregistrat în parohia Ghenci⁹³. Numărul de relații de acest gen pare a fi foarte redus, chiar neexistent la nivelul protopopiatului. Chiar dacă am introduce în discuție cazul pierderilor unor rapoarte, realitatea consemnată în majoritatea parohiilor la începutul anului 1909 prin expresii de genul „Nu sunt concubinari în această parohie” pare a fi valabilă pentru întreaga perioadă analizată. În Carei, localitate de dimensiune mare, în care populația era lipsită de omogenitate, ne-am fi așteptat la o altă situație. Raportul preotului greco-catolic din localitate trimis episcopiei la 1 februarie 1909 ne întâmpină însă cu precizarea că nu sunt asemenea cazuri „nici în matre, nici în filii”⁹⁴. Realitatea de la Carei, dar și din alte protopopiate, ne conduce spre una din tendințele remarcate: acolo unde populația românească era minoritară, trăind alături de maghiari și germani, ce împărtășeau credința romano-catolică, dar și protestantă (comunități recunoscute prin poziția fermă față de orice formă de erodare

⁸⁶ *Ibidem*, f. 30

⁸⁷ *Ibidem*, f. 31. În cazul uneia dintre aceste relații nu a putut fi determinată durata concubinajului deoarece preotul precizează doar faptul că „nu se știe”.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 37

⁸⁹ *Ibidem*, f. 34-35

⁹⁰ *Ibidem*, f. 149

⁹¹ *Ibidem*, f. 128, 154

⁹² *Ibidem*, f. 153

⁹³ *Ibidem*, f. 235. Raportul care conține această relație de concubinaj a fost completat la data de 21 ianuarie 1909.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 234

familială), concubinajul era mai redus. La o asemenea realitate contribuia se pare și ponderea scăzută a comunității ortodoxe din aceste regiuni.

Protopopiatul Crișul Repede, situat într-o zonă cu o populație ortodoxă compactă (comunitățile ortodoxe erau reduse numeric însă în localitățile în care se aflau parohii greco-catolice – acestea din urmă fiind întâlnite mai degrabă împreună cu comunitățile reformate sau romano-catolice), ne oferă imaginea unei prezențe relativ moderate a cazurilor de concubinaj în aceste comunități. În Groși, la 31 decembrie 1907, „slăbiciunea omenească” conduce la cele 2 cazuri de concubinaj⁹⁵. Numărul concubinajelor nu s-a schimbat nici peste 2 ani⁹⁶. În Vadu Crișului sunt consemnate 3 perechi de concubini la 31 decembrie 1907⁹⁷. Același număr de concubinaje este înregistrat și la 31 decembrie 1909⁹⁸. În Aușeu sunt 2 perechi de concubini la 31 decembrie 1907. Una dintre acestea însă este oficializată de către preotul din localitate, astfel că la data de 12 decembrie 1909 este înregistrat un singur caz de concubinaj⁹⁹. O situație similară este consemnată și în Borod, unde din cele 4 perechi de concubini, înregistrate la sfârșitul anului 1907, a rămas una singură până la sfârșitul anului 1909¹⁰⁰. Un caz de concubinaj este înregistrat în Beznea la sfârșitul anului 1907¹⁰¹ (el nu mai apare menționat în următoarele rapoarte). În schimb, în parohia Dobricionești, la data de 31 decembrie 1909, apar consemnate 3 concubinaje¹⁰², asta cu toate că în anul 1907 nu era menționat niciun asemenea caz.

Protopopiatul Eriu este, sub raportul ponderii cazurilor de concubinaje înregistrate în rapoartele preoților din parohii, un spațiu în care erodarea percepțelor familiale este foarte redusă. Doar două cazuri de concubinaje au fost raportate de către preoții celor 8 parohii. Un prim caz, consemnat la data de 31 decembrie 1908, s-a înregistrat în parohia Ciumești. Celălalt caz de concubinaj apare în raportul preotului din Dindești trimis episcopiei la data de 20 mai 1909¹⁰³.

Alta era realitatea în **protopopiatul Holod**, situat într-o arie majoritar românească și ortodoxă. Prin numărul mare al cazurilor de concubinaj acest protopopiat este situat în categoria regiunilor cu cel mai mare grad de alterare a valorilor familiei. Sub acest raport, protopopiatul a intrat și în atenția episcopiei. Referentul eparhial, Ioan Genț, scrie pe dosarul ce conținea consemnarea concubinajelor din protopopiat mai multe observații pe care le trimite episcopului. Între acestea apare consemnarea și deopotrivă certificarea faptului că „în toate parochiile din acest district sunt concubinari cu duiumul”. Mai mult, protopopului îi este trimisă recomandarea „să se reflecteze preoții a dezvolta tot zelul pastoral întru stârpirea acestui rău”¹⁰⁴.

Parohia Gruilung, prin cazurile de concubinaje înregistrate, evidențiază pe de o parte, percepția radicală a preotului, iar pe de altă parte, conflictul pe probleme

⁹⁵ *Ibidem*, f. 113

⁹⁶ *Ibidem*, f. 241

⁹⁷ *Ibidem*, f. 114. În două situații bărbatul era căsătorit, iar femeia liberă. Cea de-a treia relație de concubinaj implica doi parteneri liberi de alte relații matrimoniale.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 239

⁹⁹ *Ibidem*, f. 112, 237

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 111, 240

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 110

¹⁰² *Ibidem*, f. 238

¹⁰³ *Ibidem*, f. 130, 220

¹⁰⁴ Aceste consemnări sunt făcute la data de 23 decembrie 1908. *Ibidem*, f. 74

matrimoniale dintre Biserică și stat, dar și dintre confesiuni. Din cele 7 perechi de concubini, 3 au încheiat căsătoria civilă¹⁰⁵. Preotul continuă (dovedind astfel zelul său deosebit în a înregistra aceste cazuri) să încadreze aceste căsătorii încheiate legal în categoria concubinajelor pentru motivul lipsei cununiei religioase¹⁰⁶. Mai mult, dovedindu-se încă o dată percepția radicală a preotului, el consemnează în categoria concubinajelor și relația, ce dura din 1899, dintre greco-catolicul Demian Selagzan și ortodoxa Ana Lasenu. „Ca și catolic e legat prin căsătoria cu muerea divorțată de către Tribunalul civil”. Bărbatul, deși era divorțat legal, prin sentință judecătorească, pentru că nu obținuse această decizie din partea unui tribunal ecleziastic, el rămânea căsătorit („legat”). „Ea e liberă însă cu disparitatea cultului” (reamintim faptul că era ortodoxă). În percepția preotului din sat, ei sunt concubini deși au încheiat căsătoria civilă, „încă și în Biserica neunită”¹⁰⁷. Iată deci, pentru acest preot greco-catolic, faptul că erau căsătoriți civil, dar și religios (în Biserica ortodoxă însă) nu era suficient. Bărbatul era „legat” de preotul greco-catolic, tot greco-catolicismul trebuia să-l dezlege, iar o altă căsătorie putea să o încheie numai cu acordul preotului unit. Orice altă formă de conviețuire era ilegală. Cazurile de concubinaje au crescut până la 25 ianuarie 1909. Acum, preotul (posibil în urma unei îndrumări sau corecții primite de la episcopie) face în schimb o distincție între cele 11 concubinaje existente și cele 3 căsătorii încheiate doar civil (pe acestea le completează separat)¹⁰⁸.

În parohia Vintere sunt consemnate 4 perechi de concubini la 22 februarie 1908¹⁰⁹. Aceleași cazuri sunt consemnate și la 14 februarie 1909¹¹⁰. Numărul lor se reduce la un singur caz (consemnat cu ocazia raportului din 25 februarie 1910¹¹¹). Nu știm ce s-a întâmplat în cazul celorlalte 3 concubinaje. Este posibil ca ele să fi intrat în legalitate printr-un mariaj acceptat de Biserică sau, posibil din diverse motive, aceste relații s-au destrămat.

În parohia Dumbrava, prin raportul din 31 decembrie 1907, preotul înștiințează episcopia de existența a 22 perechi de concubini¹¹². Dintre acestea, 5 erau căsătorii încheiate doar de către instituțiile civile. Preotul Iacob Baba din localitate precizează la sfârșitul tabelului faptul că, deși a luat măsuri („concubinarilor li-sau denegat toate funcțiunile sacre, nau fost admiși ca pătrimi în biserică, nau primit naforă, etc.”), cei în cauză nu se cunună. Disputa dintre stat și Biserică este, potrivit preotului, principalul motiv al sustragerii tinerilor din sat de la cununia religioasă, trăind astfel în păcatul concubinajului. „Causa principală e căsătoria civilă”, asta deoarece tinerii nefiind obligați de lege și „zicând că prin aceasta sunt legați” nu mai doresc a efectua și

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 85

¹⁰⁶ Acodul bisericii era deosebit de important în stabilirea „legitimității” unui mariaj. Dincolo de controversile dintre autoritățile civile și bisericesti în privința recunoașterii cununiei, răspândită era forma mariajului clandestin. Acesta era adesea un rezultat al neînțelegerilor cu privire la desfacerea unor aranjamente maritale anterioare. Căsătoriile clandestine sau cele ilegale, atunci când erau descoperite, erau condamnate și invalidate. Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 186

¹⁰⁷ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 85

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 225

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 83

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 226

¹¹¹ *Ibidem*, f. 281

¹¹² *Ibidem*, f. 79-82

cununia religioasă¹¹³. Apoi, la originea concubinajelor și ilegitimității se află faptul că aceștia „fac tocmeală – legătură cu intențiune de a nu se lua, părinții promit avere mobilă și imobilă, or în urmă o deneagă și așa ei (tinerii n.n.) zic că până nu capătă promisiunea făcută – averea – nu se cunună”¹¹⁴. Un an mai târziu, raportul preotului conține confirmarea faptului că din cele 5 căsătorii civile, 4 au acceptat și cununia religioasă. În rest, situația se menține (18 concubinaje, din care 1 era o căsătorie încheiată doar civil¹¹⁵). Scăderea relațiilor de concubinaj din această parohie, pusă pe seama activității preotului, se confirmă prin numărul foarte redus a acestora din raportul trimis episcopiei la data de 7 februarie 1910. Acum sunt înregistrate doar 7 cazuri de concubinaje¹¹⁶.

În Drăgești sunt 16 cazuri de concubinaje consemnate în raportul preotului din 31 decembrie 1907¹¹⁷. Numărul acestora scade însă la 14 până în data de 31 decembrie 1908¹¹⁸, pentru ca, până la 15 martie 1910, să crească la 15 cazuri¹¹⁹. În parohia Dicănești, sub efectul activității intense a preotului¹²⁰, cele 16 perechi de concubini (3 căsătorii civile) consemnate la data de 20 mai 1908¹²¹ și reconfirmate la data de 20 ianuarie 1909¹²², se reduc la doar 4 cazuri până la 21 martie 1910¹²³. „Indiferentismul religios”, potrivit preotului de aici, a fost principala cauză a numărului mare de concubinaje din perioada 1908-1909.

Cele 10 perechi de concubini din Holod (înregistrate la data de 31 decembrie 1907¹²⁴) sunt puse pe seama contextului socio-economic și demografic. Cauza lor este „căutare după averi și exemplul neuniților din jur”. Numărul acestor concubinaje, contrar situațiilor înregistrate în celelalte parohii, dar și recomandărilor insistente sosite de la episcopie, a crescut în anul următor la 15 cazuri (31 decembrie 1909¹²⁵). Reducerea lor la 13 cazuri¹²⁶, câte au fost înregistrate la 31 decembrie 1909 nu a schimbat cu mult situația din această parohie.

Raportul parohial din Rogoz, trimis episcopiei la sfârșitul anului 1907 de către preotul ce păstora și comunitatea greco-catolică din Dumbrăvița, nu conține multe informații despre concubini. El nu completează tabelul, dar face următoarea precizare ce dovedește efortul depus în vederea reducerii numărului de concubinaje: în Rogoz,

¹¹³ Biserica putea recurge la constrângerea indivizilor prin diverse mecanisme de refuzare a asistenței religioase. Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 93

¹¹⁴ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 82

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 227

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 278

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 78

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 224

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 265

¹²⁰ Rolul preotului s-a dovedit a fi important în numeroase comunități: el putea avea o influență atât pozitivă, cât și negativă din perspectiva extinderii sau a restrângerii fenomenului concubinajului în rândul enoriașilor. Nu puține au fost cazurile de preoți ce trăiau chiar ei în concubinaj sau în adulter. A se vedea Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 175; Valeria Sorostineanu, *Considerații asupra căsătoriei și divorțului în lumea ortodoxă a Transilvaniei (1899-1916)*, în Corneliu Pădurean (coord.), *op. cit.*, p. 174-175

¹²¹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 75

¹²² *Ibidem*, f. 231

¹²³ *Ibidem*, f. 284

¹²⁴ *Ibidem*, f. 76

¹²⁵ *Ibidem*, f. 223

¹²⁶ *Ibidem*, f. 246

„din 17 perechi s-au cununat în anul 1907 8 perechi; sunt încă 9 perechi care în anul curente se vor cununa”¹²⁷. Rezultatele, evidente de altfel, nu au fost întru totul cele așteptate de preot. Totuși, dorind a remarca situația mai bună comparativ cu realitatea din Dumbrăvița, același preot scria în raportul din anul următor că „în Rogoz numa 2 perechi sunt cari trăiesc în concubinată”¹²⁸.

Parohia Dumbrăvița, care se afla sub păstoria preotului din Rogoz, se remarcă prin nivelul ridicat al concubinajelor. La sfârșitul anului 1907 sunt înregistrate 38 de concubinaje. Preotul din această parohie admite prin consemnările făcute că la originea acestor concubinaje se află: „sărăcia, necredința, neinvestitura, preot în loc nu au, școală decând sta satul nu au avut, au crescut ca dobitoacele, despre omenie și onestitate nici idee nau”; „... și sunt în atâta delăsați de Dumnedeu că nu voiesc nici cum se se cunune”¹²⁹. În aceste condiții, încercând parcă să impună măsurile care au dat succes la Rogoz, preotul se confesează episcopiei prin formularea ce-i explică insuccesul: „nui mărturisesc, nui cuminic, nu dau s. Evanghelie se serute, nu capătă prescură, nu-i dezleg, dar tote sunt în zadar”¹³⁰. Insuccesul, oarecum personal, îl determină pe preotul de aici să nu mai dea importanță situației întâlnite în Dumbrăvița (explicându-se în acest fel și inexistența concubinajelor din parohiile altor protopopiate), asta deși el continuă raportările în cazul parohiei Rogoz¹³¹.

Numărul mare al concubinajelor din toate parohiile acestui protopopiat este confirmat și în parohia Sâmbăta, unde, la data de 20 ianuarie 1910, au fost înregistrate 23 de cazuri de conviețuiri în concubinaj¹³².

Din *protopopiatul Leta Mare* nu a provenit, pe parcursul perioadei 1905-1910, niciun raport parohial care să conțină cazuri de concubinaje. Iată deci, se confirmă ipoteza deja lansată a ponderii mici a concubinajelor acolo unde românii, ce împărtășeau în marea lor majoritate greco-catolicismul, conviețuiau alături de comunități romano-catolice și protestante.

Protopopiatul Lunca, situat într-o zonă de tranziție de la protopopiatele din zona Sătmarului și Eriului, unde populația românească era cuprinsă numai în parohii greco-catolice, spre zona Văilor Crișului Repede și a Barcăului unde cele două confesiuni ale românilor (greco-catolicismul și ortodoxia) se amestecau¹³³. Doar în 2 parohii (Cheț și Ciutelec), din cele 10 câte număra protopopiatul, apar consemnate cazuri de concubinaje. În rapoartele celorlalte apar mențiuni clare că nu sunt asemenea situații¹³⁴.

În parohia Cheț, la 24 februarie 1908, sunt menționate 2 perechi de concubini¹³⁵. Dorind să evidențieze lipsa acestor obiceiuri în parohie, preotul consemnează faptul că „în parohie nu s’a încuibat acest rău, acestea (cele două

¹²⁷ *Ibidem*, f. 77

¹²⁸ *Ibidem*, f. 244

¹²⁹ *Ibidem*, f. 77

¹³⁰ *Ibidem*, f. 78

¹³¹ Raportarea din anul 1907 s-a făcut împreună în cazul celor două parohii (s-a completat un singur formular).

¹³² A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 266

¹³³ *Schematismus...*, p. 197

¹³⁴ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 97-107. Asemenea precizări apar în rapoartele parohiilor Popești, Dijir, Abrămuț, Suplacu de Barcău, Petreu, Ghenetea, Ghida și Crestur.

¹³⁵ *Ibidem*, f. 102

concubinaje existente n.n.) sunt cazuri singuratice și se pot explica...”. Explicațiile date de preot în dreptul fiecărui caz țin de natura excepțională a situației care conduce la concubinaj (fără a fi un obicei al enoriașilor – încearcă parcă preotul să ne transmită). În prima relație de concubinaj este implicat Kereker Teodor, „cununat cu Berean Floare care a fugit cu un țigan”. Justificat, așadar, de situația creată (?!), bărbatul își aduce în casă o nouă consoartă, pe văduva lui Mekeses Dumetriu, cu care trăiește în concubinaj. În al doilea caz, Roman Gavrilă (ce are o relație de concubinaj cu Ana Ancra), „cununat cu Duma Marie, care „la părăsit și a șezut timp îndelungat cu un alt bărbat cu care a avut 4 prunci și așa bărbatul nu o primește napoi”. Vinovată este și în acest caz femeia, care părăsindu-și bărbatul (trăind chiar în concubinaj – neamintit de preot însă decât în acest context) i-a dat prilej de păcat bărbatului. Din analiza celor două cazuri identificăm o oarecare percepție eronată a preotului. Poate din dorința de a-și apăra rodul activității, el raportează doar cele două cazuri, precizând totodată faptul că în parohia lui „nu s’a încuibat acest rău”. O atare situație este întărită de raportul trimis episcopiei, la data de 1 martie 1909, de către noul preot al parohiei. La doar un an de la precedentul raport numărul concubinajelor pare a fi „crescut” considerabil până la 8 cazuri¹³⁶. Nu creșterea bruscă pare a fi realitatea recentă din parohie. Noul preot, justificând oarecum situația „moștenirii” lăsate de predecesorul său și referindu-se totodată la cauzele care au condus la aceste concubinaje, consemnează formularea: „ca preot nou în parohie nu le cunosc”. Avem, prin urmare, în față un exemplu clar de raportare eronată din partea preotului. Motivațiile preotului puteau merge de la indiferență și comoditate până la crearea unei imagini eronate despre realitatea din parohie.

În Ciutelec sunt menționate 2 cazuri de concubinaje la începutul anului 1908¹³⁷. Un an mai târziu, prin raportul din 3 februarie 1909, preotul confirmă existența a încă 2 cazuri alături de cele existente în anul precedent¹³⁸.

Protopopiatul Mako a fost unul dintre cele mai afectate de această formă de erodare a percepțelor familiale. Chiar dacă nu au putut fi găsite rapoarte care să conțină concubinaje din parohia Mako, raportat la realitatea consemnată în celelalte 3 parohii putem avansa ideea existenței unor asemenea cazuri. Dacă ar fi să legăm (abuziv însă!) fenomenul concubinajului de prezența în același areal a comunităților ortodoxe, atunci măcar în filii ar fi trebuit să existe un număr însemnat de concubini. Numărul mare al filiilor, dar și întinderea foarte mare a parohiei (unele filii erau așezate la zeci de kilometri de reședința parohială) făcea aproape imposibilă cercetarea de către preot a tuturor cazurilor de concubinaj. Plecând de la toate acestea, parohia Mako, în ciuda lipsei rapoartelor referitoare la cazurile de concubinaj, s-a confruntat cu siguranță cu o asemenea realitate condamnată de Biserică.

În parohia Semlac sunt amintite, cu ocazia raportului trimis episcopiei la data de 4 ianuarie 1908, 56 perechi de concubini¹³⁹. Dintre acestea, 27 au fost cazuri de căsătorii încheiate doar de către autoritățile civile. Includerea acestora în categoria

¹³⁶ *Ibidem*, f. 190

¹³⁷ *Ibidem*, f. 99

¹³⁸ *Ibidem*, f. 187

¹³⁹ *Ibidem*, f. 22-29. Din cele 56 de concubinaje, în 3 situații ambii parteneri erau căsătoriți cu alte persoane, în 3 cazuri bărbații erau căsătoriți cu alte femei, în 2 cazuri femeile erau căsătorite cu alți bărbați, iar în restul situațiilor cei doi parteneri erau liberi (aici intrau și cazurile de concubinaj ce includeau persoanele căsătorite civil, dar a căror căsătorie nu era recunoscută de către Biserică).

concubinilor denotă două aspecte: 1. preotul „dezvoltă zelul” cerut de episcopie, inclusiv în a raporta toate concubinajele (avem deci o imagine apropiată de adevăr); 2. sub efectul duelului stat-biserică, pentru controlul actelor matrimoniale, enoriașii acestei parohii par a fi serios influențați de modelul căsătoriei civile în dauna celei religioase devenită facultativă. Demetriu Brad, preotul greco-catolic din această parohie, obosit și resemnat de lupta dusă pentru „stârpirea acestui rău”, consemnează în dreptul celor 45 de perechi de concubini, raportate la 1 ianuarie 1909¹⁴⁰, trei citate preluate din vechile scrieri canonice scrise parcă special pentru lumea lui: „Legea a slăbit nu lucrează evanghelia, toată scriptura nu este băgată în samă, profeți sau slăbit și tot cuvântul celui drept”¹⁴¹; „Mintea se a rănit, corpul se a trândăvit, spiritul bolnăvește, cuvântul a slăbit, viața se a omorât”¹⁴² și „Toată Scriptura, legea dumnezeiască și învățătura însuflețită de Dzeu, o am primit de sunet gol și graiuri deșarte de faptă, numai cu numele și cu cuvintele purtăm noi răii onorata evanghelie și adevărata creștinătate”¹⁴³.

În parohia Șeitin, sunt menționate 37 concubinaje cu ocazia raportului din 12 februarie 1908¹⁴⁴. Prezența și răspândirea concubinajelor în interiorul acestei comunități este relevantă prin intermediul explicațiilor date unor concubinaje. Miron Vidican (28 ani), care trăiește în concubinaj de 2 ani cu Maria Sălăuți (21 ani) „are soție legiuită care sia părăsit bărbatul și sa asociat cu altul”. Într-o altă situație, Ioanu Costea, care are o relație de concubinaj cu Maria Totoran, „are soție cununată dar au alungato și sa ortăcit cu concubine”. „Cauza concubinatelor este datina lipicioasă a schismaticilor din această provincie, – de vreo 10 ani în tot anul publică preotul în S. Biserică cununia gratis fără stoale și pe toți iau cercetat în persoană, ca pe cei liberi sei înduplece la cununia – de regulă toți promit și totuși nu prea vin la cununia” scria preotul la sfârșitul raportului¹⁴⁵. În vederea „stârpirii” acestor concubinaje preotul Georgie Majaru a solicitat contribuția autorităților locale. În zadar însă, așa cum declară chiar el „am încercat și autoritatea administrativă dar niciun sprijin nu am primit”. El revine solicitând ajutorul episcopiei: „Rog Măritul Ordonariat a me imputernici se-i pedepsesc cu abrogarea bunătăților sufletesci ale S. Biserice precum: a nui înmormânta, a nu-le sfinți cășile și ale denega anafora lor ca se se aplice aceste pedepse – rugăm autorizarea înaltă”. Obținerea acestor împuterniciri dă speranță preotului, deoarece „sf. jurăminte morali aici cu puțin succes se pot aplica”. Un an mai târziu, prin raportul din 12 februarie 1909¹⁴⁶, preotul revine cu explicația influenței nefaste a ortodocșilor precizând că „preoții lor (ortodocșilor n.n.) premerg cu exemplul concubinatelor”¹⁴⁷. „Din 38 concubinate (existente la data noului raport n.n.), 22 sunt micste”. Doar într-un singur caz este implicat un romano-catolic, în restul cazurilor

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 160-164

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 162, 164

¹⁴² *Ibidem*, f. 161

¹⁴³ *Ibidem*, f. 160, 163

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 61-66. Dintre acestea, impediment la căsătorie aveau 16 cazuri (5 bărbați erau căsătoriți cu alte femei, 2 femei erau căsătorite cu alți bărbați, 8 bărbați aveau obligații militare, iar într-un caz ambii parteneri erau căsătoriți).

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 66

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 155-159

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 159. Aceste explicații, a căror fundament se găsește în faptul că 21 dintre cele 38 de concubinaje din această parohie implicau un partener ortodox, coroborate cu multe alte situații similare, vin să ne confirme faptul că în mediul ortodox rata de concubinaj era mai mare decât în cazul populației greco-catolice din acest spațiu.

fiind implicați ortodocși. Într-o atare situație dificultatea misiunii preotului este foarte mare. „În decurs de 16 ani ale pastoriei lor cu multă greutate din numărul de 50-60 perechi sa prevalat la acești 38 perechi”¹⁴⁸.

Un număr mare de concubini a existat și în parohia Nădlac. Singurul raport existent din această perioadă, completat și el cu o mare lejeritate de către preot, datează din 10 ianuarie 1908¹⁴⁹. Fără a mai completa rubricatura tabelului (posibil și datorită lipsei de cunoaștere a realității acestor cazuri de concubinaj), preotul precizează faptul că în parohia lui „concubinate notorii sunt cam 20 perechi”. Folosirea termenului de „notorii” implică de la sine și existența altor cazuri, asta cu atât mai mult cu cât el și în cazul acestora introduce aproximația „cam”. Conviețuirea acestora se derulează de „zeci de ani, altele de câțiva ani”. Aproximațiile continuă. „Liberi sunt vreo 5 perechi, ceialalte parte muerea, parte bărbatul sunt legați”. Într-un singur caz preotul pare a fi exact. El precizează faptul că toți aceia „cari au încheiatu formula civilă sau cununatu și în beserică”. Cauza existenței acestor concubinaje era „indiferența” (care, se pare, îl caracteriza și pe preot!) acestora în a îndeplini formalitățile cerute.

Protopopiatul Mădăras avea parohii cu populație predominant greco-catolică, situate la nord-est de Satu Mare¹⁵⁰. Numărul concubinajelor raportate de preoții acestor parohii nu a fost unul foarte însemnat. Cu ocazia raportului din 2 ianuarie 1909, în parohia Rușeni sunt consemnate 3 cazuri de concubinaj¹⁵¹. Aceleași cazuri sunt consemnate și cu ocazia raportului de la sfârșitul aceluiași an¹⁵². În Mădăras, la 11 februarie 1909, existau 2 relații de concubinaj¹⁵³. Dintre acestea, doar unul rămâne în ilegalitate până la 31 decembrie 1909¹⁵⁴. Alte 3 concubinaje sunt menționate în filia Homorog la 14 martie 1907¹⁵⁵. Un caz de concubinaj este consemnat în Tătăraști atât cu ocazia raportului din 29 februarie 1909¹⁵⁶, cât și cu ocazia raportului din 26 ianuarie 1910¹⁵⁷. În Sătmărel, la începutul anului 1910, era un singur caz de concubinaj¹⁵⁸. Două cazuri de concubinaj sunt raportate în Pișcari¹⁵⁹.

Protopopiatul Oradea, prin poziția sa în spațiul imediat al orașului Oradea, era mediul în care concubinajul a avut forme de exprimare diferite de cele întâlnite în mediile rurale tradiționale. Populația orașului se emancipează, iar sub efectul emancipării, apar diverse forme ale diluării și erodării perceptelor familiale. Dacă în mediul tradițional am discutat despre o influență foarte mare pe care o avea comunitatea asupra individului, aici individul se emancipează. El începe a-și croi singur viața, ghidându-se după propriile lui opțiuni, fără a mai simți controlul comunitar. Odată cu impunerea căsătoriei civile, la oraș se poate constata faptul că Biserica își pierde mult mai repede, și mai evident, controlul asupra familiei (întreținut

¹⁴⁸ *Ibidem*

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 32

¹⁵⁰ *Schematismus...*, p. 245-249

¹⁵¹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 211

¹⁵² *Ibidem*, f. 274

¹⁵³ *Ibidem*, f. 217

¹⁵⁴ *Ibidem*, f. 271

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 10. Toți cei implicați în aceste concubinaje sunt tineri, fără alte obligații, ale căror relații de concubinaj nu erau mai vechi de un an.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 215

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 270

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 273

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 268. Raportul trimis episcopiei din această parohie consemnează realitatea existentă la data de 31 decembrie 1909.

multă vreme prin intermediul actelor matrimoniale ecleziastice). De altfel, controlul Bisericii este tot mai vizibil înlăturat. La oraș spațiul privat al familiei este tot mai puternic, iar prezența preotului în intimitatea familiei este tot mai mult înlăturată până la excluderea totală. Preotul greco-catolic din parohia Oradea Mare (Catedrală), datorită dimensiunii mari a fenomenului, dar și imposibilității cercetării acestuia prin amestecul în viața enoriașilor săi, nici nu poate completa „Consemnarea...” concubinilor. El precizează în raportul parohial trimis episcopiei la data de 31 decembrie 1908 doar faptul că „Pentru fluctuațiunea poporului din oraș numărul concubinarilor nu se poate alătura”¹⁶⁰.

În parohia română Olosig sunt două cazuri de concubinaj la 29 ianuarie 1909¹⁶¹. Dintre acestea, unul implica persoane căsătorite civil¹⁶². Un an mai târziu, cu ocazia raportului înaintat episcopiei la 18 februarie 1910, sunt descoperite 3 cazuri de concubinaj¹⁶³. În Sititelec, de la 9 concubinaje (4 perechi erau căsătorite civil), înregistrate la 13 ianuarie 1909, s-a ajuns la 10 cazuri, la 22 februarie 1910¹⁶⁴. În Sântandrei, sunt menționate 3 cazuri de concubini în 1909 și 4 cazuri în 1910¹⁶⁵. În Șauaieu sunt 3 concubinaje la sfârșitul anului 1908, iar cu ocazia raportului parohial din data de 31 decembrie 1909 au fost descoperite 4 asemenea perechi de concubini¹⁶⁶. În Nojorid este menționat un singur caz de concubinaj cu ocazia ambelor rapoarte (1909 și 1910)¹⁶⁷. Aceeași situație este întâlnită și în Santăul Mare¹⁶⁸. În schimb, în Cordău, de la 8 cazuri raportate la 15 ianuarie 1909, s-a ajuns la 10 cazuri în 13 ianuarie 1910¹⁶⁹. În parohia Haieu, la 5 februarie 1909 erau 2 perechi de concubini¹⁷⁰. Acestea nu mai sunt consemnate anul următor în raport¹⁷¹. Preotul din localitate face două consemnări pe raportul trimis episcopiei: 1. „În parohia Haieu nu sunt (cazuri de concubinaj n.n.)”; 2. „În filia Rontău sunt câțiva țigani cari adeseori strămutându-și locuința, numărul și numele lor nu se poate cunoaște”¹⁷². În Giriș sunt 9 perechi de concubini la data de 31 decembrie 1908¹⁷³. Cele 3 cazuri de concubinaj, consemnate la sfârșitul anului 1908 în Betfia¹⁷⁴, se reduc la doar un singur caz până la începutul anului 1910¹⁷⁵. În Cihei, la 4 martie 1908, este consemnat un singur concubinaj¹⁷⁶.

¹⁶⁰ *Ibidem*, f. 202

¹⁶¹ *Ibidem*, f. 208

¹⁶² Apropierea de Oradea a acestor localități nu a schimbat atitudinea preoților în privința căsătoriilor civile, considerate nelegitime.

¹⁶³ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 279

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 207, 280

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 206, 283

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 205, 245

¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 204, 276

¹⁶⁸ *Ibidem*, f. 203, 259

¹⁶⁹ *Ibidem*, f. 201, 264

¹⁷⁰ *Ibidem*, f. 200

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 282. Nu putem ști exact analizând doar aceste rapoarte parohiale ce s-a întâmplat cu cele două perechi de concubini. O analiză a registrului parohial de stare civilă va oferi (dacă nu au părăsit localitatea) posibilitatea de a ști dacă s-au cununat civil sau dacă relația de concubinaj s-a destrămat între timp.

¹⁷² Prin această a doua consemnare preotul greco-catolic acceptă existența concubinajelor în rândul familiilor de țigani din această localitate.

¹⁷³ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 199

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 197

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 277

Protopopiatul Satu Mare se remarcă prin numărul redus al concubinajelor. Doar două cazuri sunt consemnate în această perioadă în cele 8 parohii. Primul caz este consemnat în parohia Porcsalma cu ocazia raportului parohial din data de 26 martie 1908¹⁷⁷. Relația nu este una efemeră, Man Mihaly și Vicsotka Maria trăind împreună de 11 ani. Al doilea caz de concubinaj apare consemnat în raportul parohiei Petea din data de 9 decembrie 1910¹⁷⁸.

Protopopiatul Sebiș este situat într-o zonă în care elementul românesc este predominant prin cele două confesiuni, cu un net avantaj în favoarea ortodocșilor (mai bine de 2/3 din populație era alcătuită din ortodocși)¹⁷⁹. Într-o asemenea realitate demografică, ținând cont de situațiile similare întâlnite, prezența concubinajelor trebuie să fi fost o realitate cotidiană în toate parohiile protopopiatului. Analiza rapoartelor parohiale ne-a permis să reconstituim realitatea doar în parohiile Beliu și Bocsig. În Ignești și Minead, lipsa rapoartelor, care fie s-au pierdut, fie n-au fost completate de către preoți, a făcut imposibilă reconstituirea numărului „familiilor” de concubini. Situația nu putea fi însă foarte diferită de cea întâlnită în celelalte două parohii ale protopopiatului.

În parohia Beliu, cu ocazia raportării din data de 31 decembrie 1907, sunt consemnate 10 cazuri de concubinaje¹⁸⁰. Oarecum luat pe nepregătite, preotul recunoaște faptul că „afară de aceștia aci înștiințați mai sunt cam 20 de familii” a căror consemnare nu a putut să o facă deoarece încă nu a cercetat situațiile acestora, neavând „ocaziune ai cunoaște pe toți”. Asemenea situații (nerecunoscute de preoți însă) au mai existat fără îndoială. Preotul își explică întârzierea prin faptul că nu a găsit sprijin din partea oamenilor în această direcție. Motivul ncolaborării sătenilor era neamestecul unora în treburile altora. Neavând „ocaziune ai cunoaște pe toți” preotul a apelat la intermediari, dar „pre cine întreabă nu spune căci se tem ca va fi ceva necas”¹⁸¹. Un an mai târziu, după o cercetare mai amănunțită, dar și o înduplecare a unora de a se cununa, preotul precizează că în parohie sunt 28 de perechi de concubini¹⁸². Preotul ajunge la concluzia că „mulți dintre acești concubinari sunt niște ținгани destrăbălați, ca toți ținganii fără creștere religioasă”¹⁸³. În fundamentarea afirmațiilor sale, preotul aduce în discuție, strâns legat de fenomenul concubinajului, problema copiilor nelegitimi. „Dintre 14 născuți nelegiuți în anul 1908 sunt desigur 8 ținгани”¹⁸⁴. Dincolo de conotațiile etnice ale explicației dorite de preot, ce pune concubinajele și implicit nașterile nelegitime pe seama ținganilor, remarcăm numărul foarte ridicat al copiilor nelegitimi născuți într-un singur an în această parohie.

În parohia Bocsig, la 31 decembrie 1907, sunt 10 perechi de concubini¹⁸⁵. Una din explicațiile pe care le găsește preotul Demetriu Nystor acestor concubinaje ar fi

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 198

¹⁷⁷ *Ibidem*, f. 68

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 292

¹⁷⁹ *Schematismus...*, p. 171

¹⁸⁰ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 124-125

¹⁸¹ *Ibidem*, f. 125. Sătenilor le era frică se pare să dea informații despre familiile ținganilor din sat (între care, așa cum rezultă din raportul preotului trimis episcopiei la data de 31 decembrie 1908, se găseau numeroase persoane ce trăiau în concubinaj).

¹⁸² *Ibidem*, f. 141-142

¹⁸³ *Ibidem*, f. 142

¹⁸⁴ *Ibidem*

¹⁸⁵ *Ibidem*, f. 126-127

faptul că „părinții î-și căsătoresc pruncii înainte de 18 ani; acestea sunt căsătorii nemature și de multe ori nefericite din care se nasc despărțirile și concubinatele”¹⁸⁶. „Altă cauză e, că suntem învăluți de neuniți, între cari în genere sunt dese concubinatele”¹⁸⁷. Aceleași concubinaje le raportează preotul și cu ocazia completării raportului din data de 31 decembrie 1908, inclusiv explicațiile de rigoare¹⁸⁸, fapt ce pune oarecum la îndoială actualizarea informațiilor pe care le trimite episcopiei.

Protopopiatul Someșeni, situat la est de Satu Mare, pe valea Someșului, cuprindea 11 parohii ce includeau localități ale căror populație era majoritar greco-catolică¹⁸⁹. În cuprinsul protopopiatului, pe parcursul anilor 1905-1910, doar un singur raport parohial din numeroasele trimise episcopiei a conținut informații care să ateste existența concubinajelor. Este vorba despre un raport trimis din parohia Crucișior și care conținea cazul unei relații de concubinaj ce exista în filia Măriuș. Nasut Huleu (50 ani) și Maria Varga trăiau, potrivit raportului, de 18 ani în concubinaj¹⁹⁰. Bărbatul avea „soție legiuită”, iar femeia era liberă. Cauza „încuibării acestui rău” este „reutatea și îngâmfarea bărbatului” care „și-a respins soția după o lună de la căsătorie”. Neexistând o sentință de divorț în privința vechii relații a bărbatului, cei doi nu s-au putut căsători.

Protopopiatul Supuru de Jos, situat într-o zonă asemănătoare celei a protopopiatului Someșeni, se remarcă și el prin numărul relativ redus al cazurilor de concubinaje întâlnite în cuprinsul parohiilor. În cele mai multe dintre parohii sunt consemnate doar câte un singur caz de concubinaj¹⁹¹ (Gerăușa, Chegea, Hodișa, Medișa¹⁹², Racova și Horez). Doar în parohia Soconzel (2 cazuri) și Stâna (4 cazuri) concubinajele nu sunt singulare¹⁹³.

Cele câteva concubinaje consemnate în rapoartele parohiale sunt cazuri izolate, adesea, după cum remarcă și unii preoți, survenite pe seama unor influențe din exterior. Concubinajul nu este în aceste parohii o problemă socială care să influențeze viața de familie a comunităților. În cazul concubinajului întâlnit în Chegea, datorită „neglijenței părinților” fetei, Georgiu Gulasiu (23 ani) un tânăr din Giungi, sosit ca zilier în sat, trăiește o relație de concubinaj cu Ana Negruțiu (19 ani)¹⁹⁴. Preotul din Hodișa, explicând faptul că enoriașii bisericii sale nu se complăceau în relații de concubinaj, precizează că Georgiu Popa Nuțuchi (58 ani) și Floare Szabo (48 ani), ce scandalizaseră comunitatea prin concubinajul lor, nu sunt localnici, ci „în toamna anului 1907 au venit aici de aiurea”¹⁹⁵. În dreptul celor 2 concubinaje din Soconzel, preotul din sat găsește o altă explicație, interesantă de altfel: „suntem la granița Transilvaniei unde grosează repirea fetelor”. Originea concubinajului în obiceiul răpirii fetelor este unul plauzibil în măsura în care acest obicei mai este păstrat încă în epocă. De altfel, însuși preotul își nuanțează oarecum explicația. El precizează că „aceștia (Vasiliu Calcău și Timifie Stoica, cortari de meserie n.n.) de acolo sunt veniți (din

¹⁸⁶ *Ibidem*

¹⁸⁷ *Ibidem*

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 137-138

¹⁸⁹ Apud Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 380

¹⁹⁰ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 4

¹⁹¹ *Ibidem*, f. 88, 90-96

¹⁹² Acest caz de concubinaj, raportat în anul 1908, este consemnat în filia Solduba.

¹⁹³ *Ibidem*, f. 93-94

¹⁹⁴ *Ibidem*, f. 88

¹⁹⁵ *Ibidem*, f. 91

Transilvania n.n.)”¹⁹⁶, dar molipsitorul obicei de a fura fata, obligând-o la o viață de concubinaj, nu mai este susținut deoarece femeile în cauză, așa cum precizează chiar preotul, „merg frumos nerepitate”.

Protopopiatul Șimand, era alcătuit din 5 parohii (Mocrea, Gurba, Chereluș, Șimand și Sinteia), situate în partea de sud a episcopiei, în comitatele Bihor și Csanád, într-o zonă cu o populație ortodoxă majoritară în raport cu celelalte confesiuni¹⁹⁷. „În parohiile Distict. Șimand se află un număr mare de concubinari”¹⁹⁸, scria referentul eparhial, Ioan Genț, pe dosarul ce conținea consemnarea concubinajelor din protopopiatul Șimand. El face și o recomandare pe care o trimite protopopului „să se reflecteze preoții respectivi a dezvoltarea zălul pastoral spre a stârpi lepra aceasta din mijlocul poporului nostru”¹⁹⁹.

În parohia Șimand numărul concubinajelor nu a fost unul mare. La 31 decembrie 1907, doar doi tineri conviețuiau în concubinaj. Relația lor nelegitimă, ce începuse un an mai devreme, se încheie însă înaintea următorului raport trimis episcopiei peste un an²⁰⁰. Concubinajele, des întâlnite în satele învecinate, reapar un an mai târziu, când cu ocazia raportului din 31 decembrie 1909, preotul din localitate raportează existența a 2 asemenea cazuri²⁰¹.

În Sinteia, la 25 ianuarie 1908, sunt raportate 5 cazuri de concubinaje²⁰². În toate cazurile sunt implicate persoane ce erau legate prin căsătorie de alți parteneri, astfel că posibilitatea cununării acestora dispărea²⁰³. Motivele invocate de cei în cauză erau diverse. Iencicoș Stefan, după ce soția pleacă de acasă, o ia de concubină pe Maria Ardelean, despărțită și ea de bărbat, invocând motivul „lipsei ajutorului de femeie în casă”²⁰⁴. Aceleași 5 cazuri sunt menționate și cu ocazia raportului din 22 ianuarie 1909²⁰⁵. Anul următor, însă, a adus un nou caz de concubinaj în această parohie²⁰⁶.

Parohia Chereluș ne oferă, sub acest raport, imaginea cea mai diluată a perceptelor familiale. Cele 92 de concubinaje (la care se mai adăuga și cele întâlnite în rândul celorlalte comunități confesionale) existente la sfârșitul anului 1908²⁰⁷, erau foarte multe pentru o localitate ce număra 462 de case și în care comunitatea greco-catolică reprezenta 90% din totalul populației²⁰⁸. Raportat la numărul aproximativ de case ce aparținea comunității greco-catolice, constatăm faptul că în această comunitate confesională era întâlnită o pereche de concubini (o „familie”) tot la 4,5 case. Prin

¹⁹⁶ *Ibidem*, f. 93

¹⁹⁷ *Schematismus...*, p. 175-179

¹⁹⁸ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 39

¹⁹⁹ *Ibidem*. Recomandarea aceasta a fost făcută la data de 30 octombrie 1908.

²⁰⁰ *Ibidem*, f. 182

²⁰¹ *Ibidem*, f. 260

²⁰² *Ibidem*, f. 60

²⁰³ În 3 cazuri bărbatul era căsătorit, într-un caz căsătorită era femeia, iar într-un caz căsătoriți erau ambii parteneri de concubinaj.

²⁰⁴ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 60

²⁰⁵ *Ibidem*, f. 184

²⁰⁶ *Ibidem*, f. 275. Raportul din 30 ianuarie 1910 consemnează existența a 6 cazuri de concubinaj.

²⁰⁷ *Ibidem*, f. 170-181. Numărul raportat al concubinajelor a fost la sfârșitul anului 1907 la 77 de cazuri (*Ibidem*, f. 40-52). Se poate constata așadar o creștere semnificativă pe parcursul anului 1908. Această creștere din anul 1908, a fost urmată de o diminuare a concubinajelor până la 36 de cazuri câte au fost raportate la 31 decembrie 1909 (*Ibidem*, f. 249-258).

²⁰⁸ *Recensământul din 1900...*, p. 98-99

aproximație putem deduce astfel că ponderea concubinajelor din această parohie se situa între 20%-22% din totalul familiilor. Care era originea unei asemenea erodări a familiei? Poate mai corectă ar fi întrebarea: care era cauza diluării percepțelor religioase din acest sat? Familia există, ea însă nu mai este constituită după normele religioase. Dar civil se căsătoreau? Potrivit informațiilor provenite din partea preotului, sătenii din Chereluș nu se căsătoreau nici la primărie. Doar 2 din cele 92 de cazuri de concubinaje au încheiat căsătoria civilă²⁰⁹. O mentalitate păguboasă și primejdioasă s-a instalat, potrivit preotului, în comunitatea greco-catolică din Chereluș: motivul a fost viața scandaloasă și exemplul păcătos al preotului precedent (acuzat el însuși de concubinaj). „S-au văzut pilde de astea ani la rândul dela preoți sglituți cari timp îndelungatu au petrecut pe teritoriul aceste parochii făcând scandal peste scandal... Și au vorbit zilnic și în public contra lui Dzeu și contra așezămintelor înlesneate prin unul născut Fiu al seu. Peste 30 de ani d'alungul dăinuit-au nici cele mai scîrnove lucruri făptuite cu bolă din parte a oameni trecuți prin scoli și puși în fruntea afacerilor publice a căror țintă păgubitoare ușor sevit-a de cinozuru (exemplu n.n.) înainte a tot poporul și asta pe cuvânt «pentru ce să nu facem și noi aceia ce fac domnii, pentru că ei zic că nu-i păcat»... Numai după eșirea din lume (decesul n.n.) a foștilor martori ale aceluor urmări poate să fie speranță în spre mai bine»²¹⁰. Iată deci, o parohie zdruncinată de exemplul negativ al preotului ce era luat drept model de către oameni. Activitatea preotului nou pare sortită eșecului atâta timp cât aceste persoane în a căror mentalitate s-a cuibărit „păcatul concubinării” vor trăi. Totuși, ținând cont că la sfârșitul anului 1909 preotul raportează doar 76 de concubinaje (mai puțin cu 16 cazuri), putem remarca o tendință de intrare în legalitate a acestor familii.

Parohia Gurba se confrunta cu un mare număr de concubinaje. La 31 decembrie 1907, numărul acestora se ridica la 37 perechi²¹¹. Un an mai târziu, numărul concubinajelor a scăzut la 34 perechi²¹². „Cauza, că s-a încuibat acest rău – scria preotul din sat – este, că jur împrejur se vād exemple ne mai pomenit de rele și din partea celor chemați și din partea celor nechemați”²¹³. Preotul pune așadar aceste concubinaje pe influența negativă atât a credincioșilor, cât și a necredincioșilor („nechemați”, „schismatici”), dar și pe influența nefastă a clerului („celor chemați” – făcând trimitere astfel la cazul vechiului preot din Chereluș ce trăise el însuși în concubinaj) sau a laicilor.

În parohia Macrea sunt amintite, cu ocazia rapoartelor de la sfârșitul anului 1907 și 1908, 4 cazuri de concubinaje²¹⁴. În 2 situații partenerii nu aveau alte obligații matrimoniale, în schimb la celelalte 2, femeia era liberă, iar bărbatul era căsătorit cu altă femeie. Numărul concubinajelor din această parohie a crescut la 8 cazuri pe parcursul anului 1909²¹⁵.

²⁰⁹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 170-181

²¹⁰ *Ibidem*

²¹¹ *Ibidem*, f. 54-59. În 3 situații femeia era căsătorită cu alt bărbat, în 4 situații bărbatul era căsătorit cu altă femeie, iar în 7 cazuri bărbatul era reținut de legile militare, nefiind „deobligat serviciului militar”. În 2 cazuri, din cele 37 de concubinaje, partenerii erau căsătoriți de instanțele civile.

²¹² *Ibidem*, f. 167-169

²¹³ *Ibidem*, f. 169. Aceleași 34 de concubinaje sunt amintite și cu ocazia raportului trimis episcopiei la data de 31 decembrie 1909 (*Ibidem*, f. 247-248).

²¹⁴ *Ibidem*, f. 53, 183

²¹⁵ *Ibidem*, f. 261-263

Protopopiatul Șiria, caracterizat printr-o structură etno-confesională similară protopopiatului Șimand, dar și prin aceleași realități socio-economice, nu a raportat episcopiei niciun caz de concubinaj. Realitățile consemnate în alte regiuni ne determină să credem că în fața noastră se află o imagine eronată a fenomenului cercetat. Se impun în aceste condiții două explicații: 1. preoții greco-catolici au raportat episcopiei cazurile de concubinaj existente, dar din motive necunoscute nu au ajuns în arhiva episcopală sau au fost pierdute de-a lungul anilor; 2. sub efectul anumitor influențe, preoții din aceste parohii nu au consemnat realitatea întâlnită. Așadar, fără a exclude posibilitatea existenței unui număr considerabil de concubinaje, precizăm faptul că puținele rapoarte existente nu menționează, așa cum am mai precizat, niciun caz de concubinaj.

Protopopiatul Vășad era situat în partea de nord-vest a episcopiei, într-o regiune în care populația ortodoxă era aproape inexistentă și unde românii greco-catolici trăiau alături de alte grupuri etnice, de confesiune catolică sau protestantă. Într-un asemenea context lipsa cazurilor de concubinaj din rapoartele parohiale nu credem că a fost departe de realitatea existentă în teritoriu.

Raportat la nivelul întregii episcopii, identificăm regiunea sudică și centrală ca fiind zonele în care alteritatea valorilor familiale era mai ridicată decât în celelalte. Sub raportul legăturii fenomenului cu structura etno-confesională, se poate observa o mai mare pondere a concubinajelor acolo unde populația românească era majoritar ortodoxă. În urma analizei efectuate asupra concubinajului din acest spațiu, identificăm 3 categorii de protopopiate: 1. protopopiate cu un mare număr de concubinaje (Holod, Mako, Oradea și Șimand); 2. protopopiate cu un număr mediu de concubinaje (Barcău, Beiuș, Crișul Repede, Sebiș și Supuru de Jos); 3. protopopiate cu număr redus de concubinaje (Ardud, Carei, Eriu, Leta Mare, Lunca, Mădăras, Satu Mare, Someșeni, Șiria și Vășad). Dincolo de toate acestea, identificăm în cea mai mare parte a protopopiatelor parohii în care existau un număr considerabil de cazuri de concubinaj și parohii (aflate adesea în imediata vecinătate) în care nu a existat niciun caz de concubinaj. Realitatea demografică și socio-economică locală, mentalitatea colectivă, influența unor factori interni sau externi, personalitatea preotului, etc., au fost în măsură să traseze anumite tendințe și modele ale acestui fenomen.

Nu în ultimul rând, o anumită relevanță asupra prezenței și răspândirii concubinajului (de aici deducem și carența informațiilor transmise eronat de preoții episcopiei) o au nașterile nelegitime. E drept, nu toți copiii nelegitimi se nasc în urma unor relații de concubinaj, alții sunt rezultatul unor relații accidentale avute de o fată nemăritată sau o văduvă cu un bărbat, fără ca aceștia să fi conviețuit împreună. Apoi, în discuție trebuie introduse și cazurile cuplurilor ce trăiau în concubinaj, dar care se căsătoresc imediat după nașterea unui copil (declarat nelegitim de preot; familia lui era însă acum legitimă, nefiind raportată drept concubinaj). Indiferent care a fost ponderea acestora, nu putem neglija numărul foarte mare al copiilor nelegitimi (născuți în cea mai mare parte în „familii” și ele nelegitime, dar care conviețuiau pe termen nelimitat împreună). În Beiuș, de exemplu, sunt descoperite în anul 1908 doar 5 concubinaje, ponderea copiilor nelegitimi care se nasc, e drept într-o altă perioadă (aceasta nu putea fi însă departe de realitatea de la începutul secolului al XX-lea), este de 18,75%²¹⁶. Nu se puteau naște în 5 familii de concubini aproape o cincime din copiii care se nasc în această localitate. Credem, mai degrabă, că nivelul raportat al concubinajului a fost

²¹⁶ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 91, f. 24-45

sensibil diminuat. O asemenea realitate poate fi transpusă și asupra unor întregi protopopiate, care au surprins prin numărul redus al concubinajelor raportate, dar care erau caracterizate prin similitudini socio-economice și demografice cu protopopiile care au raportat multe concubinaje. În această categorie putem încadra protopopiile Țiria, Barcău, Lunca, Crișul Repede, Beiuș, dar și altele, care, întâmplător sau nu, au dovedit o anumită carență și în raportarea căsătoriilor mixte.

3. Ilegitimitatea nașterilor

Aflat în strânsă legătură cu fenomenul concubinajului, dar nu numai, nașterea nelegitimă a fost una dintre cele mai vizibile forme de exprimare a erodării valorilor și principiilor familiei. Pe de altă parte, dacă divorțul conducea la disoluția totală a familiei, iar concubinajul îmbrăca doar o formă trunchiată a grupului familial, nașterea nelegitimă putea să conducă la stabilitatea și conturarea unei familii reale, cu părinți și copii. Părinții copilului născut dintr-o relație de concubinaj erau, cel mai adesea, constrânși să-și oficializeze relația în contextul botezului acordat copilului. Nu toți copiii nelegitimi, așa cum am precizat, se nasc însă în urma unor relații durabile (chiar și de concubinaj) dintre doi parteneri. În noua conjunctură, nașterea unui copil nu mai reprezenta conturarea „familiei”, ci mai degrabă elemente ale erodării și disoluției acesteia. Abordând subiectul din perspectiva acceptării de către comunitatea tradițională a unor forme de „familii” care nu îmbrăcau totdeauna legalitatea cerută de Biserică putem avea și o altă viziune asupra fenomenului ilegitalității nașterilor. Copiii născuți în aceste familii, ce aveau casă, pământ, socri și alte rude, erau pentru comunitate copii normali (ca toți ceilalți), asta în ciuda faptului că preotul îi considera nelegitimi din cauza cununiei religioase neacordate părinților. Nașterile nelegitime, în acest proces al erodării și disoluției valorilor familiei, îmbracă așadar forme adesea convergente, în funcție de specificitatea comunității, dar și a fiecărei relații în parte.

Evoluția nașterilor pe comitate după legitimitate²¹⁷

Anul	Comitatul	Născuți		
		Total	Legitimi	Nelegitimi
1877	Bihor	17.806	16.129	1.448
	Sătmar	11.412	10.543	798
1879	Bihor	20.546	18.418	1.858
	Sătmar	12.379	11.347	891
1881	Bihor	19.230	17.247	1.718
	Sătmar	11.124	10.248	762
1885	Bihor	22.194	19.581	2.292
	Sătmar	12.824	11.591	1.084
1887	Bihor	23.285	20.559	2.344
	Sătmar	14.239	12.910	1.142
1889	Bihor	24.127	21.359	2.399
	Sătmar	15.213	13.854	1.151

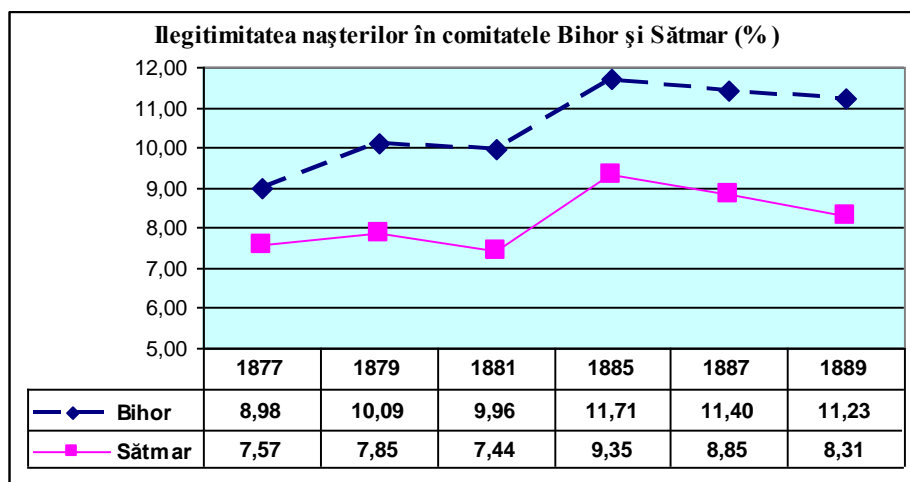
Complexitatea fenomenului crește atunci când în discuția noastră este introdusă noțiunea emancipării personale, îndeosebi emanciparea femeii. Vizibil mai

²¹⁷ Sursele de documentare folosite pentru obținerea informațiilor din acest centralizator au fost anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, I Füzet, (1877 – Budapesta, 1878; 1879 – Budapesta, 1881; 1881 – Budapesta, 1883; 1885 – Budapesta, 1887; 1887 – Budapesta, 1889; 1889 – Budapesta, 1891).

întâi la oraș, acest proces se extinde odată cu transformarea socială, culturală și economică și spre zonele adiacente mediului urban. Într-un atare context, nașterea nelegitimă devenea posibilă, normală și nu întotdeauna condamnabilă. Amestecul comunității în viața personală este tot mai mult îndepărtat, individul căpătând o tot mai multă independență în raport cu aceasta, dar și cu grupul propriu de rudenie.

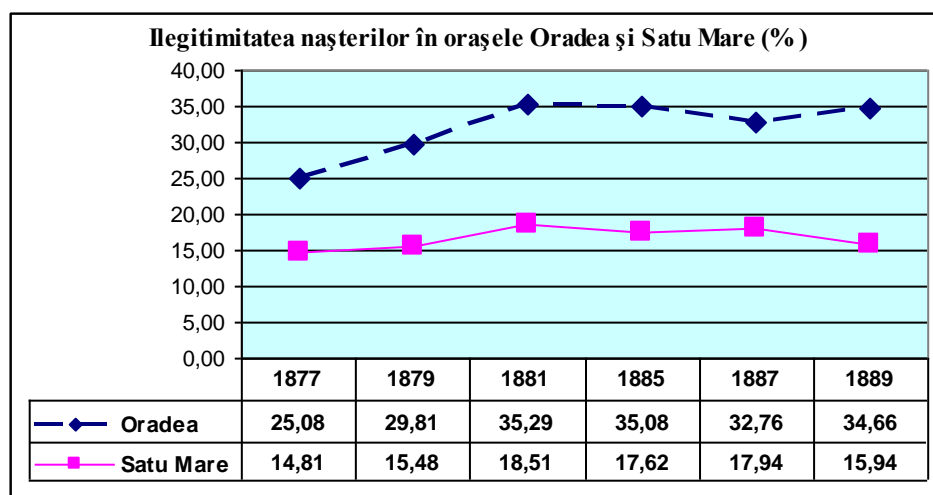
Emanciparea de la oraș capătă ea însăși o vizibilitate mai mare atunci când analizăm fenomenul extrem de răspândit al ilegitimității nașterilor. Într-o lume conservatoare și tradiționalistă, în care valorile morale și percepțiile religioase sunt foarte puternice, aceste nașteri nelegitime contrastează cu structura acestui tip de societate. Cum era posibil ca ponderea nașterilor nelegitime să fie atât de mare? Era oare concubinajul și libertinajul sexual atât de răspândit? Naștea femeia de atunci fără să aibă lângă ea un bărbat „al ei”? Sunt doar câteva întrebări din numeroasele pe care personal ni le-am pus în momentul în care am descoperit această rată mare a ilegitimității.

Graficele de mai jos sunt edificatoare în sensul dimensiunii foarte mari a fenomenului. Precizăm faptul că datele introduse în calcul sunt provenite din anuarele statistice maghiare *Magyar Statistikai Évkönyv...*, cărora într-o mare măsură am fost îndreptățiți să le dăm creditul nostru. Studiul asupra eșantionului parohiilor, propus prin metodologia noastră, va răspunde cu siguranță nevoii de a proba veridicitatea informațiilor din aceste statistici, și, de ce nu, să ne răspundă, măcar în parte întrebărilor pe care ni le-am pus. În parohia greco-catolică din Beiuș, amintită câteva rânduri mai sus, unde existau elemente specifice comportamentului urban (asta în ciuda dimensiunii reduse și a statutului oficial ce nu o încadra în categoria amintită), din totalul de 480 copii născuți în perioada 1860-1880, 90 sunt nelegitimi (18,75%)²¹⁸. Iată deci, un argument, care plasează micul târg Beiuș la același nivel cu orașul Satu Mare (raportat la nivelul ratei ilegitimității nașterilor), fapt ce ne face să credem că datele oferite de către statisticile maghiare sunt în mare măsură credibile și verosimile. Care să fie atunci explicația unei asemenea rate foarte mari a nașterilor nelegitime? Moralitatea populației românești, în general, a fost ea doar un clișeu al istoriografiei noastre?

²¹⁸ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 91, f. 24-45

Discutând despre fenomenul ilegitimității nașterilor credem că trebuie să facem o distincție, măcar teoretică (acest lucru nu se poate întru totul și practic), între nașterile din familiile nelegitime constituite prin unirea dintre bărbat și femeie pentru totdeauna în fața comunității (și doar atât!) și copiii născuți de către femeile „imorale” ce aveau relații accidentale sau de concubinaj pentru perioade mai mult sau mai puțin lungi de timp. De ce este necesară o astfel de distincție? Credem, fapt dovedit și de alte cercetări ale noastre, că în condițiile unei legislații laice permissive, ce nici măcar nu înregistra căsătoria (cel puțin înaintea legilor de la sfârșitul anului 1894), omul de la sat, și cu atât mai mult cel de la oraș, trata actul căsătoriei mai puțin prin intermediul unor obligații de natura unei „oficializări” prin consemnarea undeva într-un registru a căsătoriei. Căsătoria era încheiată cel mai adesea printr-o nuntă la care participau și membrii familiei, rude sau prieteni ai celor doi. Mai mult, la sat, direct sau indirect, la căsătoria dintre două persoane participa întreaga comunitate, inclusiv preotul (ca membru al comunității). Prezența comunității „oficializa” căsătoria, iar prezența preotului era suficientă pentru „binecuvântarea cerească”, fără să mai fie nevoie de înregistrarea căsătoriei. Să fie oare asta realitatea? Cel puțin în parte, ipoteza aceasta pare să fie susținută de comportamentul și mentalitatea omului de la sat. Dar la oraș fenomenul ilegitimității nașterilor, așa cum poate fi văzut din graficul de mai jos, era și mai mare. Aici comunitatea era mai puțin prezentă în viața de zi cu zi a indivizilor. Actul căsătoriei dintre două persoane privea mai mult familiile celor doi și mai puțin pe ceilalți. Dacă la nivelul comitatului Bihor constatăm o pondere medie a nașterilor nelegitime de 10,56%, în Oradea ponderea acestora se ridică la 32,11%. Șocant am spune: în Oradea aproape 1 din 3 copii se naște în afara cadrului familial legal de atunci. Deși mult mai redusă, rata medie a ilegitimității nașterilor este mare și în Satu Mare: 8,23% în comitat și 16,72% în oraș.

Anul 1881, urmat de 1885, este anul cu cea mai mare pondere a nașterilor nelegitime în orașele Oradea și Satu Mare. Nu același fapt se constată la nivelul comitatelor, unde anul 1881 este unul dintre anii cu cea mai mică rată a ilegitimității în rândul nașterilor. După acest an, la nivelul comitatelor constatăm o creștere, coroborată însă cu o relativă stagnare sau chiar scădere la nivelul orașelor. Să fie momentul 1881 unul al unei transformări la nivelul mentalului colectiv din mediul rural. Indiferent de

răspunsul nostru, cert este faptul că tot mai mulți copii nelegitimi se nasc în mediul rural.

Studiile de caz, efectuate asupra parohiilor din eșantionul ales pentru cercetarea fenomenului natalității, au putut să demonstreze tendința în creștere a ilegitimității nașterilor pe parcursul perioadei analizate cu ocazia acestei cercetări. Dincolo de media comitatelor, în satele din regiune rata ilegitimității a fost foarte diversă. Mediul geografic, prezența altor comunități etnice sau religioase, mentalul colectiv, influența liderilor religioși, s-au dovedit a fi factori hotărâtori în scăderea sau înmulțirea numărului nașterilor nelegitime.

În parohia greco-catolică Abrămuț, din 339 de copii născuți în perioada 1860-1880, 19 au fost copii nelegitimi²¹⁹. Nașterile nelegitime din această parohie (reprezentând 5,6%) sunt practic în mare parte fructul relațiilor de concubinaj. Există însă și cazuri de copii născuți de către femei singure. Asemenea momente au fost urmate însă nu de puține ori de căsătoria acestor femei. Ponderea ilegitimității nașterilor este una ce se încadrează în limitele normale pentru această perioadă. Comparativ cu media la nivelul Transilvaniei, caz în care au fost admise valori medii între 6% și 8%²²⁰, ponderea nașterilor nelegitime din această localitate ni se pare chiar mai redusă.

În parohia greco-catolică Aueșu, din totalul de 472 născuți în perioada 1860-1880, doar 8 copii au fost nelegitimi (1,69%), în timp ce 464 au fost născuți în familii întemeiate oficial²²¹. O asemenea pondere redusă a ilegitimității demonstrează puternicul comportament conservator născut dintr-o morală religioasă foarte puternică, specifică satelor din zonele colinare.

Vizibila emancipare personală, generată în contextul prefacerilor socio-culturale și profesionale din Beiuș, a condus și la alte fenomene: din totalul de 480 copii născuți, în perioada 1860-1880, în comunitatea greco-catolică din Beiuș, 90 de copii sunt nelegitimi (18,75%)²²². O asemenea pondere, specifică mai degrabă marilor orașe, este în măsură să ne traseze anumite coordonate ale specificului și naturii societății beiușene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În parohia greco-catolică Borod ponderea ilegitimității nașterilor este una specifică localităților rurale de dimensiuni mai mari, unde nașterile din afara cadrului legal erau mai răspândite decât în micile localități. Ponderea nașterilor nelegitime a fost în cazul acestei parohii de 10,16% (din 738 de copii născuți în perioada 1860-1880, 75 au fost nelegitimi²²³).

În cele două parohii din Ghenci (reformată și greco-catolică), în cei 48 de ani ai perioadei analizate (1863-1910), s-au născut doar 54 de copii nelegitimi (adică 2,26% din totalul copiilor născuți). Frapează distribuția inegală a copiilor nelegitimi pe decenii: 5 copii în anii 1863-1870; 4 copii în anii 1871-1880; 9 copii în anii 1881-1890; 15 copii în anii 1891-1900 și 21 de copii în perioada 1901-1910. Care să fie explicația unei asemenea distribuții? Rata scăzută a ilegitimității nașterilor din prima parte a perioadei analizate contrastează cu cea ridicată din ultimele două decade. Să fie oare legislația laică introdusă după 1895 una dintre motivațiile unei asemenea schimbări de comportament? Sorina P. Bolovan susține, în contextul întâlnirii unei

²¹⁹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 7, f. 6-22

²²⁰ Ioan Bolovan, *Transilvania...*, p. 134

²²¹ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 71, f. 6-22

²²² *Ibidem*, dos. 91, f. 24-45

²²³ *Ibidem*, dos. 144, f. 49-99

situații asemănătoare, că introducerea legislației laice în problemele stării civile a condus la „diminuarea influenței bisericești în viața matrimonială a enoriașilor”²²⁴. Pe de altă parte, așa cum admite de asemenea d-na Bolovan, în preajma începutului secolului al XX-lea se produc schimbări mentale majore în privința atitudinii față de sex²²⁵. Se impune un nou percept: al libertinajului. „Liberalizarea amorului” conduce spre o nouă viziune asupra comportamentului sexual, în particular și asupra vieții, în general. Cele mai multe dintre fetele care nasc copii nelegitimi se găsesc la prima „abateră”, multe continuă să nască însă și alți copii în acest fel. Țiganca Therezia Lakatos din Ghenci și fiica acesteia Iuliana Lakatos sunt două exemple de femei care „recidivează”²²⁶. După mai multe relații de concubinaj Therezia dă naștere în perioada 17 noiembrie 1877 – 29 iulie 1909 la 7 copii. Fiica acesteia, Iuliana, urmând același exemplu, naște după relații cu mai mulți bărbați în perioada 1900-1921, 9 copii (toți nelegitimi). Apoi, Laria Papp din aceeași localitate naște și ea în perioada 1864-1867 din relații de concubinaj două fete, botezate Iuliana (prima a murit la scurt timp de la naștere)²²⁷.

Fără a trasa și identifica direcții și mecanisme exclusiviste de manifestare a fenomenului, așa cum s-a făcut cu ocazia altor cercetări, precizăm, fapt demonstrat prin documentele arhivistice avute la dispoziție, că ilegitimitatea nașterilor a fost nu doar o caracteristică a societății urbane moderne emancipate, ce a gustat prima din fructul liberalizării sexuale, ci ea a fost prezentă și în societatea rurală tradițională. E drept, la oraș, sub impulsul emancipării personale, dar și sub efectul altor factori, rata ilegitimității a fost mai mare decât în mediul rural în care normele și valorile conservatoare religioase erau mult mai bine păstrate. Dar, fenomenul este prezent și la sat. El nu are în toate situațiile conotația unei emancipări din tradițional. Adesea, comunitatea tradițională, oarecum în contradicție cu Biserica, acceptă „mariajul” lipsit de cununia religioasă, iar stigmatizarea ca „nelegiuit” a copilului născut în aceste familii are mai puțin o conotație reală. Facem prin urmare distincția între relațiile sexuale accidentale ce conduc la conceperea unor copii pe care îi aveau fetele nemăritate, femeile divorțate sau văduvele și cele pe care le aveau de exemplu fetele furate sau fugite cu bărbatul alături de care trăiau mai apoi toată viața (căsătorindu-se chiar după mai mulți ani de concubinaj). Prin statornicia partenerilor, concubinajul, așa cum remarcă și d-na Bolovan, capătă un statut aproape „legal”²²⁸. Dincolo de aceste constatări, se remarcă faptul că la oraș se nașteau mai mulți copii nelegitimi, iar în mediul rural nu toți copiii nelegiuiți se nasc în concubinajele de lungă durată, acceptate ca „familii” de comunitate (deși aici controlul comunitar și bisericesc era mai puternic, condamnând trăirile efemere scandaloase). Numeroase femei măritate, așa cum s-a putut constata în urma analizei divorțurilor și concubinajelor, își părăsesc soții și, în urma unor relații mai mult sau mai puțin stabile, dau naștere unor copii nelegiuiți. Nu puține erau fetele nemăritate, care în urma relațiilor sexuale (avute adesea cu bărbați căsătoriți cu alte femei) ajung „fete greșite”. Comunitatea era mai puțin îngăduitoare cu aceste abateri, iar fructul „nelegiuit” al acestor relații era urmărit toată viața de stigmatul ilegitimității. Chiar și în registrele decedaților, preoții consemnează mențiuni

²²⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 123

²²⁵ *Ibidem*

²²⁶ Camelia Chereji, *op. cit.*, p. 12

²²⁷ *Ibidem*

²²⁸ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 190

de genul „născut din pat nelegiuit”²²⁹. Vinovate de regulă erau găsite, de către preot și comunitate, femeile. Catalogarea femeii, atât cu ocazia consemnării concubinajelor sau divorțurilor, cât și cu ocazia nașterilor, ca fiind „depravată”, „pe desfrânată”, „imorală”, „vrăjitoare”, „infidelă”, „slabă”, conduce la o singură concluzie: „muerea e de vină”. Acestea sunt efectul, iar în unele situații cauza, mentalității colective, părtinitoare uneori, născute și prin aportul considerabil al Bisericii. Femeia stricăta era cea care îl corupea pe bărbatul care, mai apoi alegând desfrâul, era nevoit să-și alunge soția legiuită. O asemenea atitudine mentală, lipsită în mare parte de un suport real, era fructul prevalării autorității masculine din mediul rural tradițional. Nu femeia era mai „stricăta”, acesteia însă, în comparație cu bărbatul, i se iertau mai puțin abaterile de la normele și conduitele moral-religioase.

²²⁹ Luminița Dumănescu, *op. cit.*, p. 158

VII. Familia, satul și comunitatea – mentalități, roluri și statusuri sociale

O investigație asupra familiei din perspectiva mentalității este, credem, o mare provocare, un domeniu de interes ce reprezintă și necesită o profundă sensibilitate. Încă de la începutul demersului nostru trebuie precizat faptul că mentalitățile, „înțelese ca un ansamblu de reprezentări, credințe, convingeri, imagini dominante etc., situate la limita dintre conștient și inconștient, asociate atitudinilor, conduitelor și practicilor care le exprimă” sunt expresii și trăiri colective¹. Prin structura, imaginea și reprezentarea lor, mentalitățile sunt cadre generale și etaloane oferite individului de către colectivitate. Mentalitatea se construiește în timp, este de regulă extrem de stabilă și are capacitatea de a modela individul pentru a-i asigura acceptarea și integrarea în comunitate.

Familia, constituirea acesteia, relațiile dintre bărbat, femeie, copii și rude, dar și relațiile cu restul comunității, sunt filtrate prin „gura satului”. Nevoia unei solidarități foarte puternice, necesare în condițiile vitrege ale acelor vremuri, îi obliga pe indivizi să accepte conviețuirea cu ceilalți membri ai familiei (inclusiv cea extinsă²), dar și cu restul comunității. Cel mai adesea, comportamentul individual îmbracă expresia comportamentului colectiv. O astfel de influență a comunității a fost evidentă în societățile rurale tradiționale. Cu timpul însă, aceasta a cunoscut diluări progresive, sub presiunea factorilor modernității. Statul intervine și el reglementând și impunând diverse norme vieții de familie.

Schimbări profunde pot fi constatate pe măsura integrării acestui spațiu într-un circuit economic ce va conduce la impunerea unor mutații în mai multe sectoare economice. Dezvoltarea economică și răspândirea activităților neagricole, asociate unei dezvoltări urbane, a cărei influență era tot mai mare, au antrenat modificări ale relațiilor de familie. Apoi, mutații apar și în relațiile dintre familie, grupul domestic și resursele gospodăriei³. Aceste transformări nu sunt însă vizibile în toate localitățile din regiunea analizată: unele localități rămân ancorate în tradițional, aici noul pătrunde mult mai greu, iar schimbări majore la nivelul mentalului colectiv nu pot fi percepute pe durata perioadei analizate.

1. Câteva reflecții ale evenimentelor demografice în mentalul colectiv

În lumea rurală tradițională, pierdută în mare parte de către contemporaneitate, comunitatea intervenea activ și de aproape în viața personală a membrilor săi cu ocazia a trei evenimente principale: nașterea, căsătoria și moartea⁴. Din perspectiva simbolistică, această participare a comunității afirmă apartenența indivizilor nu doar la propria lor familie, ci și la o construcție mult mai vastă a grupului comunitar. Mobilizarea comunității demonstrează solidaritatea, dar, dintr-o altă percepție, ea poate

¹ Alexandru-Florin Platon, *Societate și mentalități în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2000, p. 17

² Unii autori găsesc tocmai în această nevoie a individului originea și substratul existențial al familiei lărgite, care pe lângă familia propriu-zisă, cuprindea întregul neam de rubedenii de mai multe grade și generații. A se vedea în acest sens Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 205

³ Jack Goody, *op. cit.*, p. 103

⁴ Edward Shorter, *op. cit.*, p. 263

însemna, deopotrivă, controlul comunitar și punerea în scenă a normelor și reglementărilor comunitare pe care individul nu trebuie să le neglijeze. Numeroși străini participă la botezul micului copil la doar câteva zile după naștere. Mama lui însă nu dispunea de dreptul de a intra în biserică deoarece nu era încă „purificată”⁵. Prezența tatălui era și ea aleatoare. Comunitatea era însă prezentă prin întreaga derulare a ritualurilor ce țineau mai mult sau mai puțin de sfera religiei creștine.

„Pentru ca istoricul să pătrundă în intimitate, a fost nevoie ca ordinea lucrurilor să fie răsturnată, iar viața particulară să nu mai fie considerată o zonă interzisă, obscură, blestemată: locul plăcerilor și al robiei, al conflictelor și visurilor umane, centrul, poate provizoriu, al vieții indivizilor, necunoscut, a fost vizitat și legitimat în cele din urmă”⁶. În miezul gândirii politice și economice, al preocupărilor sociale, morale și medicale ale timpului, conceptul de „privat” generează nenumărate demersuri teoretice, nominative sau descriptive al căror epicentru este familia. Din păcate pentru istoricul de azi, statul a fost prea puțin interesat de viața privată a indivizilor. Doar conflictele violente atrag atenția instituțiilor statului și, de aici, interesul istoricilor pentru arhivele tribunalelor. Interesul analiștilor a crescut, în contextul dat, și pentru universul mentalităților colective⁷.

1.1. Căsătoria. De la ferecata poartă a cetății la biruința asupra morții

Fără nicio îndoială, căsătoria este punctul zero în studiul demografic. Michelle Perrot⁸ definea familia ca „atom al societății civile, gestionara intereselor private a căror bună confecționare este esențială forței statelor și progresului umanității. Un număr de funcții îi sunt repartizate. Cheie de boltă a producției, ea asigură funcționarea economică și transmiterea patrimoniilor. Celulă a reproducerii, ea asigură necesarul de copii, cărora le distribuie o bună socializare. Garantă a rasei, ea veghează asupra purității și sănătății sale. Creuzet al conștiinței naționale, ea transmite valorile simbolice și memoria întemeietoare. Ea este creatoare atât de cetățenie, cât și de civilizație”. Punctul de plecare al familiei este căsătoria. Este momentul în care este creat grupul social cel mai important al unei societăți. Nu întâmplător, comunitatea celebrează prin căsătorie biruința asupra timpului, este momentul în care sensibilitatea umană se apropie de „perfectiunea dorită”. Reforma catolică și puritană a mutilat o parte din exaltările culturii tradiționale. Când survine, în cursul secolului al XVIII-lea, o modificare profundă a motivațiilor – sacrificarea bucuriei de a trăi în favoarea obținerii iluzorii a unui avantaj material – aceste motivații noi vor găsi sprijinul unei asceze. Excesiva constrângere a sexului se va răsfrânge asupra darului vieții. Nupțialitatea este generală, dar târzie. Celibatul feminin se întâlnește foarte rar în

⁵ *Ibidem*

⁶ Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. VIII, Editura Meridiane, București, 1997, p. 5

⁷ Pentru aprofundarea acestui subiect, propunem lecturarea mai multor lucrări de specialitate, precum: Philippe Ariès, *Histoire des populations françaises et leurs attitudes devant la vie*, Paris, 1948, ediția II, 1971; Idem, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, 1975; Michel Faucoult, *Histoire de la sexualité*, vol. I, Gallimard, Paris, 1976; Jean Louis Flandrin, *Le Sexe et l'Occident. Evolutions des attitudes et des comportements*, Seuil, Paris, 1981; Robert Muchembled, *Famille et l'histoire des mentalités (XVI – XVIIIe siècles). Etat présent de la recherche*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européenne*, 1974, nr. 3, p. 349 – 369; Robert Favre, *La mort au siècle des Lumières*, în *L'Information historique*, 1979, nr. 5, p. 228 – 231; Michel Vovelle, *La Redécouverte de la Mort*, în *La Pensée*, 1976, nr. 189, p. 3 – 18.

⁸ Michelle Perrot, *Funcțiile familiei*, în *Istoria vieții private*, vol. VII..., p. 87

casele populare, spre deosebire de ceea ce se întâmplă în vârful ierarhiei sociale. Monahismul feminin este interzis celor umili⁹. Dificultățile materiale sunt multe, iar atracția modestă. Căsătoria satisface în primul rând nevoile familiei întregite și mai puțin doar pe cele ale celor doi parteneri¹⁰.

Există puține „fete bătrâne”, chiar și văduvele, înainte de 30 de ani, găsesc ușor pretendenți¹¹. Necăsătorii până spre 30 de ani rămâneau doar tinerii care „fie erau prea urâți și proști, fie erau prea pretențioși” sau cei cărora le-a „murit ursita”¹². Aceștia erau considerați în fața comunității blestemați, fără noroc, păcătoși, nefericiți, morți cu sufletul și trupul, deoarece nu se aflau în rând cu lumea nefiind în stare „să-și ducă sămânța pe mai departe”¹³. Căsătoria era cu atât mai mult dorită de către tineri, cu cât ea oferea „inițierea” și intrarea în lumea bărbaților așezați ce controlau și dețineau puterea familială și comunitară. Vorbind despre aceste aspirații ale tinerilor, Robert Muchembeled subliniază ideea existenței unui adevărat conflict între „bărbații maturi și generațiile de bărbați mai tineri, ținute mult timp într-un adevărat ghetou sexual”¹⁴. Apartenența la grupul tinerilor celibatari nu era totdeauna una tocmai onorantă pentru un bărbat trecut de vârsta primei tinereți. Apoi, numeroșii tineri necăsătorii, dar și mulți dintre cei proaspăt căsătorii, sunt obligați să conviețuiască alături de părinți, care controlau întreaga gospodărie, iar de aici nu de puține ori s-au născut frustrări ce degenerau adesea în violențe. Identificăm, într-un asemenea context, nașterea unor solidarități de grup și vârstă: tinerii nu de puține ori se asociau în conflictele lor cu bărbații maturi. Apoi, tinerii încercau să suplinească statutul lor inferior prin crearea unor „spații” particulare, la care cei maturi, chiar dacă puteau participa, nu o făceau, deoarece era dezonorant în fața comunității. „Seara după muncă, noaptea, duminica, zilele de sărbătoare, sunt segmente de timp la dispoziția lor (tinerilor n.n.), pe care le folosesc pentru organizarea unor jocuri, întreceri de forță, a horei dar și pentru a fi prezenți în cârciumi, pentru a organiza farse, pentru a etala și a zgândări arme, pentru a le folosi în încăierările cu bande din satele vecine”¹⁵. Toate acestea sunt tolerate și privite cu indulgență de către comunitate, tocmai pentru a se evita „explozia violențelor realmente destructive”. Tinerii însă nu ezită, indirect prin jocurile practicate, să condamne și să aducă la cunoștința întregii comunități actele de imoralitate ale fetelor tinere, femeilor măritate sau văduvelor, dar și ale bărbaților, parteneri ale acestora.

⁹ Pierre Chaunu, *Civilizația...*, vol. I, p. 222

¹⁰ Edward Shorter, *op. cit.*, p. 70

¹¹ Mortalitatea feminină crescută, legată de primejdiile primelor nașteri, asociată cu efectele unei rate de masculinitate a nașterilor mai ridicată (nu în totdeauna neutralizată la vârsta adolescenței) contribuie la un deficit de populație feminină ce se adâncește între 25 și 30 de ani.

¹² Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 207

¹³ *Ibidem*. Acești tineri au fost subiecte între cele mai des întâlnite în folclorul popular. Ei sunt satirizați de cântecul și poezia populară, fiind exemple ce nu trebuiau urmate. Toți tinerii, băieți și fete, sunt avertizați de pericolul și drama unui mariaj cu o astfel de persoană. „Fecior bătrân” sau „fata bătrână” era așadar „răsplata nedorită” pentru toți aceia care, din diverse motive, nu se încadrează în tiparul tradițional. Cântecul popular își sfătuiește în acest fel ascultătorul să-i fie teamă de o asemenea perspectivă, să aleagă mai puțin și să grăbească cu orice putință actul căsătoriei. Mai mult, răutatea, invidia și nedreptățile unor tineri vor fi cadonite cu asemenea însoțiri maritale veșnice și neroditoare. Simion Florea Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-comparativ* (în continuare *Nunta...*), ed. îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, Editura Saeculum I.O., București, 2000, p. 13

¹⁴ Apud Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 198

¹⁵ *Ibidem*, p. 199

Obiceiul „strigărilor peste sat” de la începutul primăverii, care s-a practicat pe scară largă în majoritatea satelor transilvănene, este un bun exemplu de înfierări ale desfrâului și exceselor¹⁶. În unele localități, obiceiul presupunea, în paralel cu strigarea publică de pe colina cea mai apropiată vetrei satului, a faptelor ce-i încredințau pe unii membri ai comunității și aprinderea unor zdrențe ce erau apoi aruncate la vale, în semn de judecată a fărădelegilor. Limbajul trivial, zgomotul infernal provocat și înnegrirea fețelor cu funingine, i-a determinat pe unii analiști să vorbească despre „imitarea întoarcerii colective a morților”, „morți chemați să sancționeze căsătoriile nepotrivite, contrare normelor obișnuite, morale și sociale”¹⁷, dar și alte legături imorale și dăunătoare. Comunitatea a fost așadar grijulie să susțină „căsătoria, ca necesitate economică, socială și psihologică, ca formă instituționalizată a reproducției umane, ca fenomen stabilizator și reglator al societății rurale tradiționale”¹⁸. Căsătoria nu este numai prilejul de a crea legături de rudenie, pe baza cărora se creează mai apoi strânse legături economice, ci și mijlocul prin care familii învrăbite pun capăt tensiunilor și aleg calea prieteniei, a alianței matrimoniale. Toate acestea contribuie la menținerea echilibrului și a bunei relații între membrii comunității. Astfel, o căsătorie reușită contribuia din plin la succesul întregii comunități, de aici se înțelege lesne așadar interesul mare al comunității ce participă în întregime la actul căsătoriei.

Dincolo de interesele comunitare și de familie, satul oferea tinerilor posibilitatea cunoașterii reciproce, și astfel să se creeze premisa unei conviețuiri din dragoste și consens reciproc. Pe lângă duminici, pe parcursul anului mai existau și alte momente speciale în care tinerii se întâlneau pentru a se cunoaște, socializa și lega relații mai strânse: sărbătorile religioase de peste an, sărbătorile legate de roade și țarină, clăcile, șezătorile, chiar și serile de priveghi, hora și alte jocuri publice, etc. Dintre acestea, șezătorile, prin gradul de implicare a tinerilor și prin natura activităților (fără a implica alte ritualuri la care să fie prezentă întreaga comunitate), erau cele mai răspândite „distracții” ale acelor vremuri în satele românești. Ea nu era doar locul în care tinerii se întâlneau, ci era și locul în care fetele erau analizate de către băieți: știa ea să se comporte în viața publică, să fie bună gospodină, era harnică sau „întreagă” (la minte și trup, putând fi astfel soție, mamă și bună administratoare a bunurilor gospodărești). Șezătoarea era organizată de obicei în perioada iernii (în numeroase sate, frecvența acestora depășea 3 seri pe săptămână), când munca de la câmp înceta. Seara după cină, un grup de fete se adunau la un loc, „la gura sobei și la lumina unei lămpi, într-o casă apropiată (de regulă în casa unei văduve singure cu care fetele se tocmeau), își torceau fuiorul de cânepă și caierul de lână”¹⁹. Împreună cu ele stăteau, pentru a le ține de urât, flăcăii satului. Șezătoarea avea un caracter intim: poveștile, râsul și glumele, jocurile și cântecele, toate erau organizate fără muzica lăutarilor.

¹⁶ Jean-Claude Schmitt, *Strigoii. Viii și morții în societatea medievală*, ediție tradusă de Andrei Nicolescu și Elena-Natalia Ionescu, Editura Meridiane, București, 1998, p. 200-206

¹⁷ Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 200. Având sarcina controlului alianțelor matrimoniale și deci al unei părți esențiale a reproducerii grupului social, tinerii sunt mijlocitori între generații, între vii și morți”. Robert Muchembeled (coord.), *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, traducere din limba franceză de Maria și Cezar Ivănescu, Humanitas, București, 1999, p. 83

¹⁸ Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 204

¹⁹ Informațiile pe care le avem la dispoziție au fost culese din mărturiile despre serile de șezătoare pe care le-au făcut Ileana Sala, Ioan Brie, Ana Brie, Ecaterina Foghiș și Eva Brie, toți din localitatea Ferice (comuna Buntești).

Șezătoarea era locul unde se plăceau tinerii, îndrăgostindu-se și punând la cale viitoarele căsătorii. În timpul acestor seri de șezătoare erau organizate numeroase jocuri, al căror scop era crearea bunei dispoziții, dar și cultivarea relaționării și socializării tinerilor. Aici își cunoșteau tinerii posibilitățile și limitele pe care trebuiau să le accepte. Adesea erau organizate jocuri ce imitau nunți la care mirii erau de cele mai multe ori aleși de către grupul de fete și băieți²⁰. Cei doi, prin întregul cortegiu de ritualuri pe care trebuiau să-l facă, erau „împinși” să se deschidă și să se apropie. Dacă cei doi se plăceau, „jocul” continua printr-o nuntă reală. Toate fetele care mergeau la șezătoare doreau, nu doar să-și termine caierul de tors, ci, prin aceste jocuri, să pătrundă, deocamdată măcar imaginar, dincolo de zidurile ce le despărțea, de doritul statut de „muiere”. Nunta este „actul care trece feciorii și fetele într-o nouă stare socială, în starea de gospodari, și pune premisele unei noi familii”²¹.

Formele de realizare a căsătoriei erau variate, impunându-se respectarea anumitor ceremoniale, ce includeau: pețitul²², cererea în căsătorie și tocmeala zestre (este încheiat un fel de contract matrimonial), logodna, cununia religioasă și, în cele din urmă, nunta, adică ospățul²³. În lumea rurală tradițională, sentimentele se exprimau mai puțin prin limbaj. Gestică este mult mai importantă. Apropierea dintre doi tineri se realiza de cele mai multe ori cu ocazia unor sărbători, a unor șezători, a unor participări comune la liturghie, etc. „Îndrăgostitul este avar în cuvinte; el nu știe să-și mărturisească înclinația prin antifază: ca atare, își exprimă sentimentele prin injurii surâzătoare sau glume grosolane”²⁴. Duritatea vieții și muncilor fizice își lasă amprenta și asupra comportamentului celor doi tineri. Forța, chiar și violența, impuse de munca manuală, sunt adesea „gesturi de tandrețe” prin care tinerii își manifestă trăirile emoționale. „Își strâng mâna până trosnește, își frâng încheieturile mâinilor, își freacă obraji sau pulpele; câte o palmă grea pe umăr, bruftuluieli, ba chiar aruncări cu pietre unul către celălalt sunt înclinații clare ale înclinației (atrakției n.n.) reciproce”²⁵. Ambii

²⁰ Se crea un adevărat grup în care erau țesute și desfăcute relații. Chiar și fetelor nedorite li se găseau parteneri datorită „grijii” celorlalte surate ce condiționau continuarea jocurilor de integrarea tuturor fetelor.

²¹ Stelian Vasilescu, *Nunta în Bihor*, Oradea, 1970, p. 17

²² Pețitul sau tocmeala era următorul pas care era stabilit după ce cei doi au ajuns la un acord prealabil cu privire la dorința lor reciprocă de a se căsători (asta indiferent dacă a pornit de la ei, de la părinți sau alte persoane apropiate). Prin pețit mirele și părinții acestuia cereau fata de soție de la părinții acesteia. La pețit, participau așadar familiile celor doi tineri (sau cei cărora erau dați în grijă, dacă erau orfani), dar și alte persoane apropiate (dintre rudeni). În timpul pețitului se târguia zestrea fetei. Tânărul și părinții lui solicitau tatălui fetei haine, podoabe, obiecte gospodărești, animale și pământ. Nu de puține ori, tocmeala nu putea fi încheiată, astfel „tratativele” de realizare a nunții eșuau. O asemenea neînțelegere devenea un motiv nu tocmai plăcut pentru cele două familii: tânărul și familia sa au fost refuzați (mai multe refuzuri conduceau la marginalizarea din grupul social al flăcăilor), iar familia fetei nu a fost în stare să dea zestrea cerută (dacă se întâmpla același lucru și cu alți băieți, posibilitatea ca fata să mai fie pețită era foarte mică). Dacă totuși se ajungea la o învoială, era fixată data nunții, iar „feciorul învelea fata cu o cârpă – batic, semn că fata era dată unui fecior”. Din acest moment, fata umbla cu capul învelit, astfel că, întreaga comunitate știa că a fost tocmită de soție unui bărbat. Petru Ardelean, *Terra Ucrus. Pământul Ucuriș (contribuții monografice)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2007, p. 181

²³ *Ibidem*, p. 75

²⁴ Alain Corbin, *Culise, în Istoria vieții private*, vol. VIII, ... p. 171

²⁵ *Ibidem*

tineri cunosc semnificația acestor gesturi și comportamente, inclusiv gradația semnalurilor și răspunsurilor transmise prin ele de către celălalt. Dacă cei doi erau acceptați de către familii, ei vor obține dreptul de a-și face curte reciproc. Vizita reciprocă, „frecvența” cum este numită de către Alain Corbin²⁶, este strict supravegheată de către grupul social și în general de către comunitate. Vocea satului condamnă fiecare pas prin care erau depășite normele și percepțele stabilite prin cutumele locale. Mariajul presupunea, dar și crea, drepturi și obligații pentru cei care contractau căsătoria, aspecte față de care biserica, comunitatea și statul nu puteau rămâne indiferente. Căsătoria era un rit de trecere spre adevărata viață, spre viața umană, cu multiple implicații sociale. Nu o anumită vârstă marca trecerea individului peste pragul maturității, ci întemeierea unei familii.

Nunta și cortegiul ritualic dădeau prilej de manifestare unor puternice trăiri și sensibilități comunitare. Redăm, în cele ce urmează, câteva fragmente din descrierea unei nunți, dar și a etapelor ce o premerg, făcută de către Nicolae Stoica de Hațeg la începutul secolului al XIX-lea²⁷. Deși timpul și spațiul (autorul amintit face o descriere a obiceiurilor din zona satelor Banatului) sunt diferite de cele la care facem noi referire, considerăm că aceste practici tradiționale au avut o arie mult mai largă de exprimare, multe dintre ele regăsindu-se în zona Crișanei chiar și pe parcursul secolului al XX-lea. Încuviințarea părintească nu doar că era necesară celor doi tineri, ci ea era chiar imperativă. Voia părinților asociată fiind cu interesul familiei, al neamului, era cu atât mai importantă cu cât tinerii nu părăseau familia după nuntă. Ei rămâneau în același cadru socio-economic și relațional ce le asigura existența și viitoarea emancipare personală. Primul pas care era făcut, după ce în prealabil în familia tânărului s-a stabilit fata ce urma a fi pețită, era cel al „cercatului”²⁸; „părinții judei fac pîini, azime, ceva friptură, brînză, oao, băutură, dînd știre cu desăgii încărcăți, seara la cei cu fata merg, de sunt chemați și primiți, iară fără știre nechemați, nu să primesc”. „Chemăți și primiți” nu însemna că familia fetei deja a și acceptat ideea unui matrimoniu cu tânărul propus. O fată harnică și frumoasă dintr-o familie bună era curtată în același timp de mai mulți pețitori: „Că la părinți buni, cu feate de omenie, la lucru bărbate, bine lucrătoare cite în vreo seară și mai multe rînduri de-așa pețitori să întâlnească și descântă să duc”²⁹. Cu alte cuvinte, nu toți cei chemați și primiți erau acceptați de familia fetei. Mai mult, chiar și cei acceptați și primiți în casă, „la mese așezați, cinstea lor pe masă” împreună cu părinții fetei „și ei la masă bucate, băutură scot, toți să așezează și să vorbească”, pot pleca acasă fără să-i fi fost promisă fata de soție tânărului. Totuși, „zioa credinții de-a să vedea” atunci „tinerii o rînduiesc”, stabilind în acest fel ziua logodnei. Următorul pas, cel al logodnei, al încredințării și dăruirii fetei, se face nu doar cu participarea familiilor celor doi tineri, ci și cu aceea a rudelor: „Atuncea, adunându-să cu cinstăle, tineri cu ineaăle pe degete, Părinți unii cu alții, cu neamuri adunate, șed la mese, alte neamuri pre fată de față înaintea tuturor o aduc și stă; încă și cu lumînare în mînă, totă a să vedea bine. Ea sărută mîna tuturor și a judei. Părinții featei întrebă pre fecior: place-i fata lor? Părinții feciorului întrebă

²⁶ *Ibidem*

²⁷ Apud Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 207-209; Idem, *Lumea rurală din vestul României...*, p. 114-115

²⁸ Prin acest „cercat”, pe care prof. Ștefănescu îl numește „tatonare ritualică”, familia mirelui își încerca practic norocul: dacă familia fetei dorite era dispusă să-i primească, împreună încercau să ajungă la o înțelegere privind dorita legătură matrimonială între cei doi tineri.

²⁹ Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 207

fata: place-i feciorul lor? Și zicând că-și plac, judele luînd dela tată sau mumă-sa banii de dar, el întinde, fata îi vine darul lui ei în mînă îl dăruiește, și alții cite ceva în mînă îi dăruiesc. Ea să numește fată dăruită”³⁰. În numeroase localități din acest areal colinar, cu această ocazie „feciorul învelea fata cu o cârpă”, semn că fata era dată unui fecior. Din acest moment, fata umbla cu capul învelit, astfel că întreaga comunitate știa că a fost tocmită de soție unui bărbat. După toate acestea, părinții celor doi tineri stabilesc ziua cununiei, „cînd să fie întră sine leagă și în cuscrie să leagă”. Pregătirea nunții ce urmează este un eveniment la care participă toți apropiații celor două familii, implicând, așa cum spunea prof. Ștefănescu, „majoritatea tipurilor de solidarități elementare”. „Neamurile feații, mueri, feate la ea se adună, caută, grijesc ce le trebuie, ziua, noaptea lucră, fac cămași frumoasă, peschine tot feăliu, lungi, scurte, pentru socri, nănași, judelui și alții. Așa părinții feciorului cu frumoasă cînste, mîncăruri, băutură la nănașu să arată”³¹. Pasul următor consta în chemarea la nuntă a întregii comunități: doi bărbați, aleși de obicei din rîndurile tinerilor necăsătoriți, câte unul din partea fiecărei familii, „cu plosca cu băutură”, merg „nu numai la neamuri, ci și la alți vorbitori de bine” să-i invite la nuntă. De la cei invitați se așteaptă și răspunsul, „nuntași juno și însurați să leagă a fi, cari în zioa nunții dimineața, cu flori chitiți, la june să adună”. Mirele îmbracă la nuntă haine noi, „cămașă albă și cioareci noi, ungurești” dar și „țoale vechi adunate, sute de ani păstrate în sat din neam în neam, ținute”. Mirele, împreună cu rudele și apropiații săi, alături de care se aflau și nașii, mergeau în ziua nunții la casa miresei, unde erau așteptați de familia și rudele acesteia. După cununie, întregul alai se deplasează la casa mirelui unde, „să adună toate femeile nuntașilor, cu nănașa, aducându-și cînstele sale, pâni, fripturi, brînze, oao, purcei, băutură ... la scaune să așează, cînstele să pun pre mese”, iar apoi, „gazda aduce fierturi, bucate pe masă, și tămîne ridică, prînzesc”. Petrecerea nunții se continuă cu dansul, „întîi feciorii pre loc, căluțu, danțu, apoi femeile la joc să scoală”³². A doua zi, încă de dimineață, femeile „pre tînără frumos o peptină și muiereste o învălesc”. Câștigarea de către tînără prin căsătorie a statutului de adult, consemnată chiar și în legislația austriacă și maghiară a vremii, este așadar marcată ritualic și de către comunitatea satească. Tînăra femeie își va împleti de aici înainte părul, asemenea celorlalte femei măritate, și între oameni va ieși totdeauna cu capul învelit. Petrecerea continuă până spre seara celei de-a doua zi, „apoi co o fi destul își gîndește, pre nuntași acasă toți îl petrec, el steagul îl oprește, nunta se sfîrșește”³³.

După o cercetare sumară asupra perioadei din an în care se realizau căsătorii, putem constata un gol principal în timpul Postului Paștelui și un gol secundar în timpul Postului Crăciunului. Pe lângă sărbătorile religioase, hotărâtoare în momentul alegerii datei de căsătorie erau și muncile câmpului. Două perioade din an sunt cele mai preferate de către tineri pentru încheierea căsătoriilor: ianuarie-februarie (în unele sate din această regiune ponderea căsătoriilor realizate în luna februarie depășește chiar 50% - așa este, de exemplu, cazul căsătoriilor încheiate în parohia greco-catolică din Borod, unde de-a lungul perioadei dintre anii 1860-1880, în această lună s-au încheiat 51,2% din totalul căsătoriilor³⁴) și octombrie-noiembrie. O maximă secundară poate fi constatată și în a doua jumătate a primăverii (lunile mai-iunie). Cele 3 perioade sunt

³⁰ *Ibidem*

³¹ *Ibidem*, p. 207-208

³² *Ibidem*, p. 209

³³ *Ibidem*

³⁴ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 144, f. 129-134; dos. 145, f. 1-35

despărțite de luni în care se încheiau puține căsătorii: 1. martie-aprilie – perioadă în care se desfășura postul Paștelui, dar și începutul sezonului agricol; 2. lunile de vară și început al toamnei – care corespundeau cu sezonul agricol; 3. luna decembrie – lună de post. Repartiția sezonieră a căsătoriilor confirmă, cu puține excepții, reținerile unei comunități tradiționale în a încheia căsătorii în perioada celor două posturi mari (Postul Paștelui și cel al Crăciunului). Un comportament diferit s-a consemnat în parohiile protestante, unde constrângerile sunt mai mult de natură comunitară (acolo unde existau comunități mixte inter-confesionale, oarecum din respect față de celelalte confesiuni, nu se organizau nunți în perioada posturilor). Maximele înregistrate în lunile februarie și noiembrie nu mai sunt nici ele atât de evidente în comunitățile protestante: în perioada 1860-1880, doar 4,9% dintre căsătorii s-au încheiat în fața preotului reformat din Ioaniș pe parcursul lunii februarie³⁵. În aceeași perioadă, în parohia reformată din Balc, doar 2,2% dintre căsătorii s-au încheiat în luna noiembrie³⁶. Apoi, puține căsătorii se încheiau în timpul sezonului agricol, când „înteruperea, fie și temporară, a muncii la câmp în timpul aratului, semănatului, săpatului sau secerișului nu era prea ademenitoare pentru țăranul ce trudea pe pământul său”³⁷.

În perioada analizată de către noi, familiile celor doi tineri nu mai controlau în totalitate actul căsătoriei. Dacă în perioadele anterioare căsătoria era decisă exclusiv de către familiile tinerilor, caz în care sentimentele de afecțiune sinceră treceau în plan secund, acum tinerii au posibilitatea alegerii partenerului. În ciuda acestei radicale transformări de mentalitate, comunitatea are încă pârgurile necesare unui control asupra actului de constituire a unei noi familii. Acest control este mai vizibil la sat, unde caracteristicile unei existențe tradiționale sunt mai puternice, și mai diluate la oraș, unde și relaționarea dintre familie (de regulă nucleară) și comunitate era clădită pe alte norme.

Căsătorie din dragoste sau căsătorie din interes? Libertatea tinerilor sau controlul părinților? Întrebări dificile pentru sursele noastre de informare. Totuși, cele două modele amintite de noi câteva rânduri mai sus sunt prezente, atât în această formă, cât și sub diverse alte construcții combinate. În ciuda atracției dintre doi tineri, determinismele etno-confesionale și socio-profesionale, coroborate cu „preferințele” familiei și comunității, au darul de a modela „dragostea” unui tânăr față de partenerul său. Adesea căsătoria apărea drept o afacere încheiată de părinți, ținându-se seama de starea materială și neamul bun al familiei cu care urmau să se înrudească, sentimentele tinerilor ordonându-se ulterior pentru a se potrivi alegerii făcute. Cu alte cuvinte, dragostea de care vorbim se dovedea a fi mai puternică atunci când „acesteia” i se asociau cât mai multe determinisme și cât mai puține constrângeri. Între uniunea familială propusă de către părinți (legată cel mai adesea de interesul socio-material al familiei) și libertatea de alegere (inclusiv de exprimare prin relațiile sexuale nelegitime) nu există de fiecare dată o netă distincție. Modelele existente variau în funcție de sistemul economic al gospodăriei celor două familii. Putem asocia, prin urmare, căsătoria dintre doi tineri profilului socio-profesional al familiei în general și al celor doi în particular.

Analizând această relație dintre dragostea sinceră și interesul socio-material, mulți istorici și sociologi au făcut greșeala asimilării abuzive dintre dragoste și relațiile

³⁵ *Ibidem*, dos. 561, f. 26-32

³⁶ *Ibidem*, dos. 74, f. 73-89

³⁷ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 109

sexuale, transpunând apoi diverse comportamente ale unor studii de caz asupra unui spațiu în care realitățile erau diferite. Diferențierile regionale sunt, credem, foarte importante și pot să conducă la comportamente maritale diferite. Este imperativ necesar să cunoaștem aceste aspecte specifice fiecărei regiuni, în cazul nostru, a celor legate de regiunea propusă spre a fi analizată.

Cele două modele de căsătorie aflate în chestiune sunt în mare parte fațete ale unor construcții mentale. În general, societatea tradițională conservă căsătoria dominată de interesul material. Într-o lume rurală tradițională, cum era aceea a satelor din această regiune, un tânăr bărbat ce avea un venit, fie el un salariu infim, era privit ca făcând parte din „lumea bună” (chiar dacă era doar un servitor). Ca urmare, era dorit de tinerele fete ce își propuneau să iasă din tradițional. Tinerii se căsătoreau pentru a se ajuta și pentru a se susține pe perioada vieții, inclusiv atunci când greutățile erau foarte mari. Interesul material era în măsură să creeze un puternic determinism ce-i făcea pe unii tineri să treacă dincolo de vârstă sau starea civilă a viitorului partener. Exemplele sunt numeroase în acest sens. La 24 iunie 1855, Laurentius Egerbenyi (47 ani) din Băița, având o „stare materială foarte bună” se căsătorește cu o tânără de doar 21 de ani din aceeași localitate (Catherina Mayer)³⁸. În aceeași parohie, la 4 august 1861, Carolus Varady (52 ani) ce ocupa o funcție importantă în „exploatarea montană”, se căsătorește cu mult mai tânăra Maria Bontek (22 ani)³⁹. Pe 4 iulie 1863, Josephus Novak (40 ani), născut în Moravia dar stabilit în Băița, unde obține un important statut profesional, se căsătorește cu Iulianna Peter (19 ani)⁴⁰. Joannes Siposy (48 ani), un „magister” din Tileagd se căsătorește cu o tânără de doar 17 ani (Regina Ocsalos)⁴¹. Între asemenea căsătorii găsim și multe încheiate de către „țărani înstăriți” din Șuncuiș de Beiuș, Ginta și Târcaia cu fete tinere din Finiș. Amintim căsătoria încheiată la data de 8 martie 1864 între Csaki Sandor (44 ani) din Șuncuiș de Beiuș și Tomas Rozalon (23 ani)⁴². Apoi, la data de 22 februarie 1876, Kovacs Mihaly (40 ani) din Ginta se căsătorește cu o tânără de doar 19 ani din Finiș (Stalasz Teresia)⁴³. Cea mai mare diferență de vârstă constatată în parohia reformată din Ioaniș a fost de 33 ani (căsătoria a fost încheiată la 13 ianuarie 1874 între Kuncseg Istvan de 49 ani și Honka Ana, o tânără de doar 16 ani)⁴⁴. Moștenirea soțului decedat o „ajută” și pe Catherina Fodor (30 ani) din Băița să se căsătorească cu un bărbat mult mai tânăr, Antonius Schunh (23 ani), asta cu toate că femeia rămăsese cu 3 copii din prima căsătorie⁴⁵. În marea lor majoritate, aceste căsătorii implicau cel puțin un văduv: 1. fie că era vorba despre un bărbat ce avea o situație materială bună, ce se căsătorea cu o fată tânără; 2. fie că o femeie rămasă văduvă era „obligată” să accepte o relație cu un bărbat mult mai în vârstă; 3. cazurile în care bărbații mai tineri acceptau mariaje cu femei mult mai în vârstă erau considerate de către societatea rurală tradițională drept acte de „corupere” venite din partea unor femei rămase văduve, dar care aveau o stare materială bună sau erau frumoase și reușeau să-i atragă, să-i „prindă în mreaja dragostei” pe „tinerii slabi”. Asemenea percepții puneau femeia într-o situație inferioară bărbatului.

³⁸ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 84, f. 35-36

³⁹ *Ibidem*, f. 40-41

⁴⁰ *Ibidem*, f. 41-42

⁴¹ *Ibidem*, dos. 1285, f. 20-30

⁴² *Ibidem*, dos. 424, f. 65

⁴³ *Ibidem*, dos. 425, f. 97

⁴⁴ *Ibidem*, f. 29-30

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 84, f. 36-37

Scopul următor era acela de a procrea și de a asigura reușita și moștenirea copiilor. Din perspectiva mentalului oamenilor de la sat, omul se căsătorește și pentru ca să aibă pe cineva cu care să conviețuiască la bine și la rău, să facă prunci, ca să nu rămână singur la bătrânețe. Cel mai adesea, într-o asemenea structură mentală, accentul cade pe copii legitimi, care să le poarte numele părinților, „pentru ca sângele și seminția lor să nu se stingă niciodată”⁴⁶. Indivizii sunt judecați după succesul familiei lor și după rolul pe care l-au jucat în obținerea acestuia⁴⁷. Din această perspectivă, căsătoria reprezenta un „contract” durabil ce nu putea fi întrerupt decât atunci când existau motive foarte grave. De aici și divorțurile, care erau foarte puține în mediul rural tradițional. Într-o astfel de construcție familială, „decepiile sentimentale cântăreau mai puțin decât lipsurile materiale”⁴⁸. Într-o scrisoare din 3 octombrie 1858⁴⁹, adresată Tribunalului Matrimonial, Anna Popu din Sâmbăta solicita desfăcerea căsătoriei de soțul ei Dimitriu Nasiu, „carele întru ateta e de nedevoltatu în câtu nimica de shine a concepe nu e în stare”. Motivul declarat al cererii divorțului nu este, după spusele femeii nici „sminta trupească”, despre care știa și socrul femeii („el – socrul n.n. – cunoaște nehrănicia feciorului seu și pentru ce anuma nu mai naște”) și nici „alte tote nedeplinătăți” („... cu un cuvânt neci o judecată de shine n’are”). Ea este dispusă să treacă peste toate acestea „numai se fie pace”, însă la moartea soacrei femeii, bărbatul acesteia (socrul) s-a recăsătorit, astfel „se pusă stricare de pace în casă”. Abia acum înțelegem motivul real, exprimat de femeie în prima parte a scrisorii, pentru care aceasta solicită divorțul: „fiind acumă după lege lui (soțului n.n.) însoțită, cu speranță, că după moartea parentilor lui, după cum mi era promisă vom moșteni bunurile parintesci ... și uitam în pace ... tote ce le suferiu cu bărbăția în cinci ani”. Femeia era dispusă așadar să suporte toate „nedeplinătățile” bărbatului ei (de care știa, după cum deducem din conținutul scrisorii, încă înainte de căsătorie) numai să primească casa și bunurile părintești ale acestuia. Moartea soacrei și recăsătoria socrului (caz în care noua femeie căpăta întâietate în dobândirea bunurilor) ruinează speranța femeii care, în aceste condiții, se întreabă retoric „să fiu eu pururea nefericită și se stau pesu stresinele streinilor?”, explicându-și astfel cererea de divorț.

Dragostea nu a fost întotdeauna reciproc împărtășită. Numeroase erau încă situațiile în care tinerele lipsite de suport și susținere din partea propriilor familii deveneau „muier” după ce erau furate, forțate sau obligate de natura împrejurărilor să accepte mariaje nedorite. Asemenea cazuri au fost fără îndoială multe în epocă, ele sunt însă învăluite în tăcerea femeii, „numai să fie pace”, asta cu atât mai mult cu cât mentalitatea colectivă dezavantaja și condamna emanciparea feminină. Ce putea face Zsuzsana Toht, o tânără greco-catolică din Oradea, care a acceptat să renunțe la propria credință, „strămutându-se în calvinism”, căsătorindu-se cu Iosif Molnar, un reformat tot din Oradea „numai ca să pot fi mântuită de strigările și hulele oamenilor”⁵⁰. Femeia își

⁴⁶ Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 206; În viziunea tradițională, omul simplu se teme mereu de batjocura vecinului, a rudelor și a întregului sat. Adesea, în exprimările bătrânilor, care mai mereu trăiau nefericirea singurătății, adresate tinerilor cu diverse prilejuri se găseau sfaturi pentru întemeierea unei familii și facerea de copii. Motivațiile cel mai adesea exprimate izvorau din teama de a nu rămâne singuri la bătrânețe și „ca să nu li se arunce în față că degeaba s-au născut și au trăit pe lumea aceasta”. Simion Florea Marian, *Nunta...*, p. 7

⁴⁷ Antoine Prost, *op. cit.*, p. 67-68

⁴⁸ *Ibidem*, p. 68

⁴⁹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 542, f. 39

⁵⁰ *Ibidem*, f. 93-94

povestește drama încă de la începutul scrisorii din 13 iunie 1860, prin care cere divorțul în fața Tribunalului Marimonial: „Unii ani au trecut acuma de cându mi-am legat capul cu Iosif Molnar, prin care mai înainte de aceasta cu însieleciune silnică mau jefuitu de verguire, si numai asia am vrut a me lua sieși de socie”. Pentru această femeie, rușinea în fața comunității și lipsa unor alte opțiuni maritale sunt suficiente motive să se căsătorească cu bărbatul care a siluit-o. De aici, dar și din numeroasele alte cazuri, se conturează deja în imaginea noastră portretul nefast ale tinerelor care, dintr-un motiv sau altul, își pierdeau fecioria. Cea mai mare diferență de vârstă înregistrată între bărbat și femeie a fost în parohia reformată Fugiu la căsătoria încheiată la data de 22 aprilie 1885, între Kis Sandor (32 ani) din Urvind și Gyori Ersebet (19 ani) din localitatea Füzes-Gyarmat (comitatul Hajdu)⁵¹. Dorind parcă să ne explice cum a fost posibilă această căsătorie, preotul din sat a consemnat în dreptul fetei faptul că aceasta „nu este fecioară”⁵². Un exemplu asemănător găsim în parohia reformată din Curtiușeni, unde căsătoria încheiată la data de 4 aprilie 1899 între Balazs Sandor (38 ani) și Kis Iulianna (20 ani)⁵³ consemnează de asemenea o diferență mare de vârstă dintre bărbat și femeie (18 ani). În dreptul tinerei, preotul din sat consemnează de asemenea faptul că aceasta nu mai era fecioară. Iată deci, cele două tinere, de 19 și respectiv 20 de ani, prin faptul că și-au pierdut „fecioria”, fiind „desfrânate”, după cum precizează preotul, au fost obligate să accepte mariaje cu bărbați mult mai vârstnici. O asemenea realitate denotă percepția pe care o avea comunitatea în privința unor asemenea persoane. Remarcăm, așa cum am mai făcut-o în mai multe rânduri, diferența notabilă dintre modul în care erau privite sub acest raport cele două sexe.

Căsătoria realizată într-o societatea tradițională nu excludea însă iubirea și sentimentele profunde dintre parteneri. Ele însă nu erau determinante în construcția familială. De altfel, dragostea luată în chestiune nu era o condiție pentru contractarea unei căsătorii, și cu atât mai puțin pentru succesul noii familii. A te căsători însemna în primul rând a forma o echipă. Acest „model” cunoaște numeroase nuanțări regionale, iar cu trecerea timpului pare a se plia cerințelor modernității. Fenomenul este mai vizibil la oraș, iar spre începutul secolului al XX-lea, și în unele localități rurale unde tradiționalul lăsa loc, sub influența înmulțirii activităților neagricole, unui proces de modernizare socio-economică. Aceste transformări au condus, așa cum ușor se poate anticipa, la noi percepții mentale, iar de aici la o altă reacție a comunității. Normele sociale se schimbă. Sentimentele sunt legitime. Tinerii, mai puțin dependenți economic de părinți, se emancipează și decid singuri atunci când aleg partenerul pentru căsătorie. Din noua perspectivă, imorală era căsătoria realizată din interes material și fără a fi însoțită de sentimentele sincere ale celor doi soți. Nu puține sunt cazurile tinerilor care, refuzând să accepte „sfaturile” părintești, au „fugit” împreună, „luându-se din dragoste”. Imaginea fetei ce se lăsa furată de la horă „împotriva voinței părinților” de către iubitul neacceptat de familie este prezentă în folclorul și mentalul colectiv⁵⁴. Dragostea pornește din această perspectivă de la atracția reciprocă, de la privirea plăcerii și de la îmbrățișarea acesteia. Sorin Mitu, făcând trimitere la câteva

⁵¹ *Ibidem*, dos. 444, f. 82-83

⁵² *Ibidem*

⁵³ *Ibidem*, dos. 366, f. 7-8.

⁵⁴ După ce vor sta ascunși o perioadă de timp, vor reveni în sat și se vor căsători. În acest caz, pretenția zestre nu putea să existe însă, rămânând la latitudinea părinților dacă se vor învoi în cele din urmă spre a contribui la înzestrarea noii familii. Simion Florea Marian, *Nunta...*, p. 104

decupaje din folclor, ne zugrăvește două imagini idealiste ale feminității. Prima, culeasă dintr-o piesă publicată în anul 1768 și reprodusă de Onisifor Ghibu în 1934⁵⁵, ne prezintă imaginea de clișeu întâlnită în general în lumea rurală tradițională (femeia trebuia să fie „albă, grasă și frumoasă”⁵⁶): „*frumoasă și lată-n șele*” sau „*în trup mândră și grăsuță /.../ și cu șele rotunduță*”⁵⁷. Această imagine nu este însă singulară, ea este chiar contrazisă de noile percepții (a doua imagine propusă): „*nu-i prea naltă, nici prea mică/ oablă-n trup și subțirică*”⁵⁸ sau „*lelea naltă și voinică/ pari că-i trasă-ntr-o verigă*”⁵⁹.

Interesante, din punctul de vedere al subiectului abordat, sunt statusurile și rolurile în cadrul familiei, puterea tatălui și emanciparea femeii. Relația căsătorie – menaj și căsătorie – dragoste sunt în măsură să atingă sensibilitățile umane. Modelul tradițional de familie este caracterizat prin autoritatea tatălui, devotamentul afectiv al mamei, ascultarea și respectul copiilor față de părinți. Totul trebuia coordonat pentru a apăra „tradiția, continuitatea virtuților familiale împotriva oricărei cedări, ..., și fructul căsătoriei să fie un copil de sex masculin”⁶⁰. În general, s-a observat că, atunci când o tânără familie era constituită sub controlul excesiv al părinților, autoritatea masculină era mult mai evidentă. Conservarea valorilor tradiționale era de asemenea mult mai posibilă. Pe de altă parte, atunci când căsătoria se baza pe o relație clădită între cei doi parteneri, relaționarea tindea spre egalitatea soților, autoritatea în familie distribuindu-se între cei doi. Interesantă este totuși distribuția pe spații de coabitare a rolurilor și statusurilor, inclusiv a autorității. Interiorul gospodăriei tinde să devină spațiu dominat de femeie, în timp ce bărbatul rămâne dominant în afara acesteia.

Ritualul social al căsătoriei din mediul rural tradițional cuprindea trei componente principale⁶¹. Primul se referea la transferarea obiectelor și al bunurilor (cel mai important era evidențiat de transportul părții mobile a zestreii oferite de către părinții tinerei femei). Al doilea pune în evidență „transferarea persoanei”. Tânăra era preluată de către soțul ei din casa tatălui, oferită fiindu-i de către acesta. Întregul ceremonial al nunții este centrat pe acest act al preluării miresei de către mire și persoanele care îl însoțesc, urmând ca apoi noua familie să se așeze în noua locuință. În fine, a treia componentă scotea în evidență rolurile și statusurile fiecăruia. Accentul cade de fiecare dată asupra familiei și mai puțin asupra comunității, asta cu toate că întreaga comunitate participă activ la aceste ritualuri. Fiecare ceremonial încerca să evidențieze locul și autoritatea celor doi soți asupra familiei și asupra gospodăriei. Ceremonialul tradițional al căsătoriei este structurat prin asimetria rolului bărbatului și al femeii, izvorâtă din fundamentul ritualurilor sociale⁶². Totdeauna bărbatul își caută mireasa acasă la aceasta (niciodată invers). Mireasa se distinge prin vestimentație, ceea ce nu este și cazul bărbatului. Adesea, întregul ritual de preluare a miresei se

⁵⁵ Onisifor Ghibu, *Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte*, București, 1934, p. 22-23

⁵⁶ Sorin Mitu, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 197

⁵⁷ Apud Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 197

⁵⁸ *Ibidem*

⁵⁹ *Ibidem*

⁶⁰ Apud Ovidiu Drimba, *op. cit.*, p. 411

⁶¹ Michel Bozon, *Le mariage: montée et déclin d'une institution*, în *La famille l'état des savoirs*, volum coordonat de François de Singly, La Découverte, Paris, 1991, p. 50-51

⁶² *Ibidem*

transformă într-o scenetă de dramaturgie⁶³ în care rolul principal îl are mireasa, și unde mirele este mai mult un figurant. Accentul cade pe ieșirea simbolică din casă; familia miresei „suferă” pierderea unui membru al său.

În paralel, familiile celor doi tineri stabileau prin căsătorie un pact de alianță și pace. Actul căsătoriei devenea astfel „centrul unei rețele de rudenie care se compunea din paliere așezate paralel și succesiv, ascendent și descendent, și care aveau ca punct de plecare cuplul recent constituit”⁶⁴. Un asemenea rol dat căsătoriei, remarcat cu prisosință în perioada evului mediu, dar și după aceea, pare a stabili legături și înțelegeri într-o lume învrăjbită, caz în care femeia era cheazășia și instrumentul bunei intenții. Cu timpul, Biserica, dar nu numai, au impus în ceremonialul cununiei momentul prin care i se cerea, inclusiv femeii prin urmare, să încuviințeze căsătoria de bunăvoie⁶⁵. În al doilea rând, din perspectiva celor două familii, căsătoria a însemnat un transfer de bani, bunuri și proprietăți⁶⁶. Nu de puține ori tânăra fată era înzestrată de tatăl său cu o dotă ce depășea averea viitorului ei soț. Cu timpul însă și acest transfer de bunuri și proprietăți dintre cele două familii cunoaște o nuanțare, datorată unei mutații ce survine în structura și construcția unei noi tipologii familiale. Modelul modern de familie nucleară face loc tot mai mult cuplului conjugal și imaginii de soție, și mai puțin doar de mamă, a tinerei femei. Familiile celor doi se amestecă mai puțin în construcția și stabilitatea noii familii. Transferul de bunuri, dacă se face, îmbracă mai degrabă o singură formă, aceea a direcției către noul cuplu, fără a lăsa loc unei eventuale „răscumpărări” între cele două familii ale părinților celor doi.

Recăsătoria a fost, în condițiile mortalității foarte ridicate, o modalitate de refacere a echilibrului social și economic. Recăsătoria devenea o necesitate și atunci când persoana rămasă văduvă era un tânăr, dar și atunci când în discuție intrau persoane mai vârstnice. În special văduvele, lipsite de regulă de posesiunea unei proprietăți care să le garanteze independența economică, dar și cele rămase cu grija mai multor copii, erau obligate să accepte mariajul unui bărbat, de regulă cu mult mai vârstnic, dar care să le ofere siguranța socială și economică. De obicei, așa cum s-a putut observa și din analiza studiilor de caz, fără însă a fi o regulă, a doua căsătorie se făcea cu un necăsătorit, între un văduv și o fată tânără sau între o văduvă și un tânăr necăsătorit. La o eventuală a treia sau a patra căsătorie, posibilitatea contractării unui mariaj cu un necăsătorit scădea până spre zero: opțiunea care rămânea era căsătoria cu un alt văduv. Toate acestea însă au stat sub semnul determinismelor socio-profesionale, dar și sub presiunea constrângerilor cărora aceste persoane sau partenerii lor trebuiau să le facă față. În cazul căsătoriilor dintre un bărbat văduv și o femeie la prima căsătorie, diferența de vârstă dintre bărbat și femeie era foarte mare. Această diferență de vârstă, dar și de statut, poate fi pusă pe seama faptului că, în cele mai multe cazuri, acești bărbați rămași văduvi aveau o situație materială bună și stabilă, dobândită pe parcursul mai multor ani, inclusiv pe durata căsătoriei anterioare, fără însă a neglija și mentalitatea colectivă, favorabilă în asemenea cazuri bărbaților. În cazul bărbaților

⁶³ Nu de puține ori, mama, dar și alte rude apropiate miresei, plâng cu ocazia plecării miresei din familie.

⁶⁴ Apud Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 205; Alina Ioana Ciobănel, *Tipologia relațiilor de rudenie*, în *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”*, nr. 7, București, 1996, p. 19

⁶⁵ Gisela Bock, *Femeia în istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre*, ediție în limba română tradusă de Mariana Cristina Bărbulescu, Polirom, Iași, 2002, p. 26

⁶⁶ *Ibidem*

văduvi sau rămași necăsătoriți până la o vârstă, comunitatea era mai „permisivă”, mai „îngăduitoare”; în schimb, femeilor din aceleași categorii li se reduce foarte mult „piața maritală”. Existau cazuri în care bărbații mai tineri acceptau mariaje cu femei mult mai în vârstă. Acestea erau considerate de către societatea rurală tradițională drept acte de „corupere” venite din partea unor femei rămase văduve, dar care aveau o stare materială bună sau erau frumoase și reușeau să-i atragă pe „tinerii slabi”. Toate aceste căsătorii erau adesea privite cu reticență de către comunitate. Condamnate erau și văduvele care se recăsătoreau la scurtă vreme după ce au rămas în văduvie sau se căsătoreau chiar dacă aveau putere să se întrețină⁶⁷.

„Căsătoria” nu îmbracă însă întotdeauna „formele oficiale”. Concubinajul, indiferent cum l-am numi, era omniprezent. Paradoxal, concubinajul nu a fost doar rezultatul emancipării personale, caz în care tinerii tot mai îndepărtați de percepțiile tradiționale, puternic influențate de normele și valorile religioase, s-ar fi datat la asemenea „legături primejdioase și rușinoase”. O asemenea teorie, valabilă din perspectiva urbană (aici, pe măsură impunerii modernității, alterarea normelor religioase a condus pe bună dreptate la astfel de relații), nu-și are întru totul susținere în mediul rural țărănesc. Nu din emancipare țărânul „uită” să se cunune cu „muerea” lui. Și totuși, de ce concubinajul era atât de prezent în mediul românesc? Este românul atât de necredincios? Dacă ar fi să dăm crezare numeroșilor preoți greco-catolici care trimit consemnări episcopiei despre aceste concubinaje, atunci într-adevăr, în satul românesc o mare parte a oamenilor duc o viață în care exista foarte puțin loc pentru religiozitate. Demetriu Brad, preotul greco-catolic din Semlac, obosit de lupta dusă pentru „stăpînirea acestui rău”, consemnează în dreptul celor 45 de perechi de concubini trei citate preluate din vechile scrieri canonice, scrise parcă special pentru lumea lui: „Legea a slăbit nu lucrează evanghelia, toată scriptura nu este băgată în samă, profeți sau slăbit și tot cuvântul celui drept”⁶⁸; „Mintea se a rănit, corpul se a trândăvit, spiritul bolnăvește, cuvântul a slăbit, viața se a omorât”⁶⁹ și „Toată Scriptura, legea dumnezeiască și învățătura însuflețită de Dzeu, o am primit de sunet gol și graiuri deșarte de faptă, numai cu numele și cu cuvintele purtăm noi răi onorata evanghelie și adevărata creștinătate”⁷⁰. Trecând dincolo de consolările filozofice ce și-au găsit validitatea și în alte vremuri, preotul greco-catolic din Dumbrava găsește două explicații mai pământești: „Causa principală e căsătoria civilă, zicând că prin aceasta sunt legați; a doua e când fac tocmeală – legătură cu intențiune de a nu se lua, părinții promit avere mobilă și imobilă, or în urmă o deneagă și așa ei zic că până nu capătă promisiunea făcută – averea – nu se cunună”⁷¹. Urmărind evoluția concubinajelor din perspectiva Bisericii, se poate constata la nivelul întregului spațiu analizat o mai mare lejeritate în abordarea cununii religioase după anul 1895, odată cu introducerea căsătoriei civile obligatorii. De altfel, Biserica a continuat să considere concubinaj „așa numita căsătorie civilă”. A doua explicație, găsită în dreptul a numeroase concubinaje din spațiul episcopiei greco-catolice, pare a introduce în discuția noastră o anumită ruptură mentală între vechea generație a părinților și cea a tinerilor. Tinerii, din dorința de a avea averea, își pedepsesc și chiar șantajează părinții (condamnați de comunitate pentru gestul neacordării zestrei promise). Pentru ei, lipsa legalității nu pare a fi o

⁶⁷ Simion Florea Marian, *Nunta...*, p. 520

⁶⁸ *Ibidem*, f. 162, 164

⁶⁹ *Ibidem*, f. 161

⁷⁰ *Ibidem*, f. 160, 163

⁷¹ *Ibidem*, f. 82

problemă⁷², în schimb ei mizează pe conservatorismul părinților (presăși și de normele tradiționale comunitare). O mentalitate păguboasă și primejdioasă s-a instalat, potrivit preotului, în comunitatea greco-catolică din Chereluș: motivul a fost viața scandaloasă și exemplul păcătos al preotului precedent (acuzat el însuși de concubinaj). Potrivit noului preot, cele 92 de perechi de concubini existente la 31 decembrie 1908, s-ar explica prin faptul că oamenii din sat au început a zice: „pentru ce să nu facem și noi aceia ce fac domnii, pentru că ei zic că nu-i păcat”⁷³. O altă cauză, justificatoare pentru preoții greco-catolici nevoiți să dea explicații episcopiei, prin care se pasa responsabilitatea din propria ogradă în cea a vecinului, era aceea a influenței nefaste a ortodocșilor, „între cari în genere sunt dese concubinatele”⁷⁴. „Cauza concubinatelor este datina lipicioasă a schismaticilor din această provincie” scria preotul din Șeitin episcopiei la 12 februarie 1908⁷⁵. Un an mai târziu, el revine cu explicația, precizând că „preoții lor (ortodocșilor n.n.) premerg cu exemplul concubinatelor”⁷⁶. În unele sate din zona Beiușului, dar nu numai, doi tineri se luau de soț și soție în fața familiei și a întregului sat, făcând inclusiv nuntă după toate rigorile tradiționale, fără să mai treacă pe la preot sau, cum a fost cazul mai târziu, pe la primărie. În fața comunității, ei erau căsătoriți. Mâncau, lucrau și dormeau împreună. Cei mai mulți însă, atunci când aveau copii pe care trebuiau să-i boteze, oficializau prin cununia religioasă actul căsătoriei săvârșite cu mult timp în urmă în fața comunității. Chiar și Nicolae Iorga, călătorind prin Bihorul și Sălajul acelor vremuri, remarcă faptul că „obiceiul nunții cu petrecere, dar fără preot și fără declarațiune la primărie e încă foarte răspândit, cu toate că unii preoți, cari au încă de lucru cu parohienii atât de cerbicoși, duc luptă înverșunată împotriva concubinajului”⁷⁷. Aceste obiceiuri, dacă pot fi numite așa, au putut fi observate până târziu în a doua jumătate a secolului al XX-lea în multe sate beiușene⁷⁸. Apoi, multe dintre concubinaje se nasc din imposibilitatea contractării de către unul dintre parteneri a unui nou matrimoniu, după ce a „divorțat” („uitând” să îndeplinească toate formele legale ce erau cerute pentru desfacerea mariajului) dintr-o altă căsătorie. Toate acestea erau însă combătute de către Biserică. Ioanu Czoka din Ghegea, în ciuda

⁷² În acest caz, teoria privind impactul modernității asupra familiei pare să se extindă și în mediul rural: tinerii (mai emancipați de regulă decât persoanele mai vârstnice) renunță la căsătoria religioasă pentru o dispută cu părinții. Disputa respectivă s-a născut dintr-o problemă fundamentală pentru omul de la țară: pământul.

⁷³ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 170-181

⁷⁴ *Ibidem*, f. 126. Aceasta este una din explicațiile pe care le găsește preotul Demetriu Nystor din parohia greco-catolică Bocsig. Pentru acesta, o altă cauză ar fi faptul că părinții își căsătoresc copiii înainte de 18 ani, iar aceste căsătorii sunt „nemature și de multe ori nefericite din care se nasc despărțirile și concubinatele”.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 66

⁷⁶ *Ibidem*, f. 159. Aceste explicații, al căror fundament se găsește în faptul că 21 dintre cele 38 de concubinaje din această parohie implica un partener ortodox, coroborate cu multe alte situații similare, vine să ne confirme faptul că în mediul ortodox rata de concubinaj era mai mare în rândul populației decât în cazul populației greco-catolice din acest spațiu.

⁷⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 603

⁷⁸ În localitatea Ferice sunt chiar și acum familii, constituite cu 40-50 de ani în urmă, care nu au oficializat încă actul căsătoriei în fața oficiului de stare civilă. Ei, având copii de asemenea căsătoriți, conviețuiesc împreună și nimeni din sat nu-i vede altfel decât o familie. Și mai mulți sunt cei care, nu din lipsă de respect față de Biserică sau din refuz al actului cununiei pe motiv de necredință, nu au beneficiat de actul cununiei religioase (devenită după legile din 1894 facultativă).

recomandărilor și sfaturilor primite de la episcopul diecezan greco-catolic, „nu și-a venit în fire, ci în locu să continueze cu soția sa legiuită consorțiul vieții matrimoniale după legea lui Dumnezeu, trăind cu Floarea Groza în concubinatu, ambii ducă una viața desfrenată și abominabilă în ochii lui Dumnezeu”. Mai mult, înaltul ierarh dispune să se găsească soluții pentru ca: „acești monștri ai nemoralității, aceste membre putrede ale Bisericii, cu exemplul lor detestabil, să nu lătească contagiul distrugerii între credincioșii din acea Parohie, conciliandu-li-se în casu de lipsă, chiar și desprețuiala comună și năsterea celorlalte onești nefiind demni de stimă și de familiaritatea oamenilor de treabă unii ca și aceia cari... calcă sub picioare într-un mod atât de nerușinat, trivialu, scârnavu și grețosu, toate legile și regulile onestității și ale moralității publice”⁷⁹. De altfel, episcopia transmitea mai mereu preoților îndrumări pentru a lua măsuri împotriva concubinajelor. Referentul eparhial, Ioan Genț, scrie pe dosarul ce conținea consemnarea concubinajelor din protopopiatul Șimand, recomandarea trimisă și protopopului „să se reflecteze preoții respectivi a dezvoltă zădul pastoral spre a stârpi lepra aceasta din mijlocul poporului nostru”⁸⁰. În ciuda eforturilor făcute de preoți, rezultatele nu au fost considerabile. Puțini sunt preoții care se pot lăuda (după prima recomandare) în următorul raport parohial că au contribuit semnificativ la diminuarea numărului concubinajelor din parohie. Preoții revin însă în cele mai multe cazuri, explicându-și oarecum insuccesul, prin formulări de genul „nui mărturisesc, nui cuminic, nu dau s. Evanghelie se serute, nu capătă prescură, nu-i dezleg, dar tote sunt în zadar”⁸¹.

1.2. Nașterea, copilul și copilăria

Scopul declarat al căsătoriei era procreația. Nașterea unui copil, dacă era băiat cu atât mai mult, era un prilej de satisfacție ce provenea din bucuria continuității și atingerii intereselor familiei. În popor, nașterea unui copil nu însemna însă de fiecare dată mai mult decât „o gură de hrănit în plus”. De aici și lipsa preocupărilor pentru acești nou-născuți, fapt ce conduce la o expunere foarte mare a micilor neajutorați. Nu este vorba despre o lipsă de afecțiune, dragoste sau grijă din partea mamei, ci mai degrabă de faptul că acestea nu erau la fel de puternice ca și în prezent. Indiferența față de copii, dacă ea a existat într-o anumită formă, s-a datorat numărului mare de nașteri, coroborat cu rata mare a mortalității infantile și, de ce nu, cu condițiile grele ale vieții ce solicitau foarte mult adulții. Părinții nu își permiteau să se lege foarte mult de copiii nou-născuți. În ciuda faptului că femeia năștea foarte mulți copii, familiile din spațiul românesc în general duceau până la maturitate 2-3 copii. Multe dintre femei nu reușeau să-și vadă niciun copil matur. Într-un asemenea caz, drama îmbrăca alte forme și grade de exprimare. Afecțiunea și energia totală a părinților trebuia păstrată într-o asemenea societate pentru ceilalți copii, chiar și pentru cel ce urma la anul să se nască. Toate acestea, așa cum am spus, se asociau muncilor solicitante ce generau o lipsă de timp necesară afecțiunii față de copii din partea părinților⁸². Cum mortalitatea infantilă era foarte ridicată, copilul era botezat la doar câteva zile după naștere. Această realitate este întâlnită peste tot în Europa medievală și premodernă. Leon Batista Alberti insistă în *Libri della famiglia (1432-1441)* că femeia trebuie să se căsătorească devreme „pentru a nu cădea pradă viciilor, în vreme ce așteaptă să se întâmple ceea ce îi cere

⁷⁹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 510, f. 138

⁸⁰ Recomandarea aceasta a fost făcută la data de 30 octombrie 1908. *Ibidem*, f. 39

⁸¹ *Ibidem*, f. 78

⁸² Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 225

natura”⁸³. Femeile își dedicau întreaga viață de adult procreației. În medie, o femeie din Florența naștea de zece ori, iar țărăncile franceze de nouă ori⁸⁴. Această realitate se întâlnea în condițiile în care doar doi copii născuți la Florența supraviețuiau părinților⁸⁵. Deși au avut loc numeroase prefaceri cu trecerea anilor, natalitatea, dar și mortalitatea infantilă, rămân ridicate și spre anul 1900.

În parohia greco-catolică din Ghenetea, pe parcursul perioadei 1860-1910, s-au încheiat 82 de familii în care s-au născut 416 de copii (5,07 copii/familie)⁸⁶. Nu mai puțin de 7 femei nasc cel puțin 10 copii, dintre care una chiar 14 copii. Aceste numeroase nașteri ale unor femei nu conduc în mod obligatoriu la o familie foarte numeroasă: dintre cei 14 copii pe care îi naște Magyar Ileana (căsătorită la 26 noiembrie 1901 cu Korb Ioan), doar 7 reușesc să supraviețuiască primilor doi ani⁸⁷. O asemenea situație este consemnată și în familia lui Szarka Augustin (constituită la 10 noiembrie 1900), a cărei soție îi naște 13 copii, dar care trebuie să accepte moartea a 5 dintre ei înainte ca aceștia să treacă de vârsta de 1 an⁸⁸. Într-o familie s-au născut 12 copii (intemeiată prin căsătoria dintre Cutus Vasile și Recsan Marie la data de 11 ianuarie 1894), dintre aceștia primul an i-au supraviețuit doar 8 copii, iar 20 de ani ajung să împlinească doar 5 dintre ei⁸⁹. Mortalitatea infantilă în aceste familii s-a dovedit a fi una foarte ridicată: nu mai puțin de 63 de copii mor înainte de a avea 1 an (15,14% din totalul născuților vii), înregistrându-se așadar o mortalitate infantilă ce 151,4‰). Un motiv în plus pentru a plasa această localitate în rândul acelor care nu au găsit suficiente resurse și mijloace pentru a depăși crizele economice și epidemiile întâlnite în regiune în anii 1870-1880.

În parohia greco-catolică din Șuncuiș de Beiuș, în perioada 1860-1910, parohul a oficiat căsătoria a 185 de familii, în care s-au născut 679 de copii (o medie de 3,67 copii/familie)⁹⁰. Dintre aceștia cel puțin 46 (atâția consemnează preotul⁹¹) mor înainte de a împlini vârsta de un an (adică 6,77% din totalul copiilor născuți în aceste familii).

Mortalitatea infantilă, așa cum s-a putut constata în cazul tuturor localităților analizate, s-a menținut la valori foarte ridicate pe toată durata perioadei cercetate.

Iată deci, o lume în care se nasc mulți, dar și mor mulți. Se nasc pentru a suferi spun unii, mor pentru a fi fericiți spun alții. Este mentalul comunității ce-i influențează (ușurându-le astfel durerea) și pe părinții care, după pierderea unui copil, aleg să nască altul. Poate Dumnezeu se va îndura de acesta.

O asemenea mare rată a mortalității în rândul copiilor naștea și ideea infanticidului (susținută în unele cazuri și de dovezi). Moare un copil, mama e cea care,

⁸³ Apud Gisela Bock, *op. cit.*, p. 27. De remarcat este și faptul că una din șapte mame (indiferent de rang și stare socială) murea în urma nașterii și mult mai multe rămăneau cu sănătatea subrezită.

⁸⁴ *Ibidem*

⁸⁵ *Ibidem*

⁸⁶ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 461, f. 32-50, 64-75; dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21

⁸⁷ *Ibidem*, dos. 462, f. 4-101; dos. 463, f. 1-21; dos. 464, f. 1-90

⁸⁸ *Ibidem*

⁸⁹ *Ibidem*

⁹⁰ *Ibidem*, dos. 1197, f. 11-24; dos. 1198, f. 1-99; dos. 1199, f. 1-

⁹¹ *Ibidem*. Rubrica referitoare la decesul celor născuți în aceste familii n-a fost în toate cazurile completată, prin urmare nu putem spune exact câți copii de sub un an au murit. Dintre aceștia 46 fiind consemnați.

cu voia sau fără voia ei, i-a luat viața. O asemenea mentalitate exista și era alimentată de condițiile precare ale existenței țăranilor. De numeroase ori, părinții și copiii, mai mulți la număr (și de vârste diferite) dormeau în aceeași încăpere, de multe ori în același pat. Noul născut nu avea un pat separat decât în cazul în care un asemenea pat rămânea de la ceilalți copii. Biserica și statul în Franța insistă foarte mult pentru ca noul născut să nu fie în niciun caz culcat în același pat cu părinții. Această grijă continuă izvoră dintr-o crudă realitate⁹². Cel mic și neajutorat murea adesea asfixiat. Mama e adesea găsită vinovată, care din neglijență, reală sau simulată, conduce copilul spre moarte. Comunitatea se întreabă (nu fără rost adesea): „nu cumva ți-ai lăsat copilul prea aproape de căldarea clocotită?”⁹³.

Viața copilului, copilăria, drepturile sale, sunt cel mai adesea legate și de legislația existentă. Vom încerca, în cele ce urmează, să redăm câteva din prevederile legislative austriece și maghiare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea referitoare la copil și „poziția” lui în familie. Cutumele deja existente sunt, în perioada despre care vorbim, cizelate sub influența legislației referitoare la copiii, căreia statul i-a acordat o atenție deosebită.

Omul prin naștere dobândește personalitatea sa naturală, căci „prin naștere devine persoană”⁹⁴, prin urmare, dacă nou-născutul „numai un moment a vețuit după naștere”⁹⁵, acesta a devenit subiect de drept⁹⁶, iar asupra acestuia s-au transmis drepturi succesoriale⁹⁷. Dacă un copil moare imediat după naștere, prin dovedirea faptului că s-a născut viu asupra lui se transmit drepturile succesoriale⁹⁸. Astfel, mama și rudele acesteia pot să-l moștenească în caz de deces pe tatăl copilului. Potrivit legislației austriece și maghiare, copilul era înregistrat în matricolele nașterilor. Evidența nașterilor era făcută, până la 30 septembrie 1895, de către preoți, iar după 1 octombrie 1895, de către autoritățile laice, prin registrele speciale civile⁹⁹. În cazul în care părinții divorțau, legislația laică prevedea o serie de măsuri care garantau drepturile copiilor. Așa cum am mai precizat, copiii în vârstă de până la șapte ani rămâneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă, la partea nevinovată. Dacă ambii părinți

⁹² François Lebrun, *Parents et enfants*, în André Burguière, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (coord.) *Histoire de la famille*, vol. III, *Le choc des modernités*, Armand Colin, Paris, 1986, p. 192

⁹³ Apud Georges Duby, *Cavalerul, femeia și preotul (Căsătoria în Franța feudală)*, ediție în limba română tradusă de Petru Creția, Editura Du Style, București, 1997, p. 68

⁹⁴ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 13

⁹⁵ Dreptul maghiar ia în discuție și cazul embrionului, căruia îi asigură toate drepturile, chiar dacă încă nu s-a născut. Pentru ca aceste drepturi să intre în vigoare, trebuiau îndeplinite două condiții esențiale: 1. drepturile se exercitau doar după naștere; 2. drepturile se transmiteau doar asupra copilului născut viu. A se vedea în acest sens textul *Legii XX* din anul 1877 luat spre dezbateră în Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 13-22.

⁹⁶ Dacă embrionul nu se naște viu, atunci, potrivit dreptului maghiar, se consideră că nici nu a fost conceput.

⁹⁷ *Legea XX* din 1877 (paragr. 30), precum și *Legea XVI* din 1894 (paragr. 128) oferă posibilitatea unei persoane de transmisie a succesiunii prin testament și asupra unui embrion deja conceput. În acest caz, părinții copilului, în momentul nașterii acestuia, devin reprezentanții legali ai copilului, precum și a moștenirii acestuia.

⁹⁸ Dovezile necesare puteau fi prezentate de către moașa sau personalul medical care a asistat la naștere sau prin autopsie (dacă în plămânii copilului decedat exista sânge însemna că acesta a respirat și ca urmare a avut viață la naștere).

⁹⁹ Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 18

erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei, atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți). Dacă niciunul dintre părinți nu se îngrijea de soarta copilului, autoritatea tutelară putea să încredințeze copilul celei mai apropiate rudenii¹⁰⁰. La împlinirea vârstei de 12 ani, persoanele de ambele sexe pot contracta afaceri juridice, prin care „nu primesc asupra lor niciun obligăment și nu abdică nici de un drept al lor”¹⁰¹. *Legea XX* din 1877 dădea posibilitate minorilor de ambele sexe, după împlinirea vârstei de 12 ani, să facă testament public¹⁰². Minorii care au împlinit vârsta de 14 ani pot dispune liber de câștigul lor¹⁰³ (dacă ei înșiși se îngrijesc de propria susținere). După împlinirea acestei vârste au posibilitatea de a fi chemați ca și martori în fața judecătorului, indiferent de sex. Fetele după împlinirea vârstei de 16 ani, pot contracta căsătoria. Acest drept le revine băieților abia după împlinirea vârstei de 18 ani. După împlinirea vârstei de 18 ani, indiferent de sex, o persoană putea să-și schimbe liber religia¹⁰⁴. O persoană, de sex feminin sau masculin, devenea major în mod normal doar atunci când împlinea 24 de ani. Așa cum am precizat, femeia obținea acest statut prin căsătorie. În cazul bărbaților, era stabilită și posibilitatea de a obține majoratul la 20 de ani, dacă tatăl sau tutorele îi preda minorului averea și dacă acesta obținea aprobarea reprezentantului legal în vederea contractării căsătoriei. Prin validarea căsătoriei, cei doi soți obțineau drepturile și obligațiile persoanelor majore.

Pentru a fi evitate stările conflictuale și abuzurile preoților, statul a încercat prin dispozițiile date să reglementeze modalitatea de transmitere a *religiei la copii*. O astfel de reglementare era necesară, în special atunci când în cauză era o căsătorie mixtă. Toate confesiunile condiționau realizarea unei căsătorii mixte de luarea de către viitorii părinți a unui angajament referitor la creșterea și educația religioasă a copiilor. Conturarea unei stări conflictuale între reprezentanții celor două confesiuni avea adesea repercusiuni și asupra familiei. Statul a încercat să rezolve această chestiune prin impunerea unor reglementări. În general creșterea și educația religioasă a copiilor cădea pe seama acordului și a înțelegerii părinților. Un important punct de vedere privitor la această problemă a fost exprimat prin decretul de toleranță din 13 octombrie 1781 ce prevedea: „Dacă tatăl era catolic și mama acatolică, copiii trebuie creșcuți și educați în credința catolică. Dacă tatăl este acatolic, iar mama este catolică, copiii urmează părinții după sex”. Codul civil general austriac din 1853 a încercat să revină asupra acestei problemă, încercând a tranșa cât se poate de clar această chestiune. Prin dispoziția dată era stabilit, în cazul copiilor rezultați dintr-o căsătorie mixtă, că aceștia își urmau părinții după sex, adică: băieții urmau să primească botezul de la preotul confesiunii tatălui, iar fetele de la cel al mamei¹⁰⁵. Se impune să facem, în acest context, câteva precizări: 1. în condițiile în care o căsătorie dintre un catolic și un necatolic era realizată în fața preotului catolic, acesta din urmă abuza adesea de rolul

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 31-32

¹⁰¹ Puteau primi, ca urmare a acestei reglementări, orice donație.

¹⁰² Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 34

¹⁰³ *Legea XX* din 1877, paragraful 3, dispune faptul că „dobânda ce a căzut pe lozul, deși cumpărat de minor din câștigul seu, nu e productul muncii și a serviciului minorului, ... minorului nu-i capete drept de dispunere”. Cf. Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 38

¹⁰⁴ În cazul femeilor, această posibilitate era obținută odată cu contractarea căsătoriei. Cf. *Legii LIII* din 1868 (Georgiu Popu, *Părți alese...*, tom I, p. 39).

¹⁰⁵ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 78

său, de părinte spiritual, botezând copiii rezultați din acea căsătorie, și asta spre nemulțumirea preotului celeilalte confesiuni; 2. dispozițiunea statului era una „sfătuitoare”, cel mai adesea părinții singuri reușeau să ajungă la o înțelegere reciprocă în privința confesiunii pe care copiii urmau a o îmbrățișa; 3. există numeroase exemple ale „negocierilor” dintre reprezentanții diverselor confesiuni cu privire la educația religioasă a copiilor rezultați dintr-o astfel de familie¹⁰⁶. Legea din 1868 a reconfirmat intenția statului de a interzice preoților unei confesiuni să se amestece în problemele altei biserici. În mod expres era stabilită interdicția preoților de a boteza copiii ce aparțineau altei confesiuni. Mai mult, se făcea trimitere inclusiv la cazurile copiilor proveniți din căsătoriile mixte, păstrându-se în vigoare hotărârea ca aceștia să-și urmeze părinții (în sensul stabilirii confesiunii) după sex. Abuzurile preoților nu au încetat, numeroși preoți continuând să-i boteze pe copiii „cuveniți” altei confesiuni. Pentru ca aceste abuzuri, iar odată cu ele și tensiunile confesionale generate de aici, să înceteze, statul s-a văzut nevoit să revină asupra acestui subiect, impunând o nouă reglementare prin *Legea IV* din 1879. Toți preoții care refuzau să se conformeze interdicției stabilite de legislația laică urmau a fi pasibili de pedeapsa cu închisoarea¹⁰⁷. Interdicția impusă de către stat nu a avut însă nici acum efectul scontat: preoții, în special cei catolici, continuau să-i boteze pe copiii altor confesiuni, motivându-și gestul prin „actul de încreștinare”¹⁰⁸. „Dialogul” dintre cele două părți a continuat: la 26 februarie 1890, statul a dispus o nouă reglementare juridică, dispunând ca preoții ce vor boteza copii de alte confesiuni să fie pedepsiți cu amenzi foarte mari¹⁰⁹. Prin legile din 1894, disputa aceasta a părut a se încheia, cel puțin din punctul de vedere al autorităților laice, care au preluat controlul definitiv asupra înregistrării și oficializării actelor demografice. Actele săvârșite de către preoți deveneau facultative, lipsite de orice fel de formă sau esență laică. Prin *Legea XXXII* (despre religia pruncilor) s-au modificat unele dispoziții ale legislației existente, în special cele referitoare la cazul copiilor proveniți din căsătoriile mixte. Legea introduce posibilitatea ca părinții să hotărască, de comun acord, înainte de încheierea căsătoriei, ce religie urmau a îmbrățișa copiii lor. Noutatea a constatat în aceea că această învoire trebuia făcută acum în fața notarului¹¹⁰. Orice altă formă de învoire nu era validă în fața autorităților civile. Această învoială putea fi schimbată dacă unul dintre părinți adopta religia celuilalt. În acest caz, copiii puteau fi crescuți și educați în credința confesiunii comune a părinților. Această nouă învoire a părinților se putea aplica doar asupra copiilor de până la 7 ani¹¹¹. Aceia dintre copii care au trecut de vârsta de șapte ani, și care aveau sexul părintelui convertit la confesiunea celuilalt părinte, pot să adopte religia comună a părinților, „înse numai cu învoirea jurisdicțiunii pupilare”. Această posibilitate de convertire la o altă confesiune și a unui copil de peste 7 ani era una din noutățile prevederilor *Legii XXXII* (în cuprinsul paragrafelor 3-8 ale *Legii LIII* din 1868 era prescrisă această posibilitate doar pentru persoanele ce au împlinit vârsta de 18 ani¹¹²).

¹⁰⁶ În astfel de situații, punctul de vedere al legislației laice era considerat unul de reper. Concluzia putea fi însă alta în urma discuțiilor.

¹⁰⁷ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 79

¹⁰⁸ *Ibidem*

¹⁰⁹ Sarcina aplicării acestor amenzi era transferată de la tribunalele civile la organele fiscale, administrative. Cf. apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 79

¹¹⁰ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 139

¹¹¹ *Ibidem*, p. 140

¹¹² Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 68

În cazul în care o astfel de învoire lipsea, atunci copii urmau religia părinților după sex¹¹³. Copiii nelegitimi urmau religia mamei, iar în cazul în care aceasta se convertea la o altă confesiune, o urmau toți aceia dintre copii care nu aveau împlinită vârsta de 7 ani. Băieții în vârstă de până la 7 ani ce au fost recunoscuți de către tatăl lor, la dorința părintelui (formulată în răstimp de 6 luni) urmau religia acestuia (cu condiția ca această religie să fie una receptă sau recunoscută).

Vechea stare civilă nu înregistrează întotdeauna nașterea, ci doar botezul, adică „taina unirii copilului cu Dumnezeu”¹¹⁴. Studiul seriilor de botezuri și mai ales al intervalelor, totdeauna foarte scurte între naștere și ceremonia botezului, face posibilă cercetarea domeniului mobil al sensibilității, dar și interesante reprezentări religioase ale maselor umane. Pe lângă această sensibilitate, registrul botezaților ne oferă posibilitatea cercetării cantitative a fenomenului sub raportul structurilor socio-profesionale. Aceste condiții sociale determină adesea revolta și indignarea interioară a maselor. Copiii umflă cifra natalității, fără niciun rezultat însă asupra sporului natural. Mortalitatea este prezentă în structura cotidiană ca ceva ce face parte din viața de zi cu zi. Comunitățile sunt cel mai adesea dezarmate în fața vieții, dar și a morții. În aceste condiții, întreaga viață sexuală ajungea la procreație. Femeile dau naștere aproape atâtor copii cât le permitea natura umană. Moartea unuia dintre ei nu era o dramă, atâta timp cât locul lui urma să fie luat de alt copil. Drama creștea în intensitate odată cu vârsta copilului. Copilul nu iese însă din anonim niciodată.

În lucrarea *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Philippe Ariès ia în discuție copilul și copilăria, atitudinea și integrarea lui în familie. Fără pretenția de a surprinde toate aspectele, vom încerca, în cele ce urmează, să redăm câteva din tezele cunoscutului istoric francez asupra acestei chestiuni¹¹⁵.

O primă teză este referitoare la reprezentarea copilului în societatea tradițională. Durata copilăriei este redusă la perioada sa cea mai fragilă, când omulețul nu ajungea să-și dea seama de sine, copil apoi, abia descercându-se fizic, era de foarte timpuriu amestecat cu adulții, cu care împărțea timpul de lucru și distracție. De mic copil, el devenea „tânăr”, fără să mai treacă prin adolescență. Transmiterea valorilor și a înțelepciunilor, socializarea copilului, nu era asigurată de familie, nici măcar controlată de către aceasta. Copilul se îndepărta repede de părinți, educația fiind asigurată în cel mai mare grad prin ucenicie, datorită coexistenței copiilor, tinerilor și adulților. El învață lucrurile de care are nevoie, ajutându-i pe adulți să le facă. Trecerea copilului prin familie era foarte scurtă și nesemnificativă.

Un sentiment superficial al copilăriei, numit de către istoricul francez „răsfăț”, este rezervat doar primilor ani de viață, când copilul era o ciudățenie mică, toată lumea amuzându-se cu el, ca și cu un mic animal. Dacă el murea atunci, cum se întâmpla adesea, unii puteau fi dezolați, dar regula generală era că nu se prea băga în seamă, și asta pentru că un altul îl înlocuia imediat, de foarte multe ori purtându-i chiar numele

¹¹³ Articolul 2 al legii amintite condiționa această regulă de apartenența religioasă a celor doi părinți la o confesiune receptă sau recunoscută prin lege. În cazul în care unul dintre părinți era de o altă confesiune, copiii urmau să îmbrățișeze confesiunea aceluia dintre părinți care era recunoscută de către stat.

¹¹⁴ Pierre Chaunu, *Civilizația...*, p. 214

¹¹⁵ A se vedea, pe lângă lucrarea istoricului francez, și *Introducere în istoria mentalităților colective* (în continuare *Introducere în istoria mentalităților...*), studiu introductiv, selecția și traducerea textelor de Toader Nicoară, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 284 - 301

celui decedat¹¹⁶. Un asemenea exemplu este întâlnit în familia lui Santoan Nicolau și Anna (încheiată la data de 22 septembrie 1863 în satul Ghenetea): după ce Florianna, o fetiță de doar 8 luni, moare la 13 martie 1868, mama insistă să-și numească următoarea fiică născută la data de 22 februarie 1869 tot Florianna¹¹⁷. În aceeași localitate, în familia lui Bercanu Iacob și Maria (încheiată la data de 11 mai 1863), doi copii, o fată Anna și un băiat Mihai, sunt botezați după numele fraților lor decedați anterior¹¹⁸. Sinca Elena, căsătorită cu Furcsik Ioan la data de 20 noiembrie 1865, tot din Ghenetea, își botează Elena (după propriul nume) ambele fete, moarte însă înainte de a împlini un an¹¹⁹. Vadas Floare, din același sat, rămasă văduvă după moartea primului soț, se recăsătorește cu Czigany Ioan în anul 1866, dă naștere la cinci fete. Toate mor (doar una a împlinit 5 ani), pe trei dintre ele le-a numit Anna, iar pe două Maria¹²⁰. Exemplele pot continua. Atașamentul redus față de copii s-a datorat astfel și mortalității infantile ridicate. Familiile nu își permitau să se atașeze mult de un copil a cărui existență era precară. Această realitate mentală pare să se fi schimbat odată cu scăderea mortalității, dar și cu transformările sociale și comunitare care au condus la familia nucleară. În micile gospodării, durerea pierderii unui copil devenea tot mai mare.

Alți autori, precum Jack Goody, consideră prea simplistă această teorie susținută de numeroși istorici. Istoricul amintit nu crede în discontinuitate și schimbări radicale la nivelul mentalului colectiv. Din perspectiva acestuia, trecerea spre modelul familiei nucleare nu avea cum să modifice brusc imaginea copilului și a copilăriei, asta în condițiile în care și înainte de aceste schimbări existau gospodării cu un număr redus de membri (comparativ cu cel al familiilor nucleare)¹²¹.

Supraviețuind acestui timp al răsfățului, se întâmpla adesea ca el (copilul) să plece și să trăiască afară din familie. Schimbările afective și comunicarea socială erau deci asigurate în afara familiei.

O altă teză este aceea a locului ocupat de către copil în societatea tradițională. Dacă viața fizică a copilului conta mai puțin, după cum era normal, ne așteptăm, într-o societate unanim creștină, la o exigență sporită pentru viața sa viitoare, de după moarte. Din această perspectivă, suntem puși în fața unei istorii pasionale a botezului, a vârstei botezului, a modului de administrare. Acestea ne permit să sesizăm atitudinea în fața vieții, dar și percepția copilăriei în epocile vechi, sărace în documente, și asta pentru a arăta cum s-au schimbat mentalitățile, nu prin rupturi, ci printr-o serie de schimbări mărunte. Cel mai adesea, în Evul mediu, copilul era un „adult mic”, după cum și sufletul adulților era înfățișat ca un copil. Din această perspectivă, interesant de urmărit este diferența dintre reprezentarea imaginii piticului și a „adultului mic” (copilul, care încă nu a crescut).

Philippe Ariès ia în discuție și alte imagini ale copilului. Școala, în societățile moderne și contemporane, se substituie uceniciei ca mijloc de educație. Copilul încetează să mai fie amestecat cu adulții și este ținut deoparte într-un fel de carantină.

¹¹⁶ Memoria copilului decedat cu ani în urmă se șterge astfel în condițiile în care un alt copil cu același nume trăia în familia respectivă.

¹¹⁷ A.N-D.J. BH, *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 461, f. 34-42

¹¹⁸ *Ibidem*

¹¹⁹ *Ibidem*

¹²⁰ *Ibidem*

¹²¹ Jack Goody, *Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*, ediție în limba română tradusă de Silvana Doboș, Polirom, Iași, 2003, p. 80-81

Începe acum un proces continuu de înțemnițare, de izolare a copilului (precum nebunii, săracii și prostituatele). Această izolare nu a fost posibilă fără intervenția „moralizatoare” a bisericii, statului și familiei. Aceasta din urmă, încetează să mai fie doar mica celulă ce asigura supraviețuirea, căpătând treptat și un rol afectiv.

1.3. Sensibilitatea umană și atitudinea în fața morții

Una din problemele majore care se pun astăzi în istoria mentalităților este legată de atitudinea colectivă în fața morții. Abordând subiectul morții, ca și atitudinile colective pe care le provoacă, istoria „regăsește oamenii și îi sesizează în reacțiile lor”, punându-i în fața unui moment limită, care nu tolerează deloc lipsa sincerității¹²².

Moartea a fost, de-a lungul timpului, o prezență cotidiană ce nu putea fi omisă. Nicio persoană nu se putea sustrage statutului de „viitor mort”¹²³. O asemenea realitate nu putea să nu își pună amprenta asupra comportamentului, atitudinilor și sensibilităților umane. Studiile din domeniu au descoperit în forma și structura obiceiurilor și tradițiilor populare cu privire la moarte, dar și la celelalte evenimente importante din viața omului, ideea „existenței unui *sens al vieții*”, respectiv a unui *sens al morții*”¹²⁴. Moartea, la fel ca și botezul sau căsătoria, a fost mai mereu un „fapt social și public”¹²⁵. Călătoria pe „ultimul drum” cere însoțirea și acompanierea întregii comunități. „Marea trecere” despre care vorbește Philippe Ariès¹²⁶ nu este altceva decât „mutarea din această lume către a doua lume”¹²⁷. Asociată credinței creștine a vieții de dincolo, ideea exprimă concepția fundamentală despre moarte. Călătoria ultimă presupune o implicare publică ce depășește familia. Moartea nu este doar o problemă a rudelor și neamului celui decedat, ea este elementul principal ce conduce la „destructurare comunitară”¹²⁸. Comunitatea trebuie să regleze acest dezechilibru printr-un întreg șir ritualic ce reafirmă solidaritatea dintre cei vii și cei morți (țelul comun al „întâlnirii cu Dumnezeu”, al „nădejzii Învierii”), reușind să creeze o punte între cele două lumi. Moartea omului nu este altceva decât o adormire, o scurtă despărțire de cei dragi, pe care îi așteaptă (luminându-le calea...). „Cu voia lui Dumnezeu”¹²⁹, cel chemat este despărțit pentru o vreme de familie și comunitate. El îi veghează însă pe cei rămași în lumea celor vii. Perspectiva unei interacțiuni neîntrerupte îi bucură, dar îi și sperie pe cei dragi. În percepția colectivă, „morții sunt foarte sensibili la atitudinea, rituală în primul rând, față de ei a celor vii, cărora le apar în vis, ori, și mai grav, revin sub formă de strigoi, pentru a se plânge, chiar pentru a se răzbuna și pune la punct lucrurile”¹³⁰. Tocmai din acest motiv, cazul unei „morți rele”¹³¹ aducea după sine o

¹²² Michel Vovelle, *Asupra morții*, în *Introducere în istoria mentalităților...*, p. 335

¹²³ Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 211

¹²⁴ Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 228

¹²⁵ Apud Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 210

¹²⁶ Philippe Ariès, *Omul în fața morții*, trad. și note de Andrei Niculescu, vol. II, Editura Meridiane, București, 1996, p. 366

¹²⁷ Apud Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 228; *Cuvântul dascălului Toader din Feldru*, în Vasile Pârvan, *Studii de istorie medie și modernă*, ed. îngrijită de Lucian Năstasă, București, 1990, p. 233

¹²⁸ Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 210

¹²⁹ Idem, *Lume rurală și ritual în Transilvania secolelor XVII-XVII*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale...*, p. 154-155. Autorul vorbește despre o voință divină și în cazul morților violente: „moartea provocată de violența umană”, „moartea de ciumă”, „moartea de război”, etc.

¹³⁰ Idem, *Sociabilitate rurală...*, p. 211

întreagă suită de ritualuri ce aveau ca și scop îmbunarea sufletului celui decedat odată cu primirea iertării divine solicitate și mijlocite de către cei rămași acasă. O asemenea percepție evidențiază puternica legătură dintre cei vii și cei morți, dar și solidaritatea comunitară. Mortul în cauză beneficiază așadar, prin deplina contribuție a comunității, de suportul și mijlocirea în fața lui Dumnezeu. Iată deci, prin cortegiul ritualic, născut din solidaritate, dar și din teamă, mortul nu mai era condamnat pentru viața lui. O asemenea optică despre viață și moarte este în măsură să nască iertarea chiar și înaintea morții. Când o persoană greșește grav, comițând acte de o violență crescută (ucidere, viol, agresiune fizică extremă, distrugere, etc.), comunitatea pare înarmată să regleze aceste derapaje prin împăcarea părților. Iertarea gravelor păcate, mijlocită de altfel și de către biserică, se putea face prin cumpărare de carte și alte donații către biserică. Toate aceste daruri aveau atât rolul de a îmbuna divinitatea, prin sprijinul acordat bisericii, cât și rolul de a garanta împăcarea prin depunerea în biserică a unui semn al împăcării acceptat de către ambele părți. Era în fond și o măsură de control din partea bisericii, celui vinovat cerându-i-se „daruri” pe măsura gravității faptelor comise. Această lume este așadar o lume ce pregătește moartea, ce creează solidarități necesare biruinței comune.

Dintr-un alt punct de vedere, moartea ni se înfățișează drept „viitorul ultim” al legăturii personale cu comunitatea¹³². Sub acest raport, viața are o traiectorie liniară la capătul căreia moartea se transpune ca fiind capitală. Analiza acestui moment sau viitor ultim poate conduce la radiografierea unei societăți, oglindindu-se în acest mod condițiile materiale, sociale și culturale ale respectivei societăți. Cu cât acest moment intervine mai frecvent și mai timpuriu cu atât vulnerabilitatea societății respective este mai mare în fața presiunilor factorilor ce conduc spre mortalitate. Societatea și cultura are prin urmare puterea de a influența și trasa traiectorii generale pe care membrii să le urmeze, inclusiv din perspectiva momentului ultim. Moartea este, așadar, și din această perspectivă, un „eveniment cu semnificație peste cea personală, cuprinzând un înțeles social”¹³³. Comunitatea, acceptând moartea viitoare, protejează de multe ori individul și familia acestuia. Conștientizarea iminenței morții are, potrivit lui Marius Rotar, care pleacă de la cercetările a doi americani, patru nivele de exprimare¹³⁴: 1. conștientizarea închisă – bolnavul nu bănuiește iminența morții, deși anturajul o știe; 2. conștientizarea bănuită – bolnavul presupune că va muri, dar anturajul său păstrează tăcerea în acest domeniu; 3. prefăcătoria comună – fiecare dintre părți, bolnavul pe de o parte, anturajul său pe de altă parte, cunosc iminența morții dar se comportă ca și cum ea n-ar exista; 4.

¹³¹ Florin Valeriu Mureșan vorbește despre o tipologie a morții ce include evaluări de genul „morții bune” și a „morții rele”. Moartea bună era sfârșitul unei vieți modelate creștinește, al unei vieți juste și sfinte petrecute în lume. Moartea rea exprimă sfârșitul unui individ ale cărui viață și fapte au eludat modelul creștin. În această ultimă categorie sunt incluse și morțile violente survenite în urma ucidărilor sau a accidentelor. În proximitatea morții rele pot fi plasate moartea neașteptată (datorată unei boli) și moartea fulgerătoare. Persoanele în cauză nu au beneficiat de sacramentele de dinaintea decesului, fapt pentru care familia și întreaga comunitate trebuie să contribuie ritualic la iertarea păcatelor și curățirea celui decedat. Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 229

¹³² Marius Rotar, *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea*, vol. I, *Zece ani de concubinaj cu moartea. Dimensiunii istorice și perspective contemporane asupra morții*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2006, p. 21

¹³³ *Ibidem*; Herbert C. Northcott, donna M. Wilson, *Dying & Death in Canada*, Ontario, 2001, p. 8-9

¹³⁴ *Ibidem*, p. 29-30

conștientizarea deschisă – bolnavul și anturajul său recunosc deschis și explicit proximitatea morții și discută deschis despre ea. Iminența morții îl sperie pe individ, cerând ajutorul comunitar. La arătarea unor semne precum¹³⁵: cântecul cucuvelei sau a pițigoiului pe acoperișul casei ori pe ramurile unui copac din ogradă, pierderea unui lucru personal sau a unui animal din gospodărie, mieunatul neconținut și spurcarea mâtelor în camera unui bolnav, urlatul câinilor, găini care cântă ca și cocoșul, apariția unor pete negre pe mâini, visarea unor morminte, arături sau gropi proaspăt săpate, a apelor tulburi, a lumânărilor stinse sau a vitelor tăiate, căderea dinților în vis, apariția unor semne pe cer, etc., cei mai mulți apelau întâi la vrăjitoare sau descântece. Doar după ce vrăjile și descântecele se dovedeau ineficiente este chemat preotul care îl spovedește pe bolnav, oferindu-i toate sacramentele necesare pregătirii pentru *viața de apoi*. Mai mult, prin rugăciune și ungerea cu undelemnul sfânt, preotul oferă totuși speranța prelungirii momentului ultim prin îmbunarea voinței lui Dumnezeu.

Sur la Mort (Michel Vovelle)¹³⁶ este o lucrare ce ne descoperă moartea din perspectiva unei imagini ce urmărește omul toată viața. În viziunea lui Michel Vovelle, viața nu este altceva decât pregătirea „marelui ceremonial al morții”¹³⁷. El ne vorbește despre o moarte pregătită ce inspiră teama, un exercițiu al vieții întregi, ce dă naștere unui ceremonial public și plin de ostentație, urmat de un ansamblu de rituri și prestații destinate, prin binefaceri, slujbe și rugăciuni, să asigure salvarea sau răscumpărarea sufletului. Studiul pe care l-am luat drept reper pentru a avea o imagine asupra morții în general, ne propune în abordarea morții o anchetă pe trei nivele¹³⁸. Pentru a aborda istoria morții, aceasta „trebuie văzută și concepută ca verticală”¹³⁹. Prin aceasta, autorul studiului înțelege o înlănțuire a „morții suportale”, a „morții trăite” și a „discursului asupra morții”. Primul nivel, *moartea suportală*, este „faptul brutal al morții în sine” ce se înscrie în curbele demografice de la care putem pleca. Când luăm în discuție această noțiune, trebuie să ne gândim la indicatorul mortalității, care în societățile tradiționale era foarte ridicat, apoi la speranța de viață foarte redusă, fenomen datorat mortalității ridicate în rândul populației tinere. Într-o asemenea societate, sporul natural era aproape inexistent. *Moartea trăită* este mai întâi „amestecul de gesturi și de rituri care însoțesc parcursul de la ultima maladie la agonie, la mormânt și în lumea de dincolo”¹⁴⁰. Prin această construcție simbolică se exprimă o sensibilitate individuală și colectivă față de moarte. Această sensibilitate față de moarte cunoaște avansuri și reculuri. De când moartea copiilor este resimțită în familie și comunitate ca o adevărată pierdere, asta înainte să devină în secolul XX apogeul durerii familiei? Există o egalitate între femeie și bărbat în gândirea afectivă a pierderilor suferite? Dacă da, din ce moment putem vorbi despre acest fapt? Sunt doar câteva întrebări cărora nu le putem răspunde foarte simplu. Există momente istorice în cursul cărora crește sentimentul sau frica de moarte, alteori, sub imperiul unor „accidente” mentale, survenite ca urmare a unor dereglări introduse de mari calamități naturale sau antropice, aceste sentimente se răsfrâng și scad în intensitate. *Discursul asupra morții*

¹³⁵ A se vedea Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 230; Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români* (în continuare *Înmormântarea...*), Editura Grai și suflet – Cultura națională, București, 1995, p. 8

¹³⁶ Michel Vovelle, *Sur la Mort*, în *Idéologies et mentalités*, Paris, 1982, p. 101 - 119

¹³⁷ Alexandru Duțu, *op. cit.*, p. 174

¹³⁸ Michel Vovelle, *op. cit.*, p. 337 – 340

¹³⁹ *Ibidem*, p. 337

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 338

se regăsește deplin în riturile funerare, în momentele sensibilității în fața morții, în gesturile și expresiile comunității și familiei, cel mai adesea acest discurs este unul inconștient¹⁴¹. Sursa de informare cea mai privilegiată este testamentul, și asta datorită suportului său social. Cererile de slujbe, alegerea locului de înmormântare, natura actelor de binefacere solicitate pentru mântuirea sufletelor, confesiunile, solicitarea unui anumit rit de înmormântare sau a unui model de cortegiu, toate acestea, și multe altele sunt în măsură să ne traseze anumite linii (curbe, în cele mai multe cazuri) ale sensibilității în fața morții. Atitudinea în fața morții este strâns legată de comportamentele religioase ale familiei și comunității.

*Înmormântarea – ritual și simbolistică*¹⁴². Moartea este un fapt social prin excelență. Nu are sens să ne închipuim că am putea rezuma într-o manieră oricât de succintă, panorama etnografică a tuturor aspectelor legate de riturile și credințele funerare. Moartea este un „rit de trecere”¹⁴³, ea poate suscita emoții dintre cele mai puternice și ritualuri dintre cele mai extravagante. Comunitatea privește moartea ca fiind ceva normal; ea are puterea de a trece dincolo de suferința pricinuită de pierderea unei ființe dragi. Chiar dacă familia celui decedat acceptă mai greu situația, cel puțin pentru moment, comunitate privește *Moartea* în față, încearcă să o ignore chiar, să o disprețuiască. Totul face parte din cotidian. Mai mult, neputințele și neajunsurile umane îl fac pe omul simplu să nădăjduiască cu disperare într-o viață mai bună, iar moartea nu face altceva decât să-i îndeplinească ultima, și cea mai mare, speranță – sfârșitul suferinței și începutul fericirii veșnice. Urmărind întregul șir de practici și ritualuri cu ocazia înmormântărilor, putem observa că, deși se plânge foarte mult, comunitatea nu vrea, și nici nu acceptă să sufere. Multe din practicile oficiate la înmormântări se repetă și azi fără ca cineva să le cunoască înțelesul și semnificația. La multe dintre acestea nici nu am găsit semnificația reală, vom reda însă cât se poate de clar imaginea acestora.

Moartea de cele mai multe ori este prevestită, este așteptată, nu ca pe o dorință, ci ca pe o împlinire a diferitelor revelații sau semne pe care le-au avut bătrânii, familia sau chiar cel decedat. Prima grijă a familiei, imediat după constatarea decesului, este aprinderea lumânării, închiderea ochilor și a gurii mortului; încăperea respectivă fiind de asemenea bine aerisită.

Este chemat meșterul satului pentru a face *coprișeu*¹⁴⁴. Acesta măsoară mortul cu un băț¹⁴⁵, care îi va folosi la construirea sicriului. Meșterul trebuie să ia seama ca bățul să fie exact cât mortul; sicriul nu trebuie să fie mai mare și nici mai mic. Se crede că dacă sicriul este mai mare, locul lăsat liber va chema în mormânt alte rude apropiate

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 339

¹⁴² Prezenta cercetare s-a făcut printr-un studiu de caz asupra localității Ferice (comuna Buntești, jud. Bihor). Sfera de cuprindere a acestui studiu credem însă că este mult mai largă din punct de vedere teritorial. Fundamentul acestei afirmații se găsește în analiza comparativă a numeroase alte studii ce tratează subiectul ritualurilor funerare și a practicilor pe înmormântare din spațiul românesc, transilvănean în principal și bihorean în special.

¹⁴³ Pirre Bonte, Michel Izard, *Dicționar de etnologie și antropologie*, Polirom, Iași, 1999, p. 442-449

¹⁴⁴ Adică sicriul. Denumirea este coprișeu și nu copârșeu, ca în Banat sau alte părți ale Transilvaniei.

¹⁴⁵ Acest băț va fi unul din importante instrumente ale ritualurilor care vor urma; pe parcursul lucrării noastre vom evidenția rolul acestuia.

ale celui mort¹⁴⁶. Ceea ce merită a fi consemnat este faptul că meșterul face sicriul în curtea casei mortului și nu în propriul atelier¹⁴⁷. Lemnul întrebuințat de obicei este cel de brad, dar și cel de fag. Puțin întâlnit este obiceiul de a pune resturile scândurilor folosite (rumegușul și așchiile) pe fundul sicriului, alături de alte așternuturi¹⁴⁸.

Scăldarea mortului este și ea una dintre primele griji ale familiei. Pentru această operațiune este folosită, de cele mai multe ori, o oală mare de pământ, dar și un vas obișnuit. Scăldarea nu se face prin introducerea trupului în apă, așa cum se face de exemplu în Bucovina, sau în cea mai mare parte a Transilvaniei¹⁴⁹. Scăldarea (mai corect spălarea!) este făcută de către două persoane apropiate mortului sau, de cele mai multe ori, de către persoane mai sărace din sat. Mai recent, această curățare a mortului este făcută doar de către anumite persoane din sat, de regulă două persoane, bărbați sau femei, funcție de caz. Aceștia au fost în majoritatea cazurilor oameni *sărmani*, săraci din sat. Cele două persoane primeau din partea familiei celui decedat câte un rând de haine. După cum am precizat, mortul nu este introdus în apă. El este întins pe o pânză de casă curată (de cele mai multe ori era folosită o pânză din cânepă făcută în casă, numită în sat *lipideu*)¹⁵⁰, în camera în care a repauzat, unde și-a dat sufletul. Spălarea se face prin umezire cu ajutorul unei *cârpe*. Cei ce scaldă mortul trebuie să o facă în așa măsură încât să nu rămână nicio parte a corpului care să nu fie spălată. Există credința în sat potrivit căreia „părțile de pe corp care n-au fost atinse cu apă vor fi spălate cu limba în *Lumea de dincolo*” de către cele două persoane ce scaldă mortul. Vasul care a fost folosit la spălarea mortului este îngropat în pământ. Obligatoriu este ca vasul să fie îngropat în apropierea casei, într-un loc pe care nu calcă nici oamenii, nici animalele; sunt preferate colțurile curților, al grădinilor. Dacă un om sau vreun animal calcă acel loc, el este expus la împovărarea cu păcatele, cu viciile și cusurile celui mort, această împovărare atrăgând după sine pedeapsa lui Dumnezeu și controlul Celui Rău.

După ce mortul a fost scăldat el este șters bine cu o pânză nouă (simbol al unei renașteri, al unei purificări). Urmează pieptănarea. Bărbații erau bărbieriți cu grijă, femeile erau împletite după obiceiul pe care acestea îl aveau. Fetele și copilele nu erau împletite. Atât pieptenele, cât și briciul vor fi puse odată cu mortul în sicriu, este interzis cu desăvârșire ca acestea să mai fie folosite. Ștergarul și pânza pe care a fost așezat mortul pentru scăldat, hainele și paiele din patul în care a *adormit* persoana în cauză, uneori și patul (caz întâlnit la cei mai înstăriți dintre localnici) erau duse și arse în fundul grădinii. Casa și familia sunt purificați astfel prin puterea de curățire a focului. Această practică este în fond o recunoaștere a încercării (focul) prin care trece familia, și de ce nu o jertfă de ispășire pentru toții membrii familiei.

Pregătirea mortului pentru a fi pus în sicriu este un adevărat ritual. Hainele sunt pregătite cu grijă de către câțiva bătrâni, după caz, femei sau bărbați. Este absolut interzis ca vreodată cineva să fi purtat una din hainele în care este îmbrăcat. Se crede

¹⁴⁶ Această credință este întâlnită și în Bucovina, după cum precizează Simion Florea Marian în lucrarea *Înmormântarea...*, p. 154.

¹⁴⁷ Informațiile pe care le avem la dispoziție au fost culese din mărturiile pe care le-au făcut Ileana Sala, Ioan Brie, Ana Brie, Ecaterina Foghiș și Eva Brie, toți din localitatea Ferice (comuna Buntești).

¹⁴⁸ De aceste așternuturi ne vom ocupa puțin mai târziu.

¹⁴⁹ Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 37

¹⁵⁰ Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, Editura Sport-Turism, București, 1997, p. 132-135

că o haină purtată de cineva și mai apoi este trimisă într-un mormânt are puterea de a atrage și acea persoană, la scurt timp, în *Lumea Cealaltă*¹⁵¹. Tocmai din aceste motive, erau folosite doar haine noi, pe care nu le-a mai purtat nimeni. Cei ce îmbracă mortul sunt tot cei ce l-au scăldat; este interzis altei persoane să atingă mortul, cel puțin pentru moment. După ce este îmbrăcat mortului, i se taie unghiile de la mâini și de la picioare. Unghiile sunt păstrate, se face o încrestare în grindă și se pun acolo. În momentul în care există un individ grav bolnav în casă, un animal bolnav sau alte necazuri care s-au abătut asupra acestei familii, aceste unghii sunt clătite cu apă care apoi este folosită ca și leac pentru îndepărtarea spiritelor rele. În mijlocul camerei, sub grinda principală a casei sunt așezate două scânduri. Acestea sunt acoperite cu o pânză curată de cânepă, care a fost țesută în familie. Pe aceste scânduri este așezat mortul, cu mâinile pe piept, între degetele de la mâini i se pune o lumânare aprinsă. În acest moment începe „împodobirea” sicriului¹⁵². Dacă toate acestea s-au terminat înainte de amiază atunci este „rupt clopotu” (tras clopotul) bisericii de două ori scurt și o dată lung¹⁵³. Dacă este trecut de amiază, atunci clopotul este tras doar a doua zi. Nu sunt trase clopotele pentru cei care s-au sinucis. În momentul tragerii clopotului, un membru al familiei are obligația de a privi la fața mortului. Dacă fața acestuia se schimbă, din acest moment se crede despre acesta că este *strigoi*. În acest caz, preotul satului va trebui să facă o slujbă specială după înmormântare, pentru odihna mortului.

După ce mortul a fost așezat pe scânduri, o femeie mai vârstnică face „*lumânarea întreită*”, aceasta este pusă în sfeșnic în momentul în care este scos mortul din casă. Această lumânare va arde în sfeșnic pe toată perioada înmormântării, dar și la slujbele de șase săptămâni și șase luni. La un an, este pusă pe cruce și lăsată să ardă în totalitate. Așezarea în sicriul odată pregătit se va face tot de către cele două persoane care au făcut și scăldatul. După această operațiune, aceștia sunt stropiți cu apă sfințită, astfel este făcută purificarea lor în urma spurcării prin atingerea celui mort. În mod obligatoriu, cei ce au scăldat mortul trebuie să fie bine hrăniți, cu mâncare și băutură.

În casă, sicriul este așezat cu capul spre Apus, pe două scaune, și dacă este posibil cât mai aproape de o fereastră. Așezarea cu capul spre Apus a mortului nu este altceva decât o recunoaștere a sfârșitului vieții, a *Mortii*¹⁵⁴. În fereastra camerei este pus un pahar cu apă, iar pe perete, aproape de fereastră, este atârnată o *felegă*¹⁵⁵. Există credința că, timp de șase săptămâni sufletul celui mort nu părăsește casa, până nu i se dezleagă păcatele. În toată această perioadă, se are grijă ca în pahar să fie tot timpul apă, astfel încât sufletul mortului care se odihnește sub *felega* de pe perete să aibă apă de băut¹⁵⁶. De asemenea, în toată această perioadă de până la șase săptămâni, dacă gazda casei visează mortul ca fiind flămând, însetat sau gol, atunci trebuie să dea pomană, după caz: mâncare, băutură sau îmbrăcăminte.

¹⁵¹ Ca urmare a acestei credințe, foarte numeroase au fost cazurile prin care s-au încercat legarea unor vrăji; erau aruncate adesea, evident pe ascuns, haine ale unor persoane cărora li se dorea moartea.

¹⁵² Unele informații despre aceste practici le găsim culese în lucrarea *Folclor românesc din Crișana și Banat de la începutul secolului XX*, Baia Mare, 1998, ediție îngrijită de Dumitru Pop.

¹⁵³ Ion Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*, Editura Minerva, București, 1972, p. 164-165

¹⁵⁴ Această practică își are originea în vechea învățătură potrivit căreia Răsăritul simbolizează viața, speranța, nașterea, iar Apusul deznădejdea, sfârșitul vieții, decesul, *Moartea*.

¹⁵⁵ Un ștergar ornamental folosit la împodobirea pereților interiori ai casei.

¹⁵⁶ Evaporarea apei din pahar a produs credința că sufletul mortului ar fi băut-o.

După așezarea în sicriu a trupului neînsuflăit, întregul ritual este preluat de una din bătrânele satului, care cunoaște foarte bine toate „nevoile” mortului. Nu trebuie uitat niciun amănunt, un astfel de eveniment ar atrage după sine suferința sufletului celui decedat. Dacă nu are toate cele necesare, sufletul este nevoit să se înțeleagă cu Diavolul, acest fapt putând genera însă multe probleme familiei. Pe pieptul mortului, sub mâini, este pus un ștergar în care sunt învelite: două ouă fierte foarte bine, o bucată de porumb (nu boabe), mult mac (pentru a avea de lucru cu numărutul, fapt care l-ar reține să se întoarcă acasă), semințe de dovleac, cereale de tot felul, mere, nuci și bani. Toate acestea vor asigura hrana necesară sufletului până când acesta va ajunge în *Lumea de Dincolo* (banii sunt pentru a plăti cele șapte *Vămi ale Văzduhului*)¹⁵⁷. O altă explicație, despre care vorbește și Blaga Mihoc atunci când tratează subiectul dedemonizării strigoilor¹⁵⁸, al spaimei din mentalul popular, ne duce cu gândul la sărăcia și lipsurile locuitorilor acestor vremuri. Ei, țăranii, încearcă să-i asigure măcar acum, în sicriu, cele „necesare” omului prins „între viață și moarte”, sufletului rătăcitor și trupului neputincios, înainte de a deveni țărană. Sub sicriu sunt puse vase cu țărâțe, grâu, sare și făină de mălai. Când mortul va fi scos din casă vor fi luate și aceste vase. Ele vor sta și în curte sub sicriu, iar după înmormântare cerealele vor fi date animalelor să le mănânce. Se încearcă a se proteja, nu numai oamenii, dar și animalele în fața duhurilor necurate. După ce au fost așezate toate cele necesare, în sicriu, peste mort este pusă o pânză albă, subțire. Aceasta trebuie să fie îngustă de 30-40 cm și lungă cât mortul. Această pânză trebuie să-i acopere fața, astfel încât acesta să nu poată vedea, în cazul în care ar dori să se întoarcă acasă, iar în cazul în care ar dori să umble, să se împiedice în această pânză. Așezarea pânzei se face cu fața spre mort. Prin toate acestea, familia încearcă să se asigure că mortul nu se va întoarce niciodată.

Până la înmormântare, mortul este *privegheat* timp de trei zile și două nopți. În această perioadă nu este voie ca lumânările să se stingă. De asemenea, nu este permis ca mortul să rămână singur în cameră, așa încât să nu poată veni *strigoii* și să-i fure trupul. Chiar dacă seara se organizează tot felul de acțiuni, la care participă mai cu seamă cei tineri, până dimineața rămân doar rudele, vecinii și cei apropiați. Acestora din urmă familia le pregătește o masă dimineața. Salutul între cei ce participă la toate aceste seri de priveghi până în ziua înmormântării este „*Dumnezeu să ierte păcatele mortului*” și se răspunde cu „*Dumnezeu să-l ierte*”.

Cu ocazia celor două seri de *priveghi*, tinerii organizează tot felul de jocuri și spectacole, ceea ce aduce un interesant spirit de sărbătoare. Este drept că acolo unde jalea era mai mare, unde cel mort fusese tânăr, anumite jocuri sunt cenzurate, multe chiar interzise. Dacă privim și analizăm aceste jocuri, la care participă majoritatea celor prezenți (chiar și prin simple zâmbete și aprobare) observăm faptul că, comunitatea își serbează morții. În mormântarea este mai puțin tristă, uneori chiar veselă. În majoritatea acestor jocuri se poate observa disprețul față de *Moarte*. Chiar dacă aceasta răpune trupurile oamenilor, sufletul se eliberează. În centrul atenției sunt aduși copiii, tinerii, cei plini de viață. Cei vârstnici sunt disprețuiți. Viața este cea care trebuie să câștige. Nu întâmplător, multe din aceste jocuri au în centru iubirea și viața, unele având totodată o puternică conotație sexuală, fapt ce ne trimite cu gândul iarăși la începutul vieții și mai puțin la sfârșitul acesteia.

¹⁵⁷ Pe parcursul lucrării, vom avea ocazia de a observa această grijă permanentă pentru a asigura toate condițiile sufletului de a ajunge cu bine pe *Celălalt Tărâm*.

¹⁵⁸ Blaga Mihoc, *Biserica și societate în nord-vestul României. Contribuții monografice*, Editura Logos '94, Oradea, 2003, p. 144

Unul dintre aceste jocuri este *Ciocănitoea*. Un tânăr se masca cu ajutorul unui sac. Prin sac el avea introdus un băț pe care îl putea direcționa acolo unde voia. Însoțit fiind de mai mulți tineri (aceștia erau vopsiți în negru cu funingine) el intra în camera unde se ținea *priveghi*, într-un moment în care nu se așteptau cei aflați înăuntru. Intrarea în casă a acestor tineri crea panică, cu precădere în rândul bătrânilor. Unul dintre tineri întreba: „*cine este aici urât, bătrân, scorburos și plin cu omizi?*”, i se răspunde arătându-i-se unul dintre bătrâni: „*este aici unul/una*”. Urmau adevărate tragedii pentru cei indicați, după cum ne-au relatat mai mulți bătrâni din sat, care au participat la astfel de jocuri. Tânărul, numit și „*Ciocănitoea*” îl împungea cu bățul, îl lovea; de cele mai multe ori, aceste jocuri se terminau cu vânătăi și suferință¹⁵⁹. Ceea ce este interesant la acest așa-zis joc este reacția comunității. Toată lumea râde, cel lovit nu este apărut, din contră este înjurat și îmbrâncit. Curățirea sau moartea, comunitatea nu se teme de moarte, râde și disprețuiește tot ceea ce-i este apropiat morții.

Un alt joc tot violent este cel numit *Călitoea*. Mai mulți tineri, iarăși vopsiți pe piele în negru, se mascau și se echipau cu diferite unelte și instrumente. Alții aveau atârinate tot felul de vase sparte, clopote și tot felul de zdrențe. Unul era fierar, altul dulgher, clopotar sau căldărar. Aceștia erau însoțiți de muzicanți. Unul dintre tineri, care era conducătorul grupului, intra în curte și îl chema din casă pe *birău*¹⁶⁰. Uneori, acesta nu era recunoscut de cei de afară, era bătut și alungat. Era chemat în acest caz altul. În cele din urmă, acesta era întrebat dacă are nevoie în sat de meseriași pentru a repara uneltele. Se negocia „*prețul*” și „*uneltele*”. Intrați în casă luau prima „*unealtă*” și o reparau în funcție de ceea ce s-a negociat. Această *reparație* era aplicată de această dată tinerilor, aceștia erau bătuți și aruncați în călitoare (după obiceiul fierarilor). Călitoea era afară, unde tânărul era stropit cu apă murdară dintr-o găleată. Acest joc are la origine un fapt real, vizita pe care o făceau grupurile de țigani ce prestau toate meseriile. Care este semnificația acestui joc? Interesant că la acesta participă doar tinerii. Explicația pe care am primit-o, deși una vagă și simplistă, are totuși un suport destul de interesant. Dacă în cazul altor practici cu caracter ritual accentul cade pe moarte, pe cei sortiți morții, de această dată accentul cade pe viață, pe dorința de a trăi. Tinerii, simbolizând viața, dorința și speranța vieții, sunt puși în contact cu „*cea mai mare încercare a vieții*”, moartea. Bătutul și stropitul cu apă murdară (nu se aruncă apă pur și simplu, ci se stropește cu ajutorul unui mănunchi de buruieni sau fân, asemeni preotului care folosește însă apa sfințită) nu înseamnă predarea în mâna *Morții* a tânărului respectiv. Din contră tânărul este „călit” simbolic, el este întărit în încercarea de supraviețuire, în lupta continuă dintre *viață și moarte* la care participă acesta.

Un alt joc este *Turca*. Un tânăr se îmbracă într-un costum asemănător, de cele mai multe ori identic, cu cel folosit în jocul *Caprei* din timpul sărbătorilor de iarnă. De această dată, „*caprei*” i se fac niște dinți ascuți. Totul se transformă și jocul capătă o altă întorsătură, și o altă semnificație. *Turca*, cum este numită persoana mascată, se folosește adesea de dinți pentru a mușca pe cei ce asistă la *priveghi*. Durerea face prin urmare și ea parte, iarăși am putea spune, din *ritualurile morții*.

Două alte jocuri constituie o notă distinctă față de cele prezentate, este vorba despre *Gâsca* și *Nunta*.

¹⁵⁹ Am primit informații potrivit cărora mulți bătrâni au fost imobilizați la pat pentru multă vreme.

¹⁶⁰ Un reprezentant ales de cei ce erau la *priveghi*. Cuvântul provine de la cel ce era atunci conducătorul satului, judele sau birăul.

Ambele jocuri îi au ca protagoniști pe tineri, ambele au o încărcătură sexuală extraordinară. Primul, *Gâsca*, cel mai des practicat, este organizat și condus de către băieți. Este așezat un scaun după ușa camerei. Pe rând, băieții se așează pe acel scaun. Unul dintre băieți, înarmat cu un ștergar împletit, se sfătuiește cu tânărul așezat pe scaun. Acesta din urmă „poftește” să i se aducă una dintre fetele prezente. În mod normal, fata nu știe cine este după ușă, deși de cele mai multe ori fetele află acest detaliu. De voie, de nevoie fata ajunge pe genunchii tânărului care a dorit-o. Fetele care nu vor să meargă la băiat sunt lovite cu ștergarul. După acest joc se nasc tot felul de bârfe, mai mult sau mai puțin lipsite de suport real. Știind cine este după ușă, fata se împotrivesc cu adevărat sau doar formal. Fetele sunt sfătuite de femeile mai în vârstă să accepte cererea băiatului, pentru a nu fi lovite cu ștergarul (iarăși durerea!). Odată ajunsă după ușă, fata este „drăgostită” de băiat, este luată în brațe și sărutată. În acest timp, ușa este dată la o parte, cei din casă acceptă sau cer să se repete faza. Urmează un alt băiat. Acest joc este întâlnit și în alte părți ale României¹⁶¹. În localitatea Ferice s-a păstrat credem, doar o parte din ceea ce a fost cândva acest joc. Mai mult, aici jocul a evoluat spre altceva.

Nunta este asemănător cu *Gâsca*, până la un anumit punct. De această dată, se face un alai mai mare la care participă majoritatea tinerilor prezenți. Tinerii sunt organizați în perechi. Aceștia intră în cameră ținându-se de un lung ștergar. Fiecare încearcă să-și facă loc, să se țină de ștergar. Urmează un marș prin casă, care se vrea a se face ordonat, în șir. Sunt cântate tot felul de cântece, se încearcă a se imita o nuntă reală. Și de această dată există un conducător de joc care lovește cu un alt ștergar împletit pe cei ce au ieșit din șir. De cele mai multe ori însă tinerii, îmbulzindu-se în același timp ferindu-se de lovituri ajung să cadă, fapt care face deliciul celor prezenți. Deși multe din practicile și semnificațiile acestui joc s-au pierdut, interesant este faptul că avem de-a face cu o nuntă fără miri. Mortul este socotit ca fiind cel petrecut. Dar partenerul cine este? Să fie vorba despre un ritual cu semnificație creștină ce s-a născut din ceea ce numește Sfânta Scriptură: „Biserica este mireasa lui Hristos”? Mortul este cununat, pregătit pentru o altă viață. Acest joc este cunoscut azi doar în mică măsură.

Mortul este bocit de către bocitoare în zorii zilei, atât în prima, cât și în a doua dimineață. Bocitoarele sunt de regulă femei sau fete tinere apropiate mortului, dar și femei care se pricep mai bine la bocit. În cea de-a doua seară de priveghi este cântată de către o femeie mai în vârstă *Hora Mortului*.

Astăzi, această „horă” este cunoscută și cântată doar de către câteva bătrâne din sat. Numele de horă este dat de faptul că mortul este întors de mai multe ori în diferite direcții pentru a cere ceva sau a-și lua rămas bun.

Acest bocet sună în felul următor:

¹⁶¹ Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 141

Luaiu-mă, duseiu-mă,
 Pân grădina grecilor,
 Pân frunza piersicilor.
 Da acolo ce-mi aflai?
 Un pătuț albu de brad
 Da în pat ce-i așternut?
 Iarbă verde de la *Rât*¹⁶²,
 Floricele de pe câmp,
 Peste flori o *cergă*¹⁶³ neagră,
 Peste cergă o *perină*¹⁶⁴,
 Să aibă mortul hodină.
 Da la cap cine o sta?
 Staua *Moartea* grabnică
 Cu-n păhărel de otravă
 Îl sâlea și-l mai sâlea
 Până el pe tot îl bea.
 La picioare cine sta?
 Sta chiar cucu jalnicu.
 Și *Moartea* din grai grăia
 Hai cucule, jalnicule,
 Să schimbăm cu glasurile
 Ba eu *Moarte* n-oi schimba
 Că glasul tău e așa:
 Soț de soț îi despărțea
 Și de mamă-i sârăcea
 Da glasul meu e așa:
 Colo de cu primăvară
 Ies plugarii cu plugurile
 Fetele cu coselele
 Și-mi ascultă glasurile
 Atunci mortul se-ntorcea
 De soție/soț se ruga
 Adu-mi (numele) un ol cu apă
 Că mă duc de-aici la groapă
 Adu-mi (numele) un ol cu vin

Că mă duc și nu mai vin.
 Iarăși (numele mortului) se-ntorcea
 Și de (numele soției /soțului) se ruga
 Tot să-l scrie, să-l mai scrie
 În colțul mesei
 Când pe masă o mânca
 Pe el să-l pomenească
 Dumnezeu să-l odihnească.
 Iarăși (numele mortului) se-ntorcea
 Și de (numele soției /soțului) se ruga
 Tot să-l scrie, să-l mai scrie
 Pe coada lingurii
 Când cu lingura o mânca
 Pe el să-l pomenească
 Dumnezeu să-l odihnească.
 Iarăși (numele mortului) se-ntorcea
 Și de (numele soției /soțului) se ruga
 Tot să-l scrie, să-l mai scrie
 Pe colțul perinii
 Când pe perină a dormi
 Pe el să-l pomenească
 Dumnezeu să-l odihnească.
 Iarăși (numele mortului) se-ntorcea
 Și de copii se ruga
 Suflă vântu-n prunășei
 Rămas bun prunașii mei
 Suflă vântul printre vie
 Rămas bun dragă soț/soție
 Suflă vântul păstă flori
 Rămas bun frați și surori
 Suflă vântul păstă pene
 Rămas bun de la săteni
 Că eu mă duc de la voi
 Nu mă mai întorc napoi.

A treia zi, dimineața, gazda casei numește patru bărbați care se duc la biserică să aducă praporii și sfeșnicul. În sfeșnic este pusă lumânarea întreită despre care am mai amintit. Tot acum încep pregătirile pentru pomana care va urma după înmormântarea propriu-zisă.

Groapa în care se va așeza mortul se face doar în ziua înmormântării. La facerea gropii participă oameni apropiați familiei celui decedat. Groapa care va fi săpată este trasată cu ajutorul bățului cu care a fost măsurat mortul pentru a i se face sicriul. Groparul care sapă prima glie primește din partea gazdei un pahar și un colac.

¹⁶² O zonă din satul Ferice situată spre sud și unde natura renaște primăvara destul de devreme.

¹⁶³ Pânză din cânepă de dimensiunea unei pături; adesea, această pânză era folosită ca lenjerie de pat.

¹⁶⁴ Adică pernă

După ce groapa este începută, gazda casei împachetează prima glie și o duce acasă. Jumătate din aceasta este pusă la colțul casei, iar cealaltă jumătate este pusă în sicriu lângă mort. Acest lucru se face pentru a-l lega pe cel mort de pământ, așa încât acesta să nu poată să se mai întoarcă. Chiar dacă ar reuși să părăsească mormântul, el este ținut departe de casă, în pământ, datorită gliei puse în colțul casei și care nu-i va permite să iasă din pământ.

În momentul în care sunt începute lucrările la groapă, o femeie bătrână stă de veghe lângă mort pentru a vedea, iarăși, dacă fața mortului se schimbă. În cazul în care acest lucru s-ar întâmpla, atunci este nevoie și de această dată ca preotul să facă o slujbă specială după înmormântare pentru odihna celui mort. Groapa nu trebuie părăsită niciodată. Din momentul începerii săpăturilor până când este pus sicriul, iar groapa este reumplută cu pământ cineva, trebuie să stea permanent acolo. În acest interval, este obligatoriu ca groparii să fie serviți cu mâncare și băutură.

Când groapa este terminată, femeile din sat care au copii foarte bolnavi (dacă se crede că sunt îndrăciți, dacă sunt bolnavi psihic, dacă au o boală incurabilă) îi aduc pe aceștia la groapă. Unul dintre gropari stă în fundul gropii iar mama îi întinde copilul. Groparul rostește, așezând copilul pe spate în groapă, „*pământ îți dau un copil bolnav*”. Copilul este ridicat și dat mamei căruia i se spune „*femeie îți dau un copil sănătos*”. Trebuie menționat că acest ritual este făcut doar o singură dată în viață pentru un copil.

Preotul începe slujba la amiază. De menționat este faptul că preotul făcea doar o singură slujbă, și nu cum s-a făcut ulterior, când preotul făcea slujbe și în serile de priveghi. Sunt aleși doi bărbați care scot sicriul din casă. Fiecărui membru al familiei i se dă o lumânare aprinsă pe care trebuie să o țină în mână în momentul în care trece pragul casei. Primii care ies din casă sunt membrii familiei. Aceștia, cu lumânările în mână, ies afară cu spatele și niciodată cu fața. În urma lor este scos mortul cu picioarele înainte. Sicriul cu mortul este pus de trei ori pe prag pentru ca acesta să-și ia rămas bun de la casă.

După ce este scos din casă mortul, ușa este închisă, scaunele pe care a stat sicriul sunt așezate cu picioarele în sus și se aruncă prin casă boabe de porumb. Răsturnarea scaunelor semnifică între altele dezordinea pe care o lasă *Moartea* în această familie, apoi faptul că sunt puse cu picioarele în sus înseamnă pentru duhul celui mort faptul că el nu mai este binevenit în acea casă.

Afară, sicriul este pus în mijlocul curții și așezat așa încât mortul să stea cu capul spre apus. La capul mortului este pus sfeșnicul în care arde lumânarea întreită, familia se așează în jurul sicriului. Lumânările pe care aceștia le-au avut în mâini când au ieșit din casă sunt puse să ardă pe sicriu. Preotul face slujba obișnuită în astfel de împrejurări. Pe parcursul întregii slujbe familia celui mort trebuie să stea în genunchi.

După terminarea slujbei, femeia gazdă trebuie să dea, peste sicriu, unei persoane apropiate o farfurie plină cu făină de grâu în care este așezată o lumânare aprinsă. Alte persoane, trebuie să-i dea un vas cu apă de care este legată o pânză, iar alteia trebuie să-i dea o găină vie. Această găină se crede că ar avea rolul de a chema (la fel ca pe proprii pui) sufletul celui mort spre *Poarta Raiului*. Trei femei împart apoi tuturor copiilor colaci în care sunt puși bănuți.

Cei doi bărbați care au scos sicriul din casă îl scot și din curte. Sicriul este pus într-un car cu picioarele în sensul de mers. Scaunele pe care a fost pus în curte sicriul sunt și ele răsturnate cu picioarele în sus. Carul în care este pus sicriul este tras de trei perechi de boi. Boii sunt împodobiți cu clopote mari, care cântă a jale. Boii au coarnele

împodobite cu câte un colac mare, în care sunt puse lumânări și de asemenea o legătură de busuioc¹⁶⁵.

De crucea care este pregătită pentru a fi pusă la căpătâiul mortului este legată o pânză în care a fost pus un ban și o bucată de tămâie. Tot de cruce este legat un mănunchi de busuioc. Acestea au darul de a-l împiedica pe *Diavol* să se apropie în prima noapte de mormânt. Se crede că dacă nu sunt puse (tămâia, banul și busuiocul) *Diavolul* vine în prima noapte și îi ia pielea mortului, iar apoi umblă prin sat îmbrăcat în aceasta. Pe lângă sicriu și cruce, în carul mortuar mai urcă și femeile din casă. Acestea li se alătură și alte femei apropiate de cel mort. Acestea, pe toată distanța până la cimitir, bocesc mortul. În fața casei, preotul mai citește din Scriptură, apoi pornesc în liniște. Singure bocitoarele fac excepție de la această regulă. Mortul este petrecut de regulă pe ultimul drum de către întregul sat. În drumul spre cimitir, mulțimea care însoțește mortul este condusă de sfeșnic și cele patru prapore. Mulțimea merge încet, în liniște și cu capul plecat. Doar de câteva ori sunt făcute scurte popasuri în locuri simbolice, la poduri sau răscruci, încercându-se, probabil, anticiparea drumului spre *Lumea de Dincolo*, care începe după depunerea sicriului în mormânt¹⁶⁶. Acest răgaz este folosit de preot pentru a-și continua slujba.

La mormânt, preotul face o nouă slujbă. Sicriul este pus în groapă, iar preotul pecetluiește mormântul. Lucrurile nu sunt însă așa de simple. Mormântul este locul unde se fac cele mai multe ritualuri, multe dintre acestea condamnate vehement de către Biserică. Au existat cazuri când unele femei au fost alungate de la mormânt pentru că încercau să facă tot felul de vrăji. Se crede, de exemplu, că dacă este aruncat în groapă un obiect ce aparține unei persoane, respectiva persoană este condamnată să fie luată de către *Moarte* cu prima ocazie. Se spune că la mormânt babele leagă și dezleagă căsătorii, vindecă și îmbolnăvesc pe cine vor, alungă sau cheamă duhurile rele. Toate aceste vrăji însă nu au niciun efect dacă nu sunt făcute înainte de pecetluirea mormântului de către preot. Preotul însă nu acceptă ca în groapă să fie aruncat ceva înainte de a-și termina slujba. Multe vrăji se fac însă înșelând privirea celor prezenți. Unii le condamnă vehement, alții le tolerează, iar alții nu le iau în considerare. Toate acestea fac parte însă din cotidianul feminin, ele sunt cele care participă direct sau indirect la aceste practici, ele sunt cele care povestesc și născocesc diferitele mistere ce se nasc după înmormântări.

Nu toate practicile sunt însă condamnate de către preot. Majoritatea femeilor vârstnice își iau acasă o mică bucată din pânza în care a fost înfășurat mortul. Această bucată este arsă în cazul în care cel mort s-ar întoarce printre cei vii. În groapă, după ce preotul a pecetluit mormântul¹⁶⁷ în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh, fiecare este liber să arunce ce dorește. De obicei se fac tot felul de daruri pentru cel mort. Unii aruncă bani, alții flori, alții diferite obiecte sau chiar mâncare.

Bățul care a fost folosit pentru măsurarea mortului, a sicriului și a mormântului este rupt în două bucăți. O bucată este pusă în mormânt pentru ca mortul, în cazul în

¹⁶⁵ Acest obicei este întâlnit în mai multe regiuni din Munții Apuseni. A se vedea în acest sens Teofil Frâncu, George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moții)*, Scriere etnografică cu 10 ilustrațiuni în fotografie, București, Tipografia Modernă, 1888.

¹⁶⁶ A se vedea similitudinile cu ritualurile funerare din districtul Bistriței. Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 233-236

¹⁶⁷ Acest lucru se face după ce preotul își încheie slujba, el pecetluiește mormântul făcând cu mâna asupra mormântului semnul crucii, iar cu o lopată ia din toate cele patru direcții puțin pământ pe care îl aruncă în groapă.

care i-ar fi frig, să poată face foc pentru a se încălzi. Cealaltă jumătate este luată de unul dintre membrii familiei. Acesta se întoarce acasă cu bățul în mână; el nu are voie să vorbească cu nimeni, nu are voie să se oprească sau să întoarcă capul înapoi spre mormânt. Cu această bucată din băț este înconjurată casa, iar apoi bățul este pus sub fereastra camerei în care a repauzat persoana înmormântată. Dacă mortului nu-i ajunge bucata lăsată în mormânt atunci se întoarce după cealaltă jumătate care este pusă sub fereastra casei. În acest caz, în momentul în care gazda casei constată că lipsește bățul, familia trebuie să dea pomană pentru cel mort.

După ce este îngropat mortul, una dintre bătrânele care s-au ocupat de organizarea tuturor ritualurilor, ia puțin pământ de pe mormânt și-l pune la gâtul bărbatului ce era capul familiei în care s-a produs decesul. Acest lucru se face pentru a-i aduce aminte duhului celui mort că locul lui nu este lângă familie, ci în mormântul din care s-a luat pământul.

De la mormânt, toți cei care au participat la înmormântare se întorc la pomana sau *comandarea* pe care a pregătit-o familia mortului. Nimeni nu este invitat, la astfel de acțiuni nu se fac invitații. Din fiecare casă, însă, cineva va participa. Este o dezonoare să nu participe cineva. Chiar și cei certați cu familia vin, din respect mai mult pentru moarte în sine. Acest prilej este ultimul în care sătenii pot să-și ia rămas bun de la cel mort. Toți participanții oferă un dar familiei, de obicei sunt aduse ca daruri cereale sau mai recent și bani pe lângă cereale. Pomana se dă în curtea casei. Tot cu acest prilej, preotul sfințește camera în care a fost ținut mortul pe parcursul privegherii.

În fiecare seară, până la dezlegarea de a treia zi, gazda casei duce la mormânt cărbuni aprinși și tămâie. Acestea sunt puse lângă mormânt, în fața crucii. A treia zi este făcută o slujbă specială în curtea casei de către preot. Tot a treia zi este oferită o pomană de către familie unor persoane care sunt mai apropiate. De această dată, familia invită aceste persoane să participe. Este considerată o lipsă de respect față de familie dacă cineva refuză să participe.

Astfel de slujbe speciale se fac, pentru odihna mortului, și la șase săptămâni, la șase luni și la un an. Slujbele se fac la mormânt. De fiecare dată, familia dă pomană celor care participă: colaci, oale, farfurii, linguri și pahare. Fiecare participant trebuie să primească ceva. Se crede că sufletul omului nu părăsește această lume până la șase săptămâni. În toată această perioadă scursă, el încearcă prin mai multe metode să-i convingă pe cei din familie să dea pomene spre iertarea păcatelor lui. La șase săptămâni, preotul face o slujbă specială pentru dezlegarea mortului, dezlegarea de păcatele care l-au ținut pe pământ, dezlegarea de tot ceea ce este uman și pământesc. Sufletul poate pleca în lumea de dincolo.

2. Bărbatul și femeia în societatea rurală tradițională

Căsătoria era un act de unire definitivă a soților, divorțul era foarte rar întâlnit și condamnat. „Cine se căsătorește, se unește pentru toată viața” este ideea centrală a unui vechi proverb popular. Fiecare căsătorie poartă în ea un destin, bun sau rău, iar relațiile dintre tinerii căsătoriți devine obiectul unui interes pasionant al comunității sătești. Fata are ea aerul unei gospodine? Tânărul bărbat este el amoretat încă de soția lui? Care sunt contradicțiile dintre soți? etc.

Privită dintr-o altă perspectivă, ideea de cuplu este una foarte relativă. Studiile etnografice au arătat că locuitorii satelor tradiționale erau uniți mai mult sau mai puțin

în relațiile sociale de familie, dar erau legați tot timpul de comunitate. Susținerea comunității este foarte puternică în condițiile mortalității omniprezente, care dislocă familiile, făcându-le vulnerabile. Comunitatea în schimb nu moare, iar încrederea indivizilor în ea trebuie să rămână puternică. Familia este oarecum victima acestei realități, individul trăiește, în schimb, dincolo de familie, în colectivitatea socială a grupului de rudenie din care provine și nu numai. Solidaritatea familială depinde de crizele economice, de necesitatea deplasării pentru munci sezoniere; uneori migrația sezonieră devine definitivă. În acest ultim caz, solidaritatea familiei crește, fenomenul generat de așezarea într-o nouă comunitate. Apoi, emanciparea personală, excluderea de la partajul moștenirii, migrația spre oraș, noile profesii, etc., conduc la o creștere semnificativă a solidarității dintre parteneri.

2.1. Relația soț - soție. Autoritate masculină versus autoritate feminină

În societățile rurale tradiționale, relațiile dintre cei doi parteneri sunt trasate sub forma unor adevărate șabloane de către comunitate. Individul trebuie să se conformeze, indiferent că este vorba despre bărbat sau femeie. Orice ieșire din acest cadru poate perturba relațiile acestei familii și, mai grav, a rudelor celor doi cu comunitatea. Nu e bine ca autoritatea masculină să se amestece cu cea feminină, după cum nu era posibil ca nici rolurile celor doi să fie inversate. Fiecare are sarcini clare, atât la nivelul inter-relațional, cât și la nivelul activităților socio-economice desfășurate în gospodărie sau în afara acesteia. Satul condamnă deopotrivă amestecul și intervenția abuzivă a unuia dintre parteneri în gestionarea rolurilor celuilalt. Era o dezonoare pentru bărbat ca femeia să plece la câmp să facă munca pe care trebuia să o facă el. O femeie nu punea niciodată mâna pe coasă de exemplu (nicidecum pentru că nu era fizic capabilă!), iar dacă o făcea imediat tot satul știa. Într-o astfel de situație, dezonoare nu era doar a bărbatului din casă, ci a întregii autorități masculine din sat. Dacă bărbatul nu era capabil (indiferent de motiv), ceilalți bărbați trebuiau să ia atitudine: nicio femeie nu putea să facă munca unui bărbat. Mai degrabă se asociau, prin zile de clacă, și făceau munca bărbatului incapabil să-și gestioneze rolul. În același sens, dezonoarea era deopotrivă a bărbatului și a femeii atunci când bărbatul se amesteca, „ajutându-și” soția în gestionarea activităților casnice ce o priveau direct pe femeie. O asemenea intervenție a comunității își găsește originea, pe de o parte, în solidaritatea societății rurale tradiționale, prin care era ajutată familia rămasă fără sprijin, iar pe de altă parte, în monopolul gestionării autorității, după caz, masculine sau feminine.

De cele mai multe ori, o tânără familie, constituită în urma unei recente căsătorii, locuia în casa tatălui tânărului bărbat. Mai rar se întâmpla ca tinerii să se instaleze în casa părinților fetei. O asemenea posibilitate era totuși întâlnită, în cazul în care fata își moștenește familia (fie era unicul copil, fie în familia ei au crescut doar fete). Într-un asemenea caz, autoritatea tânărului bărbat era pusă în chestiune, chiar și comunitatea remarcând, umoristic și sarcastic, faptul că tânărul dus ginere în casa socrilor, „s-a măritat”. O asemenea situație era totuși mai rar întâlnită. Căsătoria cu o astfel de fată, în ciuda faptului că moștenește casa și averea părinților, nu reprezenta o bună opțiune pentru tinerii din sat. Ea era totuși o bună alegere pentru tinerii mai săraci, orfani sau pentru cei dezmoșteniți în urma căsătoriei fratelui mai mare în vatra casei părinților. Frustrarea tânărului în fața autorității tatălui fetei, dar și complexul pe care îl avea în fața propriei soții (moștenitoare a proprietății) conducea adesea la stări tensionate în aceste familii. Dincolo de toate acestea însă, o tânără pereche nevoită să locuiască cu părinții (indiferent a căruia dintre ei), continua inițierea în deprinderile

necesare traiului: „bărbatul fiind inițiat în activitățile specifice capilor de familie, iar soția în treburile femeiești, pe care le învăța de la celelalte femei din casă, ea efectuând, de obicei și muncile refuzate de celelalte cumnate mai bătrâne”¹⁶⁸. Cei doi își făceau astfel fiecare ucenicia în sânul grupului propriu, așteptând în liniște (orice altă variantă ar fi putut conduce la excluderea lor din grupul familial, asta cu atât mai mult cu cât în familie mai existau și alți frați necăsătoriți) schimbarea generațiilor. Doar atunci când părinții vor îmbătrâni, cedând astfel de bunăvoie autoritatea celor mai tineri, noua familie va putea să se exprime așa cum dorește.

Autoritatea în chestiune (masculină sau feminină) este pusă în lumină încă de la primele contacte ale celor doi parteneri. Întregul ritual al „frecvenției”, al „cererii” fetei, al „tocmelii” mirelui cu tatăl miresei (moment asociat cel mai adesea cu actul logodnei), al nunții, etc., evidențiază partajul autorității dintre cei doi. O luptă simbolică dintre cei doi pentru partajarea autorității se angajează chiar în fața preotului. Comunitatea și Biserica sunt de partea bărbatului. Bărbatului îi este rezervată autoritatea asupra familiei sale. Această autoritate este însă una născută din rolul de reprezentare a familiei în fața comunității, rol deținut de bărbat. Femeii îi este rezervată autoritatea asupra spațiului interior al gospodăriei. Femeia obținea însă controlul intern doar atunci când soacra și, în general, comunitatea feminină o „considerau capabilă” de a răspunde nevoilor și atribuțiilor născute din autoritatea cu care era investită¹⁶⁹. Ea se ocupă mai mult de „toaleta” casei, de imaginea și împodobirea gospodăriei. Copiii erau născuți de femeie pentru soț. Adesea, tânăra soție trebuia să treacă și testul de „gospodină”, calitatea aceasta era obținută după ce trecea prin „filtrul” soacrei, iar abia ulterior obținea statutul de femeie adultă. Tânăra femeie devenea în acest caz *stăpâna casei*. Ea obținea astfel un nou statut social, investit cu puterea de a controla, chiar dacă numai din punct de vedere administrativ, spațiul privat (ca tânără fată în casa tatălui său, femeia nu avusese acest „privilegiu”). Simbolurile care investesc femeia în noul statut social sunt diverse, „de la amănunte de natură vestimentară și de prestigiu până la maternitate”¹⁷⁰. Dacă nașterea unui copil era dovada păcatului și desfrânării pentru femeia nemăritată, în același timp semnifică „atributul suprem al soției”¹⁷¹. Nașterea unui copil, proba în fața comunității, datorită împlinirii de femeie față de soțul său. Măritându-se, femeia putea să poarte acum „hainele adulților”, era însă obligată în același timp să-și îndeplinească părul, nemaiaivând privilegiul fetelor nemăritate. Toate acestea simbolizează emanciparea femeii din casa tatălui, dar și noul control al bărbatului.

Autoritatea bărbatului este dată de legea civilă și religioasă, de familie și comunitate, dar cel mai adesea de structura socio-profesională a societății tradiționale, de profesiunile „masculine” și „feminine”. Mortalitatea masculină (el este cel care se consumă, trudește, se sacrifică, moare primul) este în măsură să traseze un anumit respect care duce în cele din urmă la autoritate. Tânărul bărbat, în căutarea unei soții,

¹⁶⁸ Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 217; Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997, p. 164

¹⁶⁹ În mai multe regiuni din Franța, de exemplu, se admitea perioada de un an în care tânăra soție își făcea „ucenicia” pe lângă soacră sau o altă femeie în lipsa acesteia (Cf. Martine Segalen, *Mari et femme dans la société paysanne*, Flammarion, Paris, 1980, p. 31-33).

¹⁷⁰ Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, Editura Meridiane, București, 2003, p. 34

¹⁷¹ *Ibidem*

nu se uită dacă aceasta știe să conducă carul cu boi sau dacă poate face față muncilor câmpului (deși nici acestea nu erau excluse). Cel mai adesea, „gura satului” îl informa însă, printr-un tipar mental bine construit, dacă tânăra femeie este în măsură să fie o bună gospodină.

Privită dintr-o altă perspectivă, relația dintre bărbat și femeie este cel mai adesea dominată de relația dintre cele două persoane și exploatarea lor. Astfel, ecuația propusă este una lărgită la varianta relației soț – soție – pământ. Această nouă relație se înscrie într-un univers cosmic, în ciclurile sezoniere, meteorologice. Relația e unică. Viața individului (și a familiei!) e afectată de cel mai mic capriciu al vremii, al naturii, în general.

Familia nu a fost în toate cazurile una lărgită, adesea ea era compusă doar din părinți și copii. Ea era însă patriarhală. Autoritatea soțului asupra soției era completă, iar subordonarea acesteia era acceptată de toată lumea. Pentru a controla exploatarea pământului sunt elaborate adevărate strategii, între care și realizarea de alianțe matrimoniale care să asigure succesiunea, accesul la pământ. Tinerii căsătoriți depind economic în cele mai multe cazuri de părinți, iar această dependență îi leagă de comunitate, de mentalul colectiv. Tânăra familie este nevoită să se condiționeze de alte persoane, ceea ce creează o presiune asupra solidarității dintre soți. Adesea este căutată solidaritatea în afara familiei, în grupurile de vârstă și categoria sexuală. Astfel apare solidaritatea masculină și cea feminină. Se conturează „organizațiile” de muncă, unde petrecerea timpului era mai mare decât în familie. Când s-a obținut independența economică, atunci a crescut și autonomia cuplului în interiorul grupului de rudenie, atunci a început să fie valorificat rolul femeii, să se impună spiritul egalității dintre soți. Constatăm prin urmare două tipuri de relații între soți: 1. cazul celor ce sunt sub tutela părinților, a grupului de rudenie, a cutumelor, și unde femeia avea un statut inferior; 2. cazul celor emancipați, a celor „evadați” din tradițional, unde soțul acceptă „egalitatea” femeii. În acest al doilea caz putem discuta de o uniune de dragoste, unde „fericirea” este mai prezentă, soțul impune mai puțin autoritatea sa asupra femeii, unde există cel mai adesea un consens între soți, iar relația partenerilor se bazează pe tandrețe și plăcere fizică. Aceste cupluri însă se lovesc, nu de puține ori, de refuzul acceptării venite din exterior, de repudierea familiei, de excluderea de la partajul moștenirii, iar de aici apar alt gen de probleme care au repercusiuni asupra vieții de cuplu.

Locul femeii în societatea rurală, în familia rurală tradițională este de asemenea unic. Dreptul o face inferioară (din punct de vedere juridic¹⁷²), apoi ea este considerată ca o producătoare, și are o poziție privilegiată atunci când deține pământ. Putem vorbi de exploatarea acesteia, iar munca sa este dependentă în mare măsură de cea a bărbatului. Ea are nevoie de „bunăvoința” soțului. Fără excepție, sursele noastre de informare ne înfățișează femeia în trei ipostaze principale: „soție, mamă de familie și conducătoare a afacerilor casnice”¹⁷³. Ordinea acestor roluri ale femeii, considerată de origine divină, era întocmai cea enumerată mai sus. Femeia trebuia să răspundă și să fie mijlocul principal prin care „bărbatul să nu mai fie singur”, să fie „născătoare de copii” (ocupându-se în mod special de creșterea și educația lor) și să asigure buna funcționare internă a gospodăriei. De reprezentarea externă a familiei se ocupa însă bărbatul. Asupra lui se răsfrângea atât imaginea pozitivă, cât și cea negativă. Femeia

¹⁷² O asemenea percepție a femeii este întâlnită peste tot în spațiul românesc, dar nu numai. Legiuirea lui Caragea sau Codul lui Calimach menționau de exemplu incapacitatea juridică a femeii, „ce este văzută mai mult ca un bun decât ca o persoană”. Cf. Alin Ciupală, *op. cit.*, p. 17

¹⁷³ *Ibidem*, p. 48

era mai puțin responsabilă în fața comunității. Bărbatul este cel asupra căruia se transmit efectele acțiunilor femeii. Bărbatul controlează încă spațiul public. Spațiul privat tinde însă, sub efectul emancipării personale, să scape de sub acest control masculin.

Societatea tradițională se baza așadar pe autoritatea deplină a soțului. În mărturiile călătorilor străini din secolele XVIII-XIX, ni se înfățișează imaginea româncelor supuse soților lor. Ele nu se așezau la masă cu soții lor, ci stăteau întotdeauna în picioare și se ocupau în același timp și de alte treburi gospodărești. Chiar și atunci când avea în grijă copii mici ori era gravidă, responsabilitățile sale de „stăpână” a casei nu erau transferate asupra bărbatului. Singura muncă unde femeia nu era acceptată era păstoritul¹⁷⁴. Pe de altă parte, dincolo de discursul folclorist legat de autoritatea masculină și subordonarea feminină, societatea țărănească recunoaște că soțul și soția dețin roluri complementare și solidare¹⁷⁵. Adesea documentele vorbesc despre femei ce nu îndeplinesc capriciile soților. Cu toate acestea, femeia are „obligatia de a-și urma soțul”¹⁷⁶, iar această îndatorire spune foarte mult. În momentul căsătoriei, ea, juridic, trece de sub autoritatea tatălui sub aceea a soțului. Lumea rurală țărănească nu era însă de fiecare dată o lume perfectă pentru idealismul masculin. Femeia de multe ori ieșea de sub cuvântul soțului, ignorând apoi normele tradiționale, aducea rușinea asupra bărbatului. Asemenea fapte erau trecute sau nu cu vederea de către bărbat. Impunerea voinței masculine nu se putea face așadar de fiecare dată. Bărbatul alegea să trăiască sau nu cu o asemenea femeie. Dar, divorțul era și el unul dezonorant pentru bărbat. Tocmai din această cauză, mulți dintre ei au acceptat (la fel cum făceau și mai multe femei nemulțumite de modul în care erau tratate) conviețuirea cu asemenea femei, numai să nu aducă rușinea despărțirii, care era și mai mare în unele situații. Un caz, e drept izolat prin forma de exprimare a acțiunilor celor doi și a urmărilor acestora, ne este prezentat printr-o scrisoare din 8 aprilie 1852 semnată de Gârba Florea și tatăl său Gârba Vasiliu din Cusuiș prin care solicitau protopopului despărțirea (tânărului) de Csabota Anișoara¹⁷⁷. Motivul divorțului solicitat nu a fost, după cum reiese din scrisoare, nici faptul că femeia a început a umbla cu alți bărbați, nici faptul că a rămas însărcinată de pe urma unei astfel de relații cu un alt bărbat – în urma tuturor acestora soțul său a acceptat să o primească acasă, ci faptul că, atunci când nici unul dintre cei doi bărbați nu au fost acasă, ea și-a strâns toate lucrurile și s-a mutat la părinți (unde intenționa să-și nască pruncul). Pentru bărbat, a fost mai mult decât dezonorant după ce el acceptase ca femeia să rămână în casa lui. Cum putea femeia să-l părăsească? Imaginea lui în sat, și așa una nu prea onorantă, nu putea suferi un asemenea tratament din partea femeii. Faptul că femeia l-a părăsit mutându-se în casa tatălui său (deci nu a fost alungată!) era așadar mai inacceptabil decât infidelitatea acesteia. Ea trebuia să facă ceea ce-i spunea el. Dacă el a acceptat-o, Nealungând-o, atunci ea trebuia să se supună. Fuga femeii, produsă în lipsa celor doi, a produs adevărata ruptură a familiei, atât în fața soțului ei, cât și în fața comunității, care a fost prezentă la gestul mutării lucrurilor personale din casa bărbatului în cea a tatălui.

¹⁷⁴ Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 222

¹⁷⁵ Martine Segalen, *op. cit.*, p. 167

¹⁷⁶ Georgeta Chirilă, *Aspecte privind statul juridic al femeii căsătorite din Țara Românească și Moldova reflectat de praxile domnești din secolul al XVII-lea*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, 3, Târgu Mureș, 2003, p. 74 – 75

¹⁷⁷ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Ortodoxe Oradea*, dos. 38, f. 377

Asemenea cazuri, e drept izolate, pun în lumină o altă fațetă a realității imaginate: societatea țărănească dominată prin autoritatea masculină.

2.2. Distribuția rolurilor în familia tradițională. Spațiu masculin - spațiu feminin

Interesante, din punctul de vedere al subiectului abordat, sunt statusurile și rolurile în cadrul familiei, puterea tatălui și emanciparea femeii. Relația căsătorie – menaj și căsătorie – dragoste sunt în măsură să atingă sensibilitățile umane. Bărbatul este cel asupra căruia comunitatea își îndreaptă atenția, bunăstarea sau lipsa acesteia oferă o imagine asupra bărbatului. El este responsabil de ceea ce face în ochii comunității, în schimb imaginea femeii este transmisă și asupra bărbatului. Rolurile principale din spațiul public sunt rezervate bărbatului¹⁷⁸, femeii îi este rezervat spațiul privat al casei, al gospodăriei. Bărbatul răspundea de muncile agro-pastorale, de relațiile familiei cu autoritățile, de eventualele deplasări la târguri sau moară, în general de activitățile exogene. Femeia, stăpână peste spațiul casnic, avea în grijă în principal activitățile legate de casă și gospodărie, de cosmetizarea acestora, de educarea copiilor, precum și spațiul grădinii. Bărbatul era cel care lua deciziile cele mai importante, asta chiar dacă se consulta cu soția¹⁷⁹.

Famiile tradiționale sunt de cele mai multe ori familii extinse. Alături de soț, soție și eventualii copii, locuiesc și părinții sau frații unuia dintre parteneri. „Apariția unei nurori care vine să se alipească atomului de rudenie a soțului său (sau, mai rar însă, venirea unui ginere în casa soției sale moștenitoare) pune unele probleme speciale de coabitare”¹⁸⁰. Rolurile și statusurile erau respectate chiar și la masă. „Stăpânul casei are locul cel mai bun, loc ce rămânea gol în absența acestuia...”¹⁸¹. „Locuri anume atribuite în încăperile locuinței, un anumit ritual al mesei, deprinderea, încă din fragedă copilărie, a bunelor purtări, a gesturilor și a felului de a se exprima în interiorul casei și în afara acesteia; era elaborat, astfel, un întreg sistem pedagogic ce urmărea să însuflețind tinerelor generații respectul față de cei mai vârstnici, să-i silească pe cei dominați – copii mai mici, noră – să fie de acord cu favorurile atribuite fiului mai mare, cu semnele de respect datorate părinților”¹⁸². Într-o asemenea familie fiecare membru își avea propriul rol, integrat într-un sistem dominat de „tatăl casei”.

Solidaritatea casă-menaj-exploatare descoperă o organizație familială a muncii ce trasează rolurile și relațiile din familie. În situații de criză (calamități, boală, etc.), ce pot interveni adesea în ecuația casă-menaj-exploatare, se face apel la solidaritatea familială extinsă. Unchi, mătuși, verișori, nepoți sau alți membri ai clanului de rudenie intervin pentru a restabili echilibrul și armonia dintre om și gospodăria sa. Dar în viața cotidiană, munca fiecărei zile cade pe umerii bărbatului, femeii, a părinților celor doi, și pe eventualul ajutor al copiilor ce îndeplineau capacitatea fizică să facă față muncilor agricole.

În *organizația muncii* se înscrie nu doar solidaritatea familială ci și solidaritatea de sex. Este evidentă, așa cum am mai precizat și atunci când am vorbit despre autoritatea masculină și autoritatea feminină, relația de solidaritate dintre bărbații sau femeile unei comunități. Solidaritatea în chestiune s-a născut dintr-o

¹⁷⁸ Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală...*, p. 57

¹⁷⁹ Florin Valeriu Mureșan, *op. cit.*, p. 218

¹⁸⁰ Alain Collomp, *Familii. Locuințe și coabitants*, în *Istoria vieții private*, vol. VI, p. 257

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 260

¹⁸² *Ibidem*, p. 261

necesitate de sprijin reciproc, dar și dintr-o mentalitate colectivă ce stabilește rolul fiecărui sex în toate activitățile cotidiene. Identificăm activități ce intrau în sarcina femeii, dar și activități pe care le exercitau exclusiv bărbații. Într-o asemenea situație cei doi (bărbatul și femeia) încercau să se integreze în comunitatea de sex, trecând peste solidaritatea familială. Identificăm așadar o solidaritate masculină și una feminină. Comunitatea se amestecă adesea în relațiile dintre soți prin intermediul acestei relații ce-i separă pe cei doi parteneri. „Gospodăria trebuia să producă pentru viață și se trăia adesea doar pentru a se produce”¹⁸³. Ajungând la concluzia că „succesul producției garantează existența grupului”¹⁸⁴, Martine Segalen identifică în societatea rurală tradițională „sacrificarea relației de familie” în favoarea relațiilor extinse la nivelul comunității (în special prin intermediul solidarității masculine și feminine).

Printr-un consens aproape total, activitățile interioare sunt rezervate preponderent femeii, iar cele exterioare bărbatului. Casa este rezervată femeii, iar câmpul bărbatului. Această distribuție a rolurilor nu este doar în relația cu activitățile specifice, ci și cu obiectele, uneltele sau animalele ce aparțin sau sunt prezente în cele două spații. Coasa, securea, plugul, carul, lopata, etc., sunt unelte folosite preponderent (dacă nu exclusiv) de bărbat. Războiul de țesut, sapa, grebla, vesela, cuptorul, mătura, etc., aparțin femeii. Calul, boul sau câinele sunt animale ce-l însoțesc pe bărbat. Păsările, vaca, capra, pisica sau alte animale ce sunt crescute în interiorul gospodăriei și nu sunt folosite la munca câmpului sunt în grija și atenția femeii. Apoi, copiii de sex masculin îl însoțesc pe tată, iar fetele pe mamă.

Distribuția rolurilor pe cele două sexe depinde însă și de anotimp. Constatăm o majoră mutație în distribuția rolurilor între perioada sezonului agricol și perioada de iarnă, când activitățile din afara gospodăriei se rezumau la transportul fânului, a lemnului și eventual a gunoiului pe câmp. Dacă în timpul sezonului agricol bărbatul se ocupa de activitățile din afara gospodăriei (arat, semănat, strânsul fânului, seceriș, culesul viei, a fructelor, recoltatul cartofilor, a porumbului, etc.), de activitățile din interiorul gospodăriei se ocupa exclusiv femeia (în acest caz, pe lângă menaj, femeii îi reveneau și sarcinile de îngrijire a animalelor și păsărilor prezente în gospodărie, dar și alte atribuții, precum aceea de a se ocupa de grădina prezentă de regulă în spatele casei). În schimb, pe perioada iernii, femeia desfășura activități în interiorul locuinței (menaj, țesut, artizanat, etc.), în timp ce bărbatului îi reveneau o mare parte a activităților specifice gospodăriei (de care se ocupase femeia în perioada sezonului agricol). Toate acestea conduc către identificarea unui spațiu masculin (câmpul, pădurea, târgul, eventual grajdul și curtea – ultimele două cel puțin pe perioada iernii) și al unui spațiu feminin (casa, bucătăria, grădina, râul, izvorul sau fântâna).

O distribuție diferită a rolurilor celor doi soți identificăm nu doar printr-o netă separație a activităților celor doi. De cele mai multe ori, bărbatul și femeia lucrează împreună la aceeași activitate. Diferă însă gradul de implicare, sarcinile și rolurile. Ne propunem, în cele ce urmează, să facem câteva radiografii ale unor zile și activități prin prisma implicării celor doi.

¹⁸³ Martine Segalen, *op. cit.*, p. 88

¹⁸⁴ *Ibidem*

O zi de primăvară

Ora	Femeia	Bărbatul
6	Trezirea. Face focul	Trezirea
7	Menaj	Se ocupă de hrana și adăpatul animalelor
8	Pregătește micul dejun	
8 ³⁰	Micul dejun	Micul dejun
9	Țesutul pânzei și confecționatul îmbrăcăminte	Mic repaus
10		Transportul gunoiului pe câmp și pregătirea câmpului pentru arat
11		
12	Pregătește masa de prânz	
13	Masa de prânz	Masa de prânz
14	Strânge și spală vasele; Repaus	Repaus
15	Pregătește grădina pentru însămânțat	Aratul câmpului
16		
17		
18	Țesutul pânzei și confecționatul îmbrăcăminte	
19		Hrănește și adapă animalele
20	Pregătește cina și spală hainele	Repară uneltele
21	Masa de seară	Masa de seară
22	Țesutul pânzei și confecționatul îmbrăcăminte	Pregătește semințele pentru semănat
23		Culcarea
24	Culcarea	

O zi de vară la strânsul fânului

Ora	Femeia	Bărbatul
5	Trezirea. Face focul	Trezirea. Mănâncă ceva rapid
6	Se ocupă de hrana și adăpatul păsărilor, animalelor	Pleacă la cosit
7	Pregătește micul dejun	
8	Aduce la câmp micul dejun	
8 ³⁰	Micul dejun	Micul dejun
9	Strânge și spală vasele; aduce apă de la izvor	Mic repaus
10	Împrăstie fânul pentru uscare	Cosește
11	Mic repaus	
12	Pregătește masa de prânz	
13	Masa de prânz	Masa de prânz
14	Strânge și spală vasele; Repaus	Repaus
15	Aduce apă de la izvor	Taie lemnele necesare căpiței de fân
16	Adună fânul uscat	Cosește
17	Adună fânul și participă la făcutul căpiței	Adună fânul și participă la făcutul căpiței
18		
19	Pleacă acasă; hrănește și adapă animalele și păsările	Cosește
20	Pregătește cina și spală hainele	Strânge și pregătește uneltele pentru următoarea zi. Pleacă acasă
21	Masa de seară	Masa de seară
22	Face pâinea și pregătește alimentele pentru a doua zi	Culcarea
23	Culcarea	

O zi de vară la seceriş

Ora	Femeia	Bărbatul
5	Trezirea. Face focul	Trezirea. Mănâncă ceva rapid
6	Se ocupă de hrana și adăpatul păsărilor, animalelor	Pleacă la câmp. Confectionează legători
7	Pregătește micul dejun	
8	Aduce la câmp micul dejun	
9	Micul dejun	Micul dejun
9 ³⁰	Strânge și spală vasele; aduce apă de la izvor	Mic repaus
10	Strânge grâul în snopi (mănunchi)	Taie grâul
11		
12		
12	Pregătește masa de prânz	
13	Masa de prânz	Masa de prânz
14	Strânge și spală vasele; Repaus	Repaus
15	Aduce apă de la izvor	Taie grâul
16	Strânge grâul în snopi	Leagă snopii
17		
18	Pleacă acasă; hrănește și adapă animalele și păsările	Strânge și clădește snopii în cruci
20	Pregătește cina și spală hainele	Strânge uneltele
21	Masa de seară	Masa de seară
22	Face pâinea și pregătește alimentele pentru a doua zi	Curățătul grajdului
23	Culcarea	Culcarea

O zi de toamnă

Ora	Femeia	Bărbatul
6	Trezirea. Face focul	Trezirea. Mănâncă ceva rapid
7	Se ocupă de hrana și adăpatul păsărilor, animalelor	Duce caii și vacile la păscut
8	Pregătește micul dejun	
8 ³⁰	Micul dejun	Micul dejun
9	Strânge și spală vasele	Mic repaus
10	Culege fasolea uscată	Culege fructele
11		
12 ³⁰	Pregătește masa de prânz	
13	Masa de prânz	Masa de prânz
14	Strânge și spală vasele; Repaus	Repaus
15	Strânge legumele din grădină	Taie lemnele pentru iarnă
16		
17		
18		
19	Hrănește și adapă animalele și păsările	
20	Pregătește cina și spală hainele	
21	Masa de seară	Masa de seară
22	Culcarea	Culcarea

O zi de iarnă

Ora	Femeia	Bărbatul
6	Trezirea	Trezirea. Face focul. Curăță curtea de zăpadă
7	Menaj	Se ocupă de hrana și adăpatul animalelor
8	Pregătește micul dejun	Taie lemnele
8 ³⁰	Micul dejun	Micul dejun
9	Țesutul pânzei și confecționatul îmbrăcăminteii	Mic repaus
10		Transportă gunoiul pe câmp
11		
12	Pregătește masa de prânz	
13	Masa de prânz	Masa de prânz
14	Strânge și spală vasele; Repaus	Repaus
15	Țesutul pânzei și confecționatul îmbrăcăminteii	Repară și confecționează unelte
16		
17		
18		
19	Spală hainele	Hrănește și adapă animalele
20	Pregătește cina	
21	Masa de seară	Masa de seară
22	Toarce cânepa	Repaus
23		Culcarea
24	Culcarea	

Bărbatul și femeia cunosc în general aceleași alternanțe ale perioadelor de odihnă și muncă în cursul ciclului anual al anotimpurilor. Anotimpul agricol mort (iarna) corespunde pentru amândoi cu zile de muncă mai puțin lungi. În ciuda identificării unor activități preponderent masculine și a unora preponderent feminine concluzia analizei noastre se fundamentează pe faptul că între cele două părți există o cooperare în sensul completării reciproce. Bărbatul și femeia se suplinesc unul pe celălalt, încercând împreună să construiască alături de gospodăria lor un tot care să asigure existența și supraviețuirea grupului familial.

Pe lângă aceste roluri deținute separat de bărbat sau femeie, am identificat și roluri și atribute deținute în general de către familia tradițională (în raport cu familia modernă). Cu timpul, sub efectul modernității societatea influențează familia nu doar în forma ei ci și în rolurile și funcțiile pe care aceasta le-a îndeplinit. Mentalitățile se schimbă odată cu forma și natura societății. Familia nu mai este una extinsă, nu mai acceptă amestecul comunității de rudenie și cu atât mai puțin a celei sătești. Schimbările sunt mai evidente la oraș, dar ele, cu trecerea timpului sunt vizibile și în mediul rural. Familia nucleară este noul model familial în care amestecul din exterior este nesemnificativ.

Odată cu trecerea spre o societate modernă, se constată o restrângere a rolului social al familiei, rol preluat, în mai multe domenii, de alte instituții (piața, statul, școala, etc.). Familia nu mai domină viața socială. Totuși, chiar și în epoca modernă, familia rămâne o instituție socială fundamentală, având un rol esențial în: socializare, protecție, consum, reproducere. Georgeta Ghebrea încearcă în lucrarea *Regim social-politic și viață privată (familia și politica familială în România)*¹⁸⁵ să identifice

¹⁸⁵ Această lucrare este disponibilă pe adresa site-ului <http://www.unibuc.ro/eBooks/StiintePOL/ralu/1-1-3.htm>. A se vedea drept studiu de referință

principalele diferențe dintre funcțiile atribuite familiei din societatea tradițională și cele atribuite familiei moderne. Mai mult, identificăm printr-o analiză comparativă preluarea de către alte instituții, așa cum am precizat câteva rânduri mai sus, a unor atribuții și roluri deținute exclusiv de către familie în perioada societății tradiționale.

Familia tradițională – familia modernă. Tabelul 1

FUNCTII SOCIALE	TIP DE SOCIETATE		
		TRADIȚIONALĂ (puțin diferențiată)	MODERNĂ (mai diferențiată)
	COMUNICARE	familia, clanul	mass-media
	PRODUCȚIE	grupuri familiale	instituții economice
	DISTRIBUȚIE	familia extinsă, piețe locale	piața, instituții de transport
	PROTECȚIE	familia, satul, tribul	familia, armata, poliția, securitatea socială, instituțiile de asistență medicală
	PRODUCERE (biologică și socială)	familia	familia, școala, instituții religioase alte instituții culturale
	CONTROL SOCIAL	familia	familia, religia, instituțiile statului

Sursă: Georgeta Ghebrea, *op. cit.*, cap. 1.1.3. *Tradițional și modern în sfera familiei*

Cu trecerea timpului, identificăm câteva mutații semnificative în mentalul colectiv. Familia nu mai este o unitate de producție economică: soții nu mai desfășoară munca productivă în gospodărie, această legătură economică, care să-i țină împreună practic nu mai există. Se constată reducerea dimensiunii familiei prin restrângerea numărului de copii ai unui cuplu și prin cvasigeneralizarea familiei nucleare. Familiile restrânse sunt mai apte pentru mutațiile sociale ale modernizării. Micșorarea dimensiunii familiei a provocat schimbări importante în stilul de viață, în comportamentele familiale¹⁸⁶. Un alt efect important al modernității este legat de mobilitatea matrimonială, de scăderea autorității parentale a clanului în general și de creșterea rolului individului în decizia asupra momentului căsătoriei și a alegerii partenerului. Datorită transferării unor funcții ale familiei către alte instituții sociale, rațiunile economice și politice ale căsătoriei încep să-și piardă din importanță. Deși considerentele legate de avere joacă un rol mai puțin important, similitudinea statusurilor socio-culturale ale soților predomină în constituirea cuplurilor. Aceasta homogamie nu mai este atât de riguroasă ca în societățile tradiționale. Analizând motivele ce duc la căsătorie, un rol important începe să capete în mentalitatea modernă, ca o valoare în sine, „dragostea romantică”. Tinerii nu mai sunt obligați să moștenească pozițiile părinților, pot scăpa de sub autoritatea acestora și să devină independenți din punct de vedere economic. Dragostea romantică devine un suport emoțional, altădată oferit de clan, de familie. O altă consecință a sporirii rolului individului în orientarea propriei vieți de familie (și a scăderii autorității și controlului exercitate prin legăturile de rudenie) este și răspândirea neolocalității (cuplurile nou formate pot locui unde vor, nu neapărat în familia soției - matrilocalitate sau a soțului - patrilocalitate)¹⁸⁷. Față de

capitolul 1.1.3. *Tradițional și modern în sfera familiei* publicat de către autoare în această lucrare.

¹⁸⁶ A se vedea Georgeta Ghebrea, *op. cit.*, cap. 1.1.3. *Tradițional și modern în sfera familiei*.

¹⁸⁷ *Ibidem*

statutul social tradițional de inferioritate, femeia modernă începe să capete drepturi sociale și politice, mergând până la legiferarea egalității cu bărbatul în toate sferele vieții sociale. Munca în afara domiciliului face ca spațiul acordat comunicării între soți, între părinți și copii, să se micșoreze. Părinții încearcă să compenseze acest fapt prin „răsfățul” copiilor (cadouri, bani de buzunar). Obligați în societatea tradițională să lucreze de la vârste fragede (în gospodăria rurală sau în ateliere), copiii încep treptat să fie percepuți nu ca forță de muncă, ci ca valoare în sine¹⁸⁸.

Constatăm așadar ameliorarea statutului social al femeii (independență economică, drepturi social-politice), care nu mai este obligată să accepte o viață de cuplu nesatisfăcătoare. Efectele unei asemenea evoluții sunt între cele mai diverse. De altfel, cu cât o societate recunoaște mai multe drepturi femeilor, cu atât instabilitatea conjugală crește.

Familia tradițională – familia modernă. Tabelul 2

Familia tradițională	Familia modernă
Dimensiune mare	Dimensiune redusă
Număr mare de copii	Număr redus de copii
Coabitări intergeneraționale frecvente	Coabitări intergeneraționale rare
Autoritate parentală	Autonomia individului
Patri sau matrilocalitate	Neolocalitate
Funcție de producție	Limitarea funcției economice
Femeile muncesc în cămin (muncă casnică, agricultură, meșteșuguri)	Creșterea ratei de ocupare a femeilor (femeile muncesc în afara căminului)
Cea mai mare parte a sarcinilor gospodărești revine femeii	Distribuție mai echilibrată a rolurilor în gospodărie
Decalaj mare de nivel de școlarizare între bărbați și femei	Decalaj redus de școlaritate între bărbați și femei
Copiii participă la activitatea economică	Copiii sunt excluși din forța de muncă
Educația copiilor are loc predominant în familie	Educația se face predominant în instituții specializate
Protecția instrumentală și emoțională e asigurată de familie	Protecția individului se face prin instituții exterioare familiei
Stabilitate și coeziune familială	Conflictualitate frecventă între soți (divorțuri) și între generații

Sursă: Georgeta Ghebrea, *op. cit.*, cap. 1.1.3. *Tradițional și modern în sfera familiei*

Modernitatea este diferită sau chiar opusă percepțiilor tradiționale. Societatea modernă este mereu în schimbare, iar în momentul în care modul de viață tradițional e înlocuit de unul mult mai complex, avansat tehnologic, modernitatea apare ca efect al acestor schimbări. Prin contrast, familia modernă se bazează pe individualism ca valoare (ceea ce explică creșterea spectaculoasă a numărului divorțurilor și toleranța din ce în ce mai mare față de acest fenomen social, femeia capătă independență economică, copiii au un mai mare control asupra propriului destin, conformismul devine nefuncțional).

¹⁸⁸ J.C. Chesnais, *La transition démographique*, Presse Universitaire de France, Paris, 1986, p. 93-141

VIII. Considerații finale

Prefacerile care au loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atât sub raport politico-legislativ, cât și socio-economic, au contribuit la apariția unor aparente contradicții între realitățile conservatoare, oarecum statice, ale societății tradiționale și cele exprimate de către noile modele, mult mai mobile, ale societății urbane și preurbane moderne. Schimbările mentale, impulsionate de tot ce era nou, sunt vizibile și în numeroase localități rurale, prinse, alături de centrele urbane, într-un mecanism economic de schimb care a condus la conturarea unor noi realități socio-profesionale, dar și culturale. Familia, prin caracterul său de grup social fundamental, suportă, sub efectul acestor transformări, diverse însușiri specifice ansamblului comunitar. Orice schimbare majoră la nivelul societății este în măsură să se repercuteze, de o manieră directă sau indirectă, asupra familiei. Modelul familial tradițional, ce își găsește expresia în familia lărgită a grupului de rudenie, se transformă pe parcursul acestei perioade, sub efectul benefic al prefacerilor economice. Rezultatul, născut din câștigarea independenței economice a familiei, s-a concretizat prin răspândirea tot mai largă a familiei nucleare, în care relațiile dintre parteneri deveneau mai profunde.

Familia se emancipează. Un rol deosebit în acest sens l-a avut și impunerea unei legislații laice, care, fără a fi în contradicție cu vechile canoane bisericești referitoare la familie, a oferit noi posibilități de exprimare emancipării personale. Mutațiile de care vorbim au survenit în timp, în paralel cu transformarea generală a societății, fără a face obiectul unor schimbări bruște de comportament.

Imaginea acestei realități ne este oferită, între altele, de „duelul” stat-biserică în privința controlului exercitat asupra actului matrimonial. Prin rolul său spiritual, de călăuzitor, Biserica și-a asumat și extins autoritatea asupra comportamentului tuturor membrilor comunității. Implicarea statului în chestiunile maritale, în gestionarea problemelor legate de creșterea și educarea copiilor, s-a impus ca o necesitate logică la ceea ce s-a întâmplat în această perioadă în spațiul Imperiului austriac, devenit austro-ungar după 1867. Acest amestec al statului în competențele exclusive ale Bisericii a fost influențat de șocul introdus de modernitate, de crearea unor premise comportamentale în sânul societății. Legislația civilă s-a exprimat foarte clar în favoarea intereselor familiei și copiilor. Ea a fost influențată și de raporturile existente la acea dată între stat și Biserică. Disputele confesionale, dar și abuzurile preoților, au determinat autoritățile politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea să elaboreze o suită de legi menite a rezolva problemele matrimoniale. Privit dintr-o altă perspectivă, acest „duel” dintre stat și Biserică apare ca o legătură foarte strânsă de colaborare în materie legislativă. La început, slab fiind și lipsit de mijloacele necesare, statul a apelat la Biserică pentru a înregistra și oficializa toate momentele importante din viața unei familii. Odată cu trecerea timpului, statul a devenit tot mai complex, iar legislația acestuia a devenit tot mai „laică”. Este drept că această legislație laică a împrumutat, cu sau fără voie, percepțe și norme ale legislației bisericești. Statul modern s-a laicizat, instituțiile sale au fost tot mai bine organizate. Familia s-a dovedit a fi, în acest context, una din marile bogății ale societății moderne, iar statul trebuia să se ocupe direct de gestionarea acesteia. Fragilul dualism stat-biserică în privința dreptului familial a avut de suferit prin impunerea legilor laice ce instituiau obligativitatea oficializării laice a momentelor importante din viața unui individ.

Dincolo de impunerea acestor reglementări, față de care clerul, indiferent de confesiune, a avut o reacție cât se putea de ostilă, nu putem admite teoria conform căreia în această perioadă a avut loc o ruptură a colaborării dintre stat și instituțiile ecleziastice.

Legile matrimoniale elaborate în anul 1894 au fost cele mai complexe legi ce au reglementat raporturile politico-bisericești din domeniul matrimonial din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin claritatea lor, ele au reușit să pună capăt neînțelegerilor dintre autoritățile laice și cele bisericești. Mai mult, a fost tranșată, în favoarea statului, și disputa pe probleme matrimoniale dintre diferitele confesiuni. Biserica a fost nevoită să accepte competența sporită a statului prin introducerea actelor civile. Ea s-a simțit lezată de una din importanțele sale pârgii de control asupra membrilor comunității. Acum un individ putea renunța, dacă nu era mulțumit de decizia forurilor ecleziastice, la asistența Bisericii în privința matrimonialului. Autoritățile bisericești aveau însă și alte pârgii, imposibil de neglijat pentru societatea de la cumpăna celor două secole: Biserica condiționa alte acte majore din viața creștină a fiecărei persoane (botezul, împărțășania, înmormântarea) de realizarea căsătoriei religioase. Pentru Biserică, doi tineri care se căsătoreau doar civil, în fața autorităților laice, erau doar niște concubini. Apoi, divorțul trebuia acceptat și pronunțat și de către forurile ecleziastice. Dacă acest lucru nu se făcea, atunci Biserica refuza recunoașterea recăsătoriei (acolo unde ea era posibilă potrivit canoanelor bisericești). Biserica a găsit mijloacele necesare pentru a se adapta la noua situație, iar statul avea nevoie de implicarea și influența preoților asupra sănătății vieții de familie.

O cercetare asupra familiei, care să includă o analiză demografică, dar și dimensiunea socială a diverselor forme de exprimare a condiționărilor și determinismelor ce s-au exercitat asupra acesteia, a fost posibilă pentru perioada la care facem referire în condițiile unei atente și riguroase metodologii de prelucrare a vastului material arhivistic. Informațiile ecleziastice, provenite în principal din registrele de stare civilă, dar și din rapoartele anuale ale preoților sau din diversele hotărâri episcopale, ne oferă o imagine relativ clară asupra familiei și societății. Pe de altă parte, aceste informații trebuie să le analizăm cu mare atenție, iar acolo unde este posibil chiar să fie comparate cu informații ce provin din alte surse, deoarece, de cele mai multe ori, aceste informații se referă doar la enoriașii respectivei confesiuni; nu în ultimul rând, putem observa un anumit subiectivism care s-a strecurat atunci când au fost înregistrate aceste date. Apoi, până la mijlocul secolului al XIX-lea registrele și rapoartele parohiale sunt foarte puține, cele pe care le avem la dispoziție prin urmare nu sunt complete, sunt eronate, multe lipsesc cu desăvârșire. Cu toate acestea, materialul documentar pe care am reușit să-l investigăm, s-a pretat, în mare măsură, să răspundă obiectivului propus, de determinare a elementelor și comportamentelor sociale, profesionale sau etno-confesionale ale familiei.

Spațiul la care ne referim are particularitățile sale confesionale, etnice și socio-economice. Plecând de la faptul că majoritatea surselor noastre pentru secolul al XIX-lea sunt înregistrări bisericești, abordarea noastră a avut în vedere spațiul unor entități ecleziastice. Acest lucru impune de la sine un accent asupra confesiunii și importanței acesteia. Alături de confesiune importantă este și etnia. Realitățile etnice și confesionale din spațiul analizat nu au fost însă subiectul central al preocupărilor noastre. Familia și relația ei cu comunitatea, prin amestecul și controlul comunitar, reprezintă interesul primordial al prezentei cercetări. Toate acestea însă au fost analizate în strânsă legătură cu determinismele și constrângerile comunitare ocazionate

în principal de momentele de maximă intensitate ale amestecului comunitar în viața familiei. Botezul, căsătoria sau înmormântarea persoanei decedate sunt evenimente profund trăite deopotrivă de familie și comunitate. Sub acest raport, dincolo de analiza de demografie istorică la care am apelat pentru a evidenția diversele tendințe înregistrate, apel s-a făcut la metode și abordări specifice istoriei mentalităților, antropologiei, dar și sociologiei. Cifrele, câteodată mult prea seci, sunt astfel însoțite de exemplificări ce redau profunzimea trăirii, sentimentele, atitudinile și sensibilitățile generate de anumite evenimente. O atare abordare a cercetării impune, dincolo de evenimentele demografice, reconstituirea familiei, nu doar prin prisma numărului de membri, ci prin intermediul mult mai profund al diverselor mecanisme comportamentale (formale sau informale, conformiste sau deviante) ce sunt în măsură să dea viață înșiruirilor de nume. Datorită folosirii metodei moderne de despuiere a registrelor parohiale de stare civilă, inițiată de către Louis Henry și Michel Fleury, a fost posibilă pătrunderea în viața intimă a unei comunități sau a familiei. De asemenea, folosirea acestei metode face posibilă interpretarea comportamentelor, atitudinilor și a sensibilităților umane în fața celor trei momente fundamentale: nașterea, căsătoria și moartea.

Satul era o lume a constrângerilor și eșaloanelor la care trebuiau să se conformeze toți indivizii aparținând grupului. Percepțiile morale și religioase reprezentau norme sociale și societale definitorii ale acelor vremuri. Comunitatea controla strict familia prin diversele constrângeri și determinisme. Evenimente majore din viața familiei, precum botezul, căsătoria (inclusiv raporturile prenuptiale ale celor doi parteneri) și înmormântarea, erau strict supravegheate de comunitate. Din perspectiva familiei, comunitatea este cadrul general ce oferă „modelul”. Pe de cealaltă parte, comunitatea își găsește trăirea emoțiilor și sensibilităților tocmai în momentele cruciale ale vieții de familie.

Căsătoria era considerată un act fundamental, sacru, divin, nerepetabil, o taină, asemeni nașterii și morții. Căsătoriei i s-a atribuit o asemenea valoare tocmai pentru a apăra viața familială de capriciile umane, de influențele religioase păgâne, pentru ca familia să-și poată îndeplini rolurile sale economice, sociale, culturale. Legislația bisericească a acordat o atenție deosebită stabilirii condițiilor de încheiere și desfacere a căsătoriei, mai mult decât vieții de familie în sine.

Atunci când s-a abordat problema condițiilor în care era posibilă încheierea unei căsnicii un rol important l-a avut confesiunea. Acest factor le-a condiționat pe toate celelalte, cel puțin până la o anumită dată. În calea realizării unei căsătorii mixte inter-confesional exista o constrângere foarte consistentă, aceasta se manifesta ca un fel de cenzură din partea bisericii și comunității. Ambele autorități eclesiastice ale tinerilor ce se căsătoreau trebuiau consultate și „convinse”.

O căsătorie între tineri de confesiune greco-catolică și ortodoxă era privită ca aproape normală în unele comunități. Acest lucru se explică și prin faptul că puțini enoriași percepeau diferențele între cele două confesiuni. Totodată, avem în vedere și aspectul etnic, etnia nu poate fi separată în acest caz de confesiune, atât greco-catolicii, cât și ortodocșii sunt în acest spațiu în marea lor majoritate de etnie română. De aceste lucruri trebuie să se țină cont cu atât mai mult cu cât am luat în discuție un spațiu majoritar rural, unde „legile” cutumiare se suprapun peste cele oficiale.

Pe de altă parte, în comunitățile mixte greco-catolice și romano-catolice, căsătoriile inter-confesionale sunt acceptate mai ușor la nivelul „oficial”, aceasta datorită faptului că ambele confesiuni se aflau sub aceeași autoritate ierarhică

superioară, respectiv scaunul papal. În comunitățile cu credincioși greco-catolici în majoritate covârșitoare ponderea căsătoriile mixte este foarte scăzută. Majoritatea căsătoriilor la această dată se realizau între parteneri ce proveneau din interiorul localității, din localitățile aflate în imediata vecinătate, mai rar din localități îndepărtate. În acest ultim caz, majoritatea tinerilor își caută parteneri de aceeași confesiune. Nu atât reținerea însă în fața unui partener dintr-o altă localitate părea a influența comportamentul marital al tinerilor din regiune, cât faptul că majoritatea acestora nu prea aveau unde să intre în contact cu persoanele din afara localității sau cu cele domiciliate pe o rază mult îndepărtată de satul în care locuiau. Putem deci să considerăm și acest impediment, al zonei restrânse din care se făcea selecția maritală ca pe o constrângere a acelor vremuri.

Aspirația spre un anumit status social s-a dovedit a fi de asemenea un important reper în analiza căsătoriilor. S-a constatat că într-o mare proporție căsătoriile mixte cu parteneri din altă localitate au și o motivație socio-profesională; unul din parteneri aspira spre statutul social al celuilalt. O importantă constrângere sau, din contră, o determinare puternică în calea realizării unei familii mixte inter-confesionale vine din partea familiei tinerilor. Numeroase sunt cazurile când părinții s-au opus cu desăvârșire realizării unei căsătorii mixte. Băieții erau privați de dreptul de moștenire, apoi există noțiunea de „fată imorală” în ochii comunității și de aici presiunea ce se exercită asupra familiei și prin intermediul acesteia asupra tinerilor. Nu în ultimul rând, necesitatea de a face parte dintr-o familie comună cu părinții îi face pe tineri să respecte deciziile care li se impuneau.

Cu toate acestea, dacă în perioadele anterioare căsătoria era decisă exclusiv de către familiile tinerilor, caz în care sentimentele de afecțiune sinceră treceau în plan secund, acum tinerii au posibilitatea alegerii partenerului (s-a dovedit însă în numeroase cazuri faptul că tinerii din această regiune, în ciuda libertății de decizie de care dispuneau, alegeau să țină cont de părerea familiei, asta datorită constrângerilor materiale și dependenței economice de părinți). În ciuda acestei radicale transformări de mentalitate, comunitatea are încă pârghiile necesare unui control asupra actului de constituire al unei noi familii. Acest control este mai vizibil la sat, unde caracteristicile unei existențe tradiționale sunt mai puternice, și mai diluate la oraș, unde și relaționarea dintre familie (de regulă nucleară) și comunitate era clădită pe alte norme.

După o cercetare asupra perioadei din an în care se realizau căsătorii, putem constata un gol principal în timpul Postului Paștelui și un gol secundar în timpul Postului Crăciunului. Pe lângă sărbătorile religioase, hotărâtoare în momentul alegerii datei de căsătorie erau și muncile câmpului. Două perioade din an sunt cele mai preferate de către tineri pentru încheierea căsătoriilor: ianuarie-februarie și octombrie-noiembrie. O maximă secundară poate fi constatată și în a doua jumătate a primăverii (lunile mai-iunie). Cele 3 perioade sunt despărțite de luni în care se încheiau puține căsătorii: 1. martie-aprilie – perioadă în care se desfășura postul Paștelui, dar și începutul sezonului agricol; 2. lunile de vară și început al toamnei – care corespundeau cu sezonul agricol; 3. luna decembrie – lună de post. Un comportament diferit s-a consemnat în parohiile protestante, unde constrângerile sunt mai mult de natură comunitară (acolo unde existau comunități mixte inter-confesionale, oarecum din respect față de celelalte confesiuni, nu se organizau nunți în perioada posturilor). Maximele înregistrate în lunile februarie și noiembrie nu mai sunt nici ele atât de evidente în comunitățile protestante.

Atunci când o persoană rămasă văduvă (bărbat sau femeie), dorea să încheie o nouă căsătorie trebuia să țină cont de contextul mental și de reacția comunității. În numeroase sate, statutul de văduv era considerat unul inferior și ca atare posibilitatea încheierii unei căsătorii era condiționată de o serie de constrângeri și determinisme. Prima reacție era aceea de a găsi un partener ce era de asemenea văduv. De cele mai multe ori interveneau însă și alți factori hotărâtori: dimensiunea pieței maritale (în localități mici, unde pragul consangvinității se atinge foarte ușor, cum a fost cazul mai multora dintre cele analizate de către noi, văduvii se pot recăsători mult mai ușor), starea materială și socio-profesională a persoanei rămase văduve, religia, etnia, vârsta, numărul de copii rămași din căsătoria anterioară, percepția diferită asupra celor două sexe (femeilor rămase văduve sau necăsătorite, odată cu înaintarea în vârstă li se reduc mult mai repede opțiunile maritale decât unui bărbat), etc. Toate acestea sunt în măsură să condiționeze sau să favorizeze realizarea unei căsătorii.

Analizând fenomenul marital prin prisma stării civile și a vârstei, constatăm, în majoritatea localităților, că persoanele văduve se căsătoreau în mare parte cu persoane mai tinere. Fenomenul este mai vizibil în rândul bărbaților, dar el este prezent și la femei. Un văduv, mai vârstnic, cu o stare materială bună (moștenită și de la vechiul partener, alături de care a acumulat o avere oarecare) se căsătorește cu un partener mult mai tânăr, de regulă necăsătorit, dar care provenea dintr-o familie mai săracă. Această realitate își avea originea fără îndoială în starea materială dobândită, ce conferea o stabilitate socială, contribuind astfel la crearea unui mecanism de determinisme socio-profesionale ce s-a dovedit superioar constrângerilor comunitare tradiționale (ce manifestau reticențe în fața unei căsătorii cu un văduv). Acesta este tabloul zugrăvit de numeroasele documente arhivistice. Nu toți văduvii aveau însă „șansa” unei situații materiale bune. Aceștia din urmă rămâneau să accepte variantele de mariaje care mai existau, respectiv cele cu văduvi sau persoane mult înaintate în vârstă.

Vârsta partenerilor a condiționat, așa cum era de așteptat de altfel, majoritatea căsătoriilor. Vârsta medie la căsătorie a fost adesea mult diferită în cazul căsătoriilor „accidentale”, puternic influențate de alți factori determinanți, între care evident și cel socio-profesional. Vârsta mai înaintată, cel mai adesea asociată și cu văduvia, a fost în măsură să impună unele bariere în calea căsătoriei/recăsătoriei. Starea materială bună, asociată cu un statut socio-profesional superior majorității celor ce alcătuiau comunitatea, se constituiau în determinisme capabile să surmonteze unele „handicapuri” fizice ori sociale.

Impactul pe care l-au avut fenomenele demografice asupra familiei a putut fi descoperit printr-o analiză asupra natalității, mortalității sau sporului natural. O lume în care mortalitatea era extraordinar de mare, și unde familia reacționa printr-o natalitate de asemenea foarte ridicată, se afla fără îndoială sub imperiul fluxului demografic. Pe de o parte, nevoia asigurării supraviețuirii, coroborată cu fluxul migratoriu (generat de o multitudine de factori social-economici, cultural-mental, etc., între care se găsea cu siguranță și necesitatea gestionării prin căsătorie a pragului consangvinității) conduc la modificări ale structurii populației. Pe de altă parte, toate acestea introduc reacții și comportamente familiale dintre cele mai diverse. Nu de puține ori s-a vorbit în istoriografia noastră despre numărul mare de copii cărora le dădeau naștere femeile din spațiul românesc. La o cercetare amănunțită asupra familiei se constată cu stupoare că în mediul românesc puține erau familiile care aveau mai mult de 3 copii. Atunci unde erau copii născuți? Registrele de stare civilă (Matricola morților) ne spun unde. În familiile din acest spațiu se nașteau copii mulți, dar cei mai mulți dintre aceștia nu

apucau vârsta adolescenței. Un asemenea „model” demografic, caracterizat prin valori ridicate ale natalității și mortalității, specific societăților tradiționale, a condus la un spor natural foarte redus, aproape inexistent.

Transformările economice survenite spre sfârșitul secolului al XIX-lea, fenomen asociat industrializării, urbanizării și progreselor medicale, conduc la profunde mutații de comportament. Femeia se emancipează, poziția și statutul acesteia îmbracă de acum o nouă formă. Familia, pe fondul erodării comportamentelor și mentalităților tradiționale, se transformă și ea conducând spre apariția unor noi forme și modele. Reducerea semnificativă a mortalității spre începutul secolului al XX-lea, coroborată cu întreaga serie de prefaceri amintite, generează un comportament familial al cărui principal efect va fi reducerea numărului de copii cărora aceste familii le vor da naștere. Reducerea numărului de copii, asociată cu transformările sociale și economice, conduc către mutații mentale care au ca și efect, între altele, și o mai mare valorizare a copilului. Viața are o valoare tot mai mare. Sensibilitățile umane cunosc așadar noi forme de exprimare.

O abordare pur statistică a natalității sau mortalității este, din perspectiva cercetării noastre, una insuficientă și lipsită de esență. În spatele fiecărei persoane se ascunde o viață. În urmă rămân familii și oameni, împreună cu care cel decedat a stat la masă, a râs, plâns, a muncit cot la cot, zi și noapte. Viața și moartea, iubirea și disperarea celor mulți, săraci și bogați deopotrivă, constituie tabloul unei „povești” reale, zugrăvită în memoria acestor înșirui de numere și nume ce dispar cu trecerea timpului. Într-o lume în care se nasc mulți, dar și mor mulți, totul se schimbă repede. Cu toate acestea, fiecare individ trecut prin lumea durerii poartă cu sine o speranță, un succes, dar și o neputință, un sfârșit rupt din cotidianul familiei. O viață a unui om ce a trăit, a fost iubit și a iubit, a privit și atins lucruri, la fel ca noi toți, se identifică în fiecare număr.

Indiferent de tipologia societății din perspectiva căruia este abordat fenomenul, divorțul, concubinajul și ilegitimitatea (oricare ar fi forma de manifestare a acesteia) sunt forme de devianță socială care au ca efect diluarea imaginii și percepțelor familiei. Nu discutăm aici despre o diluare a percepțelor tradiționale despre familie, cum greșit ar putea înțelege cineva, ci despre o erodare a ideii de familie în general. „Familia” îmbracă alte forme decât cele „oficiale”. Concubinajul, indiferent cum l-am numi, este omniprezent. Paradoxal, concubinajul nu a fost doar rezultatul emancipării personale, caz în care tinerii tot mai îndepărtați de percepțele tradiționale, puternic influențate de normele și valorile religioase, s-ar fi dedat la asemenea „legături primejdioase și rușinoase”. O asemenea teorie, valabilă din perspectiva urbană (aici, pe măsură impunerii modernității, alterarea normelor religioase a condus pe bună dreptate la astfel de relații), nu-și are întru totul susținere în mediul rural țărănesc. Nu din emancipare sau din lipsă de carte, din neștiința legilor ori din dorința de a face o ilegalitate se despărțea țăranul de muiera lui, luându-și o altă femeie de nevastă (cu nunta de rigoare în fața sătenilor asemeni lui), fără însă a mai îndeplini și formalitățile necesare divorțului și recăsătoriei. Pentru el comunitatea era totul. El nu încălca legea voit sau din neștiință, ci pur și simplu, pentru el era suficientă, negăsind necesară astfel introducerea unor schimbări, rezolvarea oricărei situații după cutumele străvechi păstrate și transmise de-a lungul generațiilor. Asemenea percepții, potrivit căreia anumite tipuri de concubinaj îmbrăcau forme „aproape oficiale”, își găsesc susținerea în diverse comportamente și atitudini mentale ale comunităților rurale tradiționale.

Nașterea nelegitimă a fost una dintre cele mai vizibile forme de exprimare a erodării valorilor și principiilor familiei. Pe de altă parte, dacă divorțul conducea la disoluția totală a familiei, iar concubinajul îmbrăca doar o formă trunchiată a grupului familial, nașterea nelegitimă putea să conducă la stabilitatea și conturarea unei familii reale, cu părinți și copii. Părinții copilului născut dintr-o relație de concubinaj erau, cel mai adesea, constrânși să-și oficializeze relația în contextul botezului acordat copilului. Copiii născuți în aceste familii, ce aveau casă, pământ, socri și alte rude, erau pentru comunitate copii normali (ca toți ceilalți), asta în ciuda faptului că preotul îi considera nelegitimi din cauza cununiei religioase neacordate părinților. Nu toți copiii nelegitimi, așa cum am precizat, se nasc însă în urma unor relații durabile (chiar și de concubinaj) dintre doi parteneri. În noua conjunctură, nașterea unui copil nu mai reprezenta conturarea „familiei”, ci mai degrabă elemente ale erodării și disoluției acesteia. Așadar, nașterile nelegitime, în acest proces al erodării și disoluției valorilor familiei, îmbracă forme adesea diferite, în funcție de specificitatea comunității, dar și a fiecărei relații în parte. Complexitatea fenomenului crește atunci când în discuția noastră este introdusă noțiunea emancipării personale, îndeosebi emanciparea femeii. Într-un atare context, nașterea nelegitimă devenea posibilă, normală și nu întotdeauna condamnată. Amestecul comunității în viața personală este tot mai mult îndepărtat, individul căpătând o tot mai multă independență în raport cu aceasta, dar și cu grupul propriu de rudenie.

Emanciparea de la oraș capătă ea însăși o vizibilitate mai mare atunci când analizăm fenomenul extrem de răspândit al ilegitimității nașterilor, inclusiv în mediul rural. Într-o lume conservatoare și tradiționalistă, în care valorile morale și percepțiile religioase sunt foarte puternice, aceste nașteri nelegitime contrastează cu structura acestui tip de societate.

Cu timpul, sub efectul modernității societatea influențează familia nu doar în forma ei, ci și în rolurile și funcțiile pe care aceasta le-a îndeplinit. Mentalitățile se schimbă odată cu forma și natura societății. Familia nu mai este una extinsă, nu mai acceptă amestecul comunității de rudenie și cu atât mai puțin a celei sătești. Schimbările sunt mai evidente la oraș, dar ele, odată cu transformările sociale, culturale și economice sunt vizibile și în mediul rural. Familia nucleară este noul model familial în care amestecul din exterior este nesemnificativ.

Abstract

Family and Society in North-Western Transylvania (2nd Half of the 19th Century – Beginning of the 20th Century)

The historical-demographic approach of family in their relationship with society with different transitory societal or community typologies is a complex initiative that needs a methodological approach including peripheral elements as well, besides a deep analysis on the central defining elements.

Due to its feature as a fundamental social group, the family has different characteristics specific to the community under external influence. From the perspective of such an approach, any major change on the level of the society is able to influence the family either directly or indirectly. The study of society shows different means of family expression entailed by the framework and norms specific to that particular society. Thus, the family is the “micro” expression of society. However, on the other hand, the family generates the social order and the consensus within society due to its biological and socialising functions. It is the one providing the transmission of society’s norms and values. Such a situation entitles us to divide the main features of the corresponding societal type after a family survey. Beyond the sociological perspective of a research on the society-family relationship (primary social group), we intend to make a quantitative and qualitative analysis on family and behavioural mechanisms generated by the effects of the external influence of the society.

In the latter half of the 19th century and the beginning of the 20th century, in north-western Transylvania there was a traditional rural society, except for some urban centres and their neighbouring areas (the urban character is also proved by the analysis of the marital behaviour). The village was a world of constraints and standards to which all individuals belonging to the group had to conform. Social deviances of any nature were considered with scepticism, while moral and religious perceptions were defining social and societal norms at the time. The community strictly controlled the family through different “rituals” of interference in its internal affairs. It was precisely these “side-slips” that were to be avoided. In this sense, there was a whole attitude and behaviour range meant to prevent the appearance of such situations. Thus, the community regulated the whole mechanism that ensured the respect for social order and norms through constraints and determinisms. The major events in the family life, such as baptism, marriage (including the prenuptial relations of the partners) and funerals were strictly supervised by the community. The relationship family – community was deep. It could not be perceived through a fragmented and segmented analysis. From the perspective of the family, the community was the general framework providing the “pattern”. On the other hand, the community finds its emotions and sensitivity in the crucial moments of family life.

The *historical demography* and other sciences, such as anthropology or history of mentalities, by directly or collaterally approaching the family, often make references to the three important moments in the individual’s life: birth, marriage and death.

These events, as retraced by demographers through an analysis of the civil status parish registers, are landmarks for the study of the family and of the community as well. The relationship family – community was deep and could not be perceived through a fragmentary and segmented analysis. From the perspective of the family, the community was the general framework providing the “pattern”. On the other hand, the community found its emotions and sensitivity in the crucial moments of family life. Through its imposing presence, the community gave the impression of a strict control over the expression of the family on the occasion of events, such as baptism, marriage or funerals.

Due to the nature of the information sources, the structure and the methodology, our research on family and society is undoubtedly a historical demography survey. But we cannot omit the highly social dimension of our survey. It is for this reason that such an initiative including the image of the community, mental and the social determinisms imposed a debate on the demography of the social in its historical dimension.

Demography appears as a science involved in the knowledge of human community, of the specific phenomena and demographic processes with the aim of knowing the laws determining the evolution of its number, structure and evolution by establishing the place and correlations deriving from the quality of the population as a part of the general socio-economic system. If birth, marriage, divorce and decease are demographic events, while birth rate, married life, divorce rate and mortality are demographic phenomena, then their social expression is able to condition, and is conditioned, by the population community structure. The demographic image of a population is thus completed through the social statuses and roles of individuals or social groups. As an independent subject matter in the field of social sciences, historical demography was established in the post-war period and developed under both demography and history.

We have used several categories of *documentary sources* in our survey. We have the information on the population in north-western Romania due to the ecclesiastic notes (in the parish records or reports and the bishopric notes); on the other hand, we have the information provided by the Austrian and Austro-Hungarian state. This information is completed by references made by several researchers and others that approach directly or tangentially the issue of the population structure and demographic phenomena in the region. The sources of information should be regarded and analysed carefully, as they do not directly respond to our questions. The ecclesiastic information gives a relatively clear image of the family and society. On the other hand, the information has to be analysed carefully; if possible, the items should be compared with other pieces of information coming from other sources, as most of the times it refers only to the parishioners of that particular confession; last but not least, we can notice a certain subjectivism when registering the data. Undoubtedly, the most important information is due to the ecclesiastic sources. The church records are the only ones that can provide an image of the rural family, at least for the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. The church notes that are fundamental sources for our research can be divided into two categories: 1. the annual parish civil status records and reports; 2. funds of church authorities, notes and minutes written down by bishops. If we analyse the few official censuses carried out by the Austrian and the Austro-Hungarian states for a while, we will try to show the demographic aspects and their development. In our opinion, we consider that this

would avoid the shortcomings involved by the research of church funds (these funds – we refer to the civil status records mainly – are often incomplete and subjective; many of them were lost, and so on); at the same time, this will make it possible to place in a general demographic context all the population belonging to the localities in the area.

Methodologically, the first phase of our research consisted of the preparation of the documents investigation strategy, as expected. This material referring to the inhabitants in north-western Romania in the latter half of the 19th century and the beginning of the 20th century was kept in the National Archives in Oradea and Satu Mare due to the parish notes (we have the parish civil status records and the annual reports of the parishes, as well as other funds of the bishoprics) and other information provided by the official statistics of the time.

In our research, we consider the fact that we approach the area of ecclesiastic entities, as most of our sources for the 19th century belong to the church. This imposes a stress on the confession and its importance. Besides confession, an aspect that we wish to underline is *ethnie*. However, the documents we have do not allow us to exactly establish the ethnicity of the inhabitants in the area. Even if we want to stress *ethnie* only, we will not be able to do so, as not even the official censuses in the 19th century use nationality as a variable, the only element being mother tongue.

The parish civil status records or reports facilitate the establishment of ethnic identity of a person to a smaller extent; the main criterion to classify population was confession. In the last case, by establishing a relation between *ethnie* and confession, there is a greater error risk in our research. The ecclesiastic documents are the only ones allowing us to make a research of the phenomenon in the sense we have in mind.

It is important to see the topic through the marital process, mixed inter-confessional or interethnic marriages. This is much easier to analyse in the ecclesiastic documents; thus we can establish a connection (obviously from this point of view) between *ethnie* and confession, or between confession and *ethnie*.

The ethno-confessional and socio-professional aspects bring to the foreground certain constraints on making a mixed family (we have considered, as mentioned above, mixed inter-confessional marriages and hence we will deduce the interethnic ones). These constraints have their origin in the family, Church and community. At the same time, we have to consider the fact that we refer to the area of a mainly rural area. This is a traditional environment; here the social constraints are powerful and a mixed marriage is difficult to be accepted.

If we research the parish records, we cannot avoid thinking at the possibility to look into the information by following certain techniques and methods. At a first stage of our research, we only make a non-nominative analysis; we centralise practically information gathered from records depending on the nature and topic of the research. By using such a methodology, we get highly important information on a general level referring to the three demographic events in the life of humankind. At the same time, we discover different demographic behaviours, social trends, ethno-confessional determinisms, and so on, tightly related to one of the registered events (baptism, marriage, and decease). For instance, in the case of the baptised, we discover information on religion, social condition, parents' residence, on the legitimacy of birth, etc; in case of the married couple, we get information such as: place of birth (important to see the spatial mobility, the area of partner selection), youth religion, previous civil status, age at marriage, etc.; in case of the dead: age (hence life hope), cause of death,

occupation (important to see the phenomenon of mortality depending on the type of occupation), etc.

Another research method we resorted to involves the drawing up of a nominal chart for each individual from birth (baptism), then marriage and finally decease, death. In this case we get a lot of information referring to the origins, features, manner of living, ethno-religious profile, mobility, health, and other aspects in people's life. We thus make a history of the individual. In this case, the information on the family he lived in is just sketchy. We know the parents (no brothers in any case), some information on the partner (in case of marriage) and that is about all.

The most complex method is families' nominal research. In this case, marriage is the starting point of our survey. It is followed by the birth of each child, then death. In this way, we can draw up a history of the family; we rediscover different social behaviours of the family at different times, either good or bad. We follow the family at the time of their children's birth, as well as at the painful moment when they bury prematurely dead children. Such a survey facilitates the understanding of family behaviour when children reached adulthood and they were "chased" from home. Such a methodology assumes a huge endeavour; a simple lack of synchronisation of information, many times vague and with gaps, is a question mark in reconstructing the family and implicitly the research we carry out.

When analysing these methods, we can see the efficiency and, why not, the inefficiency of each of them. The attempt to use at different moments of our research all the three methods, may provide more from a methodological point of view and respond to our desiderata to reconstruct the family, their social behaviours at different times of life, to discover the collective mental concerning the family.

Beyond this research on the civil status records, we should resort to other documentary sources too and implicitly to a more complex methodology. From the methodological point of view, when dividing the material, we considered the fact that censuses had been carried out (organised by the state) and these years were witness-pillars in our investigation, as they provided a better knowledge on the ethno-confessional realities (and not only). We also have the bishopric schemata. For these years, we have statistics concerning the structure of the population in point of confession, ethnies and from a socio-professional point of view as well. All these supported us in building a background for different familial and individual behaviours and to correlate information coming from ecclesiastic sources and more.

In our investigation on the family the main stress was laid on the survey and analysis of different marital behaviours. Through different constraints and determinisms entailed by the *possibility to choose*, marriage is highly relevant in establishing behavioural laws (if they ever existed!?). The dimension of the marital market corroborated with the ethno-confessional and socio-professional realities provided the particularities of the marital phenomenon. The specificity was introduced by local and regional expressions. Local traditions and customs proved to have a moulding force from this point of view. The analysis of the "choice" mechanism is highly important; all through the research process, it proved to be difficult, but very fruitful.

On the other hand, the research on birth and death, far from providing the individual, or the family, with the chance of "choosing", were extremely useful in tracing the outline of the "place" where the family lived. A family with "several" children (who were born and died shortly after) shaken by the daily needs expressed at

each step of the research terrible realities through the drama they lived. Such a reality, when people died often, discovered an exposed and exhausted society. This “exhaustion” was most of the times “embezzled” through the high birth rate. This life picture defined as the “traditional demographic model” reveals the place of the woman, of the man, of the family in society. The family seeks for refuge in the community by socialising and establishing tight relationships beyond the family relations. Seeking for balance and refuge, the community imposes on the family models to follow, norms and regulations that everybody had to respect. Thus, the community found its expression in the family, while the family found solidarity in the community. Such a reality that we suggest is difficult to approach only in figures. Starting from here, our research assumes, besides the methodology specific to historical demography, whose contribution has proved to be very useful, methodologies specific to connected subject matters relating to the common research area. We mainly refer to other subject matters whose concerns relate to the family and the individual (anthropology, sociology, mentality and imaginary history, and so on).

Referring to the *lay and ecclesiastic legal framework*, we support the need for a flexible approach of the topic. The logic of this foray consists of the visualisation of the legal framework – rigid and impregnated with an obvious moralising discourse – on the one hand, and the image of conformism and means of adaptation of the individual, on the other hand. We have to underline that a separate survey of the lay law from the religious one would be void due to the tight cooperation between the State and the Church in the field. The State often acknowledged the matrimonial norms established by the Church. This relation seems to alter towards the end of the 19th century, when the State managed to impose on the Church to respect the general civil framework. However, we cannot speak of a change in the content; it is more a change of the form in which this matter was shown. The Church and the State still had a relatively close position. In fact, if we compare the canonical texts of the Church with the normative acts of the State, we can notice, at least in the latter half of the 19th century, a mutual influence concerning legislation referring to family life. From another point of view, the legal framework serving as basis and legal landmark for the functioning of the family as an institution underwent significant changes at the modern epoch. The marriage, as a basis of the family institution, was managed by the Church for centuries. At modern epoch however, it turned more and more under the control of the State. From this point of view, the 19th century was the time of a tight relation between the State and the Church from the point of view of family life management. The State acknowledged to the Church the right to be in charge with marrying people, with separating from bed and meal, with the divorce according to the canons of each confession. The State had the right to supervise the civil and military status, the relationship between the spouses, the inheritance, the tutelage, the issue of bringing up the children, the means of living of the spouses and many more. The Church acknowledged the involvement of the State in the major demographic issues of the individual's life.

As time went by, the State became more and more complex, while the legislation became more and more “lay”. It is true that the lay law borrowed, whether they wanted it or not, precepts and norms belonging to the church law. The modern State became lay, its institutions becoming better organised. In this context, the family proved to be one wealth of modern society, and the State had to be directly involved in its management. The frail dualism State-Church concerning family law had to suffer by

imposing lay laws compelling to make all important moments in life official from a lay point of view. Beyond these regulations to which the clergy, irrespective of their confession, were highly hostile, we cannot admit the theory according to which at the time there was a clash in the cooperation between the State and the ecclesiastic institutions. The Church found the means to adapt to the new situation, while the State needed their involvement and influence on the health of the family life. The involvement of the State in the marital issues, in managing issues relating to bringing up children became a logical need. This interference of the State in the “exclusive competences” of the Church was influenced by the “shock of modernity”, by establishing behavioural premises within society. The marital laws elaborated in 1894 were the most complex laws regulating the political-church relations in the marital field in the latter half of the 19th century. Due to their clarity, they managed to put an end to the misunderstandings between the lay and clerical authorities. Moreover, they put an end to the dispute between different confessions to the advantage of the State. The civil law very clearly expressed in favour of the family and children’s interests. They were all made to better supervise the education of the individual in a moral family on which the Church had to have an influence.

The starting point of the family is *marriage*. It is the moment when the most important social group of society is established. The community celebrates through marriage the victory over time and in this way human sensitivity is getting closer to the “intended perfection”. By means of different regulating mechanisms, the community is deeply involved in the life of the individuals at marriage, at the wedding. Starting with this reality, marriage has become in this research the reference point to which we related the whole debate started on the relationship community – family. The two are taught and prepared to accept the hierarchies assuring the community order. At each marriage, the defining elements of the interpersonal relationships required by the community are repeated not only to the two people involved, but to the rest of the community. It was in the family that all behaviour norms relating to the community were to be implemented. At the time analysed by us, the families of young people did no longer fully control the act of marriage. If previously marriage had been decided exclusively by the families of the spouses, when feelings were on the second place, the youth had the opportunity to choose themselves on their partner. Despite this radical change in mentality, the community still had the means to control the act of making a new family. This control was more obvious in the country, where the features of a traditional existence were more powerful; it was seen least in the city, where relations between the family (usually nuclear) and the community were built on different norms.

If we approach marriage from the point of view of the confessional and ethnic conditioning, we get to an analysis of the mixed marriages phenomenon. In fact, the analysis of the ethno-confessional and socio-professional determinisms and of other types of community or individual conditions can be easily carried out in the case of mixed marriages. The central point of our research is the analysis of Romanians’, Hungarians’, and Germans’ marital behaviours without ignoring the image of this phenomenon at other populations in the area.

We suggest to begin with the analysis of the marital behaviour at different religious communities, then to get a general picture of the marital phenomenon at the whole population in the area. This survey on the marital phenomenon is made up of two great parts: one referring to the analysis of the marital strategies and the other

made up of different marital determinisms and the factors able to condition the accomplishment of a marriage.

The analysis of the marital strategies was carried out through a parallel study of the marital behaviour of different religious communities in the area. The ethnic and confessional diversity of the population imposes a communication and interference of different ethno-confessional communities. As these communities lived together, it was natural that this “cooperation” should be visible in case of marriage. Mixed marriage acquires in this context the form of an innate multiculturalism out of the need to live together. The “social barriers” completed the ethnic and confessional differences. These social conditionings seem to be much more powerful when it comes to an individual living in an ethnically and confessionally mixed community. In time, ethnic and confessional determinisms dilute under the modernity and personal emancipation urges. The State, more and more powerful in time, imposed itself through a lay law that promoted a new perception on the mixed marriages.

In the latter half of the 19th century and at the beginning of the 20th century in the region, there was a traditional rural society, except for certain urban centres and their neighbouring areas (the urban feature is proved also by the analysis of the marital behaviour). It was a world of constraints and standards to which all individuals belonging to the group had to conform. Social deviances of any kind were regarded with scepticism. Social, moral and religious precepts were a very important issue at the time.

After a research on the time of the year when marriages were organised, we can see a main void during the Easter fast and a second one during the Christmas fast. Besides religious events, field labour also influenced the choice of the date settled for marriage. There were two periods preferred for marriages: January – February and October – November. A second period would be in the latter half of spring (May – June). The three periods are separated by months when few marriages took place: 1. March-April – time when there was the Easter fast and the beginning of the agricultural season; 2. Summer months and the beginning of autumn – during the agricultural season; 3. December – fast month. A different behaviour may be noticed in the Protestant parishes, where constraints were more of a community nature (where there were mixed inter-confessional communities, out of respect for other confessions, they did not organise weddings during fasting periods). The maximal periods in the months of February and November are not so evident in the Protestant communities.

There is a consistent constraint expressed as a sort of censorship from the community and even the church. Both ecclesiastic authorities of the youth getting married had to be consulted and “convinced”.

A marriage amongst youth belonging to the Greek-Catholic and Orthodox confessions was considered almost normal in certain communities. This can be explained by the fact that few parishioners could grasp the differences between the two confessions. At the same time, we have the ethnical aspect. Ethnie could not be separated in this case from confession, as both Greek-Catholics and Orthodox in the area are mostly of Romanian ethnies. These elements should be considered especially since we considered a mainly rural area, where customs “laws” are superposed over the official ones.

On the other hand, in the mixed Greek-Catholic and Roman-Catholic communities, inter-confessional marriages are easier accepted on the “official” level. This is due to the fact that both confessions are under the same hierarchic authority,

that is, the Holy See. In the Greek-Catholic communities, there was a low level of mixed marriages. Most marriages at the time were carried out between partners coming from within the locality, or from neighbouring localities and very seldom from far localities. In this latest case, most youngsters were looking for partners belonging to the same confession. It was not the reserve, but the fact that most of them had no opportunity to get in contact with individuals from outside the locality, or with individuals resident far from their village. So, we can also consider this impediment of the restricted area from where the marital selection was made as a constraint of the time.

Another aspect that should be kept in mind is the aspiration to a certain social status. We could see that most mixed marriages with partners from another place had a socio-professional motivation, as one of the partners wanted the other's social status.

An important constraint, or, on the contrary, a strong determination against a mixed inter-confessional family came from the families. There are several cases when the parents opposed to such marriages. The boys were deprived of the right to inheritance; then, there was the notion of "immoral girl" in the eyes of the community and hence the pressure exerted over the family and then on the youngsters. Last but not least, the need to belong to a joint family with parents made young people respect the decisions imposed upon them. To separate from the family, to "turn the village against you", was a serious fact, considering that people had to support one another.

As mentioned before, a strong pressure against achieving a mixed marriage came from the church. Both parishes to which the youngsters belonged had to be consulted. In order to have a religious marriage, they needed an engagement exemption from the archpriest (they came weeks, even months late, there were situations when the marriages were not accepted, so there would be no exemption). They had to pay a large amount for the exemption, so that many youngsters could not afford to pay for it; this was often solved by clandestine "wild" marriage. However, both the State and the Church wished to stop this phenomenon, so they took steps in this area.

Social mentality on the level of the community, family, church, or school, was not accepted and they did not want to disturb it. The Romanians (both Orthodox and Greek-Catholics), mostly farmers, depended on the land, so their mobility was very limited. The Romanian villages, as well as others, were closed societies. Here were preserved all the norms of traditional life. The customs were intact. We can state that this "barrier" preserved the Romanian ethnics, their school and church.

We have to mention that at the time, the issue of mixed marriages generated several debates amongst the representatives of different confessions. By adopting the Austrian general Civil code (1853) and the marriage law, they tried to regulate the issue of mixed marriages. Through the laws adopted in 1894 and the establishment of civil status offices belonging to the State, they sought to put an end to the divergences amongst confessions by imposing State control over this phenomenon. Obviously, such a context influenced to a certain extent the evolution of marital strategies.

Marriage was considered a fundamental, sacred, divine, non-recurring act, a sacrament, just like birth and death. Marriage was granted such a value precisely to defend family life from human whims, from heathen religious influences, so that the family might keep its economic, social, and cultural role.

By analysing the confessional structure of mixed marriages carried out in the area studied by this survey, we can see a strong relation in two directions:

- The first one is the spiritual affinity between the Roman-Catholics and the Greek-Catholics. No less than 40.32% (3,376 cases) of the mixed marriages discovered during our survey were concluded between partners belonging to the two Catholic confessions.
- The second is the ethnic and spiritual affinity of the Orthodox and the Greek-Catholics. Out of the total number of mixed marriages, 2,518 marriages representing 30.07% were GC-O. The high rate of this kind of marriages was mainly due to national and traditional confessional affinities (several Romanians – parishioners of both confessions – could not perceive the differences between the two Romanian confessions).

These were followed by GC-CH marriages (13.75% - 1,151 cases) atypical due to the “distance” between the two confessions, but that could be explained by the high rate of the two confessional communities (majority at least in the north of the region). The presence in the same area of the two great communities made them “communicate”. This phenomenon was accentuated by the “tighter link” between the Protestants and the Hungarian Greek-Catholic community existing in several localities in the area. Considered somehow normal (most of the parishioners belonging to the two confessions were Hungarian) the RC-CH marriages were the next preference expressed at the time (655 cases representing 7.82%).

Ethnicity also proved to be a determining factor in the development of the marriage. The phenomenon of preserving ethnical identity is obvious in the case of both *Romanian* confessions. When choosing their partners from another confession, the young Greek-Catholics chose a partner of Orthodox confession to an extent of 42.95%. On the other hand, young Orthodox chose the Greek-Catholic option to an extent of 40.12%. Thus, the option of a Romanian partner was the first after their own confession in the case of both communities. As far as the *Hungarians* were concerned, ethnic determinism is as obvious, although not to the same extent. An ethnic affinity between the Roman-Catholics and the Protestants may be noticed in several areas we have investigated. This affinity that we are about to discuss is brought to the foreground when one of the communities was in minority as compared to a third confession (usually Romanian). The strong preservation of national identity may be noticed in the case of the *Slovak communities* in the area of the Barcau valley. It was the same ethnic determinism that brought together the Evangelical *Germans* to the Roman-Catholic ones. Due to dispersion and the strong Hungarisation process the Roman-Catholic Swabians were subject to, the preservation of ethnic identity through marriage was less possible. This was mainly due to the small number of communities of the kind; they were also subject to consanguinity. Nevertheless, in several Swabian localities in the area of Satu Mare or at Palota (Santandrei commune), there were features of a marital behaviour that supported the survival of some isolated communities.

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, this world was traditional; there were few professional options, most of the inhabitants being involved in agriculture. As a consequence, when speaking about socio-professional determinism in choosing a marriage partner, we have to consider that most young people that were getting married had rural professions. On the other hand, the socio-professional component was more active in the urban area and in environments dominated by the Roman-Catholic, or Protestant, population. Despite the small number of options, we believe that socio-professional determinism was still very important.

The social and professional status undoubtedly played an important role in achieving and settling a family. A large-scale survey of the phenomenon has led to the conclusion that where there were better socio-professional options, their determinism over marriage could be very important.

As far as civil status was concerned, socio-professional determinism proved to be very important in several cases. Most marriages were concluded between partners getting married for the first time. The relations between the two factors acting upon marriage may be identified when debating the case of marriages involving widowers or divorcees. When a widow/widower wished to marry again, they had to take into consideration the mental context, as well as the reaction of the community. In several villages, the status of a widow/widower was considered as inferior; therefore, there were several constraints to getting married again. The first reaction was to find a widow/widower partner. However, most times there were other determining factors: size of the marital market (in small villages, where they could easily reach the consanguinity realm, as it was in several cases we analysed, widows/widowers could get married easier), the widow/widower's material and socio-professional situation, religion, ethnies, age, number of children from the previous marriage, the different perception concerning the two sexes (widows or women getting married later than usual had smaller options than men), and so on. All these are susceptible to condition, or favour, a new marriage. If we analyse marriage from the point of view of civil status and age, we may draw the conclusion that in most villages, widows/widowers usually got married to younger people. This phenomenon was more obvious amongst men, but it could be seen amongst women, too. An older widow with a good material situation (inherited from the late partner with whom she managed to gather a certain wealth) married a much younger partner, usually unmarried, coming from a poor family. This is the image depicted by several archives. Not all widows/widowers had the "opportunity" of a good material situation. These had to accept the existing options.

The age of the partners also conditioned most marriages, as expected. The average age at marriage was often very different in the case of "accidental" marriages that were strongly influenced by other determining factors amongst which the socio-professional one. Old age, usually associated with widowhood, could impose certain barriers against marriage/remarriage. A good material situation associated with a socio-professional status superior to the majority of the community were determinisms able to overcome any physical, or social, "handicaps".

An analysis on *birth and death rate, or natural growth*, is able to provide information on the impact demographic phenomena had upon family. A world where death rate was very high and where family would react through a high birth rate was undoubtedly influenced by the demographic flow. On the one hand, the need to survive and the migratory flow (generated by several socio-economic, cultural-mental, etc., factors amongst which the need to overcome the consanguinity realm through marriage) led to alterations of the population structure. On the other hand, they all introduced different family reactions and behaviours. Our historiography has mentioned several times the great number of children born in the Romanian area. If we look into the structure of the family, we can see that there were few families with more than 3 children. Where were children born then? The civil status records (Death record) tell us where. There were several children born in the families in the area, but most of them did not reach teen age. Such a demographic "pattern" characterised by high birth

and death rates specific to traditional societies led to a low, almost inexistent, natural growth.

Against the background of the economic changes at the end of the 19th century, a phenomenon associated with industrialisation, urbanisation and medical evolution, new deep behaviour mutations appeared. Women emancipated, their position and status acquired a new form. Against the background of the erosion of behaviour and traditional mentalities, the family changed too and led to the appearance of new forms and patterns. The significant decrease of death rate towards the beginning of the 20th century corroborated with the whole series of changes mentioned above generated a family behaviour whose main effect would be the decrease of the number of children. The reduction of the number of children associated with the social and economic changes led to mental mutations having as effect a great appreciation of the child. Life acquired more and more value. Thus, human sensitivity had new means of expression.

The approach of birth rate from the perspective of the family was carried out in a complex family reconstruction survey in several places chosen for the survey. Our aims and objectives are to establish, beside birth rate, the possible connections between collective mental and the act of birth, conception, birth range, mother's age, the number of children in a family, interval between births, and so on. On the other hand, the phenomenon of birth rate (typical of the number of living newborns in a community in time and space) can be explained and underlined through a survey on some localities (parishes – as the documents we analysed are of ecclesiastic origin) much more expanded and making reference to documents and statistics concerning births in the region – mainly counties of Bihor and Satmar – (information from Magyar official source).

Natural movement of population was influenced not only by the great birth rate, but also by death rate. Our survey on death and death rate as we intend it to be is structured as a research getting close to classical historical demography without neglecting the particularities and individualities of the phenomenon. We are interested in the general trend, as well as in the specific shades. Starting with this point, we have tried to convey death rate on the regional level, as well as the death event in several families we reconstructed during this research. Beyond the perspective of figures, the row of deceases has to be regarded not only statistically. Death causes not only a mathematical change of the community dimension; it also causes deep sensitivities. Behind the raw figures there were pains and suffering hard to bear by the others most of the times. Life and death, love and despair of most of them, either rich or poor, is the picture of a real “story” painted in the memory of these lines of figures and names that fade away as time goes by. Everything changed quickly in a world where many were born and many died. However, each individual that was in pain bore a hope, a success and also the lack of power, an end broken from the daily life of the family. The life of a man who lived, was loved and loved, touched and felt things just like us is identified in each number. A purely statistic approach of death rate is thus insufficient and devoid of essence. Beyond each dying person there was a life. Behind, there were families and people with whom the deceased had meals, laughed, cried, and worked together night and day. We are troubled by the drama behind their past.

Life hope at birth, or life average, was closely connected to the death phenomenon and structure. Major death crises in certain years greatly reduced life hope in the area we analysed. The great death rate irrespective the age groups led to a considerable decrease of the average age of population. Despite all remainders of the

old demographic system, the positive evolution in the last decades of the 19th century and the beginning of the 20th century contributed to the strengthening of the progresses in this direction. In point of life hope, we could see a real positive revolution not only in the area, but in the whole region. We notice the shocking age distribution in all six parishes approached (although there are significant differences between the age structure of deceases from case to case). The number of children dying in the first year of life and the infantile death rate (calculated as a ratio between the number of children dying before they reach the age of 1 and the number of living children born that year) corroborated with the high rate of deceases at children aged 1-5 underlines a “domination of the young age groups” in our analysis. Children were more exposed to the pressure of internal and external factors causing death. They were the most vulnerable in front of death in all communities and in all seasons.

In our debate on the cause of death two trends are outlined right from the beginning: the first showing the devastating effects of epidemics, when several families in a village, or even region, lose some of their members; the second shows particulars cases, family deceases that cause traumata in the family, just like the cases of epidemics. Without claiming to have mentioned all causes of death at the time, whether accidental or natural, our research intends to be an attempt to outline a picture concerning the health of the population and the degree of medical system development. We also intend to depict the image of this society where most individuals died at an early age.

Irrespective of the society typology, *divorce, concubinage, and illegitimacy* (no matter their way of manifestation) were forms of social deviance leading to the dilution of family image and precepts. We do not discuss here a dilution of the traditional precepts on the family, as someone might misunderstand; it is an erosion of the idea of family in general. The “family” began to acquire other forms than the “official” ones. Concubinage was everywhere, no matter how we might call it. Paradoxically, concubinage was not only the result of personal emancipation, in which case young people estranged from traditional precepts that were under the influence of religious norms and values and got engaged in “dangerous and shameful relationships”. Such a theory is not fully supported in the rural environment, although it existed from the urban perspective (here, while modernity imposed, the alteration of religious norms led to such relationships). It was not out of emancipation or lack of education, of ignorance of law or wish to do something illegal that the peasant separated from his wife and got another one (getting wedded in front of his fellows) without the formalities needed for divorce and remarriage. Community was everything to him. He did not deliberately break the law; it was not out of ignorance. To him, it was enough to solve any situation according to the old customs handed down from generation to generation, as he did not consider it necessary to introduce some changes. Such perceptions, according to which certain types of concubinage had “almost official” forms, were supported in different behaviours and mental attitudes of the traditional rural communities.

It has been pretty difficult to make an analysis of the divorce and the act of getting divorced. Most of the church sources proved to have several gaps. Even the statistic information from the state was of ecclesiastic origin, as the ecclesiastic matrimonial courts of law were the only institutions that had the right to make decisions concerning these divorces. As seen in the reports on mixed marriages, many of the parish notes on divorcees were either lost, or deteriorated, in time. The research

of the archives materials preserved thanks to the parish records (several duplicates) give us the opportunity to identify the main issues faced by the Romanian villages concerning divorce and the act of getting divorced. We can divide our research into two directions: 1. an encompassing one through which we make a quantitative analysis of the phenomenon in the counties of Bihor and Satmar (also observing the particularities in the seats of the counties); in this way, we try to calculate the gross divorce rate (calculated as the number of divorces per 1000 inhabitants); 2. A case study on the Greek-Catholic parishes of the Oradea eparchy is focused mainly on a qualitative analysis without ignoring the quantitative one.

As a last solution and personal liberation from the unhappiness and torture of an unaccomplished marriage, divorce was present and requested by several Greek-Catholics in the diocese of Oradea. Not all who got over public shame succeeded in their endeavours. It was difficult to get a divorce, several papers (for these papers, the Romanian peasant had always felt repulsion and fear) and formalities were needed before and after the trial. By making all these processes difficult, the Greek-Catholic Church tried to limit the number of divorce cases (which contributed to discouraging the separation attempts coming from other families); on the other hand, they preached the need to preserve the dogmata and sacrament of marriage. The aims of the Church were not always reached. It is true that the public character of the reconciliation sessions during which the two were compelled to make a detailed presentation of personal failures, their fights and fiascos, then the perspective of long and costly trials taking place far away, in the city, in an unfamiliar environment, they were all meant to discourage the divorce attempt in the unhappy mind of the partner. There were many cases (and here, the failure of the Church, implicitly the Uniate one, was complete) when, discouraged by the difficult and expensive ecclesiastic divorce procedures, they “willingly” chose to separate, without going on the long way of the official divorce. This was one of the core mentalities of the Romanian peasant: he did not have to rush the decisions, but he did not change his mind; it was him who could decide to separate, so what was the use of interfering with the gentlemen. He married in front of the community, so it was in front of the same community that he separated (it was enough to willingly separate, and the village knew about it before it happened).

As a phenomenon with broad and significant implications in the community life and in the social life of the individuals, concubinage had several forms whose significance should be determined, at least at that epoch. In the process of defining concubinage at the time, we have to make some specifications useful for our research and from the perspective of attempting to draw up a typology of them.

- To begin with, concubinage was the relationship of two unmarried people living together illegally, for a shorter or a longer period of time. More often than not, this kind of concubinage had its origin in sincere love relationship between two people that got neither their parents' blessing, nor their material support. Such a relationship was supposed to be legal once they got a certain socio-material status. Their living together was thus a fragment of “marriage” and of their official “family” life.
- From this assertion, we can see that a motivation of concubinage was generalized poverty (not only of young repudiates “awaiting” better times to make their relationship official). In such a situation, due to poverty, even older people could get involved in a concubinage relationship. As we could see in the documents (concubinage was prolonged forever), they did not expect welfare to make their

relationship legal. Such a theory on the origin of concubinage in poverty as recorded by some priests at the time (although we consider that the term poverty acquired new connotations in their expression) is partly supported by archives documents. This relationship originating in poverty could not be explained by a cohabitation of tens of years unless there was another motivation associated to another context besides poverty. "Poverty" is not invoked only in the context of young people devoid of parents' support; it also existed amongst those supported by their families, who had no money to officiate their marriage. Moreover, poverty was, according to priests' reports, enough to live in concubinage, as it was because of it that a family could not be properly supported. Most of those involved in such relationships lived such a life for years and they had children (that they managed to bring up). From this point of view, poverty as a motivation sounded more like an excuse (maybe coming from the priest to justify the situation in the parish), who was pressing them to get married. However, poverty (which was noticed by priests) associated to other circumstances, proved to be a factor that favoured concubinage.

- The failure in a relationship ending in a divorce ("by their own will") led most of the times to concubinage. A remarriage in such conditions was not possible due to old tied relationships. In general, these concubinages appeared while the official relationship was not yet ended (period of agony) after some extra-conjugal affairs.
- The death of the partner associated to some mentalities unfavourable to widowers' marriages to which the community mostly tolerated their "companionship" (illegal, of course) with another widower led most of the times to concubinage. This kind of concubinage was favoured when they had old children (most of the times already married with children), as they did not mean to spoil their inheritance. Such relations were mutually accepted by the family.
- As far as brief relationships were concerned, they were disapproved of by the community. Generally, these relationships involved individuals considered immoral who often changed their partners.
- Another type of concubinage was the one involving individuals who were forbidden to get married. We think here first of military law defence. In this somehow intricate matter we identify two different situations: a. The case of the military or retired soldiers who chose to live in concubinage, as they were defended to get married; b. The case of the young people under 22 who got "settled" (several times with wedding, thus acquiring the acceptance of the family and community) only after turning 23; yet they were not allowed to get married as they had not participated to all three ballots. In this category, without military impediments, we can place "marriages" between the under-aged with the blessing of their parents. As they needed an exemption, they could not be legalised.
- There is also the case of "marriages" and "families" born within the community (yet illegal). In several villages in the area and not only, two young people got married in front of their families and the village, and they even had a traditional wedding; yet, they did not go to the priest or, as required later on, to the town hall. In front of the community, they were married. They ate, worked and slept together. However, most of them made marriage official when they had children that were to be baptised.
- Finally, without claiming that we have exhausted all types, the Church continued to consider as "concubine" any conjugal relationship that had not their blessing.

This was perpetuated after 1895, when religious marriage became facultative, once lay marriage was introduced. The so-called “civil marriage” concluded with good faith but lacking religious marriage belonged to the same concubinage category.

Having this typology, we identify several categories of concubinage. From the perspective of our survey, not all these concubinages were forms of expressing family corrosion. As we may see from the typology mentioned above, in several situations, concubinage was a means of getting “settled” (with the acceptance of the community). Thus, we cannot speak of family corrosion (as we may say in the case of abandoning one’s home by one of the spouses, who then lived in concubinage); it is more the “erosion” of the shape of the family. This is the corrosion of the traditional concepts regarding family. They all had different forms accepted by the traditional community. So, what kind of moral precepts are we talking about? Undoubtedly, the Church as an institution and the “Holy Sacrament” as a dogma, as well as the family as a basic social nucleus and cell, were deeply influenced by this process of corrosion and dilution. The Church, as we mentioned before, had to suffer not only from inside by parishioners’ estranging from its norms, but also by the involvement of the State, by imposing a new lay law that later prevailed over the ecclesiastic one.

Due to the analysis we carried out on concubinage, we identify three categories of rural districts: 1. Rural districts with a high rate of concubinage (Holod, Mako, Oradea and Simand); 2. Rural districts with a medium rate of concubinage (Barcau, Beius, Crisul Repede, Sebis and Supuru de Jos); 3. Rural districts with a low rate of concubinage (Ardud, Carei, Eriu, Leta Mare, Lunca, Madaras, Someseni, Siria and Vasad). Apart from these, in most rural districts there was a great number of cases of concubinage (often in the neighbourhood), or some when there was no such case. The local demographic and socio-economic reality, collective mentality, the influence of certain internal or external factors, the personality of the priest, etc., were able to trace down some trends and patterns of the phenomenon.

A certain relevance on the presence and spreading of concubinage (hence we can see the lack of information erroneously sent by the priests to the bishopric) is represented by the illegitimate births. It is true, not all illegitimate children were born as a result of such relationships. Some of them were the result of accidental relationships between an unmarried girl, or a widow, with a man, without living together. Then, we also have to consider the couples living in concubinage; they got married immediately after having a baby (declared as illegitimate by the priest; but his family became legitimate, as it was not reported as concubinage).

Illegitimate birth was one of the most obvious means of expressing the erosion of the values and principles represented by the family. On the other hand, if divorce led to the complete dissolution of the family, while concubinage was only a partial form of family, the illegitimate birth could bring stability and the beginning of a real family, with children and parents. The newborn’s parents were most of the times compelled to make their relationship official in the context of baptism. The children born in such families that had a house, land, parents-in-law, were half-normal to the community (as all the others) despite the fact that the priest considered them illegitimate because the parents had not have a religious marriage. As we mentioned before, not all illegitimate children were the result of enduring relationships (even concubinage) between two partners. In the new context, the birth of a child did no longer represent the beginning of a “family”; it was rather an element of erosion and dissolution. Illegitimate births in such a process of erosion and dissolution of family values had often convergent forms,

depending on the specifics of the community and on each relationship. The complexity of the phenomenon increased when introducing the notion of personal emancipation, particularly women's emancipation. In such a situation, illegitimate birth was possible, normal and not always blameful. The interference of the community in the personal life was fading away, as the individual acquired more and more independence in its relation to the community and to the relatives.

In the city, emancipation was even more evident when analysing the extremely widespread phenomenon of births' illegitimacy, including the rural environment. In a conservative and traditional world, where moral values and religious precepts were very strong, this kind of illegitimate births were in clear contrast with the structure of this type of society.

From the relationship of the family with the community were born *mentalities, roles and social statuses*. The family, its formation, the relationships between man, woman, children and relatives, as well as the relationships with the rest of the community were filtered by the "village gossip". The need for a strong solidarity that was necessary in the unfriendly conditions at the time compelled the individuals to accept the cohabitation with other members of the family (including the extended one) and with the rest of the community. More often than not, the individual behaviour acquired the expression of the collective behaviour. Such an influence of the community was obvious in the traditional rural societies. However, in time, it became progressively diluted under the pressure of modernity. The State intervened too and imposed regulated and different norms for the family life.

We can see that there were deep changes as the area integrated to an economic circuit that would lead to imposing new mutations in several economic sectors. The economic development and the dissemination of non-agricultural activities associated to urban development whose influence went growing brought about alterations in the family relations. Then, there were mutations in the relationship between the family, the domestic group and the household resources. These changes were not obvious in all localities in the region: some of them were still anchored in the traditional as the new managed to penetrate more difficultly, while major changes on the level of the collective mental could not be perceived on a short span of time. Nevertheless, under the influence of modernity, society influenced the family not only in point of form, but also insofar as its role and functions were concerned. Mentalities changed together with the form and nature of society. Family was no longer big; it did no longer accept the interference of the relatives and even less that of the community. Changes were more visible in the city; however, once the social, cultural and economic changes, they became obvious in the countryside too. The nuclear family was the new family model where interference from the outside was insignificant. As they evolved to a modern society, one can see that there was a limitation of the social role of the family, as this role was taken over by other institutions in several fields (market, State, school, and so on). Family did no longer dominate social life. However, even in modern times, family still remained a fundamental social institution with a core role: socialisation, protection, consumption, reproduction. One can see the reduction of the size of the family by restraining the number of a couple's children and by quasi-generalisation of the nuclear family. Small families were more apt for the social mutations that modernity involved. The reduction of the size of the family brought about important changes in lifestyle, in family behaviours. Another important effect of modernity was related to matrimonial mobility, to the decrease of parental authority of the clan in

general, and the growth of the role of the individual in deciding the moment of marriage and on the partner. Due to the transfer of these functions of the family to other social institutions, the economic and political reasons of marriage started to lose importance. Although the reasons relating to wealth played a less important role, the similitude of the socio-cultural statuses of the spouses was still dominant in making couples.

Bibliografie

Izvoare inedite

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor
Colecția Registrelor de Stare Civilă
Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea
Fondul Episcopiei Ortodoxe Oradea
Fondul Episcopiei Romano-Catolice Oradea
Arhivele Naționale, Direcția Județeană Satu Mare
Colecția Registrelor de Stare Civilă

Izvoare editate

ADAM, Iosif I.; PUȘCAȘ, I., *Izvoare de demografie istorică*, vol. II, *Secolul al XIX-lea – 1914. Transilvania*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1987
BOROVSKY, Samu, *Bihar Vármegye és Nagyvárad*, Budapesta, 1901
Decretele Conciliului prim și al doilea ale Provinciei bisericești greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, Blaj, 1927
FENEȘAN, Costin, *Izvoare de demografie istorică*, vol. I, *Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1986
Instrucțiunea practică pentru cauzele matrimoniale cu respect la disciplina vigentă în provincia bisericească greco-catolică de Alba-Julia și Făgăraș scrisă în unsul păstorilor sufletești prin prof.dr. Iuliu Simon, Gherla, 1891
Îndreptarea legii 1652, ediție realizată de către Andrei Rădulescu (coord.), Editura Academiei, București, 1962
Legile politico-bisericești din 1894 și 1895 împreună cu respectivele ordinațiuni ministeriale, traduse, editate și comentate la ordinul Preaveneratului Consistor metropolitan de Alba-Julia și Făgăraș, Editura Tipografiei Seminarului archidieceșan, Blaj, 1895
Magyar Statistikai Évkönyv. Szerkeszti és kiadja. Az országos Magyar Kir. Statistikai. Hivatal I Füzet (1877 – Budapesta, 1878; 1879 – Budapesta, 1881; 1881 – Budapesta, 1883; 1885 – Budapesta, 1887; 1887 – Budapesta, 1889; 1889 – Budapesta, 1891
Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat., vol. 46, *A Magyar Szent Korona Országainak 1901-1910. Évi Népmozgalma Községenkint*, Budapesta, 1913
MOTOTOLESCU, Dumitru D., *Darurile dinnaintea Nunți în dreptul Vechiu românesc comparat cu cel Romano-Bizantin și Slav*, Editura Tipografiei „Convorbiri Literare”, București, 1921
PLOPU, Georgiu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, tom. I-II, Editura Tipografiei „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea-Mare, 1924-1929
RAȚIU, Ioan, *Prelecțiuni teologice despre matrimoniu, impedimente, procedură, cu respect la teoria e praxa vigente în provincia metropolitană greco-catolică a Albei-Julie*, Blaj, 1875
ROTARIU, Traian (coord.); SEMENIUC, Maria; MEZEI Elemér, *Recensământul din 1910. Transilvania*, Studia Censualica Transsilvanica, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999

- Idem, *Recensământului din 1900; Transilvania*, Studia Censualica Transsilvanica, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1999
- ROTARIU, Traian (coord.); SEMENIUC, Maria; MUREȘAN, Cornelia, *Recensământului din 1880. Transilvania*, Studia Censualica Transsilvanica, Editura Staff, Cluj-Napoca, 1997
- Schematismus historicus venerabilis cleri diocesis Magno-Varadiensis latinorum*, Oradea, 1896
- Schematismus Historicus Venerabilis Cleri diocesis Magno-Varadiensis graeci ritus catholicorum pro anno jubiliari 1900*, Magno-Varadini, Typis Samuelis Berger jun, Oradea, 1900
- Statutul organizatoric al Bisericii Greco-orientale Române din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1881
- ȘAGUNA, Andrei, *Compendiu de drept canonic al unei sântei sobornicești și apostolești Biserici*, ediția a III-a, Sibiu, 1913
- Idem, *Cunoștințe folositoare despre trebile căsătoriei spre folosul preoțimii și al scaunelor protopopești*, Sibiu, 1854
- ȘIREANU, Ioan Russu, *Românii din statul ungar*, Arad, 1904

Lucrări generale

- ALTER, George, *L'évent history analysis en démographie historique. Difficultés et perspectives*, în *Annales de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1998, nr. 2, p. 25-36
- ANTOMARCHI, Veronique, *Politique et famille sous la IIIe Republique 1870-1914*, în *Annales de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 2002, p. 219
- ARIÈS, Philippe, *Histoire des populations françaises et leurs attitudes devant la vie*, Self, Paris, 1948, ediția II, 1971
- Idem, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Seuil, Paris, 1975
- Idem, *Omul în fața morții*, trad. și note de Andrei Niculescu, vol. II, Editura Meridiane, București, 1996
- ARIÈS, Philippe; DUBY, Georges (coord.), *Istoria vieții private*, vol. VIII, Editura Meridiane, București, 1997
- BĂRBULESCU, Constantin, *Universul înrudirii. Între istorie și antropologie*, Cluj-Napoca, 2000
- BIDEAU, Alain; BURMESTER, Ana-Maria; BRUNET, Guy, *Families in Curitiba, Brazil, in the 18th Century: The Fertility Approach*, în *Annales de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1993
- BOCK, Gisela, *Femeia în istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre*, ediție în limba română tradusă de Mariana Cristina Bărbulescu, Polirom, Iași, 2002
- BOCȘAN, Nicolae, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat - Secolul al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997
- BODOCAN, Voicu, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Transilvania*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001
- BONTE, Pirre; IZARD Michel, *Dicționar de etnologie și antropologie*, Polirom, Iași, 1999
- BOZON, Michel, *Le mariage: montée et déclin d'une institution*, în François de Singly (coord.), *La famille l'état des savoirs*, La Découverte, Paris, 1991

- BRANDSTROM, Anders, *Ilégitime et famille à parent unique en Suède au XIXe siècle*, în *Annales de demographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1998, nr. 2, p. 55-76
- BRÉHIER, Louis, *Civilizația bizantină*, Editura Științifică, București, 1994
- BRUNNEL, C., *L'enregistrement des baptêmes, mariages et décès, sous l'ancien régime, en Belgique*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980
- CHAUNU, Pierre, *Civilizația Europei clasice*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1989
- Idem, *Histoire science sociale. La durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne*, Edition SEDES, Paris, 1974
- CHESNAIS, J.C., *La transition démographique*, Presse Universitaire de France, Paris, 1986
- CHIBU, O., *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915
- CHIEPA, Florica, *Familia contemporană. Tendințe globale și configurații locale*, Editura Expert, București, 2001
- CIUHANDU, Gheorghe, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, Arad, 1935
- COLLOMP, Alain, *Familii. Locuințe și coabitants*, în *Istoria vieții private*, vol. VI, Editura Meridiane, București, 1997, p. 257
- CORBIN, Alain, *Culise*, în *Istoria vieții private*, vol. VIII, Editura Meridiane, București, 1997
- COSTEA, Ionuț; ORGA, Valeriu, *Familie și societate în Transilvania*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999
- COVA, Anne, *Au service de l'Eglise, de la patrie et de la famille. Femmes catholiques et maternité sous la Troisième République*, în *Annales de demographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 2002, p. 220-221
- DEROSAS, Renzo, *La mobilité résidentielle à Venise, 1850 – 1869*, în *Annales de demographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1999, nr. 1, p. 35-61
- DUBY, Georges, *Cavalerul, femeia și preotul (Căsătoria în Franța feudală)*, ediție în limba română tradusă de Petru Creția, Editura Du Style, București, 1997
- DUPAQUIER, Jacques, *La population rurale du Bassin parisien à l'époque de Louis XIV*, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1979
- Idem, *Histoire de la population française*, vol. 3, *De 1789 à 1914*, Presse Universitaire de France, 1988
- Idem, *Introduction à la démographie historique*, Gamma, Paris – Tournai – Monreal, 1974
- Idem, *La population du Bassin parisien (XVII-XVIII)*, în *Hommage à Marcel Reinhard. Sur la population française au XVIIIe et au XIXe siècle*, Paris, 1973
- Idem, *La population française aux XVII-eme et XVIII-eme siècles*, Paris, 1979
- Idem, *Le mouvement saisonnier des mariages en France (1856-1910)*, în *Annales de demographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1977
- Idem, *Sur la population française aux XVII-eme et XVIII-eme siècles*, în *Revue Historique*, nr. 485, Paris, ianuarie-martie 1968, p. 43-79
- DUȚU, Alexandru, *Dimensiunea umană a istoriei*, Minerva, București, 1986
- EVDOKIMOV, P., *Taina iubirii. Sfîntenia unirii conjugale în lumina tradiției ortodoxe*, Editura Christiana, București, 1994

- EWBANK, Douglas C., *Age Misreporting and Age-Selective Underenumeration: Sources, Patterns and Consequences for Demographic Analysis*, National Research Council, Washington, 1981
- FAUCOULT, Michel, *Histoire de la sexualité*, vol. I, Gallimard, Paris, 1976
- FAVRE, Robert, *La mort au siècle des Lumières*, în *L'Information historique*, 1979, nr. 5, p. 228-231
- FLANDRIN, Jean Louis, *Familles. Parente, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Hachette, Paris, 1976
- Idem, *Le Sexe et l'Occident. Evolutions des attitudes et des comportements*, Seuil, Paris, 1981; Robert Muchembled, *Famille et l'histoire des mentalités (XVI – XVIIIe siècles). Etat présent de la recherche*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européenne*, 1974, nr. 3, p. 349-369
- GARDEN, Maurice, *Mariages parisiens à la fin du XIXe siècle: une micro-analyse quantitative*, în *Annales de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1997, p. 111-133
- GHIBU, Onisifor, *Contribuții la istoria poeziei noastre populare și culte*, București, 1934
- GIRARD, Alain, *Le choix du conjoint. Une enquête psycho-sociologique en France*, Presse Universitaire de France - Institut national d'études démographiques, Paris, 1964
- GOODY, Jack, *Familia europeană. O încercare de antropologie istorică*, ediție în limba română tradusă de Silvana Doboș, Polirom, Iași, 2003
- Idem, *La famille en Europe* (ediție în limba franceză tradusă de Jean-Pierre Bardon și prefătată de Jacques Le Goff), Édition du Seuil, Paris, 2001
- GOUBERT, Pierre, *Beauvais et Beauvais de 1600 à 1730. Contribution à l'histoire sociale de la France au XVIIe siècle*, Service d'Édition et de Vente des Publications de l'Éducation Nationale, Paris, 1960
- GRAYZEL, Susan R., *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, în *Annales de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 2002, p. 214;
- GRILLE, Bertrand, *Les sources statistiques de l'histoire de France*, Paris, 1964
- GUILLARD, François Achille, *Éléments de statistique humaine ou démographie comparée*, Paris, 1855
- HAJNAL, J., *European marriage pattern in perspective*, în *Populations History*, vol. editat de D.V. Glass, D.E.C. Eversley, Londra, 1968, p. 101-148
- HENRY, L., *La fécondité du mariage: Nouvelle méthode de mesure*, Institut national d'études démographiques, Paris, 1965
- Idem, *Le manuel de démographie historique*, Librairie Droz, Geneva-Paris, 1967
- HENRY, L.; GAUTIER, E., *La population de Crulai, paroisse normande: étude historique*, Institut national d'études démographiques, Paris, 1958
- HENRY, Louis ; FLEURY, Michel, *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Institut national d'études démographiques, Paris, 1956
- HORGA, Ioan, *Contribuții la cunoașterea jozefinismului provincial*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2000
- Idem, *Tradiție și noutate în spiritualitatea românească greco-catolică din epoca luminilor. Episcopia de Oradea*, Oradea, 1996
- ILUȚ, Petru, *Familia. Cunoaștere și asistență*, Argonaut, Cluj-Napoca, 1995

- Introducere în istoria mentalităților colective*, studiu introductiv, selecția și traducerea textelor de Toader Nicoară, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998
- IORGA, Nicolae, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, vol. II, Editura Minerva, București, 1906
- KNIBIEHLER, Yvonne, *Les pères aussi ont une histoire...*, Hachette, Paris, 1987
- KNIBIEHLER, Yvonne; FOUQUET, Chaterine, *Histoire de mère, du Moyen Age à nos jours*, Montolba, Paris, 1980
- Idem, *La Femme et les médecins*, Hachette, Paris, 1983
- KNIBIEHLER, Yvonne; GOUTALIER, Régine, *La femme au temps des colonies*, Stock, Paris, 1985
- KOVACSICS, József, *A történeti statisztika forrásai*, Budapesta, 1957
- Idem, *Magyarország történeti demografiá*, Budapesta, 1963
- LAROSE, André, *L'enregistrement des événements démographiques par les églises: une question internationale*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980
- LEBRUN, François, *Parents et enfants*, în André Burguière, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (coord.) *Histoire de la famille*, vol. III, *Le choc des modernités*, Armand Colin, Paris, 1986, p. 188-204
- LIȚIU, Gheorghe, *Eparhia Aradului și Bihorului 1848-1860*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2003
- LORENZETTI, Luigi, *Economie et migrations au XIXe siècle: les strategies de la reproduction familiale au Tessin*, în *Annales de demographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 2002, p. 232-233
- MAIOR, Petru, *Istoria bisericii românilor*, Buda, 1813
- MICU, Samuil, *Teologie dogmatică și moralicească despre Taina căsătoriei*, Blaj, 1801
- MIHĂILESCU, Ioan, *Sociologie generală*, Polirom, Iași, 2000
- MIHOC, Bлага, *Valențele emancipării. Etnie, confesiune și civism*, Editura Logos '94, Oradea, 2004
- MITTERAUER, M.; SIEDER, R., *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Age to the Present*, Blackwell, Oxford, 1982
- MOLS, Roger, *Introduction à la démographie historique de villes de l'Europe du XIVe au XVIIe siècle*, vol. I-III, Recueil de Travaux, Louvain, 1954-1956
- MREJEN-O'HANA, Simone, *Le mariage juif sous l'ancien régime - l'exemple de Carpentras (1773-1792)*, în *Annales de demographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1993, p. 161-170
- MUCHEMBELED, Robert (coord.), *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, traducere din limba franceză de Maria și Cezar Ivănescu, Editura Humanitas, București, 1999
- Idem, *Famille et l'histoire des mentalités (XVI – XVIIIe siècles). Etat present de la recherches*, în *Revue des Etudes Sud-Est Européenne*, nr. 3, 1974, p. 349-369
- MUREȘAN, Cornelia, *Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870-2030)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999
- NECRUȚI, Ecaterina, *Migrații sezoniere la lucru în România (1859-1918)*, Editura Academiei Române, București, 1991

- Idem, *Satul moldovenesc în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Contribuții demografice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1984
- NICOARĂ, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997
- NOONAN, John T., *Contraception et mariaje*, Paris, 1969
- NORTHCOTT, Herbert C.; WILSON, M., *Dying&Death in Canada*, Ontario, 2001
- PASCU, Ștefan, *Habitatul transilvan*, în *Lucrări științifice. Seria Istorie*, Institutul Pedagogic Oradea, 1972, p. 9-30
- Idem, *O conscripție de la 1733*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*, X, Cluj-Napoca, 1945, p. 376-391
- Idem, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, III, Cluj-Napoca, 1960, p. 171-253
- PĂCURARIU, M., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Institutului Biblic și de Misiune, București, 1980
- PERROT, Michelle, *Drame și conflicte familiale*, în Philippe Ariès, George Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. VII, Editura Meridiane, București, 1997
- Idem, *Funcțiile familiei*, în Philippe Ariès, George Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. VII, Editura Meridiane, București, 1997
- PLATON, Alexandru-Florin, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997
- PLATON, Alexandru-Florin; PLATON, Gheorghe, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică*, Editura Academiei Române, București, 1995
- PLATON, Alexandru-Florin, *Societate și mentalități în Europa medievală. O introducere în antropologia istorică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2000
- POP, Ioan-Aurel, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996
- PRESSAT, Roland, *L'analyse et démographique. Concepts, methodes, résultats*, ed. IV, Presse Universitaire de France, Paris, 1991
- Idem, *Analiza demografică. Concepte. Metode. Rezultate*, ediție în limba română tradusă de Vladimir Trebici și Vasile Ghețău și prefațată de Vladimir Trebici, Editura Științifică, București, 1974
- PROST, Antoine, *Frontierele și spațiile privatului*, în *Istoria vieții private*, vol. VII, Editura Meridiane, București, 1997
- RANKI, G., *The European periphery and industrialization (1780-1914)*, Budapesta, 1982
- ROLLET, Catherine, *Les enfants au XIXe siècle*, în *Annales de demographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 2002, p. 235
- ROMAN, Louis, *Demografia istorică în lume la sfârșit de mileniu*, în *Revista de istorie*, nr. 4, București, 1989, p. 405-414
- Idem, *Genealogia și demografia istorică*, în *Revista de istorie*, 2, nr. 3-4, București, 1991, p. 183-198

- Idem, *Sabin Manuilă et le démographie historique*, în *Transylvanian Review*, 3, nr. 1, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, p. 47-68
- Idem, *Toponimia și demografia istorică*, în *Transylvanian Review*, 8, nr. 5-6, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1997, p. 429-439
- Idem, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între XVI – XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995
- ROTARIU, Traian (coord.), *Demografie și sociologia populației. Fenomene demografice*, Polirom, Iași, 2003
- SCHMITT, Jean-Claude, *Strigoii. Viii și morții în societatea medievală*, ediție tradusă de Andrei Nicolescu și Elena-Natalia Ionescu, Editura Meridiane, București, 1998
- SEGALIN, Martine, *Sociologie de la famille*, ed. IV, Armand Colin, Paris, 1996
- Idem, *Mari et femme dans la société paysanne*, Flammarion, Paris, 1980
- Idem, *Nuptialité et alliance. Choix du conjoint dans une commune d'Eure, Maisonneuve et Larose*, Paris, 1972
- SHORTER, Edward, *The Making of the Modern Family*, Londra, 1976
- Idem, *Naissance de la famille moderne XVIIIe-XXe siècle*, Édition du Seuil, Paris, 1977
- SORA, V.; HRISTACHE, I.; MIHĂESCU, C., *Demografie și statistică socială*, Editura Economică, București, 1996
- SORA, Virgil; HRISTACHE, Ilie; DESPA, Mircea Paul, *Demografie*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983
- ȘTEFĂNESCU, Barbu, *Lumea rurală din vestul României între medieval și modern*, ediția a II-a, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006
- Idem, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*, vol. I, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995
- ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Editura Facla, Timișoara, 1974
- TREBICI, Vladimir, *Demografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979
- TREMBLAY, Marc; HEYER, ROY, Evelyn Raymond, *From one generation to another: infant and child mortality Saguenay families (end of the 19th century – beginning of the 20th century)*, în *Annales de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1998, nr. 2, p. 139-156
- VIDAL, Annie, *Démographie. Éléments d'analyse et évolution du peuplement humain*, Presse Universitaires de Grenoble, 1994
- VOVELLE, Michel, *Asupra morții*, în *Introducere în istoria mentalităților colective*, studiu introductiv, selecția și traducerea textelor de Toader Nicoară, Cluj-Napoca, 1998, p. 335-357
- Idem, *La Redécouverte de la Mort*, în *La Pensée*, 1976, nr. 189, p. 3-18
- Idem, *Sur la Mort*, în *Idéologies et mentalités*, Paris, 1982
- WRIGLEY, E.A. (coord.), *An Introduction to English Historical Demography. From the Sixteenth to the Nineteenth Century*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1966
- Idem, *Société et Population*, Hachette, Paris, 1969
- xxx, *Istoria României*, vol. III, editat de către Academia Republicii Populare Romîne, București, 1962

Lucrări speciale

- ARDELEAN, Petru, *Terra Ucrus. Pământul Ucuriș (contribuții monografice)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2007
- BĂRBĂTESCU, I., *Cursul dreptului civil român*, București, 1849
- BĂRBULESCU, Constantin, *Imaginarul corpului uman. Între cultura țărănească și cultura savantă (secolele XIX-XX)*, Editura Paideia, București, 2005
- Idem, *Tema degenerării rasei în literatura medicală din România la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în N. Bocșan, S. Mitu, T. Nicoară, *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală*, vol. 3, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 273-290
- BĂRBULESCU, Constantin; POPOVICI, Vlad, *Modernizarea lumii rurale din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Contribuții*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2005
- BOLOVAN, Ioan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002
- Idem, *Mutații demografice în Transilvania în timpul Primului Război Mondial*, în *Studii și Materiale de istorie Modernă*, 2005, București, tomul XVIII, p. 61-70
- Idem, *Procese demografice din perspectivă istorică*, în *Mănăstireni și Mănăsturu Românesc*, Cluj-Napoca, Editura Studia, 2005, p. 539-550
- Idem, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000
- Idem, *Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Realități etno-confesionale și politici demografice*, Presa Universitară Clujeană, Colecția „Bibliotheca Historica” a Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, 2000
- BOLOVAN, Ioan; BOLOVAN, Sorina Paula, *Aspecte privind căsătoria în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în *Acta Musei Porolissensis*, XII, Muzeul de Istorie și Artă din Zalău, 1988, p. 845-850
- BOLOVAN, Ioan; PĂDUREAN, Corneliu (coord.), *Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (sec. XVIII-XX)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003
- BOLOVAN, Sorina Paula, *Demografia: metodă de reconstituire a familiei. Considerații istorice și istoriografice privind demografia istorică*, în Ionuț Costea, Valentin Orga (coord.), *Familie și societate*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999
- Idem, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999
- Idem, *Familia și relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXV, Cluj-Napoca, 1996, p. 209-224
- Idem, *Istoria familiei și demografia istorică în România la început de mileniu*, în *Caiete de antropologie istorică*, anul I, nr. 1, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002
- Idem, *Problema vârstei la căsătorie la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Shijitor al Bisericii și al Neamului*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2002, p. 477-474
- Idem, *Reconstituirea familiei în satul românesc din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Studii istorice. Omagiu Profesorului Camil Mureșanu*, îngrijit de N. Edroiu, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 329-350

- BOLOVAN, Sorina Paula; BOLOVAN, Ioan (coord.), *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI-XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995
- Idem, *Căsătoriile mixte în Transilvania la sfârșitul epocii moderne. Considerații demografice*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătorii mixte în Transilvania (secolul al XIX-lea și începutul secolului XX)*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 87-109
- Idem, *Considerații demografice asupra localităților Brăișor și Iclod în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca*, XXX, Cluj-Napoca, 1990-1991, p. 267-269
- Idem, *Considerații privind vârsta la căsătorie la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 111-124
- Idem, *Family and Marital Relations in the Transylvanian Romanian Village (1850-1914)*, în *Transylvanian Review*, 12, nr. 4, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2003, p. 33-44
- Idem, *Ilegitimitatea în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: contribuții demografice*, în Traian Rotariu, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 223-232
- Idem, *Les recherches de démographie historique sur la Transylvanie (1945-1990)*, în *Transylvanian Review*, 1, nr. 1, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, p. 132-146
- Idem, *Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania - izvoare de demografie istorică*, în *Revista arhivelor*, seria a III-a, vol. I, nr. 1-2, Arhivele Naționale ale României, București, 1992, p. 47-51
- BOLOVAN, Sorina Paula; BOLOVAN, Ioan; PĂDUREAN, Corneliu (coord.), *Transilvania în secolele XIX-XX. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005
- BUCUR, Adrian, *Aspecte privind căsătoriile mixte la Ineu (județul Arad) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 219-236
- BUJOREANU, Ioan M., *Pravila lui Mateiu Basarab*, în *Collecțiunea de legiuirile României vechi și celei noi*, București, 1885
- BURGUIÈRE, André; KLAPISH-ZUBER, Christiane, SEGALIN, Martine, ZONABEND, Françoise (coord.), *Histoire de la famille*, Armand Colin, Paris, 1986
- BURGUIÈRE, André; LEBRUN, François, *Le prêtre, le prince et la famille*, în André Burguière, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (coord.) *Histoire de la famille*, vol. III, *Le choc des modernités*, Armand Colin, Paris, 1986, p. 123-204
- CÂRJA, Cecilia; CÂRJA, Ion, *Biserica Unită, dreptul matrimonial și modernitatea în Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX). Schiță pentru o posibilă analiză de caz: căsătoriile mixte*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 35-54

- CĂLUȘER, Iudita, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, Editura Logos '94, Oradea, 2000
- CHELCEA, I., *Literatura monografică a satelor noastre și problemele în legătură cu studiul satului românesc. Momente principale*, Cluj-Napoca, 1933
- CHIRCĂ, H., *Despre starea civilă a populației comunei Bistreț-Dolj (1832-1985)*, în *Mitropolia Olteniei*, 40, nr.1, 1988, p. 104-112
- Idem, *Mișcarea naturală a populației în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, în satul Șura Mare, jud. Sibiu*, în *Revista de istorie*, XXXVII, nr.12, București, 1984
- CHIRILĂ, Georgeta, *Aspecte privind statutul juridic al femeii căsătorite din Țara Românească și Moldova reflectat de pravilele domnești din secolul al XVII-lea*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, 3, Târgu Mureș, 2003, p. 74-75
- CIOBĂNEL, Alina Ioana, *Tipologia relațiilor de rudenie*, în *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”*, nr. 7, București, 1996
- CIUPALĂ, Alin, *Despre femei și istoria lor în România*, Editura Universității din București, 2004
- Idem, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, Editura Meridiane, București, 2003
- CRĂCIUN, Bogdan, *Aspecte privind statutul femeii în comunitatea săsească din Șaeș (sec. al XIX-lea)*, în vol. *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, editori Ghizela Cosma, Eniko Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican, Editura Fundației Desire, Cluj-Napoca, 2002, p. 335-345
- Idem, *Comunitatea săsească din Șaeș (jud. Mureș) în secolul al XIX-lea. Contribuții de demografie istorică*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 70-110
- Idem, *Imagini ale familiei și ale femeii în calendarele săsești de la începutul secolului al XX-lea*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 172-190
- Idem, *Mariagele interconfesionale în comunitățile lutherane din Transilvania, în epoca modernă*, în Corneliu Pădulean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 171-194
- Idem, *The Transylvanian Saxon Community of Șaeș in the 19th Century*, în *Transylvanian Review*, IX, nr. 2, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 40-57
- CRESSIN, Roman, *Monografia comunei Șanț. Materiale privitoare la statistica demografică și economică a comunei*, în *Sociologia românească*, 1, nr. 5, București, 1936, p. 15-24
- CRIȘAN, Ioan, *Aspecte privind evoluția demografică a localității Sănnicolau Român în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 309-322
- CUC, Ioan Sorin, *Episcopia ortodoxă de Oradea (1920-1940)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2005
- DĂRĂMUȘ, Lucian, *Reconstituirea evoluției și a fenomenelor demografice în satul Muncel (jud. Alba) (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea)*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 11-36

- DEMENY, L., *Registrelle militare – izvoare de demografie istorică și de cercetare a structurii sociale la secuii din sec. al XVII-lea*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj-Napoca, 1974, 80-84
- DETEȘAN, Daniela, *Căsătoriile mixte în comitatul Cluj între 1848-1918*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.), *Transilvania în secolele XIX-XX. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, p. 109-122
- Idem, *Mortalitatea în comitatul Cluj în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Evoluții demografice locale*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean (coord.), *Transilvania în secolele XIX-XX. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, p. 89-122
- Idem, *Satul transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Studiu de caz: Brăișor (jud. Cluj)*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 37-53
- DUMĂNESCU, Luminița, *Transilvania copiilor. Dimensiunea demografică a copilăriei la românii ardeleni (1857-1910)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2006
- FENEȘAN, Costin, *Laboratorul de demografie istorică în al optălea an de activitate*, în *Revista de istorie*, XLII, nr. 11, București, 1989, p. 1143-1145
- FLOCA, Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și Comentarii*, Editura Sophia, Sibiu, 1991
- FRÂNCU, Teofil; CANDREA, George, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, Scriere etnografică cu 10 ilustrațiuni în fotografie, București, Tipografia Modernă, 1888
- GODEA, Ioan, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, Editura Sport-Turism, București, 1997
- GRANCEA, Mihaela (coord.), *Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI-XX*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2005
- GRANCEA, Mihaela; DUMITRAN, Ana (coord.), *Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI-XX*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006
- HAIDUC, Gheorghe, *Bolile umane și medicina populară din zona Oașului*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, vol. XIII, Satu Mare, 1996
- HORGA, Ioan, *Considerații pe marginea evoluției demografiei istorice: metodă, surse de documentare, modelare proprie*, în Corneliu Crăciun, Antonio Faur (coord.), *Istoria - ca experiență intelectuală*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2001
- HORGA, Ioan; BRIE, Mircea, *Analiza strategiilor maritale la populația greco-catolică din dieceza de Oradea (1881-1899)*, în *Analele Universității din Oradea, Fascicula Istorie*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2002, p. 139-179
- Idem, *Câteva repere ale unor tendințe de istorie socială în nord-vestul României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea: căsătoriile mixte*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Cristina Oghină-Pavie și Jacques-Guy Petit, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, p. 188-209
- Idem, *Etnicitatea românilor beiușeni văzută prin prisma procesului marital (sfârșitul secolului XIX – debutul secolului XX)*, în *Analele Universității din Oradea, Fascicula Istorie*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2001 p. 181-198

- Idem, *Opțiuni maritale la populația greco-catolică din nord-vestul Transilvaniei între 1860 – 1879*, în *Analele Universității din Oradea, Fascicula Istorie*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2000, p. 83-113
- Idem, *The Impact of Joint Marriages on the cross-Border Cooperation*, în *Chosen problems of Political Geography in Central Europe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, Gdansk, 2001, p. 89-96
- HUSZRIK, Pavel, *Câteva considerații privind evoluția demografică și evoluția familială în primul secol de locuire a Nădlacului de către slovaci*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 275-285
- ILIEȘ, Alexandru, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Crișana și Maramureș*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998
- LUKÁCS, Olga, *Premisele juridice ale căsătoriilor mixte în Biserica Reformată din Ardeal, în secolele XVII-XIX*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 67-86
- MARIAN, Simion Florea, *Înmormântarea la români*, Editura Grai și suflet – Cultura națională, București, 1995
- Idem, *Nunta la români. Studiu istorico-comparativ*, ed. îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, Editura Saeculum I.O., București, 2000
- MIHOC, Blaga, *Biserică și societate în nord-vestul României. Contribuții monografice*, Editura Logos '94, Oradea, 2003
- MIRON-CIOCOTIȘAN, Adriana, *Problema căsătoriei și a familiei în parohia reformată Dămăcușeni (jud. Maramureș) între 1771 și 1930*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 125-171
- MITU, Sorin, *Aspecte ale imaginii de sine la românii ardeleni. 1800-1850 – dimensiunea negativă*, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994, p. 106-115
- Idem, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000
- Idem, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000
- Idem, *Imagini populare ale feminității în surse ardeleni de la începutul secolului al XIX-lea*, în Ionuț Costea, Valentin Orga (coord.), *Familie și societate. Studii de istorie a Transilvaniei*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999, p. 31-34
- Idem, *Popular Images of Femininity in Transylvanian Sources from the Beginning of the 19th Century*, în *Transylvanian Review*, vol. X, No. 3, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2001, p. 23-27
- Idem, *Propagandă oficială și mentalitate țărănească în Transilvania în epoca războaielor napoleoniene*, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coord.), *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea–Cluj, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Muzeul Țării Crișurilor, 1995-1996, p. 242-248

- MITU, Sorin; GOGÂLTAN, F. (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994
- Idem, *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Muzeul Țării Crișurilor, Cluj-Oradea, 1995-1996
- MOLDOVAN, Liviu, *Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununaților și înmormântărilor în Țările Române în sec. XVIII-XIX*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980
- Idem, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania*, în *Revista arhivelor*, 1, nr. 1, București, 1958, p. 159-185
- Idem, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania (1607-1942)*, în *Din istoria statisticii românești*, Editura Direcției Centrale de Statistică, București, 1969, p. 273-296
- Idem, *Registrele parohiale de stare civilă. Izvoare de date demografice*, în *Populație și societate*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972, p. 45-50
- MUNTEAN, Adriana Florica, *Condiția femeii măritate în societatea tradițională transilvăneană din a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în vol. *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, editori Ghizela Cosma, Eniko Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican, Editura Fundației Desire, Cluj-Napoca, 2002, p. 157-167
- Idem, *Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul sec. al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud. Cluj)*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI – XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 135-143
- Idem, *Divorțul la românii ortodocși din protopopiatul Turzii (sfârșitul sec. XIX)*, în Sorin Mitu, F. Gogâltan, *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994, p. 176-178
- Idem, *Familia și ciclul vieții familiale în zona rurală a comitatului Sătmăr: a doua jumătate a sec. XIX*, în vol. *Studii istorice româno-ungare*, editat de L. Nastasă, Iași, 1999, p. 139-151
- Idem, *Mortalitate și morbiditate în nord-vestul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea)*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 191-210
- MUREȘAN, Florin Valeriu, *Familia și condiția femeii în districtul românesc al Bistriței la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în vol. *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, editori Ghizela Cosma, Eniko Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican, Editura Fundației Desire, Cluj-Napoca, 2002, p. 139-158
- Idem, *Satul Românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005
- MUȘLEA, Ion, *Cercetări etnografice și de folclor*, Editura Minerva, București, 1972
- NECRUȚI, Ecaterina; PRELIPCEANU, I., *Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în sec. XIX și al XX-lea*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean Suceava*, 6-7, 1979-1980, p. 247-266

- NEGRUȚI, Ecaterina, *Les registres paroissiaux de Moldavie et leur importance comme source démographique*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 143-148
- NICOARĂ, Toader, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorile modernității (1700-1830)*, în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994, p. 152-163
- Idem, *Istoricul și moartea. Un itinerar*, în *Caiete de antropologie istorică*, 3, nr. 1-2/5-6, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2004, p. 11-23
- Idem, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Presa Universitară Clujeană/Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996
- Idem, *Orizonturile spațiale în civilizația rurală românească în Transilvania și Banat în zorile modernității (1680-1880)* în *Tribuna*, 5, nr. 45, Cluj-Napoca, 1993, p. 6-7
- Idem, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830)*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003
- PAKOT, Levente, *Aspecte privind fenomenul mortalității în satul Vlăhița (jud. Harghita) între 1776 și 1895*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 211-229
- Idem, *Evoluția demografică a satului Viștea (jud. Cluj) între 1785 și 1914*, în Ioan Bolovan (coord.), *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 54-69
- PALADE, I., *Codul lui Caragea*, Editura Librăriei Leon Alacalay, București, 1907
- PASCU, Ștefan, *L'actualité de la démographie historique*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. III, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980
- Idem, *A propos des migrations en Europe Orientale*, în *Annales de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1970, p. 119-12
- Idem, *Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XX, Cluj-Napoca, 1977, p. 127-162
- Idem, *Demografia istorică*, în *Populație și societate. Izvoare de demografie istorică*, vol. I, apărut sub redacția lui Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1972
- Idem, *Însemnătatea demografiei și a statisticii istorice pentru studiul istoriei*, în Dan Pavelescu (coord.), *Cercetările multidisciplinare și interdisciplinare. Originea, dezvoltarea și perspectivele lor*, Editura Academiei R.S.R., București, 1972, p. 133-142
- Idem, *Les recherches de démographiques historiques en Roumanie, 1944-1964*, în *Etudes et chroniques de démographie historique*, Société de Démographie Historique, Paris, 1964, p. 237-250
- Idem, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie (Periode prestatistiques)*, în *Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique. Actes du colloque international de démographie historique*, Liège, 18-20 avril 1963, Liège, 1965, p. 280-303
- PĂDUREAN, Corneliu (coord.), *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc. Secolele XVII-XXI. Studii de demografie istorică*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006

- Idem, *Cauze ale mortalității populației din județul Arad în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, 11, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2001, p. 141-146
- Idem, *Căsătoriile mixte confesional în unele localități din județul Arad în secolul al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 171-194
- Idem, *Cercetări de demografie istorică arădene din a doua jumătate a secolului XX*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, 9, Vasile Goldiș University Press, Arad, 1999, p. 146-155
- Idem, *Decesele, între statistică și evenimentul familial în Aradul primei jumătăți a secolului al XX-lea*, în Mihaela Grancea, Ana Dumitran (coord.), *Discursuri despre moarte în Transilvania secolelor XVI-XX*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006, p. 404-416
- Idem, *Evoluția nupțialității în secolul al XIX-lea în comitatul și orașul Arad*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, 11, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2001, p. 156-164
- Idem, *Izvoare de demografie referitoare la Comitatul Arad în secolul XIX*, în *Teologia. Revista Facultății de Teologie Ortodoxă*, 5, nr. 3-4, Arad 2001, p. 84-90
- Idem, *Începuturile cercetărilor de demografie istorică în zona Aradului*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, 10, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2000, p. 43-50
- Idem, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2003
- Idem, *Unele aspecte privind evoluția nașterilor nelegitime în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în județul Arad*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, 11, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2001, p. 147-156
- Idem, *Unele concluzii privind evoluția nupțialității la românii ortodocși din orașul Arad în secolul al XIX-lea*, în *Teologia. Revista Facultății de Teologie Ortodoxă*, 7, nr. 1, Arad, 2003, p. 87-97
- PĂDUREAN, Maria; PĂDUREAN, Corneliu, *Comportamentul nupțial al ortodocșilor din Arad în perioada interbelică*, în Corneliu Pădurean, Mihai Săsăușan (coord.), *Biserica și societate. Studii istorice*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2005, p. 243-269
- POPA, Raul, *Căsătoriile mixte în țările române în epoca modernă. Considerații juridice*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 55-66
- RETEGAN, Simion, *Mutații economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul veacului al XIX-lea, 1848-1867*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, 21, 1978
- Idem, *Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea (Solnocul Interior)*, în *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 166-173
- Idem, *Un flagel de tip medieval: epidemia de holeră din Transilvania din 1866*, în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între XVI – XX*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 200-206

- ROTAR, Marius, *L'attitude devant la mort en Transylvanie à la fin du XIXe et au début du XXe siècle*, în *Transylvanian Review*, vol. XII, No. 4, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2003, p. 74-82
- Idem, *La limită sau moartea care iese din schemă: sinuciderea în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în *Caiete de antropologie istorică*, 3, nr. 1-2/5-6, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2004, p. 57-83
- Idem, *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea*, vol. I, *Zece ani de concubinaj cu moartea. Dimensiuni istorice și perspective contemporane asupra morții*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2006
- ROTARIU, Traian; BOLOVAN, Sorina Paula; BOLOVAN, Ioan (coord.), *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006
- SANDOR, Vari, *Alice în oglindă sau repere pentru o imagologie a femeii în mediile urbane transilvănene de la sfârșitul sec. al XIX-lea*, în Sorin Mitu, F. Gogâltan (coord.), *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Muzeul Țării Crișurilor, Cluj-Oradea, 1995-1996, p. 284-292
- SĂSĂUJAN, Mihai, *Căsătoriile mixte în lumina legislației bisericești ortodoxe, catolice și protestante în monarhia austriacă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 19-34
- SOLCAN, Șarlota, *Aspecte demografice în Arieș*, în *Revista de istorie*, 3, nr. 3-4, București, p. 253-273
- Idem, *Registrul parohial de botezuri al bisericii reformate din Făgăraș, sursă pentru demografia istorică a sec. al XVII-lea*, în *Hrisovul*, 1, București, 1995, p. 90-100
- SOROȘTINEANU, Valeria, *Considerații asupra căsătoriei și divorțului în lumea ortodoxă a Transilvaniei (1899-1916)*, în Corneliu Pădurean, (coord.), *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc. Secolele XVII-XXI. Studii de demografie istorică*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006, p. 159-178
- STIEGER, Simona, *Mișcarea feministă românească din Transilvania (1850-1914)*, în vol. *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, editori Ghizela Cosma, Eniko Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican, Editura Fundației Desire, Cluj-Napoca, 2002, p. 237-266
- STOENESCU, Adelina, *Familia mixtă în comunitatea catolică din Beiuș (1801-1880)*, în Corneliu Pădurean (coord.), *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc. Secolele XVII-XXI. Studii de demografie istorică*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006, p. 109-138
- Idem, *Cununiile mixte în comunitățile catolice (latine și orientale) din Oradea între 1851-1918*, în Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Căsătoriile mixte în Transilvania. Secolul al XIX-lea și începutul secolului XX*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 133-170
- SZUGÁN, Iuliu, *Conscrierea urbarială a localității Biharia din 1779*, în *Crisia*, XIX, Oradea, p. 429-434
- ȘIȘEȘTEAN, Gheorghe, *Arii de selecție maritală pentru diferite comunități etnice și religioase din orașul Șimleu Silvaniei (sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea)*, în *Alma Mater Porolissensis*, nr. 6, Zalău, 2001, p. 62-66

- Idem, *Etnie, confesiune și căsătorie în nord-vestul Transilvaniei*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2002
- Idem, *Sisteme familiale, strategii maritale și transmiterea proprietății*, în *Acta Musei Porolissensis*, 17, Zalău, 1993, p. 447-453
- ȘRANKO, Iuliana, *Aspecte privind căsătoriile mixte din Lipova (județul Arad) în secolul al XIX-lea*, în Corneliu Pădurean (coord.), *Confesiune și căsătorie în spațiul românesc. Secolele XVII-XXI. Studii de demografie istorică*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006, p. 139-158
- ȘTEFĂNESCU, Barbu, *Lume rurală și ritual în Transilvania secolelor XVII-XVIII*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Cristina Oghină-Pavie și Jacques-Guy Petit, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, p. 154-155;
- Idem, *Lumea rurală transilvăneană confruntată cu „puseul demografic” al secolului al XVIII-lea. Opțiuni economice și alimentare*, în Traian Rotariu, Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan (coord.), *Populația României. Trecut, prezent, viitor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 61-67
- Idem, *Sociabilitate rurală, violență și ritual*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2004
- ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Activitatea Laboratorului de demografie istorică în contextul istoriografiei românești actuale*, în *Revista de statistică*, XXXVII, București, 1984
- UNGUREANU, Gheorghe, *Actele de stare civilă în Moldova până la Regulamentul Organic (1803-1832)*, în *Revista arhivelor*, 1, nr. 1, București, 1958, p. 82-92
- Idem, *Actele de stare civilă sub regimul Codului Civil (1864-1944)*, în *Din istoria statisticii românești*, Editura Direcției Centrale de Statistică, București, 1969, p. 249-261
- Idem, *Actele de stare civilă sub Regulamentul Organic (1832-1864)*, în *Revista arhivelor*, 2, nr. 2, București, 1959, p. 58-59
- VASILESCU, Stelian, *Nunta în Bihor*, Oradea, 1970
- xxx, *Folclor românesc din Crișana și Banat de la începutul secolului XX*, ediție îngrijită de Dumitru Pop, Editura Umbria, Baia Mare, 1998
- ZUB, Alexandru, *Istoriografia română și ascensiunea istoriei sociale*, în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Cristina Oghină-Pavie și Jacques-Guy Petit, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003

ANEXE

Anexa I

Model

FIȘĂ DE RECENSĂMÂNT

(cazul recensământului din 1900)

Orașul

Cartierul sau circumscripția

Strada și numărul casei

Pustă, colonie, fermă (cătun) ș.a.

Se completează pentru fiecare individ prezent, indiferent de sex sau vârstă, deci și pentru sugari.

Nr. crt.	Întrebarea	Răspunsul
1	Numele de familie și de botez (pentru femeile căsătorite și văduve, se înscrie numele de familie și botez al soțului, ex. soția lui Nagy Janos, văduva lui Kis Pal)	
2	În ce calitate locuiește în locuință? a. Cap de familie, soție, membru de familie, rudenie, damă de conversație, educator, servitor, subchiriaș, chiriaș de pat, membru (locuitor) în institut, ș.a. sau este oaspete, călător, se găsește temporar în locuință b. Dacă se găsește temporar în locuință, ca oaspete, călător sau în altă calitate unde are domiciliul stabil (județ, comună, stradă și numărul casei) ?	
3	Sexul (băiat sau fată; bărbat sau femeie)	
4	Anul nașterii; dacă s-a născut între anii 1886 – 1898 se va menționa și luna nașterii; pentru cei născuți în alți ani este suficientă menționarea anului nașterii	
5	Locul nașterii (pentru cei născuți în Ungaria este suficientă menționarea județului și comunei, la străini se înscrie și denumirea țării sau a provinciei).	
6	Cetățenia maghiară sau străină, în ultimul caz, din ce țară este?	
7	Religia (Se vor evita prescurtările care pot crea confuzii)	
8	a. Limba maternă, adică acea limbă pe care o declară ca fiind a sa, o vorbește mai bine și cu cea mai multă plăcere b. În afară de limba maternă ce alte limbi vorbește?	
9	Starea civilă (necăsătorit (ă), căsătorit (ă), văduv(ă), divorțat (ă) legal)	
10	Știința de carte (scrie și citește sau numai citește, ori nici nu scrie nici nu citește)	
11	Deficiențe fizice sau intelectuale (orb de ambii ochi, surdo-mut, idiot sau bolnav mintal)	

Nr. crt.	Întrebarea	Răspunsul
12	<p>Posedă casă? Casa care constituie proprietate comună a soțului, soției și copiilor, respectiv proprietatea capului de familie și a membrilor de familie se va înscrie numai în fișa de recensământ a soțului</p>	
13	<p>Proprietate funciară și arendă, totalizând toate proprietățile și anexele, indiferent de locul unde se găsesc (proprietatea comună a soțului și soției, respectiv a capului de familie se evidențiază numai în fișa soțului, respectiv a capului de familie)</p> <p>a. suprafața agricolă deținută și cultivată domestic</p> <p>b. suprafața agricolă deținută în arendă</p> <p>c. suprafața agricolă în folosință</p> <p>d. suprafața terenului agricol luat în arendă</p> <p>e. suprafața terenului dat în parte pentru (jumătate, o treime, ș.a.) din recolta pe anul 1900</p>	<p>Iugăre ... Stânjeni ...</p> <p>Iugăre ... Stânjeni ...</p> <p>Iugăre ... Stânjeni ...</p> <p>Iugăre ... Stânjeni ...</p> <p>Iugăre ... Stânjeni ...</p>
14	<p>a. Ocupația principală, serviciul, întreprinderea, venitul, slujba (cu mențiunea domeniului ocupației sau a serviciului, la pensionari, a activității anterioare și dacă este muncitor (zilier, muncitor calificat, ș.a.) a ramurei de muncă)</p> <p>b. Dacă nu are o ocupație sau are una din care nu poate să se întrețină (elev, casnică, servitoare casnică), cine o (il) întreține (tatăl, soțul, stăpânul, ș.a.)?</p> <p>c. Dacă este angajat sau obișnuiește să fie angajat la vreo autoritate, serviciu, institut, domeniu, întreprindere sau uzină:</p> <p>În ce calitate este sau obișnuiește să fie angajat (șef de prăvălie, mandatar, calfă, zilier, angajat casnic, ș.a.) ?</p> <p>Să nominalizeze autoritatea, serviciul, institutul, domeniul, patronul, întreprinderea angajatoare, adresa lor exactă, firma și sediul.</p>	
15	<p>Dacă pe lângă ocupația principală mai are și alte ocupații, serviciu, gospodărie, întreprindere sau câștig și de ce fel?</p> <p>Pentru persoanele din domeniul mineritului, metalurgiei, industriei, comerțului, bancar și transporturi se vor completa cu toată exactitatea toate întrebările, chiar și cele de pe versoul fișei, atât pentru proprietarii independenți de întreprinderi (negoturi), cât și pentru angajați (funcționari, calfe, ucenici, muncitori, zilieri, servitori, ș.a.), indiferent dacă aceștia exercită respectivele ocupații principale sau secundare.</p>	

Nr. crt.	Întrebarea	Răspunsul
Privind ocupația principală		
16	<p>Dacă este un industriaș, comerciant, antrenor sau proprietar al unei prăvălii proprii (independent).</p> <ul style="list-style-type: none"> a. sediul (eventual firma) întreprinderii, prăvăliei b. asociați (nominalizarea lor și a locuinței, dacă aceasta nu coincide cu sediul prăvăliei (negoțului) c. Câte persoane angajază în întreprindere, prăvălie (incluzând și pe călători, zilieri obișnuiți, servitori și membri de familie ajutători, din afara sediului întreprinderii, prăvăliei, ș.a.) ? d. Câte persoane angajază pentru muncă la domiciliu (incluzând și angajații acestora), pe care îi plătește la bucată sau în acord? 	
17	<p>Dacă efectuează pentru negoț muncă la bucată sau în acord</p> <ul style="list-style-type: none"> a. să nominalizeze pe cei care l-au ajutat (sediul, firma persoanele pentru care lucrează). b. angajează personal auxiliar și câți (incluzând și membri de familie) c. în câte din săptămânile din cele 12 luni care au premers recensământul a avut venit? d. la cât s-a ridicat venitul săptămânal? 	<p>... săptămâni</p> <p>...săptămâni</p> <p>... coroane</p> <p>... fileri</p>
18	<p>Dacă a fost angajat sau obișnuiește să fie, în domeniul mineritului, industriei, comerțului, bancar sau transporturi.</p> <ul style="list-style-type: none"> a. la câte ore a ajuns timpul său zilnic de muncă (scăzând pauzele)? b. primește salar anual sau lunar, ori a lucrat ca membru de familie neplătit? c. cât de mari au fost în total drepturile (câștigurile) sale, anuale sau lunare, calculate pe săptămână? d. în cadrul celor 12 săptămâni dinaintea recensământului, câte săptămâni a avut venituri? e. dacă în timpul recensământului a fost fără loc de muncă (neangajat) din ce motiv și de câte zile? 	<p>... ore</p> <p>drepturi anuale...</p> <p>coroane</p> <p>câștig lunar</p> <p>...coroane</p> <p>... fileri</p> <p>... săptămâni</p>

Nr. crt.	Întrebarea	Răspunsul
19	<p>În această calitate</p> <ol style="list-style-type: none"> Are ocupație sau întreprindere secundară și de ce fel? În domeniul minier, industrie, comerț, bancar sau transporturi; în caz afirmativ, privind această ocupație, ea este independentă sau angajată, ori lucrează pentru negoț acasă la bucată sau în acord? Dacă efectuează lucrări la domiciliu, la bucată sau în acord, pentru întreprinderea independentă sau negoț, angajează personal auxiliar și câți (incluzând pe cei care lucrează la domiciliu la bucată sau în acord) Dacă efectuează lucrări la domiciliu, la bucată sau în acord, pentru negoț, să nominalizeze pe patronul (sediul, firma), sau patronii pentru care lucrează. Dacă în calitate de funcționar, muncitor, sau, altcum, este angajat ca personal auxiliar sau lucrează ca membru ajutător al familiei, cine îi este patron (numele exact al acestuia, adresa, firma și sediul) 	
20	<p>Dacă industriașul, independent sau orice proprietar de firmă industrială (atât ca ocupație principală, cât și ca auxiliară), efectuează lucrări la domiciliu, la bucată sau în acord și angajează personal auxiliar în număr de mai puțin de douăzeci, ori nu folosește deloc personal auxiliar să răspundă la următoarele întrebări:</p> <ol style="list-style-type: none"> Folosește motoare, de care (cu aburi, cu gaz, cu apă, electrice, ș.a. motoare și forța animală), câte și cu câți cai putere? Folosește mașini, de ce fel, din fiecare câte? Ce fel de materii prime și semifabricate folosește și care este cantitatea reală de materii prime și semifabricate care a fost folosită în cele 12 luni anterioare recensământului? Ce fel de semifabricate sau produse finite industriale produce (dacă este specialist în producerea unora, aceasta se vor menționa separat). 	

Sursă: *Izvoare de demografie istorică...*, p. 321-325

Anexa II*

Fișă nominativă a familiei nr. 1

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Turbula Nicolau			Nagy Ana	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Ghenetea	
Data nașterii					1843			1848	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					23			18	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					22.11.1866				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	19 ani	9 luni	-	Maria	15.08.1867				
2	21 ani	35 luni	26 luni	Dumitru	24.10.1869		25.12.1869		2 luni
3				Paraschiva					
4	23 ani	56 luni	21 luni	Elias	31.07.1871				
5	26 ani	94 luni	38 luni	Marisca	04.09.1874		08.05.1875		8 luni
6	29 ani	112 luni	18 luni	Saveta	21.03.1876		13.04.1876		3 sapt.
7	29 ani	123 luni	11 luni	Floare	24.02.1877		04.02.1878		1 an

Fișă nominativă a familiei nr. 2

				Soțul			Soția		
Numele și prenumele				Papp Ștefan			Papp Ilusca		
Părinți									
Religia				greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii				Suiug			Ghenetea		
Data nașterii				1845			1855		
Starea civilă				necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie				25 ani			15 ani		
Locul căsătoriei				Ghenetea					
Data căsătoriei				14.02.1870					
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	17 ani	23 luni	-	Petru	06.01.1872				

* Cu această ocazie prezentăm, spre exemplificare și eventuale referințe ale unor cazuri nominative consemnate în cuprinsul lucrării, doar câteva din cele peste 18.000 de fișe nominative de botez, căsătorie, deces sau de familie care au fost reconstituite pe parcursul prezentei cercetări. Am ales spre exemplificare 54 dintre cele 420 fișe nominative a familiei reconstituite, asta deoarece ele sunt cele mai complexe și complete sub raportul sferei de cuprindere a informațiilor oferite.

Fișă nominativă a familiei nr. 3

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Korb Ioan			Magyar Ileana	
Părinți					Korb Ioan și Orosz Maria			Magyar Georgiu, Bradis Ileana	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Cehal			Ghenetea	
Data nașterii					1875			1883	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					26 ani			18 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					26.11.1901				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	19 ani	15 luni	-	Iren	19.02.1903		1905		2 ani
2	21 ani	40 luni	25 luni	Maria	12.03.1905		1906		1 an
3	23 ani	66 luni	26 luni	Ianos	31.05.1907	09.11.1950	15.12.1978	43	71 ani
4	25 ani	93 luni	27 luni	Maria	22.08.1909		03.07.1961		52 ani
5	27 ani	112 luni	19 luni	Etelka	07.03.1911		19.03.1911		12 zile
6	28 ani	129 luni	17 luni	Gustav	07.08.1912		25.09.1913		1 an
7	30 ani	148 luni	19 luni	Flora	01.03.1914	28.12.1931	19.11.1917	17	63 ani
8	32 ani	173 luni	25 luni	Gyorgy	12.04.1916		13.10.1988		72 ani
9	33 ani	191 luni	18 luni	Viktor	13.10.1917		16.05.1918		7 luni
10	35 ani	210 luni	19 luni	Laszlo	10.05.1919		04.05.1987		68 ani
11	38 ani	241 luni	31 luni	Ana	28.12.1921		1921		
12	39 ani	256 luni	15 luni	Gavril	13.03.1923		31.03.1924		1 an
13	41 ani	282 luni	26 luni	Nistor	21.05.1925		14.10.1925		5 luni
14	42 ani	298 luni	16 luni	Leontin	25.09.1926	1961	01.10.1985	35	59 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 4

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Toth Vasiliu			Kis Maria	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Pătălușa			Ghenetea	
Data nașterii					1841			1828	
Starea civilă					văduv			văduvă	
Vârsta la căsătorie					27 ani			40 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					16.02.1868				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	42 ani	25 luni	-	Irina	18.03.1870		08.04.1947		77 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 5

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Magyar Georgiu			Bradisu Ileana	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Ghenetea	
Data nașterii					1855			1857	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					22 ani			20 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					15.10.1877				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	21 ani	13 luni	-	Anna	23.11.1878		11.04.1885		7 ani
2	24 ani	40 luni	27 luni	Giorgiu	08.02.1881		08.03.1898		17 ani
3	27 ani	76 luni	36 luni	Irina	20.02.1884				
4	29 ani	101 luni	25 luni	Maria	09.03.1886				
5	31 ani	125 luni	24 luni	Ioan	20.03.1888				
6	34 ani	162 luni	37 luni	Andre	22.04.1891		14.02.1896		5 ani
7	36 ani	189 luni	27 luni	Marie	26.07.1893				
8	44 ani	285 luni	96 luni	Victor	18.07.1901		1901		

Fișă nominativă a familiei nr. 6

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Lazar Ioan			Pustay Ilusca	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Pătălușa			Ghenetea	
Data nașterii					1836			1837	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					24 ani			23 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					19.11.1860				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	40 ani	259 luni	-	Maria	08.06.1882				

Fișă nominativă a familiei nr. 7

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Szarka Augustin			Duma Marie	
Părinți					Szarka Ioan și Csarno Ileana			Duma Nicolau, Magyar Anna	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Ghenetea	
Data nașterii					1887			1889	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					23 ani			21 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					10.11.1910				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	22 ani	10 luni	-	Maria	20.09.1911	16.02.1930	23.02.1984	19	73 ani
2	24 ani	28 luni	18 luni	Flora	24.03.1813		25.05.1913		2 luni
3	26 ani	51 luni	23 luni	Krisztina	28.02.1915	13.12.1934	31.05.1939	19	24 ani
4	30 ani	102 luni	51 luni	Flora	01.05.1919		14.05.1919		2 sapt.
5				Irina			03.05.1919		2 zile
6	31 ani	112 luni	10 luni	Veronica	04.03.1920	23.04.1940		20	
7	32 ani	127 luni	15 luni	Lucretia	26.06.1921				
8	34 ani	149 luni	22 luni	Floare	27.04.1923		1924		1 an
9	35 ani	167 luni	18 luni	Augustin	20.10.1924	22.12.1945	25.07.1995	21	71 ani
10	37 ani	188 luni	21 luni	Terezia	13.07.1926	10.11.1946		20	
11	39 ani	207 luni	19 luni	Aulina	18.02.1928	23.01.1950		22	
12	40 ani	225 luni	18 luni	Roman	18.08.1929	29.04.1954	03.06.1991	25	62 ani
13	43 ani	256 luni	31 luni	Ioan	24.03.1932		26.04.1932		1 luna

Fișă nominativă a familiei nr. 8

				Soțul		Soția			
Numele și prenumele				Papp Petru		Toga Ileana			
Părinți									
Religia				greco-catolică		greco-catolică			
Locul nașterii				Sarhigia		Ghenetea			
Data nașterii				1840		1845			
Starea civilă				necăsătorit		necăsătorită			
Vârsta la căsătorie				23 ani		18 ani			
Locul căsătoriei				Ghenetea					
Data căsătoriei				19.02.1863					
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	19 ani	13 luni	-	Atanasiu	25.03.1864				
2	21 ani	42 luni	29 luni	Vasilu	15.08.1866			10.08.1876	10 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 9

				Soțul			Soția		
Numele și prenumele				Cutus Vasilie			Recsan Marie		
Părinți				Cutus Sophie			Molan Ana		
Religia				greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii				Solnoc			Ghenetea		
Data nașterii				1866			1876		
Starea civilă				necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie				28 ani			18 ani		
Locul căsătoriei				Ghenetea					
Data căsătoriei				11.01.1894					
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	19 ani	23 luni	-	Vazul	12.12.1895				
2	21 ani	36 luni	13 luni	Gyorgy	09.01.1897				
3	22 ani	49 luni	13 luni	Ianos	01.02.1898		1898		
4	25 ani	88 luni	39 luni	Gyorgy	03.05.1901	19.02.1925	28.02.1969	24	68 ani
5	27 ani	100 luni	22 luni	Maria	08.03.1903		03.12.1922		19 ani
6	29 ani	122 luni	22 luni	Anna	21.01.1905		1905		
7	30 ani	141 luni	19 luni	Anna	10.08.1906		20.01.1981		75 ani
8	32 ani	167 luni	26 luni	Demeter	24.10.1908	15.02.1936	21.03.1936	28	28 ani
9	34 ani	190 luni	23 luni	Vazul	20.09.1910		17.10.1910		1 luna
10	37 ani	228 luni	38 luni	Balint	02.11.1913		24.11.1914		1 an
11	39 ani	252 luni	24 luni	Vazul	25.11.1915		19.07.1985		70 ani
12	42 ani	283 luni	31 luni	Flora	08.06.1918		26.09.1990		72 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 10

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Gyuri Florian			Lukats Floare	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Halmășd			Ghenetea	
Data nașterii					1817			1840	
Starea civilă					văduv			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					48 ani			25 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					9.02.1865				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	27 ani	28 luni	-	Nestor	28.06.1867				
2	30 ani	66 luni	38 luni	Mihaiu	22.08.1870		29.09.1870		1 luna

Fișă nominativă a familiei nr. 11

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Bocze Dimitriu			Nyeszte Elena	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Ghenetea	
Data nașterii					1833			1833	
Starea civilă					văduv			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					32 ani			32 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					06.11.1865				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	36 ani	43 luni	-	Maria	23.06.1869		05.12.1871		2 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 12

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Czigany Ioan			Vadas Floare	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Ghenetea	
Data nașterii					1836			1838	
Starea civilă					văduv			văduvă	
Vârsta la căsătorie					30 ani			28 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					03.05.1866				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	29 ani	10 luni	-	Anna	14.03.1867		16.12.1869		2 ani
2	32 ani	53 luni	43 luni	Anna	15.10.1870		18.12.1875		5 ani
3	34 ani	79 luni	26 luni	Maria	13.12.1872		13.12.1872		1 zi
4				Ana			13.12.1872		1 zi
5	37 ani	107 luni	28 luni	Maria	26.04.1875		28.04.1875		2 zile

Fișă nominativă a familiei nr. 13

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Furcicu Pantelimon			Ciganu Rafila	
Părinți					Orfan				
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Ghenetea	
Data nașterii					1862			1865	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					22 ani			19 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					1884				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	20 ani	1 an	-	Irina	31.07.1885		23.08.1885		3 sapt.
2	22 ani	3 ani	21 luni	Ianos	25.04.1887				
3	24 ani	5 ani	28 luni	Vasilu	08.08.1889				
4	27 ani	8 ani	35 luni	Giorgiu	19.07.1892				
5	38 ani	19 ani	136 luni	Sandor	12.11.1903		09.05.1953		50 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 14

	Soțul	Soția							
Numele și prenumele	Gyurcutia Petru	Balla Anna							
Părinți	Gyurcutia Grigoriu si Szucs Maria	Balla Ioanu si Marcus Teodora							
Religia	greco-catolică	greco-catolică							
Locul nașterii	Pătălușa	Cean							
Data nașterii	1861	1867							
Starea civilă	necăsătorit	necăsătorită							
Vârsta la căsătorie	25 ani	19 ani							
Locul căsătoriei	Ghenetea								
Data căsătoriei	25.02.1886								
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	23 ani	56 luni	-	Maria	12.10.1890		03.01.1891		2 luni
2	27 ani	98 luni	42 luni	Giorgie	13.04.1894		08.06.1894		2 luni
3	28 ani	117 luni	19 luni	Virag	20.11.1895				
4	30 ani	139 luni	22 luni	Maria	11.09.1897		29.01.1974		77 ani
5	33 ani	177 luni	38 luni	Văzul	28.11.1900		22.12.1980		80 ani
6	36 ani	211 luni	34 luni	Berta	24.09.1903				
7	40 ani	254 luni	43 luni	Ilona	27.04.1907		1907		

Fișă nominativă a familiei nr. 15

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Czigani Vasiliu			Nagy Marie	
Părinți					Czigan Ioan			Iiasuadi Marie și Nagy Ioan	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Sânnicolau de Munte	
Data nașterii					1869			1871	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					23 ani			21 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					12.06.1892				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	26 ani	62 luni	-	Văzul	09.08.1897		1898		1 an
2	28 ani	82 luni	20 luni	Gyorgy	05.04.1899		1900		1 an
3	31 ani	121 luni	39 luni	Viktor	31.07.1902		1903		1 an
4	33 ani	141 luni	20 luni	Flora	06.03.1904		1906		2 ani
5	37 ani	191 luni	50 luni	Flora	20.05.1908		17.08.1908		3 luni
6				Maria			08.09.1908		4 luni
7	39 ani	214 luni	23 luni	Demeter	08.04.1910		09.05.1937		27 ani
8	41 ani	244 luni	30 luni	Emilia	31.10.1912		31.08.1913		1 an

Fișă nominativă a familiei nr. 16

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Sarka Viktor			Lazar Marie	
Părinți					Sarka Ioan și Csarno Floare			Pusztai Iulina	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Ghenetea	
Data nașterii					1879			1882	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					20 ani			17 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					15.05.1899				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	18 ani	20 luni	-	Ianos	17.01.1901		27.11.1986		85 ani
2	21 ani	66 luni	46 luni	Szever	30.11.1904	27.08.1935	18.08.1986	31	82 ani
3	24 ani	95 luni	29 luni	Nesztor	06.04.1907		14.03.1985		78 ani
4	26 ani	116 luni	21 luni	Etelka	29.01.1909	10.11.1934		25	
5	28 ani	150 luni	34 luni	Gyula	11.11.1911				
6	31 ani	186 luni	36 luni	Gyozo	02.11.1914		24.03.1917		3 ani
7	36 ani	279 luni	93 luni	Leo	25.04.1919	06.06.1946		27	
8	40 ani	295 luni	56 luni	Dorothea	09.12.1923	05.06.1947	14.03.1951	24	28 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 17

						Soțul	Soția		
						Balancsos Ioan	Papp Maria		
						Balancsos Vasiliu și Erdei Flora	Papp Maria		
						greco-catolică	greco-catolică		
						Ghenetea	Ciutelec		
						1879	1881		
						necăsătorit	necăsătorită		
						24 ani	22 ani		
						Ghenetea			
						22.09.1903			
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	24 ani	20 luni	-	Ianos	27.05.1905		1905		
2	26 ani	42 luni	22 luni	Gyorgy	14.03.1907	31.12.1931	27.10.1978	24	71 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 18

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Gyula Petru			Papp Irina	
Părinți					Gyula Ioan			Papp Ioan și Tehes Maria	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Ghenetea	
Data nașterii					1881			1882	
Starea civilă					necăsătorit			văduvă	
Vârsta la căsătorie					24 ani			23 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					16.02.1905				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	24 ani	10 luni	-	Ianos	12.12.1905	21.02.1931		26	
2	27 ani	35 luni	25 luni	Iren	18.01.1908	10.02.1934	16.10.1990	26	82 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 19

					Soțul			Soția		
Numele și prenumele					Ardeleanu Ioanu			Biclusiu Ileana		
Părinți										
Religia					greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii					Popești			Ghenetea		
Data nașterii					1838			1849		
Starea civilă					văduv			văduvă		
Vârsta la căsătorie					43 ani			32 ani		
Locul căsătoriei								Ghenetea		
Data căsătoriei								13.11.1881		
Data morții										
Vârsta la moarte										
Data încetării căsătoriei										
Eventuale recăsătoriri										
Copiii										
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta		
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte	
1	33 ani	11 luni	-	Maria	02.10.1882					
2	37 ani	50 luni	39 luni	Vasilu	08.01.1886					
3	39 ani	84 luni	34 luni	Iuliana	22.11.1888					
4	42 ani	114 luni	30 luni	Giorgiu	01.05.1891					

Fișă nominativă a familiei nr. 20

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Sinca Dimitrie			Gomanu Sofia	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenetea			Boianu Mare	
Data nașterii					1848			1861	
Starea civilă					văduv			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					35 ani			22 ani	
Locul căsătoriei					Ghenetea				
Data căsătoriei					12.02.1883				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	23 ani	13 luni	-	Maria	10.03.1884				
2	26 ani	47 luni	34 luni	Floare	13.01.1887				
3	28 ani	77 luni	30 luni	Irina	05.07.1889				
4	31 ani	111 luni	34 luni	Vasilu	12.05.1892		09.07.1892		2 luni
5	32 ani	125 luni	14 luni	Ioanu	08.07.1893		27.10.1893		3 luni
6	33 ani	140 luni	15 luni	Dimitrie	19.10.1894		26.01.1895		3 luni
7	34 ani	153 luni	13 luni	Iren	08.11.1895				
8	37 ani	184 luni	31 luni	Peter	14.06.1898		1899		1 an
9	39 ani	208 luni	24 luni	Nesztor	17.06.1900		1903		3 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 21

				Soțul			Soția		
Numele și prenumele				Olariu Georgiu			Kovaci Terezia		
Părinți									
Religia				greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii									
Data nașterii				1884			1894		
Starea civilă				necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie				25 ani			15 ani		
Locul căsătoriei				Ghenci					
Data căsătoriei				1909					
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei				09.10.1912					
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	16 ani	1 an	-	Elisaveta	07.09.1910		18.11.1910		2 luni
2	18 ani	3 ani	23 luni	Terezia	16.08.1912				

Fișă nominativă a familiei nr. 22

					Soțul		Soția		
Numele și prenumele					Kuibusi Andrei		Zsurza Iuliana		
Părinți					Kuibusi Andrei, Maria Tulbur		Zsurza Georgiu, Flora Bolovan		
Religia					greco-catolică		greco-catolică		
Locul nașterii					Ghenci		Ghenci		
Data nașterii					1834		1849		
Starea civilă					necăsătorit		necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					32 ani		19 ani		
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					23.04.1868				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	20 ani	10 luni	-	Elisabeta	21.02.1869				
2	21 ani	23 luni	13 luni	Georgiu	11.03.1870		11.11.1870		8 luni
3	22 ani	43 luni	20 luni	Ecaterina	09.11.1871				

Fișă nominativă a familiei nr. 23

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Papp Mihailu			Silagy Maria	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Carei			Ghenci	
Data nașterii					1839			1847	
Starea civilă					văduv			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					28 ani			20 ani	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					12.11.1867				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei					26.12.1913				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	22 ani	14 luni	-	Maria	12.01.1869	27.02.1927		58 ani	
2	24 ani	46 luni	32 luni	Iuliana	14.09.1871				
3	29 ani	105 luni	59 luni	Elisabeta	01.08.1876		18.03.1961		85 ani
4	32 ani	136 luni	31 luni	Gavrilu	06.03.1879				

Fișă nominativă a familiei nr. 24

				Soțul			Soția		
Numele și prenumele				Kondovu Ladislau			Papp Rachila		
Părinți									
Religia				greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii									
Data nașterii				1856			1862		
Starea civilă				necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie				25 ani			19 ani		
Locul căsătoriei				Ghenci					
Data căsătoriei				1881					
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei				25.05.1938					
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	20 ani	1 an	-	Veronica	24.02.1882				
2	21 ani	2 ani	20 luni	Iosifu	23.10.1883		01.11.1883		9 zile
3	22 ani	3 ani	13 luni	Emilia	19.11.1884		20.01.1891		7 ani
4	25 ani	6 ani	29 luni	Vasiliu	09.04.1887				
5	28 ani	9 ani	36 luni	Veronica	04.04.1890				
6	33 ani	14 ani	58 luni	Iosifu	16.02.1895		30.08.1895		6 luni
7	37 ani	18 ani	47 luni	Alexandru	12.01.1899		28.03.1901		27 luni
8	41 ani	22 ani	55 luni	Ștefan	19.08.1903	22.03.1932	31.03.1940	31 ani	37 ani

Fișă nominativă a familiei nr. 25

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Kondovu Petru			Papp Ana	
Părinți					Kondovu Vasiliu și Maria Vaida			Papp Ioan și Ana Szabo	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii									
Data nașterii					1837			1848	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					30 ani			20 ani	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					25.10.1868				
Data morții					23.07.1919			12.10.1886	
Vârsta la moarte					92 ani			38 ani	
Data încetării căsătoriei					12.10.1886				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	23 ani	34 luni	-	Terezia	17.08.1871	27.11.1910	02.02.1933	39 ani	62 ani
2	26 ani	68 luni	34 luni	Paulu	13.07.1874	13.10.1901		27 ani	
3	29 ani	98 luni	30 luni	Iuliana	02.01.1877	01.03.1900		23 ani	
4	32 ani	136 luni	38 luni	Maria	28.02.1880	08.07.1920	29.09.1940	40 ani	60 ani
5	35 ani	171 luni	35 luni	Ștefanu	02.01.1883				
6	40 ani	234 luni	63 luni	Ioanu	07.04.1888				

Fișă nominativă a familiei nr.26

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Makari Georgiu			Zsizse Maria	
Părinți					Makari Sandru și Sylagy Iuliana			Zsizse Ștefan și Varga Maria	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenci			Ghenci	
Data nașterii					1847			1850	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					24 ani			21 ani	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					04.05.1871				
Data morții					26.01.1939				
Vârsta la moarte					92 ani				
Data încetării căsătoriei					26.01.1939				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	22 ani	10 luni	-	Sandru	02.03.1872		18.08.1872		5 luni
2	24 ani	32 luni	22 luni	Veronica	04.01.1874		13.02.1874		1 luna
3	26 ani	64 luni	32 luni	Maria	28.09.1876		26.05.1903		27 ani
4	28 ani	87 luni	23 luni	Sandru	23.08.1878				
5	33 ani	147 luni	60 luni	Veronica	10.08.1883				
6	36 ani	178 luni	31 luni	Elisabeta	07.03.1886				
7	37 ani	189 luni	11 luni	Ema	28.02.1887		29.05.1978		91 ani
8	40 ani	228 luni	39 luni	Georgiu	31.05.1890		24.06.1892		2 ani
9	42 ani	250 luni	22 luni	Etelca	30.03.1892	23.12.1923	13.05.1966	31 ani	74 ani
10	45 ani	287 luni	37 luni	Georgiu	20.04.1895	18.04.1920		25 ani	

Fișă nominativă a familiei nr. 27

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Molnar Alexandru			Rozalia(Katalina) Oros	
Părinți					Molnar Georgiu, Elisabeta Ember			Oros Vasile, Maria Todovanu	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii									
Data nașterii					1868			1870	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					24 ani			22 ani	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					08.05.1892				
Data morții					21.12.1913				
Vârsta la moarte					45 ani				
Data încetării căsătoriei					21.12.1913				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	23 ani	15 luni	-	Elisabeta	09.08.1893		24.10.1893		2 luni
2	24 ani	27 luni	12 luni	Ștefanu	17.08.1894		16.11.1913		19 ani
3	26 ani	48 luni	21 luni	Maria	21.05.1896		21.03.1897		9 luni
4	28 ani	69 luni	21 luni	Sandru	01.02.1898				
5	29 ani	83 luni	14 luni	Georgiu	17.04.1899		05.05.1950		51 ani
6	31 ani	104 luni	21 luni	Iosifu	04.01.1901				
7	32 ani	125 luni	21 luni	Ecaterina	26.10.1902		31.01.1911		9 ani
8	35 ani	152 luni	27 luni	Georgiu	21.01.1905				

Fișă nominativă a familiei nr. 28

					Soțul		Soția		
Numele și prenumele					Molnar Ioanu		Kondov Paulina		
Părinți					Molnar Andreiu și Iulia		Kondov Demetriu și Floarea		
Religia					greco-catolică		greco-catolică		
Locul nașterii					Tiream		Ghenci		
Data nașterii					1881		1883		
Starea civilă					necăsătorit		necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					26 ani		24 ani		
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					04.03.1897				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	25 ani	21 luni	-	Vasilu	24.12.1898				
2	28 ani	47 luni	26 luni	Maria	07.02.1901	02.02.1935		35 ani	
3	30 ani	70 luni	23 luni	Ioanu	31.01.1903	31.02.1946		33 ani	

Fișă nominativă a familiei nr. 29

					Soțul			Soția		
Numele și prenumele					Gavrilu Pascu			Maria Boloșiu		
Părinți					Pascu Grigorie și Ana Erdey			Bolosiu Ioan și Maria Amisca		
Religia					greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii					Pir			Portelec		
Data nașterii					1869			1879		
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					26 ani			16 ani		
Locul căsătoriei					Ghenci					
Data căsătoriei					06.02.1895					
Data morții					01.04.1937					
Vârsta la moarte					68 ani					
Data încetării căsătoriei					01.06.1937					
Eventuale recăsătoriri										
Copiii										
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta		
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte	
1	17 ani	17 luni	-	Maria	12.07.1896	01.02.1923		27 ani		
2	22 ani	72 luni	55 luni	Traianu	25.02.1901					
3	26 ani	128 luni	56 luni	Ganeu	14.10.1905	13.02.1929		25 ani		
4	32 ani	198 luni	70 luni	Ludovic	25.08.1911					
5	36 ani	241 luni	43 luni	Iosif	07.03.1915		11.11.1915		9 luni	

Fișă nominativă a familiei nr. 30

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Bodi Vasiliu			Todovan Elisabeta	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii									
Data nașterii					1884			1887	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					23 ani			20 ani	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					1907				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	21 ani	1 an	-	Georgiu	29.12.1908		20.09.1921		14 ani
2	23 ani	3 ani	16 luni	Vasiliu	18.04.1910				
3	25 ani	5 ani	22 luni	Iuliu	07.02.1912				
4	26 ani	6 ani	13 luni	Elena	10.03.1913		26.01.1916		3 ani
5	27 ani	7 ani	21 luni	Istvan	19.12.1914	18.12.1938		24 ani	

Fișă nominativă a familiei nr. 31

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Szabo Georgiu			Nostoru Terezia	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii								Portița	
Data nașterii								1869	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie								21 ani	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					1890				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	22 ani	1 an	-	Iuliana	05.07.1891				
2	24 ani	3 ani	26 luni	Iulia	06.09.1893				
3	26 ani	5 ani	19 luni	Georgiu	11.04.1895		30.03.1896		1 an
4	28 ani	7 ani	25 luni	Maria	29.05.1897				
5	31 ani	12 ani		Ileana	1902	03.05.1923		21 ani	
6	33 ani	14 ani		Terezia	07.1904		17.09.1904		2 luni

Fișă nominativă a familiei nr. 32

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Conțoșiu Demetriu			Pascu Elisaveta	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Santău			Carei	
Data nașterii					1860			1881	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					40 ani			29 ani	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					04.03.1900				
Data morții					11.02.1918			12.09.1944	
Vârsta la moarte					58 ani			63 ani	
Data încetării căsătoriei					11.02.1918				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	29 ani	8 luni	-	Ioanu	21.11.1900		16.03.1901		3 luni
2	31 ani	22 luni	14 luni	Ana	25.01.1902				
3	34 ani	63 luni	41 luni	Elisabeta	08.06.1905	03.05.1931		26 ani	

Fișă nominativă a familiei nr. 33

					Soțul			Soția		
Numele și prenumele					Kondov Alexandru			Filip Maria		
Părinți										
Religia					greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii										
Data nașterii								1887		
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie								17 ani		
Locul căsătoriei					Ghenci					
Data căsătoriei					1904					
Data morții								21.04.1946		
Vârsta la moarte								59 ani		
Data încetării căsătoriei					21.04.1946					
Eventuale recăsătoriri										
Copiii										
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta		
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte	
1	18 ani	1 an	-	Ileana	30.04.1905					
2	20 ani	3 ani	32 luni	Alexandru	02.12.1907	03.02.1934		27 ani		
3	23 ani	6 ani	26 luni	Grigoriu	15.02.1910	20.02.1937		26 ani		
4	24 ani	7 ani	22 luni	Vasiliu	20.12.1911					

Fișă nominativă a familiei nr. 34

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Kondov Paulu			Kiss Piroška	
Părinți					Kondov Petru și Ana Papp			Kiss Georgiu și Terezia	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenci			Ghenci	
Data nașterii					03.07.1874				
Vârsta la căsătorie					27 ani				
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					13.10.1901				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1			-	Ida	14.04.1900				
2		16 luni	34 luni	Iuliana	23.02.1903				
3		30 luni	14 luni	Ida	14.04.1904				
4		71 luni	51 luni	Berta	17.07.1908				
5		108 luni	27 luni	Paul	10.10.1910				

Fișă nominativă a familiei nr. 35

					Soțul			Soția		
Numele și prenumele					Todovan Dimitrie			Molnar Maria		
Părinți					Todovan Dimitrie și Iuliana			Molnar Georgiu și Elisaveta		
Religia					greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii					Ghenci					
Data nașterii					1867			1874		
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					24 ani			17 ani		
Locul căsătoriei								Ghenci		
Data căsătoriei								10.05.1891		
Data morții										
Vârsta la moarte										
Data încetării căsătoriei										
Eventuale recăsătoriri										
Copiii										
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta		
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte	
1	18 ani	15 luni	-	Maria	19.08.1892					
2	32 ani	177 luni	162 luni	Maria	23.02.1906	03.02.1934		28 ani		
3	36 ani	248 luni	71 luni	Terezia	16.01.1912					

Fișă nominativă a familiei nr. 36

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Todovanu Mihailu			Pilla Maria	
Părinți					Todovanu Dumitriu și Iuliana			Pilla Petru și Ana	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Ghenci			Vezendiu	
Data nașterii					1850			1848	
Starea civilă					necăsătorit			văduvă	
Vârsta la căsătorie					24 ani			26 ani	
Locul căsătoriei					Ghenci				
Data căsătoriei					12.02.1874				
Data morții									
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei									
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	27 ani	12 luni	-	Sandru	17.02.1875				
2	28 ani	30 luni	18 luni	Grigoriu	09.08.1876				
3	32 ani	79 luni	48 luni	Ecaterina	17.09.1880	03.06.1909		29 ani	
4	36 ani	123 luni	44 luni	Georgiu	03.05.1884				
5	39 ani	158 luni	35 luni	Iuliana	05.04.1887		14.04.1910		23 ani
6	42 ani	196 luni	38 luni	Terezia	07.06.1890				

Fișă nominativă a familiei nr. 37

					Soțul			Soția		
Numele și prenumele					Martin Syntay Silvanu			Victoria Sutha		
Părinți										
Religia					luterană			greco-catolică		
Locul nașterii					Töybös			Șuncuiuş de Beiuș		
Data nașterii					1815			1830		
Starea civilă					văduv			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					45 ani			30 ani		
Locul căsătoriei					Șuncuiuş de Beiuș					
Data căsătoriei					03.06.1860					
Data morții					7.12.1889			19.07.1885		
Vârsta la moarte					74 ani			55 ani		
Data încetării căsătoriei					19.07.1885					
Eventuale recăsătoriri										
Copiii										
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta		
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte	
1	31 ani	12 luni	-	Miron	7.06.1861					
2	33 ani	51 luni	39 luni	Ana	24.09.1864		7.10.1874		10 luni	
3	45 ani	196 luni	145 luni	Anița	7.10.1876					

Fișă nominativă a familiei nr. 38

				Soțul			Soția		
Numele și prenumele				Timra Moise			Lingurar Ana		
Părinți									
Religia				greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii				Șuncuiuş de Beiuș			Șuncuiuş de Beiuș		
Data nașterii				1843			1842		
Starea civilă				necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie				18 ani			19 ani		
Locul căsătoriei				Șuncuiuş de Beiuș					
Data căsătoriei				30.06.1861					
Data morții				22.09.1918			1.04.1911		
Vârsta la moarte				75 ani			69 ani		
Data încetării căsătoriei				1.04.1911					
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	26 ani	81 luni	-	Nicolae	6.03.1868		19.05.1868		2 luni
2	28 ani	114 luni	33 luni	Miron	24.12.1870		28.12.1870		4 zile
3	31 ani	144 luni	30 luni	Ana	12.06.1873				

Fișă nominativă a familiei nr. 39

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Vanco Petru			Maria Manciuc	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Petrani			Șuncuiș de Beiuș	
Data nașterii					1829			1842	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					31 ani			18 ani	
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș				
Data căsătoriei					7.10.1860				
Data morții					25.10.1905			12.08.1905	
Vârsta la moarte					81 ani			63 ani	
Data încetării căsătoriei					12.08.1905				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	28 ani	113 luni	-	Iosif	25.03.1870				
2	38 ani	233 luni	120 luni	Ana	21.03.1880		1.05.1880		2 luni
3	40 ani	264 luni	31 luni	Florina	9.10.1882				

Fișă nominativă a familiei nr. 40

					Soțul			Soția		
Numele și prenumele					Silvanu Budo			Maria Manciuc		
Părinți										
Religia					greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii					Șuncuiuș de Beiuș			Șuncuiuș de Beiuș		
Data nașterii					1834			1845		
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					30 ani			19 ani		
Locul căsătoriei					Șuncuiuș de Beiuș					
Data căsătoriei					21.07.1864					
Data morții					9.08.1907			12.10.1905		
Vârsta la moarte					73 ani			60 ani		
Data încetării căsătoriei					12.10.1905					
Eventuale recăsătoriri										
Copiii										
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta		
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte	
1	28 ani	115 luni	-	Paulu	19.02.1874		13.09.1886		18 ani	
2	35 ani	143 luni	28 luni	Ioanu	24.06.1876		3.08.1892		16 ani	
3	41 ani	212 luni	69 luni	Maria	9.03.1882					

Fișă nominativă a familiei nr. 41

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Puje Iosif			Budo Catarina	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Șuncuiș de Beiuș			Șuncuiș de Beiuș	
Data nașterii					1842			1848	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					26 ani			20 ani	
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș				
Data căsătoriei					16.02.1868				
Data morții					8.11.1911			12.12.1899	
Vârsta la moarte					69 ani			51 ani	
Data încetării căsătoriei					12.12.1899				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	21 ani	18 luni	-	Florianu	10.08.1869				
2	24 ani	54 luni	36 luni	Georgiu	12.08.1872		13.08.1873		1 an
3	28 ani	95 luni	41 luni	Floriana	19.01.1876		16.08.1876		7 luni
4	31 ani	131 luni	36 luni	Ana	26.01.1879				
5	33 ani	155 luni	24 luni	Theodoru	14.01.1881				
6	34 ani	167 luni	12 luni	Petru	20.01.1882		23.01.1882		3 zile
7				Paulu					
8	45 ani	300 luni	133 luni	Florica	10.02.1893				

Fișă nominativă a familiei nr. 42

					Soțul			Soția		
Numele și prenumele					Budo Ioan			Marița Kracsun (Crăciun)		
Părinți										
Religia					greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii					Șuncuiș de Beiuș			Șuncuiș de Beiuș		
Data nașterii					1842			1851		
Starea civilă								necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					29 ani			20 ani		
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș					
Data căsătoriei					12.11.1871					
Data morții					15.09.1915			22.06.1899		
Vârsta la moarte					67 ani			48 ani		
Data încetării căsătoriei					22.06.1899					
Eventuale recăsătoriri										
Copiii										
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta		
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte	
1	21 ani	2 luni	-	Saveta	14.01.1872					
2	26 ani	64 luni	62 luni	Maria	8.03.1877					
3	36 ani	184 luni	120 luni	Flore	5.03.1887					
4	38 ani	209 luni	25 luni	Georgiu	27.04.1889					

Fișă nominativă a familiei nr. 43

				Soțul			Soția		
Numele și prenumele				Iosif Suhaiso			Theodora Vujka		
Părinți									
Religia				Romano-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii				Feneriș			Șuncuiș de Beiuș		
Data nașterii				1823			1831		
Starea civilă				Văduv			văduvă		
Vârsta la căsătorie				51 ani			43 ani		
Locul căsătoriei				Șuncuiș de Beiuș					
Data căsătoriei				4.10.1874					
Data morții				30.12.1894			12.07.1887		
Vârsta la moarte				71 ani			56 ani		
Data încetării căsătoriei				12.07.1887					
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	44 ani	14 luni	-	Theodoru	21.12.1875		22.12.1875		1 zi
2	47 ani	43 luni	29 luni	Onuț	7.05.1878				

Fișă nominativă a familiei nr. 44

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Ioanu Puje			Catharina Dumitraș	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Șuncuiuș de Beiuș			Șuncuiuș de Beiuș	
Data nașterii					1849			1858	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					26 ani			17 ani	
Locul căsătoriei					Șuncuiuș de Beiuș				
Data căsătoriei					9.02.1875				
Data morții					4.12.1919			18.01.1926	
Vârsta la moarte					70 ani			58 ani	
Data încetării căsătoriei					4.12.1919				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	20 ani	45 luni	-	Theodoru	11.11.1878		3.04.1880		1 an și 5 luni
2	22 ani	66 luni	21 luni	Maria	21.08.1880				
3	24 ani	85 luni	19 luni	Floare	12.03.1882				
4	26 ani	112 luni	27 luni	Paulu	23.06.1884				
5	28 ani	136 luni	24 luni	Petru	2.07.1886				
6	30 ani	156 luni	20 luni	Varvara	24.02.1888		2.01.1965		77 ani
7	34 ani	207 luni	51 luni	Grigore	16.05.1892				
8	37 ani	243 luni	36 luni	Cristina	16.05.1895				
9	43 ani	316 luni	73 luni	Teodor	6.06.1901				

Fișă nominativă a familiei nr. 45

				Soțul			Soția		
Numele și prenumele				Ioan Budo			Maria Groza		
Părinți							Teodoru Groza		
Religia				greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii				Șuncuiuş de Beiuș			Șuncuiuş de Beiuș		
Data nașterii				1847			1854		
Starea civilă				necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie				28 ani			21 ani		
Locul căsătoriei				Șuncuiuş de Beiuș					
Data căsătoriei				28.08.1875					
Data morții				22.10.1908			8.11.1926		
Vârsta la moarte				61 ani			72 ani		
Data încetării căsătoriei				22.10.1908					
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	22 ani	12 luni	-	Varvara	24.08.1876		13.03.1950		74 ani
2	26 ani	60 luni	48 luni	Marișka	21.08.1880				
3	28 ani	86 luni	26 luni	Petru	26.10.1882				
4	31 ani	113 luni	27 luni	Ioanu	17.01.1885				
5	33 ani	137 luni	24 luni	Iosif	25.01.1887				
6	56 ani	414 luni	277 luni	Saveta	23.02.1910				

Fișă nominativă a familiei nr. 46

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Meleuțiu Sferle			Florina Groza	
Părinți								Paulu Groza și Eva Maria	
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Șuncuiuş de Beiuș			Șuncuiuş de Beiuș	
Data nașterii					1854			1859	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					27 ani			22 ani	
Locul căsătoriei					Șuncuiuş de Beiuș				
Data căsătoriei					6.01.1881				
Data morții					20.11.1922			23.02.1911	
Vârsta la moarte					68 ani			52 ani	
Data încetării căsătoriei					23.02.1911				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	22 ani	2 luni	-	Flore	25.03.1881				
2	23 ani	13 luni	11 luni	Marie	16.02.1882				
3	25 ani	41 luni	28 luni	Ana	11.06.1884				
4	34 ani	144 luni	103 luni	Mariuța	18.01.1893				

Fișă nominativă a familiei nr. 47

					Soțul			Soția			
Numele și prenumele					Gabriel Flore			Florina Budo			
Părinți											
Religia					greco-catolică			greco-catolică			
Locul nașterii					Șuncuiș de Beiuș			Șuncuiș de Beiuș			
Data nașterii					1863			1865			
Starea civilă					necăsătorit			văduvă			
Vârsta la căsătorie					23 ani			21 ani			
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș						
Data căsătoriei					31.10.1886						
Data morții					2.07.1932			28.11.1927			
Vârsta la moarte					69 ani			62 ani			
Data încetării căsătoriei					28.11.1927						
Eventuale recăsătoriri											
Copiii											
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta			
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte		
1	21		-	Theodoru	19.08.1886						
2	24	32 luni	34 luni	Pavelu	21.06.1889						
3	27	65 luni	33 luni	Floriana	6.03.1892						

Fișă nominativă a familiei nr. 48

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Flore Florian			Zamfira Groza	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Pocola			Șuncuiș de Beiuș	
Data nașterii					1868			1846	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					26 ani			48 ani	
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș				
Data căsătoriei					11.11.1894				
Data morții					8.11.1928			22.08.1907	
Vârsta la moarte					70 ani			61 ani	
Data încetării căsătoriei					22.08.1907				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	49 ani	5 luni	-	Floriana	24.04.1895				
2	51 ani	31 luni	26 luni	Ioan	13.06.1897		30.08.1897		2 luni

Fișă nominativă a familiei nr. 49

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Iuan Kavdar			Maria Kraszta	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Urviș			Totoreni	
Data nașterii					1875			1851	
Starea civilă					necăsătorit			văduvă	
Vârsta la căsătorie					22 ani			46 ani	
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș				
Data căsătoriei					8.05.1897				
Data morții					10.03.1921			10.04.1921	
Vârsta la moarte					46 ani			70 ani	
Data încetării căsătoriei					10.03.1921				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	48 ani	29 luni	-	Paul	15.10.1899				
2	50 ani	45 luni	16 luni	Floriana	27.02.1901				
3	51 ani	62 luni	17 luni	Ioanu	8.07.1902				

Fișă nominativă a familiei nr. 50

					Soțul			Soția		
Numele și prenumele					Ioan Groza			Raveica Budo		
Părinți										
Religia					greco-catolică			greco-catolică		
Locul nașterii					Șuncuiș de Beiuș			Finiș		
Data nașterii					1876			1880		
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					24 ani			20 ani		
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș					
Data căsătoriei					18.02.1900					
Data morții					11.12.1942			10.10.1933		
Vârsta la moarte					66 ani			53 ani		
Data încetării căsătoriei					10.10.1933					
Eventuale recăsătoriri										
Copiii										
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta		
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte	
1	20 ani	2 luni	-	Cristina	26.04.1900					
2	23 ani	39 luni	37 luni	Saveta	19.05.1903					
3	27 ani	84 luni	45 luni	Cristina	10.02.1907					
4	28 ani	99 luni	15 luni	Vasilu	31.07.1908					
5	30 luni	128 luni	29 luni	Toma	15.12.1910					

Fișă nominativă a familiei nr. 51

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Petru Budo			Raveica Popa	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Șuncuiș de Beiuș			Finiș	
Data nașterii					1842			1844	
Starea civilă					necăsătorit			văduvă	
Vârsta la căsătorie					59 ani			57 ani	
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș				
Data căsătoriei					3.11.1901				
Data morții					14.02.1918			21.11.1926	
Vârsta la moarte					76 ani			82 ani	
Data încetării căsătoriei					14.02.1918				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	55 ani		-	Savu	1.12.1899				
2	56 ani		10 luni	Ana	10.10.1900				
3	58 ani	6 luni	19 luni	Miron	28.05.1902		30.06.1902		1 lună

Fișă nominativă a familiei nr. 52

					Soțul		Soția		
Numele și prenumele					Georgiu Bodo		Eva Flore		
Părinți									
Religia					greco-catolică		greco-catolică		
Locul nașterii					Șuncuiuş de Beiuş		Șuncuiuş de Beiuş		
Data nașterii					1877		1886		
Starea civilă					necăsătorit		necăsătorită		
Vârsta la căsătorie					25 ani		16 ani		
Locul căsătoriei					Șuncuiuş de Beiuş				
Data căsătoriei					16.11.1902				
Data morții					30.06.1933		28.10.1946		
Vârsta la moarte					56 ani		60 ani		
Data încetării căsătoriei					30.06.1933				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1	18 ani	14 luni	-	Floriana	18.01.1904				
2	22 ani	65 luni	51 luni	Ana	9.04.1908		4.07.1908		3 luni
3	29 ani	149 luni	84 luni	Georgiu	6.04.1915		3.08.1915		4 luni

Fișă nominativă a familiei nr. 53

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Lingurar Georgiu			Lingurar Armanca	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Șuncuiș de Beiuș			Căpâlna	
Data nașterii					1848			1848	
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie					60 ani			60 ani	
Locul căsătoriei					Șuncuiș de Beiuș				
Data căsătoriei					30.03.1908				
Data morții					25.11.1912			10.05.1923	
Vârsta la moarte					64 ani			75 ani	
Data încetării căsătoriei					25.11.1912				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
-									

Fișă nominativă a familiei nr. 54

					Soțul			Soția	
Numele și prenumele					Lingurar Luca			Lingurar Maria	
Părinți									
Religia					greco-catolică			greco-catolică	
Locul nașterii					Șuncuiuş de Beiuș			Șuncuiuş de Beiuș	
Data nașterii									
Starea civilă					necăsătorit			necăsătorită	
Vârsta la căsătorie									
Locul căsătoriei					Șuncuiuş de Beiuș				
Data căsătoriei					2.08.1908				
Data morții					1.02.1912			21.11.1942	
Vârsta la moarte									
Data încetării căsătoriei					1.02.1912				
Eventuale recăsătoriri									
Copiii									
Nr. crt.	Vârsta mamei	Interv. de la căsătorie	Interv. între nașteri	Prenume	Data			Vârsta	
					Nașterii	Căsătoriei	Morții	Căsătorie	Moarte
1			-	Raveica	25.12.1899				
2			36 luni	Crăciun	22.12.1903				
3			46 luni	Gavriș	30.10.1907				
4		18 luni	28 luni	Petru	28.02.1910				